TASVÎR-İ EFKÂR/TEVHÎD-İ EFKÂR
GAZETESİ'NDE
MİLLİ MÜCADELE
Münür BOZOĞLU
YÜKSEK LİSANS TEZİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ
ANABİLİM DALI
TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. Erkan CEVİZLİLER
2020
(Her Hakkı Saklıdır)

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

Münür BOZOĞLU

TASVÎR-İ EFKÂR/TEVHÎD-İ EFKÂR GAZETESİ'NDE MİLLİ MÜCADELE

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ

Doç.Dr. Erkan CEVİZLİLER

Erzurum-2020

TEZ KABUL TUTANAĞI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum "**Tasvîr-i Efkâr/Tevhîd-i Efkâr Gazetesi'nde Milli Mücadele**" adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek herhangi bir yönteme başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğundan, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Münür BOZOĞLU

……/ ……/ 2020

ÖZET

Gazete ve gazetecilik, genel anlamda insanların dünyadan haberdar olmasını, belli bir kültür seviyesi kazanmasını, dünyayı güncel bir şekilde takip edebilmesini ve böylece dünyaya farklı açılardan bakmasını sağlamaktadır. Bunun yanı sıra basının başka bir işlevi daha vardır. O da toplumu şekillendirmesi, onu bir noktaya odaklaması ve bir çeşit toplum mühendisliği aracı olmasıdır. Özellikle otoriter rejimlerde bunun birçok örneğini görebiliriz. Ancak bunun tam tersi olarak yine basın, toplum kamuoyunun oluşumuna, şekillenmesine ve iktidarı denetlemeye yarayan çok önemli bir araçtır. İşte bu nedenledir ki uzun süreden beri basın, dördüncü kuvvet olarak olarak görülmüştür. Öyle ki bazen bu dördüncü kuvvet, çeşitli ülkelerdeki diğer kuvvetlere karşı baskın bir duruma gelmiş, toplumların manipüle edilmesi ve iktidarların değişmesinde öncü bir rol oynamıştır. Hatta daha da önemlisi insanların dünyayı algılayış ve kavrayış biçimlerini etkileyerek, onların düşünce dünyasında çok büyük etkiler yaratmıştır.

Basının bu kadar önemli olması nedeniyledir ki Mustafa Kemal Paşa ve diğer bazı kumandanlar, Milli Mücadele'de basını birleştirici, örgütleyici ve iktidarı denetleyici bir unsur olarak kullanmaktan çekinmemişlerdir. Bunu Anadolu'da İrade-i Milliye ve Hâkimiyet-i Milliye gibi çıkardıkları öncü gazetelerle yaparken İstanbul'da da etkileşime geçtikleri Matbuat Cemiyeti vasıtasıyla etkili olmaya ve Anadolu Hareketi'ni doğru bir şekilde tanıtmaya çabalamışlardır. İşte bu hareketin İstanbul'daki belki de en önemli temsilcisi ve her fırsatta Anadolu Hareketi'ne sahip çıkanı Tasvîr-i Efkâr/Tevhîd-i Efkâr Gazetesi'dir. Gazete, Mondros Mütarekesi'nden itibaren cereyan eden olayları günü gününe kamuoyuna aktarmakta ve cemiyetlerin oluşması, işgâllere karşı tepkiler, İstanbul Hükümeti ve İtilaf Devletleri'nin hareket tarzı, Anadolu Hareketi'nin oluşumu, Mebusan Meclisi'nin açılışı, İstanbul'un işgâli vb. konularda çok önemli haber, yazı ve mülakatlar sunmaktadır. Gazete her ne kadar sahibi Velid Bey'in Malta'ya sürgünüyle 17 Nisan 1920'den 2 Haziran 1921'e kadar çıkamasa da yayınlarıyla Milli Mücadele'nin İstanbul'daki sesi olmuştur. 2 Haziran'dan itibaren tekrar çıkmaya başlayan gazete, bu dönemde açıktan açığa Ankara Hükümeti'ni desteklemiş ve zaferden sonra Mudanya Mütarekesi ile Lozan Konferansı süreçlerini aktif olarak takip ederek halka ulaştırmıştır.

Anahtar Kelimeler: Milli Mücadele, Tasvîr-i Efkâr, Tevhîd-i Efkâr, Türk Basını

ABSTRACT

Newspaper and journalism enable people to be aware of the world in general, gain a certain level of culture, follow the world in a current way and thus look at the world from different angles. In addition, the press has another function. It's that he's shaping society, focusing it on a point, and it's a kind of community engineering tool. We can see many examples of this, especially in authoritarian regimes. However, vice versa, the press is a very important tool for the formation, shaping and control of the public opinion of the society. This is why the press for a long time, fourth has been seen as a force. So much so that sometimes this fourth force became dominant against other forces in various countries, playing a leading role in manipulating societies and changing powers. Even more importantly, it has influenced the way people perceive and understand the world, creating huge effects on their world of thought.

Because the press was so important, Mustafa Kemal Pasha and some other commanders did not hesitate to use the press as a uniting, organizing and controlling power in the National Struggle. While they did this with the leading newspapers such as İrade-i Milliye and Hakimiyet-i Milliye in Anatolia, they tried to be effective through the Press Society they interacted in Istanbul and to promote the Anatolian Movement correctly. Perhaps the most important representative of this movement in Istanbul was the Tasvîr-i Efkâr/Tevhîd-i Efkâr Newspaper, which supported the Anatolian Movement at every opportunity. The newspaper gives us the events that have taken place since the Armistice of Mondros, and the formation of societies, the reactions to the invasions, the movement style of the Government of Istanbul and the Entente States, the formation of the Anatolian Movement, the opening of the Chamber of Deputies/Meclis-i Mebusân, the occupation of Istanbul, etc. it offers very important news, articles and interviews on subjects. Although the newspaper was not able to date from 17 April 1920 to 2 June 1921 with the exile of its owner Velid Bey to Malta, its publications became the voice of the national struggle in Istanbul. The newspaper, which began to appear again on 2 June, supported the government of Ankara, this time openly and actively followed the processes of the Armistice of Mudanya and the Lausanne Conference after the victory and delivered it to the public.

Keywords: National Struggle, Tasvîr-i Efkâr, Tevhîd-i Efkâr, Turkish Press

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL TUTANAĞI I
YEMİN METNİ II
ÖZET III
ABSTRACT IV
ÖNSÖZ IX
KISALTMALAR XI
KAYNAKÇA XII
GİRİŞ 1
A-GAZETE KELİMESİNİN KÖKENİ VE ANLAMI 1
B-TASVÎR-İ EFKÂR/TEVHÎD-İ EFKÂR'IN ANLAMI 1
C-TASVÎR-İ EFKÂR/TEVHÎD-İ EFKÂR GAZETESİ'NİN TARİHÇESİ (1862-1949) 2

I.BÖLÜM

TASVÎR-İ EFKÂR'DA MONDROS MÜTAREKESİ VE DEVAMINDAKİ SİYASİ GELİŞMELER

A-MONDROS MÜTAREKESİ 14
1-I. Dünya Savaşı'nın Sonu ve Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Genel Durumu 14
2-Filistin Cephesi ve Mustafa Kemal Paşa 23
3-Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nin Barış Teşebbüsü 25
4-Mondros Mütarekesi'nin İmzalanması (30 Ekim 1918) 31
5-Mondros Mütarekesi'nin Tam Metni 33
6-Hariciye Nezareti'nin Mütareke Hakkında Basına Verdiği Açıklama Metni 37
7-Mondros Mütarekesi ile İlgili Önemli Mülakatlar 41
B-PARİS BARIŞ KONFERANSI 48
1-Paris Barış Konferansı'nın Açılışı (18 Ocak 1919) 48
2-Paris Barış Konferansı'ndan Talepler 49
3-Damat Ferit Paşa'nın Paris Barış Konferansı'ndaki Faaliyetleri 51
4-Paris Barış Konferansı'nın Sona Ermesi (21 Ocak 1920) 55
C-İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN TASFİYESİ 59
1-İttihat-Terakki'nin Feshi (5 Kasım 1918) ve Parti İleri Gelenlerinin Memleketi Terketmesi 59
2-Tevfik Paşa Hükümetleri Zamanında İttihatçılar'a Yönelik Baskı ve Tutuklamalar 63
3-Damat Ferit Paşa Hükümetleri Zamanında İttihatçılar'ın Yargılanması ve Malta'ya Sürgün Edilmesi 69

D-BASINA SANSÜR UYGULANMASI 72
1-Sansürün İlk Uygulamaları 72
2-Gazetecilere Yönelik İlk Tutuklamalar 75

II.BÖLÜM

TASVÎR-İ EFKÂR'DA İŞGÂLLER

A-İTİLAF DEVLETLERİ TARAFINDAN YAPILAN İŞGÂLLER 77
1-Musul ve İskenderun'un İşgâli (3-9 Kasım 1918) 77
2-Boğazlar'ın İşgâli (6-15 Kasım 1918) 78
3-Mütareke Sonrası Diğer İşgâller 82
4-Medine, Trablus ve Yemen'deki Osmanlı Kuvvetleri'nin Teslimi 86
B-İŞGÂLLERE TEPKİ OLARAK ORTAYA ÇIKAN MİLLİ CEMİYETLER 89
1-Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti (2 Kasım 1918) 89
2-İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti (1 Aralık 1918) 90
3-Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti (4 Aralık 1918) 92
4-Adana Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti (21 Aralık 1918) 96
5-Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti (12 Şubat 1919) 98
6-Milli Kongre (29 Kasım 1918) 100
7-Türkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (Mayıs 1919) 101
C-İZMİR'İN İŞGÂLİ VE PROTESTO MİTİNGLERİ 102
1-İzmir'in İşgâli (15 Mayıs 1919) 102
2-İzmir'in İşgâlini Protesto Eden Mitingler 104
3-İzmir'in İşgâli'nden Sonra Yunan Ordusu'nun İlk Faaliyetleri 112

III.BÖLÜM

TASVÎR-İ EFKÂR'DA MUSTAFA KEMAL PAŞA VE MİLLİ MÜCADELE

A-MUSTAFA KEMAL PAŞA VE MİLLİ MÜCADELE 114
1-Damat Ferit Paşa Hükümetleri Zamanında Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadele 114
2-Ali Rıza Paşa Hükümeti Zamanında Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadele 124
3- Mebusan Meclisi'nin Açılışı ve Büyük Sultan Ahmet Mitingi (12-13 Ocak 1920) .. 136
4-Misak-ı Milli/Ahd-ı Milli (17 Şubat 1920) 142
5-Salih Paşa Hükümeti ve İstanbul'un İşgâli 144
6-IV. Damat Ferit Paşa Hükümeti ve Milli Mücadele Aleyhine Girişilen Faaliyetler .. 146
7-Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadele İle İlgili Mülakatlar 149

IV.BÖLÜM
TEVHÎD-İ EFKÂR'DA ASKERİ GELİŞMELER

A-KÜTAHYA-ESKİŞEHİR SAVAŞLARI 168
1-Kütahya-Eskişehir Savaşları Öncesi Genel Durum 168
2-Kütahya-Eskişehir Savaşları (10-24 Temmuz 1921) 172
3-Sadrazam Tevfik Paşa'nın Önemli Bir Mülakatı 176
B-SAKARYA SAVAŞI 178
1-Kütahya-Eskişehir Savaşları Sonrası Genel Durum 178
2-Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandan Olması (5 Ağustos 1921) 181
3-Sakarya Savaşı (23 Ağustos-13 Eylül 1921) 184
4-Sakarya Savaşı İle İlgili Önemli Mülakatlar 192
C-SAKARYA ZAFERİ SONRASI ASKERİ VE SİYASİ GELİŞMELER 194
1-Mustafa Kemal Paşa'ya Gazilik ve Müşirlik Ünvanı Verilmesi (19 Eylül 1921) 194
2-Kars Antlaşması (13 Ekim 1921) 195
3-Ankara Antlaşması (20 Ekim 1921) 197
4-Türk-İngiliz Esir Mübadelesi (23 Ekim 1921) 200
5-Türkiye-Ukrayna Dostluk Antlaşması (2 Ocak 1922) 201
6-Türk Ordusu ile TBMM Hükümeti'ne Yurtiçi ve Yurtdışından Yapılan Maddi-Manevi Yardımlar 202
a)Yurtiçinden Yapılan Maddi-Manevi Yardımlar 203
b)Yurtdışından Yapılan Maddi-Manevi Yardımlar 206
7-Enver ve Cemal Paşalar'ın Durumu 213
8-Başkumandanlık Süresinin Uzatılması 217
9-Barış Teşebbüsleri 220
10-Sakarya Zaferi Sonrası ile İlgili Önemli Mülakatlar 227
D-BÜYÜK TAARRUZ 237
1-Büyük Taarruz Öncesi Meydana Gelen Gelişmeler 237
a)TBMM Hükümeti'nin Mezalim Yaptığı İddiaları 237
b)TBMM Hükümeti'nin İttihatçı ya da Bolşevik Olduğuna Dair İddialar 238
c)Yunanistan'ın Durumuna Bir Bakış, Samsun Olayı, Muhtariyet İlanı ve İstanbul'u İşgâl Girişimi 241
d)General Townshand'ın Ankara'yı Ziyareti 246
2-Büyük Taarruz (26 Ağustos 1922-11 Ekim 1922) 248
3-Büyük Taarruz ile İlgili Önemli Mülakatlar 257

V.BÖLÜM

TEVHÎD-İ EFKÂR'DA BÜYÜK TAARRUZ SONRASI SİYASİ GELİŞMELER

A-MUDANYA MÜTAREKESİ 263
1-Mütareke Öncesinde Türk Ordusu'nun İlerleyişi ve Yaşanan Gerilim 263
2-Mudanya Mütarekesi (11 Ekim 1922) 264
3-Lloyd George Kabinesi'nin Düşüşü ve Gunarisle Arkadaşlarının İdamı 267
4-Refet Paşa'nın İstanbul'a Gelişi ve Trakya'nın Tahliyesi 269
5-Mudanya Mütarekesi ile İlgili Önemli Mülakatlar 269
B-SALTANAT'IN KALDIRILMASI VE İSTANBUL HÜKÜMETİ'NİN TASFİYESİ. 272
1-Saltanat'ın Kaldırılması (1 Kasım 1922) 272
2-Tevfik Paşa Hükümeti'nin İstifası (4 Kasım 1922) 275
3-Halife Vahdettin'in İngilizler'e Sığınması ve Abdülmecid Efendi'nin Halife Seçilmesi 278
C-LOZAN KONFERANSI 281
1-Lozan Konferansı'nın İlk Devresi (20 Kasım 1922-4 Şubat 1923) 281
2-Lozan Konferansı'nın İlk Devresi ile İlgili Önemli Mülakatlar 293
3-Konferansın Kesilmesi Sonrasında Yaşanan Olaylar (4 Şubat-23 Nisan 1923) 295
a)Barış Konusunda Ankara'dan Gelen Açıklamalar ve Müttefik Devletlerle Yeniden Barış Konferansı'na Başlama Kararı 295
b)Ali Şükrü Bey'in Öldürülmesi ve Yeni Seçim Kanunu 300
c)Chester Projesi 302
4-Lozan Konferansı'nın İkinci Devresi (23 Nisan-24 Temmuz 1923) 304
5-Lozan Konferansı'nın İkinci Devresi ile İlgili Önemli Mülakatlar 316
SONUÇ 323
EKLER 327
BELGELER 328
ÖZGEÇMİŞ 340

ÖNSÖZ

Milli Mücadele, hiç şüphesiz Türk Milleti'nin son asırlarda vermiş olduğu en ağır, en çetin ve bir o kadar da destansı savaşın adıdır. Bu destan Anadolu insanının yurdun her tarafını sulayan kanlarıyla, her ferdin gösterdiği büyük fedakârlıklarla ve en önemlisi bu hareketin başında bulunan büyük kumandanlarının dirayeti, aklı ve azimkâr kararlarıyla kazanılmıştır. Bu mücadele 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi'nden başlar ve 24 Temmuz 1923 Lozan Barış Antlaşması'nın imzasıyla tam bağımsızlığımızı kazanana kadar devam eder. Bu uzun dönemi daha iyi anlama ve kavramada şüphesiz belli başlı temel kaynaklar vardır. Bu kaynaklardan başlıcaları arasında ise gazeteler önemli yer tutmaktadır. İşte bu gazetelerden biri çalışma konumuz olan ve İstanbul'daki belki en önemli gazete diyebileceğimiz Tasvîr-i Efkâr/Tevhîd-i Efkâr Gazetesi'dir.

Çalışmamızda gazetenin İstanbul'daki yoğun sansür ortamına rağmen 21 Ekim 1918'den 25 Temmuz 1923'e kadar Milli Mücadele'ye verdiği desteği haber, yazı ve mülakatlar yoluyla aktarmaya çalıştık. Bunu yaparken gazeteye ait yazıları kronolojik bir şekilde günü gününe yansıtmaya elimizden geldiğince çaba gösterdik. Çalışmada görüleceği üzere söz konusu döneme ait yaklaşık 1270 gazete tüm sayfalarına bakılarak tek tek incelendi. Yalnız 2575, 2582, 2600 ve 2607 numaralı sayılarına ulaşılamadı. Normalde günde iki sayfa çıkan gazete, 18 Ekim 1919'dan itibaren Anadolu Hareketi'nin İstanbul Hükümeti ile yakınlaştığı bir sırada dört sayfa olarak çıkmaya başladı ve o tarihten beri genellikle dört sayfa, bazen beş ya da altı sayfa olarak yayınlandı.

Gazetenin ilk sayfasında genelde günün önemli meseleleri, mülakatları ve başyazı yer alırdı. İkinci ve üçüncü sayfada önemli haber ve mülakatlarla birlikte bazen en alt köşede tefrika yayını olurdu. Son sayfa reklamlara ayrılır ancak memleket dâhilindeki haberlerin bu sayfaya taştığı olurdu ki çalışmamızda bu görülecektir. Onun için tüm sayfaların ana başlıklarından alt başlıklarına kadar incelenmesi epey bir zaman ve emek aldı. Mümkün olduğunca Milli Mücadele ile ilgili önemli ve çarpıcı yazıları seçmeye çalıştık. Ancak gazete gerçekten gerek haber gerek fotoğraf ve mülakat açısından bir derya gibi olduğundan elde hâlâ yazılacak pek çok gazete yayını kaldı ki bu tez çalışmasının ötesinde bir çalışma grubunun üstesinden gelebileceği bir iştir.

Çalışmamız beş bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında gazete ve gazetecilikle ilgili temel kavramlar açıklandıktan sonra Tasvîr-i Efkâr/Tevhîd-i Efkâr Gazetesi'nin isim anlamı ve tarihi seyrine değinilerek gazetecilik tarihi açısından önemi üzerinde

durulmaktadır. Birinci bölümde Tasvîr-i Efkâr Gazetesi'nde Mondros Mütarekesi ve sonrasındaki siyasi gelişmelere yer verilirken ikinci bölümde yine Tasvîr-i Efkâr Gazetesi'nde işgâllerle ilgili askeri gelişmelere yer verilmiştir. Üçüncü bölüm Tasvîr-i Efkâr Gazetesi'nde Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadele ile ilgili olay, haber ve yazıları kapsamaktadır. Bu şekilde bir bölüm ayrılmasının nedeni gazetede özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadele'nin başına geçmesiyle birlikte giderek artan haber, yazı ve mülakatların fazlalığıdır. Dördüncü ve beşinci bölüm ise Milli Mücadele ile ilgili Tevhîd-i Efkâr Gazetesi'nde yer alan askeri ve siyasi gelişmelere yer verilerek çalışma bir bütün olarak Mondros'tan Lozan'a kadar olan süreci içine almıştır. Böylece ilk yerel direniş hareketlerinin ortaya çıktığı 30 Ekim 1918'den Türkiye'nin barış antlaşması imzaladığı 24 Temmuz 1923'e kadar geçen sürede Tasvîr-i Efkâr/Tevhîd-i Efkâr Gazetesi'nin Milli Mücadele'ye nasıl baktığı, ne şekilde yaklaştığı çok açık bir surette ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Esasen bugüne kadar Milli Mücadele ile ilgili pek çok gazete çalışılmışsa da İstanbul'daki en önemli Milli Mücadele yanlısı olan Tasvîr-i Efkâr/Tevhîd-i Efkâr Gazetesi'nin çalışılmaması gerçekten büyük bir eksiklikti. Özellikle Milli Mücadele ile ilgili başta Mustafa Kemal Paşa ve silah arkadaşları olmak üzere bizzat hareketin başında bulunan çok önemli kişilerle yapılan mülakatların zenginliği ve tüm bu yayınların İstanbul'daki en büyük gazete sıfatıyla korkusuzca yapılması nedeniyle inanıyoruz ki bu çalışmamız çok önemli bir boşluğu dolduracaktır.

Evvela gazetenin mükemmel çekimlerini barındıran, çalışmam sırasında yakın ilgi ve alaka gösteren Beyazıt Devlet Kütüphanesi'ne sonra eksik sayıları tamamladığım İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphanesi/Atatürk Kitaplığı ve Millet Yazma Eser Kütüphanesi çalışanlarına teşekkür ederim. Ayrıca her sayfası, her kelimesi ve her harfi büyük bir emek ürünü olan bu orijinal çalışmanın seçimine bizleri yönelten Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Sinever Esin DAYI'ya ve bana yol gösteren danışmanım Doç.Dr. Erkan CEVİZLİLER'e teşekkürlerimi sunarım.

Münür BOZOĞLU

ERZURUM-2020

KISALTMALAR

Bkz. : Bakınız

BMM : Büyük Millet Meclisi

GCZ : Gizli Celse Zabıtları

MEB : Milli Eğitim Bakanlığı

MMZC : Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi

S. : Sayı

TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi

TDVİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

TTK : Türk Tarih Kurumu

Vd. : Ve Diğerleri

Yay. Haz. : Yayına Hazırlayan

ZC : Zabıt Ceridesi

KAYNAKÇA

A-RESMİ YAYIN VE TUTANAKLAR

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, III/1, TBMM Basımevi, Ankara, 1992.

_____, IV/1, TBMM Basımevi, Ankara, 1992.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, I/12, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985.

_____, I/13, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985.

_____, I/19, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985.

TBMM Zabıt Ceridesi, I/11, TBMM Matbaası, Ankara, 1958.

_____, I/12, TBMM Matbaası, Ankara, 1958.

_____, I/14, TBMM Matbaası, Ankara, 1958.

_____, I/18, TBMM Matbaası, Ankara, 1959.

_____, I/19, TBMM Matbaası, Ankara, 1959.

_____, I/21, TBMM Matbaası, Ankara, 1959.

_____, I/24, TBMM Matbaası, Ankara, 1960.

_____, I/28, TBMM Matbaası, Ankara, 1961.

B-SÜRELİ YAYINLAR

1-Gazeteler

Hadisât Gazetesi

Renin Gazetesi

Tasvîr-i Efkâr Gazetesi

Tevhîd-i Efkâr Gazetesi

2-Dergiler

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi.

Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.

Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.

Kazakistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.

C-SÖZLÜK, KLAVUZ VE ANSİKLOPEDİLER

1-Sözlükler

DEVELLİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Aydın Kitabevi, Ankara, 2011.

PAKALIN, Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, I, MEB Yayınları, İstanbul, 1993.

PARLATIR, İsmail vd., **Türkçe Sözlük**, I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998.

_____, **Türkçe Sözlük**, II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998.

REDHOUSE, James William, **Müntahabat-ı Lugat-ı Osmaniye**, II, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1280/1864.

Şemseddin Sami, **Kamûs-ı Türkî**, İkdam Matbaası, İstanbul, 1317/1899.

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, X, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.

_____, IX, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.

3-Klavuzlar

DAĞLI, Yücel, ve Cumhure Üçer, **Tarih Çevirme Kılavuzu**, V, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997.

2-Ansiklopediler

KOÇU, Reşad Ekrem, **İstanbul Ansiklopedisi**, IX, Koçu Yayınları, İstanbul, 1968.

MEB İslam Ansiklopedisi, IV, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977.

Osmanlılar Ansiklopedisi, I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008.

_____, II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008.

PAKALIN, Mehmet Zeki, **Sicill-i Osmani Zeyli Son Devir Osmanlı Meşhurları Ansiklopedisi**, V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2008.

TÖKİN, Füruzan Husrev, **Basın Ansiklopedisi**, Kulen Basımevi, İstanbul, 1963.

Türk Ansiklopedisi, XIV, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1966.

_____, XXX, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1981.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, II, Dergah Yayınları, 1977.

_____, VIII, Dergah Yayınları, 1998.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, X, İstanbul, 1994.

_____, XL, İstanbul, 2011.

_____, XXI, İstanbul, 2000.

ÜZÜMERİ, M.Ekrem vd., **Türkiye Ansiklopedisi**, II, Yıldız Matbaacılık, Ankara, 1956.

Yeni Türk Ansiklopedisi, X, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1985.

D-KİTAPLAR

1-Araştırma Eserler

AKBULUT, Dursun Ali, **Saltanat, Hilafet ve Milli Hakimiyet**, Samsun, 1994.

AKŞİN, Sina, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi**, I, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1997.

_____, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2004.

_____, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2004.

AKYÜZ, Kenan, **Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1995.

ARMAOĞLU, Fahir, **19.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.

BARDAKÇI, Murat, **Enver**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.

_____, **İttihadçı'nın Sandığı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.

_____, **Osmanlı Hanedanının Sürgün Öyküsü Son Osmanlılar**, Doğan Yayıncılık, İstanbul, 2006.

_____, **Şahbaba**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2006.

BAŞAK, Tolga, **Milli Mücadele Günlerinde Cevat Dursunoğlu**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010.

BAYTOK, Taner, **İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı**, Başnur Matbaası, Ankara, 1970.

BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi**, III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

_____, **Türkiye Devleti'nin Dış Siyasası**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1973.

BELEN, Fahri, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2014.

BİLSEL, M.Cemil, **Lozan**, II, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1998.

CİHANGİR, Erol, **Papa Eftim'in Muhtıraları ve Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi**, Turan Yayıncılık, İstanbul, 1996

ÇAPANOĞLU, Münir Süleyman, **Basın Tarihine Dair Bilgiler ve Hatıralar**, Hür Türkiye Dergisi Yayınları, 1962.

ÇAVDAR, Tevfik, **İz Bırakan Gazeteler ve Gazeteciler Babıâli'den Geriye Ne Kaldı?**, İmge Kitabevi, Ankara, 2007.

DAYI, S. Esin, **Elviye-i Selâse'de (Kars, Ardahan, Batum) Millî Teşkilâtlanma**, Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları, Erzurum, 1997.

EKİNCİKLİ, Mustafa, **Türk Ortodoksları**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1998.

ERDEM, Nilüfer, **Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı (1919-1923)**, Derlem Yayınları, İstanbul, 2010.

ERDİNÇ, Erol Şadi, **Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Yargılamaları**, I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.

_____, **Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Yargılamaları**, II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.

ERİM, Nihat, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1953.

ERTUĞ, Hasan Refik, **Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi**, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1970.

GİRGİN, Atilla, **Türk Basın Tarihi'nde Yerel Gazetecilik**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2001.

GÖÇMEN, Muammer, **İsviçre'de Jön Türk Basını ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri (1889-1902)**, Bayrak Matbaası, İstanbul, 1995.

HACIFETTAHOĞLU, İsmail, **Milli Mücadelede Hilal-i Ahmer**, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara, 2009.

HANİOĞLU, Şükrü, **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)**, İletişim Yayınları, 1985.

HART, Basıl Lıddell, **Birinci Dünya Savaşı Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.

İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal, **Son Sadrazamlar**, IV, Dergah Yayınları, İstanbul, 1982.

İNALCIK, Halil, **Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar**, I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.

_____, **Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.

İNUĞUR, M. Nuri, **Basın ve Yayın Tarihi**, Der Yayınları, İstanbul, 2005.

İSKİT, Server, **Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, 1943.

KANDEMİR, Feridun, **Fahreddin Paşa'nın Medine Müdafaası**, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 2010.

_____, **Hatıraları ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay**, Yakın Tarihimiz Yayınları, İstanbul, 1965.

KAPLAN, Mehmet, vd., **Devrin Yazarlarının Kalemiyle Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal**, I, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1981.

KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.

_____, **Osmanlı Tarihi**, IX, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, **Bütünüyle Erzurum Kongresi**, Kültür Ofset, Ankara, 1993.

KİLİ, Suna, **Türk Devrim Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2002.

KOCATÜRK, Utkan, **Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1988.

KOLOĞLU, Orhan, **Cumhuriyet'in İlk Onbeş Yılı (1923-1938)**, Boyut Matbaacılık, İstanbul, 1999.

_____, **Kim Bu Mustafa Kemal?**, Boyut Matbaacılık, İstanbul, 1997.

_____, **Osmanlı'dan 21.Yüzyıla Basın Tarihi**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2006.

_____, **Osmanlı Basınının İçeriği**, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2010.

_____, **Osmanlı'da Kamuoyu**, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2010.

_____, **Türk Basını Kuvayi Milliye'den Günümüze**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993.

KUTAY, Cemal, **Bilinmeyen Tarihimiz**, Dizerkonca Matbaası, İstanbul, 1974.

MERAY, Seha L., **Lozan Barış Konferansı**, I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

_____, **Lozan Barış Konferansı**, V, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

_____, **Lozan Barış Konferansı**, VI, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

_____, **Lozan Barış Konferansı**, VII, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

_____ ve Osman Olcay, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri,** Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1977.

NALCIOĞLU, Belkıs Ulusoy, **Osmanlı'da Muhalif Basının Doğuşu (1828-1878)**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2013.

ORTAYLI, İlber, **Avrupa ve Biz**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.

_____ ve Erol Şadi Erdinç, **İttihat ve Terakki Osmanlı İmparatorluğu'nda Gizli Örgütlenmeler ve Darbeler**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2016.

_____, **Son İmparatorluk Osmanlı**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2006.

_____, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, Cedit Neşriyat, Ankara, 2008.

ÖLKER, Perihan, **Tanzimat Basınının Dili**, Aybil Yayınları, Konya, 2012.

ÖZBAY, Cahit, **Dünyada ve Osmanlı'da Basının Tarihsel Gelişimi**, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2014.

ÖZKAYA, Yücel, **Milli Mücadelede Atatürk ve Basın (1919-1921)**, Cumhuriyet, İstanbul, 2001.

ÖZTOPRAK, İzzet, **Kurtuluş Savaşında Türk Basını**, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1981.

SANDER, Oral, **Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918'e**, I, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.

SARAÇOĞLU, Ahmed Cemaleddin, **Gazeteler, Gazeteciler ve Olaylar Etrafında Mütareke Yıllarında İstanbul**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009.

SARIHAN, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993.

_____, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994.

_____, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, IV, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996.

SELEK, Sabahattin, **Anadolu İhtilali**, I, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1987.

_____, **Anadolu İhtilali**, II, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1987.

_____, **Milli Mücadele**, I, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2002.

SEMİZ, Yaşar, **Türk-Amerikan Münasebetleri Işığında Chester Demiryolu Projesi 1909-1926**, Yetkin Basımevi, Ankara, 1995.

SEZEN, Tahir, **Osmanlı Yer Adları**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2006.

SONYEL, Salahi R., **Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010.

_____, **Kaygılı Yıllar**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2012.

_____, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, II, TTK Basımevi, Ankara, 1991.

ŞAMSUDİNOV, A.M., **Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923**, Doğan Kitap, İstanbul, 1999.

ŞAPOLYO, Enver Behnan, **Türk Gazeteciliği Tarihi Her Yönüyle Basın**, Güven Matbaası, Ankara, 1971.

ŞİMŞİR, Bilal N., **İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922)**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1989.

_____, **Malta Sürgünleri**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985.

TAHİR, Bursalı Mehmed, **Osmanlı Müellifleri 2**, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2016.

TANİLLİ, Server, **Yüzyılların Gerçeği ve Mirası**, VI, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2007.

TANÖR, Bülent, **Kurtuluş**, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1997.

_____, **Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)**, Afa Yayınları, İstanbul, 1992.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, **On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyat Tarihi**, Dergah Yayınları, İstanbul, 2013.

TANSEL, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, I, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1977.

_____, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, II, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1978.

_____, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, IV, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1974.

TARİH IV, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931.

TOKMAKÇIOĞLU, Erdoğan, **Türk Basın Tarihi**, İsim Yayınları, Ankara, 2011.

TOPUZ, Hıfzı, **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1973.

_____, **II.Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003.

TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, III, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989.

TURAN, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi**, I, Bilgi Yayınları, Ankara, 1991.

_____, **Türk Devrim Tarihi**, II, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992.

TÜRKGELDİ, Ali, **Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Güney Matbaacılık, Ankara, 1948.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

_____, **Osmanlı Tarihi**, III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

YAZICI, Sefer, **Milli Egemenlik Belgeleri**, TBMM Basımevi, Ankara, 2015.

ZÜRCHER, Erık Jan, **Milli Mücadele'de İttihatçılık**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1987.

2-Hatıralar

Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, II, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017.

CEBESOY, Ali Fuat, **Millî Mücadele Hâtıraları**, Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1953.

Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, Türk Tayyare Cemiyeti, Ankara, 1927.

_____, **Nutuk Muhteviyatına Ait Vesaik,** Türk Tayyare Cemiyeti, Ankara, 1927.

GÖKÇEN, Sabiha, **Atatürk'ün İzinde Bir Ömür Böyle Geçti**, Türk Hava Kurumu Yayınları, İstanbul, 1982.

İNÖNÜ, İsmet, **Hatıralar**, I, Bilgi Yayınları, Ankara, 1985.

_____, **Hatıralar**, II, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987.

KARABEKİR, Kazım, **İstiklal Harbimiz**, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960.

ORBAY, Rauf, **Rauf Orbay'ın Hatıraları (1914-1945)**, (Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yayınları, İstanbul, 2005.

OLGUN, Tahiru'l-Mevlevi, **Matbuat Alemindeki Hayatım ve İstiklal Mahkemeleri**, Nehir Yayınları, İstanbul, 1991.

ORTAÇ, Yusuf Ziya, **Bizim Yokuş**, Akbaba Yayınları, İstanbul, 1966.

TOWNSHEND, Charles V.F., **Irak Seferi ve Esaret**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007.

TÜRKGELDİ, Ali Fuad, **Görüp İşittiklerim**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1949.

YALMAN, Ahmed Emin, **Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, I, Pera Yayınları, İstanbul, 1997.

3-Lisansüstü Tezler

a) Doktora Tezleri

NİZAMOĞLU, Yüksel, **Vehip Paşa (Kaçı)'nın Hayatı ve Askeri Faaliyetleri**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Doç.Dr. Halil Bal), İstanbul, 2010.

E-MAKALELER

ABDULLAH, Fevziye, *"Ebüzziya Tevfik"*, **MEB İslam Ansiklopedisi**, IV, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977, s.100-103.

Ahmed Mücib Bey, *"Galiçya'da Mukabil Taarruzumuz ve Düşmanı Takib"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 18 Şubat 1922, S.3278, s.3.

Arif Cemil Bey, *"İttihad ve Terakki Rüseası'nın Diyar-ı Gurbet Maceraları-9"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 28 Mayıs 1922, S.3377, s.3.

ÇAPA, Mesut, *"Sakarya Savaşı'ndan Sonra İmzalanan Türk-İngiliz Esir Mübadelesi Anlaşmasının Uygulanması Ve Belgeler"*, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Mayıs 1989, S.3, s.399-418.

DOĞANAY, Rahmi, *"Mondros Mütarekesi'nden Sonra Kars ve Yöresinde Ermeni Faaliyetleri"*, **Kazakistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S:8, 2003, s.1-13.

EBÜZZİYA, Ziyad, *"Ebûzziyâ Mehmed Tevfîk"*, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, X, İstanbul, 1994, s.374-378.

_____, *"Ebüzziya, Velid"*, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, X, İstanbul, 1994, s.371-373.

_____, *"Ebüzziya, Ziyad"*, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, X, İstanbul, 1994, s.373-374.

GAZEL, Ahmet Ali ve Şaban Ortak, *"İkinci Meşrutiyet'ten 1927 Yılına Kadar Yayın İmtiyazı Alan Gazete ve Mecmualar (1908-1927)"*, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, VII/1, Erzurum, 2006, s.223-256.

Hüseyin Cahid, *"Siyasiyat: Tarihi Günler"*, **Renin Gazetesi**, 5 Kasım 1922, S.23, s.1.

KURŞUN, Zekeriya, *"İbrâhim Hakkı Paşa"*, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, XXI, İstanbul, 2000, s.311-314.

OKUR, Mehmet, *"Gümrü, Moskova Ve Kars Antlaşmaları Çerçevesinde Ermeni Sorunu Üzerine Genel Bir Değerlendirme"*, **Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.8, Sonbahar, 2011, s.73-90.

ÖZYÜREK, Mustafa, *"Milli Mücadele Dönemi'nde İstanbul Basınının Anadolu'dan Haber Alma Kaynakları"*, **Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu 19-21 Ekim 2016/Elazığ**, Ankara, 2018, s.1095-1113.

SONYEL, Salahi R., *"Mudanya Bırakışmasının Ellinci Yıldönümü",* **Belleten**, XXXVII/145, Ankara, 1973, s.95-122.

ŞERİFOĞLU, Ömer Faruk, *"Ebüzziya, Velid"*, **Osmanlılar Ansiklopedisi**, I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s.392.

_____, *"Talha Ebüzziya"*, **Osmanlılar Ansiklopedisi**, II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s.607.

Vecihi Bey, *"15.Kolordumuz Galiçya'da"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 3 Aralık 1921, S.3202, s.3;

_____, *"15.Kolordumuz Galiçya'da"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 16 Şubat 1922, S.3276, s.3.

Velid Ebuzziya, *"Bend-i Yevmi: Anadolu Ahvali ve Sulh"*, **Tasvîr-i Efkâr**, 20 Eylül 1919, S.2846, s.1.

_____, *"Bend-i Yevmi: Ferid Paşa Kabinesi"*, **Tasvîr-i Efkâr**, 5 Mart 1919, S.2671, s.1.

_____, *"Bend-i Yevmi: Hasta Adamın Dinç Çocukları"*, **Tasvîr-i Efkâr**, 13 Ekim 1919, S.2869, s.1.

_____, *"Bend-i Yevmi: İttihad-ı Milli Karşısında"*, **Tasvîr-i Efkâr**, 5 Ekim 1919, S.2861, s.1.

_____, *"Bend-i Yevmi: İzmir'in İşgâli"*, **Tasvîr-i Efkâr**, 16 Mayıs 1919, S.2727, s.1.

_____, *"Bend-i Yevmi: Mebuslarımızın Ahd-ı Millisi"*, **Tasvîr-i Efkâr**, 18 Şubat 1920, S.2990, s.1.

_____, *"Mustafa Kemal Paşa ile Telgrafla Bir Mülakat*", **Tasvîr-i Efkâr**, 18 Ekim 1919, S.2874, s.1.

_____, *"Siyasiyat: Hakiki İttihad Nasıl Olur?"*, **Tasvîr-i Efkâr**, 22 Ekim 1918, S.2537, s.1.

_____, *"Siyasiyat: Hariciyemiz Ne Halde?"*, **Tasvîr-i Efkâr**, 23 Ekim 1918, S.2538, s.1.

_____, *"Siyasiyat: İğrenç Tazvirler"*, **Tasvîr-i Efkâr**, 12 Şubat 1919, S.2650, s.1.

_____, *"Siyasiyat: İstanbul'u Kurtarmak İçin"*, **Tasvîr-i Efkâr**, 7 Aralık 1918, S.2583, s.1.

_____, *"Siyasiyat: İtilaf Gemileri Harimimize Girerken…"*, **Tasvîr-i Efkâr**, 14 Kasım 1918, S.2560, s.1.

_____, *"Siyasiyat: Meclis ve İzzet Paşa Kabinesi"*, **Tasvîr-i Efkâr**, 21 Ekim 1918, S.2536, s.1.

_____, *"Siyasiyat: Mütarekename ve Mebusların Teessürü"*, **Tasvîr-i Efkâr**, 31 Ekim 1918, S.2546, s.1.

_____, *"Siyasiyat: Sukut!"*, **Tasvîr-i Efkâr**, 5 Kasım 1918, S.2551, s.1.

_____, *"Siyasiyat: Şimdi Ne Yapacağız?"*, **Tasvîr-i Efkâr**, 2 Kasım 1918, S.2548, s.1.

_____, *"Siyasiyat: Yeni İmtihan Devresi"*, **Tasvîr-i Efkâr**, 3 Kasım 1918, S.2549, s.1.

_____, *"Artık Sulhün Akdi Muhakkak Telakki Edilebilir"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 9 Temmuz 1923, S.3776, s.1.

_____, *"Bend-i Yevmi: Aldatılıyor Muyuz?"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 23 Aralık 1922, S.3582, s.1.

_____, *"Bend-i Yevmi: Bab-ı Ali'nin Son Hatası"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 4 Kasım 1922, S.3533, s.1.

_____, "*Bend-i Yevmi: Lozan'da Artık Sulh Yapılamaz"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 2 Şubat 1923, S.3622, s.1.

_____, *"Bend-i Yevmi: Niçin Harp Ediyoruz? Neden Muvaffak Olacağız?",* **Tevhîd-i Efkâr**, 27 Temmuz 1921, S.3080, s.1.

_____, *"Bend-i Yevmi: Sulh İmzalandı"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 25 Temmuz 1923, S.3792, s.1.

_____, *"Bend-i Yevmi: Sulhümüzü Kanımızla İmzaya Mecbur Edildik"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 12 Eylül 1922, S.3480, s.1.

_____, *"Bend-i Yevmi: Telaşa Mahall Yok"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 20 Temmuz 1921, S.3074, s.1.

_____, *"Bend-i Yevmi: Türk-Fransız İtilafı"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 24 Ekim 1921, S.3163, s.1.

_____, *"Bitaraf Ecnebiler Heyet-i Murahhasamızın Büyük Bir Muvaffakiyet Kazandığını Söylüyorlar"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 18 Temmuz 1923, S.3785, s.1.

_____, *"Çiçerin, Vorofski'nin Katlinden Müttefikler'i Mes'ul Tutuyor"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 21 Mayıs 1923, S.3727, s.1.

_____, *"Dünkü Müzakerat Neticesinde Tamirat Meselesi'nde Yunanlılarla İtilaf Husule Geldi ve Harp İhtimali Bertaraf Oldu"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 27 Mayıs 1923, S.3733, s.1.

_____, *"Ermeniler'in de İsmet Paşa'ya Bir Suikast Hazırladıkları Tahakkuk Etti"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 12 Mayıs 1923, S.3720, s.1.

_____, *"Faizler Meselesi'nde Hükümetimiz'in Evamir ve Talimatı Kat'idir: Asla Müsaadat Yok"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 21 Haziran 1923, S.3758, s.1.

_____, *"Fransızlar Faizler Meselesi'nde Israr Ederler ve Şayan-ı Kabul Bir Teklifte Bulunmazlarsa İnkıta Muhakkaktır"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 7 Haziran 1923, S.3744, s.1.

_____, *"Heyet-i Murahhasamız Meis Adası'nı Sulh İçin Feda Ettiğimizi Tebliğ Etti"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 5 Haziran 1923, S.3742, s.3.

_____, *"Irak Hududları, Tahliyenin Hitamından Sonra Tahdid Edilecek"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 10 Temmuz 1923, S.3777, s.3.

_____, *"İmza Merasimi 24 Temmuz Salı günü Saat Üçte İcra Edilecektir"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 22 Temmuz 1923, S.3789, s.1.

_____, *"İngilizler Ric'at Ettiklerinden Dolayı Gayr-ı Memnun Görünüyorlar"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 18 Temmuz 1923, S.3785, s.1.

_____, *"İsmet Paşa'nın Fedakârlıktan Sonra Beyanatı"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 31 Mayıs 1923, S.3737, s.2.

_____, "*İsmet Paşa'nın Tamirat Meselesi Hakkında Sermuharririmiz'e Mühim Beyanatı: Muazzam Bir Fedakârlık Yaptık Fakat Bu Tarz-ı Tesviye Diğer Mesail-i Mühimmenin Halline Bağlıdır"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 28 Mayıs 1923, S.3734, s.1.

_____, *"İsmet Paşa'yı Muhafaza İçin Azami Tedabir İttihaz Edildi"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 23 Mayıs 1923, S.3729, s.2.

_____, *"İstanbul Tahliye Edildiği Zaman İngiliz Sefain-i Harbiyesinin de Gitmesini Talep Ettik"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 10 Temmuz 1923, S.3777, s.3.

_____, *"Meis Adası'nı da İtalyanlar'a Verdik"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 2 Haziran 1923, S.3739, s.1.

_____, *"Mudanya Konferansı'nın Birinci Günü"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 6 Ekim 1922, S.3504, s.1.

_____, *"Mudanya Konferansı'nın İkinci Günü"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 6 Ekim 1922, S.3504, s.1.

_____, *"Mudanya Konferansı'nın Üçüncü Günü"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 6 Ekim 1922, S.3504, s.1.

_____, *"Rusya Boğazlar'a Müteallik Mukavelenameyi İmza Etti"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 21 Temmuz 1923, S.3788, s.3.

_____, *"Sabık Bir Rus Yüzbaşısı Lozan'daki Rus Müşahidi Vorofski'yi Öldürdü"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 12 Mayıs 1923, S.3720, s.1.

_____, *"Sermuharririmizin Telgrafnameleri: Lozan Konferansı 23 Nisan'da Müzakerata Başladı"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 25 Nisan 1923, S.3703, s.1.

_____, *"Sermuharririmizin Venizelos ile Mülakatı"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 27 Nisan 1923, S.3705, s.3.

_____, *"Sulh Muhakkak 24 Temmuz'da İmza Edilecektir"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 20 Temmuz 1923, S.3787, s.1.

_____, *"Tam Bir İtilaf Temin Edildi Faizler Meselesi Muahededen Çıkarıldı Topraklarımız Muahedeyi Tasdikimizden Altı Hafta Sonra Tahliye Edilecek-Dünkü Celsede Husul Bulan İtilafın Esasları"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 9 Temmuz 1923, S.3776, s.1.

_____, *"Türk-Yunan İtilafı Dün İmza Edildi"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 8 Temmuz 1923, S.3775, s.3.

_____, "*Yunanlılar Tazminat İtasına Borçlu Olduklarını Kabul Ettiler. Fakat Maddi İmkânsızlık Yüzünden Tazminat Yerine Karaağaç'ı Veriyorlar. İsmet Paşa Bu İtilafın Diğer Meseleleri Teshil Edeceği Ümidindedir"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 27 Mayıs 1923, S.3733, s.1.

Ruşen Eşref Bey, *"Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Beyle Mülakat-1-"*, **Tasvîr-i Efkâr**, 23 Kasım 1919, S.2910, s.1-2.

_____, *"Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Beyle Mülakat-2-"*, **Tasvîr-i Efkâr**, 25 Kasım 1919, S.2911, s.1-2.

_____, *"Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Beyle Mülakat-3-"*, **Tasvîr-i Efkâr**, 29 Kasım 1919, S.2916, s.1-2.

YAZICI, Nesimi, *"Tasvîr-i Efkâr"*, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, XL, İstanbul, 2011, s.138-140.

F-ELEKTRONİK KAYNAKLAR

https://www.eleftherostypos.gr/, (Erişim Tarihi: 20.06.2019.)

http://www.xronos.gr/, (Erişim Tarihi: 20.06.2019.)

GİRİŞ

A-GAZETE KELİMESİNİN KÖKENİ VE ANLAMI

Gazete, İtalyanca bir kelime olan *"gazetta"* kelimesinden Türk Dili'ne yerleşmiş yabancı bir kelime olup, politika, kültür, ekonomi ve daha başka konularda haber ve bilgi vermek için yorumlu veya yorumsuz hergün veya belirli zaman aralıklarıyla çıkarılan yayınlardır[1]. Osmanlı toplumunda gazetenin mukabili olarak kullanılan bir başka kelime *"ceride"*dir[2]. Hatta ilk çıkarılan gazetelerden birinin adı Cerîde-i Havâdis idi.[3] Ceride kelimesinin kökeni ise Arapça[4] olup, zamanla yerini *"gazete"* kelimesi almıştır ve bugün Türk toplumunda yaygın olarak bu kelime kullanılmaktadır[5]. Gazete yayınlayan veya gazeteye yazı yazan, haber toplayan kişilere ise *"gazeteci"* denilmektedir[6].

B-TASVÎR-İ EFKÂR/TEVHÎD-İ EFKÂR'IN ANLAMI

Tasvîr kelimesinin kökeni Arapça olup[7], bir şeyi sözle veya yazıyla anlatma, göz önünde canlandırma[8], tersim/resm edercesine güzel tarif etmek[9], anlamına gelmektedir. Tevhîd kelimesi de Arapça'dır ve birkaç şeyi bir etme, birleştirme anlamındadır[10]. Keza, Arapça kökenli olan efkâr kelimesinin anlamı fikr'in çoğulu yani fikirler, düşüncelerdir[11]. Bu durumda çalışma konumuz olan bu iki gazeteden Tasvîr-i Efkâr'ın anlamı *"fikirlerin tasviri/anlatımı, düşüncelerin tarifi"*dir. Tevhîd-i Efkâr'ın anlamı *"fikirlerin birliği, düşüncelerin bir olması"*dır.

---

[1] İsmail Parlatır vd., **Türkçe Sözlük**, I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998, s.821.
Kamûs-ı Türkî'de *"gazete"* kelimesinin kökeni Fransızca olarak gösterilmektedir. (Şemseddin Sami, **Kamûs-ı Türkî**, İkdam Matbaası, İstanbul, 1317/1899, s.966) Ancak son yapılan çalışmalar *"İtalyanca"* olduğu yönünde bilgiler vermektedir.
[2] Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, I, MEB Yayınları, İstanbul, 1993, s.281; Ş. Sami, **Kamûs-ı Türkî**, s.966.
[3] M.Z. Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, I, s.281.
[4] Ş. Sami, **Kamûs-ı Türkî**, s.474; İ. Parlatır vd., **Türkçe Sözlük**, I, s.398.
[5] Şemseddin Sami'nin çalışmasında *"ceride"* kelimesi hakkında ifade ettiği gibi *"memleketimizde ilk zuhurunda gazeteye bu nam verilmiş ise de, bugün hemen metruk olup, yalnız bazı gazeteler isimlerinin terkibine girer."* (Ş. Sami, **Kamûs-ı Türkî**, s.474)
[6] Ş. Sami, **Kamûs-ı Türkî**, s.966; İ. Parlatır vd., **Türkçe Sözlük**, I, s.821.
[7] Ş. Sami, **Kamûs-ı Türkî**, s.411; İsmail Parlatır vd., **Türkçe Sözlük**, II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998, s.2146.
[8] İ. Parlatır vd., **Türkçe Sözlük**, II, s.2146.
[9] Ş. Sami, **Kamûs-ı Türkî**, s.411.
[10] Ş. Sami, **Kamûs-ı Türkî**, s.449; İ. Parlatır vd., **Türkçe Sözlük**, II, s.2210.
[11] Ş. Sami, **Kamûs-ı Türkî**, s.138; İ. Parlatır vd., **Türkçe Sözlük**, I, s.673.

Gazetelerin kelime anlamları böyle olmakla birlikte, şüphesiz kurucularının bu isimleri takmalarının bir amacı vardı. Şinasi'nin *"Tasvîr-i Efkâr"* ismini seçmesindeki amacı aslında döneminin şartları icabı halkın düşüncelerine tercüman olmak, iktidarı denetleyecek dinamik bir kamuoyu oluşturmaktı. Velid Ebuzziya Bey'in *"Tevhîd-i Efkâr"* ismini seçimindeki maksadı yine döneminin şartları icabı halkın fikirlerinin bir noktada birleştirilmesi, Milli Mücadele yolunda ayrılıkların önlenmesi düşüncesiydi.

C-TASVÎR-İ EFKÂR/TEVHÎD-İ EFKÂR GAZETESİ'NİN TARİHÇESİ (1862-1949)

Türk gazeteciliğinin ilk devri, resmi bir gazete olan Takvîm-i Vekayi ve yarı resmi Cerîde-i Havâdis ile İkinci devri Tercümân-ı Ahvâl ve Tasvîr-i Efkâr ile başlamıştır[12]. Çünkü özel girişimle yayınlanan ilk Türkçe gazete Tercümân-ı Ahvâl idi. Kurucuları ise Agâh Efendi ile Şinasi idi.[13] Agâh Efendi[14]'nin, Şinasi'nin devlet işleri hakkında yazdığı yazılardan ürkmesinden dolayı Şinasi, Nisan 1861'de bu gazeteden ayrıldı ve yeni bir gazete kurdu. İşte bu yeni gazete Tasvîr-i Efkâr'dı.[15] Tasvîr-i Efkâr, Şinasi tarafından İstanbul'da yayınlanan ikinci özel Türk gazetesi[16] ve Takvîm-i Vekayi,[17] Cerîde-i Havâdis[18] ile Tercümân-ı Ahvâl'den[19] sonra ise Osmanlı ülkesinde yayınlanan dördüncü Türkçe gazetedir.[20].

Tasvîr-i Efkâr Gazetesi'nin ilk sayısı 27 Haziran 1862 Cuma günü çıktı.[21] Bu ilk sayıda Şinasi tarafından yazılan kısa mukaddimesinde; *"devletlerin devamının*

---

[12] Enver Behnan Şapolyo, **Türk Gazeteciliği Tarihi Her Yönüyle Basın**, Güven Matbaası, Ankara, 1971, s.120; Atilla Girgin, **Türk Basın Tarihi'nde Yerel Gazetecilik**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2001, s.36; M. Nuri İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, Der Yayınları, İstanbul, 2005, s.192.

[13] Orhan Koloğlu, **Osmanlı'dan 21.Yüzyıla Basın Tarihi**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2006, s.43.

[14] Agâh Efendi, II. Abdülhamid döneminde hürriyet taraflısı olduğu için önce Bursa sonra Ankara'da altı yıl sürgün hayatı yaşadı, 1884'te affedilip bir takım devlet görevlerinde bulunduktan sonra 1885'te vefat etti. (M.N. İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, s.192.)

[15] Tevfik Çavdar, **İz Bırakan Gazeteler ve Gazeteciler Babıâli'den Geriye Ne Kaldı?**, İmge Kitabevi, Ankara, 2007, s.24-25; Belkıs Ulusoy Nalcıoğlu, **Osmanlı'da Muhalif Basının Doğuşu (1828-1878)**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2013, s.109-110.

[16] **Yeni Türk Ansiklopedisi**, X, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1985, s.3995; **Türk Ansiklopedisi**, XXX, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1981, s.478.

[17] 1 Kasım 1831'de yayınlanmaya başladı.

[18] 31 Temmuz 1840'da yayınlanmaya başladı.

[19] 22 Ekim 1860'da yayınlanmaya başladı.

[20] Nesimi Yazıcı, *"Tasvîr-i Efkâr"*, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, XL, İstanbul, 2011, s.138.

[21] **Yeni Türk Ansiklopedisi**, X, s.3995; N. Yazıcı, *"Tasvîr-i Efkâr"*, s.138; Cahit Özbay, **Dünyada ve Osmanlı'da Basının Tarihsel Gelişimi**, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2014, s.148; E. B. Şapolyo, **Türk**

yönettikleri toplulukların devamına bağlı olduğu, toplumun faydası yolunda tedbirler alınırsa devletin de güçleneceğinden" bahsediliyordu. Ayrıca toplulukların neyi istediklerinin ancak *"fikirlerin tercümanı"* olan gazetelerden öğrenilebileceği, bu sebeple her medeni ülke için lüzumlu olan gazete çıkarılması hususuna değinilerek Tasvîr-i Efkâr'ın çıkarıldığı ifade ediliyordu.[22] Anlamca çok yoğun olan bu mukaddimeden; Batı'daki devlet-halk münasebetinin yani demokratik zihniyetin ülkeye getirilmek istendiği anlaşılıyordu. Böylece gazetenin *"düşüncelerin anlatımı"* manasına gelen, adındaki fikirler, düşünceler de halkın düşünceleri demek oluyordu.[23]

Tasvîr-i Efkâr'ın yayımı için Courrier d'orient'in sahibi Giampietry'nin, Mısırlı Fazıl Paşa'nın ve şehzadeliği zamanında Sultan Abdülaziz'in[24] hatta Şehzade Murat'ın maddi desteklerinden bahsedilmektedir. Ebuzziya Mehmet Tevfik'e göre; gazetenin ilk sayısı Sultan Abdülaziz'e sunulunca padişah gazeteyi çok beğenerek, Şinasi'ye 500 altın bağışlamıştı.[25] Enver Behnan Şapolyo'ya göre de Sultan Abdülaziz bu mükemmel gazeteden memnun olmuş ve 500 altın bağışlamış ancak Şinasi bu parayı kabul etmemişti. Bir rivayete göre ise Fuad Paşa parayı ona kabul ettirmişti.[26]

Tasvîr-i Efkâr Gazetesi, birçok bakımdan kendinden önceki gazetelerden daha kaliteliydi. Sülüs hattıyla gazetenin ismi ve altındaki *"Havadis ve maarife dair Osmanlı gazetesidir"* ibaresiyle nesih hatlı bölüm ve ara başlıkları bir hattata yazdırılmıştı.[27] Tercümân-ı Ahvâl'in son sayılarına kadar Takvîm-i Vekâyî ve Cerîde-i Havâdis dâhil diğer Türkçe gazetelerde nokta(.) dâhil herhangi bir noktalama işaretine rastlanmazken bu uygulama Tasvîr-i Efkâr ile birlikte değişmişti.[28] Gazete, küçük boy, dört sayfa olup,

---

Gazeteciliği Tarihi…, s.120; A. Girgin, **Türk Basın Tarihi'nde…**, s.37; M.N. İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, s.193.

[22] N. Yazıcı, *"Tasvîr-i Efkâr"*, s.138; Hıfzı Topuz, **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1973, s.15; M.N. İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, s.193; Füruzan Husrev Tökin, **Basın Ansiklopedisi**, Kulen Basımevi, İstanbul, 1963, s.116.

[23] **Türk Ansiklopedisi**, XXX, s.478; Muammer Göçmen, **İsviçre'de Jön Türk Basını ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri (1889-1902)**, Bayrak Matbaası, İstanbul, 1995, s.72.

[24] Sultan Abdülaziz, 25 Haziran 1861'de tahta çıkmıştır. Dolayısıyla bu tarih öncesindeki şehzadeliği zamanında, Şinasi'ye Tasvîr-i Efkâr'ın yayımlanmasından önceki hazırlık sürecinde maddi destek vermiş olabilir. Fakat kesin olan şey Tasvîr-i Efkâr'ın ilk sayısının Sultan Abdülaziz'e takdiminde Şinasi'ye 500 altın bağışlandığıdır.

[25] N. Yazıcı, *"Tasvîr-i Efkâr"*, s.138.

[26] E. B. Şapolyo, **Türk Gazeteciliği Tarihi…**, s.123; A. Girgin, **Türk Basın Tarihi'nde…**, s.40; M.N. İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, s.195-196; Hasan Refik Ertuğ, **Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi**, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1970, s.182; F.H. Tökin, **Basın Ansiklopedisi**, s.116.

[27] N. Yazıcı, *"Tasvîr-i Efkâr"*, s.138;

[28] B. Ulusoy Nalcıoğlu, **Osmanlı'da Muhalif Basının Doğuşu (1828-1878)**, s.97; Perihan Ölker, **Tanzimat Basınının Dili**, Aybil Yayınları, Konya, 2012, s.15.

haftada iki defa yayınlanıyordu.[29] İçeriğini zenginleştirmek için ülke içindeki ve dışındaki gazetelerden alıntılar yapıyordu.[30] Zamanla dağıtımı İstanbul'un diğer bölgelerine ve bazı taşra merkezlerine sirayet ederek Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin sözcüsü konumuna geldi.

Gazetenin dili sade[31] olmakla birlikte, Edebiyat-ı Cedide diye adlandırılan bir edebi devri açmıştı. İlk edebi münakaşalar bu gazetede başlamıştı. Aydınlar bu gazeteyi alaka ile takip etmişlerdi.[32] Şinasi, gazetesinde padişahın tahta çıkış ve doğum günlerine övgüler koymayı reddetmişti. Parlamenter sistemi savunmuş, bu konuda Avrupa basınından çeviriler yayımlamıştı. Diğer gazetelerin sadece padişaha ve vezirlere övgü taşıyan okuyucu mektuplarına yer vermelerine karşılık, Şinasi okuyucu mektuplarına sütunlarını açmıştı.[33] Ayrıca maarif ve hayır işlerine ait ilanları parasız basacağını yazmıştı.[34] Bundan başka "*milliyet", "meşrutiyet"* kelimelerini cesaretle kullanan ve *"reisicumhur"* kelimesinden ilk bahseden yine Şinasi idi.[35] Şinasi'nin bu faaliyetleriyle tenkit fikrini ülkede uyandırması, Namık Kemal gibi genç yazarlar tarafından benimsenmeye başlandı ve onları etkiledi.

Tasvîr-i Efkâr Gazetesi, Şinasi yönetimindeki Namık Kemal, Ahmet Vefik Paşa, Samipaşazade Suphi gibi önemli yazarlarla bir okul niteliğindeydi. Bu yazarların gazetede yayınladıkları tefrikalar sonradan kitap haline getirilerek ülkenin kültürel hayatına katkı sağlamıştır.[36] Daha sonra gazeteye 1864'te Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis'te çalışmaya başlayan Ebuzziya Mehmet Tevfik 1865'te katılmıştır.[37] Ebuzziya Mehmet

---

[29] **Türk Ansiklopedisi**, XXX, s.478.

[30] Şinasi, Courrier d'Orient Gazetesi'nin dokunulmazlığı olduğundan bazı yazılarını önce Courrier'de çıkarıp sonra yabancı gazeteden tercüme yazı olarak Tasvîr'de yayınlıyordu. (M. Göçmen, **İsviçre'de Jön Türk Basını…**, s.72-73; Orhan Koloğlu, **Osmanlı Basınının İçeriği**, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2010, s.67.)

[31] N. Yazıcı, *"Tasvîr-i Efkâr"*, s.138; O. Koloğlu, **Osmanlı'dan 21.Yüzyıla Basın Tarihi**, s.47.

[32] E. B. Şapolyo, **Türk Gazeteciliği Tarihi…**, s.121; M.N. İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, s.194. Bu edebi tartışmalardan biri ünlü *"mebhuse-tü-anha"* meselesiydi. Şinasi, Ruzname-i Ceride-i Havadis'teki bazı tamlamaların yazılış ve kullanılış biçimlerini hatalı bulmuş ve Ayan Reisi Sait Paşa ile iki buçuk ay tartışmıştı. İşte bu olay seviyeli tartışma ve eleştiri devrini başlattı. (M.N. İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, s.194.) Başka bir çalışmaya göre bu tartışma dört ay sürdü. (F. H. Tökin, **Basın Ansiklopedisi**, s.117)

[33] O. Koloğlu, **Osmanlı'dan 21.Yüzyıla Basın Tarihi**, s.47.

[34] E. B. Şapolyo, **Türk Gazeteciliği Tarihi…**, s.123; A. Girgin, **Türk Basın Tarihi'nde…**, s.38; M.N. İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, s.193; O. Koloğlu, **Osmanlı Basınının İçeriği**, s.66.

[35] A. Girgin, **Türk Basın Tarihi'nde…**, s.37; M.N. İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, s.193.

[36] N. Yazıcı, *"Tasvîr-i Efkâr"*, s.139.

[37] Ziyad Ebüzziya, *"Ebûzziyâ Mehmed Tevfîk"*, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, X, İstanbul, 1994, s.374; **Türk Ansiklopedisi**, XIV, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1966, s.295. Ebuzziya Mehmet Bey'in gazeteye geçişi aslında Tasvîr-i Efkâr'da yayınlanan bir istatistik fıkrasına itiraz etmesi ve Namık Kemal'in buna cevap vermesi ile başladı ve çok geçmeden Namık Kemal ile tanışarak gazeteye geçti.(Mehmet Zeki Pakalın, **Sicill-i Osmani Zeyli Son Devir Osmanlı Meşhurları Ansiklopedisi**, V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2008, **s.**52)

Bey[38], ilk Türk gazeteci ve matbaacılarından olup edebi türde eserler vermiş, Türk basın hayatının kurucu, yenilikçi şahsiyetlerindendi.[39] Ebuzziya Mehmet'i özellikle Namık Kemal ve Şinasi'nin buradaki muhiti önemli ölçüde etkileyecekti.[40] Bu çevre Batı'yı tanımasını, edebi ve ansiklopedik bilgilerini genişletmesini sağlayacaktır.[41]

Gazete, ileriye sürdüğü fikirler ve tenkitlerle halkın devleti denetleme hakkını kullanmaktan geri kalmadı. Bu tutumuyla halkı uyandırarak, devletin bütün gücünü milletten aldığını, bu sebeple halkın fikrini söylemek ve yanlış yapılanların düzeltilmesini istemek hakkına sahip olduğunu göstermeye çalışıyordu. Bu aslında Yeni Osmanlılar'ın fikir babası olan Şinasi'nin, Tercümân-ı Ahvâl ile başlattığı devletin karşısında bir *"kamuoyu yaratma"* çabasının daha geniş ve şuurlu şekilde devamı idi.[42] Bu nedenle Tasvîr-i Efkâr kamuoyunun önemini herşeyin üstünde ön plana çıkaran ilk gazeteydi.[43] Çünkü Şinasi'ye göre; Avrupa'nın gelişiminin temel nedenlerinden biri gazetelerin çokluğu ve toplum içindeki herkesin ülkesi için yararlı gördüğü fikirleri söz ve yazı ile anlatmasıydı.[44] Bu anlamda Şinasi, Yeni Osmanlılar'ı etkileyen fikri temelleri atan en önemli kişiydi ve bu gazeteyle birlikte Türkiye'nin siyasal yaşamının ilerlemesinde etkisi büyüktü.[45]

Şinasi Tasvîr-i Efkâr Gazetesi'ni çıkarmaya başladıktan bir yıl sonra, gazetede devlet işleri hakkında itirazlarda bulunan yazılar yazdığından dolayı 4 Temmuz 1863'te Meclis-i Maarif'teki görevinden uzaklaştırıldı. Daha sonra 30 Ocak 1865'te Avrupa'ya giderek gazetenin başından ayrıldı.[46] 4 Haziran 1864'teki 200.sayıdan itibaren gazetenin

---

[38] Ebuzziya Mehmet Bey, 1848-1913 yılları arasında yaşamıştır.
[39] **Yeni Türk Ansiklopedisi**, II, s.741.
[40] Fevziye Abdullah, *"Ebüzziya Tevfik"*, **MEB İslam Ansiklopedisi**, IV, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977, s.100.
[41] **Türk Ansiklopedisi**, XIV, s.295.
[42] **Türk Ansiklopedisi**, XXX, s.478; T. Çavdar, **İz Bırakan Gazeteler ve Gazeteciler…**, s.25; A. Girgin, **Türk Basın Tarihi'nde…**, s.38; M.N. İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, s.194.
[43] O. Koloğlu, **Osmanlı'dan 21.Yüzyıla Basın Tarihi**, s.46.
[44] M.N. İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, s.195.
[45] T. Çavdar, **İz Bırakan Gazeteler ve Gazeteciler…**, s.26-27; M. Göçmen, **İsviçre'de Jön Türk Basını…**, s.60; O. Koloğlu, **Osmanlı Basınının İçeriği**, s.67; Kenan Akyüz, **Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1995, s.37.
[46] N. Yazıcı, *"Tasvîr-i Efkâr"*, s.139. Şinasi, Sadrazam Mustafa Reşit Paşa'nın takdirini ve himayesini gören zeki biriydi. Esasen yine M. Reşit Paşa'nın yetiştirdiği, himaye ettiği Âlî ve Fuat Paşalar Şinasi'yi çekemediklerinden Meclis-i Maarif azalığından çıkardılar. Şinasi de bu iki paşaya hicivler yazdı. Sonradan Tasvîr-i Efkâr'ın yayınıyla Âlî ve Fuat Paşalar tarafından takdir edilip, Meclis-i Vala azalığına tayini düşünülse de arkadaşı Said Sermedi'nin Âlî Paşa'ya suikast tertibi meydana çıkınca, Şinasi ihtilalci olarak suçlandı. İstanbul'dan kaçarak Paris'e gitmek zorunda kaldı. Daha sonra Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahatinde Fuat Paşa tarafından ikna edilerek İstanbul'a döndü ise de 1871'de öldü. (E. B. Şapolyo, **Türk Gazeteciliği Tarihi…**, s.122-126; T. Çavdar, **İz Bırakan Gazeteler ve Gazeteciler…**, s.27-28; H.R. Ertuğ, **Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi**, s.179-180; K. Akyüz, **Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri**, s.42-43.) Şinasi ve Âlî Paşa'nın üzerinde şüphesiz onlara hamilik eden Mustafa Reşit Paşa'nın

yönetimine Namık Kemal geçti[47] ve Tasvîr-i Efkâr'ı şehir konuları, maarif, maliye gibi yeni konularla gittikçe zenginleştirdi. Bu durumda gazetenin baskı sayısı 24.000'e kadar çıktı. Namık Kemal zamanla gazetede memleket meseleleri hakkında yazmaya başladı ve Türklük aleyhtarı söylemlere karşı yazılar yazdı. İşte bu dönemde gazete, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin içerisindeki gençlerin buluşma yeri oldu.[48] Namık Kemal, cemiyetin ülkede reformlar yapılması ve yabancıların ülkenin içişlerine karışmasının önlenmesi yolundaki görüşlerini gazeteye yansıtmaya aracılık etti.[49] Bu şekilde gazete, iktidarı halk adına denetleme ve eleştirme görevini epey ilerletti.[50] Ebuzziya Mehmet Tevfik'in Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne 1866'da girişi bu döneme rastlar.[51] Namık Kemal 1867'de *"Şark Meselesi"* isimli bir yazı yazınca hükümetin büyük tepkisini çekti, yazı yazması yasaklandı.[52] Bu gelişmeler üzerine Sadrazam Âlî Paşa basını kontrol amacıyla Mart 1867'de Kararname-i Âlî'yi yürürlüğe koydu.[53] Namık Kemal 1867'de Avrupa'ya kaçtı ve Tasvîr-i Efkâr Gazetesi 24 Mart 1867 günlü 469.sayısından,[54] 1868'de çıkan 830 numaralı son sayısına kadar Recaizade Mahmut Ekrem ve Kayazade Reşat'ın

büyük etkisi olmuştu. Ancak bu iki büyük adamın Batı'yı anlayış ve algılayış biçimleri çok farklıydı. Âlî Paşa, toplum hayatında yenicilik ve batıcılığı birbirine karıştırmış, Batı'nın sosyo-ekonomik ve politik kurumlarını taklit konusu olarak görmüştü. Ancak Şinasi, Batı'yı bir düşünce ve eleştiri konusu olarak görüyordu. (M.N. İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, s.198.)

[47] **Yeni Türk Ansiklopedisi**, X, s.3995-3996; **Türk Ansiklopedisi**, XXX, s.478; C. Özbay, **Dünyada ve Osmanlı'da Basının Tarihsel Gelişimi**, s.149; Münir Süleyman Çapanoğlu, **Basın Tarihine Dair Bilgiler ve Hatıralar**, Hür Türkiye Dergisi Yayınları, 1962, **s**.59; A. Girgin, **Türk Basın Tarihi'nde…**, s.40; Orhan Koloğlu, **Osmanlı'da Kamuoyu**, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2010, s.98; M.N. İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, s.196.

[48] N. Yazıcı, *"Tasvîr-i Efkâr"*, s.139; O. Koloğlu, **Osmanlı'dan 21.Yüzyıla Basın Tarihi**, s.46.

[49] O. Koloğlu, **Osmanlı Basınının İçeriği**, s.7.

[50] B. Ulusoy Nalcıoğlu, **Osmanlı'da Muhalif Basının Doğuşu (1828-1878)**, s.131.

[51] Z. Ebüzziya, *"Ebüzziyâ Mehmed Tevfik"*, s.374; **Türk Ansiklopedisi**, XXX, s.478; M. Z. Pakalın, **Sicill-i Osmani Zeyli…**, V, s.52. Bazı çalışmalara göre ise Ebuzziya Mehmet Bey'in cemiyete üye olup olmadığı hakkında kesin bir delil yoktur. (F. Abdullah, *"Ebüzziya Tevfik"*, s.100.)

[52] T. Çavdar, **İz Bırakan Gazeteler ve Gazeteciler…**, s.28; Hıfzı Topuz, **II.Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s.22; A. Girgin, **Türk Basın Tarihi'nde…**, s.41; B. Ulusoy Nalcıoğlu, **Osmanlı'da Muhalif Basının Doğuşu(1828-1878)**, s.131; M.N. İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, s.196; Server İskit, **Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, Başvekalet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, 1943, s.24.

[53] N. Yazıcı, *"Tasvîr-i Efkâr"*, s.139; M.N. İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, s.205; Ahmet Hamdi Tanpınar, **On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyat Tarihi**, Dergah Yayınları, İstanbul, 2013, s.227-228. Asayiş ve düzenin temini ve devlet aleyhine olan yayınları önlemek için çıkarılan bu kararnamenin geçici olarak çıktığı söylendiyse de 1909 yılına kadar yürürlükte kaldı.(M. Göçmen, **İsviçre'de Jön Türk Basını…**, s.78; M.N. İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, s.193; S. İskit, **Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, s.24-56.) İşte bu baskılar nedeniyledir ki kararnamenin çıktığı yıldan itibaren memleket aydınları ve kalem sahipleri Avrupa'ya kaçarak, *"Genç Osmanlılar"* adında bir örgütlenmeye gitti. Bu örgütlenme ilk senelerde Âlî Paşa'yı daha sonra II. Abdülhamit'i yıpratmak için yayınlar yaparak çaba harcadı. (M.N. İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, s.206; S. İskit, **Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, s.24-56.)

[54] **Yeni Türk Ansiklopedisi**, X, s.3996; **Türk Ansiklopedisi**, XXX, s.478; A. Girgin, **Türk Basın Tarihi'nde…**, s.41.

yönetiminde kaldı.[55] Bu son dönemde gazetenin memleket meseleleri hakkındaki serzenişleri devam etti. Ancak bu kez haberler, çeviriler yoluyla oluşturulup yorumsuz surette yayınlanmaya başlandı. Recaizade, 1867'deki kararnameden dolayı hükümetin dikkatini ve şiddetini olabildiğince çekmemeye çalıştı.[56]

Her ne kadar 1868'de gazete kapansa da Şinasi'nin bu faaliyetiyle birlikte, kısıtlı bir aydın zümresine hitap eden basın millete açıldı ve II. Abdülhamit dönemine kadar basın yoluyla Osmanlı toplumu arasındaki birliği sağlayacak ortak bir edebiyat lisanı oluşturuldu. Avrupa'nın iktisadi fikirlerini anlamak için bu yıllarda gazetelerden epey yararlanıldı.[57] Diğer taraftan Şinasi ve gazetesi N. Kemal, Ahmet Vefik Paşa ve Ebuzziya Tevfik gibi önemli gazeteci ve yazarları toplum hayatına kazandırdı. Ebuzziya'nın bir eserinde bahsettiği gibi bunların hepsi *"Şinasi'nin manevi evladı"*idi.[58] Şinasi'ye göre *"siyasi gerçekleri kavramakta yetersiz olan halkı herşeyden önce okutmak lazım"* geldiğinden, içerikleri kısıtlı olsa da Tasvîr-i Efkâr'ın bazı kavramları ısrarla kullanması ve halkı bilgilendirmesi, dinamik bir kamuoyuna geçişe zemin hazırladı. Türkiye'de *"efkâr-ı umumiye"* yani kamuoyu sorunun çözülmesine ve halkın uyanmasına büyük katkı sağladı.[59]

Tasvîr-i Efkâr Gazetesi kapanışından yaklaşık kırk yıl sonra Şinasi'nin varislerinden imtiyaz hakkı alınarak, Konya'daki dokuz yıllık sürgünden 1900-1908'de dönen[60] Ebuzziya Mehmet Tevfik ve oğlu Talha tarafından İstanbul'da yeniden yayınlanmaya başlandı. 31 Mayıs 1909'dan itibaren *"Yeni Tasvîr-i Efkâr"*[61] ismiyle

---

[55] N. Yazıcı, *"Tasvîr-i Efkâr"*, s.139; **Türk Ansiklopedisi**, XXX, s.478; C. Özbay, **Dünyada ve Osmanlı'da Basının Tarihsel Gelişimi**, s.149.

[56] B. Ulusoy Nalcıoğlu, **Osmanlı'da Muhalif Basının Doğuşu (1828-1878)**, s.132.

[57] M. Göçmen, **İsviçre'de Jön Türk Basını…**, s.74.

[58] M.N. İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, s.195.

[59] O. Koloğlu, **Osmanlı'da Kamuoyu**, s.80, 99.

[60] F. Abdullah, *"Ebüzziya Tevfik"*, s.102; M. Ekrem Üzümeri vd., **Türkiye Ansiklopedisi**, II, Yıldız Matbaacılık, Ankara, 1956, s.212; **Türk Ansiklopedisi**, XIV, s.296; Erdoğan Tokmakçıoğlu, **Türk Basın Tarihi**, İsim Yayınları, Ankara, 2011, **s**.84; Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri 2**, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2016, s.511. Ebuzziya Mehmet Bey, bu sürgünden başka Ahmet Mithat ile birlikte 9 Nisan 1873'ten Temmuz 1876'ya kadar Rodos'ta sürgünde yaşadı. Bu süre içinde yazdığı yazılarda *"Ebuzziya"* takma adını kullandı ve İstanbul'a döndükten sonra bunu kendi adı gibi kullandı. Ebuzziya Mehmet Bey'in Rodos sürgününün nedeni yayınladığı Cüzdan isimli bir dergiydi. Konya sürgününün nedeni ise hakkında verilen bir jurnalden dolayıydı. (E. Tokmakçıoğlu, **Türk Basın Tarihi**, s.86)

[61] *"Yeni"* kelimesi gazetenin sadece ilk sayfasındaki ana başlıkta görülüyor, öteki bütün sayfaların üstünde yalnızca *"Tasvîr-i Efkâr"* yazıyordu. Anlaşılan bu *"Yeni"* ifadesi gazetenin adı olarak değil, yalnızca onun yeniden çıkmaya başladığını göstermek için kullanılıyordu. Bunun için 1911 Ocak ayından itibaren sadece *"Tasvîr-i Efkâr"* adıyla çıkmaya başladı. (**Türk Ansiklopedisi**, XXX, s.478.) Başka bir çalışmaya göre 1911 Şubat ayının 607. sayısından itibaren yeni ifadesi olmadan *"Tasvîr-i Efkâr"* adıyla çıkmaya başladı. (E. Tokmakçıoğlu, **Türk Basın Tarihi**, **s**.204.)

ikinci defa çıkan gazete, 31 Mart Vakası'nı takip eden günlerde sık sık kapatıldı ise de Tasvîr-i Efkâr, Hak, İntihâb-ı Efkâr, Tefsîr-i Efkâr[62] gibi isim değişliklerine giderek yayın hayatına devam etti[63]. Bu yeni dönemde gazetenin başyazarlığına Yunus Nadi getirildi. O da Selanik'ten tanıdığı Mehmet Zekeriya Sertel'i yanına aldı ve gazete yeni bir canlılık kazandı.[64] Ebuzziya Mehmet Tevfik'in Ocak 1913'te ölümüyle gazete, çocukları Talha ve Velid Ebuzziya'nın yönetiminde çıkmaya devam etti.[65]

Talha Bey, Galatasaray Sultanisi'nde iken babasıyla 1900'de Konya'ya sürgünle, oranın bilginlerinden Farsça ve Arapça, babasından Almanca tahsil etmiş, önemli Türk gazetecilerindendi. 1913'te babasının ölümünden sonra İstanbul'un işgâline kadar gazetenin zaman zaman sorumlu müdürlüğünü, imtiyaz sahipliğini ve başyazarlığını yaptı.[66]

Velid Bey, babasının Konya sürgününden dolayı Galatasaray Lisesi'nden çıkarılsa da orta tahsilini Sen Benuva Fransız Lisesi'nde tamamlayarak Paris'te hukuk tahsiliyle oradaki Siyasal İlimler/Sciences Politique Okulu'ndan diploma almış, iyi donanımlı, tanınmış Türk gazetecilerindendi.[67] 1912'de Paris Eco libre des scienes politiques'te doktorasını tamamlayarak İstanbul'a döndü. Fransızca, Arapça, Farsça ve Almanca bilmekteydi.[68] Paris'te iken stajyerlik yaptığı Le Figaro ve Le Tempo gazetelerinde öğrendiği modern gazetecilik usullerini Tasvîr-i Efkâr'a uyguladı.[69] Muhafazakâr bir mizaçta olmakla beraber millet ve memleket için fedakâr olmaya hazır

---

[62] 31 Mayıs 1909 tarihli ilk sayısı esas tutularak, gazete her ad değişikliğinde bu asıl sayı numarası üzerinden devam ettirildi. (**Türk Ansiklopedisi**, XXX, s.479.) Bunun aynısına Tevhîd-i Efkâr'da rastlamaktayız. Tahiru'l Mevlevi'nin eserinde ise yine bu devamlılık noktası esas tutulsa gerek 1909'dan 1925'e kadar çıkan gazetenin adından sadece *"Tevhîd-i Efkâr"* olarak bahsedilir. (Tahiru'l-Mevlevi Olgun, **Matbuat Alemindeki Hayatım ve İstiklal Mahkemeleri**, Nehir Yayınları, İstanbul, 1991, s.434)

[63] Z. Ebüzziya, *"Ebûzziyâ Mehmed Tevfîk"*, s.376; N. Yazıcı, *"Tasvîr-i Efkâr"*, s.139; **Yeni Türk Ansiklopedisi**, X, s.3996.

[64] H. Topuz, **II.Mahmut'tan Holdinglere…**, s.115-116.

[65] N. Yazıcı, *"Tasvîr-i Efkâr"*, s.139; M.E. Üzümeri vd., **Türkiye Ansiklopedisi**, VI, s.190; E. B. Şapolyo, **Türk Gazeteciliği Tarihi…**, s.224. Enver Behnan Şapolyo'nun çalışmasında 1913'te Ebuzziya Mehmet Bey öldükten sonra oğullarının gazeteyi *"Tevhîd-i Efkâr"* adıyla devam ettirdikleri yazılsa da bu bilgi yanlıştır. *"Tevhîd-i Efkâr"* ismi 2 Haziran 1921'den sonra kullanılacaktır. (**Tevhîd-i Efkâr**, 2 Haziran 1921, S.3029, s.1.)

[66] **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, II, s.420-421; Ömer Faruk Şerifoğlu, *"Talha Ebüzziya"*, **Osmanlılar Ansiklopedisi**, II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s.607.

[67] E. B. Şapolyo, **Türk Gazeteciliği Tarihi…**, s.224; M.E. Üzümeri vd., **Türkiye Ansiklopedisi**, VI, s.190; **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, II, Dergah Yayınları, 1977, s.417.

[68] Ziyad Ebüzziya, *"Ebüzziya, Velid"*, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, X, İstanbul, 1994, s.371; Ömer Faruk Şerifoğlu, *"Ebüzziya, Velid"*, **Osmanlılar Ansiklopedisi**, I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s.392.

[69] **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, II, s.417.

bir meslek adamıydı.[70] Velid Bey'in bu muhafazakâr mizacından Yusuf Ziya Ortaç şöyle bahsetmekteydi: *"Velit Bey –ki matbaanın ve Tasvîr-i Efkâr gazetesinin sahibi idi- hafif yazıları, çapkın karikatürleri sevmezmiş… Onun mizacını size kısa anlatayım: Gazetesine rakı, şarap ilanı koymazdı, içkinin günah olduğuna inandığı için!"*[71]

Gazete, özellikle I.Dünya Savaşı sırasındaki sansür şartlarında on yedi defa kapatıldı. Ancak elde bulunan yedek imtiyazlarla Yeni Tasvîr-i Efkâr, Tasvîr-i Efkâr, Hak, İntihâb-ı Efkâr, Tasfîr-i Efkâr, Tesvîr-i Efkâr adı altında hayatına devam etti.[72] Buna rağmen I.Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin en çok satan resimli günlük gazetesi oldu.[73] İlk defa Mustafa Kemal Paşa'nın resmini ve hal tercümesini yayınladı.[74] Mondros Mütarekesi'nin ilanı üzerine Halide Edip, Ali Kemal, Refik Halit Karay, Ahmet Emin Yalman gibi aralarında birçok ünlü gazeteci ve düşünürün yer aldığı Wilson Prensipleri Cemiyeti kuruldu ise de Velid Bey, Yenigün Gazetesi'nden Yunus Nadi ve Celal Nuri bunlara karşı bir duruş sergiledi.[75] Bu arada Velid Bey'in yazılarıyla gazete, Trakya ve Anadolu'daki direniş hareketlerinin sözcüsü konumuna geldi. Damat Ferit Paşa hükümetleriyle mücadele etti.[76] 13 Ekim 1919'da Mustafa Kemal Paşa'ya telgrafla bazı sualler sorarak, cevaplarını yayınladı. Milli Teşkilat'ın maksadını anlatan bu soru-cevaplar Nutuk'ta da geçmektedir.[77] İstanbul gazetelerinin Anadolu'daki hareketlere İttihatçı gözüyle bakmasını eleştirdi ve bu hareketi övdü. Mustafa Kemal Paşa'dan telgrafla demeç alarak 18 Ekim 1919'da gazetede yayınladı. Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadele'deki ilk resmini yayınladı. Aydın cephesine bir muhabir göndererek savaş haberlerini tüm canlılığıyla duyurdu.[78] Ruşen Eşref (Ünaydın)'i muhabir olarak

---

[70] Z. Ebüzziya, *"Ebüzziya, Velid"*, s.373; M.E. Üzümeri vd., **Türkiye Ansiklopedisi**, VI, s.190; M.Nuri İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, s.345; Orhan Koloğlu, **Kim Bu Mustafa Kemal?**, Boyut Matbaacılık, İstanbul, 1997, s.145.

[71] Yusuf Ziya Ortaç, **Bizim Yokuş**, Akbaba Yayınları, İstanbul, 1966, s.103. Velid Bey ile ilgili benzer bir anı için bkz. Ahmed Cemaleddin Saraçoğlu, **Gazeteler, Gazeteciler ve Olaylar Etrafında Mütareke Yıllarında İstanbul**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009, s.24-29.

[72] N. Yazıcı, *"Tasvîr-i Efkâr"*, s.139.

[73] Reşad Ekrem Koçu, **İstanbul Ansiklopedisi**, IX, Koçu Yayınları, İstanbul, 1968, s.4868.

[74] E. B. Şapolyo, **Türk Gazeteciliği Tarihi…**, s.190.

[75] O. Koloğlu, **Osmanlı Basınının İçeriği**, s.252-253. Hıfzı Topuz'a göre; Velid Bey, Yunus Nadi ve Celal Nuri bu cemiyete üyedir ve Amerikan Mandacılığı'nı savunmaktadırlar. (H. Topuz, **II.Mahmut'tan Holdinglere…**, s.99.)

[76] N. Yazıcı, *"Tasvîr-i Efkâr"*, s.139.

[77] S. İskit, **Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, s.212.

[78] H. Topuz, **II.Mahmut'tan Holdinglere…**, s.116; M.N. İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, s.345.

Sivas Kongresi'ne gönderdi[79] ve Amasya Görüşmeleri esnasında Mustafa Kemal Paşa ile mülakat yaptırdı.[80]

Kürt Mustafa, Ali Kemal ve Sait Molla işbirliğine karşı gazetesinde yayınladığı makaleleriyle fikir savaşının en güzel örneklerini verdi. Velid Bey, suçlu olarak sevkedildiği mahkemede "meşru hükümet Anadolu'dadır," diyebilecek kadar cesaret gösteren bir gazeteciydi.[81] Bu tavırlarından dolayı Velid ve Talha Beyler, arka arkaya meşhur Nemrut Mustafa Divan-ı Harbi'nde yargılanmışlardı.[82] İzmir'in Yunanlılar tarafından işgâli dolayısıyla gazetede çıkan *"İzmir Bizimdir"* başlıklı makalesi ve yapılan mitingleri ilk sayfadan vermesi onun vatanperverliğinin en güzel örnekleriydi.[83] Fakat İstanbul'un İngilizler tarafından işgâliyle Velid Bey ateşli yazılarından ve Mim Mim Grubu'na yardımlarından dolayı 23 Mart 1920'de Malta'ya sürüldü.[84] Bundan başka Velid Bey bir konudan daha suçlu görüldü: İstanbul'un işgâli sırasında Şehzadebaşı'nda şehit edilen askerlerin fotoğraflarını çekip yaymak.[85] Aynı şekilde kardeşi Talha Bey M.M. Grubu içinde çalıştığından tutuklanarak Nisan 1920'de Bekirağa Bölüğü'ne hapsedildi. Talha Bey, o sıralarda Tasvîr-i Efkâr'ın sahibi olarak göründüğünden dolayı gazete kapatılarak, matbaası mühürlendi. Talha Bey'in kendisi ise hapiste rahatsızlandığından dolayı tedavisi için gittiği İsviçre'de öldü.[86] Gazete de 17 Nisan 1920'de 3028 numaralı sayısı ile birlikte kapandı.[87] 2783 sürgün numarasıyla[88] Malta'da kalan Velid Bey, burada oldukça sakin bir inziva hayatı yaşadı ve sandık sandık getirdiği kitap, gazete, ansiklopedi vs. ile meşgul oldu. Kardeşi Talha Bey'in çok ağır hasta olduğu ve ailesinde başka erkek olmadığı İngilizlerce anlaşılınca İstanbul'a dönmesine izin

[79] İzzet Öztoprak, **Kurtuluş Savaşında Türk Basını**, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1981, s.4
[80] Yücel Özkaya, **Milli Mücadelede Atatürk ve Basın (1919-1921)**, Cumhuriyet, İstanbul, 2001, s.33, 71.
[81] M.N. İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, s.345.
[82] Z. Ebüzziya, *"Ebüzziya, Velid"*, s.372.
[83] M.N. İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, s.345.
[84] M.E. Üzümeri vd., **Türkiye Ansiklopedisi**, VI, s.190; **Türk Ansiklopedisi**, XXX, s.478; **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, VIII, Dergah Yayınları, 1998, s.279; **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, II, s.417.
[85] Z. Ebüzziya, *"Ebüzziya, Velid"*, s.372; Ö. F. Şerifoğlu, *"Ebüzziya, Velid"*, s.392; R. E. Koçu, **İstanbul Ansiklopedisi**, IX, s.4868.
[86] E. Tokmakçıoğlu, **Türk Basın Tarihi**, **s**.85; **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, II, s.421.
[87] **Türk Ansiklopedisi**, XXX, s.479; H. Topuz, **II.Mahmut'tan Holdinglere…**, s.116; **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, VIII, s.279; Ö. F. Şerifoğlu, *"Talha Ebüzziya"*, s.607. Türk Ansiklopedisi ve Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi'nde bu tarih yanlış bir şekilde 16 Nisan 1920 olarak verilmektedir. Oysa son 3028 numaralı sayı 17 Nisan 1920'ye aittir. (**Tasvîr-i Efkâr**, 17 Nisan 1920, S.3028, s.1.)
[88] Bilal N.Şimşir, **Malta Sürgünleri**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985, s.180, 339-340.

verildi.[89] Böylece gazete, Velid Bey'in 1921'de Malta'dan dönmesiyle birlikte ancak yeni bir adla çıkabildi.[90]

2 Haziran 1921'de yeniden çıkmaya başlayan gazetenin adı *"Tevhîd-i Efkâr"* olsa da eski kaldığı numaradan yayın hayatına devam etti.[91] Gazetenin sol üst köşesinde sayı olarak hem 1 hem de eski sayıdan devam ettiğinden dolayı 3029 sayı numarasına yer verilmesi bunun açık bir deliliydi.[92] Anlaşıldığı üzere Velid Bey bu türlü bir devamlılığı göstermekte bir mahzur görmemişti. Ali Kemal, Peyam-ı Sabah'ta Milli Mücadele'ye destek veren gazeteleri *"lahana yaprakları"* olarak nitelerken[93] buna en büyük tepkilerden birini bu kez Tevhîd-i Efkâr yayınlarıyla veriyordu. Bu yeni isimle çıktığı dönemde Milli Mücadele'nin yayın organı gibi çalışırken, bir taraftan da Velid Bey'in matbaasında kurduğu M.M. Grubu, depolarda toplanan silahların Anadolu'ya kaçırılmasında önemli rol oynadı.[94] Velid Bey grubun faaliyetlerinde bir emir subayı gibi sarsılmaz bir itaatle,[95] çok defa yalnız bir idareci gibi çalıştı, zaman zaman fedai, hamal, gemici gibi cephane depolarını soymak, mavnadan mavnaya sandık taşımak ve cephane yüklü mavnaları işgâl filolarının arasından geçirerek Anadolu'ya ulaştırmak faaliyetlerinde bulundu.[96] Ladin adlı vapurla bu cephaneleri bizzat kendisi İnebolu'ya götürerek Refet Paşa'ya teslim etti.[97] Öyle ki M.M. Grubu ve Milli Savunma Teşkilatı'nın biricik müessesesi olan Ebuzziya Basımevi, gizli evrakın basılmasında, Milli Ordu için bazı bildirilerle teşkilatın lüzumlu evrakının basılmasında etkin görev üstlenmişti.[98] Bu hizmetlerinden dolayı Velid Bey'e İstiklal Madalyası verildi.[99]

---

[89] Ahmed Emin Yalman, **Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, I, Pera Yayınları, İstanbul, 1997, s.578-579.
[90] N. Yazıcı, *"Tasvîr-i Efkâr"*, s.139.
[91] **Türk Ansiklopedisi**, XXX, s.479; H. Topuz, **II.Mahmut'tan Holdinglere…**, s.116; **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, VIII, s.280; **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, II, s.417. Türk Ansiklopedisi'nde ve diğer bazı kaynaklarda Tevhîd-i Efkâr'ın çıkış tarihi yanlış olarak 15 Haziran 1921 şeklinde verilmektedir. Fakat gazetenin 3029 numaralı sayısı 2 Haziran 1921 gününe aittir. (**Tevhîd-i Efkâr**, 2 Haziran 1921, S.3029, s.1.)
[92] **Tevhîd-i Efkâr**, 2 Haziran 1921, S.3029, s.1.
[93] M.N. İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, s.344.
[94] Z. Ebüzziya, *"Ebüzziya, Velid"*, s.372; N. Yazıcı, *"Tasvîr-i Efkâr"*, s.139-140; O. Koloğlu, **Osmanlı'dan 21.Yüzyıla Basın Tarihi**, s.116; E. B. Şapolyo, **Türk Gazeteciliği Tarihi…**, s.190, 224; **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, II, s.417; Ö. F. Şerifoğlu, *"Ebüzziya, Velid"*, s.392; R. E. Koçu, **İstanbul Ansiklopedisi**, IX, s.4868.
[95] M.N. İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, s.345.
[96] R. E. Koçu, **İstanbul Ansiklopedisi**, IX, s.4868.
[97] Z. Ebüzziya, *"Ebüzziya, Velid"*, s.372.
[98] M.N. İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, s.346.
[99] E. B. Şapolyo, **Türk Gazeteciliği Tarihi…**, s.224; M.E. Üzümeri vd., **Türkiye Ansiklopedisi**, VI, s.190; **Türk Ansiklopedisi**, XXX, s.479; **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, VIII, s.280; **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, II, s.417; Ö. F. Şerifoğlu, *"Ebüzziya, Velid"*, s.392; R. E. Koçu, **İstanbul Ansiklopedisi**, IX, s.4868.

Zaferin kazanılmasından sonra Mudanya Mütarekesi'ne katılan az sayıda gazeteciden biri Velid Bey oldu.[100] Lozan'da barış müzakerelerinde bulunarak gazetesine yazılar gönderdi ve halkı bilgilendirdi.[101] Ancak bundan sonra Anadolu ile bazı konularda anlaşmazlığa düşen[102] Velid Bey iki kere İstiklal Mahkemeleri'ne verildi.[103] 1923'te Hintli liderlerin hilafet meselesi için gönderdiği mektubu yayınladığından Aralık 1923'te İstanbul İstiklâl Mahkemesi'ne verildi fakat beraat etti. İkinci olarak *"şakşakçılar, fırıldakçılar"* diye bazı mebuslara hücuma geçti ve 1925'te Elâzığ İstiklal Mahkemesi'ne sevkedildi.[104] Ancak ondan da beraat etti.[105] Aynı zamanda gazete, Şeyh Sait İsyanı nedeniyle çıkarılan Takrîr-i Sükûn Kanunu'na dayanılarak 4 Mart 1925'te,[106] 4355.sayısıyla beraber son buldu[107]. Velid Bey, son olarak 1926'da İzmir Suikasti sebebiyle tutuklandı ve ifadesi alınarak serbest bırakıldı.[108] Fakat bütün bu davalardan beraat etse de duyduğu bezginlikle gazeteciliği bırakarak, bir süre yalnız matbaa ve yayın işleriyle uğraştı.[109]

---

[100] Her ne kadar TDVİA'da ve bazı kaynaklarda Velid Ebuzziya Mudanya'daki konferansa katılan tek gazeteci olarak görünse de bu doğru değildir. Akşam Gazetesi Başyazarı Necmeddin Sadık Bey de konferansı izlemek için gidenler arasındaydı. (Mustafa Özyürek, *"Milli Mücadele Dönemi'nde İstanbul Basınının Anadolu'dan Haber Alma Kaynakları"*, **Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu 19-21 Ekim 2016/Elazığ**, Ankara, 2018, s.1105.)

[101] Z. Ebüzziya, *"Ebüzziya, Velid"*, s.372.

[102] Anlaşmazlıkların ve mahkemelerin nedenlerinden biri Hintli Ağa Han ve Emir Ali'nin hilafeti korumak bahanesiyle başbakan İsmet İnönü'ye yolladıkları mektubu aynı zamanda Tanin, İkdam ve Tevhîd-i Efkâr'a yollaması ve bunların yayınlaması üzerine, Hüseyin Cahid, Ahmet Cevdet ve Velid Ebuzziya vb. sorumlu gazete müdürlerinin İstiklal Mahkemeleri'ne sevkiydi. (Orhan Koloğlu, **Türk Basını Kuvayi Milliye'den Günümüze**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993, s.61; O. Koloğlu, **Osmanlı'dan 21.Yüzyıla Basın Tarihi**, s.117; H. Topuz, **II.Mahmut'tan Holdinglere…**, s.144-145; A. Girgin, **Türk Basın Tarihi'nde…**, s.115.)

[103] **Türk Ansiklopedisi**, XXX, s.479; **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, VIII, s.280.

[104] Bu ikinci olayda sadece Velid Bey değil Hüseyin Cahid (Yalçın), Zekeriya Bey (Sertel), Cevat Şakir (Halikarnas Balıkçısı), Ahmet Emin (Yalman) gibi ünlü gazeteci ve yazarlar Ankara ve Elâzığ İstiklal Mahkemeleri'ne sevkedildi. Ancak Gazi Paşa'ya bir af telgrafı çekerek kurtuldular. Bu yazarların ortak noktası Halk Partisi'ni eleştirmeleriydi. Çoğu farklı yerlere sürgünle ve gazetecilikten en az bir on yıl el çekmekle idamdan kurtulabilmişti. (H. Topuz, **II.Mahmut'tan Holdinglere…**, s.146-154.) Bu şartlı beraat kararının tek istisnası Velid Bey olduğu halde gazetesini tekrar yayımlamamıştı. (Z. Ebüzziya, *"Ebüzziya, Velid"*, s.372.) Cemal Kutay, çalışmasında Elâzığ İstiklal Mahkemesi'ne geniş bir yer ayırmıştır. Bkz. Cemal Kutay, **Bilinmeyen Tarihimiz**, Dizerkonca Matbaası, İstanbul, 1974, s.351-365.

[105] E. B. Şapolyo, **Türk Gazeteciliği Tarihi…**, s.224.

[106] N. Yazıcı, *"Tasvîr-i Efkâr"*, s.139-140; O. Koloğlu, **Osmanlı'dan 21.Yüzyıla Basın Tarihi**, s.117. Bu kanuna dayanılarak İstanbul'da Tevhîd-i Efkâr dâhil 6 gazete kapatıldı: Son Telgraf, İstiklal, Sebilürreşat, Aydınlık ve Orak Çekiç. Bundan başka Adana'da Toksöz ve Savha, İzmir'de Saday-ı Hak, Trabzon'da İstikbal ve Kahkaha kapatılırken, bunları Tanin ve Vatan gazetelerinin kapatılması izledi. (H. Topuz, **II.Mahmut'tan Holdinglere…**, s.148; A. Girgin, **Türk Basın Tarihi'nde…**, s.120.)

[107] **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, VIII, s.280.

[108] **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, II, s.417; Ö. F. Şerifoğlu, *"Ebüzziya, Velid"*, s.392.

[109] **Türk Ansiklopedisi**, XXX, s.479; **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, VIII, s.280.

Velid Bey, Cumhuriyet yanlısı olduğundan,[110] mutlakıyet ve saltanata karşı ancak Hilafet'in muhafazasına taraftardı. Bu sayede Türkiye'nin bütün İslam Âlemi'nin liderliğini koruyabileceği görüşündeydi. Latin Harfleri'ne karşı eski harflerin korunmasını savunuyordu. Her konu için ayrı muhabir bulundurmak, fotoğrafçı tutup olayları fotoğraflı vermek, spor sütunu açmak, ilk rotatifi kullanmak onun Türk gazetecilik hayatına getirdiği yeniliklerdendi.[111] Bu yönüyle Avrupa gazetecilik ve matbaacılığının yeniliklerini Türkiye'ye ilk defa sokan kendisi oldu.[112]

Bundan sonra gazete, son defa Talha Bey'in oğlu Ziyad Ebuzziya tarafından 2 Mayıs 1940'dan 1945'e kadar *"Tasvîr-i Efkâr"* adıyla yeniden yayınlandıysa da sık sık kapatıldı.[113] 12 Ocak 1945'te Velid Bey'in ölümünden sonra Ziyad Ebuzziya gazeteyi Cihat Baban ile birlikte *"Tasvîr"* adıyla çıkardı ise de on yedi defa kapatıldı ve otuz beş defa mahkemeye verildi.[114] Çünkü gazete Halk Partisi'ne karşı muhalefet ediyordu[115] ve o yıllarda Demokrat Parti'yi destekliyordu.[116] 1945'ten 1949'a kadar çıkan *"Tasvîr"* 1949'da kapandı.[117] Böylece Türk gazeteciliğinde önemli ve seçkin bir yer tutan,[118] tanınmış birçok gazeteciyi yetiştiren bu gazetecilik okulu,[119] uzun süren yayın hayatına son vermiş oluyordu.

---

[110] O. Koloğlu, **Kim Bu Mustafa Kemal?**, s.143-146. Orhan Koloğlu'na göre; İstiklâl Mahkemesi'ne sevkedildiklerinde Velid ve Hüseyin Cahid (Yalçın) Beyler Cumhuriyet yanlısı olduklarını onaylamışlardır. Dolayısıyla onların Cumhuriyet'in ilanına karşı çıkışları daha çok kişisel nedenlerden kaynaklanıyordu ve bu karşı çıkışın tek bir açıklaması olabilirdi: Demokrasi isteği ve her isteyenin istediğini savunması.
[111] **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, II, s.418.
[112] R. E. Koçu, **İstanbul Ansiklopedisi**, IX, s.4869; Z. Ebüzziya, *"Ebüzziya, Velid"*, s.373.
[113] **Türk Ansiklopedisi**, XXX, s.479; N. Yazıcı, *"Tasvîr-i Efkâr"*, s.139-140; **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, VIII, s.280; **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, II, s.421.
[114] Ziyad Ebüzziya, *"Ebüzziya, Ziyad"*, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, X, İstanbul, 1994, s.373; N. Yazıcı, *"Tasvîr-i Efkâr"*, s.139-140; E. Tokmakçıoğlu, **Türk Basın Tarihi**, **s**.85; **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, II, s.421.
[115] E. B. Şapolyo, **Türk Gazeteciliği Tarihi…**, s.247.
[116] Z. Ebüzziya, *"Ebüzziya, Ziyad"*, s.373; H. Topuz, **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, s.172.
[117] Z. Ebüzziya, *"Ebüzziya, Ziyad"*, s.373.
[118] **Türk Ansiklopedisi**, XIV, s.296.
[119] Z. Ebüzziya, *"Ebüzziya, Velid"*, s.373.

I.BÖLÜM

TASVÎR-İ EFKÂR'DA MONDROS MÜTAREKESİ VE DEVAMINDAKİ SİYASİ GELİŞMELER

A-MONDROS MÜTAREKESİ

1-I. Dünya Savaşı'nın Sonu ve Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Genel Durumu

Osmanlı Devleti şüphesiz dünyanın en büyük imparatorluklarından biriydi. Bu kadar büyük bir imparatorluğun çöküş belgelerinden biri olan Mondros Mütarekesi'nin daha iyi bir şekilde izahına kalkışmak için bir takım temel bilgilerin verilmesi şarttır. Ancak bu şekilde kocaman bir imparatorluğun nasıl bu hale geldiği daha iyi anlaşılıp kavranabilir. Onun için öncelikle çöküşe giden tarihi sürece kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Küçük bir uç beyliği olarak[120] on dördüncü asır başında Anadolu'da kurulan Osmanlı Devleti,[121] yarım asırda Tuna'dan Fırat'a kadar uzanıp[122] on beşinci asrın ortalarında İstanbul'u alarak kısa sürede Avrupa'ya sağlam bir şekilde ayak bastı. Bunu izleyen iki yüz yıl boyunca hudutlarını gittikçe genişletti ve tarihin en büyük imparatorluklarından biri haline geldi.[123] Çağına göre üstün sayılabilecek bir örgütlenme[124] ve atılımcı bir siyasetle başarıdan başarıya koştu. Üç kıtada egemen bir imparatorluk durumuna geldi. Ancak üstün bir geçmişin gururuyla dıştaki gelişmeleri iyi takip edemeyip askeri başarılarının yerini yenilgiler almaya başladı.[125] Böylelikle 1300-1600 yılları arasını kapsayan klasik dönem[126] Osmanlı toplum düzeni on altıncı asır ortalarından itibaren[127] değişime uğradı.[128] Yeniçağda ortaya çıkan denizaşırı

---

[120] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s.245.
[121] Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s.9.
[122] Halil İnalcık, **Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar**, I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s.3.
[123] Taner Baytok, **İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı**, Başnur Matbaası, Ankara, 1970, s.3-4.
[124] Osmanlılar'ın son derece donanımlı bir merkezi ordusu, kendine has bir sistemi vardı. 17.asırdaki Türk imajı; düzenli top ve ateşli silahlarla yürüyen yeniçeri ve sipahilerden oluşan, konvansiyonel silah kullanan bir ordudur. (İlber Ortaylı, **Son İmparatorluk Osmanlı**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2006, s.136.)
[125] Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, I, Bilgi Yayınları, Ankara, 1991, s.13.
[126] H. İnalcık, **Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar**, I, s.218.
[127] Sina Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi**, I, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1997, s.13, 18.
[128] Değişime yol açan başlıca etkenler;
1-Avrupa'dan Gelen Enfllasyon Süreci ve Tüfeğin Gelişip Yayılması: Coğrafi Keşiflerle Yeni Dünya'dan Avrupa'ya eskisine oranla daha çok altın ve gümüş paranın girmesiyle parasallaşmanın artması, fiyatların

gemicilik,[129] gümüş enflasyonu ve ateşli silahlar teknolojisindeki gelişmeler Osmanlı Devleti'nin klasik askeri ve mali düzenini sarsan olaylardı.[130] Artan nüfusu besleyemeyen memleket, Anadolu'da başıboş gezen sekban ve sarıca gibi asker artıklarının beslediği isyanlarla karşılaştığından ülkede tımar sistemi bozuldu. Osmanlı Ordusu bu gelişmelerden etkilendi.[131] İmparatorluk 1699'da imzalanan Karlofça Antlaşması ile toprak kaybederek, askeri kuvvetini önemli ölçüde yitirdi.[132] Avrupa üzerindeki eski nüfuzunu kaybetti. On sekizinci asırda Avrupa'da orduların, maliyenin ve idarenin modernleşmesi, merkeziyetçi idarenin güçlenmesi karşısında şaşkına dönen ve kurumlarını gerektiği şekilde ıslah edemeyen Osmanlı Devleti'nin yaşaması; veraset harpleri ve Fransız İhtilali'nin yarattığı sonuçlara bağlı oldu.[133] Buna rağmen mükemmel bir idari ve askeri teşkilatı olduğundan çeşitli denge politikalarını gözeterek yirminci asra kadar ayakta kalabildi.[134]

Osmanlı aydınları 1699 Karlofça ve 1718 Pasarofça Antlaşmaları'ndan sonra devletin savaşacak hali kalmadığını düşünerek[135] devleti eski gücüne kavuşturmak amacıyla düzenleme hareketlerine girişti.[136] Ancak bu hareketler askeri alanla sınırlı

---

yükselmesi ve bu sürecin Osmanlı'da yaşanmasıydı. Osmanlı pazarının bir miktar daha parasallaşmasıyla iltizam usulü benimsendi ve köylünün ürün olarak ödediği vergi paraya çevrilebildi. Bu durum sipahi ve zaimin ortadan kalkmasına ve otorite boşluğuna yol açarak taşralarda *"ayan"* denen kesimin âdem-i merkeziyete(merkezsizliğe) yol açmasına neden oldu. Böyle olunca tımar sisteminin sağladığı merkeziyetçilik de ortadan kalktı. İltizam sistemi hazineye daha çok para girmesini olanaklı kılıyordu. Bunun devlete en önemli yararı kentlerde Yeniçeri veya benzeri piyade askerlerini çoğaltmaktı. Bu ateşli silahların, tüfeğin gelişmesi ve yayılmasının bir sonucuydu. Yani savaş teknolojisindeki gelişme tımar sisteminin tasfiyesini, piyadenin artırılmasını zorunlu kılıyordu.

2-Avrupa'da ve Özellikle Akdeniz Bölgesi'nde Nüfus Artışı: 16.asırda Akdeniz Bölgesi'nde önemli bir nüfus artışının olmasıyla bunun sefalet, açlık ve dolayısıyla kanunsuzluklar, eşkıyalık getirmesine neden olmasıydı.

3-Uluslararası Kervan Yollarının Önemsizleşmesi: İpek ve Baharat yollarının Coğrafi Keşiflerle önemini kaybetmesi.

4-Fetihlerin Azalması ve Durması.

5-İbn-i Haldun Yasasının Etkileri: Medeniyet (kentli toplumlar) ve Bedeviyet (göçebe topluluklar) arasındaki çatışmanın tarih boyunca sürekli tekrarlanıp gitmesi nedeniyle medeni bir devletin yüz-ikiyüz yılda yıkılarak doğal bir sonu olması İbn-i Haldun'un *"Mukaddime"* adlı eserinde savunduğu bir görüştür. Ancak Osmanlı Devleti'nin, bölgesinde yeterince güçlü akın yapabilecek bir Bedevi topluluk olmadığından doğal bir sonu olmamıştır. (S. Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin…**, I, s.18-23)

[129] İlber Ortaylı, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, Cedit Neşriyat, Ankara, 2008, s.345.

[130] H. İnalcık, **Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar**, I, s.191.

[131] H. İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)**, s.52-56; İ. Ortaylı, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, s.345.

[132] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s.595; T. Baytok, **İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı**, s.3.

[133] İ. Ortaylı, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, s.348.

[134] T. Baytok, **İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı**, s.4.

[135] S. Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin…**, s.23.

[136] Hiçbir toplumun dünyadaki gelişmelere ayak uydurmadan, mevcut standartlarını koruyarak yaşama imkânı yoktur. Çünkü bu değişimlere ayak uydurmayan bir toplum ya geri kalır ya da sömürülmeye başlar. (İ. Ortaylı, **Son İmparatorluk Osmanlı**, s.141.)

kaldığından köklü bazı değişiklikler yapma düşüncesi doğdu. Bu değişikliklerin biri III.Selim'in giriştiği Nizam-ı Cedit/Yeni Düzen hareketiydi.[137] Ancak III.Selim, devleti çöküntüden kurtarmak için giriştiği bu düzenlemelerle önce tahtını sonra yaşamını yitirdi. III.Selim'den sonra tahta geçen II. Mahmut ile beraber ise daha önceden çoğunlukla askeri alanda yapılan düzenlemelere yönetim, eğitim-öğretim, sağlık, sanat vb. alanlardaki değişimler eklendi.[138] Bu Tanzimat'a giden yolu açtı.[139]

İmparatorluk, iki asırdır gereken zirai ve sınai reformları başaramamıştı. Bunun getirdiği çöküntü; Pax Ottomana çevresinde yaşayan kavimlerin isyanına sebep oldu. İşte bu noktada Tanzimat hareketi ve Gülhane Fermanı, kurumlarıyla çağına ayak uyduramayan bir imparatorluğun, iç ve dış baskılara dayanamayarak zaruri olarak girdiği bir yol oldu.[140] Tanzimat girişimi, yeninin yanında eskiyi sürdürme gibi bir ikilemi aşamadığından umulan başarıyı sağlayamadı. Ancak dünyadaki gelişmelere ayak uydurma gereksiniminin yaygınlaşmasına ve anayasal bir Meşruti rejime giden süreci başlattı.[141] Sonuçta Tanzimat Fermanı ile başlayan değişim parlamentarizm geleneğinin temelini oluşturdu. Devlet idari bir modernleşmeye girişti.[142] II. Mahmut devrinde idarenin yasallığını denetlemek için kurulan Meclis-i Valâ-yı Ahkâm-ı Adliye ve Dar-ı Şûray-ı Bab-ı Âli[143] zamanla şekil değiştirerek istişari yetki ile önemli kararlar alıp, denetimde bulunan bir çeşit senato şekline büründü. Tüm bu gelişmeler 1876'da ilk anayasanın yani Kanun-u Esasi'nin ilanını ve sonra ilk Osmanlı Mebusan Meclisi'nin açılmasını sağladı.[144]

İçte yeni yasalar yürürlüğe konup, siyasal rejim Meşrutiyet'e çevrilirken Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü korumak için Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük ve

---

[137] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, I, s.13.
[138] Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s.142-164.
[139] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, I, s.14.
[140] İ. Ortaylı, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, s.402.
[141] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, I, s.15.
[142] İ. Ortaylı, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, s.418.
[143] E. Z. Karal, **Osmanlı Tarihi**, V, s.153, 172; İ. Ortaylı, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, s.418.
[144] İ. Ortaylı, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, s.418-426. Türkiye'nin on dokuzuncu asırdan beri hukuk sistemini değiştirerek Avrupa ile hukuki bütünleşmeye gitmesinin sonuçlarından biri 1876 Kanun-u Esasisi'dir. Bu süreç 1926'da Medeni Kanun'un kabulü ile nihayete erecektir. (İlber Ortaylı, **Avrupa ve Biz**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s.2). Şükrü Hanioğlu'na göre; imparatorluğun içinde barındırdığı çeşitli unsurları yönetmek için kurduğu millet sistemi 1789 sonrası gelen milliyetçilik fikriyle sarsıldı ve sistem tamamen çökme tehlikesiyle karşı karşıya geldi. Bu durumda sistemi çöküntüden kurtarmak için anayasa yani Kanun-u Esasi ve parlamento çerçevesinde bir üst kimlik olan Osmanlı vatandaşı yaratılmalıydı. Esasında Jön Türkler'in Kanun-u Esasi istemesinin nedeni özgürlük değil anayasa çerçevesinde bir Osmanlı vatandaşı kimliği yaratmaktı. (Şükrü Hanioğlu, **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)**, İletişim Yayınları, 1985, s.69-70.)

Batıcılık akımları ortaya atıldı.[145] Dışta ise İtalya ve Almanya'nın siyasi birliklerini sağlaması Avrupa'daki dengeleri sarstı. Avusturya ve Fransa gibi yenilen tarafta bulunan devletler karşıt bir siyaset gütmeye başladı ve sömürgecelik yarışı hızlandı. Bunun sonucu olarak Avrupa'da devletler iki bloka ayrıldı.[146] 1907'de Üçlü İttifak'ın[147] karşısına Üçlü Anlaşma'nın[148] çıkmasından itibaren devletlerarasındaki çatışmalar hızlandı ve en sonunda 1914'te I.Dünya Savaşı'nın çıkmasına yol açtı.[149] Yalnız iki bloku oluşturan devletler değil, Asya ve Amerika'daki birçok devlet gibi Osmanlı Devleti de bu büyük savaşa sürüklendi.[150] 1914'te dünyada o zamana kadar eşine rastlanmayan bir savaşın eşiğine gelindiğinde devlet, peş peşe kaybedilen savaşlar, iç huzursuzluk ve boş bir hazineyle içte ve dışta itibarını yitirmiş bir hasta adam vaziyetindeydi. Öyle ki 1909'da iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakkiciler bile, bütün iyi niyet ve çabalarına rağmen memleketi bu çöküşten kurtaramadı.[151]

28 Haziran 1914'te Avusturya-Macaristan veliahtı Franz Ferdinand ve eşinin Saraybosna'da bir Sırp genci tarafından öldürülmesi I. Dünya Savaşı'nı ateşleyen ilk kıvılcım oldu. Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a savaş açmasını Rusya'nın seferberlik ilanı ve Almanya'nın önce Rusya'ya sonra Fransa'ya karşı savaşa girmesi izledi. Almanlar'ın Belçika'ya saldırması İngiltere'nin de savaşa girmesine sebep oldu. Böylece iki blok arasındaki savaş zamanla dünyadaki diğer devletlerin katıldığı genel bir dünya savaşı halini aldı.[152] Savaş yaklaştığında Osmanlı yönetimindeki İttihatçı çekirdek dış müttefik arayışlarına başladı. Önce gözleri İtilaf blokuna çevrildi. Ancak bunların

---

[145] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, I, s.20.

[146] Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, IX, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s.358-365; Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, I, s.21. Bu bloklaşmanın temelinde Alman-Fransız anlaşmazlığı olduğundan dolayı Bismarck, Fransa'yı Avrupa'da yalnız bırakmak için 1872'den itibaren çeşitli ittifaklara girdi. 1872'de Birinci Üç İmparatorlar Ligi (Almanya-Rusya-Avusturya-Macaristan), 1881'de İkinci Üç İmparatorlar Ligi (Almanya-Rusya-Avusturya-Macaristan) ve son olarak Rusya'nın bu ittifaklardan ayrılmasıyla 1882'de Üçlü İttifak (Almanya-İtalya-Avusturya-Macaristan) kuruldu. Bu durumda Fransa iyice yalnız kaldı ve 1894'te Rusya ile 1904'te İngiltere ile anlaştı. Son olarak İngiltere ve Rusya aralarındaki anlaşmazlıkları gidererek 1907'de anlaştı. Böylece Üçlü İttifak'a karşı Üçlü Anlaşma olarak temelde iki ayrı blok oluşmuş oluyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fahir Armaoğlu, **19.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s.334-458; Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, I, s.21-26.

[147] Almanya-İtalya-Avusturya-Macaristan.

[148] Fransa-Rusya-İngiltere.

[149] F. Armaoğlu, **19.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, s.458. Basil Liddell Hart'a göre; büyük savaşın başlamasına yol açan en önemli dönüm noktalarından biri Bismarck'ın 1871'den sonra kurduğu ittifaklar sistemiydi. (Basıl Lıddell Hart, **Birinci Dünya Savaşı Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s.2)

[150] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, I, s.26.

[151] T. Baytok, **İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı**, s.4.

[152] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, I, s.37-38; S. Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin…**, s.109.

hepsiyle yakın geçmişte baş ağırtıcı sorunlar olmuştu.[153] Osmanlı Devleti'ne en çok fenalık Üçlü Anlaşma'dan ve özellikle Rusya'dan gelmişti. Genel bir savaşta en büyük fenalık yine bu üç devletten gelebilirdi.[154] Bütün bu olumsuzluklara karşın Osmanlı yönetimi Rus tehlikesine karşı İngiltere ve Fransa ile ittifak arayışları içine girdi.[155] Balkan Savaşı'nın sonlarına doğru Hakkı Paşa Londra'ya gönderilerek anlaşma devletleriyle dostluk anlaşmaları yapılmak istendi fakat bir anlaşma sağlanamadı. 1913 başlarında ise Cavit Bey Paris'e gönderilerek Fransa ile anlaşılmaya çalışıldı. Ancak bu teşebbüs karşılıksız kaldı.[156] Üçlü Anlaşma Devletleri olan İngiltere, Rusya ve Fransa Osmanlı Devleti'ne yalnızca *"tarafsız kal"* diyerek kendi savaş yüklerinin artmasını önlemek istedi.[157] Bu durumda Osmanlı Devleti ile sorunlu bir mazisi olmayan dost devlet olarak sadece Almanya kalmıştı.[158]

2 Ağustos 1914'te İstanbul'daki Alman elçisi Baron von Wangenheim ile Sadrazam Sait Halim Paşa arasında gizli bir ittifak anlaşması imzalandı.[159] Almanya, Osmanlı Devleti'nin İngiltere'ye sipariş verdiği halde teslim edilmeyen Sultan Osman ve Reşadiye gemilerine karşılık Goeben ve Breslau adlı gemilerini gönderdi. Bu gemiler gelirken İngiliz ve Fransız filosu tarafından takip edildiğinden Osmanlı Devleti'ne sığındı.[160] Osmanlı Devleti gemilerin adlarını Yavuz ve Midilli olarak değiştirip, Almanya'dan satın alınmış olduğu propagandasını yaptı.[161] Çünkü Goeben ve Breslau, Çanakkale'ye geldiğinde o zamanki savaş hukukuna göre silahlarını boşaltıp, Osmanlı karasuları dışına çıkmalıydı.[162] 29 Ekim 1914'te Yavuz ve Midilli zırhlılarının içinde bulunduğu bir Osmanlı filosu Rusya'nın limanlarını bombardıman etti. Böylece Osmanlı Devleti fiilen I. Dünya Savaşı'na girmiş oldu.[163]

---

[153] Bülent Tanör, **Kurtuluş**, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1997, s.21. Fransa, Cezayir ve Tunus'u, işgâl etmiş, İngiltere, Kıbrıs ve Mısır topraklarına yerleşmişti. İtalya ise Trablusgarp, Rodos ve 12 Ada işgâllerinin failiydi. Üstelik İngiltere 1870'den itibaren Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasından vazgeçmişti. (B. Tanör, **Kurtuluş**, s.21; Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, I, s.34-35.)
[154] Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s.69.
[155] Y. H. Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, III, s.140-144; B. Tanör, **Kurtuluş**, s.21.
[156] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, I, s.35-36.
[157] Y. H. Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, III, s.69.
[158] B. Tanör, **Kurtuluş**, s.21.
[159] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, I, s.38-41; B. Tanör, **Kurtuluş**, s.22-25; S. Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin…**, s.110-111.
[160] İlber Ortaylı ve Erol Şadi Erdinç, **İttihat ve Terakki Osmanlı İmparatorluğu'nda Gizli Örgütlenmeler ve Darbeler**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2016, s.78.
[161] E. Z. Karal, **Osmanlı Tarihi**, IX, s.386-387; Y. H. Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi,** III, s.74-87.
[162] İ. Ortaylı ve E. Ş. Erdinç, **İttihat ve Terakki…**, s.78.
[163] E. Z. Karal, **Osmanlı Tarihi**, IX, s.395-399; Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, I, s.38-41; B. Tanör, **Kurtuluş**, s.22-25; S. Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin…**, s.110-111.

Tam dört yıl süren I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin çarpıştığı cepheleri üçe ayırabiliriz: 1-Doğu Cepheleri, 2-Güney Cepheleri 3-Batı Cepheleri.

Doğu Cepheleri, Karadeniz sahilinden Bitlis'e kadar uzanmakla birlikte savaşın sonlarına doğru Ruslar'ın gerilemesi ve Türk ordularının taarruzuyla Bakü'ye kadar uzanan bir derinlik kazanmıştı.

Güney Cepheleri'nden Irak'ta İngiliz taarruzlarıyla Osmanlı orduları Musul'a kadar gerilemişti. Sina Yarımadası'nda cereyan eden muharebeler ise İngilizler'in taarruzları neticesi önce Filistin'e sonra Halep'e kadar ulaşmış bulunuyordu. Arabistan'daki muharebelerde 1916'daki Arap İhtilali neticesinde İngilizler'in üstünlüğüyle devam etmekteydi.

Batı Cepheleri'nde en önemli muharebeler Çanakkale'de oldu ve İtilaf Devletleri'ne karşı bir zafer kazanıldı. Batı'da Müttefikler'e yardım için Makedonya, Romanya ve Galiçya Cepheleri'ne asker gönderildi.[164]

I.Dünya Savaşı sonuna gelindiğinde ise savaşın, savaşan her taraf için vahim sonuçlar yarattığını görüyoruz.[165] Savaşlar ve ablukalarla ticaretteki dolaşım donma noktasına geldi, emekçi kıtlığı yüzünden kadınlar, yaşlılar ve çocuklar tarlada çift sürmeye başladı. Hükümetler ister istemez yiyecekleri kısıtlama yoluna gitti. Bu beslenme güçlüğü ve sabun kıtlığı salgınlara yol açtı. Bunun sonucu doğum oranı yüzde kırk azaldı, ölüm oranı arttı. Özellikle Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorlukları'nda durum daha kötüydü.[166] Yokluktan en büyük sıkıntıyı Osmanlı Ordusu çekiyordu. Askerler kışın dondurucu soğuğunda, yazın güneşin kızıllığında devletin dört bir tarafında savaşmaktan bıkmıştı. Fırsatını bulan firar ediyordu. Kışın hayvanlar açlıktan ölüyordu. Askerler karınlarını doyurmak için çapulculuk ediyorlardı. Osmanlı Devlet hazinesi bomboştu. Cephede olduğu gibi bütün memlekette büyük bir kıtlık vardı. İşgâl edilen bölgelerden içerilere doğru göçler yaşanıyordu.[167]

---

[164] Sabahattin Selek, **Milli Mücadele**, I, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2002, s.50-52.

[165] Her iki tarafın toplam insan kaybı otuz dokuz milyonu aşmıştı. (Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, I, s.44.) Sabahattin Selek'e göre; devletlerin asker ve sivil kaybı toplamda sekiz milyon yedi yüz bindi. (S. Selek, **Milli Mücadele**, I, s.57.)

[166] Server Tanilli, **Yüzyılların Gerçeği ve Mirası**, VI, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2007, s.27.

[167] Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, I, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1987, s.22. Cephelerde yaşanan bozgunlar neticesi üçyüz bini aşkın asker kaçağının önemli bir kısmı Anadolu'da eşkıyalık yaparak devlet otoritesini bozmaya başladı. İlerde Milli Mücadele sırasında bunlar ile uğraşmak gerekecekti. (S. Selek, **Anadolu İhtilali**, I, s.28.) İngiliz General Townshand'a göre de 1918 yılı Eylül'ünde Anadolu'da en az üçyüz bin Türk asker kaçağı vardı. (Charles V.F. Townshend, **Irak Seferi ve Esaret**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007, s.644.)

I.Dünya Savaşı sonunda oluşan bu kötü vaziyetin yansımalarına Tasvîr-i Efkâr Gazetesi'nde oldukça yoğun olarak rastlanmaktaydı. Örneğin yenilginin ve geri çekilmenin muhasebesini yapan Tasvîr-i Efkâr, şu soruları soruyor ve Osmanlı Devleti'nin uğradığı zararın bir kısmına ait rakamları vererek, şöyle serzenişte bulunuyordu:

"Yalnız Suriye, Beyrut, Hicaz Vilayetinde ne kadar toprak, nüfus ve demiryolu gaib edeceğiz? Yavuz Selim'in ruh-u muazzamı milletin bu günkü halinden elbet muazzib ve bi-huzurdur.

Biz bugün kalanlardan dolayı sevinecek mevkide değil, gidenlerden dolayı matem tutacak haldeyiz. İşte zayiatımızın yalnız bir kısmına ait beliğ rakamlar:

Vilayetler	*Misâha*[168]	*Nüfus*	*Demiryolu*
	Kilometre Merbaı[169]	*Ferd*	*Kilometre (Tûl*[170]*)*
Beyrut	*14200*	*780000*	*Muhtelif*
Suriye	*95000*	*900000*	*Muhtelif*
Hicaz	*34600*	*250000*	*Muhtelif*
Kudüs (Sancak)	*10800*	*400000*	*Muhtelif*
Lübnan (Sancak)	*4500*	*500000*	*Muhtelif*
	159100	*2,830000*	*2365*

Şu erkam gösteriyor ki yalnız Suriye ve Hicaz'da gaib ettiğimiz yerler, memleketimizin en zengin, en kıymetdar ve fazla olarak ahalisinin ekseriyeti müslüman olmak itibarıyla hilafet ve saltanat için fıtraten en ziyade sadakatle muttasıf ahali ile meskûn memleketlerdir."[171]

Ayrıca Tasvîr-i Efkâr Gazetesi'nin verdiği bilgilere göre harpte Osmanlı Devleti'nin başarı ve başarısızlıkları hakkında şu şekilde bir tablo karşımıza çıkmaktadır:[172]

[168] Ölçme, yer.
[169] İlkbaharda oturulan evler.
[170] Uzunluk, boy.
[171] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Gidenlere Ağlayacağımıza, Kalanlara Seviniyoruz"*, 23 Ekim 1918, S.2538, s.1.
[172] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Düşmanlarımızla Mütareke Arefesinde: Bugün Dördüncü Harb Senesini Bitirerek Beşinci Harb Senesine Dahil Olduk…"*, 29 Ekim 1918, S.2544, s.1-2.

Mağlubiyetler	Muvaffakiyetler
Sarıkamış Hezimeti 12 ila 30 Kanun-u Evvel 1330	Köprüköy Muharebesi 29 Teşrin-i Evvel 1330
Süveyş Kanalına Taarruz 23 Kanun-u Sani 1330	5 Mart Çanakkale Zaferi
Erzurum Mağlubiyeti 1331 Kışı	Golyat'ın[173] Garkı 31 Nisan 1331
Irak Hezimeti, Bağdat'ın Sükûtu 11 Mart 1333	Selman-ı Pak Muvaffakiyeti
Filistin Muharebatı ve Kudüs'ün Sükûtu 1333 Son Baharı	Kut'ül Amare Muvaffakiyeti 16 Şubat 1332
Son Suriye Mağlubiyetleri 1334 Son Baharı	Galiçya'daki[174] Müdafaa-i Dilîr-âne 1332 ila 1333 Yaz Mevsimi
Halep'in İşgâli	Argeşu[175] Muzafferiyeti Teşrin-i Sani 1333

Tasvîr-i Efkâr'ın I.Dünya Savaşı ile ilgili yaptığı bu önemli değerlendirmeleri bir kenara bırakırsak, bu büyük savaşın sonuna yaklaşırken Osmanlı Devleti ve müttefiklerinin harbi kaybettiklerini ancak 1918'in Eylül ayında kesin olarak anladıklarını söyleyebiliriz.[176] Çünkü 19 Eylül 1918'de İngilizler büyük kuvvetlerle

[173] Çanakkale Savaşları'nda görev yapan on üç bin küsur tonluk İngiliz Zırhlısı'nın adı. Gazetede bu devasa zırhlıyı, küçücük Muavenet-i Milliye gemimizin batırmasından söz edilir. (**Tasvîr-i Efkâr**, *"Düşmanlarımızla Mütareke Arefesinde: Bugün Dördüncü Harb Senesini Bitirerek Beşinci Harb Senesine Dahil Olduk-Harbimizin 1460'ıncı Günü-Harbimizin Muhasebe-i Vukuatı-Muvaffakiyetlerimiz, Mağlubiyetlerimiz"*, 29 Ekim 1918, S.2544, s.1.)

[174] Alman ve Avusturyalılar'ın talebi üzerine asker gönderilmiş ve başarılı bir müdafaa yapılmış hatta Ruslar üzerine taarruz icra olunmuştur. (**Tasvîr-i Efkâr**, *"Düşmanlarımızla Mütareke Arefesinde: Bugün Dördüncü Harb Senesini Bitirerek Beşinci Harb Senesine Dahil Olduk…"*, 29 Ekim 1918, S.2544, s.1.) Galiçya Cephesi'ndeki olayları anlatan *"15.Kolordumuz Galiçya'da"* adında Erkan-ı Harp Binbaşısı Vecihi Bey'in yazdığı bir yazı dizisi sonradan Tevhîd-i Efkâr Gazetesi'nin 3 Aralık 1921 tarihli sayısından 16 Şubat 1922 sayısına kadar elli beş tefrika olarak yayınlanacaktır. (Vecihi Bey, *"15.Kolordumuz Galiçya'da"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 3 Aralık 1921, S.3202, s.3; Vecihi Bey, *"15.Kolordumuz Galiçya'da"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 16 Şubat 1922, S.3276, s.3.) Bu elli beş tefrikalık seriden sonra Ahmed Mücib Bey'in *"Galiçya'da Mukabil Taarruzumuz ve Düşmanı Takib"* adlı harp hatıraları serisi 18 Şubat 1922'den itibaren yayınlanmaya başlamıştır. (Ahmed Mücib Bey, *"Galiçya'da Mukabil Taarruzumuz ve Düşmanı Takib"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 18 Şubat 1922, S.3278, s.3.)

[175] Argeşu Romanya'nın bir ili olup, Romanya'nın I. Dünya Savaşı'na müdahalesi üzerine Osmanlı Devleti tarafından Dobruca ve Eflak'a asker sevk edilmişti. Sevkedilen kuvvetlerden özellikle 78. Alayın kahramanlığı Argeşu Meydan Muharebesi'nde savaşın başarıyla neticelenmesinde büyük bir etkiye sahip olmuştu. (**Tasvîr-i Efkâr**, *"Düşmanlarımızla Mütareke Arefesinde: Bugün Dördüncü Harb Senesini Bitirerek Beşinci Harb Senesine Dahil Olduk…"*, 29 Ekim 1918, S.2544, s.1.)

[176] S. Selek, **Milli Mücadele**, I, s.62.

Filistin'de Türk cephesine karşı taarruza geçmişlerdi.[177] Bu taarruz kısa zamanda Suriye'yi kaplamış, Osmanlı basınında *"Haleb Sükût Etti Mi, Etmedi Mi?"*[178] başlıklı haberler yapılmaya başlanmıştı. Resmi tebliğlere bakılırsa *"Haleb'in sükûtu hakkındaki rivayetlere de inanmamak icab eyleyeceği tabii"*idi.[179]

Ancak Ekim ayı sonunda Halep bile İngilizler'e terk edilmişti.[180] Halep'in terki Tasvîr-i Efkâr'da şu şekilde yer aldı: *"Bugünkü tebliğ-i resmide okunacağı üzere Haleb şehri tahliye olunmuş ve İngiliz Asakiri bu büyük şehrimize de dâhil olmuştur. Haleb Suriye havalisinde şimdiye kadar düşman eline geçen beldelerimizin –mevki itibarıyla- hepsinden kıymetlidir. Çünkü bu şehir bir taraftan Bağdat Demiryolu'nun güzergâhında, diğer taraftan Suriye şimendiferlerinin mebde'inde bulunmaktadır. Bu şehre malik olan devlet, Irak'a tamamıyla hâkim demektir. Bugün lâ-akall 200000 nüfusu olan bu kıymetdar şehrimizin de şu günlerde elden çıkmış olmasına ne kadar yansak azdır."*[181]

Diğer taraftan Eylül ayı ortasında Fransız General Franchet D'esperey kumandasındaki İtilaf taarruzu Bulgar Cephesi'ni çökertip 25 Eylül'de Bulgaristan'ı mütareke istemeye zorlamıştı. 29 Eylül'deki Selanik Mütarekesi ile Bulgaristan, Osmanlı Devleti'ni fena bir duruma sokmuştu. Müttefiklerle olan kara bağlantısı kesilmiş,[182] Osmanlı Devleti batıdan istila tehlikesine açılmıştı.[183] Almanlar, 1918 Ekim'inde İsviçre, Avusturyalılar 5 Ekim'de İsveç aracılığıyla ABD'ye başvurarak barış istemişlerdi.[184] Tüm bunlar karşısında Talat Paşa barış istemeye ve istifaya karar verdi.[185] Fakat Sultan Vahdettin[186] yeni kabinenin kuruluşuna kadar Talat Paşa Kabinesi'nin göreve devam etmesini istedi. Bu sebeple Talat Paşa Kabinesi, İspanya aracılığıyla ABD'ye başvurup

---

[177] S. Selek, **Anadolu İhtilali**, I, s.29; Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, I, s.57; İsmet İnönü, **Hatıralar**, I, Bilgi Yayınları, Ankara, 1985, s.129; Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hâtıraları**, Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1953, s.11.

[178] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Haleb Sükût Etti Mi, Etmedi Mi?"*, 24 Ekim 1918, S.2539, s.1.

[179] Aynı yazıda önceki hükümet zamanında harple ilgili gelişmelerin verilmediğinden şikâyetle Ahmet İzzet Paşa Hükümeti zamanında bu usulün değiştirilip, milletin gelişmelerden haberdar edildiği üzerinde durularak, eğer Halep düşseydi, hükümet bu haberi gizlemezdi denilmektedir. (**Tasvîr-i Efkâr**, *"Haleb Havalisinde Vaziyet Nasıl?"*, 24 Ekim 1918, S.2539, s.1.)

[180] Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2004, s.15; Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, I, s.57.

[181] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Haleb'i de Verdik"*, 28 Ekim 1918, S.2543, s.1.

[182] A. F. Cebesoy, **Millî Mücadele Hâtıraları**, s.11; Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, I, s.57; Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, I, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1977, s.8.

[183] S. Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, I, s.15; Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, I, s.57.

[184] S. Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, I, s.9.

[185] S. Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, I, s.16. Bundan başka İzmir Valisi Rahmi Bey vasıtasıyla İngilizler'e barış teklifi yapıldı. Ancak İngilizler bu teklifi reddetti. Talat Paşa Kabinesi'nin daha doğrusu İttihat ve Terakki iktidarının çekilmesi lazımdı. (S. Selek, **Milli Mücadele**, I, s.64)

[186] VI.Mehmed Vahdettin, oldukça zayıf eğitim görmüş, ileri yaşta tahta geçmiş mütareke devri padişahıdır. (İ. Ortaylı, **Son İmparatorluk Osmanlı**, s.54.)

barış istedi.[187] Sonuç olarak 13 Ekim'de sadaret mührü Talat Paşa'dan alındı ve ertesi günü Ahmet İzzet Paşa Hükümeti kuruldu.[188]

2-Filistin Cephesi ve Mustafa Kemal Paşa

Tasvîr-i Efkâr Gazetesi, mütareke imzalandıktan sonra bir dizi makale yayınlayarak I. Dünya Savaşı'nın muhasebesini yapmaktan geri durmadı. Bu konudaki söz konusu makalelerden biri *"Filistin Hezimeti"* adlı makaleydi ve geri çekilişin nedeni gazeteye göre Enver Paşa idi. Tasvîr-i Efkâr, Enver Paşa ve arkadaşlarının memleketin kaderini ellerinde tuttukları zamanlarda önemsiz bir kayıp gibi gösterilen Filistin Cephesi hezimetinin aslında milli uyanış için önemli bir olay olduğundan incelenmesi gerektiği kanısındaydı. Nitekim gazete, cephenin meşhur Çanakkale Müdafii Cevat Paşa, Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa ve Çanakkale Savaşı'nda öne çıkan Mustafa Kemal Paşa gibi en iyi kumandanlar tarafından idare edildiği halde *"Enver Paşa ve rüfekasının senelerden beri cephe gerisinde yığdıkları şayiat"* neticesi hezimete uğradığını savunuyordu. Bu yüzden olaylara yakından şahit olan Cevat Rıfat Bey'in bu konu hakkında bir dizi makaleyi gazetede yayınlayacağı duyuruluyordu.[189]

Ancak ilerleyen zaman içinde, gazetenin 4 Aralık 1918 tarihli sayısında söz konusu makaleye Mustafa Kemal Paşa'nın tepki verdiği belirtiliyordu. Gazete, daha önceden Filistin Hezimeti hakkında yayınladığı makale dizisine devamla birlikte, konuya ön sayfada yer vererek olayın nasıl olduğunu anlatıyordu. Tasvîr-i Efkâr, Filistin Hezimeti'nin nasıl ve neden olduğunu açıklayarak memleketin dört seneden beri ne kadar kötü bir idareye maruz kaldığı hakkında fikir vermek için bu makale dizisini yayınladığından söz ettikten sonra, makalede hiçbir şahsın itham edilmediğini ve var olan hataları haksız yere kabahatli olmayanlara yüklemek gibi bir amacı olmadığını açıklıyordu. Gazete, durum böyle olduğu halde Yıldırım Orduları Kumandanı Mustafa Kemal Paşa'nın, daha yayınları son bulmadan birtakım açıklamalarda bulunduğundan söz ederek şöyle diyordu:

---

[187] S. Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, I, s.11.
[188] S. Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, I, s.18
[189] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Felaketlerimizi Tedkikten Kaçmayalım: Filistin Hezimeti Nasıl Oldu?"*, 22 Kasım 1918, S.2568, s.1. Haberin yer aldığı metinde Mustafa Kemal Paşa'nın fotoğrafı altında *"Filistin Cephesi'nde son zamanlarda Dördüncü Ordu Kumandanı olan cesur ümeramızdan Mustafa Kemal Paşa"* ifadesi yazılıdır.

"Biz Kemal Paşa'yı takdir edenlerdeniz. Hatta Çanakkale Muharebatı'nda evvela Arıburnu'nda, saniyen Anafartalar'da gösterdiği yararlıklara herkesten evvel biz tercüman olmuş ve kendisini memlekete, Seyfi Bey'in mahud sansürünün ika eylediği fevkalade müşkilata rağmen biz tanıttırmış idik. Fakat şurasını da Mustafa Kemal Paşa'ya söyleyelim ki kendisi gazetecilerle biraz fazla mülakat ediyor. Suriye'den geldi geleli bununla üç dört defadır birtakım gazetelere beyanatta bulundu. Öyle zannediyoruz ki şahsi propaganda yapılacak, siyasi maksatlar takib edilecek zamanda hiç değiliz. Biz memleketin felaket-i hazırası karşısında bî-sûd münakaşalara katiyen tarafdar değiliz. Şimdiye kadar olan neşriyatımızda da pek çok şedid muahezat ve tenkidatta bulunmakla beraber, bu münakaşalarımızda yalnız memlekete hizmet gayesini takib eyledik. Mustafa Kemal Paşa gibi Çanakkale'de hayatını tehlikeye koyarak hizmet gösterebilmiş olanlardan da şu gaileli zamanlarda mütebassırane hareket hususunda umuma pişvalık bekleriz. Böyle yapılmayıp da birtakım fırkalara istinaden yükselmek gayesi takib olunursa zannederiz ki eski hizmetlerin kıymeti de erbab-ı hulûs nazarında derhal hiçe iner."[190]

Yazıda görüldüğü gibi Tasvîr-i Efkâr, Mustafa Kemal Paşa'ya yönelik her ne kadar sitemkâr bir tutum takınsa da onu İttihatçılar takımından saymamakta, değerli bir kumandan olarak anmakta ve kendisine fırkacalıktan uzak durmasını önermektedir.[191]

Bu *"Filistin Hezimeti"* başlıklı makale serisinden sonra, ilginç bir şekilde Sakarya Savaşı'nın başladığı günlere denk gelen bir zamanda *"Tevhîd-i Efkâr"* adı altında yayınına devam eden gazete, 25 Ağustos 1921'den itibaren *"Filistin Ric'ati"* adlı bir tefrika serisine başladı. Bunun 4 Eylül 1921 tarihli on birinci serisinde gazetenin Mustafa Kemal Paşa'nın geri çekilişini bu defa *"Yedinci Ordu'nun Muntazam Ric'ati"* adı altında yayınlaması dikkate değer bir olaydı.[192] Bir ihtimal Velid Bey, daha önceden Mustafa Kemal Paşa ile aralarının açılmasına sebep olan bu hadiseyi bu kez farklı bir şekilde vererek onun gönlünü almak istemişti ya da o günlerde Sakarya'da başarılar kazanılmaya başlanıldığından dolayı tefrikayı yazan kişi bu şekilde bir tanımlamaya gitmişti.

[190] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Filistin Sahne-i Hezimeti"*, 4 Aralık 1918, S.2580, s.1.
[191] O. Koloğlu, **Kim Bu Mustafa Kemal?**, s.25.
[192] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Filistin Ric'ati"*, 4 Eylül 1921, S.3113, s.3.

3-Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nin Barış Teşebbüsü

Talat Paşa Kabinesi'nin ardından 14 Ekim 1918'de iktidara gelen Ahmet İzzet Paşa Kabinesi[193] şu kişilerden oluşuyordu: Şeyhülislam: Ömer Hulûsi Efendi, Hariciye Nazırı: Nabi Bey, Dahiliye Nazırı: Fethi Bey, Bahriye Nazırı: Rauf Bey, Adliye Nazırı: Hayri Efendi, Nafıa Nazırı: Erkân-ı Harbiye Mirlivalarından Ziya Paşa, Evkaf Nazırı: Abdurrahman Şeref Efendi, Maarif Nazırı: Sait Bey, Maliye Nazırı: Cavit Bey, Şûrayı Devlet Reisi: Reşit Akif Paşa, İaşe Nazırı: Doktor Celâl Muhtar Bey.[194]

Harbiye Nezareti'ni Ahmet İzzet Paşa kendi üzerine alırken Posta Telgraf Nezareti Avrupa'da bulunan Oskan Efendi'ye teklif olunmuş ise de kabul etmemişti.[195]

Ahmet İzzet Paşa, hükümet programını 19 Ekim 1918'de Meclis'te okudu. Programında şu noktalara değindi:

a) İçte ve dışta düzen ve barışın sağlanması.

b) Harplerle yorulan millet ve memleketin istirahatini temin.

c) Wilson Prensipleri'ne uygun bir barışın kabulü.

d) Arap vilayetleri işinin Hilafet ve Salatanat'a bağlılıkları baki kalmak şartıyla bir muhtariyet vermek suretiyle halledilmesine çalışmak.[196]

Buna göre Ahmet İzzet Paşa'nın ilk ve en önemli işi bir mütarekenin yapılmasıydı.[197]

Tasvîr-i Efkâr Gazetesi Başyazarı Ebuzziyazade Velid Bey 21 Ekim 1918'de kaleme aldığı bir yazıda Ahmet İzzet Paşa Kabinesi'nin bu programını; *"Program, samimi, halis ve cazib bir lisan ile yazılmış idi. Kabine reisinin herkesin taht-ı tasdikinde olan ve esasen ilk nazarda simay-ı zî-vakarlarında da asarı göze çarpan ulüvv-i cenabları, hüsn-ü niyetleri, emel-i hizmetleri tamamıyla programlarına aks etmiştir*

---

[193] Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, IX, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s.558; S. Selek, **Anadolu İhtilali**, I, s.40; A. F. Cebesoy, **Millî Mücadele Hâtıraları**, s.13;

[194] Ali Fuad Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1949, s.168; A. F. Cebesoy, **Millî Mücadele Hâtıraları**, s.13-14.

[195] A. F. Cebesoy, **Millî Mücadele Hâtıraları**, s.13-14.

[196] **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, III/1, TBMM Basımevi, Ankara, 1992, s.28-29; Rauf Orbay, **Rauf Orbay'ın Hatıraları (1914-1945)**, (Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yayınları, İstanbul, 2005., s.32-33; S. Selek, **Milli Mücadele**, I, s.65; S. Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, I, s.16-17.

[197] Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, II, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017, s.24; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, IV, Dergah Yayınları, İstanbul, 1982, s.1935; A. F. Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim,** s.168; S. Selek, **Milli Mücadele**, I, s.65; S. Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, I, s.16-17.

denilebilir" şeklinde değerlendirerek, Mebusan Meclisi'nin İzzet Paşa'ya ve kabinesine itimat etmesinin önemine değindi. Ahmet İzzet Paşa Kabinesi Programı'nın günün ihtiyacına ve milletin arzularına mutabık olduğundan, dış barış kadar iç barışın tatbikinde dikkatli davranılması gerektiğinden bahsetti.[198]

Gazetede, kabinenin ilk işinin barış olduğundan; *"hükümet, sulh ve sulhün iadesi için çalışmayı kendi vazifesinin üss'ül esası add etmiştir"* diye bahsedildikten sonra, mütareke için; *"Kut'ül Amare'de esir edilmiş olan General Townshand'ın tavassutuna müracaat olunduğu, mümaileyhin diğer bir zat refakatiyle beray-ı müzakerat Kuleliburgaz'a gönderildiği"* yazılmaktaydı.[199]

Gerçekten gazetede söz edildiği üzere esir olan General Townshand, İngiltere Akdeniz Filosu Kumandanı Amiral Calthorpe ile görüşmek üzere[200] 18 Ekim'de serbest bırakılmış,[201] 20 Ekim'de Mondros'a varmıştı.[202] Fakat Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda yenilmesi ve mütarekeye kötü şartlar altında gidilmesi mecburiyetinden dolayı, Başyazar Velid Bey'in İttihat ve Terakki'ye büyük bir tepkisi vardı. Bu nedenle 22 Ekim 1918'de harbi yöneten kadro olan İttihatçılar'ı eleştiren bir yazı kaleme aldı. Tasvîr-i Efkâr Gazetesi Başyazarı Velid Ebuzziya yazısında; evvela dört senelik harbin getirdiği felaketlerden olan millette his ve fikir birliğinin çözülmesinden bahisle Meşrutiyet döneminde *"evlad-ı vatanın zulmet-i istibdada alışmış nazarlarına adeta mafevk'ul beşer bir heyet-i pür nur ve ziya gibi"* görünen İttihat ve Terakki'nin başlangıçta iyi ve esaslı bir yol tuttuğunu, ancak zamanla fikrî birliği zaafa uğratıp ilerlemenin tatbikinde görüş hatasına düştüğünü, savaş vesilesiyle eline aldığı sınırsız gücü artık siyaset dışında sosyal meselelerde istediği gibi kimseye sormadan kullandığını anlattı. Ayrıca sözkonusu yazıda sosyal ve idari işlerin, zamanın ayrı bir fenni haline gelip üç-beş kişinin görüşüne bırakılamayacağı, hele altı yüz senelik adetler ve bin üç yüz senelik dine dayalı bir sosyal hayatın ıslahının bir mektup usulünü değiştirmek gibi basit olmadığı vurgulandıktan sonra, bu dört sene içinde iyi işler yapılsaydı milletin bir noktada toplanarak barış meselesinde kuvvetli olarak kalabileceğinden bahsedilmişti.[203]

---

[198] Velid Ebuzziya, *"Siyasiyat: Meclis ve İzzet Paşa Kabinesi"*, **Tasvîr-i Efkâr**, 21 Ekim 1918, S.2536, s.1.
[199] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Sulh Etrafında: Sulhümüz Münferid Mi, Müşterek Mi?"*, 21 Ekim 1918, S.2536, s.1.
[200] A. F. Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim,** s.168; Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2014, s.38; S. Selek, **Milli Mücadele**, I, s.65-66.
[201] R. Orbay, **Rauf Orbay'ın Hatıraları (1914-1945)**, s.47; Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2014, s.38; S. Selek, **Milli Mücadele**, I, s.65-66.
[202] C.V.F. Townshend, **Irak Seferi ve Esaret**, s.654.
[203] Velid Ebuzziya, *"Siyasiyat: Hakiki İttihad Nasıl Olur?"*, **Tasvîr-i Efkâr**, 22 Ekim 1918, S.2537, s.1.

Bu sırada İngiliz Akdeniz Filosu Başkumandanı Calthorpe, Townshand arabulucuğuyla Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya 22 Ekim 1918'de gönderdiği yazıda; mütareke için görüşme yetkisi olduğunu beyanla, Limni Adası'ndaki Mondros'a bir kurul gönderilmesini istemekteydi.[204] Padişah ise barış için müzakerede bulunacak heyetin başına Damat Ferit Paşa'yı getirmek arzusundaydı.[205] Bu nedenle Sadrazam Ahmet İzzet Paşa *"bu adam mecnundur; bu misillü vazaif-i mühimme kendisine nasıl tevdi olunabilir?"* dediyse de Padişah Vahdettin *"biz onu idare ederiz"* şeklinde bir cevapla fikrinde ısrar etti. Ancak Damat Ferit Paşa'nın istenildiği gibi bir mütareke imzalayamazsa Londra'ya gidip İngiltere Kralı'na "*ben senin babanın kadim dostu idim; arzularımın kabulünü senden beklerim"* diyeceğini ifade etmesi üzerine, Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'nın büsbütün aklı başından gitti ve olayı Mabeyn Başkatipi Ali Fuat Bey'e anlattı.[206] Eğer Padişah kararında ısrar ederse istifa edeceğini bildirdi. Bunun üzerine Padişah Vahdettin geri adım atarak Damat Ferit Paşa'nın gönderilmesinden vazgeçti ve mütareke için görüşmelerde bulunmak üzere Bahriye Nazırı Rauf Bey'in başkanlığında Reşat Hikmet ve Sadullah Beyler'den oluşan bir heyet seçildi.[207] Padişah'ın heyetten ilk beklentisi hilafet, saltanat ve hanedan haklarının korunması[208] ile bazı vilayetlere verilecek muhtariyetin idari olarak kalmasıydı.[209] Ancak eğer bu muhtariyet siyasi olacak ise bağımsızlığın daha iyi olacağını düşünen Padişah *"eğer siyasi muhtariyeti kabul edecek olursak Âlem-i İslam'a ihanet etmiş olacağımız fikrindeyim"* demekteydi.[210]

Mütarekeye gidilen bu süreçte Hariciye Nezareti'nin *"elan bir nazırdan mahrum"* olduğunu belirten Velid Bey, Osmanlı dış işlerinin en acınacak zamanının

[204] Salahi R. Sonyel, **Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010, s.3; A. İzzet Paşa, **Feryadım**, II, s.27.
[205] A. İzzet Paşa, **Feryadım**, II, s.28; R. Orbay, **Rauf Orbay'ın Hatıraları (1914-1945)**, s.53; F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.39.
[206] A. F. Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim,** s.168-170; A. İzzet Paşa, **Feryadım**, II, s.28-29; İ. M. K. İnal, **Son Sadrazamlar**, IV, s.1987-1988.
[207] R. Orbay, **Rauf Orbay'ın Hatıraları (1914-1945)**, s.55-60; F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.39.
[208] Feridun Kandemir, **Hatıraları ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay**, Yakın Tarihimiz Yayınları, İstanbul, 1965, s.178.
[209] F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.39.
[210] A. F. Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim,** s.170.

Hakkı Paşa'nın[211] sadareti zamanında olduğunu, Nesimi Bey'in[212] zamanının ondan farklı olmadığını ifade ederek, Ahmet İzzet Paşa'nın Hariciye Nezareti'ni Viyana Elçisi Hüseyin Hilmi Paşa'ya teklifinin isabetli olduğunu, Paşa'nın siyasi ve diplomatik meselelere hakkıyla vakıf olduğunu yazmaktaydı.[213]

25 Ekim 1918 günü Tasvîr-i Efkâr, halkın kafasındaki bazı sorulara cevap mahiyetinde bir haber yayınlayarak mütareke şartlarının bazıları ve İtilaf Devletleri donanmasının gelip gelmeyeceği konusunda *"ezcümle şartlar meyanında Çanakkale Boğazı'nın açılması, İngiliz Askeri Komisyonları'ndan ve cüzi miktarda müfrez kuvvetlerinden bazılarının, bazı mevâki-i mühimmede müddet-i muvakkate için ârâm-sâz olacağı, esliha-i harbiye depolarımızın İngiliz Zabitanı nezâretine vaz'ı gibi mevâdd mevcut olduğu istintaç ediliyor… Muhtelif devletler ve Yunan Sefain-i Harbiyesi'nin limanımıza gelmesi katiyen mevzu-bahs değildir. Yalnız bir iki İngiliz Sefine-i Harbiyesi'nin bir müddet-i muvakkate için limanımızı ziyaret etmesi muhtemeldir"*[214] şeklinde yazmakta ve 25 Ekim'in Cuma gününe denk geldiğine değinerek Heyet-i Vükela'nın resmen toplanmadığını, bu yüzden sulh konusunda yeni bir haber olmadığını, müzakereler henüz iyi bir şekilde devam etse de neticeye ulaşmadığından olayları ne iyi ne kötü bir şekilde yorumlamanın fayda sağlamayacağını ifade etmektedir. Yine de gazete, memlekette anarşi ve düzensizlik olmadığından *"işgâl talepleri vuku bulmayacağı ümit edilebilir"* demekteydi.

Diğer taraftan müzakereye yetkili kişilerin kimler olduğu yolunda bilgi almak için Tasvîr-i Efkâr, gazetecilerinden birisini Galata Yatı'nın Osmanlı delegelerini Bandırma'ya götürdüğü rivayetini soruşturmak üzere görevlendirmişti. Gazeteci, Galata Yatı'nın içinde kimsenin olmadığını, Peyk-i Şevket[215] torpido kruvazörünün Galata Yatı yanına yanaştığını gözlemledi ve Peyk-i Şevket'in bu işte bir rol üstlendiğini düşünerek

---

[211] İbrahim Hakkı Paşa, 12 Ocak 1910'da sadaret makamına gelmiş olup döneminde Arnavutlar'ın isyanı ile Balkanlar'da yaşanan iç karışıklıklar ve Trablusgarp'ta otorite boşluğunun oluşması gibi nedenlerden dolayı *"vaktiyle benim durumuma düşen sadrazamların padişahlar tarafından boyunları vurulurdu"* diyerek istifa etmiştir. (Zekeriya Kurşun, *"İbrâhim Hakkı Paşa"*, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, XXI, İstanbul, 2000, s.311-312.)

[212] Ahmet Nesimi Bey, Osmanlı Devleti I.Dünya Savaşı'na girdikten sonra Ticaret ve Ziraat Nazırı olmuş, daha sonra Hariciye Nazırlığı'nda bulunmuş ve savaş zamanında neler yaşandığı konusunda ifadesi alınmak üzere 12 Kasım 1918'de Mebusan Meclisi'nin görevlendirdiği beşinci şube tarafından sorgulanmıştır. (Erol Şadi Erdinç, **Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Yargılamaları**, I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, s.150-190.)

[213] Velid Ebuzziya, *"Siyasiyat: Hariciyemiz Ne Halde?"*, **Tasvîr-i Efkâr**, 23 Ekim 1918, S.2538, s.1.

[214] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Sulh Etrafında: Mütareke İmzalanmış Mı?-Müzakerat Hüsn-ü Suretle Devam Ediyor-Müzakere Nerede Oluyor?-Müzakerata Kimler Memur?-Nabi Bey ve Müzakerat-Mütareke Şartları Nedir?-Boğazların Açılması Meselesi-Sefain-i Harbiye-i Ecnebiye Gelecek Mi?"*, 25 Ekim 1918, S.2540, s.1.

[215] Osmanlı Devleti'nin Almanya'dan aldığı bir torpido kruvazörünün adı.

şu bilgiyi elde etti: *"Peyk-i Şevket bir gün evvel bazı zevatı hamilen Bandırma'ya gittikten sonra avdet etti. Muharririmizin öğrendiğine göre bu zevat Bahriye Nazırı Rauf Bey ile, Hariciye Nezareti Müsteşarı Hikmet Bey'dir."*[216] Hakikaten Rauf ve Reşat Hikmet Beyler 24 Ekim Perşembe günü akşamı Peyk-i Şevket torpido kruvazörü ile hareket ederek Bandırma'ya oradan İzmir'e ulaşmıştı ve müzakereler ancak 26 Ekim günü heyetin Limni Adası'nın Mondros Limanı'na ulaşmasıyla başlayabilmişti.[217]

Tasvîr-i Efkâr, 27 Ekim 1918'de mütareke için müzakerelerin resmen başladığını duyurduktan sonra Rauf ve Reşat Beylerle beraber Sekizinci Ordu Erkan-ı Harbiye Reisi Sadullah Bey'in Peyk-i Şevket gemisiyle delege olarak Bandırma'dan İzmir'e doğru hareket ettiğini bildirir.[218] Gazete bununla yetinmez, müzakereler hakkında birçok rivayet dönmekte olduğundan dolayı olayı açıklığa kavuşturmak için Sadrazam'a başvurur. Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'dan konu hakkında bilgi alıp bunu yayınlar. Sadrazam'ın verdiği söz konusu beyanat şöyledir:

"Mütareke müzakeratına memur edilen Rauf Bey ile rüfekası ya dün akşam veyahut bugünden ilk defa olmak üzere İngiliz Amirali ve sair murahhaslar ile resmen müzakerata mübaşeret edeceklerdir. Şimdiye kadar vuku bulan müzakerat nim resmi bir mahiyette olup ancak resmi mükalemata zemin hazırlamak için bir teati-i efkârdan ibaret idi."

Tasvîr-i Efkâr, Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'nın mütareke şartları hakkında açıklama yapmadığını, yalnız memleketin yararı ve haysiyetinin gözetilmesine çalışıldığını söylediğini aktarmaktadır. Diğer taraftan birçok gazetenin mütarekenin imzasının bugün yarın olacağını söylemesinden bahisle *"Sadrazam Paşa Hazretleri keyfiyyet-i imzanın yarın veyahut daha sonra memul olduğunu beyan buyurmuşlardır. Murahhaslarımızın hemen vaz-ı imzaya salahiyetdar olduklarını zan edemiyoruz"* denilmekte ve Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'nın çok açıkça konuşmamakla beraber *"netice itibarıyla nikbin görünmekte"* olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca Bulgaristan'ın harpten çıkması ve düşman askerlerinin kendi arazisinden geçmesine müsaade etmesinin Osmanlı Devleti'ni zor duruma soktuğu, Balkanlar'daki bu durumu Almanya ve Avusturya'nın

---

[216] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Sulh Etrafında: Mütareke Müzakeratı Ne Merkezde?-Müzakerat Mecray-ı Tabîîde Ber-devam-Mütareke Şeraiti Nedir?-Nikbinliktede, Bedbinliktede İfrat Gayr-ı Caiz-Müzakerata Memur Olanlar-Galata Yatı ve Peyk-i Şevket"*, 26 Ekim 1918, S.2541, s.1.
[217] Ali Türkgeldi, **Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Güney Matbaacılık, Ankara, 1948, s.31-32; R. Orbay, **Rauf Orbay'ın Hatıraları (1914-1945)**, s.60, 63.
[218] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Sulh Etrafında: Mütareke Müzakeratı Resmen Bugün Başlıyor- Murahhaslarımız Rauf ve Reşad Hikmet Beyler'in Azimeti"*, 27 Ekim 1918, S.2542, s.1.

asker sevkiyle halledememesi nedeniyle Osmanlı Devleti'nin kendi çaresine bakmak durumunda kaldığı anlatılmaktadır. Bu nedenlerin Hariciye Nezareti'nce İstanbul'daki Alman ve Avusturya elçiliklerine bildirildiği ve elçiliklerce de Osmanlı Devleti'nin hakkının teslim edildiği söylenmektedir.[219]

Tasvîr-i Efkâr, 28 Ekim tarihli sayısında bazı gazetelerin acele yayınlarına rağmen mütarekenin son bulmadığını, delegelerin aldıkları teklifleri hükümete, Heyet-i Vükela'nın delegelere bildirmesi arasındaki süre nedeniyle kesin bir anlaşmanın iki-üç gün içinde olacağını yazar. Ancak Tasvîr-i Efkâr'a göre; Osmanlı Devleti'nin yapacağı mütareke kargaşa halinde olan Bulgaristan'ınkine benzemeyecektir. Çünkü Osmanlı Devleti, mütarekeye iç sorunlardan çok dış sorunlar nedeniyle talip olmuştu. Diğer taraftan Halep cephesinde Osmanlı Ordusu hezimete uğrasa da memleketin can alıcı yerleri düşmanların eline kolay kolay geçemezdi. Bazı gazetelerde müzakerlerin cereyan ettiği yerin Sakız Adası olduğu haberi dolaşsa da Tasvîr-i Efkâr, *"bizim tahkikat-ı mevsukamıza nazaren müzakerat Limni Adası'nda vaki Mondros limanında cereyan etmektedir. Bu ada, malum olduğu üzere düşmanlarımızın Bahr-i Sefid[220] harekât-ı bahriyyesinin üss'ül-harekesini teşkil etmektedir"* sözleriyle müzakerelerin Limni Adası'nın Mondros Limanı'nda olduğunu okuyucularına duyurdu.[221]

Tasvîr-i Efkâr'ın 29 Ekim günlü sayısına göre; *"bütün şayiata rağmen mütareke henüz imzalanmamıştı"* ve *"müzakerat Limni'de Mondros limanında devam eylemekte"*ydi. Diğer taraftan Peyk-i Şevket gemisinin Osmanlı delegelerini almak için tekrar Bandırma'ya gitmesini mütarekenin son bulduğuna yormamak lazım geldiği ifade ediliyordu. Askerlerin terhisi meselesinin ise ne vakit ne şartlar altında olacağının bilinmediği ancak imza sonrası aşamalı bir şekilde tren güzergâhına en yakın noktalardaki birliklerden başlayacağının tahmin edildiği bildirilmekteydi.[222]

Buraya kadar aktardığımız bilgilere göre Osmanlı Basını'nda Mondros Mütarekesi hakkında çok farklı rivayetler ve haberler dönmektedir. Tasvîr-i Efkâr ise bu süreçte daha çok hükümetin yanında durmakta ve ortalıkta dönen her habere itibar

---

[219] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Sadrazam Paşa'nın Gazetemize Beyanatı-Mütareke Müzakeratı Resmen Ne Vakit Başlayacak?"*, 27 Ekim 1918, S.2542, s.1.
[220] Akdeniz.
[221] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Sulh Etrafında: Mütareke Müzakeratı Limni Adası'nda Oluyor-Müzakerat Elan Devam Ediyor-Mütarekenamenin İmzası Tarafeyn Arasında İtilaf-ı Tâmm Hâsıl Olduktan Sonra Vuku Bulacaktır"*, 28 Ekim 1918, S.2543, s.1.
[222] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Mesail-i Mühimme-i Câriyye Etrafında: (Mondros)da Mütareke Müzakeratının Devamı"*, 29 Ekim 1918, S.2544, s.1.

edilmemesini savunmaktadır. Gazeteye göre resmi malumat ve beyanlar dikkate alınmalıdır. Fakat buna rağmen Tasvîr-i Efkâr'ın, müzakereler hakkında kendi istihbaratını haber olarak vermekten çekinmediği görülmektedir.

4-Mondros Mütarekesi'nin İmzalanması (30 Ekim 1918)

Mebusan Meclisi, 30 Ekim 1918'de Halil Bey'in başkanlığında hükümetin daveti üzerine fevkalade olarak toplandı. Sadrazam'ın isteği üzerine gizli celseye geçildi.[223] Bahriye Nazırı Rauf Bey dışında tüm nazırlar mecliste bulunuyordu. Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, İtilaf Devletleriyle mütarekeye ne şartlar altında mecbur olunduğunu açıklarken hem kendi hem mebuslar üzüldü. Tasvîr-i Efkâr, mecbur olunan şartlardan şu şekilde bahsetmekteydi: *"Bu şeraitin başlıcası nikat-ı mühimme-i askeriyenin işgâli, bazı vilayetlerimizde asayişin muhafaza olunamadığı takdirde İtilaf Asakiri tarafından temin-i asayiş zımnında oraların işgâl olunacağı, Adana'nın tahliye edileceği, sefain-i harbiyemizin İtilaf kuvvası tarafından taht-ı muhafazaya alınacağı vesairdir."* Diğer şartların bazıları ise Boğazlar'ın açılması, İtilaf Gemileri'nin Osmanlı tersanelerinde tamiri, hudut noktalarındaki trenlerin kontrolü ve bunlarla asker taşınmaması, ordunun terhisi konularıydı. Bundan başka İtilaf Devletleri İstanbul'u işgâl etmeyecek, şehirde İtilaf askeri bulunmayacaktı. Yunan askerlerinin ne İstanbul'a ne de İtilaf Devletleri'nin işgâl ettiği bir yere çıkması söz konusu olmayacaktı.[224]

Mütareke şartlarının mecliste okunmasından ve kabul edilmesinden[225] sonra imza için hükümete yetki verildi.[226] Böylece 27 Ekim'de başlayan, oldukça çetin ve iddialı geçen Mondros görüşmelerinden sonra mütareke, Bahriye Nazırı Rauf Bey, Hariciye Nezareti Müsteşarı Reşat Hikmet Bey ve Kurmay Yarbay Sadullah Bey'den oluşan Türk temsilcileriyle İngiliz Amirali Calthorpe arasında 30 Ekim 1918'de imzalandı.[227]

---

[223] **MMZC**, III/1, s.74.

[224] Aynı haberde Bulgaristan'ın mütarekesi ile bizimki karşılaştırılıyor, Bulgaristan'ın her yerinin işgâl edilip, trenlerinin istenildiği gibi kullanıldığından bahisle bizim mütarekemizin daha iyi olduğu ifade ediliyordu. (**Tasvîr-i Efkâr**, *"Meclis-i Mebusan'ın Dünkü Celse-i Mühimmesi"*, 31 Ekim 1918, S.2546, s.1.)

[225] İ. M. K. İnal, **Son Sadrazamlar**, IV, s.1989.

[226] Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993, s.2; F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.46.

[227] S. R. Sonyel, **Gizli Belgelerde Mustafa Kemal…**, s.4; S. Selek, **Milli Mücadele**, I, s.67; R. Orbay, **Rauf Orbay'ın Hatıraları (1914-1945)**, s.63, 103-104.

Velid Bey'in yazısından öğrendiğimize göre mütareke hakkında Ahmet İzzet Paşa'nın 30 Ekim günü mecliste verdiği izahat herkesi üzmüştü. Velid Bey şöyle diyordu: *"Meclis-i Mebusan'ın dünkü celsesi pek hüzn-aver olmuştur. İzzet Paşa Hazretleri'nin askerliğe mahsus metanet ile teessürlerini göstermemeye çalışarak ve fakat söyleyecekleri elim sözlerin taht-ı tesirinde kalmaktan da yine men'-i nefs edemeyerek verdikleri izahat, mebusların birçoğunu da mütessir eylemiştir."*

Velid Bey'e göre; Talat Paşa ve arkadaşlarının harbi devam ettirdiği dört sene zarfında gelinen nokta *"bağrında insan kalbi taşıyan herkesi derin derin düşündürmekten ye's ve hüzünlere gark etmekten başka bir tesir hâsıl edemezdi."* Ayrıca Velid Bey 30 Ekim 1918'deki meclis toplantısına değinerek *"dünkü celsede mebuslardan bir kısmının İzzet Paşa Hazretleri'nin izahatı üzerine pek ziyade müteessir olduklarını ve hatta içlerinden ağlayanlar bulunduğunu duyduğumuz sırada Endülüs İzmihlali'ni itmam ve tahtim eden vaka-i meşhureyi[228] tahatturdan men'-i nefs eyleyemedik"* demekteydi. Yazının devamında Talat Paşa ve arkadaşlarını başıboş bırakarak görevini yapmayan ve bugün üzüntüden başka bir şey yapamayan mebusların, milletin azarlamasından kurtulamayacağı ifade ediliyordu. Velid Bey'in temennisi ise barış imzalanan bu günlerde şahsi hesapları bırakıp toplumun kendi içinde barışabilmesiydi.[229]

Tasvîr-i Efkâr Gazetesi, 1 Kasım 1918 günlü haberinde Hariciye Nazareti'nin tebliğini yayınlayarak mütarekenin imzalandığını okuyucularına şu sözlerle duyurdu:

"Bimennihi'l-kerim[230] mütareke bugün vakt-i zuhrda imza edildi. Bilumum cephelere terk-i muhasamat emri verilmiştir.

Muhasamanın başladığı tarih 15 Teşrin-i Evvel 1330

Mütarekenin imza edildiği tarih 31 Teşrin-i Evvel 1334[231]

Muhasamanın müddet-i devamı 4 sene 3 gün (1463 gün)"

---

[228] Endülüs'ün son hükümdarı terk ettiği şehre bakarak üzüntüyle ağlamaya başlayınca annesi ona şu sözü söylemişti: "*Bugün kadınlar gibi ağlayacağına, dün memleketini erkekler gibi müdafaa etmeli idin!"* (Velid Ebuzziya, *"Siyasiyat: Mütarekename ve Mebusların Teessürü"*, **Tasvîr-i Efkâr**, 31 Ekim 1918, S.2546, s.1.)

[229] Velid Ebuzziya, *"Siyasiyat: Mütarekename ve Mebusların Teessürü"*, **Tasvîr-i Efkâr**, 31 Ekim 1918, S.2546, s.1.

[230] Kerim olan Allah'a minnetini sunmak.

[231] Tarih çevirme kılavuzuna göre 31 Teşrin-i Evvel 1334 tarihi miladi *"31 Ekim 1918"* tarihine denk gelmektedir. (Yücel Dağlı ve Cumhure Üçer, **Tarih Çevirme Kılavuzu**, V, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997, s.373.) Dolayısıyla Tasvîr-i Efkâr'ın verdiği tarihte bir günlük bir yanılma payı vardır.

Tasvîr-i Efkâr, mütareke metnini Milli Ajans'ın henüz tebliğ etmediğini, dolayısıyla şartların ne olduğunun bilinmediğini, İstanbul'a İtilaf Subayları'ndan on iki kişilik bir heyet geleceği gazetelerde yazılmışsa da bunu doğrulatma imkânının olmadığını belirtiyordu. Akşamları çıkan Rumca Gazete Faros'un bu heyetle birlikte Venizelos'un geleceğini yazması Tasvîr-i Efkâr'a göre; beklenilen bir durum değildi. Çünkü İtilaf Devletleri'nin Türk Milleti'ni bu şekilde rencideye kalkışacağına ihtimal verilmiyordu. Adana'nın tahliyesi meselesinin ise tam olarak açıklığa kavuşmadığı gazetede yer alan diğer bir konuydu.[232]

Artık Velid Bey'e göre; *"mütarekenamenin imzasından beri herkes kendi kendine "Şimdi ne yapacağız?" sualini"* sormaktaydı. Velid Bey'in buna cevabı memleketin bekasını kurtarmak için basiretli hareket etmek ve bir an olsun bile bu felaketlere nasıl düşüldüğünü göz önünden uzaklaştırmamaktı. Ona göre; bundan sonra toplum olarak içeride birlikte hareket edip doğru bir yol tutulursa eldekilerin bekasını korumak ve kayıpları akli bir dereceye kadar indirmek imkânı vardı.[233] Ayrıca Velid Bey memleketin müstehak görüldüğü cezayı hafifletmek için açılan bu yeni barış döneminden ancak hükümet ve milletin birlikteliğiyle çıkılabileceği kanaatindeydi.[234]

5-Mondros Mütarekesi'nin Tam Metni

Mondros Mütarekesi'nin tam sureti için bugüne kadar genellikle tek bir kaynaktan aktarılan metin kullanılıyordu. Bu ana kaynak Nihat Erim'in *"Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri"* adlı eserinde kullandığı ve aynen aktarım yaptığı Ali Türkgeldi'nin *"Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi"* adlı çalışmasıdır. Ancak sözünü ettiğimiz çalışmalarla Tasvîr-i Efkâr Gazetesi'nde yayınlanan mütarekename sureti arasında bazı farklar olmakla birlikte mantıken yanlış okunan bazı yerler olduğunu tespit ettiğimizden bunlara yer vermeyi uygun gördük. Hariciye Nezareti'nden gazetelere tebliğ edilen ve Tasvîr-i Efkâr Gazetesi'nde yayınlanan mütarekename sureti şöyledir:

---

[232] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Mütareke İmza Olundu 31 Teşrin-i Evvel 1334-Milli Ajansın Dün Geceki Tebliği"*, 1 Kasım 1918, S.2547, s.1.
[233] Velid Ebuzziya, *"Siyasiyat: Şimdi Ne Yapacağız?"*, **Tasvîr-i Efkâr**, 2 Kasım 1918, S.2548, s.1.
[234] Velid Ebuzziya, *"Siyasiyat: Yeni İmtihan Devresi"*, **Tasvîr-i Efkâr**, 3 Kasım 1918, S.2549, s.1.

"İngiltere Hükümeti, müttefikleriyle bil-itilaf Bahr-i Sefid[235] *Donanması Baş Kumandanı Ferik Amiral Sommert Artur Gouğ Galtop*[236] *Hazretleri ile Hükümet-i Seniyye canibinden haiz-i salahiyet Bahriye Nazırı Devletlû Rauf Bey Efendi Hazretleri, Hariciye Müsteşarı Atufetlu Reşad Hikmet Bey Efendi Hazretleri, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Kaymakamları'ndan Sadullah Bey Efendi arasında kararlaştırılıp akd edilen mütareke şeraiti:*

Madde 1─Bahr-i Siyah'a mürur için Çanakkale ve Bahr-i Siyah Boğazları'nın küşadı ve Bahr-i Siyah'a mürurun temini, Çanakkale ve Bahr-i Siyah istihkamatının, müttefikler tarafından işgâli.

Madde 2─Osmanlı sularındaki bilcümle torpil tarlaları ile torpido ve koğan mevazı ve mevani-i saire mevaki gösterilecek ve bunları taramak veya ref etmek için talep vukuunda muavenet olunacaktır.

Madde 3─Karadeniz'de mevcud torpil mevkileri hakkındaki malumat-ı mevcude ita edilecektir.

Madde 4─İtilaf Hükümatı'na mensup üseray-ı harbiye ile Ermeni üsera ve mevkufini İstanbul'da cem edilecek ve bila-kayd-u şart İtilaf Hükümetleri'ne teslim olunacaktır.

Madde 5─Hududların muhafazası ve asayiş-i dâhiliyenin idamesi için lüzum görülecek kuvay-ı askeriyeden maadasının derhal terhisi. İşbu kuvay-ı askeriyenin mikdar ve vaziyetleri İtilaf Hükümatı tarafından Devlet-i Aliyye ile müzakere edildikten sonra takarrür ettirilecektir.

Madde 6─Osmanlı sularında zabıta ve buna mümâsil hususat için istihdam edilecek sefain-i sagire müstesna olmak üzere Osmanlı sularında veya Devlet-i Osmaniye

---

[235] Bugüne kadar Mondros Mütarekesi metni için Türk Tarih Kurumu'nun kullandığı ve internet sitesinde verdiği Nihat Erim'in çalışması, bu metni Ali Türkgeldi'nin eserinden aynen almıştır. Ancak söz konusu çalışmaların ikisinde *"Bahr-i Sefid yerine Bahr-i Siyah"* ifadesi kullanılmıştır. (Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1953, s.519; A. Türkgeldi, **Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, s.69.) Hâlbuki Amiral Calthorpe Akdeniz/Bahr-i Sefid Donanması Başkumandanı'dır. Seha Meray ve Osman Olcay'ın yazdığı hem İngilizce, Fransızca ve hem de Osmanlıca metinlerin karşılaştırıldığı çalışmada bu durum *"İngilizce metinde Mediterranean; Fransızca çevirisinde bu sözcüğe yer verilmemiş; Osmanlıca çevirisinde –nedendir, bilinmez- Bahr-i Siyah"* şeklinde ifade edilmiştir. (Seha Meray ve Osman Olcay, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri,** Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1977, s.1.) Bugün bile hala bazı tarihçi ve yazarlarımız yazdıkları yazılarda Amiral Calthorpe için yanlış bir şekilde Karadeniz Donanması Başkumandanı ifadesini kullanmaktadır. Büyük ihtimal yanlışlığın kaynağı Ali Türkgeldi'nin bahsettiğimiz eseridir. Bu yanlışın bu eserdeki ifadeden dolayı sürüp gittiği anlaşılmaktadır.

[236] Somerset Arthur Gough-Calthorpe.

tarafından işgâl edilen sularda bulunan kâffe-i sefain-i harbiye teslim olunup gösterilecek Osmanlı liman veya limanlarında mevkuf bulundurulacaktır.

Madde 7─Müttefikler, emniyetlerini tehdid edecek vaziyet zuhurunda herhangi bir sevk-ül ceyş noktasını işgâl hakkını haiz olacaklardır.

Madde 8─El-yevm Osmanlı işgâli altında bulunan bilcümle liman ve demirleme[237] *mahallerinden İtilaf Sefaini tarafından istifade edilmesi ve İtilaf ile hâl-i harbte bulunanlara karşı mesdud bulundurulması; Süfün-ü Osmaniye'de ticaret ve ordunun terhisi hususlarında şerait-i mümasileden istifade edeceklerdir.*

Madde 9─İtilafiyun Osmanlı tersane ve limanlarındaki umum sefain tamiratı vesait-i teshiliyesini istimal edeceklerdir.

Madde 10─Toros Tünelleri'nin müttefikler tarafından işgâli.

Madde 11─İran'ın şimal-i garbi kısmındaki Kuvay-ı Osmaniye'nin derhal harbden evvelki hudud gerisine celbi hususunda evvelce ita edilen emr icra edilecektir. Maveray-ı Kafkas'ın evvelce Kuvay-ı Osmaniye tarafından kısmen tahliyesi emr edildiğinden kısm-ı mütebakisi, müttefikler tarafından vaziyet-i mahalliye tetkik edilerek talep olunursa tahliye edilecektir.

Madde 12─Hükümet muhaberatı müstesna olmak üzere, telsiz telgraf ve kabloların İtilaf Memurları tarafından murakabesi.

Madde 13─Bahri, askeri ve ticari mevadd ve malzemenin men-i tahribi.

Madde 14─Memleketin ihtiyacı temin olunduktan sonra mütebaki kömür, mâyii mahrukat ve bahri levazımın Türkiye menabiinden mübayaası için teshilat ibrazı, mevadd-ı mezkurenin hiç biri ihraç olunmayacaktır.

Madde 15─Bilcümle hutut-u hadidiyeye İtilaf murakabe zabitleri memur edilecektir. Ve bunlar meyanında el-yevm Hükümet-i Osmaniye'nin taht-ı murakabesinde bulunan Maveray-ı Kafkas'ı hutut-u hadidiyesi aksamı dahildir. İş bu Kafkas hututu serbest ve tam olarak İtilaf Memurları'nın taht-ı idaresine vaz olunacaktır. Ahalinin

---

[237] Nihat Erim ve Ali Türkgeldi'nin bahsettiğimiz metninde geçen *"liman ve demir mahallerinden"* ifadesinin manasız olduğu anlaşılmaktadır. (N. Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, I, s.521; A. Türkgeldi, **Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, s.70.) Bununla birlikte bizim okumamıza göre *"liman ve demirleme mahallerinden"* ifadesi yazılmıştır. Yazılış ve mana itibarıyla doğrusu budur ki Seha Meray ve Osman Olcay'ın bahsettiğimiz çalışmasında *"demirleme yerlerinden"* ifadesi geçmektedir. (S. Meray ve O. Olcay, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri,** s.2)

ihtiyacının tatmini nazar-ı dikkate alınacaktır. İşbu maddede Batum'un işgâli dahildir. Hükümet-i Osmaniye Bakü'nün işgâline muteriz bulunmayacaktır.

Madde 16─Hicaz'da, Asir'de, Yemen'de, Suriye'de, ve Irak'ta bulunan muhafız kıtaat en yakın İtilaf Kumandanı'na teslim olunacaktır. Kilikya'daki kuvvetlerin intizamı muhafaza için, muktezi mikdarından fazlası, beşinci maddedeki şeraite tevfiken takarrür ettirilecek vechle geri çekilecektir.

Madde 17─Trablus'ta ve Bingazi'de bulunan Osmanlı zabitleri en yakın İtalyan Muhafaza Kıtaatı'na teslim olunacaktır. Teslim emrine itaat etmedikleri takdirde Hükümet-i Osmaniye onlarla muhaberatı ve haklarında muaveneti kat etmeyi taahhüd eyler.

Madde 18─Mısrata[238] da dahil olduğu halde Trablus ve Bingazi'de işgâl edilen limanların en yakın İtilaf Muhafaza Kıtaatı'na teslimi.

Madde 19─Alman, Avusturya bahri, berri ve sivil memurin ve tebasının bir ay zarfında ve uzak mahallerde bulunanların bir aydan sonra mümkün olan en kısa zamanda Memalik-i Osmaniye'yi terk etmeleri.

Madde 20─Beşinci madde mucibince terhis edilecek Kuvay-ı Osmaniye'ye aid teçhizat, esliha, cephane ve vesait-i nakliyenin tarz-ı istimaline dair ita edilecek talimata riayet olunacaktır.

Madde 21─Mütelifler'in menafini sıyanet için İaşe Nezareti nezdine İtilaf mümessilleri merbut bulunacak ve kendilerine bu babda lüzum görülecek kâffe-i malumat ita edilecektir.

Madde 22─Osmanlı Üseray-ı Harbiyesi İtilaf Devletleri nezdinde muhafaza edilecektir. Sivil üseray-ı harbiyeden esnân-ı askeriye[239] haricinde olanların tahliyesi nazar-ı dikkate alınacaktır.

---

[238] Libya'nın kuzeybatısında bir liman kenti.

[239] Nihat Erim'in bahsedilen metninde *"esna-yı askeriye"* olarak geçmekte ancak Nihat Erim ya bunu yanlış aktardı ya da basım hatasından dolayı yanlış bir yazım oldu. (N. Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, I, s.524.) Çünkü Ali Türkgeldi'nin eserinde *"esnanı askeriye"* şeklinde doğru olarak geçmektedir. (A. Türkgeldi, **Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, s.73) Bizim okumamızda *"esnan-ı askeriye"* yani bugün de TSK mevzuatında bulunan *"askerlik yükümlülüğü altında bulunan tüm kişiler"* ifadesi geçmektedir.

Madde 23─Hükümet-i Osmaniye merkezi hükümetlerle bilcümle münasebetini kat edecektir.

Madde 24─Vilayat-ı Sitte'de iğtişaş zuhurunda mezkûr vilayetlerin herhangi bir kısmının işgâli hakkını İtilaf Devletleri muhafaza ederler.

Madde 25─Müttefiklerle Hükümet-i Osmaniye arasında muhasamat 1918 senesi Teşrin-i Evveli'nin 31. günü vasatî saat-i mahalli ile vakt-i zuhrda tatil edilecektir.

Zeyl: İngiltere Hükümet-i Kraliyesi Sefain-i Harbiyesi'nden Limni'de Mondros Limanı'nda lenger-endaz Agamemnon Zırhlısı'nda 1918 senesi Teşrin-i Evveli'nin 30.günü nüshateyn olarak imza edilmiştir.

İmzalar: Artur Galtorp, Hüseyin Rauf, Reşad Hikmet, Sadullah

Mütareke şeraitinin Versay'da inikad etmiş olan meclis-i harbte takarrür etmiş olduğu cümle-i müstahberatımızdandır."[240]

6-Hariciye Nezareti'nin Mütareke Hakkında Basına Verdiği Açıklama Metni

Tasvîr-i Efkâr, mütarekenin bazı maddeleri hakkında Hariciye Nezareti'nden verilen açıklamayı aynen vermiştir. Bu uzun ve teferruatlı açıklama gazetede şu şekilde yer almıştır:

"1.Madde hakkında: Boğazlar'daki istihkamatın işgâli sırf esbab-ı sevk-ül ceyşiyeden münbais bir tedbir-i askeri olup sulhun akdiyle beraber mündefi olacaktır.

4.Madde hakkında: Memleketimizin muhtelif mevakide bulunan üseranın İstanbul'a celblerindeki müşkilat hakkında heyet-i murahhasamızca İngiliz Amirali'nin nazar-ı dikkati celb edilmiş ve müşarünileyh pek muhikk bulduğu bu noktayı hükümet-i metbuasına arz ile tadiline çalışacağını söylemiştir. Maddede mezkûr Ermeni Üsera'dan evvel-emirde "Brestlitovsk" Muahedename'siyle akd-i musalaha eylemiş olduğumuz Rusya Hükümeti'nin, nezdimizde de esir bulunan askerlerinden Ermeni olanları kasd edilmektedir. İngiltere ve Amerika Hükümetleri'nin, harekât-ı harbiye esnasında hududlarımız ile civarından idareten kaldırılmış olan Ermeniler'in el-yevm mevkuf

[240] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Mütareke Metni ve Şerhi- Mütarekename Sureti"*, 3 Kasım 1918, S.2549, s.1. Nihat Erim'in metniyle bizim okuduğumuz metin arasında bazı kelime farkları olmakla birlikte, belirttiğimiz yerlerdeki yazımlar dışında mana olarak birbirinin aynıdırlar.

bulunmakta oldukları zannıyla ilavesine lüzum gördükleri "mevkufin" kaydı heyet-i murahhasaca bu kabîl eşhasın taht-ı tevkifte bulunmadığı, ve bunların peyderpey me'vây-ı kadimlerine iadesine hükümetçe başlandığı hakkında verilen izahat üzerine hükümden sâkıt olmuş ve binaenaleyh mahiyet-i tatbikiyesi kalmamıştır.

6.Madde hakkında: İngiltere Hükümeti hukuk-ı hâkimiyetimizin gerek dâhil memlekette ve gerekse eczay-ı memleketten madud olan karasularında bila-takyid istimali esasını kabul etmiştir. Binaenaleyh mevzu-bahs sefain müsadere edilmeyecek, sadece harbin sonuna kadar Osmanlı Bayrağı altında mahfuz kalacaktır. Evvelce de yazmış olduğumuz vechle Osmanlı olan "Yavuz Sultan Selim" Zırhlısı süfün-ü saire gibi muamele görecektir.

7.Madde hakkında: Meşrut olan bu madde ahkâmının Düvel-i Mütelifece tatbikine sebebiyet vermemekliğin cümlemize müterettib bir borç olduğunu kayd ederiz.

8.Madde hakkında: Yukarıki madde mucibince Osmanlı Gemileri serbestçe Osmanlı Limanları arasında icray-ı seyr-u sefer edeceklerdir. Ticaret vapurlarımızın İtilaf Memleketleri'ne de gitmek hakları esas itibarıyla İngiliz Amiralce tasdik edilmiş ve fakat bu cihetin Fransa ile İtalya'nın, muvafakatlerine, binaenaleyh müzakerata zemin teşkil edecek bir mahiyette olmasına mebni derhal takriri mümkün olamamıştır.

9.Madde hakkında: Mütenakız haberler arasında, gazetemiz tersane ve sair müessesatımıza vaz-ı yed edilmeyeceğini katiyetle bildirmiştir.

10.Madde hakkında: Düvel-i Mütelife'nin ind-el-hace nakliyat-ı askeriyeleri için şimendifer hututumuzdan istifade eylemeleri mukarrer bulunmasına nazaren bir nevi murakabeyi istihdaf eden tünellerin işgâli keyfiyetini, manay-ı sahihiyle bir işgâl add etmemelidir. Şimendiferleri kema-fi-s-sabık biz idare edeceğiz.

11.Madde hakkında: Evvelce suret-i mutlakada serd edilmiş olan bu talep, oralarda taht-ı işgâlimizde bulunan mahallerin ekseriyetle Türk unsuru tarafından meskûn, ve bunların Wilson Nazariyesi mucibince ileride Türkiye ile teşrik-i mukadderat eylemeleri ihtimali mevcud bulunduğu gibi esasen hudud civarındaki hükümat-ı sairenin de Türk oldukları, ve binaenaleyh buraların tarafımızdan tahliyesi anarşi tevlid edeceği hakkında İngilizler'in nazar-ı dikkati celb edilmesi üzerine tadil edilmiş ve Müteliflerce maksadın mahall-i mezkureyi işgâl etmek olmayıp ileride şayet lüzum görülürse emr-i tahliyeyi talep hakkını muhafaza etmek istedikleri suretinde tavazzuh etmiştir.

12.Madde hakkında: Bu madde hükümetimizin her türlü takyidinden azade olarak istediği mahal ile gerek açıktan açığa ve gerekse şifre ile muhaberede bulunması hakkını talil etmemektedir. Murakabenin matufun aleyhi muhaberat-ı hususiye ile hutut-u telgrafiyenin hüsn-ü muhafazası vesair olup bu da memurin-i Osmaniye nezdinde bir İtilaf memuru ikamesi suretiyle temin edilecektir.

13.Madde hakkında: Bu maddde mucibince tarafeyn-i akideyn yekdiğerini icray-ı tahribden tahzir etmekte olup bit-tahsis Düvel-i Merkeziye efrad-ı askeriyesi tarafından bu kabil tahribatta bulunulmaması temin edilmek istenilmiştir.

14.Madde hakkında: Memleketimiz ihtiyacatının fazlası, başkalarına tercihen Düvel-i Mütelife tarafından mübayaa edilecektir. İaşe Nezareti'nin hukuk ve salahiyeti mahfuzdur.

15.Madde hakkında: Bakü-Batum Hattı'nı tefrik etmek mümkün olamadığı cihetle bu hat tamamen İtilaf Memurları'nın idarelerine tevdi edilmiş ve mamafih eşya ve ihtiyacat-ı sairenin nakli hususu Müteliflerce kabul olunmuştur.

Batum zaruret-i askeriye neticesinde işgâl edilecekse de mülhakati lüzum-u mübrem bulunmadıkça böyle bir hale maruz kalmayacaktır.

Bittabi Batum'da idare-i mülkiye ve mülhakatinde de hem mülki ve hem askeri idaremiz daim olacaktır. Düvel-i Mütelife Bakü'yü züyut-u madeniye istihsali zımnında işgâl edecekler ve fakat bizim ihtiyacatımızı da nazar-ı dikkatten dûr tutmayacaklardır.

16.Madde hakkında: Muhafız kıtaatından el-yevm bazı mahallerde mahsur vaziyetinde bulunan ve kendilerine muavenet mümkün olamamasına nazaren icabat-ı askeriye vechile kuvay-ı muhasaraya teslim olması lazım gelen asakir kasd edilmektedir. Hatt-ı harpte veya arkasında bulunan bilumum serbest kıtaat bittabi geriye çekilecektir. Nam-ı kadim-i coğrafisine izafeten Kilikya tesmiye edilen Adana Vilayeti'ndeki kuvay-ı askeriyemizden, emr-i asayiş ve inzibata tahsisi lazım gelen miktardan fazlası terhis edilecektir. Adana'dan başka Sis, Zeytun, Haçin[241], Ayntab, gibi mahallerin de işgâli talebine maruz kalmış olan hükümetimiz esbab-ı makbule serdiyle bu ciheti bertaraf etmiştir. Adana ve mülhakatında kema-fi-s-sabık idare-i mülkiye ve askeriyemiz cari bulunacaktır.

---

[241] 1925'te Saimbeyli oldu. (Tahir Sezen, **Osmanlı Yer Adları**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2006, s.214.)

17.Madde hakkında: Teslim olmaktan imtina edecek efrad veya zabitan bittabi arzu ederler ise Mısır tarikiyle veya turuk-u saire ile sahne-i harpten mübaadet edebileceklerdir.

19.Madde hakkında: İngilizler, evvel-emrde mevzu-bahs tebaların bila-kayd-u şart teslimini talep etmişlerdir. Fakat haysiyet-i hükümet ve anane-i milliye ile kabil-i telif olamayan bu şartta ısrarın müzakeratı kat'e müncerr olacağı hakkında heyet-i murahhasamızın beyanat-ı sarihesi karşısında, tadilat-ı lazime ma'a't-takdir kabul edilmiştir.

20.Madde hakkında: Bu madde, asakirin terhisi neticesinde istimaline lüzum kalmayacak teçhizat ve malzemeye değil, belki Düvel-i Mütelifece bilfarz hatt-ı harp civarları gibi mahallerde mevcudiyetinde mahzur görülecek cephane vesairenin münasip yerlerde hıfzı hususuna müteallikdir.

21.Madde hakkında: Bu fıkra ile takip edilen gaye yukarıda da söylemiş olduğumuz vechle iaşe umurumuza müdahale hususu olmayıp Düvel-i Mütelife tarafından mübayaası mukarrer bulunan ihtiyacat-ı memleketten fazla mevadd hakkında cem ve telfik-i malumat eylemektir.

22.Madde hakkında: İngiltere Hükümeti ve Müttefikleri, nezdlerinde esir olarak bulunan Osmanlı Zabitan ve Efrad-ı Askeriyesi'nin çokluğunu nazar-ı dikkate alarak bunların iadesi keyfiyetini akd-i sulhe ta'lik etmişlerdir.

23.Madde hakkında: Düvel-i Merkeziye heyet-i sefaret ve tebalarının memleketimizden müfarekatlarına mütedair bulunan 19.Maddenin infazı, esasen gerek siyasi ve gerekse iktisadi münasebatın idamesine imkân bırakmamaktadır. Yalnız bu madde, bize ayrıca, hükümat-ı mezkure payitahtlarındaki memurin-i siyasiyemizi geri çağırmak mecburiyetini tahmil etmektedir.

24.Madde hakkında: İngilizlerce bu maddenin vaz'ına sebeb olarak, oralarda hükümetçe emr-i asayiş ve inzibatın temin edilememesi ve binaenaleyh iğtişaş ve kıtal gibi ahval zuhur eylemesi ihtimali gösterilmiş, ve vakayi-i münferide ile ceraim-i aidiyetin işbu maddenin tatbikine vesile teşkil etmeyeceği temin olunmuştur. Bu münasebetle, gerek hükümet-i merkeziye ve gerekse ahali-i mahalliyenin pek nazik bir vaziyet karşısında

bulunduklarını ve hissiyata tebaiyyetten mücanebet lüzumunu kemal-i ehemmiyetle kayd etmeyi bir vazife biliriz."[242]

Hariciye Nezareti'nin bu açıklamasından mütareke maddelerinin yumuşatılmaya çalışıldığını ve kamuoyuna aslında telaş edilecek bir durumun var olmadığı izleniminin verilmek istendiğini anlıyoruz. Daha sonraları hatıralarını kaleme alan Ahmet İzzet Paşa, mütarekenin Bulgaristan, Avusturya ve Almanya mütarekelerine kıyasla nispeten hafif şartları olduğunu iddia etmeye devam etmiştir.[243] Aynı iddiayı Bahriye Nazırı Rauf Bey de dillendirmekte ve gayet memnuniyet verici bir mütareke imzalandığını söylemektedir.[244]

7-Mondros Mütarekesi ile İlgili Önemli Mülakatlar

Tasvîr-i Efkâr, okuyucularına doğru bilgiler verebilmek için Mondros'ta devam eden müzakereler süresince önemli kademelerdeki devlet adamlarıyla mülakatlar yapmıştır. Bu mülakatlardan biri Hariciye Nazırı Nabi Bey ile yapılmıştı. Nabi Bey, mülakatta müzakerelerin nasıl başladığı, İtilaf Devletleri donanmasının hemen gelip gelmeyeceği vs. konulardaki sorulara şu yanıtları vermişti:

"—Günün en mühim meselesi olan mütareke hakkında malumat-ı alilerini sormaya müsaade buyurur musunuz?

—Müzakerat hall-i tabiinde cereyan etmektedir. Şimdilik bundan fazla bir şey söyleyemem. Bu vesile ile bir noktaya nazar-ı dikkati celb edeceğim: Müzakeratın devamı, görüyorum ki, halkımızı asabileştiriyor. Hâlbuki bu kabil müzakeratta iki tarafın da teklifleri, mukabil teklifleri olur. Bana kalırsa efkâr-ı umumiye müzakeratın biraz uzamasını lehimize tefsir etmeli, bundan hüsn-ü tefe'ülde bulunmalıdır. Murahhaslardan bazılarının avdet ettikleri, edecekleri yolunda rivayetlere gelince: Bunlara cevaben şu saatte (badezzuhur saat dört), heyetimizin ya müzakerata devam etmekte veyahut çay içmekte olduklarını söylemekliğim kâfidir zan ederim.

—Müzakerata İngilizler'in talebiyle mi başlandı? Bu meselede General Townshand'ın oynadığı rol hakkında itay-ı malumat buyurulur mu?

---

[242] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Mütarekename Şeraiti Hakkında İzahat"*, 3 Kasım 1918, S.2549, s.1-2.
[243] A. İzzet Paşa, **Feryadım**, II, s.33.
[244] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Bahriye Nazırımız ile Mülakat"*, 2 Kasım 1918, S.2548, s.1-2.

—Mütareke müzakeratına girişmek için her iki tarafta da arzu ve hüsn-ü niyet mevcud idi. Memleketimiz hakkında pek iyi bir surette mütehassis olan İngiliz generalinin tavassutu tarafeyn arasında teması temin ve müzakere zeminini ihzar etmiş oldu.

—Mütarekenin imzasını müteakıb Almanya ve Avusturya Devletleriyle münasebetimiz nasıl bir şekil alacak? Düvel-i Müşarünileyhüma sefir ve tebaları şehrimizde kalacaklar mı?

—Bu nokta ancak şerait-i mütareke tahakkuk ettikten sonra bilinecektir. Şimdilik bundan fazla beyanatta bulunmakta mazurum.

—Badelmütareke, Düvel-i Mü'telife süferası derhal gelecekler mi?

—Zan etmem. Çünkü mütareke, hal-i sulhun tamamen avdeti demek değildir.

Nazır Bey Efendi, Amerika ile tecdid-i münasebat teşebbüsümüz hakkında muharririmizin istifsarına:

—Bu hususta teşebbüsat-ı lazımeye tevessül edildi. Fakat husul-u neticeye intizar lazımdır. Çünkü bazı ahval, mesela harbden mukaddem payitahtlardan birindeki Amerika sefiriyle temasta bulunmuş sefirimizden birisini şimdi münasib bir mahalde bu işe memur etmek lüzumu nazar-ı dikkate alındı. Bittabi bu teşebbüsatın müspet netice husulü az çok vakte muhtaçtır.

—Hükümet-i Sabıka'nın Amerika ile kat'-ı münasebet eylemesi bir hata değil mi idi?

—Bu babda tenkidatta bulunmayı muvafık görmüyorum. Biliyorsunuz ki tenkid gayet kolaydır. Muamelede hata olup olmadığını şüphesiz sizde anlamışsınızdır. Ancak, o zamanlar ne gibi nüfuzların taht-ı tesirinde bulunulduğu ve diğer sevaik nazar-ı dikkate alınmalıdır. Mamafih Amerika müessesatına vaz-ı yed, veya bunları müsadere etmek gibi tedabir-i şedide ittihaz edilmemiş olmasının isabeti de bugün müsellemdir.

—Müstakbel sulh konferansı hakkında ne gibi mütalaa veya tahminatta bulunuluyor?

—Kehanetfuruşlukta bulunmak istemem. Teâkub vukuat, atiye aid olan bu muattal meselenin tarz-ı halini gösterecektir."[245]

[245] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Hariciye Nazırımızla Mülakat"*, 30 Ekim 1918, S.2545, s.1.

Tasvîr-i Efkâr'ın başka bir mülakatı Mondros Mütarekesi'nin imzasından sonra Bahriye Nazırı Rauf Bey ile mütareke şartları hakkında bilgi almak için yaptığı şu uzun mülakattı:

"Muharririmizi kabul eden Rauf Bey'e muharririmiz evvela mütarekenin nerede cereyan ettiği sualini sordu:

—Mütareke müzakeratı İzmir Limanı'na 140 mil mesafede bulunan Limni Adası'ndaki Mondros Limanı'nda lenger-endâz İngiltere'nin "Agamemnon" zırhlısında cereyan eylemiştir.

—İtilaf Devletleri'nin murahhasları kimlerdi?

—Bilumum İtilaf Devletleri namına mütareke şeraitini müzakere ve imzaya memur olan İngiltere Hükümeti'nin Bahr-i Sefid filosu kumandanı ve Baş Amiral Sir Artur Galtrop'dur. Müşarünileyhin müşaviri dahi mezkûr donanmanın ikinci amirali olup hükümetimizin en felaketli ve vahim devrelerinden birinde, 1293 seferinde Ayestefanos Muahedesi'ni Berlin Muahedesi'ne tahvile muvaffak olan meşhur Amiral Seymor'un mahdumları[246] Amiral Seymor'dur. Kumandanın erkân-ı harbiyesi dahi müzakeratta hazır bulunmuşlardır. Heyetimiz ümid ve tahminimizin fevkinde olarak müşarünileyhüm taraflarından pek ziyade samimiyet ve hürmetle kabul olunmuş, bu samimiyetin bir nişanesi olmak üzere "Agamemnon" zırhlısı amiral gemisi olmadığı halde amirale mahsus olan bandıra ön direğine keşide olunmuştur.

—Müzakere kaç gün devam etti, bu müddet zarfında nerede ikamet buyurdunuz?

—Müzakereye Teşrin-i Evvel'in yirmi yedinci günü sabahı ibtidar olunarak otuzuncu Çarşamba günü vakt-i zuhrda mütarekeye tarafeyn murahhasları vaz-ı imza eylediklerine nazaren dört gün devam etmiştir, bu müddet zarfında heyetimiz ve maiyetimizin kâffesi Amiral cenablarının misafiri olarak Agamemnon zırhlısında kaldık ve son derece de i'zâz ve ikram edildik.

—Şerait-i mütareke hakkında matbuat-ı mahalliyede pek nakıs ve mütebayin havadisler intişar eylemekte olduğu cihetle esas nedir?

—Evvela size şurasını beyan edeyim ki mütareke şeraiti matbuatın bu babda vermiş oldukları malumattan pek uzak olup fevkalade denilebilecek derecede mucib-i

[246] Oğul, evlat.

memnuniyet bir şekildedir. Bu şerait birkaç güne kadar nazar-ı millete -bittabi matbuat vasıtasıyla- arz olunacaktır.

—Boğazların küşadı ve istihkamatın İtilaf Asakiri tarafından işgâli doğru mudur?

—Boğazlar'ın küşadı tabiidir. Karadeniz'de icrası muhtemel olan harekât-ı bahriye dolayısıyla sefain-i harbiyelerinin mürûru için Boğazlar küşad edilecektir.

İşgâl keyfiyetine gelince: Sizi temin ederim ki işgâl-i daimî mahiyetinde olarak ne bir istihkâmımız, ne bir arazimiz ve ne de bir müssesemiz işgâl edilmeyecektir. Bugün gazetelerin işgâl edileceği, teslim olunacağı, terk kılınacağı dedikleri mahaller yerler, müesseselere İtilaf Asakiri'nin ikamesi, murakabesi için sebeb-i yegâne ve asliye kendi emniyet ve selametlerinin tamamen temini maksadına matuftur. Bundan başka hiçbir sebeb ve maksad bulunmadığına sizi temin ederim.

—Boğazlar ne vakit küşad edilecek ve sefain-i harbiyeleri ne zaman gelecektir?

—Boğazlar üç dört güne kadar açılacaktır, buralara dökülmüş olan torpiller kendilerinin de muavenet ve müzaheretleri ile tarafımızdan toplanılmaktadır. Kendilerince müttehiz tedabir icra ve itmam edildikten sonra sefain-i harbiyeleri de gelecektir.

—Yalnız İngiliz Sefain-i Harbiyesi mi gelecek? Diğer devletlerin donanmaları, gelmeyecek mi?

—Tabiî mütarekeyi İtilaf Devletleri ile yaptığımız cihetle donanmaları da müştereken gelecektir.

—İstihkamatın işgâl-i muvakkati için, gelecek İtilaf Kuvay-ı Askeriyesi de muhtelit midir? Bu meyanda Yunan Asakiri'nin de bulunacağı rivayet olunuyor?

—Demin de söylediğim üzere yalnız Çanakkale ve Karadeniz Boğazı'ndaki istihkâmlara gelecek kuvvetin tarz-ı vürudu işgâl mahiyetinde olmayıp kendilerince ittihazı mukarrer tedabir cümlesindendir. Tabiidir ki gelecek kuvvetler de muhtelit olacaktır. Yunan Kuvvası'na gelince gerek cereyan-ı müzakereden ve gerekse kendileri ile hususi olan mülakatlarımızdan anladığıma nazaren dünkü düşmanlarımızın izzet-i nefs-i millimize, haysiyet ve şeref-i hükümetimize karşı perverde eyledikleri hürmet ve muhabbet zann etmem bu kabil harekâtı tervic eylesin.

—Efradın terhisi hakkında ne suretle müzakere cereyan eylemiş ve takarrür eden şekli nedir?

—Terhis meselesi hakkında pek uzun müzakerat cereyan etmediği gibi hükümetimizin uhdesine terettüb eden bir vazifeye müdahaleyi muvafık görmediklerinden şekl-i terhis katiyen mevzu-i bahs olmamıştır. Yalnız cephelerde bulunan kıtaat-ı askeriyenin çekilmesi hakkında metâlibde bulundular, şu münasebetle bir nokta-i mühimmeyi de beyan edeyim ki efvah-ı nasda şu veya bu zatların kendilerine teslimi taleb olunduğu gibi memleketimizin sükûn ve sükûnete her zamanda muhtaç olduğu şu an-ı mühimde bu kabil fena dedikodular müzakereye memur olan zevatın hatırından geçmediğine eminim.

—Adana Vilayeti'nin Sis'e[247] *kadar olan aksamının tahliyesi doğru mudur?*

—Evvela buna yakın bir teklif karşısında kaldık ise de netice yalnız Adana'da bulunan –tabii Adana da sahne-i harbe dahil bulunması hasebiyle- kıtaat-ı askeriyenin çekilmesi şeklinde tecelli eylemiştir.

—Kars, Ardahan ve Batum'un işgâli hakkındaki malumat-ı devletiniz nedir?

—Beyanat-ı anifemi yine tekrar ediyorum. İtilaf Hükümatı yalnız kendisini taht-ı emniyette bulundurmak hususunda tedabir ittihaz ediyor. Bunun alamatından biri de Kars ve Ardahan tahliye edilmeyerek yalnız esbab-ı askeriye dolayısıyla Batum boşaltılacaktır.

—Boğazlar'ın küşadında sefain-i tüccariyesi de limanımıza gelecekler mi?

—Pek tabii. Boğazlar'ın küşadını müteakıb İtilaf Hükümatı'nın sefain-i tüccariyesi mensup oldukları limanlar ile limanlarımız arasında seyr-u sefer edecekleri gibi bizim ticaret gemilerimiz de kendi limanlarımız arasında gidip geleceklerdir.

—Zonguldak kömür madenleri, tersane ve İstinye doklarının[248] *kendilerine teslimi sahih midir?*

—Yalan, katiyen yalandır. İşgâl yok.

—İstanbul'a on iki kişiden mürekkeb bir heyet-i askeriye gelecekmiş?

---

[247] Sis Sancağı (Kozan). (T. Sezen, **Osmanlı Yer Adları**, s.450.)

[248] **Dok**: İng. Docke. Gemilerin yükünün boşaltıldığı veya onarıldığı, üstü örtülü havuz. Ticaret mallarını saklamak için rıhtımda yapılan büyük depo. (İ. Parlatır vd., **Türkçe Sözlük**, I, s.614.)

─Bu da tabiidir. Fakat gelecek heyetin kaç kişiden ibaret olacağı ve ne zaman gelecekleri takarrür etmiş değildir.

─Müzakerat-ı sulhiyeye ne zaman başlanılacaktır?

─Hükümetim beni mütareke şeraitini müzakereye ve imzaya memur eyledi. Vazifemde hükümetime milletime ve ceddânîme karşı katiyen mesul olmayacak bir şekilde muvaffak oldum. Tabii sulh müzakeratının ne zaman başlayacağını bilemem. Yalnız akdine muvaffak olduğum mütarekede bence hâsıl olmuş olan bir kanaat var ise istikbalimiz, atimiz, inkişaf-ı terakkimiz bence emindir. İnşaallah müzakerat-ı sulhiyenin netaici tamamiyyet-i mülkiyemizin tamamen temini olacağına kanaat ve imanım vardır.

─Müsaadenizle son sual olarak bir noktayı daha öğrenmek istiyorum. General Townshand'ın mütareke müzakeratında vaziyeti ne idi?

─General Townshand hakkında gösterilen ihtiramın muhabbetin, samimiyetin bir nişanesi olmak üzere hükümet-i seniyye hakkında devlet-i metbuasının nokta-i nazarını anlamağa gitti. Uhdesine aldığı bu vazifede müşarünileyh ümid ve arzumuzun pek fevkinde olarak muvaffak oldu. Pek tabii bir surette her Düvel-i Mütemeddine'de olduğu gibi bizde de gayr-ı mesul zevat müzakerat-ı resmiyeye iştirak eylemeyeceği cihetle vazifesi bitti.

─Tekrar İstanbul'a gelecekler mi?

─Hayır. Şimdi vatanına, İngiltere'ye avdet edecektir. Belki ileride arzusuyla memleketimize gelir."[249]

Mondros Mütarekesi hakkında görüşlerine başvurulanlardan bir başkası Çanakkale ve Galiçya Cepheleri'nde pek çok başarılar kazanan Cevat Paşa olmuştur. Mütarekenin imzası dolayısıyla 8.Ordu Kumandanlığı görevi sona ermiş olan ve Karargâh-ı Umumi Erkan-ı Harbiye Riyaseti Makamı'na yani Genelkurmay Başkanlığı'na tayin edilen Cevat Paşa, Tasvîr-i Efkâr muhabirinin mütareke şartları hakkındaki sorularına şu cevapları vermiştir:

"─Sulhün akdine kadar Karargâh-ı Umumi'nin vazifesi ne olacaktır! Paşa Hazretleri..

[249] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Bahriye Nazırımız ile Mülakat"*, 2 Kasım 1918, S.2548, s.1-2.

—Sulhün akdine kadar, karargahın vazifesi, askerin suret-i terhisi, yeni vaz'ül ceyşin tanzimi, ve ona nazaren kıtaatın sevk ve tahşidinden ibarettir.

—Umumi terhise ne zaman mübaşeret edilecektir. Efendim?

—Bu hususta, sizi meraktan kurtarmak için şu kadar söyleyeyim ki, biz terhise muktezi her türlü tertibatı yaptık. İrade-i Seniyye-i Hazret-i Padişahi şeref-sadır buyurulur buyurulmaz, der-akab terhise başlayacağız.

—Bu müddet, azami ne kadar olabilir? Mesela on gün kadar sürer mi? Paşa Hazretleri

—Hayır efendim hayır. O kadar imtidad etmez!

—Müsaade buyurulursa, bir sual daha irad edeceğim?

—Buyurun.

—Hududların muhafazası ve asayişin temini zımnında, silah altında ne kadar kuvvet bulundurulmasına mesag vardır?

—Bunun için miktar tayin eylemekte mazurum. Yalnız, hududların ve inzibat-ı dahiliyenin temini, memleketin ihtiyacı nazar-ı dikkate alınarak, lüzumî miktar, ordu, kolordu ve fırka taht-ı silahta bulundurulacağını söyleyebilirim.

—Şu halde bir istirhamım daha var Paşa Hazretleri: Ordudaki malum jandarma efradı jandarmaya iade edilecek mi?

—Pek tabii olarak. Cihet-i askeriye, memleket dahilinde inzibat ve asayiş teminini nazar-ı dikkate aldı. Ordudaki bu gibi efrad, diğer efrada tercihen evvela, jandarmaya nakl olunacaklar, ve herşeyden mukaddem asayiş ve inzibat-ı dahili temin edilecektir."[250]

Yapılan mülakatlara bakıldığında Hariciye Nazırı Nabi Bey İtilaf Devletleri donanmasının hemen gelmeyeceğini söylerken, Rauf Bey gayet memnuniyet verici bir mütareke imzaladığını ve bundan dolayı millete karşı mesul olmadığını iddia etmektedir. Mütareke maddelerine de değinen Rauf Bey, gazetelerde yazılan işgal sözlerinin doğru olmadığını sözkonusu edilen konuların tamamen İtilaf Devletleri'nin kendi asayişini temini maksadına yönelik olduğunu ve daimi bir işgalin olmayacağını ifade etmektedir.

[250] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Cevad Paşa Hazretleriyle Mülakat"*, 5 Kasım 1918, S.2551, s.1.

Tüm bunlara rağmen zaman Nabi Bey ve Rauf Bey'i haksız çıkarmıştır, Milli Mücadele sırasında yaşanan olaylar bunu göstermekte ve ispat etmektedir.

B-PARİS BARIŞ KONFERANSI

1-Paris Barış Konferansı'nın Açılışı (18 Ocak 1919)

Tasvîr-i Efkâr, 22 Aralık 1918 tarihli haberinde bir İtilaf Konferansı'nın toplanacağını ve konferansta öncelikle Lehistan, Yunanistan, sömürgeler ve Bolşevik meselelerinin görüşüleceğini yazıyordu.[251] İngiliz Başbakanı Lloyd George ise New Castle'da siyasi programını açıklarken konferans hakkında *"Sulh kongresi yakında açılacaktır. Bu konferans bize bir adalet sulhu temin etmeğe mecbur olmakla beraber bu sulh adilane olduğu kadar şedid'ül müfad kararları muhtevi bulunmalıdır"*[252] değerlendirmesinde bulunuyordu.

16 Ocak 1919'de ABD Başkanı Wilson ve İtilaf Devletleri Başbakanları ile Japonya'nın Paris ve Londra elçileri Paris'te toplandı. Barış konferansı ile basın arasındaki ilişkiye dair aralarında konuştuktan sonra akşam saat beşte tekrar toplandılar. Konferansta takip edilecek yol hakkında basınla fikir alışverişine ve her hükümetin Rusya'ya dair aldıkları son bilgiyi tebliğ etmelerine karar verdiler.[253] Ayrıca barış konferansı azası ve delegelerinin konferansta görüşülen ve tamamıyla karar verilmemiş konuları ifşası durumunda şiddetli tedbirler uygulanacağı ilan edildi.[254]

Yapılan tüm bu ön hazırlıklardan sonra Paris Barış Konferansı, Fransızlar'ın gururunu okşamak için Bismarck'ın Alman İmparatorluğu'nu ilan edişinin yıldönümünde yani 18 Ocak 1919'da resmen açıldı.[255] Fransa Cumhurbaşkanı Poincaré, konferansın açılışına özel bir nutuk okudu ve geçici meclis başkanlığını Fransa Başbakanı Clemenceau'ya terk etti.[256] ABD Başkanı Wilson, konferans başkanlığına Clemenceau'nun seçilmesi için ısrar etti. Lloyd George bu fikre katılarak

[251] **Tasvîr-i Efkâr**, *"İtilaf Konferansı"*, 22 Aralık 1918, S.2598, s.2.
[252] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Sulh ve Lloyd George"*, 30 Aralık 1918, S.2606, s.1.
[253] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Sulh Etrafında: Sulh Müzakeratına Müdahil Amerika Reis-i Cumhuru ile Düvel-i İtilafiye Murahhaslarının İctimaı"*, 18 Ocak 1919, S.2625, s.1.
[254] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Sulh Etrafında: Sulh Konferansı'nda Mektumiyet"*, 19 Ocak 1919, S.2626, s.1.
[255] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, I, s.94.
[256] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Sulh Etrafında: Konferansın Resm-i Küşadı"*, 20 Ocak 1919, S.2627, s.2.

Clemenceau'nun *"Fransa'nın en büyük delikanlısı"* olduğunu söyledi ve Clemenceau seçimi çoğunluğun oyuyla kazandı.[257]

2-Paris Barış Konferansı'ndan Talepler

Konferans açıldıktan sonra Türk Liberalleri Cenevre'de toplanarak Türk Milleti'nin hukukunu ve taleplerini duyurmak için Şerif Paşa'yı delege olarak seçtiler. Cenevre'deki bu kongre sonucunda Wilson, Clemenceau, Lloyd George ve Orlando'ya telgraflar çekildi.[258] Buna karşılık Ermeni gazeteleri, İngiltere Hariciye Nazırı Balfour'un Türkiye'nın barış konferansında temsilci bulundurması ve teklif sunması için önce Ermeniler'in istiklalini tanıması lazım geldiği şeklinde beyanda bulunduğunu iddia ediyordu.[259]

Paris Barış Konferası'nın açılışıyla birlikte Osmanlı Devleti toprakları hakkında ilk talebin Yunan Basını'ndan geldiğini görüyoruz. Hronos[260] Gazetesi'ne göre Londra'da yayınlanan bir haritada Yunanistan'ın hudutları Çatalca'ya kadar gösteriliyor ve Makedonya'daki Yunan hattına Yunan Makedonyası'nı, Selanik, Ustrumca ve Manastır'ı ilave eden bu harita Epir'deki Himare'yi[261] Arnavutluk Devleti topraklarından sayıyordu.[262] Ekaler Gazetesi'nin verdiği bilgiye göre Venizelos Yunan taleplerine dair konferansa bir muhtıra vermiş ve İngiliz profesörlerinden Mösyö Braun bir nutkunda İngiltere'nin Kıbrıs'ı Yunanistan'a terk etmesini beyan etmişti.[263] Bundan başka Musevi Amelesi Kongresi, New York'da toplanarak Filistin'de tamamen bağımsız, serbest ve diğer milletlerin hiçbirisinin hukuki talebine hakkı olamayacak surette bir cumhuriyet tesisini konferanstan talebe karar vermişti. Ayrıca Amerikan Ticaret Bakanlığı, düşman devletlere karşı henüz tamamıyla kaldırılmamış olan ticaretin sınırlanması usulünün Filistin'e karşı kaldırılmasını emrederken İngiltere Hükümeti Filistin'e Mısır'dan pamuk

---

[257] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Klamenso Sulh Konferansı Reisi"*, 21 Ocak 1919, S.2628, s.1.
[258] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Cenevre'de Bir Osmanlı Kongresi: Şerif Paşa'nın Teşebbüsatı"*, 21 Ocak 1919, S.2628, s.1.
[259] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Mister Balfor ve Ermenistan"*, 21 Ocak 1919, S.2628, s.2.
[260] Başka bir çalışmada adı geçen Rumca gazete *"Hronus"* diye belirtilmektedir. (Ahmet Ali Gazel ve Şaban Ortak, *"İkinci Meşrutiyet'ten 1927 Yılına Kadar Yayın İmtiyazı Alan Gazete ve Mecmualar (1908-1927)"*, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, VII/1, Erzurum, 2006, s.241.) Ancak biz *"Hronos"* şeklinde okumayı daha doğru bulduk zaten bugün bu adla Gümülcine'de çıkan ve Türk düşmanlığı yapan bir Yunan gazetesi mevcuttur. (http://www.xronos.gr/, Erişim Tarihi: 20.06.2019)
[261] 1867'den beri Yanya Vilayetinde bir nahiye. (T. Sezen, **Osmanlı Yer Adları,** s.235.)
[262] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Büyük Yunanistan'ın Hududları Ne İmiş!"*, 22 Ocak 1919, S.2629, s.1.
[263] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Sulh Etrafında: Yunanistan'ın Metâlibi"*, 23 Ocak 1919, S.2630, s.1.

ithali hakkındaki yasağın kaldırılmasına karar vermişti.[264] Anlaşılan o ki artık Avrupa'daki Farmason Locaları, Türkiye meseleleri hakkında faal bir şekilde meşgul oluyorlardı.[265]

Artık Osmanlı toprakları hakkında sonu gelmeyen talepler olmaya başlamıştı. Ancak durum bu halde iken Osmanlı Devleti hala konferans için bir delege tayin etmemişti. Örneğin delege konusunda soru yöneltilen Hariciye Nazırı Reşid Paşa *"henüz sulh murahhaslarının tayin edilmemiş olduğunu"* beyan ediyordu.[266] Konferans heyeti, Şubat ayı başında Venizelos'un Yunan taleplerine dair verdiği izahatı çok geçmeden görüşmeye başladı.[267] Bu arada Venizelos, Paris'teki Jurnal Gazetesi'ne verdiği beyanatında İstanbul'da milyonlarca Rum olduğundan bahsediyordu. Tasvîr-i Efkâr ise Venizelos'un beyanatını şu şekilde eleştirmekten kendini alıkoyamadı: *"Esasen nüfusu iki milyona reside olmaktan uzak bulunan İstanbul'da nasıl milyonlarca Rum ta'dâd edebildiğine şaşmamak elde değildir."*[268] Osmanlı topraklarından pay isteyen başka bir girişim Hicaz Arap Hükümeti'nden geldi ve Paris'teki konferansa İtilaf Devletleri'nin *"müttefiki"*[269] olarak Hicaz Hükümeti'nin iki delege ile katılmasına karar verildi. Delegelerden biri Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Faysal'dı.[270]

Çeşitli devletlerden toprak talebi gelirken, Cemiyet-i Akvam Encümeni tamamladığı lahiyanın bir maddesinde şu önemli konudan bahsediyordu: *"Cemaat-i Osmaniye'den bazılarının muvakkat ve meşrut olmak üzere hakk-ı istiklalleri tasdik edilmektedir."* Bu maddeyle ilgili yeterli ve açık bir bilgi bulunmasa da Tasvîr-i Efkâr, kararda bahsedilen cemaatten, Ermeniler'in kasdedildiğini ifade ediyordu.[271]

---

[264] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Musevi Cumhuriyeti ve Metâlibatı"*, 23 Ocak 1919, S.2630, s.1.
[265] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Farmasonlar ve Türkiye"*, 23 Ocak 1919, S.2630, s.1.
[266] **Tasfîr-i Efkâr**, *"Sulh Etrafında: Murahhaslarımız Tayin Edilmedi"*, 2 Şubat 1919, S.2640, s.2. Gazete, 2 Şubat'tan 6 Şubat'a kadar *"Tasfîr-i Efkâr"* adıyla çıkmıştır.
[267] **Tasfîr-i Efkâr**, *"Sulh Etrafında: Konferans Yunan Metalibini Tedkik Ediyor"*, 5 Şubat 1919, S.2643, s.2.
[268] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Venizelos'un Beyanatı"*, 3 Mart 1919, S.2669, s.1.
[269] Gazetede yazılı ifade *"müttekif"* olmasına rağmen böyle bir kelime lugatte bulunmamaktadır. Büyük ihtimal *"müttefik"* kelimesi kullanıldı. Zaten Şerif Hüseyin ve oğulları Osmanlı'ya karşı İngilizlerle ittifak etmişti.
[270] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Sulh Etrafında: Sulh Konferansı'nda Hicaz Murahhasları"*, 19 Şubat 1919, S.2657, s.1.
[271] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Sulh Etrafında: Bizi Alakadar Eden Bir Madde"*, 17 Şubat 1919, S.2655, s.1

3-Damat Ferit Paşa'nın Paris Barış Konferansı'ndaki Faaliyetleri

İtilaf Devletleri konferansta İzmir'in Yunanistan'a verilmesini kararlaştırınca 15 Mayıs 1919'da İzmir işgâl edildi.[272] Bu olay toplumda büyük bir galeyan meydana getirdi. Sadrazam Damat Ferit Paşa, İzmir'in işgâlinin halk üzerinde meydana getirdiği galeyan nedeniyle telgrafla Paris Konferansı'na müracaat etti. Damat Ferit Paşa, telgrafında İslam Âlemi'nin kaderini tayin işinin Paris Konferansı'nın salahiyetinden hariç olduğunu beyandan sonra Arabistan'dan Karadeniz'e kadar uzanan bütün Anadolu kıtasıyla Rumeli'de tabiatın etrafını Balkanlarla sınırlandırdığı Trakya kıtasının Edirne şehri dâhil doğrudan doğruya Padişah'ın hâkimiyeti altında kalmasını istiyordu. Sadrazam'a göre; Türk Milleti'nde ortaya çıkan galeyanı teskin etmek için Yunanlılar'ın İzmir'den çıkması, Balkanlar'dan itibaren Edirne'nin ve Trakya ile Anadolu'nun kuzeydoğusundaki Türk şehirleri dahil bütün Anadolu'nun Ermeniler'in muhtariyet idaresinin kabulü şartıyla Osmanlı Devleti'ne bırakılacağının Paris Konferansı kararıyla acilen ilan edilmesi gerekiyordu.[273]

Osmanlı Devleti hakkında böylesine önemli kararlar alınırken Müslüman Hintliler, İslam Hilafeti ve Osmanlı Saltanatı'nın parçalanmaması hakkında talepler ileri sürmeye başladı. Mecusi Hintliler'in de bu talebe katılmasıyla İngiltere'nin Hindistan Nazırı Mister Montagu, Ağahan ve Bikanir[274] Mihracesi ile birlikte Paris Barış Konferansı nezdinde Osmanlı Devleti'ni gözetmek zorunda kaldı. Tasvîr-i Efkâr'a göre; İtalya, Fransa ve özellikle İngiltere, idaresi altında pek çok Müslüman halk bulunduğundan Müslümanlarla Osmanlı Devleti arasındaki bağları düşünmek mecburiyetindeydiler.[275]

Böylelikle 30 Mayıs 1919'da Osmanlı Devleti'nin görüşlerini Paris Barış Konferansı'nda açıklaması kabul edildi. 1 Haziran 1919'da Fransız Komiseri Defrance, Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya davet mektubunu sundu. Böylece İtilaf Devletleri İzmir'in işgâlinden dolayı doğan tepkilerin bir süre için giderilebileceğini umuyordu.[276] Tasvîr-i Efkâr, henüz resmi bir tebliğ olmasa da Bab-ı Ali çevresinden edindiği bilgiye göre konferansa gitmesi muhtemel delegelerin şunlar olabileceği kanaatindeydi: *"Sadrazam Ferid Paşa: Heyet-i Murahhasa Reisi, Sadr-ı Esbak Tevfik Paşa: Murahhas, Dahiliye*

---

[272] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, I, s.118.
[273] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Sadrazam'ın Sulh Konferansı'na Müracaatı"*, 21 Mayıs 1919, S.2731, s.1.
[274] Bikaner bugün Hindistan'ın Racistan eyaletinde bir şehirdir.
[275] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Mukadderatımız Hakkında Hind Müslümanları'nın Teşebbüsatı"*, 2 Haziran 1919, S.2743, s.1.
[276] S. Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, I, s.118.

Nazırı Ali Kemal Bey: Murahhas, Şuray-ı Devlet Reisi Rıza Tevfik Bey: Murahhas, Maliye Nazırı Tevfik Bey, Hariciye Müsteşarı İzzet Fuad Paşa: Müşavir Murahhas, Bern Sefiri Reşad Halis Bey: Müşavir Murahhas, Hariciye Umur-u Siyasiye Müdür-ü Umumisi Reşid Bey: Müşavir, Bab-ı Ali Hukuk Müşaviri Münir Bey: Müşavir"

Gazeteye göre heyet, Perşembe veya Cuma günü Marsilya yoluyla Paris'e gidecekti.[277] 5 Haziran 1919'da alınan bilgilere göre heyet şu kişilerden oluşturulmuştu: *"Murahhas: Ferid ve Tevfik Paşalar, murahhas müşaviri Maliye Nazırı Tevfik, Şuray-ı Devlet Reisi Rıza Tevfik Beyler; Hariciye Nezareti Umur-u İdariye ve Şehbenderiye Müdür-ü Umumisi Şevki, Bern Sefiri Reşad Halis, Miralay İsmet[278] Beyler."*[279] Ayrıca heyet hareket etse de Tevfik Paşa'nın bir, iki gün sonra İngiliz zırhlısıyla ayrı bir şekilde hareket edeceği bildiriliyor ve Türkçe İstanbul Gazetesi'nin haberinin bunu teyid ettiği ifade ediliyordu.[280]

Haziran ayı ortalarında Paris'e ulaşan Türk heyetinin konferansa bir muhtıra sunacağı haberi gazetelerde yer alırken Türk heyeti Daily Mail Gazetesi'ne şu beyanatta bulunuyordu: *"Türkiye akıbetini bekliyor. Mamafih İzmir'in Yunan'a ilhakına şiddetle muarızız. Adalar Denizi'nde böyle bir mahreçten bizi mahrum etmek, memleketimizin hayat-ı iktisadiyesini duçar-ı felç eylemeye muadildir."*[281]

Türk heyeti Paris'teki konferansa toplamda iki muhtıra sunmuştur. Bu muhtıraların biri 17 Haziran 1919 diğeri 23 Haziran 1919 tarihlidir[282] ve bunların içeriğinin ne olduğu basına hemen yansımamıştır. Ancak Paris Konferansı'nı idare eden çevrelerce muhtıralar Alman ve Avusturya notalarından ziyade hayret uyandıracak mahiyetteydi. Çünkü onlara göre *"Türkler, bir harp vuku bulduğunu ve imparatorluklarının tamamiyeti mevzu-bahs olduğunu unutarak 1914 senesinde olduğu gibi bütün eski arazi ve hukuku talep ediyorlar"*dı. Örneğin Amerikan Ajansı verilen muhtıranın içeriğini şöyle özetliyordu: *"Osmanlı murahhasları bugün verdikleri notada,*

---

[277] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Murahhaslarımız Kimler?- Heyet Perşembe veya Cuma Günü Hareket Edecek"*, 3 Haziran 1919, S.2744, s.1. Tarihin cilvesine bakın ki, heyetin hareket ettiği Fransız zırhlısının adı *"Demokrasi"* idi.

[278] İsmet Paşa daha sonra Kurtuluş Savaşı'na katılıp İnönü Muharebeleri'ni yönetecektir. Buradaki İsmet Bey kendisi olup gazetede resmine yer verilmiştir.

[279] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Heyetin Suret-i Terkibi"*, 6 Haziran 1919, S.2747, s.1.

[280] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Tevfik Paşa Ayrı Mı Gidecek"*, 6 Haziran 1919, S.2747, s.1.

[281] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Murahhaslarımız ve Mukadderatımız Etrafında"*, 22 Haziran 1919, S.2763, s.1.

[282] S. Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, I, s.412. Tasvîr-i Efkâr, Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın 1.notasının kifayetsizliği anlaşıldığından dolayı Tevfik Paşa ile beraber İzmir'in Yunanlılarca işgâli meselesi ile diğer bazı meseleler hakkında 2. bir notanın konferansa verildiğini yazmaktadır. (**Tasvîr-i Efkâr**, *"Gazeteler Teklifatımızı Müfrat Buluyorlar"*, 28 Haziran 1919, S.2769, s.2.)

Hükümet-i Osmaniye'nin taksimini kabul edemeyeceklerini ve musalahaname imza edilmeden evvel memleketin vahdeti ile Filistin dahi dahil olduğu halde Türkiye İmparatorluğu tamamiyet-i mülkiyesinin temin edilmesi lazım geldiğini bildiriyorlar." Ajans'ın haberine göre notayı yayınlayan resmi bir gazete *"Türkler galiba harbin devam ettiği müddetçe uyumuşlardır"* diyordu.

Konferansa verilen muhtırayı birçok gazete alaya almıştı. Matin Gazetesi *"Osmanlı Heyet-i Murahhasası harpten evvelki statükoda ısrar etmekte ve hemen hemen Kıbrıs'ı ve Mısır'ın kat'i usul-u idaresini İngiltere ile müzakere eylemeyi der-piş etmektedir. Beyhude bir nümayiş ve itilafgirizlik teşkil eden bu tarz-ı hareket Müttefikler'in bir neticeye iktiran etmeyecek gibi görünen müzakerata devam etmelerine mâni olacağı cihetle Osmanlı menafiini ızrar edecek mahiyettedir"* derken, Pöti Jurnal[283] Gazetesi harpten önceki Osmanlı İmparatorluğu'nu yeniden tesise matuf bu programın yeniden ciddi bir şekilde incelenmesi kanaatindeydi. Çünkü Pöti Jurnal'e göre; *"Türkiye'nin Düvel-i Müttefike meyanında değil mağlup devletler arasında bulunduğunu"* hatırlaması gerekmekteydi. New York Herald Gazetesi ise Osmanlı Heyeti'nin notasını harikulade hayali bulmakta ve notada Ermeniler'in bağımsızlığının tasdiki Filistin'in Türkiye tarafından tayin edilmiş bir hükümetin idaresinde kısmen bağımsızlığı meselelerinin yer aldığını yazmaktaydı.[284]

Tasvîr-i Efkâr, Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın muhtırasının içeriğinden tam olarak 30 Haziran 1919'da bahsetmektedir. Gazetedeki habere göre Damat Sadrazam Ferit Paşa'nın Onlar Meclisi'ne gönderdiği muhtırada şunlar söylenmekteydi: *"Türkler, cereyan etmekte olan bütün hadisat-ı müessifenin Türkiye'yi gayr-ı müsaid bir mevkide gösterdiğine kanaat hâsıl etmişlerdir. Fakat şarkta zuhur eden harbin mesuliyeti tamamen ahali-i Osmaniyece meçhul bulunan hafi muahedenamelere vaz'-ı imza edenlere terettüp etmektedir." Sadrazam, harpten önceki statükonun iadesini talep ettiği sırada aynen şu şekilde konuşmaktaydı: "Ba'de-mâ vazifemiz ittihad-ı akvam cemiyetinin faideli bir uzvu olmak için iktisadi ve harsi inkişafata hasr-ı mesai etmek olacaktır."*[285]

Osmanlı heyetinin söz konusu 17 Haziran tarihli muhtırasına cevap olan mektup Müttefikler tarafından 27 Haziran'da Damat Ferit Paşa'ya gönderilmiştir. Mektupta

[283] Yayın imtiyazı alan bir gazete. (A. A. Gazel ve Ş. Ortak, *"İkinci Meşrutiyet'ten 1927 Yılına Kadar…"*, s.229.)
[284] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Gazeteler Teklifatımızı Müfrat Buluyorlar"*, 28 Haziran 1919, S.2769, s.2.
[285] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Muhtıramıza Verilen Cevap"*, 30 Haziran 1919, S.2771, s.2.

Türkiye'nin harpte Almanlarla hareket ettiği, insafsız ve merhametsizce yapılan harp katliamlarından doğan mesuliyetin şu anki kabinesiyle Türk Milleti'ne ait olmayacağı yolundaki müdafaanın kabul edilemeyeceği beyan edilmekte ve şunlar söylenmektedir:

"Türkler harpten ve zulm ve i'tisafattan dolayı mesuliyetin İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne terettüp eylediğini iddia ederek Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamiyet-i mülkiyesinin muhafazasını talep ve bunun cihan muvazene-i diniyesi nokta-i nazarından elzem bulunduğunu ve muvafık-ı adalet olduğunu beyan ediyorlar. Konferans, hal-i hazırda Türkiye zimamdaranının ve ferd itibarıyla Türkler'in hüsn-ü niyetini teslim etmekle beraber bir milletin kabul ettiği hükümetlerin mesuliyetinden tamamen müberra bulunduğunu tasvip edemez. Müttefikin Konferansı Türkler'in hasail-i aliyesini takdir etmekte ise de bu evsaf meyanında ecnebi ırkları idare edecek ehliyetin mevcut bulunduğuna itimad edemez. Osmanlı Hükümeti'nin, terakki ve inkişafı tamamen teshil etmediği bi-t-tecrübe sabit olmuştur. Türkiye notasında cihan muvazene-i diniyesinin muhafazası ve bütün cihan Müslümaları'nın gücendirilmemesi lüzumu dermeyan ediliyor. Bu nokta-i nazardan son tecrübe teşkil eden harp, dini bir kıyam imkânı olmadığını ispat etmiştir. Esasen Müttefikler dini bir guna harekâta meydan vermemekle buna mâni olmaya çalışmışlardır… Türkiye harp vasıtasıyla istihsal ettiği sulhü hiçbir zaman inkişaf ettirmek iktidarını göstermemiştir. Müttefikler, Türkiye Hükümeti-i hazırasının selefleri tarafından takip edilen siyaseti son derece takbih ettiğini zann etmiyorlar. Türkiye kasden İtilaf'a taarruz etmiş ve münhezim olmuştur. Türkiye İmparatorluğu dahilindeki muhtelif ahalinin mukadderatını tayin etmekle mükellef bulunan İtilaf Devletleri'ne hal-i hazırda ağır bir vazife terettüp etmektedir. Bu vazife, mezkûr ahalinin temenniyatına ve daimî menafiine tevafuk edecek bir surette ikmal edilecektir."[286]

Müttefikler'in bu cevabı Türk heyetini açıkça *"geri göndermek"* ve *"kovmak"* anlamına geliyordu.[287] Bunun üzerine dönen Türk heyeti 15 Temmuz 1919'da sabah saat dokuzu beş geçe bir Fransız torpidosuyla İstanbul'a vardı. Tevfik Paşa, Tasvîr-i Efkâr muhabirine barış konferansındaki girişimin iyi neticeler vereceğinden ümitvar olduğunu beyan etti ve tekrar Paris'e gitmek ihtimali olup olmadığına dair soruya:

[286] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Muhtıramıza Verilen Cevap"*, 30 Haziran 1919, S.2771, s.2.
[287] S. Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, I, s.416.

"—İhtimal tekrar gitmek icap edecektir" cevabını verdi. Heyetin dönüş sebebi hakkındaki soruya da: *"—Esasen icap ettiği takdirde tekrar davet edileceğimiz işar edilmişti"* dedi.

Tasvîr-i Efkâr'a göre; heyet delegeleri Paris'te gördükleri ilgiden memnundu. Heyet, Türkler'in yerleşik olduğu arazinin Osmanlı hâkimiyetinde kalacağına, *"İstanbul'un makarr-ı hilafet ve saltanat olarak kalacağına ve İzmir Meselesi'nin amal ve hukuk-ı milliye dairesinde"* çözüleceğine kanaat etmişlerdi.[288]

4-Paris Barış Konferansı'nın Sona Ermesi (21 Ocak 1920)

Türk heyeti Paris'ten sonuç alamadan dönerken, 28 Haziran 1919'da öğleden sonra saat üçe doğru[289] Almanya, İtilaf Devletleri ile Versailles Barış Antlaşması'nı imzalamıştı.[290] Barış antlaşmasının imzası şerefine İstanbul limanlarındaki İtilaf Gemileri 28 Haziran akşamı saat sekize doğru bir çeyrek kadar düdük öttürmüşler ve ötede beride silah sesleri işitilmişti.[291]

Avusturya ise 10 Eylül 1919 Çarşamba günü sabahında Saint Germain'de[292] İtilaf Devletleri ile St. Germain Barış Antlaşmasını imzaladı[293] ve konferans başkanı sıfatıyla Fransa Başbakanı Clemenceau şu nutukta bulundu: *"Celse küşad edilmiştir. Akd-i sulh için Düvel-i Müttefike ve Müşareke İle Avusturya arasında itilaf tesisi maksadıyla icra edilen müzakerat hitama ermiştir. İmza edilecek metnin Avusturya heyet-i murahhassasına tevdi edilen metne tevafuk ettiğine dair bir varaka imza ettim. Düvel-i Müttefike ve Müşareke namına başvekil Mösyö Renner'i lûtfen muahede-i sulhiyeyi imza etmeğe davet ederim."* Bu sözlerden sonra Avusturya Başbakanı Renner ile İtilaf Devletleri delegeleri antlaşmayı imzaladılar.[294] Böylece yenik devletlerle imzalanan barış antlaşmalarını Osmanlı Devleti ve Macaristan hariç 27 Kasım 1919'da Bulgaristan ile imzalanan Neuilly Barış Antlaşması hemen hemen tamamlamış görünüyordu.[295]

---

[288] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Heyet-i Murahhasamız Dün Geldi"*, 16 Temmuz 1919, S.2783, s.1.
[289] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Nihayet Sulh İmza Edildi"*, 29 Haziran 1919, S.2770, s.1.
[290] Ş.Turan, **Türk Devrim Tarihi**, II, s.186.
[291] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Nihayet Sulh İmza Edildi"*, 29 Haziran 1919, S.2770, s.1.
[292] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Avusturya Muahedesi'nin Suret-i İmzası"*, 12 Eylül 1919, S.2838, s.1.
[293] Oral Sander, **Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918'e**, I, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s.403.
[294] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Avusturya Muahedesi'nin Suret-i İmzası"*, 12 Eylül 1919, S.2838, s.1.
[295] O. Sander, **Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918'e**, I, s.404.

Almanya, Avusturya ve Bulgaristan ile barış antlaşmaları imzalanırken Osmanlı Devleti ile henüz bir barış antlaşması imzalanmamıştı. Bu yüzden Padişah Vahdettin, barışın ertelenmesinden memnun değildi ki, çok geçmeden Associated Press muhabiri Hayet'i huzuruna kabulle şu beyanatta bulundu:

"1-Sulhün tehir-i in'ikadı memleketin ahval-i siyasiye ve iktisadiyesine elbette muharebeden ziyade su-i tesir etmektedir. Binaenaleyh bir an evvel akd olunması şiddetle arzu olunur.

2-Avrupa Devletleri'nin de alakadar oldukları sükûn ve asayişin şarkta tesis ve idamesi, Devlet-i Osmaniye'nin istiklal-i tammını temin eden bir sulh akdine mütevakkıftır. Ahval-i şarkiyeye hakkıyla vakıf olanlar bunu tasdikte tereddüd etmezler. Ancak bu şart dairesinde akd olunacak bir sulhden Âlem-i İslam memnun ve mutmain olabilir.

3-Amerika meclis ayanının Devlet-i Osmaniye hakkında ittihaz edeceği karar ve hatt-ı hareketin adilane olcağına mu'tekidim. Çünkü Mösyö Wilson tarafından ilan edilip Devlet-i Mütelife caniblerinden dahi kabul olunmuş olan esasata riayet edilmesi bir haysiyet-i milliye meselesi olduğundan lehimizde olan bir prensibin hakkımızda tatbik olunmasını Amerikalılar'ın ciddiyet ve medeniyetleri kabul edemez ümidindeyim. Bu esasat hilafında olarak hakkımızda bir karar-ı istisnai ittihazı, itidal ve sükûn ile muhakeme-i ahval edenler nezdinde, bitarafane tetkikat ve tahkikatta bulunanlar indinde zahir ve sabit olduğu üzere bir su-i idare kurbanı olmuş ve merkûz tıyneti olan fezail-i ahlakiye cihetiyle her suretle teveccüh ve itimada müstehak bulunmuş olan milyonlarca Türkler'i pek büyük bir mağduriyete maruz bırakmış demek olacaktır ki vicdanı şaibe-i garazdan azade olan hiçbir Amerikalı'nın buna razı olmayacağına eminim.

4-Türk Meseleleri'nin halli emzice-i ahali-i mahalliyeye ve muktezayat-ı asriyeye tevfiken ıslah-ı idare ve teşkilat-ı cedide yolunda sarf edeceğimiz mesaiye ve Düvel-i Muazzama tarafından da hak ve adl dairesinde ibraz olunacak müzaherete mütevakkıftır. Memlekette umran ve terakki, vesait-i medeniyenin kabulü ve maarifin cihanşumül bir surette neşr ve tamimi ile hâsıl olacağına kanaatim ber-kemaldir. Medeniyetin telkin ettiği her türlü vesail ve vesaite tevessül ile Devlet-i Osmaniye'nin az zaman zarfında şarkta bir anasır-ı silm ve terakki olması ehass-ı amalimdendir ve bu neticeye vusüle azmim la-yetegayyer, sebatım kat'idir.

5-Amerika'da müskirat isti'mali aleyhindeki fikrin revaç bulmakta olmasını kemal-i mahzuziyetle telakki ediyorum. Malumunuz olduğu üzere müskirat din-i İslam'da haram olduğu gibi adeten dahi beynelislam makdûhtur.

6-Mesail-i ictimaiye ile hususat-ı medeniye ve mesail-i nisâiyenin dahi esasat-ı İslamiye'nin icap ettirdiği iffet ve fazilet dairesinde inkişafı istihsân edilir."[296]

Padişah'ın bu şekilde bir demeç vermesi Avrupa'da pek kabul göremedi. 19 Aralık 1919'da Lloyd George, Avam Kamarası'nda dış siyaset meseleleri hakkında nutukta bulundu ve Türkiye'yle ilgili barış meselesinden bahsederken şunları söyledi: *"Uzun bir intizardan sonra Müttefikler Amerika'nın iştiraki olmaksızın Türkiye ile sulh meselesini münakaşa etmektedirler. Anadolu, Ermenistan ve Asyay-ı suğradaki Hristiyan cemaati himaye olunmalıdır. Bu keyfiyet ise büyük bâr alanında olmamakla beraber menabi-i azimeye malik olan Amerika ile pek ziyade alakadardır. Yalnız bugün mevzu-bahs olan şey cemahir-i mütemeddenin bu mesai-i temdinde, Müttefikler'in bu babdaki bütün teşebbüsleri cemahir-i müttehide ile bir su-i tefehhüm hâsıl edecekti. İşte şimdiye kadar Türkiye ile sulh akd edememekliğimizin sebebi bu olmuştur. Şimdi ise daha çok iyi bir mevkide bulunuyoruz."*

"Amerika'nın kararının ne olacağını bilemem. Fakat bana her halde gayr-ı müsaid bir şekilde olmayacak gibi görünüyor. Binaenaleyh şimdi kendimizi Türkiye ile sulh akd etmekte salahiyettar add eyliyoruz ve bunun mümkün olduğu kadar kısa bir zaman zarfında vuku bulmasını teklif ediyoruz. Bu mesele hakkında bazı münakaşat-ı ibtidaiyede bulunduk ve bize pek ziyade cesaret bahş edecek netaice destres olduk. Bu müzakerata pek yakın vakitte tekrar başlanacaktır. Ümit ederim ki karib bir tarihte Türkiye'ye şerait-i sulhiye tevdi olunur."[297]

Bu açıklamadan sonra Paris Konferansı'nda İngiltere'yi Lloyd George, Bonar Law, Lord Curzon ve Montagu'nun temsil edeceği, Lloyd George'un 12 Ocak Pazartesi günü Sir Jorj Ridel ile Paris'e hareket edeceği ve öncelikle Türkiye Meselesi'nin sonra İtalya Meselesi ile Üçlü İttifak/İttifak-ı Müselles'ın istifasının konuşulacağı çeşitli Avrupa ajanslarınca bildiriliyordu. Ayrıca *"Türkiye'nin, Meclis-i Ali mesaisini bila-*

[296] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Beyanat-ı Padişahi"*, 11 Aralık 1919, S.2928, s.1.
[297] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Lloyd George Nutuk-u Mühiminde Mukadderatımızdan Bahs Ediyor"*, 21 Aralık 1919, S.2934, s.1.

tamam bütün mukarreratını ihzar ettikten sonra murahhaslarını göndermeye davet edileceği" söz konusu haberler arasındaydı.[298]

Pöti Jurnal Gazetesi'nin 14 Ocak 1920 tarihli yazısına göre; Clemenceau, Lloyd George ve Nitti, Türkiye Meselesi hakkında fikir alışverişinde bulunmak üzere toplanmıştı. Matin Gazetesi ise şu bilgileri vermekteydi: *"Lloyd George mezkûr meseleyi müddet-i kalile-i mümküne zarfında tesviye etmeye karar vermiş gibi görünüyor. Mümaileyh müzakereta reis-i nuzzar mevkiinde kalmamış olsa bile Mösyö Clemenceau ile devam etmek tasavvurundadır. Çünkü Mösyö Clemenceau reis-i cumhur intihabı ile mevki-i iktidardan çekileceği zamana kadar güzeran olacak müddet zarfında yani 17 Şubat'a kadar Fransız heyet-i murahhasası reisi olarak kalacaktır."*

"Türkiye kabinesi, ahval-i müşkilede seleflerine imtisalen vakar ve haysiyet ve hukuk-ı hükümdari ile kabil-i telif olmak şartıyla yakında ıslahata teşebbüs etmek tasavvurunda olduğunu bildirmiştir. Bu vesika Damad Ferid tarafından Meclis-i Ali'ye gönderilen ve kendisinin serian Türkiye'ye avdetine bais olan mektubu der-hatır ettirmektedir."[299]

Osmanlı Devleti ile yapılacak barış hakkında Avrupa gazetelerinde bu bilgiler verilirken aynı zamanda Fransa Başbakanı Clemenceau'nun görev süresinin sonuna yaklaştığı bildirilmekteydi. Zaten çok geçmeden 18 Ocak 1920 Pazar günü Clemenceau Kabinesi, Elize sarayı'nda son toplantısını yaptı ve Clemenceau, kabinesinin istifasına karar verdi. Böylece *"ihtiyar kaplan"* olarak nitelendirilen Clemenceau siyaset sahnesinden çekiliyor[300] ve yerine Millerand geliyordu[301] ki bunu sonradan İtalya'daki hükümet değişikliği izledi.

ABD Başkanı Wilson'a gelince kendisi daha Versailles Barış Antlaşması'nın imzalandığı gün Paris'ten ayrılmış ve 19 Kasım 1919'da Amerikan Senatosu Amerika kıtası dışındaki sorunlarla ilgilenilmemesi yolundaki Monroe Doktrini'ne dönmüştü. Böylece ABD, konferanstan zaten daha önceden ayrılmış oldu[302] ve Paris Barış Konferansı 21 Ocak 1920'de sona erdi.[303]

---

[298] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Paris Konferansı'nda İngiliz Murahhasları"*, 8 Ocak 1920, S.2952, s.1.
[299] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Hakkımızdaki Müzakerelere Devam Ediyorlar"*, 16 Ocak 1920, S.2960, s.1.
[300] **Tasvîr-i Efkâr**, *"İhtiyar Kaplan Siyaset Sahnesinden Çekiliyor!"*, 20 Ocak 1920, S.2964, s.1.
[301] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, II, s.187.
[302] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, II, s.186-187.
[303] T. Baytok, **İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı**, s.55.

C-İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN TASFİYESİ

1-İttihat-Terakki'nin Feshi (5 Kasım 1918) ve Parti İleri Gelenlerinin Memleketi Terketmesi

Mondros Mütarekesi'nden sonra hükümet çevrelerinde konuşulan en önemli konu İttihatçılar'ın mutlaka yok edilmeleri gerektiğiydi. Dört yıllık harbin yarattığı tüm sorunlar İttihatçılar'a mal ediliyordu. Dolayısıyla bu siyasi hava içinde İttihatçılar, İttihat ve Terakki'nin kaderini saptamak gereğini duydular.[304] Parti, bu amaçla Tasvîr-i Efkâr'da çıkan bir haberde üyelerini şu şekilde toplantıya çağırmaktaydı: *"İttihad ve Terakki Katib-i Umimiliği'nden varid olmuştur: Fırkanın teşkilat-ı umumiyesi hakkında esaslı mukarrerat ittihaz etmek üzere kongrenin Teşrin-i Sani'nin birinci bu günkü Cuma günü zevalden evvel saat on birde fevkalade olarak toplanması takarrür eylemiştir. İctima mahalli Düyun-u Umumiye karşısındaki merkez-i umumi dairesidir. Fırkamıza mensup ayan ve mebusan-ı kiramın teşrifleri ehemmiyetle rica olunur."*[305]

Fırkanın son kongresi gazetede belirtildiği gibi 1 Kasım 1918 günü oldu ve genel merkez binasında yüz yirmi kadar üyeyle toplanıldı.[306] Talat Paşa, kongrenin açılışında yaptığı konuşmada parti yöneticilerinin vazifelerini bıraktıklarını açıkladı. Kongre beş gün devam etti ve parti ileri gelenlerinin memleketi terketmiş oldukları ancak kongrenin üçüncü günü öğrenildi. 5 Kasım'da İttihat ve Terakki'nin kendini feshetmesi ve yeni bir partinin kurulması kararlaştırıldı. Otuz beş oyla İttihat ve Terakki isminin tarihe intikal etmesi kabul edildi. *"Teceddüd"* adında yeni bir parti kurularak İttihat-Terakki'nin mal varlığı bu yeni partiye devredildi.[307]

Kongre sürerken Tasvîr-i Efkâr'da özellikle Enver Paşa ve ailesine yönelik çok sert yazılar yayınlanmaktaydı. Gazete *"Enver Paşa ve Paşaları"* adlı yazısında Enver Paşa'nın firar ettiği haberinin alındığını belirterek şaşkınlıkla şu değerlendirmede bulunuyordu:

"Enver Paşa'nın firarı tahakkuk etmek üzere olduğunu haber aldık. Bu haber bizi herkesten ziyade hayretlere ilka eyledi. Kendisinin daha mevki-i iktidarda

---

[304] Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, III, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989, s.552.
[305] **Tasvîr-i Efkâr**, "*İttihad ve Terakki Kongresi"*, 1 Kasım 1918, S.2547, s.2.
[306] T. Z. Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, III, s.552.
[307] Murat Bardakçı, **Enver**, Türkiye İş Bankası Külltür Yayınları, İstanbul, 2015, s.39; T. Z. Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, III, s.552-554.

sayılabileceği bir sırada ve henüz arkadaşları kendisinin mevkiini takviye maksadıyla Filistin Cephemiz'in feci' surette yarılmış olmasına rağmen Haleb'in zaptı için daha on beş sene lazımdır hezeyan-ı müdhişini yüzleri kızarmadan, vicdanlarından utanmadan gazeteleriyle yazdıkları günlerde biz kendisine bi-perva hücum etmiş, dört senedir her vesile ve fırsatta, her yerde söylemekten çekinmediğimiz sözleri gazete sütunlarına geçirerek kendisine ilk defa mecnun sıfatıyla hitab eylemiş idik. Bu hücumlardan maksad, Enver Paşa'nın elinden son iktidarını almak, kendisinin kuvve-i maneviyesini kırarak mevkiinden bir an evvel çekilmesini temin ve bu suretle sulh teşebbüsatını ihlal etmesine mâni olmak idi. Mamafih biz Enver Paşa'yı –o zamanki tehlikesine rağmen- böyle teşhir ederken yine derinden derine bir azab duyuyorduk. Çünkü milletin bir vakit cidden en büyük ve şanlı kahramanı olan, memleket için mevcutiyeti bir şeref teşkil eden, istihsal-i meşrutiyet uğurundaki mücahedatı ile, hele Trablusgarb'ta bir avuç askerle İtalyanlar'a indirdiği darbelerle metanet ve şecaatini, fedakarlığını azm-ı şedidini ispat eyleyen, bir vakitler milletin gözbebeği kadar sevilen bu gencin, bu gün bu derekelere sukut etmiş bulunması ve yine kendi kalemlerimizle kendisini tezlile mecburiyet hâsıl olması, memleket için cidden azim bir zıyâ' idi. Mamafih biz kendisinin bütün bu neşriyatla sukutunu tesrie çalışmakla beraber bir gün gelip de böyle can korkusuyla firara kadar tenezzül edeceğini hiç zann etmiyorduk."

Aynı haberin devamında Tasvîr-i Efkâr, Enver Paşa'ya yönelik ithamlarını kendisiyle sınırlı bırakmayarak ailesine tek tek yöneltiyor ve şöyle diyordu:

"Enver Paşa'nın Pederi Ahmet Paşa: Enver Paşa'nın pederi olub cidden hiçbir istihkak ve liyakati olmadığı halde bugün paşalık ünvanıyla yâd olunan Ahmed Efendi, Nafia Kondüktörlüğü'nden yetişme aciz, kıymetsiz bir memurdur. Yegâne meziyeti Enver Paşa'nın pederi olmaktan ibaret olan bu âdem, oğlunun makam-ı ikbali ihraz etmesinden itibaren iktidar ve seviyesinden çok yüksek rütbelere is'âd olunarak nihayet surre eminliğine tayin edilmiş ve bu vesileyle ismine paşalık şerefi de izafe olunmuştu."

"Enver Paşa'nın Amcası Halil Paşa: Halil Paşa, Enver Paşa'nın Rumeli'ndeki mücahedatında kendisine en ziyade muavenet edenlerden biridir. Gayet cesur, cüretkâr ve az çok iyi bir asker olan mümaileyh aynı zamanda azimkâr ve şedidü'l tabii bir insandır. Enver Paşa Harbiye Nazırı olduktan sonra hemen bütün evkatını harb sahnelerinde geçirdiği cihetle İstanbul'da vuku bulan su-i istimalata iştirak etmemiştir. Yalnız cesaret, cüret gibi evsafı kendisinin aynı zamanda kumandanlık mezayasını da haiz olduğuna delalet etmez. Nitekim hidemat-ı tâliyeden alınarak ordu kumandanlığına tayin

olunduğundan itibaren Halil Paşa hiçbir muvaffakiyet gösterememiş, Kut'ül Amare'de vaziyetin icabatından olarak Townshand'ı esir etmekle beraber bil'ahire Bağdad'ı müdafaa edemeyerek İngilizler'e teslim eylemiştir."

"Enver Paşa'nın Biraderi Nuri Paşa: Enver Paşa'nın biraderi Nuri Paşa gayretli, cesaretli, fedakâr ve hiçbir suretle lekelendiği işitilmemiş bir gençtir. Evvelce biraderiyle Trablusgarb'ta bulunduğu gibi, harb-ı umumiden sonra da tahte'l-bahr ile yine Trablusgarb'a gitmiş ve orada iki sene kadar bulunarak elindeki vesaitin noksanlarına rağmen İtalyanlar'a karşı büyük muvaffakiyetler kazanmıştır. Trablusgarb'tan bundan altı ay kadar evvel avdet eylemiş ve İstanbul'da kalmayarak bu defa da Kafkasya'ya memur olmuştur. Mümaileyhin orada da harekât-ı askeriyeyi muvaffakiyetkarane idare ettiği ve ezcümle Bakü'yü İngilizler'in muavenetine rağmen zapta muvaffak olduğu söylenmektedir. Kendisine paşa ünvanıTrablusgarb'ta iken muvakkaten verilmiş ise de bil'ahire bu ünvan hıfz edilmiştir. Bütün mezayasına ve hidematına rağmen otuz iki, otuz dört yaşında bir gencin paşa olamayacağı ise bedihidir."[308]

İttihat ve Terakki önderlerinin 1-2 Kasım gecesi ülkeyi terketmesi[309] ayrılışlarından bir gün sonra öğrenildi. İstanbul Basını'nda ve muhalif gazetelerde İttihat ve Terakki aleyhine ağır yazılar çıkmaya başladı.[310] Bu yazılar kısa sürede İttihatçılar aleyhinde büyük bir kampanya düzenlenmesine ve tabiri caizse bir İttihatçı avı başlamasına yol açtı.[311]

Velid Bey, İttihatçı liderlerin ülkeyi terketmesine *"Sukut!"*[312] başlıklı yazısının girişinde; *"ne velveleli, ne azim sukut!.. Daha on beş gün evveline kadar memleketin hakiki hâkimi, mukadderat-ı milletin nazımı makamında olan, imparatorların misafiri, baş vekillerin hemdemi bulunan bu adamların böyle adi mücrimler gibi firar edeceklerine ihtimal verilebilir miydi?"* şeklinde sert bir tepki gösterdikten sonra yazısını geride kalan İttihatçılar'a bir göndermede bulunarak şöyle sonlandırıyordu:

---

[308] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Enver Paşa ve Paşaları"*, 4 Kasım 1918, S.2550, s.1.
[309] S. Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, I, s.64; M. Bardakçı, **Enver**, s.37.
[310] M. Bardakçı, **Enver**, s.39.
[311] T. Z. Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, III, s.556.
[312] Burada sözü geçen *"sukut"* ile sükût kelimesi karıştırılmamalıdır. Sukut, alçalma, düşme anlamında olup burada bir mevki, makamdan düşme veya ayrılma kasdedilmiştir. Kelimenin farklı manaları için bkz. Ş. Sami, **Kamûs-ı Türkî**, s.767.

"Evet, gidenlere lanet, memleketi bu kadar müdhiş badirelere ilka ettikten sonra savuşup kaçanlara bütün millet ile beraber lanet! Fakat burada kalıpta gidenlerin şerrü'l-halefî olacaklarını daha şimdiden bu kadar vazıh o yüzleri ile isbat edenlere de hezar lanet!..."[313]

Tasvîr-i Efkâr'a göre; ülkeyi terkeden İttihatçı liderler eski sadrazam Talat Paşa, Harbiye ve Bahriye eski nazırları Enver ve Cemal Paşalar, Doktor Bahaeddin Şakir Bey, Doktor Nazım Bey ve ismi öğrenilemeyen merkez-i umumi azasından diğer birisiydi.[314] Ülkeyi terketmeye çalışan diğer İttihatçılar hakkında ise şu bilgiler verilmekteydi: *"Batum ve havalisinde kumandan iken tüccarla ortak olarak bir milyon lira servet yaptığı ve iaşe tarafından gönderilen erzakı asker namına zapt ederek Erzurum havalisi halkını açlığa mahkûm ettiği malum olan Vehib Paşa'nın[315] da firarı hakkında bir şayia deveran etmiş ise de henüz teeyyüd etmemiştir. Diyarbakır Valisi iken Ermeni vukuatı meselesini ihdasa ön ayak olan ve maiyetindeki kaza kaymakamlarından kendi makasıd-ı şeni'yesine alet olmayanları itlafa cüret eden meşhur Doktor Reşid Bey'in de firarı gazetelerde yazılmış ise de dün istihbar ettiğimize nazaren hükümetçe taht-ı tevkife alınmıştır."*

"Kaçanlar meyanında Bedri ve Azmi Beyler'in bulunup bulunmadığı hakkında suret-i katiyede bir şey yazılmamış ise de bunların da Sadrazam Paşa'ya verdikleri söze rağmen firar eyledikleri tahakkuk etmiştir. Bunlarla beraber Mehmedçe ve sabık hapishaneler müdürü İbrahim Bey bir Alman vapuruyla kaçmışlardır. İttihad ve Terakki

---

[313] Velid Ebuzziya, *"Siyasiyat: Sukut!"*, **Tasvîr-i Efkâr**, 5 Kasım 1918, S.2551, s.1.

[314] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Firari Paşalar Hakkında"*, 5 Kasım 1918, S.2551, s.1; Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı** Günlüğü, I, s.8; T. Z. Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, III, s.567.

[315] Vehip Paşa, Harp Okulu'nu birincilikle bitirerek Osmanlı Ordusu'nda başarılı görevler yaptı. Özellikle I. Dünya Savaşı sırasında Kafkas Cephesi'nde Batum'un alınarak 4 Haziran 1918'de Batum Antlaşması ve Osmanlı Devleti ile Gürcistan ve Azerbaycan arasında bir Petrol Antlaşması yapılmasında önemli bir rol oynadı. Bu nedenle Vehip Paşa, Osmanlı Devleti'nin petrol bölgelerinde etkin olmasını istemeyen Almanlar'ın hedefine oturdu. Alman ve Türk kuvvetleri arasında Kutayis'te çatışmalar olduktan sonra Vehip Paşa'nın Alman ve Gürcü kuvvetlerini esir etmesi bir skandal yarattı. Vehip Paşa, İstanbul'a çağrıldı. Bu çağrılışta Almanlar'ın şikâyeti ve Vehip Paşa hakkında yolsuzluk iddiaları önemli rol oynamıştır. Alman General Von Seeckt 4 Kasım 1918'de yazdığı *"Türkiye'nin Yıkılmasının Sebepleri"* adlı eserinde Vehip Paşa'yı petrol ve maden yolsuzluğu yapmakla suçlarken buna benzer bir iddiayı Mülkiye Müfettişi Hamit Bey de dile getirmektedir. Mondros Mütarekesi sonrası İttihatçılar'a yapılan yolsuzluk iddiaları Vehip Paşa hakkında da ortaya atılmış, 11 Mart 1919'da tutuklanarak Bekirağa Bölüğü'ne hapsedilmişti. Batum'daki petrol yolsuzluğuna karıştığı iddiasıyla yargılanan Vehip Paşa bir yolunu bularak 1920'de yurtdışına çıktığından gıyabında askerlik mesleğinden çıkarılarak dört ay hapse mahkûm edilmiş ve bundan dolayı zorunlu olarak yurtdışında sürgün hayatı yaşamaya başlamıştır. (Yüksel Nizamoğlu, **Vehip Paşa (Kaçı)'nın Hayatı ve Askeri Faaliyetleri**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Doç.Dr. Halil Bal), İstanbul, 2010, s.18, 342, 346-352, 380-382.)

merkez-i umumi azasından Hilmi Bey ise evvelce Erzurum'a gitmek bahanesiyle firar etmiştir."[316]

İttihatçılar hakkında basında tartışılan bir diğer mesele dört senelik harp sırasında devletin kaynaklarını ne yolda kullandıkları meselesidir. Tasvîr-i Efkâr, I.Dünya Savaşı'nda İttihat ve Terakki liderlerinin başta Harbiye Nezareti olmak üzere devlet kaynaklarından milyonlarca lirayı istedikleri gibi sarf ettikleri söylentilerine önceleri mübalağa olarak baktığını belirttikten sonra *"fakat heyhat ki mübalağa değilmiş"* diyor ve yayınladığı tabloda 334/1918 senesi başından Enver Paşa'nın memleketten ayrıldığı güne kadarki yedi buçuk ayda yalnız Harbiye Nezareti örtülü ödeneğinden 3,939,737,50 lira yani hemen hemen 4 milyon lira sarf edildiğini yazıyordu. Bu rakamlar Harbiye Nezareti'nden gazetenin eline geçen rakamlar olup İttihat ve Terakki Genel Merkezi de bu şekilde 151,000 lira almıştı. Hâlbuki İttihat ve Terakki feshedilirken mevcut parasını ki 10,000 liraydı, Teceddüd Partisi'ne devretmişti. O yüzden Tasvîr-i Efkâr, *"Merkez-i Umumi acaba baki kalan 140,000 lirayı ne yaptı? Merkez-i Umimi'nin bir defada 151,000 lira aldığı düşünülürse kim bilir dört senedir daha ne kadar para almıştır"* diyordu.[317]

2-Tevfik Paşa Hükümetleri Zamanında İttihatçılar'a Yönelik Baskı ve Tutuklamalar

Ahmet İzzet Paşa Kabinesi süresince İttihat ve Terakki'ye karşı basın ve parlamentoda başlayan şiddetli muhalefet, Enver, Talat ve Cemal Paşalar'ın ülkeyi terketmesiyle bir anda fırtınaya dönüştü.[318] Mütarekeden sonra savaş suçlularının yargılanması meselesinde Padişah Vahdettin, suçu olabildiğince İttihat ve Terakki yöneticilerine yükledi ve bu amaçla bir Divan-ı Harp kurup savaş suçlularını yargılamayı düşündü. Ancak hükümet buna yanaşmadı.[319] Bu durumda Padişah, Evkaf Nazırı

[316] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Paşaların Firarı Etrafında"*, 6 Kasım 1918, S.2552, s.1.
[317] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Tahsisat-ı Mesture Meydana Çıkıyor"*, 21 Kasım 1918, S.2567, s.1. Aynı yazının altına düşülen notta Talat Bey şahsen namuslu ve temiz bir zat olsa da Yeni Mecmua'yı yayınlamak için para almış olabilir denilmektedir.
Tahsisat-ı mesture konusunda gazetenin ortaya attığı bu iddialar 25 Kasım 1918'de Mebusan Meclisi'nin görevlendirdiği beşinci şube tarafından eski Maliye Nazırı Cavit Bey'e sorulmuştur. Cavit Bey ifadesinde Harbiye Nezareti'nin kesinlikle hesapsızca para harcamadığını ve tahsisat-ı mesture denilen paranın içinde orduların tahsisatının da olduğunu belirtmiştir. (Erol Şadi Erdinç, **Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Yargılamaları**, I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, s.263, 278-279.)
[318] T. Z. Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, III, s.557.
[319] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, I, s.80.

Abdurrahman Şeref Efendi'yi Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya göndererek İttihatçı olarak tanınan Şeyhülislam Hayri Efendi, Dahiliye Nazırı Fethi Bey ve Maliye Nazırı Cavit Bey'i kabineden çıkarmasını istedi.[320] Saray ile hükümet arasındaki bu sürtüşme üç gün sürdü.[321] Sonunda Ahmet İzzet Paşa Hükümeti, yirmi beş gün iktidarda kaldıktan sonra 8 Kasım 1918'de istifaya mecbur bırakıldı.[322]

Tasvîr-i Efkâr, kabinenin istifasını; *"İzzet Paşa Hazretleri istifanamesini Cuma akşamı Hak-i Pay-ı Şahaneye takdim eylemiş ve istifa kabul olunmuştur. Müddet-i Sadaret yirmi beş gün, Kabinenin teşkili 14 Teşrin-i Evvel 1334, Kabinenin Sükûtu 8 Teşrin-i Sani 1334, Mütarekenin akdi 30 Teşrin-i Evvel 1334"*[323] sözleriyle bildirdi. Gazeteye göre; istifanın neden olduğu konusunda çeşitli rivayetler olsa da bazı gazetelerdeki şiddetli eleştiri ve yayınlar buna sebep olmuştu.

Yeni kabinenin oluşturulması için Tevfik Paşa görevlendirildi.[324] 11 Kasım 1918'de[325] kurulan yeni kabine şu kişilerden oluşuyordu:

"Sadrazam: Tevfik Paşa, Şeyhülislam: Darü'l-Hikmeti'l-İslamiye azasından Haydarizade İbrahim Efendi, Hariciye Nazırı: Ticaret ve Ziraat Nazır-ı Esbakı Mustafa Reşid Paşa, Dâhiliye Nazırı: Kırkkilise[326] *Mebus-u Esbakı Mustafa Arif Bey, Harbiye Nazırı: Müşir Abdullah Paşa, Bahriye Nazırı: Ayandan Birinci Ferik Ali Rıza Paşa, Şuray-ı Devlet Reisi: Maarif Nazır-ı Esbakı Damad Şerif Paşa, Maliye Nazırı: Maliye Nazır-ı Esbakı Abdurrahman Efendi, Maarif Nazırı: Feylesof Rıza Tevfik Bey, Nafia Nazırı: Ayan azasından Salih Paşa, Adliye Nazırı: Fetva Emin-i Sabıkı Sudurdan Haydar Molla Bey, Ticaret Nazırı: Ayan azasından Adliye Müsteşar-ı Esbakı Kostaki Vayani Efendi, Evkaf Nazırı: Van Vali-i Esbakı İzzet Bey, Posta ve Telgraf Nazırı: Oskan Efendi, İaşe Nazırı: Henüz münhaldir."*[327]

---

[320] A. F. Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s.173; İ. M. K. İnal, **Son Sadrazamlar**, IV, s.1989; A. E. Yalman, **Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, I, s.380; S. Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, I, s.65. Başka bir kaynakta Padişah'ın Ayan Reisi Ahmet Rıza'yı, Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya göndererek Cavit, Rauf ve Fethi Beyler'in kabineden ayrılmasını istediği yazılmaktadır. (Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, I, s.80.)
[321] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, I, s.80-81.
[322] S. Selek, **Milli Mücadele**, I, s.108; Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.16.
[323] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Buhran-ı Vükela"*, 10 Kasım 1918, S.2556, s.1.
[324] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Tevfik Paşa Kabine Teşkiline Memur"*, 10 Kasım 1918, S.2556, s.1.
[325] S. R.Sonyel, **Gizli Belgelerde Mustafa Kemal…**, s.7.
[326] Kırklareli.
[327] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Yeni Kabine"*, 12 Kasım 1918, S.2558, s.1.

Böylece Padişah Vahdettin iki gün sonra gelecek olan İtilaf Donanması'nı İttihat ve Terakki ile bağı olmayan bir hükümetle karşılamış oluyordu. Tabii ki İttihatçı olmayan bir kabine demek başta Tevfik Paşa olmak üzere bir ihtiyarlar kabinesi veya padişah kabinesi demekti[328] ve artık gazeteler korkularından *"ittihat"* yerine *"vahdet"* kelimesini kullanır olmuşlardı.[329] Filozof Rıza Tevfik Bey'in ifadesiyle o gün için *"padişaha taraftarlık İttihatçılar'a aleyhtarlıktı."*

İttihatçı olmayan bir hükümetin kurulmasından sonra yaşanan şaşırtıcı bir gelişme ve açıklama 25 Kasım 1918'de Galatasaray Sultanisi'ni ziyaret eden Müttefikler'in Doğu Ordusu Başkumandanı Franchet D'esperey'den geldi. D'esperey, öğrenciler önünde yaptığı konuşmada İttihat ve Terakki'yi çekiştirdikten sonra *"Türkiye'nin gördüğü padişahların en iyi ve en münevveri bulunan ve milletini seven"* Padişah Vahdettin'in ülkesini barışa götürmeye çalıştığı şu sırada kendisine yardımcı olunmasını öğütlüyordu.[330]

Tevfik Paşa Hükümeti, ilk günlerden itibaren iki sorun üzerinde durdu. Bunlar savaş suçlularının/İttihat ve Terakki yöneticilerinin ve Ermeniler'in tehcirinde kötü davranışlarda bulunanların cezalandırılmasıydı.[331] Bu nedenle 26 Kasım 1918'de Enver ve Cemal Paşaları yargılamak üzere Kazım Paşa başkanlığında bir Divan-ı Harp kuruldu.[332] Kasım 1918 sonlarında ise yüz elli kadar İttihatçı'nın evleri abluka altına alınarak tutuklamalar yapılmaya başlandı.[333] Ayrıca hükümet, İttihat ve Terakki liderlerini Alman Hükümeti'nden geri istedi. Ancak haklarında mahkeme kararı olmadığı gerekçesiyle red cevabı aldı.[334]

Tasvîr-i Efkâr, Aralık ayı başlarında Talat Paşa ve arkadaşlarının tutuklandığı haberinin doğrulanamadığını ve konuyla ilgili resmi bir bilgi olmadığını okuyucularına duyururken[335] hükümetin ikinci hamlesi bu ayın sonlarına doğru geldi: Sıra meclisin kapatılmasındaydı. Çünkü her ne kadar İttihatçılar iktidardan uzaklaştırıldılarsa da

[328] S. Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, I, s.80.
[329] Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.40.
[330] S. Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, I, s.81-83.
[331] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, I, s.83.
[332] Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.41.
[333] A. E. Yalman, **Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, I, s.409.
[334] Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.42.
[335] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Talat Paşa ve Arkadaşlarının Tevkifi Rivayeti Teeyyüd Etmiyor"*, 8 Aralık 1918, S.2584, s.2.

Mebusan Meclisi İttihatçılarla doluydu.[336] Onun için 21 Aralık 1918'de Padişah'ın şu iradesiyle meclis kapatıldı:

"Esbab-ı zaruriyye-i siyasiyeden nâşî Meclis-i Mebusan'ın feshi iktiza etmesine ve Kanun-u Esasimiz'in muaddel yedinci maddesinin fıkra-i mahsusası mucibince lede-l-iktiza Heyet-i Mebusan'ın feshi hukuk-ı şahanemiz cümlesinden bulunmasına binaen Meclis-i Mezkûr'un bugünden itibaren ber mucib-i kanun feshini irade eyledim.

21 Kanun-u Evvel Sene 1334 Sadrazam Tevfik Mehmed Vahideddin"[337]

Tasvîr-i Efkâr'a göre; meclisin kapatılmasını nedeni eski İttihatçılar'ın oluşturduğu Teceddüd Partisi ile Hürriyetperveran Avam Partisi'nin birleşerek hükümetteki yedi kişinin değiştirilmesine karar vermiş olmaları ve bu talepleri yerine getirilmezse hükümete devamlı muhalefet edecekleri tehdidinde bulunmalarıydı. Aslında Tasvîr-i Efkâr, kabinede birkaç kişinin değiştirilmesi kanaatindeydi ama yedi kişinin birden değiştirilmesi bütün bir kabineyi değiştirmek olacağından partilerin bu aşırı taleplerini uygun bulmamaktaydı.[338]

Meclisin kapatılmasıyla birlikte meydan İttihat ve Terakki düşmanı olan Hürriyet ve İtilafçılar'a kaldı. Padişah İttihat ve Terakki'yi tasfiye etmekle durumu kurtardığını sanıyor[339] ve Times muhabirine verdiği bir demeçte şunları söylüyordu:

"Devlet-i Osmaniye'nin harbe iştiraki malum olan bir hadise eseridir. Vaziyet-i siyasiyemiz ile mevki-i coğrafimiz ve menafi-i milliyemiz ciddi surette nazar-ı dikkate alınsa idi bunun asla makul olmadığı bedahet suretinde anlaşılır idi. Maa-t-teessüf o zamanki hükümetin basiretsizliği memleketi bu badireye sürükledi ve mahv olmamızı intaç etti. O zaman ben makam-ı saltanatta bulunsa idim bu vak'a-i elime katiyen husule gelmez idi. Türkiye'de bazı siyasi komiteler tarafından Ermeniler'e karşı irtikâb olunan muameleyi büyük bir teessür ile kesb-i ıttılâ ettim. Bu gibi fenalıklar ile aynı vatan evladları arasında vuku bulan mütekabil kıtaller kalbimi rencide etti." [340]

---

[336] S. Selek, **Milli Mücadele**, I, s.109.
[337] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Meclis-i Mebusan'ın Dünkü Son İctimaı ve Feshi"*, 22 Aralık 1918, S.2598, s.1.
[338] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Meclis'in Feshi"*, 23 Aralık 1918, S.2599, s.1. Teceddüdçüler, Tevfik Paşa Hükümeti'ni hoş görme karşılığı olarak İttihat ve Terakki'ye çok aykırı tutumları olan kabinede temizlik yapılmasını istiyorlardı ve bu olmazsa gensoru ile hükümete güvensizlik oyu vermeyi kararlaştırmışlardı. (S. Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, I, s.136-137.)
[339] S. Selek, **Milli Mücadele**, I, s.109.
[340] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Padişahımız Efendimizin Beyanat-ı Mülukâneleri"*, 6 Ocak 1919, S.2613, s.1.

Bu beyanatından görüleceği üzere Padişah tüm suçu İttihat ve Terakki'ye atarak İngilizlerle iyi geçinmeye çalışıyor ve bu şekilde iyi bir barış antlaşması imzalanabileceğini umuyordu. Bu yüzden İttihatçılar olabildiğince ezilmeliydi. Öyle ki bu ortamda bazı gazeteler *"memlekette İttihatçılar'dan taş üzerinde taş, omuz üzerinde baş bırakmamalı"*[341] şeklinde yayında bulunuyorlardı.

1 Ocak 1919'da[342] Müşir Kazım Paşa başkanlığındaki Divan-ı Harp, Enver ve Cemal Paşalar'ı askeri ceza kanununun 132. maddesine göre askerlikten uzaklaştırma ve bir sene kal'a-bendlik cezasına mahkûm etti.[343] 8 Ocak 1919'da tehcir suçları için Divan-ı Harpler kuruldu.[344] 13 Ocak 1919'da[345] Tevfik Paşa kabinesinde bazı değişiklikler yaparak yeniden hükümeti kurdu[346] ve ilk olarak 16-19 Ocak 1919'da Diyarbakır Mebusları Feyzi ve Zülfü Beyler tutuklandı. 15 Ocak'ta Vehip Paşa'nın yargılanması kararlaştırıldı. 30 Ocak 1919'da yirmi beş kişilik İttihatçı liderler grubunun[347] evleri polis tarafından abluka altına alınarak birer birer tutuklandılar.[348] Tutuklamalar sırasında sadece eski İaşe Nazırı Kemal, Lazistan Mebusu Süleyman Sudi, İzmir Valisi Rahmi Beyler ile Karasu Efendi teslim olmakta direnmiş ve Kemal Bey bu sırada abdesthaneye kaçmıştı. Sudi Bey: *"─Sizi tevkif sırası elbette bize de gelir!.."* demiş, İzmir Valisi Rahmi Bey Tokatlıyan Oteli'nde teslim olmakta biraz tereddüt etmişti. Karasu Efendi ise Fransız Musevileri'nden birinin dairesine sığınmış fakat Fransız memurlarının yardımıyla tutuklanmıştı.[349]

2 Şubat 1919'da Dahiliye Nezareti şu resmi açıklamayı yaptı:

"Evvelce fesh olunduğu kendi taraflarından dahi ilan edilen İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin ba'dehu tebeyyün edecek hale göre muktezası ifa olunmak üzere şimdiden cemiyet-i mefsûhanın gerek merkezde gerek vilayatta bulunan menkul ve gayri menkul kâffe-i müllak ve emvaline ve nukud-u tahvilatına hükümetçe vaz'-ı yed edilmesine meclis-i mahsus-u vükelaca karar verilerek icabına tevessül edilmiş olduğu beyan olunur." Bu açıklamaya karşılık Tasvîr-i Efkâr, kararın İttihat ve Terakki'nin devamı olan Teceddüd

[341] A. F. Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s.181.
[342] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, I, s.83.
[343] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Enver ve Cemal Paşalar'ın Mahkûmiyeti"*, 3 Ocak 1919, S.2610, s.1.
[344] S. Selek, **Milli Mücadele**, I, s.111.
[345] Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.92.
[346] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Tevfik Paşa'nın Yeni Kabinesi"*, 14 Ocak 1919, S.2621, s.1.
[347] T. Z. Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, III, s.557-558.
[348] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Dünkü Tevkifler"*, 31 Ocak 1919, S.2638, s.1.
[349] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Tevkifler Etrafında"*, 1 Şubat 1919, S.2639, s.1.

Partisi'ni kapsayıp kapsamadığı sorusunu soruyor ve konunun açıklanması gerektiğini öne sürüyordu.[350]

3 Şubat'ta ise karar Maliye Nezareti'nce uygulamaya konularak İttihat ve Terakki'nin merkez binasına resmen el konuldu. Buradaki inceleme esnasında İttihat ve Terakki kasalarının olduğu tahmin edilen bir mahzen bulunduğu ileri sürülse de yalnız 500 kuruşluk nakit para ile 120 bin liralık borç senetleri ele geçirildi. Eskiden polis müdüriyeti olan bina satın alınırken çevresindeki binalar satın alınarak başka binalarla ilişiği kesilmiş ve İttihatçılar muhtemel bir taarruz olacağını düşündüklerinden bu mahzeni yapmışlardı. Tasvîr-i Efkâr, bu olayı İttihatçılar'ın hala komitecilik rolünden ayrılamadıklarına yorumladı ve cemiyetin sadece 1918 Martı'ndan itibaren Harbiye Nezareti'nden 160 bin lira aldığını ileri sürerek geriye kalan 40 bin liranın nereye harcandığı sorusunu sordu. Ayrıca İttihat ve Terakki Kulübleri'nin Kadıköy, Beyoğlu, Makriköy[351], Adalar, Gedikpaşa, Nur-u Osmaniye, Süleymaniye, Fatih ve diğer şubelerine el konuldu.[352] Kurulan Divan-ı Harp'te ilk yargılama 5 Şubat 1919'da Ermeni tehcirinde suçu görülen eski Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey ile başladı.[353]

Bu arada Tevfik Paşa'nın ikinci kabinesi sarsılıyordu. Çünkü kabine bir parti üzerine kurulmamıştı[354] ve siyasette yapılan uygulamalar Hürriyet ve İtilaf ile Sulh ve Selamet Cemiyeti tarafından yarım yamalak olarak görülüyordu. Tutuklamalar sebebiyle Arif Hikmet Paşa ve Şerif Paşa istifa etmişti. Bu durumda Tevfik Paşa kabineyi tümüyle değiştirerek kendisi istifa etmeden sadece vekilleri istifa ettirdi[355] ve 24 Şubat 1919'da üçüncü hükümetini kurdu. Ancak bu yeni hükümet iktidara geçmeye hazırlanan Hürriyet ve İtilaf Partisi'ni hiç tatmin etmedi.[356] Kabinenin kurulmasından bir gün sonra General Franchet D'esperey tutuklanmasını istediği kişileri içeren bir listeyi hükümete verdi. Listedeki eski nazırların mevcut Kanun-u Esasi yani anayasa ile yargılanmasına imkân olmadığından yeni bir kararname hazırlanıp Padişah'ın onayına sunuldu. Padişah, suçluların cezalandırılması için yeni bir kararnameye ihtiyaç olmadığını ve hükümetin üç

[350] **Tasfîr-i Efkâr**, *"İttihad ve Terakki'ye Vaz'-ı Yed"*, 2 Şubat 1919, S.2640, s.1. Gazete, 2 Şubat'tan 6 Şubat'a kadar "*Tasfîr-i Efkâr"* adıyla çıkmıştır.
[351] Bakırköy. (T. Sezen, **Osmanlı Yer Adları,** s.347.)
[352] **Tasfîr-i Efkâr**, *"Kulüblere de Vaz'-ı Yed Edildi"*, 4 Şubat 1919, S.2642, s.1.
[353] T. Z. Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, III, s.558; Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.119.
[354] Tevfik Paşa'nın ikinci kabinesinde tek bir partili bile yoktu.
[355] S. Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, I, s.173-177.
[356] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Tebeddül-ü Vükela"*, 25 Şubat 1919, S.2663, s.1; Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.144.

buçuk aydır bu işi geciktirdiğini sert bir şekilde bildirdiğinden 3 Mart 1919'da Üçüncü Tevfik Paşa Hükümeti istifa etti.[357]

3-Damat Ferit Paşa Hükümetleri Zamanında İttihatçılar'ın Yargılanması ve Malta'ya Sürgün Edilmesi

4 Mart 1919'da Damat Ferit Paşa ilk hükümetini kurdu.[358] Kurulan yeni hükümet şu isimlerden oluşmaktaydı:

"Sadrazam ve Hariciye Nazırı: Ferid Paşa, Şeyhülislam: Mustafa Sabri Efendi, Maliye: Tevfik Bey (Divan-ı Muhasebat Reisi), Maarif: Ali Kemal Bey, Ticaret: Edhem Bey (Posta Nazır-ı Sabıkı), Posta: Mehmed Ali Kemal Bey (Üsküdar Belediye Reis-i Esbakı), Bahriye: Müşir Şakir Paşa, Evkaf: Vasfi Efendi (Karesi Mebusu), Şuray-ı Devlet: Ayandan Şerif Abdülkadir Efendi, Dâhiliye: Konya Valisi Cemal Bey (vüruduna değin vekâletinde Sıdkı Bey), Adliye: Sıdkı Bey (Aydın Mebus-u Esbakı), Nafia: Avni Paşa, Harbiye: Ahmed Abuk Paşa (Kabulüne Muallâk) Vekâleten Avni Paşa"[359]

Yeni hükümetin kurulmasından sonra Padişah Vahdettin, *"Hatt-ı Hümayun Suret-i Münifesi"* başlığı altında mevcut durumun olağanüstülüğünden ve öneminden dolayı devletin selametinin temini için o nispette gayret gösterilmesini talep etmekteydi.[360]

Tasvîr-i Efkâr'ın sahibi ve başyazarı olan Velid Bey, hükümetin değişmesi üzerine Tevfik Paşa'nın başarısız kabinelerinden uzun uzun söz etti:

"Tevfik Paşa Hazretleri nihayet istifalarını verdiler. Müşarünileyhin zaman-ı idarelerinin en bariz vasf-ı mümeyyizi adem-i muvaffakiyet olmuştur. Filhakika mukadderat-ı milleti yed-i idarelerinde tuttukları şu üç dört ay zarfında ne dahili, ne harici siyasetimizde Tevfik Paşa hiçbir iş görememişler, bütün zamanları büyük bir bataet ve gafletle ve yahud sık sık tekrar eden münasebetsiz kabine buhranlarıyla geçmiştir."

"Tevfik Paşa Hazretleri'nin, herkesin taht-ı tasdikinde olan kiyâset ve dirayetlerine, tecrübe ve hamiyetlerine rağmen bu defaki sadaretlerinde bu kadar muvaffakiyetsizlik göstermeleri acaba bir takım zaruri esbabdan mı mütevelliddir, yoksa

---

[357] S. Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, I, s.179-181.
[358] Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.155.
[359] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Tebeddülat-ı Vükela, Ferid Paşa Kabinesi"*, 5 Mart 1919, S.2671, s.1.
[360] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Hatt-ı Hümayun Suret-i Münifesi"*, 5 Mart 1919, S.2671, s.1.

sinnlerinin ilerlemiş olması mı bu defa ahvalin icab ettirdiği derecede faaliyet göstermelerine mâni olmuştur. Buralarını ileride tarih tayin edecektir. Şimdiki halde, müşarünileyhin bidayet-i sadaretlerinde mevki-i iktidara gelmelerini büyük bir ekseriyet samimi bir memnuniyetle karşılamış iken bu defa mevki-i iktidarı bırakmış olmaları üzerine de muvafık, muhalif hemen bütün memleket geniş bir nefes alacaklardır."

"Yalnız Tevfik Paşa'nın istifasını herkes istemekle beraber dün birdenbire çekilmiş olmaları da, evvelce durup dururken kabine tebdil ve teşkil eylemeleri gibi az çok hayreti mucib olmaktan hali kalmayacaktır. Çünkü müşarünileyh daha bundan bir hafta mukaddem istifalarını vermişler ve üçüncü defa kabine teşkiline memur buyurulmuşlardı. Madem ki böyle bir hafta sonra kat'i surette çekileceklerdi, elbet son istifalarında artık kendileri için mevki-i iktidarda kalmak imkânı bulunmadığını biliyorlardı. O halde hazır istifa etmişken neden daha yeni bir kabine teşkil etmek gailesini üzerlerine alarak hem kendileri beyhude yere birçok yoruldular, hem de kat'i ve vazıh bir siyasete memleketin eşedd-i ihtiyacı olduğu böyle bir zamanda bir haftalık zamanın kaybolmasına sebebiyet verdiler?"

En sonunda sözü yeni Damat Ferit Paşa Kabinesi'ne getiren Velid Bey, Damat Ferit Paşa ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın zayıf noktaları olduğunu, arkasında kendisini iktidarda tutabilecek kadar taraftarı bulunup bulunmadığının bilinmediğini, yayınladığı programa rağmen amaçlarını kesin ve ikna edici bir surette ortaya koyamadığını, kabine üyelerinin şimdiye kadar siyasetle fazla meşgul olmadıklarından ne derece hükümet idaresinde başarılı olabileceklerinin meçhul olduğunu söylemekte ve bu nedenle *"işte böyle bir iki noktada biz Ferid Paşa Kabinesi'ni zayıf görüyoruz"* demektedir.[361]

Tevfik Paşa'nın yerine sadrazam olan Damat Ferit Paşa göreve başlamasından kısa bir süre sonra 8 Mart 1919 tarihli bir kararnameyle Nemrut Mustafa Nazım Paşa başkanlığında bir Divan-ı Harp kurdu ve 9 Mart'tan itibaren İttihatçılar'ın yeniden tutuklanmalarına başlandı.[362] 10 Mart'ta bu tutuklamalara eski Çankırı[363] Mebusu Fazıl Berki Bey, eski sadrazam Sait Halim Paşa, Ayan Meclisi Genel Sekreteri Müştak Bey, Polis Genel Müdürü Reşat Bey, eski Mebusan Meclisi Başkanı Halil Bey, İttihat ve Terakki Genel Merkezi üyelerinden İzzet Bey, eski Şeyhülislam Musa Kazım Efendi,[364]

---

[361] Velid Ebuzziya, *"Bend-i Yevmi: Ferid Paşa Kabinesi"*, **Tasvîr-i Efkâr**, 5 Mart 1919, S.2671, s.1.
[362] T. Z. Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, III, s.558, 561.
[363] Eski adı Kengırı'dır. (T. Sezen, **Osmanlı Yer Adları,** s.300.)
[364] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Dün İcra Olunan Tevkifat"*, 11 Mart 1919, S.2677, s.1; B. N. Şimşir, **Malta Sürgünleri**, s.66-67.

eski Dahiliye Nazırı Fethi Bey ile gazeteci Ahmet Emin Bey ve Celal Nuri Bey[365] gibi önemli kişiler eklendi. Öyle ki Ahmet Emin Bey'in belirttiğine göre; *"Talat, Enver, Cemal, Dr.Bahaettin Şakir ve Dr.Nazım hariç olmak üzere, bütün harp devrini temsil eden adamlar"* oradaydı ve bu arada hapishaneye akın eden ziyaretçiler arasında Mustafa Kemal Paşa da vardı.[366] İttihatçılar bu şekilde tutuklanırken Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey 10 Nisan 1919'da idam edildi.[367] Ermeniler'i Boğazlıyan'dan tehcir etmekle yargılanan Kemal Bey'in idamı Akşam Gazetesi'nde şu şekilde yer aldı: *"Mümaileyh, idam sehpasına soğukkanlılığını ve itidalini muhafaza ederek sigara içe içe yaklaşmış ve idam hakkındaki ferman kıraatine başlanınca derhal hürmetkâr bir vaziyet alarak nihayetine kadar dinlemiştir. Ferman kıraatini müteakıb beyaz gömleğini bizzat giymiş ve sehpanın önünde: ─Evlad-ı ıyalimi millete emanet ediyorum, yaşasın millet!.. diye haykırmıştır."*[368] Kemal Bey'in bu şekilde idama kurban gitmesi üzerine cenaze merasimi siyasi bir protesto havası içinde geçti ve bu Türk Milliyetçileri'nin Damat Ferit Paşa Hükümeti'ne karşı ilk büyük tepkisi oldu.[369]

9-10 Mart 1919 ve sonrasında tutuklanan İttihatçılar'ın yargılanmalarına[370] 28 Nisan 1919'da Nemrut Nazım Paşa başkanlığındaki Divan-ı Harp'te başlandı.[371] Bu tarihlerde İstanbul Basını'nda en çok konuşulan meselelerden biri İttihatçılar'ın Divan-ı Harp'te yargılanması oldu ve yargılamalar uzun süre devam ettikten sonra bunların çoğu Malta'ya sürüldü.[372] Çünkü İngiliz Yüksek Komiser Vekili Webb'in raporunda belirttiği gibi *"İzmir'in işgâli bütün ülkede fırtına"* koparmış ve Damat Ferit Paşa tutukluların Malta'ya götürülmelerini tavsiye etmişti. Ayrıca mitingler sırasında halkın hücum edip tutukluları kaçırması ihtimaline karşı İngiliz Kumandan Milne, Bekirağa Bölüğü'ne fazladan muhafız yerleştirilmesine yönelik emir vermişti.[373] Bu sebeple tutuklular 28

---

[365] Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.164; A. E. Yalman, **Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, I, s.411-413.
[366] A. E. Yalman, **Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, I, s.413. Mustafa Kemal Paşa hapishanedeki tanıdıklarıyla ve özellikle Fethi Beyi le uzun uzun konuşacaktır.
[367] T. Z. Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, III, s.558; B. N. Şimşir, **Malta Sürgünleri**, s.76.
[368] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Suret-i İdam"*, 12 Nisan 1919, S.2702, s.2. Zeki Sarıhan'ın Kurtuluş Savaşı Günlüğü adlı çalışmasında Tasvir-i Efkâr'ın 12 Nisan'dan itibaren on gün kapatılıp 22 Nisan'da açıldığından bahsediliyor. (Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.201, 211.) Ancak gazetenin kapalı olduğu süre 12 Nisan'dan 21 Nisan'a kadardır, gazete sayı numaraları bunu göstermektedir. Dolayısıyla gazete sadece sekiz gün çıkmamıştır. Gazete ya yanlış olarak ya da başka bir sebeple 21 Nisan tarihli sayısını 2702 sayı numarası ile yayınlamış ve bu sayıdan devam etmiştir. (**Tasvîr-i Efkâr**, 21 Nisan 1919, S.2702, s.1.)
[369] S. Selek, **Milli Mücadele**, I, s.111.
[370] Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.217.
[371] **Tasvîr-i Efkâr**, *"İttihad ve Terakki Erkânı'nın Muhakemesi Başladı"*, 29 Nisan 1919, S.2710, s.1.
[372] S. Selek, **Milli Mücadele**, I, s.111.
[373] Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.258, 268.

Mayıs'ta Limni ve Malta'ya sevk edildi.[374] 2 Haziran 1919'da[375] sayısı altmış altıya varan bu İttihatçılar'ın yargılamaları Malta'ya ulaştıktan[376] sonra devam etti. 5 Temmuz 1919 günü açıklanan kararla[377] Talat, Enver ve Cemal Paşalar[378] ile Dr. Nazım idama,[379] Musa Kazım Efendi, Cavit ve Mustafa Şeref Beyler on beş sene kürek cezasına mahkûm edilmiş, Haşim Bey ile Rıfat Bey'in ise beraatlerine[380] karar verilmişti.[381] Tasvîr-i Efkâr çıkan sonuca karşı *"bu karar ile vatanı harb-ı umumi felaketine sürükleyen ve bu harb içinde envâ'-ı cinayat ve fazayih irtikâb edenlerin başlıcaları cezay-ı sezalarını bulmuş oluyorlar"*[382] yorumunda bulundu. Padişah Vahdettin ise çıkan bu kararı 13 Temmuz'da onayladı.[383]

D-BASINA SANSÜR UYGULANMASI

1-Sansürün İlk Uygulamaları

İtilaf Devletleri'nin mütareke sürecindeki uygulamalarından olan sansürün ilk örneği 22 Kasım 1918'de İngilizler'in basına ve mektuplara sansür koyması olayıydı.[384] Bunu 1 Aralık 1918'de hükümetin gazetelere sansür uygulaması izledi.[385] Matbuat-ı Osmaniye Müdüriyeti, muhtelif lisanlardaki heyecanlı yayınların son zamanlarda memleketin menfaati aleyhinde bir duruma vardığını, bu nedenle geçici bir süre gazeteler ile matbuata idare-i örfiye kararnamesinin tatbik edileceğini ve sansür vazifesini yerine getirecek olan Posta ve Telgraf Nezareti'ndeki heyetin gündüz saat ondan gece saat ona kadar çalışacağını ilan etti. [386]

Ertesi gün sansürün ilk manasız uygulamaları basında görüldü. Akşam Gazetesi'nin General Townshand'ın Kut'ül Amare'deki esareti hakkında Morning Post

---

[374] T. Z. Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, III, s.558; B. N. Şimşir, **Malta Sürgünleri**, s.106-112.
[375] Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.295.
[376] **Tasvîr-i Efkâr**, *"İttihadçılar Malta'ya Vasıl Oldular"*, 9 Haziran 1919, S.2750, s.1.
[377] T. Z. Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, III, s.562; Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.364; B. N. Şimşir, **Malta Sürgünleri**, s.134.
[378] **Tasvîr-i Efkâr**, *"İttihad Vükelası'nın Mahkûmiyetleri"*, 10 Temmuz 1919, S.2779, s.1.
[379] B. N. Şimşir, **Malta Sürgünleri**, s.134; Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, I, s.91.
[380] Erol Şadi Erdinç, **Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Yargılamaları**, II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, s.563-564.
[381] Şerafettin Turan, kararın sonucunun 26 Haziran 1919'da açıklandığını ileri sürmektedir. (Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, I, s.91.)
[382] **Tasvîr-i Efkâr**, *"İttihad Vükelası'nın Mahkûmiyetleri"*, 10 Temmuz 1919, S.2779, s.1.
[383] Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.364.
[384] F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.72, 525; Salahi R. Sonyel, **Kaygılı Yıllar**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2012, s.29; Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.37.
[385] Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.47.
[386] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Matbuata Sansür Vaz' Olundu"*, 2 Aralık 1918, S.2578, s.1.

Gazetesi'nden aktardığı yazının sadece ünvanları bırakılarak metni çıkarıldı. Hâlbuki aynı yazı Tercüman-ı Hakikat Gazetesi'nde yayınlanmıştı. Tasvîr-i Efkâr, bu durumu eleştirerek bu kadar manasız bir sansürün ancak Talat Paşa Hükümeti zamanında Sansür Müdürü Seyfi Bey tarafından uygulandığını öne sürdü. Basından gelen bu tepkiler nedeniyle olay Matbuat-ı Umumiye Müdüriyeti'nce incelenerek sansürün uygulanmasında aşırıya kaçıldığı kabul edildi ve sansürün İtilaf Devletleri'nin askerî harekâtı hakkında, asayişi bozucu, Padişah' a saygısız, büyük devletlere düşmanlık güden ve hükümet şeklini değiştirmeye yönelik konularda uygulanmasına karar verildi.

Bu karardan sonra sabah gazetelerinin incelenmesi için saat ona kadar konulan sürenin yetersizliği anlaşılmış ve saat on bir buçuğa kadar süre uzaltılmıştı.[387] Bundan sonra hemen hemen her gazete sansürden şikâyet etmeye başladı ve Matbuat Cemiyeti sansüre karşı çıktı. Çünkü gazetelerde birçok yer bembeyaz ve bomboş çıkıyordu.[388] Mebusan Meclisi'nde de sansüre karşı tepkiler oldu. Fethi Bey'in partisi olan Osmanlı Hürriyetperver Avam'dan Hüseyin Kadri Bey bunun Kanun-u Esasi'nin 12.maddesine aykırı olduğunu belirterek bir önerge verdi. Ancak çoğunluktaki Teceddüdçüler destek vermediğinden önerge reddedildi. Ayan meclisinde ise Nuri Bey, sansüre karşı tepki gösterirken Damat Ferit Paşa bu tartışmada sansürü savundu.[389]

Sansürün tartışıldığı başka bir ortam Matbuat Cemiyeti'nin ikinci kongresi oldu. 27 Aralık 1918'de toplanan Matbuat Cemiyeti, kongresini saat onda Beyoğlu'ndaki yeni merkezinde yaptı. Cemiyetin eski heyeti bir senelik faaliyetlerini anlatan bir rapor okuduktan sonra birçok gazeteci heyete çeşitli ithamlarda bulundu. İlk söz alan Söz Gazetesi Müdürü İsmail Subhi Bey, heyetin faaliyetlerini sert bir şekilde eleştirdi. Ondan sonra konuşan Vazife Gazetesi sahibi Nüzhet Sabit Bey daha önceki cemiyet heyetlerinin taraf tutarak İttihat ve Terakki Hükümetleri'nin emeline hizmet ettiklerini[390] ancak bundan sonra vatanın selameti gayesinin rehber edilmesi gerektiğinden bahsetti ve coşkuyla alkışlandı. Matbuat Cemiyeti Genel Sekreteri Ahmet Emin Bey ile Tanin Gazetesi'nin eski başyazarı Muhiddin Bey ise heyet idaresinin kusurlarını kabulle beraber faydaları olduğunu söyleyerek savunmada bulundu. Bu tartışmalar sonrasında sansür

[387] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Akşam Refikimizin Başına Gelenler-Sansürün İlk Garabet ve Manasızlıkları"*, 3 Aralık 1918, S.2579, s.1.
[388] Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.68.
[389] S. Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, I, s.119.
[390] Aynı iddia Sabah Gazetesi'nde Ali Kemal Bey tarafından dile getirilerek Matbuat Cemiyeti'nin eskiden *"İttihat ve Terakki yardakçılarından meydana geldiği"* ileri sürülmekteydi. (Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.77.)

meselesine değinilerek çoğunluk sansür aleyhinde çok sert eleştirilerde bulundu ve hükümet nezdinde bu konuda teşebbüste bulunulması kararlaştırıldı. Ayrıca eski heyetin geçen seneki hesaplarını araştırmak üzere bir heyet oluşturuldu.[391] Cemiyetin kongresi 10 Ocak 1919'da sona ererken[392] sansürün kapsamı İstanbul dışına çıkmış ve diğer vilayetlerde uygulanması yönünde Dahiliye Nezareti'nden Sadrazam'a tezkere gönderilmişti. O güne kadar sansür diğer vilayetlerden yalnızca Aydın'da uygulanmaktaydı.[393]

20 Ocak 1919'da sansür konusunda yeni bir adım daha atıldı. Müttefiklerle hükümet anlaşarak basının İtilaf Devletleri ve Türk Hükümeti'ni temsil eden ortak bir komisyon tarafından sansür edilmesine karar verildi. Sansüre tepki olarak 14 Şubat 1919'da Matbuat Kongresi toplandı ve seçilen dört kişilik gazeteci grubu hükümetle görüştü. Sansür kaldırılmazsa bütün gazetelerin yayınlarını durduracakları bildirildi. Ancak gazetecilerin bu tehdidine karşı hükümet verdiği başka bir kararla kapatılan gazetelerin yerine yenilerinin çıkarılmasını yasakladı.[394] Matbuat Müdüriyeti'nin bu konudaki tebligatı şu şekildeydi:

"Hükümetin evamir ve tenbihatı hilafındaki neşriyattan dolayı tatillerine karar verilen ceraid ve resail yerine diğer namlar tahtında gazete ve risaleler intişarı dâi'-i mahzur olduğu idare-i örfiye kararnamesinin mer'iyeti müddetince elyevm intişar olunan gazete ve risalelerden maadasının tab' ve neşrine müsaade olunamayacağı ve mamafih idare-i örfiyenin ref'i üzerine hukuk-ı müktesebelerinden istifade edebilecekleri beyan ve tebliğ olunur."[395] Matbuat Müdüriyeti'nin açıklamasından başka bir de İtilaf Sansür Subayları'nın daveti üzerine 19 Şubat 1919'da gazetecilerle biraraya gelinmiş ve toplantıda sansür konusunda çeşitli açıklamalar yapılmıştı. Buna göre; İtilaf Devletleri'nin talebi üzerine sansür sadece askeri konularda uygulanacaktı. Resmi bir teyid olmaksızın İtilaf Devletleri'nin askeri kuvvetleri hakkında ve Almanlar'ı savunucu, İtilaf Devletleri'ni yerici, tenkit edici, muhtelif halkların arasını açıcı yayınlar yapılamayacaktı ve kapatılan bir gazete başka bir adla tekrar yayınlanamayacaktı.[396]

[391] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Matbuat Kongresi'nin İctimaı"*, 28 Aralık 1918, S.2604, s.1.
[392] Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.90.
[393] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Sansür Vilayata da Teşmil Olunuyor"*, 8 Ocak 1919, S.2615, s.2.
[394] Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.102, 130, 136.
[395] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Matbuat Müdürü'nün Tebligatı"*, 20 Şubat 1919, S.2658, s.1.
[396] **Tasvîr-i Efkâr**, *"İtilaf Sansürleri'nin Tebligatı"*, 20 Şubat 1919, S.2658, s.1.

2-Gazetecilere Yönelik İlk Tutuklamalar

Tasvîr-i Efkâr'ın sansür konusunda böyle sert uygulamalarının olduğu bir ortamda hükümetin yaptırımlarını savunması mümkün değildi. Bu nedenle Tasvîr-i Efkâr, Atina Gazeteleri'nin bir süreden beri İstanbul'da serbestçe satılmakta olduğunu hatırlatarak *"bu varak-parelerin"* sansürün olduğu bir zamanda Osmanlı Devleti ve Türkler aleyhinde *"garezkârane yazılarla"* dolu olduğunu ve hiçbir işleme tabi tutulmadan mahalli Rumca gazetelerden daha çok rağbet görmesini eleştirdi.[397] Memleket Gazetesi ise sansürün Beyoğlu gazetelerini[398] koruduğunu, yerel gazetelerin kendilerini savunmasının yasaklandığını iddia etti.[399]

Diğer gazetelerden benzer yakınmalar gelirken bu kez basının tutuklamalarla başı belaya girdi. Çünkü Damat Ferit Paşa'nın iktidara gelişinden kısa bir süre sonra başlatılan İttihatçı tutuklamaları arasında gazetecilerden Vakit Gazetesi başyazarı Ahmet Emin ve Ati Gazetesi başyazarı Celal Nuri Beyler de bulunuyordu.[400] Her ne kadar bu iki gazeteci 12 Mart 1919'da serbest bırakılsa da 15 Mart'ta hükümet bunların İstanbul dışına sürülmesine karar verdi. Bu yüzden Celal Nuri Bey 21 Mart'ta yurtdışına çıktı, Ahmet Emin Bey ise 15 Nisan'da Kütahya'ya gitti.[401] Fakat 5 Haziran 1919'da[402] bu kez Tasvîr-i Efkâr'ın müdürü Ebuzziyazade Talha Bey ile Milli Kongre'nin başkanı Doktor Esat Paşa[403] Kütahya'ya sürgün edilmek üzere tutuklandı.[404] Talha Bey, bir süre Bekir Ağa Bölüğü'nde hapis yattıktan sonra Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey'in aleyhte uğraşlarına rağmen tahliye oldu[405] ise de Esat Paşa 12 Haziran'da Kütahya'ya gitmek zorunda kaldı.[406] Tasvîr-i Efkâr, özellikle Ahmet Emin ve Celal Beyler'in tutuklanma nedenini vaktiyle aleyhinde kalem oynattıkları, jurnallerini yayınladıkları[407] Ali Kemal Bey'e

---

[397] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Atina Gazeteleri"*, 28 Şubat 1919, S.2666, s.2.
[398] Velid Bey'in bahsettiği gibi Beyoğlu'nda Rum ve Ermeniler'in yayımladığı Fransızca gazeteler, Türkler için ağza alınmayacak yalan haberler çıkarıyor ve buna rağmen bu gazetelere sansür uygulanmıyordu. (Velid Ebuzziya, *"Siyasiyat: İğrenç Tazvirler"*, **Tasvîr-i Efkâr**, 12 Şubat 1919, S.2650, s.1.)
[399] Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.135.
[400] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Mevkuf Gazeteci Arkadaşlarımız"*, 12 Mart 1919, S.2678, s.1; A. E. Yalman, **Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, I, s.412-413; Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.164. Tasvîr-i Efkâr, bu gazeteci arkadaşların neden tutuklandığı konusunda hükümetten bir bilgi alınamadığını söylemektedir.
[401] Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.167, 171.
[402] Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.303.
[403] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Müdürümüzün ve Esad Paşa'nın Tevkifi"*, 9 Haziran 1919, S.2750, s.1.
[404] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Gazetemiz İçin Bir Zayi-i Elim"*, 25 Aralık 1921, S.3224, s.1.
[405] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Gazetemiz İçin Bir Zayi-i Elim"*, 25 Aralık 1921, S.3224, s.1.
[406] Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.305.
[407] Şubat 1919'da Ali Kemal Bey ile Celal Nuri Bey arasında İttihatçı ve jurnalci ithamlarıyla bir dizi tartışma yaşanmış ve konu mahkemeye taşınmıştı. (Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.128.)

bağlar ve bu yüzden Matbuat Cemiyeti'nin hükümet nezdinde giriştiği teşebbüslerin sonuçsuz kaldığını belirtir.

Sabah Gazetesi başyazarı olan Ali Kemal Bey, Dahiliye Nezareti'nde bulunduğu sürece diğer devlet adamlarının gazetecilerin dönmesi yolundaki fikir birliğine rağmen gazetecilerin sürgünden dönmesini engelledi.[408] O nedenle Ali Kemal Bey'in Dahiliye Nazırlığı zamanında yaşanan bu olaylar ancak Damat Ferit Paşa'nın Paris'teki konferansa gidip Ali Kemal Bey'in yerine Edhem Bey'in gelmesiyle düzeltilebildi[409] ve 10 Temmuz 1919'da Edhem Bey'in başında bulunduğu Dahiliye Nazırlığı gazetecilerin dönebileceğini bildirdi.[410] Böylece Esat Paşa dahil olmak üzere Ahmet Emin Bey ve Celal Nuri Bey'in İstanbul'a geri dönmelerinin önü açıldı. Esat Paşa ile Ahmet Emin Bey İstanbul'a 13 Temmuz 1919'da[411] Celal Nuri Bey ise 24 Temmuz'da döndü.[412]

Sansürün uygulanması esasına baktığımızda Mondros Mütarekesi'nin hemen sonrasında İtilaf Devletleri'nin ve Osmanlı hükümetinin basını kontrol altına almaya çalıştığı görülmektedir. Çünkü İtilaf Devletleri ve Osmanlı yönetimi menfaatleri icabı halkın askeri işgâller hakkında haberdar olmasını engellemek ve onlardan gelecek tepkileri azaltmak istemektedir. Diğer taraftan Padişah'ın, hükümetin ve İtilaf Devletleri'nin tenkidi yasaklanarak kamuoyunun tercümanı olan gazetelerin kendini ifade etme ve savunma hakkı elinden alınmıştır. Böyle bir ortam doğal olarak milli kurtuluş hareketlerinin manevra alanını daraltmış ve sesini dünyaya duyurmasını engellemiştir. Şüphesiz gazetecilere yönelik tutuklamalarda söz dinlemeyen İstanbul Basını'nı baskı altına alma düşüncesinin payı büyüktür. Dolayısıyla bu tutuklamaları Osmanlı hükümeti ve İtilaf Devletleri'nin gazetecilere verdiği sert bir mesaj olarak yorumlamak yanlış olmayacaktır.

---

[408] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Arkadaşlarımız Geliyor"*, 11 Temmuz 1919, S.2780, s.1.
[409] A. E. Yalman, **Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, I, s.440.
[410] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Arkadaşlarımız Geliyor"*, 11 Temmuz 1919, S.2780, s.1.
[411] Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.375, 379; A. E. Yalman, **Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, I, s.440.
[412] Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s.4.

II.BÖLÜM

TASVÎR-İ EFKÂR'DA İŞGÂLLER

A-İTİLAF DEVLETLERİ TARAFINDAN YAPILAN İŞGÂLLER

1-Musul ve İskenderun'un İşgâli (3-9 Kasım 1918)

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından üç gün sonra İtilaf Devletleri tarafından yapılan ilk işgâl Musul'a oldu.[413] 3 Kasım 1918'de İngilizler Musul'u işgâle başladı. 6.Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa durumu hükümete bildirdiyse de hükümetin cevabı İngilizler'in gösterdiği çizgiye kadar geri çekilme emrinin verilmesi oldu.[414] Ali İhsan Paşa, bu emir üzerine İngilizler'in işgâline engel olmadı.[415] Kasım ayı ortalarında ise İngiliz Kumandan Gilton tarafından İstanbul'daki hükümete gönderilen bir yazıda mütarekenin 7.maddesine dayanarak Musul'un tamamen boşaltılması talep edildi ve eğer verilen zaman zarfında Musul terkedilmezse şehrin tamamen işgâl edileceği bildirildi.[416] Hükümetin bu talebi kabul etmekten başka çaresi yoktu. Çünkü epey asker esir olduğundan Musul'u savunacak bir kuvvet yoktu. Onun için 9 Kasım'da Musul boşaltılarak İngilizler'e teslim edildi.[417] Bu durumu daha sonraki günlerde değerlendiren Tasvîr-i Efkâr Musul'un terki hakkında; Ali İhsan Paşa'nın İngiliz Irak Ordusu Kumandanı General Cassel ile nezaket dairesi içerisinde mütareke şartlarını silah teslimi şeklinde değil, husumetin terkedilmesi şeklinde tatbik ettirme başarısını gösterdiğini yazacaktır.[418]

Musul'un işgâlini 9 Kasım 1918'de İskenderun'un işgâli izledi. Bu bölgede ise Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa vardı. 7 Kasım'da Amiral Calthorpe, mütarekenin 10. ve 16.maddelerine dayanarak İskenderun'un General Allenby'e teslimini istedi. İstanbul'daki hükümet teslim kararını Mustafa Kemal Paşa'ya iletti. Mustafa Kemal Paşa işgâlin ilk günlerinde silahla karşı konulması emrini verse de daha sonra hükümetin ısrarı ve İskenderun için mütarekenin bozulamayacağı düşüncesinin hükümetin siyasetine hâkim olması nedeniyle geri adım attı. Böylece 9

[413] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, I, s.71.
[414] Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.8.
[415] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, I, s.71.
[416] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Müstahberât-ı Mahsusa: Musul Meselesi-Garib Bir Vaziyet"*, 17 Kasım 1918, S.2563, s.1.
[417] F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.62.
[418] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Musul, Mütareke ve İhsan Paşa"*, 29 Aralık 1918, S.2605, s.1.

Kasım'da İskenderun limanı İngilizlerce işgâl edildi.[419] Fakat 11 Kasım 1918'de erzak anbarı önünde birikmiş olan halkın yaptığı gürültüyü bahane eden Fransızlar'ın Cautelas Torpidosu kumandanı David Beauregard, şehrin hemen terkedilmesini istedi.[420] Tasvîr-i Efkâr aynı günlerde çıkan haberinde İskenderun limanı ve şehrinin *"Fransız askeri tarafından, bir iaşe bahanesiyle işgâl"* edildiğini ve şehri işgâl için ileri sürülen sebebin *"şehrin fırınlarından birinde ekmek meselesinden dolayı zuhur eden bir arbedenin büyümesi"* olduğunu ileri sürmüştü.[421] Bundan sonra Fransızlar 15 Kasım'da önce İskenderun'a çok yakın olan Belen'i işgâl etmiş daha sonra İskenderun Kaymakamı'nı tutuklamıştır.[422]

2-Boğazlar'ın İşgâli (6-15 Kasım 1918)

30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra müstahkem mevkilerdeki Almanlar yerlerini Türkler'e bıraktılar. 6 Kasım'da bir İngiliz heyeti Çanakkale'ye geldi ve tabyalarda yüzde on Türk askeri bırakarak burayı İtilaf kuvvetleri adına işgâl etti.[423] 7 Kasım'da işgâl ordularının öncüsü olarak İngiliz İrtibat subayı Murphy[424] ve Chilton'dan oluşan bir heyet İstanbul'a geldi.[425] Pera Palas Oteli'ne yerleşen Murphy'in başkanlığındaki bu heyet ikisi karacı ikisi denizci olmak üzere dört subaydan oluşuyordu.[426]

Bu gelişmelerin olduğu günlerde Müttefik Donanmaları'ndan Marmara Denizi'ne giren ilk savaş gemisi Arian[427] adlı bir Fransız gemisi oldu.[428] Geminin kumandanı Lö Blevek[429] henüz Boğaz'daki torpiller temizlenmediğinden eski bir gemiyle klavuzsuz bir şekilde torpil tarlaları arasından geçip İstanbul'a gelmişti. Kumandan Lö Blevek, Tasvîr-i Efkâr muhabirine Romanya ve Sırbistan'a gönderilecek erzakın sevki için görevlendirildiğini ve tehlikeli bir seyahat yaptığını ifade etmiş sonra: *"Sizi temin ederim ki sabit ve yerlerinden koparak sağda solda dans eden torpiller arasında seyahat*

---

[419] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, I, s.72.
[420] S. Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, I, s.45.
[421] **Tasvîr-i Efkâr**, *"İskenderun'un İşgâli"*, 16 Kasım 1918, S.2562, s.1.
[422] Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.28.
[423] F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.53.
[424] S. Selek, **Milli Mücadele**, I, s.105.
[425] Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.15.
[426] **Tasvîr-i Efkâr**, *"İngiliz ve Fransız Heyetleri Şehrimizde"*, 9 Kasım 1918, S.2555, s.1.
[427] Arian, 4-5 tonluk yandan çarklı eski bir gemiydi.
[428] Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.16.
[429] Yaptığımız araştırmalarda geminin kumandanı hakkında ve isminin orijinal yazımı hakkında bir bilgi bulamadık. Bu yüzden gazetedeki okunuşu kullanılmıştır.

hiçte hoş değildir. Arian az su çektiğinden bu seyahati göze aldırdım. Maa-haza bu seyahatin hayatımda yaptığım seferlerin en tehlikelisi olduğunu itirafa mecburum." şeklinde açıklama yapması üzerine Tasvîr-i Efkâr muhabiri *"Limanımıza hangi sefain-i harbiye gelecek?"* sorusunu yöneltmiştir. Kumandan Lö Blevek bu soruya "*hangi gemilerin geleceğini bilmiyorum. Yalnız Mondros'ta İngilizler'in Agamemnon, Nelson, Superb, Temeraire zırhlılarıyla bizim Mirabeau, Diderot, Verino, Justis zırhlılarımız, İtalyanlar'ın da Roma, Piyemonte zırhlılarının ve müteaddid kruvazörlerin bulunduğunu biliyorum."* cevabını vermiştir.[430]

Arian'ın gelişini 13 Kasım 1918'de altmış bir parçalık Müttefik Donanması'nın Dolmabahçe önlerine demirlemesi izledi.[431] Boğaz'da demirleyen Fransız Amiral Gemisi Diderot ve Regina Elena, Vittorio Emanuele gibi İtalyan savaş gemilerinden[432] başka İngiliz Superb Deridnotu[433]'nda Amiral Sir Arthur Gough Calthorpe bulunuyordu.[434] Ayrıca gelen gemiler arasında meşhur Yunan savaş gemisi Averof bulunmaktaydı. Tasvîr-i Efkâr, Yunan savaş gemisi için *"Averof'un muzikası, Rumlar için, rûh-nevâz havalar çalmakta idi"* demekteydi. Oysa güya İngiliz Amirali Calthorpe, Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'ne Yunan savaş gemilerinin gelmeyeceği konusunda teminat vermişti. Tasvîr-i Efkâr, Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'ne verilen bu teminatı eleştirdikten sonra Averof'un Osmanlı limanına gelişine atıf yaparak şu dikkate değer ifadeleri kullanıyordu: *"Su-i idareleri ile bize bu günleri de idrak ettiren Talat ve Enver Paşalar ile onların içimizde bıraktıkları etba ve müdafiinine ithafen!"*[435]

Velid Ebuzziya Bey, İtilaf gemilerinin İstanbul'a bu şekilde gelişinden dolayı son derece üzüntü duymuş ve bu konudaki duygu ve düşüncelerini yazısına yansıtarak; *"Dün Darü'l Hilafemiz, mütareke şeraitinin en ağırlarından birinin tatbik ve icrasına kemal-i hüzn ve elem ile şahid oldu. Başta İngiliz sefain-i harbiyesi olmak üzere Fransız, İtalyan, hatta Yunan gemileri sabah erkenden itibaren birer birer mersây-ı Dersaadet'e*[436] *muvasalat ederek kimi saray-ı hümayun pişgahında, kimi Boğaz içinde, kimi Selimiye Kışlası önünde demir attılar. Şurasını itiraf edelim ki, daha dünkü*

---

[430] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Fransız Gemisinde"*, 9 Kasım 1918, S.2555, s.1.
[431] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, I, s.73.
[432] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Averof Limanımızda!"*, 14 Kasım 1918, S.2560, s.1.
[433] **Dretnot**: İng. Dreadnought'den. 20.yüzyılın başlarında kullanılan bir zırhlı savaş gemisi türü. (İ. Parlatır vd., **Türkçe Sözlük**, I, s.639.)
[434] **Tasvîr-i Efkâr**, *"İtilaf Donanması Limanımızda"*, 14 Kasım 1918, S.2560, s.1.
[435] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Averof Limanımızda!"*, 14 Kasım 1918, S.2560, s.1.
[436] İstanbul limanı.

hasımlarımız, pek müşkil bir vaziyete düşmüş olan memleketimize kabul ettirdikleri bu rasimeyi mümkün mertebe sükûn dairesinde yapmaya çalışmışlardır. Fakat ne olursa olsun, harb-ı umumi badiresine hiç de rey ve arzusu olmaksızın karışmış olan ve dört sene zarfında her fedakârlığı ihtiyar ederek varını yoğunu feda eden, milyonlarca şehid veren, mahrumiyetlerin, musibetlerin en hevl-nâklarına mütevekkilane, saburane tahammül eylemiş bulunan zavallı milletimiz elbet bu akıbete müstehak değildi, bunca dertlerden sonra elbet bu günleri görmemeliydi." demiştir.[437]

İtilaf Donanması'nın Karadeniz Boğazı'nı işgâli 15 Kasım'da başladı ve İstanbul Boğazı'nın iki yakasındaki müstahkem mevkiler işgâl edildi.[438] Anadolu yakası bir Fransız, Rumeli yakası bir İngiliz taburu tarafından tutuldu.[439] 23 Kasım 1918'de[440] Müttefikler'in Doğu Orduları Kumandanı Franchet D'esperey gemiyle Sarayburnu'na çıktı ve parlak bir şekilde karşılandı. Franchet D'esperey askeri bölükleri teftişten sonra Fransız elçilik binasına giderek bir süre dinlendikten sonra Saint Antoine Kilisesi'ndeki ayine katıldı.[441] D'esperey'den dört gün sonra ise İngilizler'in Karadeniz Ordusu Başkumandanı General Milne İstanbul'a geldi. Bu suretle Fransız ve İngilizler arasında İstanbul'da üstünlük kurma yarışı başlamış oldu. Bu yarış ancak 3 Aralık'ta varılan uzlaşmayla bir süreliğine çözülebildi. Uzlaşmaya göre İstanbul'un Avrupa kısmından D'esperey, Anadolu kısmından İngiliz Milne sorumlu olacaktı.[442] Pek tabii ki gelişen olaylar Türk halkının maneviyatını bozdu. Çünkü resmen olmasa da artık İstanbul işgâl altında sayılırdı. Üstelik Rum gazetelerinin iddiaları ortaya bir İstanbul Meselesi'ni[443] çıkarmış ve Tasvîr-i Efkâr buna bağlı olarak İstanbul'daki Müslüman ve gayrımüslümlerin nüfus karşılaştırmasını şu şekilde yapmıştı:

---

[437] Velid Ebuzziya, *"Siyasiyat: İtilaf Gemileri Harimimize Girerken…"*, **Tasvîr-i Efkâr**, 14 Kasım 1918, S.2560, s.1.
[438] Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.28.
[439] F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.54.
[440] Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.38.
[441] **Tasvîr-i Efkâr**, *"General Franşe Despere'nin Muvasalatı"*, 24 Kasım 1918, S.2570, s.2.
[442] Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.43, 50.
[443] Bu dönemde azınlıkların nüfus bakımından İstanbul'da çoğunlukta olduklarını iddiaları üzerine ortaya bir İstanbul Meselesi çıkmıştı.

Gayrımüslimler		*Müslüman Unsur*
Rum	*218,416*	*603,919*
Ermeni	*88,109*	
Yahudi	*55,333*	
Yekûn	*361,858*	

Tasvîr-i Efkâr' a göre; azınlıkların nüfus bakımından İstanbul'da çoğunlukta oldukları iddialarını tartışmak bile gereksizdi ancak eğer bundan sonra milletlerin kaderine Wilson Prensipleri hâkim olacaksa Rumlar davalarını çoktan kaybetmiştiler. Çünkü nüfus istatistikleri bunu gösteriyordu. Bu yüzden Rumlar'ın İstanbul'da tarihi ve ırki hiçbir hakları yoktu.[444]

Velid Ebuzziya, *"İstanbul'u Kurtarmak İçin"* başlıklı yazısında Fransız ve İngiliz çevrelerinin İstanbul'u elinizden kaçırmamak istiyorsanız bu şehri idareye liyakatinizi ispat etmeniz lazımdır sözlerine karşılık Türkler'in İstanbul'u fethiyle yeni bir çağ açıp kapamasının ve bunca asırdır herşeye rağmen Türkler elinde bulunmasının bunu ispat ettiğini belirtmekteydi. Velid Bey, işte saydığı bu sebeplerden ötürü İstanbul'un Müslüman ve Türk kalacağından emindi ve son söz olarak şöyle demekteydi: *"Evet İstanbulumuz'u kurtaralım, çünkü İstanbul demek bütün yegâne melce-i İslam demektir. Dört sene zarfında evladından üç milyonunu vatan uğrunda feda etmiş olan bu millet, bugün şehrin altı yüz bin raddesinde olan sekene-i İslamı arasında temin-i ittihaddan aciz kalmamalı! Şehrimizi vakarımızla, sükunumuzla tahlise çalışalım ve Süleyman Nazif Bey'in dediği gibi bu bî-bedel şehr minaresiz ve minareler ezansız kalmasın!.."*[445]

1918 yılı sonlarında Yunan Hükümeti tarafından Yunan Milleti'ne yaptığı hizmetler nedeniyle *"Harp Salibi'nin birinci rütbesi"* verilen Franchet D'esperey'in[446] ikinci defa İstanbul'a gelişi Entrekasto kruvazörüyle 8 Şubat 1919'da oldu. 23 Kasım 1919'daki karşılanışını yeterince parlak bulmayan D'esperey, bu kez Fransız zırhlısından atılan yirmi bir pare top atışıyla birlikte Karaköy'den Fransız elçiliğine kadar İngiliz,

[444] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Wilson'un Terazisi Doğru Tartıyorsa…"*, 1 Aralık 1918, S.2577, s.1.
[445] Velid Ebuzziya, *"Siyasiyat: İstanbul'u Kurtarmak İçin"*, **Tasvîr-i Efkâr**, 7 Aralık 1918, S.2583, s.1.
[446] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Yunan Nişanları"*, 25 Aralık 1918, S.2601, s.1.

Fransız, İtalyan askerleriyle Averof'un bahriyelileri, Rum, Ermeni ve Musevi okullarının talebeleri tarafından karşılandı. Ayrıca D'esperey'in karşılamasında İngiliz General Wilson, Allenbi gibi İtilaf askerleriyle Harbiye Nezareti adına Mustafa Kemal ve Hilmi Paşalar hazır bulundu. Bundan başka Rum, Ermeni Patrikhaneleri ile Musevi Hahamhanesi Heyeti, Fransız Cemaati Vekilleri ve Papa Vekili yapılan karşılama töreninde yer alanlar arasındaydı. Karşılamada Ermeni emeline hizmet eden Fransızca Rönesans Gazetesi başyazarı Çaban Efendi, Ermeni Milleti adına bir hoşgeldiniz nutkunda bulundu ve General de buna karşılık Ermeni Milleti'ne karşı olan iyi hislerinden bahsetti.[447] Rum ve Ermeniler'in gösterileri ile mızıka sesleri arasında Sirkeci'den Beyoğlu'na kadar beyaz bir at üstünde görkemli bir yürüyüş yapan Franchet D'esperey,[448] Enver Paşa'nın boşaltılan yalısında kalacaktı.[449] Böylece İstanbul'daki üstünlük yarışı bir kez daha gündeme gelirken Türkler'in maneviyatı bozuk, İngilizler ise sinirliydi.[450]

Müttefik Devletler'in kuvvetlerince resmi olmasa da İstanbul'da böyle bir işgâl ortamının bulunması birçok kargaşaya yol açtı. İngiliz askeri üniformasını giyen Rumlar taşkınlığa başladı.[451] 2 Mart 1919'da Sirkeci'de üç sarhoş Yunan askeri caddeden geçmekte olan yolculara sataşmaya başladıkları için kendilerine uyarıda bulunan Hüsnü Efendi adındaki bir polisi katlederek diğerlerini de yaraladı.[452] Bu tür olayların artması üzerine Osmanlı Emniyet Kuvvetleri aciz bir duruma düştü. Hükümet ise bu olayları sadece protesto etmekle yetindi.[453]

3-Mütareke Sonrası Diğer İşgâller

I.Dünya Savaşı'nın tamamen bitişi 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla olmadı. Çünkü savaşın baş aktörü Almanya henüz bir mütareke imzalamamıştı. Almanya'nın ateşkes imzalaması 11 Kasım 1918'de oldu ve artık cephelerdeki savaşlar tamamen sona erdi.[454] Tasvîr-i Efkâr'a göre; I.Dünya Savaşı 2 Ağustos 1914'ten 11 Kasım 1918'e kadar bin beş yüz altmış bir gün devam etmişti.[455]

---

[447] **Tasvîr-i Efkâr**, *"General Franşe Despere'nin Vürudu ve Suret-i İstikbali"*, 9 Şubat 1919, S.2647, s.1.
[448] Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.123.
[449] **Tasvîr-i Efkâr**, *"General Franşe Despere'nin Vürudu ve Suret-i İstikbali"*, 9 Şubat 1919, S.2647, s.1.
[450] Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.123.
[451] F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.55.
[452] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Şenî' Bir Cinayet: Polis Hüsnü Efendi'nin Şehadeti"*, 3 Mart 1919, S.2669, s.1.
[453] F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.55.
[454] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Almanya da Mütareke Akd Etti"*, 13 Kasım 1918, S.2559, s.1.
[455] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Harb-i Umimi'nin Hitamı"*, 13 Kasım 1918, S.2559, s.1.

Mondros Mütarekesi'ne gelince imzalanan metin gereği orduların terhisi 5 Kasım 1918'de[456] *"82'den 309 tevellüdlü hizmet-i tamme ve maksure erbabının kanunen nakller lazım gelen sınıflara göre naklen ve ihtiyaca göre tercihen terhisleri hususuna dair irade-i seniyye şeref-sudur buyurulmuştur."*[457] şeklindeki Padişah'ın emriyle gerçekleşmiştir.

Emir gereği silah altındaki dört yüz bin askerin yaklaşık onda dokuzu memleketlerine gönderildi ve bu terhis işlemi sırasında askerler açlık ve yoksulluk içinde köylerinin yolunu tuttu.[458] Bu surette terhis edilenlerin sayısı 1919 Mart ayı sonunda toplam 337.615'ti.[459]

Ordunun bu şekilde terhis edilmesiyle birlikte işgâller gittikçe arttı. Almanlar'ın Bulgarlar'a bıraktığı Köstence'ye İngiliz Kuvvetleri el koydu.[460] Batum da Tahidiromos[461] Gazetesi'nin haberine göre İngiliz ve Fransızlar tarafından işgâl edilmişti[462] ki esasen işgâl tarihi 24 Aralık 1918'dir.[463] Batum'un işgâlinden sonra İngiliz Kumandan Walker, 9.Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa'dan Elviye-i Selase'nin 25 Ocak 1919'a kadar boşaltılmasını istedi.[464] 31 Ocak 1919'a kadar Elviye-i Selase tamamıyla boşaltıldığında[465] buradaki halk bölge çapında kongreler yaparak önce 5 Kasım 1918'de *"Kars İslam Şurası"*[466] adında, sonra 17-18 Ocak 1919'da *"Cenub-i Garbi Kafkas Hükumet-i Muvakkate-i Milliyesi"* şeklinde bir geçici yönetimi zaten kurmuştu.[467] Oysa Çağadamard[468] Gazetesi Şubat 1919'daki bir haberinde Kars'ın Ermenistan'a ilhakı iddiasını ortaya atıp şehirdeki Müslümanlara ancak *"15 bin put*[469]

---

[456] Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.12.
[457] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Terhis İrade-i Seniyyeye İktiran Etti"*, 6 Kasım 1918, S.2552, s.1.
[458] Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.12.
[459] F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.66.
[460] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Köstence'nin İşgâli"*, 17 Kasım 1918, S.2563, s.2.
[461] Rumca bir gazete. (A. A. Gazel ve Ş. Ortak, *"İkinci Meşrutiyet'ten 1927 Yılına Kadar…"*, s.252.)
[462] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Batum İşgâl Edilmiş"*, 22 Kasım 1918, S.2568, s.1.
[463] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, I, s.74; Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.72.
[464] S. Esin Dayı, **Elviye-i Selâse'de (Kars, Ardahan, Batum) Millî Teşkilâtlanma**, Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları, Erzurum, 1997, s78; F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.63.
[465] F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.63-64.
[466] Bülent Tanör, **Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)**, Afa Yayınları, İstanbul, 1992, s.107; M. Fahrettin Kırzıoğlu, **Bütünüyle Erzurum Kongresi**, Kültür Ofset, Ankara, 1993, s.51; Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.11.
[467] B. Tanör, **Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)**, s.108; M. F. Kırzıoğlu, **Bütünüyle Erzurum Kongresi**, s.3, 51; S.E. Dayı, **Elviye-i Selâse'de (Kars, Ardahan, Batum) Millî Teşkilâtlanma**, s.99.
[468] Ermenice çıkan bir gazete. (A. A. Gazel ve Ş. Ortak, *"İkinci Meşrutiyet'ten 1927 Yılına Kadar…"*, s.235.)
[469] Türkiye Türkçesi ağızlarından Artvin ve Kars ağızlarında *"put"* 16kg.lık ağırlık ölçüsü anlamına gelmektedir. (**Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü**, IX, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s.3492.)

buğday alıp götürmeye müsaade" edildiğini, kalan hububat ve erzakın Ermeni ve İtilaf askerlerine verileceğini yazmakta, *"Kars havalisi Türkleri mitingler yaparak Kars'ta Ermeni idaresi görmek istemediklerini İngiliz zabitanına anlattıklarından Ermeni memurini İngiliz zabitanıyla Aleksandropol[470]'e avdet etmişlerdir. General Beach[471] Türkler'in bu hareketinden memnun kalmayarak Tiflis'teki İtilaf mümessilleriyle istişareden sonra Kars'a kuvve-i askeriye göndermiştir."* demekteydi.[472] Hakikatte İngiliz General Beach bir Ermeni Hükümeti oluşturmak üzere elli-altmış kişilik bir heyetle 13 Ocak 1919'da Kars'a gelmiş ancak olayı protesto için büyük bir miting yapılması üzerine bu kararından vazgeçmişti.[473] Bu arada 6 Şubat 1919'da İngiliz Başkumandan Milne raporunda; Kars İslam Hükümeti'nin İngilizlerle iyi geçindiğini ve Ermeniler'in dönmesini istemediklerini, bu nedenle Ermeniler'in Kars'a sokulması için kuvvet kullanılması gerektiğini yazmaktaydı.[474] İngilizler'in bu düşüncelerinden ötürü Kars'taki Cenub-i Garbi Kafkas Hükumet-i Muvakkate-i Milliyesi'nin ömrü uzun olmadı. Yaklaşık altı ay sonra 12 Nisan 1919'da İngilizler'in Kars'ı işgâliyle geçici hükümet son buldu. İngilizler'in ilk işi parlamentoyu dağıtmak ve aralarında hükümet üyelerinin olduğu bazı kişileri Malta'ya sürmek oldu. Daha sonra Kars 30 Nisan 1919'da Ermeniler'e teslim edildi.[475]

Kasım ayı sonunda İngiltere'nin Filistin Ordusu Kumandanı General Allenby, 7.maddeye dayanarak Adana'nın tahliyesini istedi.[476] Ortada Müttefikler'in emniyetini tehdit edecek ve asayişi bozacak bir olay olmadığı halde İstanbul'daki hükümet Adana'daki kuvvetleri Pozantı'ya kadar çekmeyi kabul etti.[477] Adana'da bulunan 2.Ordu Kumandanı Nihat Paşa, boşaltmanın daha geç bir tarihte bitirilmesini istedi ve Yıldırım Orduları birliklerinden kalan silah ve cephaneyi kurtarmaya çalıştı.[478] Ancak bölgede bulunan başka bir İngiliz kumandanı 1918 Kasımı'nın yirmisine kadar Türk askerlerinin

---

[470] Aleksandropol adı Rusça olup Leninakan da denilmiştir ki bugün kullanılan asıl ismi Gümrü'dür. (M. F. Kırzıoğlu, **Bütünüyle Erzurum Kongresi**, s.278.)
[471] İngiliz General Beach, Kars'ın Ermeniler'e verilmesi kararına halkın gösterdiği tepki üzerine Gümrü'ye geri dönmüştür. (Rahmi Doğanay, *"Mondros Mütarekesi'nden Sonra Kars ve Yöresinde Ermeni Faaliyetleri"*, **Kazakistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.8, 2003, s.5.)
[472] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Kars'ın Ermenistan'a İlhakı"*, 11 Şubat 1919, S.2649, s.1. Haberin geri kalanı sansür edilmiştir.
[473] S.E. Dayı, **Elviye-i Selâse'de (Kars, Ardahan, Batum) Millî Teşkilâtlanma**, s.132.
[474] Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.121.
[475] B. Tanör, **Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)**, s.114.
[476] **Tasvîr-i Efkâr**, "Adana'nın Tahliyesi Meselesi", 25 Kasım 1918, S.2571, s.1.
[477] Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.37.
[478] F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.59; Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.40.

Toroslar'ın kuzeyine çekilmesini talep ettiğinden[479] trenler yetmedi ve bazı Türk askerleri yaya vaziyette yola çıktı.[480] Ordunun geri çekilmesinin ardından 11 Aralık'ta Ermeniler'den oluşturulmuş bir Fransız birliği Dörtyol'u işgâl etti. Sonra 27 Aralık'a kadar sırasıyla Tarsus, Adana, Mersin[481] ve Pozantı, Fransızlar tarafından ele geçirildi.[482]

9 Ocak 1919'da Yunanlılar Trakya'da Uzunköprü-Hadımköy demiryolunu işgâl etti. Tabiatıyla bu olay Trakyalı Türkler'i büyük endişelere sevk etti.[483] Tasvîr-i Efkâr, Trakya'ya gelen bu Yunan kuvvetinin Fransız Başkumandanlığı'nın idaresinde olduğunu belirtmekteydi.[484] 22 Ocak 1919'da İngilizler Konya İstasyonu'na el koydu.[485] Tasvîr-i Efkâr muhabirinin Akşehir'den aynı gün bildirdiği habere göre Konya, Eskişehir ve Ankara'ya giden trenlerin işletilmesini üzerine almak üzere İngiliz memurları gelmişti ve ayın yirmi yedisine kadar trenler sadece askeri nakliyat için kullanılıp ticari eşya nakli mümkün olmayacaktı. Bu yüzden Akşehir, Ilgın, İshaklu, Kadınhanı istasyonlarında aylardır yığılan mallar artık çürümeye yüz tutmuş bir haldeydi.[486] Diğer demiryollarından Kasaba-Aydın demiryolunu İngilizler, Fransızlarla birlikte işgâl ederken Doğu Trakya demiryolları ve Şark demiryollarına Fransızlar tarafından el konmuştu.[487]

Mütarekeden sonraki ilk işgâller bu şekilde olmakla beraber Müttefikler'in 6 Haziran 1915'ten itibaren Osmanlı Devleti'ne karşı uyguladığı deniz ablukası ancak 21 Şubat 1919'da kaldırıldı. Bu sürede devam eden abluka, Osmanlı topraklarının iaşesi ve ticaretine büyük bir zarar verdi.[488] Çünkü Tasvîr-i Efkâr Gazetesi'nde Osmanlı dahil dünyanın her yerinde savaş nedeniyle un ve dolayısıyla ekmek ihtiyacının karşılanamadığından sık sık bahsedilmekteydi. Hatta buna bağlı dünyanın birçok yerinde ölümlerin olduğu haber olarak gazetede yer almakta ve bu sebeple Amerika'dan gemilerle un gelmesinin önemine değinilmekteydi. Bundan başka kömür, sabun ve sigara ihtiyacının karşılanamadığı gibi konular Osmanlı memleketlerinin o günkü acı bir gerçeğiydi. Her ne kadar bu Osmanlı memleketlerine has bir durum olmasa da bu tür

---

[479] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Kilikya'nın Tahliyesi Hakkında Tayin Olunan Müddet"*, 5 Aralık 1918, S.2581, s.2.
[480] Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.52; F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.60.
[481] Fahri Belen'in eserinde basım hatası olarak *"Meis"* ifadesi geçmekte hâlbuki Meis bir adadır ve Adana bölgesiyle hiçbir yakınlığı bulunmamaktadır.
[482] F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.60; Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, I, s.75; S. Selek, **Milli Mücadele**, I, s.106.
[483] S. Selek, **Milli Mücadele**, I, s.116.
[484] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Trakya Meselesi ve Yunan Askeri"*, 20 Ocak 1919, S.2627, s.1.
[485] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, I, s.74.
[486] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Anadolu Demiryolları İşletmelerine İtilaf Zabitleri İzamı"*, 22 Ocak 1919, S.2629, s.1.
[487] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, I, s.74-75.
[488] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Sahillerimizden Abluka Ref' Olundu"*, 27 Şubat 1919, S.2665, s.1

haberler gazete sayfalarında sık sık yer almıştır. Dolayısıyla bu konuda ayrı bir çalışma yapılması gerektiği ortadadır.

4-Medine, Trablus ve Yemen'deki Osmanlı Kuvvetleri'nin Teslimi

Mondros Mütarekesi maddeleri gereğince teslim olması gereken ancak mütarekeden sonra savaşmaya devam Osmanlı kuvvetleri İtilaf Devletleri için büyük bir sorundu. Bunların başında Medine'deki Osmanlı kuvvetlerinin başındaki Fahrettin Paşa geliyordu.

Bu sırada Medine'deki Osmanlı kuvveti sekiz, on bin miktarında olup dört bin Türk, üç bin Arnavut, üç bin Arap'tan oluşmaktaydı ve şehir Şerif Hüseyinzade Emir Ali ve Emir Abdullah tarafından idare edilen Arap kuvvetleri tarafından kuşatılmıştı.[489]

Fahrettin Paşa'ya tekrar ve tekrar telgraf çekilmesine rağmen bir türlü silah bıraktırılamadı. En sonunda Amiral Calthorpe hükümete bu durumdan şikâyetle mütarekeye uyulması gerektiğinden yakındı. Hükümetse, Amiral'e; yapılan inceleme sonucunda telgrafların Medine'ye ulaşmadığı bildirildi. Onun için Fahrettin Paşa'ya bir heyet gönderilerek mütareke şartlarının bildirilmesi uygun görüldü.[490] Bu iş için Erkan-ı Harbiye Riyaseti Yaveri Yüzbaşı Ziya Bey bizzat görevlendirildi ve 10 Aralık 1919'da bir İngiliz torpidosuyla İstanbul'dan ayrıldı.[491] İki gün sonra İskenderiye'den Süveyş'e trenle altı saat yolculuk yapan Yüzbaşı Ziya Bey, orada bulunan bir torpidoyla Yenbu'ul-bahr[492]'e ulaştı ve beraberinde bir İngiliz subayı olduğu halde develerle yirmi altı saatlik yolculuktan sonra Medine'ye vardı. Medine'yi savunan Mustafa Fahrettin Paşa ile gece on bir buçuk on iki civarlarında görüşen Ziya Bey, kendisine Padişah'ın selamını ve hükümetin emirlerini bildirdi. Sabah altıya kadar devam eden konuşmalar sırasında memleketin durumu ve eski Harbiye Nazırı Abdullah Paşa'nın imzalı emri Fahrettin Paşa'ya verildi.[493]

---

[489] **Tasfîr-i Efkâr**, *"Belde-i Mutahhara'nın Akıbeti"*, 2 Şubat 1919, S.2640, s.1. Yüzbaşı Ziya Bey'in mülakatının bazı kısımları sansüre uğramış ve gazete 2 Şubat'tan 6 Şubat'a kadar **Tasfîr-i Efkâr** adıyla çıkmıştır.
[490] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Medinemiz Elan Teslim Olmamış"*, 28 Kasım 1918, S.2574, s.1.
[491] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Medine-i Münevvere'ye Mütevecciheh Yüzbaşı Ziya Bey Hareket Etti"*, 11 Aralık 1918, S.2587, s.2.
[492] 1909'dan itibaren Medine Sancağı'na bağlı kaza. (T. Sezen, **Osmanlı Yer Adları,** s.523.)
[493] **Tasfîr-i Efkâr**, *"Belde-i Mutahhara'nın Akıbeti"*, 2 Şubat 1919, S.2640, s.1.

27 Aralık 1918'de Fahrettin Paşa bütün kumandanları toplayarak hükümetin emrini bildirdi ve Padişah'ın emri olmadan teslim olunmayacağını kesin bir şekilde ifade etti.[494] Bu yüzden hükümet bu sefer Adliye Nazırı Haydar Molla Efendi'nin bizzat Medine'ye gönderilmesine karar verdi. Haydar Molla Efendi, Fahrettin Paşa'ya mütareke hükümlerinin uygulanma zorunluluğunu anlatarak onu teslim olmaya ikna edecek ve kendisini selam-ı şahane ile taltif edecekti.[495] Ancak öyle olmadı. Fahrettin Paşa, Padişah'ın emrini getiren Haydar Molla'ya düşman baskısı altında böyle bir karara varıldığını ve bunun bir hükmü olmadığını söyledi.[496] Fakat Yüzbaşı Ziya Bey'in Tasfîr-i Efkâr'a verdiği açıklamaya göre 30-31 Aralık 1918 gecesi Fahrettin Paşa'nın Erkan-ı Harb Reisi Kaymakam Emin Bey kumandanı olduğu alayla teslim olduğundan[497] ve bir beyanname yayınladığından[498] bu hareket yavaş yavaş diğer askerleri etkiledi. Fahrettin Paşa zor duruma düştüğünden[499] Emin Bey'in bu beyannamesinin etkisini kırmak için iki farklı karşı beyanname yayınladı. Bu günlerde bile Fahrettin Paşa'nın ağzından *"hayır, teslim olmayacağım!"* dan başka söz çıkmıyordu. En sonunda askerler adına Albay Ali Necip Bey 5 Ocak 1919'da Fahrettin Paşa ile görüşüp onu teslim olmaya ikna etti.[500]

Fahrettin Paşa'nın direnişi ancak 10 Ocak 1919'da sona erdi ve şehri İngilizler'e teslim etmeyi kabul etmek zorunda kaldı.[501] Tasvîr-i Efkâr, bu gelişmeyi okuyucularına şu şekilde duyurdu:

"Malum olduğu üzere Fahri Paşa, Medine-i Münevvere'yi kolayca terk ve teslime razı olmamış, bundan evvel kendisine ahkâm-ı mütarekeyi tebliğ etmek üzere Yüzbaşı Yusuf Ziya Bey gönderildiği gibi son defada Adliye Nazır-ı Sabıkı Haydar Molla Efendi belde-i mutahharaya izam olunmuştur. Fahri Paşa, kırk beş-elli yaşlarında bir zat olub harb-i umumiden evvel Erzurum ve İran hudud komisyonlarında çalışmış, bu harbin ibtidasında da Filistin taraflarına izam kılınmıştır. Bir aralık Dördüncü Ordu Kumandanlığı Vekâleti'ni ifa etmiş olan müşarünileyh, Emir Faysal'ın Medine'yi terk ettikten ve Hicaz ahvali şüpheli bir şekl aldıktan sonra belde-i mutahhara kumandanı tayin olunmuş ve 332 Mayıs'ından 10 Kanun-u Sani 335 tarihine kadar gayet cüzi fakat

---

[494] Feridun Kandemir, **Fahreddin Paşa'nın Medine Müdafaası**, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 2010, s.188-189.
[495] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Fahri Paşa'ya Selam-ı Şahane"*, 3 Ocak 1919, S.2610, s.1.
[496] F. Kandemir, **Fahreddin Paşa'nın Medine Müdafaası**, s.210.
[497] **Tasfîr-i Efkâr**, *"Belde-i Mutahhara'nın Akıbeti"*, 2 Şubat 1919, S.2640, s.1.
[498] F. Kandemir, **Fahreddin Paşa'nın Medine Müdafaası**, s.194-202.
[499] **Tasfîr-i Efkâr**, *"Belde-i Mutahhara'nın Akıbeti"*, 2 Şubat 1919, S.2640, s.1.
[500] F. Kandemir, **Fahreddin Paşa'nın Medine Müdafaası**, s.202-213.
[501] Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.89.

kahraman bir kuvvet ile müdafaa eylemiştir. Medine kumandanı Fahri Paşa'nın şehri terk ve teslim eylediği haberi, İtilaf Mümessilleri canibinden Hariciye Nezareti'ne icra olunan tebligat-ı resmiye ile teeyyüd eylemiştir. İtilaf Mümessili'nin işaratına nazaren Medine'nin tahliye ve teslimi Kanun-u Sani'nin onuncu günü vaki olmuştur."[502]

Teslim olan Fahrettin Paşa önce Kahire'ye sonra Malta'ya sürgün edildi.[503] Osmanlı Ordusu'nun Medine'deki bu tesliminin ardından Fransa Hükümeti, Hicaz Hükümeti Kıtaları Başkumandanı Emir Faysal'a *"Hurma Dalı ile Harp Salibi nişanı"* vermişti.[504]

Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'nın 6 Kasım 1918'de Fahrettin Paşa ile birlikte teslim olunmasını emrettiği diğer birlikler Yemen, Asir[505] ve Trablus'ta[506] bulunmaktaydı. Mütareke icabı önce 6 Aralık 1918'de[507] Aden'deki Said Paşa, sonra Medine'deki Fahrettin Paşa kumandasındaki birlikler teslim olmuşlardı ancak Yemen ve Trablus'taki kumandanlar hala direniyordu. Bu nedenle mütareke şartlarını kendilerine bildirmek üzere Trablusgarb'taki kuvvetleri yöneten Şehzade Osman Fuat Efendi'ye Recep Paşazade Süvari Yüzbaşısı Ekrem Recep Bey ve Hudeyde'deki[508] kuvvetleri yöneten Beyoğlu eski mutasarrıfı Muhiddin Paşa'ya Kurmay Yüzbaşı Subhi Bey gönderildi.[509]

Yüzbaşı Recep Bey, Toronto'ya hareketle oradan trenle Roma'ya, oradan Siragüza'ya[510] ulaştı ve Siragüza'dan gemi ile Trablus'a gitti. Görevi icabı Trablus'ta on beş gün kadar kalan Yüzbaşı Recep Bey, Şehzade Osman Fuat Efendi'yi mütarekeden haberdar ederek geri döndü. Tasvîr-i Efkâr'a konuşan Yüzbaşı Recep Bey, Trablus'taki kuvvetler hakkında şu bilgiyi vermekteydi: *"Mütarekeden Şehzade Fuad Efendi Hazretleriyle Osmanlı zabitanı zaten haberdar oldukları için harekât-ı harbiye tatil edilmiş bulunmaktaydı. Şehzade Fuad Efendi Hazretleriyle diğer Osmanlı zabitanının kariben avdet edecekleri zan olunabilir. Maa-hazâ ne suretle avdet edeceklerini*

---

[502] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Medine-i Münevvere'nin Teslimi"*, 16 Ocak 1919, S.2623, s.1.
[503] Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.58.
[504] **Tasfîr-i Efkâr**, *"Emir Faysal'a Nişanlar"*, 6 Şubat 1919, S.2644, s.2.
[505] Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.14.
[506] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Trablus ve Yemen'deki Kuvvetlerimiz"*, 18 Ocak 1919, S.2625, s.1.
[507] Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.54.
[508] 1871'den beri Yemen Vilayeti sancağı, 1899'dan beri de Hudeyde Vilayeti (T. Sezen, **Osmanlı Yer Adları,** s.241.)
[509] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Trablus ve Yemen'deki Kuvvetlerimiz"*, 18 Ocak 1919, S.2625, s.1.
[510] İtalya'nın Sicilya Adası'nda bir şehir.

bilmiyorum."[511] Şehzade Osman Fuat Efendi[512], İstanbul'dan gelen teslim emri üzerine *"düşmana teslim olmak namussuzluktur"* deyip çöle çekildi ve Tunus'a geçti. Burada İtalyanlar tarafından yakalanan Şehzade, Napoli'de bir evde göz hapsinde tutuldu[513] ve İstanbul'a ancak 8 Ekim 1919'da dönebildi.[514]

Yemen, Asir ve Hudeyde'deki Osmanlı kuvvetlerine gelince onlar 15 Şubat 1919'da geri çekilmeye başlamış ve bu geri çekilme 25 Mart 1919'da sona ermişti.[515]

B-İŞGÂLLERE TEPKİ OLARAK ORTAYA ÇIKAN MİLLİ CEMİYETLER

1-Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti (2 Kasım 1918)

Çok farklı bir yönetim boşluğundan ortaya çıkan Ahıska Hükumet-i Muvakkatası, Aras Türk Cumhuriyeti Hükümeti ve Kars İslam Şurası[516] gibi örgütlenmeleri bir kenara bırakırsak bölgesel kurtuluşu hedefleyen ilk cemiyet Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti oldu. 2 Kasım 1918'de kurulan cemiyetin amacı Trakya'nın Osmanlı Padişahı'na bağlılığını ve toprak bütünlüğünü korumaktı.[517] 9 Ocak 1919'da Yunanlılar'ın Uzunköprü-Hadımköy demiryolunu işgâli cemiyetin daha fazla bir faaliyet sergilemesine yol açtı.[518] Cemiyet, Trakya'nın Yunanistan'a verilmesini önlemeye çalışmak maksadıyla Trakya'nın tarih, ırk, kültür ve ekonomi yönünden Türk olduğunu kanıtlamak için yayınlar yapmaya başladı.[519] Ayrıca 20 Mart 1919'da[520] Trakya'nın Türkler'de kalmasını sağlamak üzere Paris'e bir heyet gönderdi.[521] Ne var ki cemiyetin bu çabalarına karşın Trakyalı Rumlar günden güne şımararak taşkınlıklar

---

[511] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Trablus'taki Kuvvetlerimiz"*, 1 Nisan 1919, S.2692, s.1.
[512] Şehzade Osman Fuat Efendi'nin Trablus'taki bu faaliyetleri hakkında iyi bir çalışma veya tezin olmaması büyük bir eksik olsa gerektir.
[513] Murat Bardakçı, **Osmanlı Hanedanının Sürgün Öyküsü Son Osmanlılar**, Doğan Yayıncılık, İstanbul, 2006, s.105.
[514] Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, II, s.156.
[515] Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.150, 184.
[516] B. Tanör, **Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)**, s.107. Bülent Tanör, Türkiye'deki kongre hareketlerini 4 jeopolitik sistem altında toplar ve bunları *"takımyıldızları"* olarak niteler. Bunlar Elviye-i Selase, Trakya, Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu ile Batı Anadolu Kongre Grupları'dır. Bu bölgesel kongre sistemleri Sivas Kongresi ile yavaş yavaş ulusal bir kongre sisteminin yörüngesine girmeye ve merkezi bir sisteme bağlanmaya başlayacaktır. (B. Tanör, **Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)**, s.27.)
[517] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, I, s.124.
[518] S. Selek, **Milli Mücadele**, I, s.116.
[519] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, I, s.124.
[520] Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.178.
[521] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Trakya Mümessilleri'nin Hareketi"*, 31 Mart 1919, S.2691, s.2.

yapıyor ve Trakya'nın Yunanistan'a ilhakı için komiteler kuruyordu.[522] Bu yüzden Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin başkanı Müftü Mestan Efendi ile Edirne Belediye Başkanı Şevket Bey, 2 Nisan 1919'da Padişah Vahdettin'in huzuruna çıkarak konuşmuş ancak Padişah sadece Trakya halkına selamını söylemekle ve cemiyetin millete yararlı hizmetlerde bulunmasını temenni etmekle yetinmişti.[523] Yine bu sıralarda Patris Gazetesi'nin haberine göre Atina'daki *"Rum Cemiyet-i Vataniyesi"* Edirne ile Kırkkilise/Kırklareli'de yetimhane kurulmasına ve açılmasına karar vermişti.[524] Hükümetin bu konuda elinden bir şey gelmediğinden Nisan ayı içinde Anadolu ve Trakya'ya öğüt kurulu göndermeye karar verilmiş ve Trakya'ya gidecek kurulun başkanlığına Şehzade Cemalettin Efendi getirilmişti.[525] 28 Nisan 1919'da hareket edecek olan bu heyette şehzadeden başka eski Harbiye Nazırı Cevat Paşa ile Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa[526] vardı.[527]

2-İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti (1 Aralık 1918)

İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti, Trakya'daki Rum taşkınlıklarının arttığı bir dönemde Yunanlılar'ın işgâlinden korunmak için kurulan başka bir cemiyetti. Çünkü Atina'dan başka Sisam, Sakız, Kahire ve Amerika'nın NewYork şehrinde Anadolulu Rumlar'ın teşebbüsüyle mitingler yapılıp Anadolu Rumları'nın Türk idaresinden kurtarılması lehinde sözler söyleniyordu.[528] Bunun hedefi açıktı: Anadolu'ya çıkmak için ilk kapı İzmir'di. Bu nedenle 20 Kasım 1918'de siyasi bir mahiyeti olmayarak sadece ilmi sahada çalışmak amacıyla İzmir'de bir *"Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti"* kurulmak üzere hazırlıklara başlanmış,[529] ancak kuruluşu 1 Aralık 1918'de gerçekleşebilmişti. Cemiyetin amacı İzmir'in Yunanlılar'a verilmesini önlemek için Wilson Prensipleri'ne dayanarak bölgenin Türklüğünü ispat etmekti.[530]

---

[522] S. Selek, **Milli Mücadele**, I, s.117.
[523] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Trakya Heyeti Huzur-u Hümayun'da"*, 3 Nisan 1919, S.2693, s.2.
[524] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Rum Cemiyetleri"*, 27 Nisan 1919, S.2708, s.1.
[525] Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.179, 206.
[526] Şehzade Seyfeddin Efendi'nin rahatsızlığından dolayı yerine Şehzade Cemaleddin Efendi gitti. Ayrıca burada sözü edilen Cevat ve Fevzi Paşalar, Milli Mücadele'ye yardımı dokunan şahsiyetlerden olup, Fevzi Paşa daha sonra Milli Mücadele'ye katılacaktır.
[527] **Tasvîr-i Efkâr**, *"İkinci Heyet-i Nasiha",* 28 Nisan 1919, S.2709, s.2.
[528] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Mitingler Yapıyorlarmış.."*, 22 Kasım 1918, S.2568, s.1.
[529] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti"*, 22 Kasım 1918, S.2568, s.2.
[530] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, I, s.125.

İlk aşamada İzmir'deki Türkler, Rumlar'ın çıkardıkları Rumca ve Fransızca gazetelerle Türkler aleyhine attıkları iftiraların müttefik devlet temsilcilerini etkileyebileceğini düşünüp Fransızca ve İngilizce bir gazete yayınlamaya karar vermişti. Onun için Köylü Gazetesi birkaç gün bu iki dilde yayınlanmıştı.[531]

20 Aralık 1918'de toplanan İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Uşakizade Halit Ziya ve eski Bahriye Nazırı Rauf Beyler gibi kişilerden oluşan bir heyeti Avrupa'ya gönderip Wilson ile temasa geçirmeyi sağlayacağını beyan etti[532] ise de bunun gerçekleşip gerçekleşmediğini bilemiyoruz. Ancak bilinen bir şey varsa o da cemiyetin daha sonradan farklı kişilerle yine Paris'e bir heyet göndermek istediği ancak Hürriyet ve İtilaf Partililerce engellendikleriydi.[533]

İzmirliler ve İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin faaliyetleri bu çizgide iken Ermeni ve Rumlar birlikte hareket ederek kendilerini Avrupa'ya karşı mazlum göstermeye ve İtilaf Devletleri'nin ilgisinden istifade etmeye çalışıyorlardı.[534] Öyle olduğu halde Trakya'daki taşkınlıklar burada yaşanmaya başlamış ve İzmir'e gelmekte olan yolcu arabalarına Rum çeteleri musallat olmuştu.[535] İzmir'de çıkan Duygu Gazetesi'nin haberinde ise bir bahaneyle İzmir Tiyatrosu'na getirilen Müslüman kadınlara Yunanistan'a ve Venizelos'a ait resimlerin gösterildiğini, bundan rahatsız olan kadınların protesto ile sinema için verdikleri 25 kuruşu talep ettikleri yazıyordu.[536] İşte bu türden olayları ortadan kaldırmak maksadıyla İstanbul'daki hükümetin başvurduğu yöntem nasihat heyeti göndermekten ibaretti. Anadolu'ya gönderilecek nasihat heyeti için hükümet patrikhanelerle konuşarak fikirlerini almış ve heyete Hristiyan memurların bazılarının katılmasını uygun görmüştü. Heyetin başkanlığını Şehzade Abdurrahim Efendi üstlenmiş olup heyetteki diğer kişiler Bahriye Nazırı Rıza Paşa, eski Divan-ı Harp Reisi Mahmut Hayret Paşa ile temyiz mahkemesi üyelerinden Artin Efendi idi.[537] Rumca

---

[531] **Tasvîr-i Efkâr**, *"İzmirliler'in Şayan-ı Teşekkür ve İmtisal Bir Himmetleri"*, 26 Kasım 1918, S.2572, s.1.
[532] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin Faaliyeti"*, 22 Aralık 1918, S.2598, s.2.
[533] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, I, s.126.
[534] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Rum ve Ermeniler'in İştiraki"*, 9 Ocak 1919, S.2616, s.1.
[535] **Tasvîr-i Efkâr**, *"İzmir'de Rum Çeteleri'nin Faaliyeti"*, 9 Ocak 1919, S.2616, s.1. 8 Ocak 1919'da Çeşme'den alınan haberlere göre Urla civarında on iki kişilik bir Rum çetesi iki Yanyalı Müslüman arabacıyı katlederek Çeşme halkından birinin 450 lirasını ve yolculardan Sakızlı Galip'in bir miktar parasını alarak kalbi ve omuzundan yaralamışlardı.
[536] **Tasvîr-i Efkâr**, *"İzmir Hanımları'nın Asabiyet-i Milliyesi"*, 9 Şubat 1919, S.2647, s.2.
[537] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Vilayetlere Gidecek Heyet-i Nasiha"*, 12 Nisan 1919, S.2702, s.1. Bu heyet Bursa, Balıkesir, İzmir, Aydın, Antalya ve Konya'ya giderek faaliyet gösterecektir. Heyet İzmir'in işgâlinden sonra trenle İstanbul'a geri dönecektir. (**Tasvîr-i Efkâr**, 27 Nisan 1919, S.2708, s.2; **Tasvîr-i Efkâr**, 1 Mayıs 1919, S.2712, s.2; **Tasvîr-i Efkâr**, 7 Mayıs 1919, S.2718, s.2; **Tasvîr-i Efkâr**, 19 Mayıs 1919, S.2729, s.2.)

gazetelerin görüşü öğüt kurulu veya nasihat heyetinin halklar arasındaki bu gerginliği ortadan kaldıramayacağı ve Paris Konferansı'ndan Anadolu hakkında çıkacak kararın beklenilmesi gerektiği yönündeydi.[538] Saday-ı Hak Gazetesi ise daha önceki bir yayınında Paris Konferansı ile ilgili olarak ABD Başkanı Wilson'un heyetinde bulunan Amerika'nın büyük âlim ve yazarlarından Gibbon'un *"Avrupa ve İslam"* başlıklı makalesinde *"Panama Kanalı nasıl Amerikalılar'ın, Kiel Kanalı da Almanlar'ın zir-u tasarrufunda bulunuyorsa Boğazlar'ın da o suretle Türkiye'nin yed-i tesahubunda ibkası lazım geleceğini"* ifade etmesine dayanarak konferansta Türkler'in haklarını anlayan vicdanlı kişilerin olduğuyla avunmaktaydı.[539]

3-Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti (4 Aralık 1918)

Doğu Anadolu'nun Ermeniler'e ve Gürcüler'e verilmesinin önlemek amacıyla 4 Aralık 1918'de İstanbul'da kurulan[540] cemiyetin kuruluşu yayın organı olan Hadisât Gazetesi'nde şu şekilde yer aldı:

"Vilayat-ı Şarkiye'de unsur-u galib olan Türk ve Kürdler'in hukuk-ı milliyesini müdafaa azmiyle alakadar bazı zevat-ı ma'rûfe tarafından bir heyet teşkil edilmiş ve bu babdaki muamele-i resmiyeye tevessül kılınmıştır."

"Erzurum, Bitlis, Diyarbakır, Sivas, Mamuret'ül Aziz, Van vilayetlerinden müteşekkil olan Vilayat-ı Şarkiye'de en ziyade Türkler, sonra Kürdler ekseriyet-i kahire teşkil ederler. Rabıta-i İslamiye ise aradaki ırk ve lisan ihtilafını büsbütün izale etmiştir. Bu vilayetler ahalisi meyanında aile-i Osmaniye'den iftiraki arzu ve hatta bu iftirake bila-ıztırab tahammül edecek adam tasavvur olunamaz. Yeni teşekkül eden müdafaa-i hukuk-

---

[538] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Rumca Gazeteler'in Neşriyatı"*, 29 Nisan 1919, S.2710, s.2.
[539] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Saday-ı Hak Ne Diyor?"*, 10 Ocak 1919, S.2617, s.1.
[540] Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.51; Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, I, s.127. Bu konunun esas kaynağı olan Fahrettin Kırzıoğlu'nun *"Bütünüyle Erzurum Kongresi"* adlı eserinde cemiyetin kuruluş tarihinin yılı baskı hatasından dolayı olsa gerek 1919 olarak verilmektedir. Onun dışında cemiyetin nizamnamesinin metnine bakıldığında altında yazan tarih 2 Aralık 1918'dir. Kırzıoğlu'nun kuruluş tarihi hakkındaki diğer kaynağı cemiyetin yayın organı olan Hadisât Gazetesi'nin 4 Aralık 1918 tarihli sayısıdır. Ancak bu sayıda cemiyetin 2 Aralık'ta kurulduğuna dair bir ibare geçmemektedir. (M. F. Kırzıoğlu, **Bütünüyle Erzurum Kongresi**, s.4-6; **Hadisât**, 4 Aralık 1918, S.46, s.1-2.) Zeki Sarıhan'ın çalışmasında her ne kadar cemiyetin kuruluşu 4 Aralık bölümünde verilse de verilen kaynaklardaki 2, 3 Aralık gibi tarihlerin farklılığına dikkat çekilmektedir. Sarıhan'dan başka cemiyetin kuruluş tarihi konusunda birçok kaynak 4 Aralık 1918'i göstermektedir. (Tolga Başak, **Milli Mücadele Günlerinde Cevat Dursunoğlu**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010, s.24; S. Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, I, s.142; Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, I, s.127.**)**

ı milliye heyeti bu hakikati âleme isbat için her vesileyi ihzar edecektir. Mesaisinde nail-i muvaffakiyet olmasını temenni ederiz."[541]

Vilayat-ı Şarkiye Cemiyeti'nin ilk önemli toplantısı 13 Aralık 1918'de yapıldı. Bu toplantıya cemiyetin otuz kadar üyesi katılarak[542] özetle şu kararları aldılar:

"1-Türk ve Kürd hukuk-ı tarihiye ve ırkiyelerini Osmanlı namı altında te'lif ve tevfik etmek.

2-Hükümet-i sabıka tarafından Ermeniler hakkında tatbik edilen mezalim itiraf edilmekle beraber, Ermeniler'in de ahali-i İslamiye hakkında pek çok mezalim icra ettiklerini vesaik derci ile isbat etmek.

3-Bu hususta neşriyat-ı hakk-gûyânede bulunmak üzere Fransızca bir gazete neşr etmek.

4-Türk'ün hukukunu müdafaada pek büyük bir ulüvv-ü cenab gösteren Mösyö Piyer Loti'ye bir teşekkür telgrafı keşide etmek.

5-Vilayat-ı Şarkiye'de cari olmuş bulunan mezalim ve haksızlıklara dair ilmi ve bi-tarafane bir şekilde tahkikatta bulunmak üzere Avrupa Hukukiyunu'ndan Mösyö Piyer Loti delaletiyle bir heyetin mahalline izamına teşebbüs etmek ve bu hususta teminatta bulunmak.

6-Heyet-i idare erkânından lisan-aşna bazı zevatın şehrimizdeki İtilaf mümessilleri ile görüşerek cemiyet makasıdına müteallik hukukun müdafaasına çalışmak."[543]

"7-Avrupa'ya heyetler i'zamıyla hukuk-ı müşterekemizin müdafaası."[544]

Tasvîr-i Efkâr, cemiyetin bu kararına katılarak elinden gelen yardımı yapmayı vaat ediyor ve cemiyetin davasında haklılığını ispat için I.Dünya Savaşı'ndan önceki Vilayat-ı Şarkiye nüfusunu[545] şu şekilde veriyordu:

---

[541] **Hadisât**, *"Vilayat-ı Şarkiyemizin Hukuku"*, 4 Aralık 1918, S.46, s.1.
[542] **Hadisât**, *"Vilayat-ı Şarkiyemizin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"*, 14 Aralık 1918, S.56, s.1.
[543] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Vilayat-ı Şarkiye'de Ekseriyet Müslümanlardadır"*, 14 Aralık 1918, S.2590, s.1. Hadisât Gazetesi'nde verilen maddelerle Tasvîr-i Efkâr'dakiler hemen hemen aynıdır. Yalnız karara varılan maddeler Hadisât'ta bir madde fazladır ki onu da metinde verdik.
[544] **Hadisât**, *"Vilayat-ı Şarkiyemizin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"*, 14 Aralık 1918, S.56, s.1.
[545] Aynı nüfus oranları Müslüman ve Ermeniler olmak üzere daha sonradan tekrar verilip Vilayat-ı Sitte'de Müslümanların Ermeniler'den altı defa fazla olduğu ifade edilecektir. (**Tasvîr-i Efkâr**, *"Vilayat-ı Sitte'de Müslümanlar Ermeniler'den Altı Defa Fazla"*, 15 Aralık 1918, S.2591, s.1.)

	İslam Unsuru	*Ermeni Unsuru*	*Anasır-ı Muhtelife*	*Nüfus-u Umumiye*
Van Vilayeti	*179,380*	*67,792*	*11,969*	*259,141*
Mamuret'ül Aziz Vilayeti	*446,379*	*76,070*	*2,762*	*525,211*
Erzurum Vilayeti	*673,279*	*125,657*	*16,347*	*815,283*
Bitlis Vilayeti	*309,999*	*114,704*	*12,776*	*437,479*
Sivas Vilayeti	*939,735*	*143,406*	*85,299*	*1,168,440*
Diyarbakır Vilayeti	*492,101*	*55,891*	*66,948*	*614,940*
Yekûn	*3,040,873*	*583,520*	*196,101*	*3,820,494*

Ayrıca yine Tasvîr-i Efkâr'ın verdiği bilgiye göre *"içlerinde pek mümtaz Kürd erkânı bulunan bu cemiyet, esas itibarıyla kabul ettiği Hükümet-i Osmaniye'nin taht-ı hakimiyetinde –ekalliyetin hukukunu ve inkişafını temin ve muhafaza şartıyla- ifay-ı mevcutiyet şeklini terviç eylediği takdirde, bundan evvel Kürdler'in inkişafına sa'y u gayret emeliyle müteşekkil Milli Kürd Cemiyeti ile teşrik-i mesai esasını kabul etmişti."*[546] Buna karşın cemiyet, Aralık ayının sonunda basına verdiği bir açıklamada amacını ve siyasi hiçbir ilişkisinin olmadığını şu sözlerle duyurmuştu: *"Cemiyetimizin gaye-i teşekkülü Vilayat-ı Şarkiye'de ekseriyet-i azimeyi teşkil eden anasır-ı müslimenin muhafaza-i hukuku ve bu hak, lutf-u hak ile ihkak edildikten sonra ifay-ı vazife etmiş olmakla mübahi bulunan bu cemiyetin mesaisine hitam vereceği tabiidir. Binaenaleyh münferiden bu maksadla teessüs etmiş olan cemiyetimizin mevcut veya münfesih ve siyasi gayr-ı siyasi hiçbir cemiyet ve fırka ile münasebeti bulunmadığı ilan olunur."*[547]

Vilayat-ı Şarkiye Cemiyeti Aralık ayındaki toplantısından sonra çok geçmeden Ermeniler'e verilmek istenen yerlerde çalışmak gerekliliğini anlamış[548] ve ilk şubesini Erzurum'da açmaya daha Ocak 1919 başlarında girişmişti. Ancak *"İttihatçılar yine iş başına geçecek"* yaygarısını koparan Erzurum'daki bazı kişiler buna engel oldu.

[546] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Vilayat-ı Şarkiye'de Ekseriyet Müslümanlardadır"*, 14 Aralık 1918, S.2590, s.1.
[547] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Vilayat-ı Şarkiye Cemiyeti"*, 30 Aralık 1918, S.2606, s.2.
[548] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, I, s.127.

Ermeniler, Paris'teki Onlar Konseyi'nden Maraş, Kilikya, Vilayat-ı Sitte ve Trabzon'u isteyince bunu gazetelerden duyan Erzurum'un ileri gelenleri, bu kez İttihatçı diye uzaklaştıkları Müdafaa-i Hukukçular'ı bulup cemiyetin hemen kurulmasını istediler. Bunun üzerine 10 Mart 1919'da verilen dilekçeyle cemiyetin Erzurum şubesi resmen kurulmuş oldu.[549] Kuruluşunun kabulünden bir gün önce yayınladığı bildiride bölgedeki Ermeni nüfusunun hiçbir zaman yüzde on beşi geçmediğini, buraların Türk ve Kürtler'in ortak yurdu olduğunu açıklayan Vilayat-ı Şarkiye Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi,[550] Ermeniler'e verilmesinden söz edilen altı doğu ilinden öteki beşi ve Trabzon ile işbirliği yapılmasını zorunlu gördüğünden ilerde yapılacak Erzurum Kongresi'ne bu illeri de davet edecekti.[551]

Doğu Anadolu'daki bu Ermeni taleplerine karşı halktan tepkiler gelmekteydi. Malatya'dan mahalli eşraf ve tüccarın birçoğunun imzasıyla Tasvîr-i Efkâr Matbaası'na gönderilen uzun bir telgrafta Vilayat-ı Şarkiye'nin Ermenistan'a ilhakı hakkında Ermeniler'in Avrupa'daki girişiminden bahsedilerek Ermeniler'in isyanları neticesi devleti tehcire mecbur bıraktıkları, bu olayda cezası olanlar varsa tarafsız şekilde incelenip cezalandırılması talep ediliyor ve Hazreti Ömer zamanından beri İslam olan Malatya'nın Osmanlı Devleti ile halifeye olan bağlılıklarından asla koparılamayacağı hususunun dünyaya ilan edilmesi Osmanlı Basını'ndan talep ediliyordu.[552] Onun için 12 Mart 1919'da bölge halkındaki bu tepkiler neticesi Vilayat-ı Şarkiye Cemiyeti'nin bir şubesi Elazığ/Mamuret'ül Aziz'da açılmıştı.[553]

Bundan başka Malazgirt'ten Tasvîr-i Efkâr'a çekilen bir telgrafta bazı Avrupalılar'ın bile *"Kürdistan"* diye adlandırdığı yerlerin Cemiyet-i Akvam ve Wilson Prensipleri'ne rağmen Ermenistan'a verileceğine dair alınan duyumlar zikredildikten sonra Osmanlı Basını'ndan milyonlarca Müslüman'ın Ermeni çetelerinin tecavüzüne karşı milli hukuklarının korunması istenmekteydi.[554] Mardin'deki Süryani Cemaati de Paskalya dolayısıyla yaptıkları ayinde Padişah'a uzun ömür ve afiyetler dileyerek Osmanlı Devleti dahilinde kalmak için tezahürat etmişlerdi.[555]

---

[549] M. F. Kırzıoğlu, **Bütünüyle Erzurum Kongresi**, s.4-5.
[550] Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.164.
[551] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, I, s.128.
[552] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Malatyalılar'ın Telgrafnamesi"*, 27 Şubat 1919, S.2665, s.2.
[553] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Mamuret'ül Aziz'de Bir Cemiyet-i Milliye"*, 17 Mart 1919, S.2683, s.2.
[554] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Kürdler'in Muhikk Mutalebatı"*, 17 Mart 1919, S.2683, s.2.
[555] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Süryani-i Kadim Cemaati'nin Sadakati"*, 25 Nisan 1919, S.2706, s.2. Padişah'a uzun ömür dilemelerinin sebebi veladet-i hümayunun yani Padişah'ın doğum gününün 21 Nisan'da olmasıydı.

Anadolu'nun doğusundan gelen diğer tepki telgrafları arasında olan Değirmencikliler'in telgrafı ise tam bir ya istiklal, ya ölüm sözüyle bitmekteydi: *"Beşeriyetin mukadderatı cemiyet-i milel mahkeme-i aliyesinde mevzu-bahs olduğu şu tarihi günlerde Türk mevcutiyetinin de tanılacağını(tanınacağını) beklerken Wilson Prensipleri'ne rağmen hakkımızda gayr-ı layık bir hüküm sadır olursa mezelletle yaşamaya mütehammil olmayan on iki bin nüfuslu nahiyemiz halkının nasıl hareket ettiğini cihan-ı beşeriyet görecek, ya hürmetle yâd veyahut ervahına fatiha okuyacaktır."*[556] Değirmencikliler'in bu telgrafını Kilisliler'in İstanbul'daki hemşehrilerine çektiği ve basında yayınlanan Kilisliler'in telgrafı izler. Söz konusu telgrafın sureti çok uzun olduğundan özetle şöyle deniliyordu: Milletimizin kaderinin bilinmez bir yere doğru yuvarlandığı şu sırada hareketsizliğimiz aramızdaki bazı unsurların hülyalarına fırsat veriyor. Onlar istedikleri kadar hayal kursunlar, fakat korktuğumuz şudur ki, bu hülyalar neticesinde kısmen değiştirilmiş hakikat olup bize zarar etmesin, aldığımız haberlere göre bu taraflarda çoğunluğu oluşturan milletimiz itibara alınmayarak zayıf bir cemaate verilmek veya muhtariyetle idare olunmak istiyor, bundan zarar göreceğiz… Bütün milletin hakkı namına sizden istirham ediyoruz. Arabistan'ın kuzeyinde altıyüz küsur senedir, milliyetini, lisanını, inançlarını muhafaza eden Kilislileri, içindeki seksen bin nüfusunda sekizyüz kişi gayrimüslim bulunmayan ve sizi besleyip büyüten Kilis'i, Allah esirgesin bir unsura ihsan veya Arablar'a ilhak ettirmemeğe, şu badireli zamanda varlığımızı muhafazaya, hilafete bağlılığımızı temine, Osmanlılığa tabi olduğumuzu isbata çalışınız.[557]

4-Adana Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti (21 Aralık 1918)

Adana ve civarının Fransızlar'a verileceği haberi üzerine henüz bir cemiyet kurulmadan önce Adanalılar hükümete, basın cemiyetlerine, ajanslara geçtiği ve ikiyüz kişinin imzasını taşıyan şu telgrafıyla haklarının savunulmasını istemişti:

"Bin seneyi mütecaviz bir zamandan beri azim bir ekseriyetle bu vilayette yaşıyoruz. Asırlarca İslam biladıyla hudud muhafızlığını ettikten sonra dörtyüz küsur sene mukaddem beyimiz Ramazanoğullarıyla bil-rıza ve'l-mutâvi'e Yavuz Sultan Selim'e

Padişah'ın doğum tarihi 20 Receb 1277 ve cülusleri 4 Temmuz 1334 olarak gazetede verilmekte ve 58. yaş günü kutlanmaktadır. (**Tasvîr-i Efkâr**, 22 Nisan 1919, S.2703, s.1.)

[556] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Değirmencikliler'in Hissiyat-ı Vatanperveranesi"*, 8 Mart 1919, S.2674, s.2.

[557] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Kilisliler'in Telgrafnamesi"*, 21 Mart 1919, S.2687, s.2.

tabi olarak camia-i Osmaniyeye dahil olduk. O günden beri devletimizi her zaman sevdik ve her zaman en sadık ve muti tebası olarak yaşadık. Bugün de ahalisinden yüzde seksen yedisi raddesindeki bir ekseriyetle Osmanlı yurdunun bir cüzz-ü la-yenfekki bulunuyoruz. Bin senelik bir hakk-ı tarihinin verdiği salahiyetle ve cihanın şerait-i sulhiyesi olarak ilan ve kabul edilen esasat dairesinde ebediyen Osmanlı kalmayı istiyoruz. Anavatanın bizi ağuş-u rahm ve şefkatinden ayırmaması hususuna himem-i seniyelerini ve hissiyatımızın her nev' vesait ile efkâr-ı umumiye-i cihana iblağı hususuna himmet buyurulmasını ve hukukumuzun temin ve müdafaasını zimamdaran-ı saltanat-ı seniyeden ve erkan-ı matbuattan bekliyoruz."[558]

Bu telgraftan dolayı Tasvîr-i Efkâr, üstüne düşen görevi yaparak *"Adana, "Dörtyüz senedir dâhil olduğum Camia-i Osmaniye'de kalacağım!" diyor"* [559] cümlesiyle takdim ettiği haberinde Adana'ya ait nüfus rakamlarını şu şekilde verdi:

Nüfus-u Umumiye	*İslamlar*	*Ermeniler*
490,000	*426,000*	*64,000*

Bu olayların ardındandır ki İstanbul'da bir araya gelen aydınlarca 21 Aralık 1918'de Adana Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulduğunu görürüz.[560] Adana, İçel, Maraş, Ayntab, Antakya, İskenderun, Belen[561], Reyhaniye liva ve kazaları ahalisinden oluşan bir heyet, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nde toplanarak Adana ilinin nüfus, ırk ve tarih itibarıyla tamamen Türk ve Müslüman olduğunu ispat etmek ve milli hukukularını korumak için faaliyet gösterme kararını almışlardı.[562] 18 Ocak 1919'da cemiyet, İtilaf Devletleri'nin Yüksek Komiserleri'ne bir bildiri vererek Adana'nın Türk olduğunu yabancı boyunduruğu altında yaşamak istemediklerini bildirmiş[563] ancak buna rağmen Pozantı ve Adana'daki Ermeni çetelerinin eşkıyalıkları önlenememişti.[564]

[558] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Adanalılar'ın Bir Telgrafnamesi"*, 13 Aralık 1918, S.2589, s.1.
[559] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Adanalılar'ın Muhikk Feryadı"*, 15 Aralık 1918, S.2591, s.1.
[560] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, I, s.128.
[561] 1869'dan itibaren Halep'e bağlı kazadır. (T. Sezen, **Osmanlı Yer Adları,** s.71.)
[562] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Adanalılar Cemiyeti"*, 26 Aralık 1918, S.2602, s.2.
[563] Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.100.
[564] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Ermeniler'in Şekaveti"*, 18 Mart 1919, S.2684, s.2. Pozantı ve Adana istasyonlarındaki bu Ermeni çeteleri mensubiyet ayırt etmeden eşkıyalık yapıyorlardı. Öyle ki İstanbul'a gelmekte olan iki Hristiyanı soymuşlar ve 3 bin lira kadar paralarını almışlardı.

Cemiyet, her ne kadar Adana'da örgütlenememiş olsa da kurucuları değişik bahanelerle tutuklanarak sürgüne gönderildiğinden 1919 Mayıs'ından sonra fazla bir etkinlik gösteremeyecekti. Daha sonradan 2.Ordu Müfettişliği'ne atanan Mersinli Cemal Paşa cemiyeti tekrar canlandırmaya çalışmış ancak faaliyetlerde istenilen hareketlilik yakalanamamış ve bu dönemde cemiyetin adından Kilikyalılar Cemiyeti olarak bahsedilir olmuştu.[565]

5-Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti (12 Şubat 1919)

Trabzon ileri gelenleri ve aydınları tarafından Rum ve Ermeni faaliyetlerine karşı milli hukuku savunma[566] ve Osmanlı Devleti'ne bağlılığı koruma amaçlı olarak 12 Şubat 1919'da Trabzon'da kurulan Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti'nin ayrıca merkeze bağlı yerlerinde şubeleri vardı.[567] Cemiyet sonradan yayınladığı beyannameyle kuruluş amacını şu şekilde izah ediyordu: *"Vilayetimizin kemâ-kân metbu'umuz olan Devlet-i Osmaniyeye merbutiyetini muhafaza için vesaik-i ilmiye ile müdafaat-ı mukteziyede bulunmak ve hukuk-ı milliyemizi halelden vikaye edecek esbab ve vesaitin icrasına tevessül eylemek üzere Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti teşkil olunmuştur."*

"Cemiyet, vilayetimizin Devlet-i Osmaniyeye merbutiyetini teyid ve takviye eden tarihi, ictimai, iktisadi vesaikin cem' u telfikiyle ve istatistikler tanzimiyle İtilaf Hükümeti ve mümessillerine muhtıralar itasına ve Wilson Prensipleri'ne nazaren hukuk-ı milliyemizi sulh konferansında müdafaa etmek üzere lede-l-icab muhabir ve vekiller izamına ve bu hukuk-ı kadime-i milliyemizin milletlerin mukadderatındaki hak ve salahiyete istinaden ihlal edilmemesi hususunda teşebbüsat-ı müessirede bulunmasına azm ve ikdâm eyleyecektir."[568]

Trabzon'da böyle bir cemiyetin kurulması bir anlamda zaruriydi. Çünkü Rum ve Ermeniler'in oraya yönelik korkunç çalışmaları vardı. Paris Barış Konferansı'nda Bogos Nubar Paşa ve Ermenistan Cumhurbaşkanı Aharonyan Trabzon'un bir kısmını isterken,[569] Karadeniz Rumları ile yazarlarından Rum Dimitri Apostolidi'nin *"Pontus'un*

---

[565] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, I, s.128-129.
[566] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti"*, 4 Mart 1919, S.2670, s.2.
[567] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Trabzon'da Bir Cemiyet-i Milliye Teşkili"*, 17 Şubat 1919, S.2655, s.2. Aynı habere sonraki gün olan 18 Şubat sayısının ikinci sayfasında hiçbir değişikliğe uğramadan tekrar yer verilmiştir.
[568] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti"*, 21 Mart 1919, S.2687, s.2.
[569] Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.148.

Büyük Faciası" adlı eserinde Ermeniler'in İttihat ve Terakki'nin yönetimde olduğu zamanlar güya uğradıkları mağduriyet işlenmekte ve Karadeniz Rumluğu'nun tarihinden başka İttihatçılar zamanındaki tehcir olayı bazı resmi evraklarla incelenmekteydi.[570] Yunan Kızılhaçı'ndan bir heyet de yardıma ihtiyacı olan Rumlar'a yardım etmek üzere Nisan 1919 sonunda Trabzon'a hareket etmişti. Bu heyette Yunan Tabip Miralayı Andrias ve maiyetiyle birlikte Atina'daki bir cemiyetin üyesi olan Papadalos vardı.[571]

İşte bu ve benzeri faaliyetler sebebiyledir ki Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin kongresinde temsilci olarak seçilen eski mebus Hatipzade Emin Efendi, Selamet Gazetesi sahibi ve yazarı Eyüpzade Ömer Fevzi Efendi ile Ordu eşrafından Hacı Alizade İsmail Bey, 9 Nisan 1919'da İstanbul'a gelmiş[572] ve 27 Nisan'da Padişah Vahdettin tarafından kabul edilmişlerdi. Trabzon Heyeti, huzura kabulünde Padişah'a bir ariza sunmuş ve özetle şu talepleri iletmişti: Vilayetimiz hilafete ve saltanata bağlılığını asırlardan beri Livay-ı Osmani altında cansiperane fedakârlıklarıyla isbat etmişlerdir. Çoğunluğu dinen ve ırken hilafet ve saltanata bağlı olan vilayetimiz ahalisi bu defa Trabzon'un Saltanat-ı Osmani'den ayrılması ve herhangi bir surette kaderimizin ihlali hususundaki duyumlar üzerine kazalardan ve en ücra köşelerden duyulan hissiyat üzerine merkez vilayette toplanan kongrede bağlılığımızı muhafaza temennisinde bulunduklarını Zat-ı Şahane'ye arza bizleri memur eylediler. Sadakat ve bağlılığımızı arz eder, uzun bir ömürle saltanatı şereflendirerek mutlu olmalarını Cenab-ı Hak'tan niyaz ederiz.

Padişah bu talebe karşılık Trabzon halkının arzularının bir sonuca ulaşacağını beyanla vatanın ayrılmaz bir parçası olan Trabzon'u tarihi hatıralarla anarak ahalinin selam-ı şahaneleriyle taltifini buyurmuştu.[573]

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin bundan sonraki faaliyetleri bölgeye yakın cemiyetlerle iş birliğine girişmek yönünde oldu. Cemiyet, İzmir'in işgâlinden sonra 22 Mayıs 1919'daki toplantısında geniş bir örgütlenmeye gidilmesi

[570] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Pontus Hakkında Bir Kitap"*, 27 Nisan 1919, S.2708, s.1.
[571] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Karadeniz Cihetindeki Faaliyetleri"*, 27 Nisan 1919, S.2708, s.1.
[572] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Trabzon Cemiyeti Mümessil ve Murahhasları"*, 10 Nisan 1919, S.2700, s.2.
[573] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Trabzon Heyeti Dün Huzur-u Hümayun'a Kabul Buyuruldu"*, 28 Nisan 1919, S.2709, s.1.

kararı aldığından Erzurum Kongresi'nin toplanmasına destek olacak[574] ve 23 Temmuz 1919'da Erzurum'da düzenlenen kongreye katılacaktır.[575]

Cemiyetin bu faaliyetlerine karşın özellikle Rumlar'ın Trabzon'a olan ilgisi gün geçtikçe artmış ve Trabzon Metropolidi Hrisantos, *"esaret altındaki Rumlar'ın temsilcisi"* sıfatıyla Bağımsız Pontus Devleti hakkında Paris Barış Konferansı'na bir talepte bulunmuştu.[576] Ayrıca I.Dünya Savaşı'nda Rusya'ya göç eden Trabzon Rumları'ndan başka Rusya'da oturup hüviyetleri bilinmeyen binlerce Rum, Yunan torpidoları himayesinde posta vapurları ile Trabzon'a naklediliyordu. Bu nedenle Tasvîr-i Efkâr, bu konuda mevcut hükümeti uyarıyor ve bu Rumlar hakkında kanuni takip uygulanması gerektiğini ifade ediyordu.[577]

6-Milli Kongre (29 Kasım 1918)

Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinde yerel çapta birtakım cemiyetler kurulurken, ulus olarak birlikte hareket etmeye inanan girişimler de oldu. İşte o girişimlerden biri Milli Kongre idi. 29 Kasım 1918'de kurulan Milli Kongre'nin amacı çeşitli alanlarda faaliyet gösteren siyasi parti ve cemiyet gibi oluşumları içine alan bir milli birlik cephesi oluşturmaktı[578] ki bu yönüyle bir konfederasyondu[579] denilebilir. Milli Kongre, amacını açıkladığı 6 Aralık'taki büyük toplantısından sonra[580] 14 Aralık 1918'de Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti'nde tekrar toplandı. Bu toplantıda genel sekreterliğe ayan üyelerinden ve meşhur Türk tarihçilerinden Abdurrahman Şeref Bey seçilerek ileride yapılacak girişimlerin nasıl olacağı kararlaştırıldı.[581]

Milli Kongre, bu tarihlerde barış konferansında Wilson Prensipleri'ne göre karar verileceği söylenmekte ve ümit edilmekte olduğundan tarihi ve milli hukukun

[574] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, I, s.130.
[575] Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.127; B. Tanör, **Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)**, s.26.
[576] Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.222.
[577] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Trabzon'a Giden Yabancı Rumlar"*, 27 Haziran 1919, S.2768, s.2.
[578] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, I, s.131.
[579] B. Tanör, **Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)**, s.26.
[580] Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.53-54.
[581] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Milli Kongre'nin Dünkü İctimaı ve Müzakeratı"*, 15 Aralık 1918, S.2591, s.1. 16 Kasım tarihli sayısından itibaren Tasvîr-i Efkâr'ın sansüre tabi tutulduğunu başlığı olan ama metni boş sütunlardan anlıyoruz. Bunlardan ilki İzmir'de İtilaf Donanması başlıklı içeriği boş haberdir. (**Tasvîr-i Efkâr**, *"İzmir'de İtilaf Donanması"*, 16 Aralık 1918, S.2592, s.2.)

savunulması için çalışmalar yapmaya başladı.[582] Bu çalışmalardan biri, çeşitli milli cemiyet ve heyetlerin katılımıyla oluşturulmuş ve milli hukuku savunmak için Avrupa'ya gitmesi kararlaştırılmış heyete verilmek üzere Fransızca ve Türkçe etnografik eserler ile risaleler basılmasıydı.

15 Şubat 1919'da Binbirdirek'te Milli Talim ve Terbiye Salonu'nda üyelerini toplantıya çağıran Milli Kongre,[583] Trakya'nın haklarını savunmak üzere Paris Konferansı'na bir heyet göndermeye karar vermiş[584] ve 1919 Martı'nda genel sekreterliği vasıtasıyla şu açıklamayı yapmıştı: *"Milliyetler hakkının saltanatını ve her kavmin kendi mukadderatına sahip olması esasat-ı aliyesini ilan etmiş olmakla bütün âlem-i insaniyetle beraber Türkler'in de minneddarisini kazanan Amerika millet-i necibesiyle reis-i muhtereminin dört senelik harb-i bi-iman esnasında müdhiş mahrumiyetlere katlanan Türkiye ahalisinin son derece zıyyık bir halde bulunan iaşelerini tehvin gibi bir maksad-ı alicenabane sevkiyle memalik-i Osmaniyeye un göndermek suretiyle yeniden göstermiş olduğu hissiyat-ı insaniyetperveraneden dolayı "Milli Kongre" Amerika Milleti'ne ve reis-i muhteremine karşı vazife-i şükranı ifa için Amerika devlet-i fahimesinin Dersaadet mümessili Mister Hek cenablarına bir teşekkürname tevdi etmiştir. Mister Hek cenabları işbu teşekkürnameyi Washington'a irsal kılmışlardır."*[585]

Tüm bu çabalarına rağmen geniş çaplı bir örgütlenme modelini benimseyen Milli Kongre, değişik nedenlerde umduğu etkiyi sağlayamadı ve 1919 sonlarına kadar varlığını sürdürdü. Ancak Mart 1919'da tutuklanıp kefaletle serbest kalan Milli Kongre'nin kurucusu Esat Bey[586] 5 Haziran 1919'da yeniden tutuklanıp Sinop'a sürülünce örgüt başsız kaldı ve etkin bir şekilde faaliyet sürdüremedi.[587]

7-Türkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (Mayıs 1919)

Tasvîr-i Efkâr'da haberi geçen cemiyetlerden biri İstanbul'da kurulan Türkiye ya da Türk Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'dir.[588] Türkiye'de Müslümanlar'ın hukukunu savunmayı amaçlayan cemiyet, nizamnamesinde hiçbir fırkaya alet olmamayı, cemiyete

[582] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Memleketimizin Her Tarafında Ekseriyet Müslümanlarda"*, 19 Aralık 1918, S.2595, s.1.
[583] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Milli Kongre"*, 15 Şubat 1919, S.2653, s.2.
[584] Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.132.
[585] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Milli Kongre'nin Amerika'ya Teşekkürü"*, 20 Mart 1919, S.2686, s.2.
[586] Esat Işık.
[587] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, I, s.132-133.
[588] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Yeni Bir Cemiyet"*, 30 Mayıs 1919, S.2740, s.2.

yalnız Türk ve Müslümanlar'ın üye olacaklarını ve cemiyet işlerinin kurucu olan dokuz kişilik bir merkezi heyet tarafından idare edileceğini karara bağlamıştı. Bir de beyanname yayınlayan cemiyet, Türk Milleti'nin hukukunu korumaya azmeden gençliğin, Türkiye'nin kaderini çizen ellerin verdiği ölüm kararlarına sükûnetle bakmayacağını ifadeyle particilikle her türlü menfaatten uzak olarak vatanın kurtuluşuna çalışacağına dair teminat veriyordu.[589]

C-İZMİR'İN İŞGÂLİ VE PROTESTO MİTİNGLERİ

1-İzmir'in İşgâli (15 Mayıs 1919)

Yunanlılar'ın İzmir'i işgâli Mondros Mütarekesi'nden sonraki önemli olaylardandı. Ancak bu Yunanlılar'ın mütarekeden sonraki ilk işgâli olmayıp 9 Ocak 1919'da Trakya'da Uzunköprü-Hadımköy demiryolunu zaten işgâl etmiş bulunuyorlardı. İşte bu hareket ilk Yunan işgâliydi.[590] Bundan sonraki Yunan işgâli İngiltere ve Fransa'nın kararıyla 15 Mayıs 1919'da İzmir'e oldu.[591] Yunan birlikleri 15 Mayıs sabahı karaya çıkarken ellerinde Yunan bayrakları taşıyan Rumlar bunları alkışlar ve *"zito"* yani *"yaşa!"* sesleriyle karşıladı, Metropolit Hristotomos Yunan askerlerini kutsadı.[592] İzmir bu hava içinde işgâl edilirken Velid Ebuzziya Bey, *"İzmir'in İşgâli"* başlıklı yazısında bu acı olayı şu sözlerle duyurdu: *"Bugünkü nüshamızda münderiç hükümetin tebliğinde okunacağı üzere İzmir Düvel-i İtilafiye tarafından verilen karar mucibince Yunanlılar tarafından işgâl olunmuştur. Bu haber, zaten bin türlü mesaib ile mahzun olan gönüllerimize bir kat daha ye's ve nevmidî ilka' edecektir. Bu harpten mağlup çıktıktan sonra netice-i mağlubiyet olarak birçok ağır zayiata uğrayacağımızı zaten çoktan tahmin ediyor ve her gün bir şekilde zuhur eden rivayat ile bi-huzur olup duruyorduk. Mamafih harbe girmekle kabahatimiz ne kadar büyük olursa olsun, mevcudiyet ve bekamıza ait bazı esaslı hukukumuzun büsbütün pây-mâl edilebileceğine ihtimal vermiyor ve Wilson tarafından vaz' edilen prensiplerin bizler hakkında da az çok mahall-i tatbik bulabileceğini zannediyorduk."*[593]

---

[589] **Tasvîr-i Efkâr**, "*Türkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"*, 6 Haziran 1919, S.2747, s.1. Bu cemiyetin aynı adla olanı İsviçre'de kurulmuş olup Türkiye'nin haklarını Avrupa kamuoyunda savunma amacı güdüyordu. (Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.281, 285.)
[590] S. Selek, **Anadolu İhtilali**, I, s.116; Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, I, s.75.
[591] S. Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, I, s.272-278; Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, I, s.75.
[592] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, I, s.121-122.
[593] Velid Ebuzziya, *"Bend-i Yevmi: İzmir'in İşgâli"*, **Tasvîr-i Efkâr**, 16 Mayıs 1919, S.2727, s.1.

İzmir işgâl edildikten sonra Tasvîr-i Efkâr, İzmir üzerindeki Türk hukukuna vurgu yaparak nüfus istatistikleri yayınlamaya başladı. Bu yazılardan birinde İzmir'deki nüfus oranları şu şekilde veriliyordu:

Müslümanlar	*Rumlar*	*Anasır-ı Saire*
1,291,912	*233,914*	*60,581*

Türkler'in hukukunu savunan bu istatistiklerle yetinmeyen Tasvîr-i Efkâr, *"memleketimizin bu en güzide ve münbit vilayetinde Türk unsuru yalnız Rumlar'ın değil anasır-ı sairenin cümlesinden altı defa fazladır. İzmir Vilayeti nüfus itibarıyla Türk ve Müslüman olduğu gibi tarihi, medeniyeti itibarıyla da Türk'tür. Ne bugünkü Yunanistan'ın ne de Yunan-ı kadimin bu topraklarda, hiç, hiçbir hakkı yoktur. Eski Yunanlılar, o devr-i kadimede Aydın Vilayeti'nin sahillerinde kendi memleketlerine kurbiyeti ve vaziyet-i coğrafyası itibarıyla bazı şehirler ve ticaretgâh-ı benderler tesis eylemişlerse de, o havalide hiçbir vakit sabit ve müstakırr bir hükümet teşkil etmemişlerdir"* diyerek Yunanlılar'ın burada ne bir fetih hakkı ne de tarihte kurulmuş olan bir Yunan Devleti'nden kalan tarihi miras hakları yoktur sözlerini ileri sürüyordu. Aynı zamanda Tasvîr-i Efkâr, her işgâlde olduğu gibi mütarekenin 7.maddesini aynen vermekte ve tekrar tekrar okuyucularına hatırlatmaktaydı.[594]

İzmir'in işgâlinin etkileri İstanbul Basını'nın bu büyük gazetesinde böyle yankılanırken Damat Ferit Paşa Hükümeti de bundan nasibini aldı. İşgâl olayı hükümeti zor duruma düşürdüğünden 17 Mayıs 1919'da Damat Ferit Paşa istifa etti.[595] Ancak İzmir Meselesi üzerine istifa etse de Padişah Vahdettin yeni kabinenin kurulması için yine kendisini görevlendirdi. Yeni kabinede Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi, Bahriye

[594] **Tasvîr-i Efkâr**, *"İzmir Kimindir?"*, 16 Mayıs 1919, S.2727, s.1. Gazete, İzmir'in işgâlinden sonra 22 Mayıs'tan 18 Haziran'a kadar Wilson Prensipleri'nin 12. maddesine atıfta bulunarak mutlaka bu maddeye bir köşesinde yer verdi. Söz konusu atıf değişmez şekilde şu surette verilecekti:
"Wilson Prensipleri ve 12'nci Madde
Wilson Prensipleri denilen on dört maddeden Türkiye'ye aid olan 12'nci maddeyi ber-vech-i zir aynen derç ediyoruz:
12'nci Madde-Hal-i hazırdaki Devlet-i Osmaniye'nin Türk olan aksamının hukuk-ı hâkimiyetinden sağlam bir surette istifade etmesi temin olunmalıdır. Fakat el-yevm Türk hâkimiyeti altında bulunan akvama dahi serbestçe tekâmül-ü iktidari verilmelidir. Çanakkale bilcümle akvam ve sefain-i ticariyenin serbesti-i müruru için açık bir geçid olmak üzere beynelmilel teminat ile küşad olunmalıdır."
[595] S. Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, I, s.222.

Nazırı Avni Paşa bulunmakta ve diğer nazırların çoğu yine aynı yerlerinde kalmaktaydı.[596]

2-İzmir'in İşgâlini Protesto Eden Mitingler

Damat Ferit Paşa Hükümeti yeniden kurulurken 18 Mayıs 1919'da Dar'ül Fünun[597] öğrencileri saat on birde Dar'ül Fünun konferans salonunda ateşli ve heyecanlı tezahüratlar arasında toplandı. Her fakülte ve mektebin temsilcisi kürsüye gelerek coşkun bir dille İzmir'in felaketini protesto etti. Bunlardan Hukuk Fakültesi adına konuşan Selahattin Adil Bey, altı yüz senelik Osmanlı Tarihi'nin İzmir'in işgâli kadar hüzünlü bir vaka kaydetmemiş olduğunu söyleyerek felaket karşısında azimle hareket etmek lazım geldiğini, Osmanlılığın adalet istediğini, bu adaleti uygulayacak bir Kuvay-ı Milliye olduğuna itimat ve imanı olduğunu, icabında Avrupa'ya hak ve adalet yolunda ölmek isteyen bir milletin nasıl mahv olup gittiğinin gösterileceğini söyledi. Buna karşılık Tıp Fakültesi'nden Akil Muhtar Bey de: *"Efendiler, Dar'ül Fünun ve millet, bugün hak ve adalet istiyor. Milliyet ve Wilson Prensipleri'nin tatbikini arzu ediyor"* dedi. Rıza Tevfik Bey'in konuşması ise daha esaslı düşüncelerle doluydu, kendisi *"biz, bir adalet ve bir hak bulunduğunu zann ediyoruz. Bu günkü sulh, zalimane kararlar üzerine istinad ettirilirse, istikbal-i âlem muzlim olur"* demekteydi. Ardından İnas Dar'ül Fünun'u adına söz alan bir hanım *"Türk Gençliği'nin nısfını biz teşkil ediyoruz. Biz de aynı fikirdeyiz. Türk Gençliği her daim kadınlığı, münevver kadınlığı yanında görecektir. Buna emin olunuz. İcab ederse gençlik yanında ve vatan uğruna biz de öleceğiz!"* sözleriyle kalabalığı coşturdu ve bu ateşli konuşmaların sonunda bir protesto heyeti seçildi. Heyet, kaleme alacağı metni hazırlamak üzere salonu terkettiğinde gençler asabi konuşmalarla heyecanlarını ifade etmeden duramıyorlardı. Dar'ül Fünun gençleri en sonunda "*vatanın mevcutiyeti tehlikeye düştüğü anda, haksız ve adaletsiz hükümlere ram olmaktansa, hak-i pak-ı vatana akacak kanlarının son damlasını bile îsârdan geri durmamaya"* karar verdiler ve toplantı son buldu.[598]

Artık İzmir'in işgâline yurdun her yanından tepki yağıyordu. Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, hükümete ve Amiral Calthorpe ile İtilaf Devletleri

---

[596] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Kabine Buhranı: Ferid Paşa Tekrar Yeni Kabineyi Teşkile Memur Edilmiştir"*, 18 Mayıs 1919, S.2728, s.1; Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.257.
[597] İstanbul Üniversitesi.
[598] **Tasvîr-i Efkâr**, *"İzmir Faciası Karşısında Payitaht ve Memleket Matem İçinde; Galeyan-ı Milli Mütezayiden Ber-devam.."*, 19 Mayıs 1919, S.2729, s.1.

temsilcilerine İzmir hadisesi üzerine oldukça sert telgrafnameler çekmiş ve bu olayın Trabzon Halkı'nın galeyanına sebep olduğunu bildirmişti.[599] Trabzon'dan başka Eskişehirliler[600] ve Bursalılar büyük bir miting yaparak ilgili makamlara protesto telgrafları çekmişti. Bursa'daki bu mitingler dükkânlar kapatılarak üç gün sürmüş ve halk matem alameti olmak üzere Osmanlı bayraklarını siyaha boyamışlardı.[601]

19 Mayıs 1919'da İstanbul'da Dar'ül Fünun'da toplanan Dar'ül Fünunlular'dan başka Türk Hanımları Fatih Belediye Dairesi önünde toplanmış halka katılarak, basın yoluyla önceden haber verilmemiş olmasına rağmen büyük bir miting düzenlemişlerdi. Bu miting, belediye dairesinin üzerindeki balkonda Osmanlı Bayrakları siyaha boyanmış olduğu halde milletin kederli bakışlarına ve tezahüratına sahne oldu. Saatlerce süren mitingte Halide Edip Hanım, Selahaddin Bey, Hüseyin Ragıp Bey, Doktor Sabit Bey, Tahsin Fazıl Bey ve Meliha Hanım heyecanlı konuşmalar yaptı, özellikle Halide Edip Hanım'ın sözleri kadınları ağlattı. Miting sonunda miting kararının Padişah'a gönderilmesi ve Redd-i İlhak Kararnamesi'nin Şehr Emini Cemil Paşa ve belediye cemiyeti üyelerinden oluşan bir heyetle İtilaf Devleti temsilcilerine verilmesi karara bağlanmıştı. Sözü geçen Redd-i İlhak Kararnamesi'nin sureti şöyleydi:

"İzmir ve civarının Yunan asakiri tarafından işgâl edildiğini matbuat vasıtasıyla ve kemal-i teessürle istihbar ettik. Tarih nokta-i nazarından Rumluk ve Yunanlılık ile kat'iyen irtibatı olmadığı gibi Hükümet-i Osmaniye'nin yed-i tasarrufuna geçtiği beş asrı mütecaviz zamandan beri hakiki bir Türk şehri olan İzmir ve civarının mevcut ve bilumum istatistiklere nazaren bir buçuk milyona karib Türk ve İslam ahaliye nisbetle ancak ikiyüz küsur bin nüfusu muhtevi olmasına rağmen asakir-i Yunaniye tarafından işgâlini hak ve adaletin takdir ve tespiti uğrunda pek çok kanlar dökmüş ve nice fedakârlıklar ihtiyar etmiş olan Düvel-i İtilafiye'nin gaye-i aliyeleriyle de gayr-ı kabil-i telif gördüğümüzden mezkûr işgâli protesto eder ve ilelebet mucib-i nizâ' olacak şu halin tashihine müsaraatle hukuk-ı milliyemizin muhafaza ve sıyanet edileceğini ümid ederiz."[602]

İzmir'in işgâli tüm millet nezdinde tahammül edilemeyecek bir hadiseydi. Bu yüzden muhtelit mütareke komisyonu başkanlığını yapan Galip Kemali Bey ortak çalışma arkadaşlarını ve İtilaf temsilcilerini ziyaretle istifa etmişti. Galip Kemali Bey'in

[599] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Trabzonlular'ın Şedid'ül Meal Protestosu"*, 19 Mayıs 1919, S.2729, s.2.
[600] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Eskişehir'de Miting"*, 19 Mayıs 1919, S.2729, s.2.
[601] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Bursa'da Muazzam ve Mütemadi Tezahürler"*, 19 Mayıs 1919, S.2729, s.2.
[602] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Dünkü Tezahürat"*, 20 Mayıs 1919, S.2730, s.1.

istifanamesinde özellikle şu satırlar dikkat çekiciydi: *"Her türlü hak, insaf, sevabık-ı tarihiyeye rağmen anavatanımızın kalbi olan ve sırf Türk Memleketi bulunan İzmir hakkında ittihaz edilmiş olan mukarrerat biçare milletimiz hukuk-ı mukaddesesinin devletler nazarında ne dereceye kadar şayan-ı ihmal olduğunu isbat eylemiş olmakla sırf cebr ve kuvvete istinad eyleyen bu icraatına alet olmaktan nefs-i acizanemi vikaye eylemeği vatanıma ve nefsime karşı bir vazife-i mukaddese add ederim…"*[603] Bu sıralarda Yunanlılar, İzmir'de Urla, Seydiköy ve Torbalı'yı ele geçirerek ilerleyişlerini sürdürüyorlardı.[604]

İşgâle karşı 23 Mayıs 1919'a kadar İstanbul'da birçok tepki verildi, miting ve gösteriler düzenlendi. Ancak bu mitinglerin en büyüğü 23 Mayıs'ta Sultan Ahmet Meydanı'nda oldu. İzmir'in işgâlini protesto için toplumun her tabakasına mensup iki yüz bini aşkın insanın toplandığı Sultan Ahmet Meydanı o tarihe kadar görülmemiş bir kalabalığa sahne oldu. Siyah sancaklarla adeta bir matem elbisesi giyinmiş olan Sultan Ahmet Meydanı'nda çok hazin bir manzara oluştu, mitingin Cuma gününe rastlaması mitingteki manevi atmosferi yükselterek Sultan Ahmet Camii'nin minarelerinden getirilen tekbirler halkın heyecanlanmasına ve hüzünlenmesine sebep oldu. Bu heyecan saatlerce sürdü ve ağlamayan bir tek kişi bile kalmadı. Saat üçe geldiğinde Mehmet Emin Bey ağlayan ve ağlatan sesiyle orada bulunanların kalbinde sönmeyen ateşler yakan şu konuşmasını yaptı:

"Kardeşler, keşke asırların geceleri ve dünyaların mezarları gözlerime dolarak bir alil olsaydım sokak, sokak dilense idim de milletimin kulağımı parçalayan bu felaket seslerini işitmeseydim, bu kara günleri görmeseydim. Keşke göğün yıldırımları, yerin canavarları birleşerek beni kanlar içinde topraklara yuvarlasaydı da vatanımın bu musibeti huzurunda bulunmasaydım ve bu azapları çekmeseydim. Zira bugün (memleketin[605]) uğradığı felaket ve musibetler o kadar acıklı!.."

"Evet kardeşler, biz mağlubiyetten vatan ve milletimin acısından sonra bugün İzmirimiz'in Yunanlılar tarafından işgâl edildiğini görüyoruz." –bu arası sansür edilmiş- *"Acaba bu zulüm ve vahşet niçin yapılıyor? İzmir'i Yunanistan ve Türk'ü Yunanlı yapmak*

[603] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Galib Kemali Bey'in Vediaları"*, 21 Mayıs 1919, S.2731, s.1.
[604] **Tasvîr-i Efkâr**, *"İzmir Civarında Nereleri İşgâl Ettiler?"*, 23 Mayıs 1919, S.2733, s.1.
[605] Gazetede *"memleketin"* kelimesi geçmemekte ama konuşmanın yer aldığı başka bir eserde geçtiğinden anlamda düşme olmaması için parantez içinde eklendi. Konuşmanın geçtiği diğer bir çalışma için bkz. Mehmet Kaplan vd., **Devrin Yazarlarının Kalemiyle Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal**, I, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1981, s.91.

için mi? Hayır kardeşler, İzmir altı asırdan beri kırk ulu camiinin beyaz minarelerinden ezan seslerini yedi gökte dalgalandıran bir Müslüman memleketidir. İzmir yine o kadar zamandan beri şehamet ve adaletlerimize şahid olmuş azametli dağların Oğuznameler, Şehnameler dinlediği bir Türk toprağıdır. Yıldırım Bayezidler'in, İkinci Sultan Muradlar'ın altın kılıçlarının şerefli bir yadigarı olan bu Osmanlı diyarı tarihen, medeniyeten, dinen, ve ırken Türk'tür ve İslam'dır ve daima da Türk ve İslam kalacaktır."

İkinci olarak Türk Basını adına Fahreddin Hayri Bey bir konuşma yaptı ve konuşmasına başlamadan önce şu iki mısralık şiiri okudu:

"Müslümanlar, vatandaşlar!

Düşman sesi duymak istemezsek,

Kardeş sesidir uyan bu sesten;

Kalkınca görür ki akşam olmuş,

Vaktiyle uyanmayan bu sesten."

Bu kısa şiirden sonra Tevfik Fikret'in de iki parçasını okuyan Hayri Bey, sözlerine şöyle devam etti:

"Müslümanlar, vatandaşlar! Bugün, şanlı, muazzam tarihimizin en feci en elim, bir gününü yaşıyoruz. Müslümanlar, Türkler, muazzam mazimiz, milel-i mütemeddine beynindeki mevkiimiz Avrupa milel-i mütemeddinesinin büyük ruhlu, büyük vicdanlı anasırı tarafından nazar-ı insaf ve imana alınması lüzumuna bilhassa na-mesbuk şu hengâme-i tarihide hepimizin kalplerinden akan matemli kanlarla şahid olduğumuz guna-gun, hayatsız felaketler, fecaatler karşısında her vakitten ziyade kailiz. Zira, vicdanları, selamet-i fikriyeleri para ile esir edilememiş kanaat ve efkar-ı hürre ashabı ecnebi milletlerden bir kısm-ı mühimmi gazeteleriyle kavaid-i insaniye ve adalet namına yapılan haksızlıkların bütün beşeriyetin bais-i felaketi olacağını musirren neşr ve ilan etmekte ber-devamdırlar."

"Müslümanlar, mevcutiyetimize na-kalpgahımızdan vuku bulan dehhaş suikasten pek meşru olarak mütevellid feryadımızı kuvvetin hakka galebe-i batılası namına susturmak isterlerse –emin olunuz dindaşlarım!- hukuk-ı beşerin ve kavaid-i medeniyenin iflası namını tarih-i beşer sahife-i matemine kanla kayd edecektir…"

Sultan Ahmet Mitingi'nde en coşkulu konuşma Halide Edip Hanım'ınki oldu. Halide Hanım şöyle konuştu:

"Kardeşlerim, evladlarım. Ruhu göklerde olan yediyüz senelik şanlı tarihi, bu minarelerden bugün Osmanlı Tarihi'nin faciasını seyr ediyor. Bu muazzam bu tarihi meydanda, zafer alayları tertip eden ecdadımızın ruhu, bizi seyr ediyor. Dünyaların öbür ucuna at süren na-mağlup erlerin evladları önünde ben baş eğiyor ve yemin ediyorum ki: Ben, Müslüman Tarihi'nin bedbaht bir kızıyım. Bu gün de dünkü kadar kahraman ve talihsiz Türk Milleti'nin anasıyım. Millet namına ecdadımızın bizi seyr eden ruhlarına yemin ediyorum, bu gün kolları kesilmiş olan Türk'ün kalbi, eski cesaret ve şecaatini kayb etmemiştir. Yemin ediyorum ki Osmanlı sancağına, tarihine hıyanet etmeyeceğim. Allaha, hakka, milletlerin ilahi hakkına dayanan Türk Milleti, bütün Müslüman ve Türk Dünyası'na ilan ediyorum. Davamızı ilan ediyorum." –bu arası sansür edilmiş- *"…Türkler'e zalim diyenler öyle günah işliyorlar ki, tarihin karşısında onların günahlarını, bütün denizlerin bitmez tükenmez suları bile yıkayamayacaktır. Bugün karşınızda yükselen ses, Müslüman kardaşların sesidir. Esaret boyunduruğu can damarlarına geçmiş olan milletler bizim felaketimiz karşısında gür sesleriyle bağırıyorlar:*

"Ben kardaş, Müslüman Dünyaları'na, sizin namınıza hitab ediyorum. Davamız şudur. Zaten elinden tutanları kalmayan, ellerini, bacaklarını kayb eden gazilerimiz, şehidlerimiz namına davamızı ilan ediyorum. Bu dava da, Türkiye'nin hak ve istiklalidir. Türkler Türkiye'nin ebedi hakkına asla dokundurmayacaklar… Bugün iki dostunuz vardır. Birisi, kalbi, mabetleri bizimle beraber olan Müslüman Dünyası, birisi zalimlerin yakasından sürükleyecek hak sahibi büyük milletlerdir… Eski tarihimizin bu muazzam minarelerin bahş ettiği tarihimizin en asil, en terbiyeli vakarımızı asla unutmayacağız! Yemin ediniz. (Vallahi sadaları). Türkiye, hakk-ı istiklalini kazanıncaya kadar fedakârlıklarda devam edecektir. Yemin ediniz. (Vallahi sadaları). Yediyüz senelik minareler mai semalarıyla bize baktığı bu günde, Osmanlı bayrağı, Osmanlı hakkı için can vermekten çekinmeyeceğinize yemin ediniz! (Vallahi sadaları)"

Bundan başka Selim Sırrı Bey, Doktor Sabit Bey, Mehmed Kâmil Bey mitingte toplanan kalabalığa karşı hitapta bulundu. Ondan sonra miting heyeti bazı kararlar alarak halkın onayına sundu. Bu kararlar şöyleydi:

"1-Bugün şurada bir vakitler yüz bin türlü tezahürat-ı milliyeye sahne olan bu meydanda içtima eden bizler, İstanbul'un Türk Müslüman halkı, mukaddes vatanımızın haksız olarak işgâl olunan aksamının tahliyesine kadar makam-ı muallay-ı saltanat etrafında demir bir çenber gibi feday-ı hayata hazırız.

2-Bizlere asırlardan beri tatbik edilen siyasete göz boyama siyasetine artık kat'iyen itimad etmiyoruz. Ufk-u siyasimizdeki kara bulutların çekilmekte olduğunu göstermek isteyen riyakâr, şeytanetkar işaata ufuktaki fırtına fiilen bertaraf edilmedikçe kat'iyen inanmıyoruz. Teheyyücümüzü kasden teskin etmek isteyenleri bütün ruhumuzla tel'in ediyoruz.

3-Memlekette siyasi ihtirasatın sustuğunu, artık kalplerimizde vatan endişesinden başka hiçbir endişenin yer bulmamasını samim-i ruhumuzla istiyor ve küçük büyük hepimiz buna ahd ediyoruz.

4-Zat-ı Şevketsemat-ı Hazret-i Hilafetpenahi huzur-u hümayunlarında içtima edecek şuray-ı fevkaladenin vatan ve millet için en hayırlı kararlar ittihaz eylemesine dualar ediyoruz.

5-Mukarreratımızdan uzakta bulunan vatandaşlarımızı ve bizim harekâtımızı takip eden enzar-ı ecanibi ancak matbuat vasıtasıyla haberdar etmek azmindeyiz."

Kararlar kalabalığa okunduktan sonra herkesin kabulüne cevap olarak *"Yaşasın Millet-i İslamiye, var olsun mukaddes halifemiz"* sözlerinin tekrar edilmesi istendi. Buna karşılık bütün Sultan Ahmet Meydanı baştan başa *"Yaşasın Millet-i İslamiye"* sesleriyle inledi. Daha sonra Halide Edip Hanım:

"─Kardeşlerim. Çarşamba günü Sultan Ahmed Cami-i Şerifi'nde İzmir şühedasının ruhuna ithaf olunmak üzere mevlid okunacak. Hepinizi davet ediyoruz. Gelecek Cuma günü öğle namazından sonra, Türkiye'nin her tarafında dualar olacak. Türk Milleti, Cuma günü aynı saatte muhtelif yerlerde dua edecek. Şimdi bir hocaefendi dua edecektir. Duayı müteakib, sükûnetle dağılınız" dedi ve duadan sonra bu muazzam kalabalık kargaşa yaşanmadan sessiz, sakin bir şekilde dağıldı.[606]

[606] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Dün Tarihimiz En Büyük Tezahür-ü Milliyi Kayd Etmiş; Sultan Ahmed Meydanı En Muazzam İctima-ı Ümmete Sahne Olmuştur"*, 24 Mayıs 1919, S.2734, s.1-2.

Sultan Ahmet Meydanı'ndaki bu büyük mitingin ikinci bir tekrarı[607] 30 Mayıs 1919'da yine aynı yerde oldu. Mitingte yine matem alameti olmak üzere siyaha boyanmış Osmanlı sancakları asılmıştı. Bu matem bayraklarının birinde *"Türk esir olmamıştır!"* cümlesi yazılıyken kadınların oluşturduğu İnas Mekatibi öğrencilerinin siyah levhalarının üzerinde *"Yaşamak isteriz, Müslümanlar ölmez ve öldürülemez!, Hak isteriz iki milyon Türk iki yüz bin Rum'a feda edilemez!, Hak ve adalet, Osmanlı toprağı Yunanistan olamaz!, İzmir, Türk'tür, Türk kalacaktır!"* gibi sloganlar yazılıydı. Diğer taraftan Sultan Ahmet, Fatih, Bayezit gibi camilerde binlerce insan secdeye kapanmış, Osmanlı Devleti ve İslam Hilafeti'nin selametine dua ediyordu. Namaz ve duadan sonra gözleri yaşlı olarak ayrılan insanlar akın akın Sultan Ahmet'e geldi ve saat üçte bir hocaefendi kürsüye çıkarak kalabalığa tekbir almasını söyledi. O anda binlerce kişinin *"Allahü Ekber, Allahü Ekber"* sesleriyle meydan inlerken İsmail Hakkı Bey kürsüye çıkarak şu konuşmayı yaptı:

"Tam beş sene süren kanlı bir muharebenin hitamında bir tarafta, henüz tüfenginin namlusu parıldayan muzafferler, bir tarafta Allah'tan başka bir hakkı ve kuvveti haiz olmayan Türkler… Türk'ü mahvetmek istiyorlar. Türk nedir? Türk demek, birer münacat gibi semalara yükselen minareleriyle camilerinin heybetli ve azametli kubbeleriyle asil bir hak, demektir. Türk demek acizlere merhamet edip kuvvete karşı boyun eğmeyen tarihi bir kavim demektir. Türk demek medeniyet ile yaşamış ve yaşayan, haricen her türlü haksız müdahalelere rağmen yaşamak imanını kendinde duyan bir millet demektir… Eğer Avrupa bütün bu hakikatlere rağmen bizim idam hükmümüzü verirse ve bu hükmü bize tatbik ederse biz yalnız kalacağız. Biz Türkler silahımızı terk ettik. Fakat imanımızı teslim etmedik ve etmeyeceğiz. (Etmedik, etmeyeceğiz sadaları). İman demek; Allah'ın birliğine, azamet ve kudretine, bütün sıfat-ı ezeliye ve sübutiyesine, bütün manasıyla rabt-ı kalp etmek demektir. Bizim silahımız imanımızdır. (Hay hay sadaları). İmanımızın hakkımızı müdafaa edeceğine inanınız.." Konuşmanın sonunda tüm orada bulunanlar yüksek sesle tekbirler getirdi. Sonrasında Dar'ül Fünun/İstanbul Üniversitesi talebelerinden Şüküfe Nihal Hanım ile Doktor Milaslı İsmail Hakkı Bey tarafından konuşmalar yapıldı. Konuşmada bulunanlardan Hamdullah Suphi Bey'in söylediği sözler ise şöyleydi:

[607] Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.289.

"Bedbaht kardeşlerim! Yaşadığımız büyük asırlardan sonra memleketimizin manevi ufuklarında meşum bir saat çalmaya, kara günler doğmaya başladı. İçinde Tunalar, Niller akan Fıratlar, Dicleler ses verin büyük anavatan hurd ü hâş olduktan sonra öz vatanımızda da bizi rahat bırakmak istemiyorlar, biz Anadolumuz'da toprağımızın son kısmında kendi kendimize yaralarımızı sarmak istiyorduk; Anadolu kaç mazlum halka vatan olmuştur. Kırım'dan gelen Tatarlar, Kafkasya'dan gelen Çerkesler, Gürcüler; Rumeli'den, Makedonya'dan gelen Türkler, Arnavudlar, Boşnaklar, en son vatan olmak üzere kendilerine Anadolu'yu vatan ittihaz etmişlerdi. Türk vatanı, İslam vatanı mazlumların vatanıdır…"

"O Yunanistan ki başkalarının yardımıyla büyüdü. Bugün muzafferler arasındadır. Bırakacaklar mı ki Yunanlılar, çocuklarımızı ve kadınlarımızı sefil etsinler ve ayaklar altında çiğnesinler. Biz Yunan idaresinin ne olduğunu biliriz. Anadolu'da Yunanistan demek, yangın demek, imha demektir. Avrupa'nın büsbütün kararmamış olduğunu zann ettiğimiz vicdanlarına müracaat ediyoruz. Bırakacaklar mı ki kendilerinin gözleri önünde tarihinden cesaret alan muazzam millet mahv edilsin… İsteniliyor mu ki İzmir'de de ikinci bir Makedonya mezalimi icra edilsin ve İzmir bir harabe-zare dönsün? Biz her türlü felakete razı olarak sokaklarımızda Türk polisi görmek isteriz. Biz sefil oluruz. Fakat başımızda Türk Hükümeti görmek isteriz. (Hay hay sadaları). Ey Milettaşlarım! Sizin bütün dualarınız benim sesimde toplansın. Yangınlar, kıtaller Anadolu'da bir defa daha başlamasın!"

Hamdullah Bey'in konuşmasını yine aynı tekbir sedaları takip etti ve sonradan okunan dualara âmin dendi. Ardından Hamdullah Suphi Bey, miting heyetinin şu iki maddelik kararını okudu:

"1-Türkler, Wilson Prensipleri'nden kendilerine aid olan 12. maddenin tamami-i tatbikini talep ederler.

2-Pek çok esir milletlere yeniden istiklal verilir iken, 650 seneden beri Anadolu'da saltanat ve istiklale malik olan bir milletin duçar-ı esaret olması ve edilmesi muvafık-ı adalet olamaz. Kemal-i azm ile hakkımızı talepte son dereceye kadar ısrar edeceğiz. Biz Türk ekseriyetini haiz olan memleketlerin birliğine karşı vaki olan tacavüzü

âlem-i medeniyet huzurunda protesto ediyoruz." En sonunda bu maddelerin kabulüyle birlikte heyet tarafından gereken makamlara iletilmesi kararlaştırıldı.[608]

3-İzmir'in İşgâli'nden Sonra Yunan Ordusu'nun İlk Faaliyetleri

Mitingler bu şekilde sürerken Yunanlılar'ın Batı Anadolu'daki ilerleyişi sürdü ve İzmir'in işgâlinin sekizinci gününde yani 23 Mayıs'ta İzmir'deki Yunan Kumandanlığı bütün telgraflara sansür uygulamaya başladı.[609] Yunan kuvvetleri 26 Mayıs'ta Manisa'yı, 27 Mayıs'ta Aydın'ı, 1 Haziran'da Ödemiş'i işgâl etti.[610] Monitör Oryantal[611] Gazetesi 3 Haziran 1919 tarihli haberinde Ayvalık civarında Yunanlılar ile Türkler arasında çatışmanın sürdüğünü ve iki tarafın epey zayiat verdiğini yazıyordu.[612] Esasında Ayvalık 27 Mayıs'ta işgâl edilmiş ancak 172. Alay Kumandanı Yarbay Ali Bey[613], 28 Mayıs'tan itibaren Ayvalık sırtlarında direnmeye devam etmişti.[614] Ayvalık'tan başka Le Journal D'Orient Gazetesi, Nazilli ile Edremid'in işgâlini yazmaktaydı[615] ki Nazilli'nin ilk işgâli 4 Haziran 1919'du ve ondan sonra ikinci kez 24 Haziran 1919'da tekrar Yunanlılar tarafından işgâl edilecekti.[616] Le Journal D'Orient'ten başka Sabah Gazetesi de 6 Haziran 1919 tarihli sayısında Edremid'in işgâli haberlerini verdi ancak bu haber doğruyu yansıtmamaktaydı. Çünkü Edremid Redd-i İlhak Heyeti, Tasvîr-i Efkâr'a gönderdiği yazıda Edremid'in işgâl edilmediğini şu sözlerle duyurmakta ve ilgili haberleri tekzip etmekteydi:

"Sabah Gazetesi'nin 6 Haziran 335 tarihli nüshasında Edremid'in Yunan askeri tarafından güya işgâl edildiğini teessürlerle okuduk. Milletimiz böyle na-hak tecavüzlere boyun eğmeyeceğinden neşriyat-ı vakıay-ı bed-hâhâneyi bütün şiddetle redd ile tekzibini rica ve memleketimize Yunan ayağı bastırmamak için ölünceye kadar çalışmaya azm ettiğimizden emin bulunulmasını arz eyleriz efendim. (Edremid Redd-i İlhak Heyeti)."[617]

---

[608] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Dünkü Muazzam İctima ve Ahd-ü Peyman"*, 31 Mayıs 1919, S.2741, s.1-2.
[609] **Tasvîr-i Efkâr**, *"İzmir'de Sansür"*, 26 Mayıs 1919, S.2736, s.1.
[610] S. Selek, **Milli Mücadele**, I, s.162.
[611] Fransızca çıkan bir gazete. (A. A. Gazel ve Ş. Ortak, *"İkinci Meşrutiyet'ten 1927 Yılına Kadar…"*, s.247.)
[612] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Ayvalık'ın İşgâli Etrafında"*, 4 Haziran 1919, S.2745, s.2.
[613] Ali Çetinkaya.
[614] Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.300.
[615] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Nazillli ve Edremid'in İşgâli"*, 6 Haziran 1919, S.2747, s.2.
[616] Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.300.
[617] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Edremid'den Bir Tekzib"*, 13 Haziran 1919, S.2754, s.1.

Bu suretle Yunan işgâli Haziran 1919 başlarında İzmir'in çevresindeki Menemen-Manisa-Turgutlu-Ödemiş-Aydın çizgisine ulaşmış bulunuyordu.[618] Tabii ki bu işgâller yöredeki Türk halkı ve bazı Türk kuvvetleri tarafından hoş karşılanmadı ve bir takım cephelerin kurularak Kuvay-ı Milliye hareketlerinin oluşmasına yol açtı.[619] Bu sebeple kısa bir süre sonra Yunanlılar Akhisar,[620] Ayvalık, Ödemiş ve Nazilli'den geri çekildi.[621] Batı Anadolu'daki bu işgâl hareketlerine karşı konulmasında ve oradaki milli hareketin başlatılıp yürütülmesinde Hacim Muhittin (Çarıklı), Vasıf (Çınar), Mahmut Celal (Bayar), Mustafa Necati, Albay Kazım (Özalp), Kolordu Kumandanı Ali Fuat (Cebesoy) gibi daha pekçok kişinin büyük emekleri geçmiştir.[622]

[618] S. Selek, **Milli Mücadele**, I, s.162.
[619] Suna Kili, **Türk Devrim Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2002, s.132-136.
[620] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Akhisar'ın Tahliyesi Teeyyüd Etti"*, 12 Haziran 1919, S.2753, s.1.
[621] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Aydın Vilayeti'ndeki Tahliyeler"*, 13 Haziran 1919, S.2754, s.2.
[622] S. Kili, **Türk Devrim Tarihi**, s.135.

III.BÖLÜM

TASVÎR-İ EFKÂR'DA MUSTAFA KEMAL PAŞA VE MİLLİ MÜCADELE

A-MUSTAFA KEMAL PAŞA VE MİLLİ MÜCADELE

1-Damat Ferit Paşa Hükümetleri Zamanında Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadele

Bilindiği gibi Milli Mücadele hareketinin bir plan ve düzen dahilinde hedefine doğru yürümesinin ilk adımı 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışıyla atıldı. Her ne kadar bazı çalışmalar Milli Mücadele'yi bu tarihte başlatsa da esasen Osmanlı topraklarında ilk direniş hareketleri Mondros'un imzasından itibaren zaten başlamıştı. Bu hareketlenmeler ve örgütlenmeler ilk olarak Mondros maddeleri açısından büyük tehlike altında olan Doğu Anadolu'da başladı[623] ve diğer bölgelerde de ilerleyen zamanlarda oluşmaya başladı. Öyle ki düzenlenen ilk kongrelere baktığımızda Sivas, Afyon ve Pozantı Kongreleri'nden başka Erzurum Kongresi dahil bütün kongrelerin yerel halkın insiyatifiyle toplanmış olduğunu görürüz.[624] Bu bize yerel örgütlenmelerin ilk başlangıçtaki önemini çok açık bir şekilde göstermektedir.

Tasvîr-i Efkâr Gazetesi'nin Mayıs 1919 sayılarına bir göz attığımızda Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışı hakkında herhangi bir haber olmadığını görürüz. Ancak sadece 5 Mayıs 1919'daki[625] Takvim-i Vekayi'den aktarılan bir tayin haberi vardır, o da şu şekildedir:

"Mülga Yıldırım Grubu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişliği'ne tayin edilmiştir."[626]

Bu haberden başka Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya yani Samsun'a geçişi hakkında Tasvîr-i Efkâr'da herhangi bir habere rastlanmadı.

---

[623] Özellikle 1918 sonlarına doğru Osmanlı Ordusu Elviye-i Selase'yi yani Kars, Ardahan ve Batum'u terk ederken bu bölgelerdeki yerel halk Ermeni ve Gürcüler'e karşı *"Milli Şura Hükümetleri"* kurmuşlardı. Hatta bu hareketlerin kökenleri Mondros öncesine kadar uzanmaktaydı. Bu konuda Ahıska Hükumet-i Muvakkatası (29 Ekim 1918), Aras Türk Cumhuriyeti Hükümeti (3 Kasım 1918) ve Kars İslam Şurası (5 Kasım 1918) örnek olarak verilebilir. (B. Tanör, **Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)**, s.105-107.)

[624] B. Tanör, **Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)**, s.22-23.

[625] Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s.225.

[626] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Mustafa Kemal Paşa"*, 6 Mayıs 1919, S.2717, s.2.

5 Mayıs'tan sonra bütün hazırlıklarını tamamlayan Mustafa Kemal Paşa, 16 Mayıs'ta İstanbul'dan hareketle Mayıs'ın 19'unda Samsun'a maiyetiyle birlikte vardı.[627] Bu sırada Tasvîr-i Efkâr'ın haberine göre *"Bahriye Nazır-ı Esbakı kalyon kaptanı Rauf Bey'in silk-i askeriden istifası"* kabul edilmişti.[628] Rauf Bey istifadan hemen sonra Bandırma, İzmir bölgesindeki efelerle temasta bulunmak üzere hareket edecekti.[629]

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıkışının ertesi günü yani 20 Mayıs'ta Samsun'da gördüğü işgâl durumunu ve İzmir'in işgâl edilmesinden dolayı halkta oluşan tepkiyi iki ayrı telgrafla İstanbul'a bildirdi. Sonraki günlerde Rum çetelerinin faaliyetlerini düzenli olarak rapor eden Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'daki Damat Ferit Paşa Hükümeti ile arasının açılmasına sebep olan yazışmalar 24 Mayıs-3 Haziran tarihleri arasında oldu.[630] 25 Mayıs'ta Havza'ya geçen[631] Mustafa Kemal Paşa'nın tarihi görevi işte bu noktada başladı; İngilizler'in baskısından kurtulduğundan artık halkı sükûnete değil aksine harekete geçmeye çağırıyor ve valiler, kumandanlar ve Milli oluşumlarla haberleşme işine girerek aktif olarak mücadeleye girişiyordu. Paşa'nın bu girişimleri gün geçtikçe arttı[632] ve 28 Mayıs'ta valiler ve kumandanlıklara gönderdiği yazıyla ülkenin düştüğü kötü durumdan bahisle mitingler düzenlenmesini istedi.[633] Bu yazıdan sonraki ikinci önemli olay Mustafa Kemal Paşa'nın 3 Haziran 1919'da yayınladığı bir genelgeyle Paris Barış Konferansı'nda nelerin savunulması gerektiğini millete duyurmasıydı.[634] İşte bu gelişmelerden dolayı 8 Haziran 1919'da İstanbul'daki hükümet, İngiliz Kumandanı General Milne'nin baskısıyla Mustafa Kemal Paşa'yı İstanbul'a çağırdı.[635] Bu geri çağrılış hükümetle Mustafa Kemal Paşa arasındaki ilişkileri gittikçe sertleştirdi. Mustafa Kemal Paşa, karargâhını Anadolu'nun içerilerine sokmak için zaman kazanmaya çalışan birtakım sorularla bu geri çağrılışı geçiştirdi.[636]

Tasvîr-i Efkâr, *"rüfekamızdan biri Şark Orduları Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın azl edildiğini yazmışlarsa da Harbiye Nezareti'nde icra ettiğimiz tahkikata*

---

[627] S. Selek, **Milli Mücadele**, I, s.141-142.
[628] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Rauf Bey"*, 16 Mayıs 1919, S.2727, s.2. Gazete 17 Mayıs'ta çıkmamıştır.
[629] Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, I, s.308.
[630] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, I, s.166-167.
[631] Utkan Kocatürk, **Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1988, s.83.
[632] S. Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, I, s.239-240.
[633] U. Kocatürk, **Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, s.84; F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.94.
[634] S. Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, I, s.241-242.
[635] F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.95.
[636] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, I, s.172.

nazaren bu hususta henüz bir karar ittihaz edilmemiştir"[637] diyerek bu sırada çıkan azledilme söylentilerini yalandı ve Erzurum'da önemli bir kongre toplanacağını belirtti.[638] Trabzon'da çıkan Selamet Gazetesi'ne göre Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti sadarete bir mektupla Osmanlı Hükümeti'ne bağlılıklarını muhafaza etmek üzere Vilayat-ı Şarkiye hemşehrileriyle aynı mukaddes maksat için yedi vilayetle merkezine bağlı yerlerdeki temsilcilerden oluşan bir kongrenin Erzurum'da toplanacağını beyan etmekteydi.[639] Bu sıralarda Mustafa Kemal Paşa, 12 Haziran 1919'da Amasya'ya geçmiş ve 21-22 Haziran 1919 gecesi Amasya Genelgesi'ni yayınlamıştı.[640] Genelgenin altında Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey, Ali Fuat Paşa ve Refet Bey'in imzaları olmakla birlikte Kazım Karabekir Paşa, İkinci Ordu Müfettişi Mersinli Cemal Paşa ve 12.Kolordu Kumandanı Selahattin Bey gibi önemli kumandanlar kararları kabul etmekteydi.[641] Mustafa Kemal Paşa'nın bu hareketi üzerine 23 Haziran 1919'da Sadrazam Vekili Mustafa Sabri başkanlığında toplanan kabine onun görevden alınmasına karar verdi ve artık hiçbir resmi sıfatı kalmadığından vereceği emirlerin geçerli sayılmayacağını gerekli makamlara duyurdu. Ancak Damat Ferit Paşa'ya vekâlet eden Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'nin gücünü gösteremeyip kabine üyelerinden Ali Kemal ile Şevket Turgut'un çekişmeleri nedeniyle bu işlem hemen yürütülemedi[642] ve Ali Kemal'in 26 Haziran 1919'da Dahiliye Nazırlığı'ndan istifa etmesi üzerine bu karar askıda kaldı. Diğer taraftan Mustafa Kemal Paşa, Padişah iradesiyle tayin edildiğinden ancak Padişah'ın emriyle bu görevinden alınabilirdi.[643] Mustafa Kemal Paşa'yı geri döndüremeyen Damat Ferit Paşa Hükümeti bunun üzerine farklı bir yola başvurdu. 2-3 Temmuz 1919'da Padişah Vahdettin adına çekilen bir telgrafla Paşa'nın iki ay süreyle hava değişimi bahanesiyle görevden el çekmesi istendi.[644] Kemal Paşa bunu kabul etmedi ve yoluna devam ederek 3 Temmuz'da Erzurum'a vardı.[645] 5 Temmuz'da hükümet, Paşa'dan tekrar İstanbul'a geri dönmesini istedi, ancak istediği cevabı alamadı.[646]

---

[637] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Mustafa Kemal Paşa Hakkında"*, 12 Haziran 1919, S.2753, s.2.
[638] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Erzurum'da Mühim Bir Kongre"*, 13 Haziran 1919, S.2754, s.2; **Tasvîr-i Efkâr**, *"Erzurum'da Büyük Bir Kongre"*, 27 Haziran 1919, S.2768, s.2.
[639] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Erzurum'da Mühim Bir Kongre"*, 13 Haziran 1919, S.2754, s.2.
[640] S. Kili, **Türk Devrim Tarihi**, s.51.
[641] S. Selek, **Milli Mücadele**, I, s.322-324.
[642] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, I, s.174-175.
[643] S. Selek, **Milli Mücadele**, I, s.345.
[644] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, I, s.182.
[645] U. Kocatürk, **Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, s.93.
[646] F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.116-117; Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, I, s.183-184.

Hükümetle Mustafa Kemal Paşa arasındaki bu çekişme gazetelerde de yer buldu. Monitör Oryantal Gazetesi, hükümetin Mustafa Kemal Paşa'yı İstanbul'a çağırdığını ve Paşa'nın buna uygun bir cevap verip yaveri Cemal Paşa'yı İstanbul'a göndererek Harbiye Nazırı Ferit Paşa ile uzun bir görüşme yaptığını iddia ediyordu. Diğer taraftan Dahiliye Nazırı Vekili Edhem Bey, Antant[647] Gazetesi'ne Mustafa Kemal Paşa'nın hükümete karşı isyan etmiş olmayıp İstanbul'a doğru yola çıktığını ve 4.Ordu Kumandanı Cemal Paşa'nın Konya'dan İstanbul'a geldiğini ifade ediyordu.[648] En nihayet aradaki bu çekişme telgrafla yapılan görüşmeler sonunda 8 Temmuz 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın görevinden alınmasıyla son buldu.[649] Bu karar Takvim-i Vekayi'de şu şekilde yer aldı:

"Üçüncü Ordu Müfettişliği'nden mazul ve askerlikten müstefi Mustafa Kemal Bey silk-i askeriden ihraç ve haiz olduğu nişanlar nez' ve uhdesindeki fahr-i yaverlik rütbesi ref' edilmiştir."[650]

Bu sırada büyük umutlarla 6 Haziran'da İstanbul'dan ayrılıp Paris Barış Konferansı'na giden Damat Ferit Paşa 15 Temmuz'da hayal kırıklığı içinde döndü. Ancak iç politikada durum hiç iç açıcı değildi. Çünkü Mustafa Kemal Paşa ile bağlar kopmuş, düşman istilasına uğrayan Ege ve istila tehdidi altındaki Doğu Anadolu ile İstanbul'daki hükümetin arası iyice açılmıştı. Erzurum'da toplanmakta olan kongrenin aradaki bu kopukluğu artırma ihtimali vardı. İşte bu yüzden 21 Temmuz 1919'da Damat Ferit Paşa istifa ederek yeniden bir kabine oluşturdu.[651] 21 Temmuz sabahı saat on buçukta kabineyi oluşturma görevi verilen Damat Ferit Paşa'nın üçüncü kabinesi şu kişilerden oluşuyordu:

"Sadrazam ve Harbiye Nazırı Vekili: Ferid Paşa, Şeyhülislam ve Şuray-ı Devlet Reisi Vekili: Mustafa Sabri Efendi, Meclis-i Vükelaya Memuriyetine İbkaen: Tevfik Paşa Hazretleri, Meclis-i Vükelaya Memuriyetine İbkaen: İzzet Paşa Hazretleri, Harbiye Nezareti'ne Divan-ı Harb Reisi: Nazım Paşa, Bahriye Nezareti'ne, ayandan: Salih Paşa, Salih Paşa'nın muvasalatına değin vekâleten: Ali Rıza Paşa, Nafia Nezareti'ne: Abuk

---

[647] Fransızca çıkan bir gazete. (A. A. Gazel ve Ş. Ortak, *"İkinci Meşrutiyet'ten 1927 Yılına Kadar…"*, s.231.)
[648] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Mustafa Kemal Paşa'nın Vaziyeti"*, 7 Temmuz 1919, S.2776, s.2.
[649] F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.116-117; Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, I, s.183-184.
[650] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Mustafa Kemal Paşa Hakkında"*, 13 Ağustos 1919, S.2811, s.2. Askerlikten istifa ettiğinden kendisi için ilk kez *"Bey"* ifadesi geçmiş oluyor. 14 Ağustos 1335/1919 tarihli "*Bazı Mesail-i Mühimme"* konusunun alt başlığındaki konulardan biri "*Mustafa Kemal Paşa'nın Rütbe ve Nişanlarının Ref'ine Meclis-i Vükela ve Şuray-ı Askeri Karar Vermiştir"* adlı konu olup, bu başlığa ait malumat verilmemekte ve yazının çok az bir kısmı sansür edilmiş görünmektedir. (**Tasvîr-i Efkâr**, *"Bazı Mesail-i Mühimme"*, 14 Ağustos 1919, S.2812, s.2.)
[651] Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, I, s.450.

Paşa, Dahiliye Nezareti'ne: Defter-i Hakani Emini Adil Bey, Adliye Nezareti'ne: Şuray-ı Devlet azasından Mustafa Efendi, Maliye Nezareti'ne İbkaen: Tevfik Bey, Maarif Nezareti'ne İbkaen: Said Bey, Evkaf Nezareti'ne İbkaen: Hamdi Efendi, Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne: Bir diğerinin tayinine kadar Abuk Paşa vekâlet edecektir."[652]

Tasvîr-i Efkâr'a göre; istifanın en büyük sebebi milletin ve özellikle Anadolu'nun emniyet ve itimadını kazanan kuvvetli bir kabinenin olmamasıydı. Ayrıca Anadolu'daki olaylar hükümeti içişlerinde kuvvetsiz gösteriyordu.[653]

Kabinenin değişimiyle birlikte Dahiliye Nezareti'nin Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey hakkındaki takibat emri gazetelerde yayınlanmaya başlandı. Tasvîr-i Efkâr bu emri şu şekilde verdi: *"Dahiliye Nezareti, Üçüncü Ordu Müfettişliği'nden müstefi Mirliva Mustafa Kemal Paşa ile Bahriye Nazır-ı Esbakı Rauf Bey'in Erzurum cihetlerinde kongre akd ettikleri cihetle derdestleriyle tahte-l hıfz İstanbul'a sevkleri için vilayat-ı memurin-i mülkiyesine evamir-i şedide tebliğ eylemiştir. Dahiliye Nezareti bundan maada Nazilli cihetlerinde Kuvay-ı Milliye teşkilatı icra eden Demirci Efe ile Teşkilat-ı Milliye Kumandanlığı'nda bulunan Hacı Şükrü Bey'in de tahte-l hıfz İstanbul'a sevklerini ve çete teşkilatı ile beraber ictimaatın menini emr eylemiştir."*[654]

Dahiliye Nazırı Adil Bey bu takibat emri hakkındaki sorulara şu şekilde cevap vermekteydi: *"Bugün gazetelerde bunlar hakkında yazılan malumat, hükümetin nokta-i nazarını göstermektedir. Bunlar yalnız hükümet aleyhinde bulunmuyorlar, aynı zamanda memleket aleyhinde bulunuyorlar. Gerek bunlar ve gerek valilerin teşebbüsatı hakkında malumat mevcud değildir. Olursa bi-t-tabi matbuata tebliğ edilecektir."*[655] Adil Bey'in 2 Ağustos'ta bu konu hakkında Tasvîr-i Efkâr'a verdiği başka bir demeci de şöyleydi:

"Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey, hariçte asayişi muhill tahrikatında bulunuyor, çeteler teşkil ediyor ve hükümet içinde hükümet yapmak istiyor, hükümetin şifresini kullanarak halkı içtimaa davet ediyorlar. Memlekette bir hükümet vardır ve o hükümet var olduğunu isbat edecek, kimseyi memleketin mukadderatıyla oynamağa müsaade etmeyecektir. Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey şiddetle tecziye olunacaklardır.

---

[652] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Damad Ferid Paşa, Üçüncü Defa Sadrazam…"*, 22 Temmuz 1919, S.2789, s.1. Böylece eski görevlerine geri getirilen-ibkaen- hayli vekil listede yer bulmuş oluyordu.

[653] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Ferid Paşa Kabinesi'nin İstifası"*, 21 Temmuz 1919, S.2788, s.1. Haberin altındaki *"Memleketin İdaresi Kimlere Tevdi Edilmeli?"* başlıklı yazıda milletin itimadına haiz bulunan 3 isim öneriliyor: Tevfik Paşa Hazretleri, Ahmet İzzet Paşa Hazretleri ve Reşid Akif Paşa Hazretleri.

[654] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Takibat Emri"*, 31 Temmuz 1919, S.2798, s.1.

[655] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Mustafa Kemal Paşa ve Rüfekası Hakkında Dahiliye Nazırı'nın Muharririmize Vâki' Olan Beyanatı"*, 1 Ağustos 1919, S.2799, s.2.

Şimdiye kadar bunların tevkif edildiklerine dair bir haber gelmediyse de, her halde tevkiflerine muvaffak olunacaktır. Bunun için hükümet her vasıtaya müracaata karar vermiştir."

"İzmir'de çete teşkil edenlere gelince, bunlar halkı iğfal ediyorlar. Hükümet bu çeteleri dağıtmak ve çete teşkil edenleri tutub tecziye etmek için elinden geleni yapacak, icab ederse askeri kuvvete dahi müracaat edecektir. Mamafih buna ihtiyaç kalmayacağını zan ediyorum. Çünkü ahali hakikati anlayınca onlardan yüz çevirecek ve çeteler kendiliklerinden dağılacaktır. Ba-husus artık işgâl de nihayet bulmuştur. Gerek Yunan gerek İtalyan kuvvetleri bulundukları yerlerden ileri gitmeyeceklerdir."[656]

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da başlattığı hareket Osmanlı devlet kademelerinde olduğu gibi halk nezdinde büyük bir yankı yarattı. Öyle ki Anadolu'daki halka nasihat etmek üzere gönderilen Süleyman Şefik Paşa ile Defter-i Hakani Emini Yusuf Ziya Bey'den oluşan heyet Karahisar Kasabası'na ulaştığında kendilerine Mustafa Kemal Paşa'nın hareketi ve Milli Kongre'nin toplanmaya daveti hakkında sorular soruldu. Heyet adına konuşan Süleyman Şefik Paşa sorulara karşılık şu cevapları verdi:

"Mustafa Kemal Paşa'nın hareketini iyi bulmam. Bugün en çok ittihad edeceğimiz ve makam-ı saltanat ve hilafet etrafında toplanacağımız bir gündür. Bu gibi haller, korkarım memleketin badi-i felaketi olur. Hem Milli Kongre'nin ne lüzumu var? İşte hükümet, Meclis-i Mebusan intihabatının icrasını emr etmiştir. Katiyen müdahale etmemeğe karar vermiştir. Heyetimiz Anadolu'nun ve ahalinin efkâr ve hissiyatını anlayarak hükümete rapor verecek, Karahisar'ı pek harab bulduğunu ve ahalisini makam-ı saltanat ve hilafete çok hürmetkar gördüğünü söyleyecektir."[657]

Hükümet çevrelerinde asi ilan edilen Mustafa Kemal Paşa ile Anadolu'daki hareket hakkında Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın yaptığı açıklama ise birtakım gerçeklerin üzerini örtmekten ibaretti. Sadrazam, Reuters Ajansı muhabirine şöyle diyordu:

---

[656] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Mustafa Kemal Paşa ve Rüfekası Hakkında Dahiliye Nazırı'nın Beyanatı"*, 3 Ağustos 1919, S.2801, s.1.

[657] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Süleyman Şefik Paşa Karahisar'da Ne Beyanatta Bulunmuş"*, 9 Ağustos 1919, S.2807, s.1-2. Yazının bir kısmı sansürlü olup Şefik Paşa ahalinin birçok sorusuna yanıt vermektedir. Biz sadece Mustafa Kemal Paşa'nın hareketi ve Milli Kongre'nin toplanması hakkındaki görüşlerine yer verdik. Bu nasihat heyeti Karahisar Dar'ül Muallimin'i binasında toplanarak kasabanın ileri gelenlerine Padişah'ın selamını beyanla nasihat etmişlerdi.

"— İşâa edildiği gibi Anadolu vaziyeti o kadar fena değildir. Ekseriyet itibarıyla halk tefessüh etmiş olan İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin paralarıyla iş görenlerin teşvikatına havale-i sem' itibar etmiyor. Fakat sulh konferansı bizim meselemizi bir an evvel hal etmek üzere murahhaslarımızı acilen Paris'e davet etmelidir. Böyle yapıldığı takdirde ahali teskin edilmiş ve bugünkü tahrikata da bir nihayet verilmiş olur."[658]

Sadrazam Damat Ferit Paşa, Anadolu'daki durumun çok vahim olmadığını söylese de hakikatte durum hiç öyle değildi. Erzurum'dan sonra 4 Eylül 1919'da Sivas Kongresi toplanmış ve görüşmelere başlamıştı. Kongrenin 9 Eylül günlü oturumunda Karabekir Paşa'nın raporu ele alınarak İstanbul'daki hükümetin düşürülmesi ve Mebusan Meclisi'nin açılması üzerinde durulmuştu. Görüşmeler sonunda kongre, Padişah Vahdettin'e bir telgrafla Damat Ferit Paşa Hükümeti'nden şikâyette bulunmaya ve Meşrutiyet'e yürekten bağlı kişilerden oluşan yeni bir hükümetin kurulmasını istemeye karar verdi. Ancak Damat Ferit Paşa Hükümeti çekilen telgrafın saraya ulaşmasını önledi. Bunun üzerine Sivas Kongresi'nin son günü olan 11 Eylül'ü 12'ye bağlayan gece ültimatom niteliğinde bir telgrafla Damat Ferit Paşa Hükümeti'ne uyarıda bulunuldu: Eğer İstanbul'daki mevcut hükümet bu hukuksuz davranışlarından vazgeçmezse bütün memleketin başkentle olan bağlantısı kesilecekti. Ancak Sadrazam Damat Ferit Paşa, buna bir yanıt vermedi. Bunun üzerine 12 Eylül 1919'da İstanbul'daki hükümetle ilişkiler kesildi.[659] Artık İstanbul, Anadolu'dan doğru dürüst bir haber alamamaktaydı. Anadolu'daki bu durum Tasvîr-i Efkâr'ın başyazarı Velid Bey'in gözünden kaçmadı. Ancak Velid Bey'in Anadolu'nun durumu ile ilgili ilk değerlendirmesi olan *"Anadolu Ahvali ve Sulh"* başlıklı yazısı büyük oranda sansüre uğradı ve metin içeriğinde Anadolu'nun durumu adına yazılan hiçbir ifade bırakılmadı. Hatta yazının başlığı hariç *"Anadolu"* kelimesi metnin tek bir yerinde bile geçmemekteydi. Yazıdaki sansüre rağmen dolaylı olarak neden bahsettiğini şu ifadelerden anlayabiliyoruz: Sultan Hamid ve İttihadçılar'ın dönemindeki feci olayların halktan gizlenmesinden bahsedildekten sonra, *"yine tekrar ediyoruz ki milletin sinesinde vuku bulan hadisatı, -isterse mülkün en uzak noktasında olsun- milletten saklamak imkânı yoktur. Saklanmak istenilen herşey, behemehâl daha mübalağalı surette intişar ederek ihfay-ı hakikatten beklenilen faide tahakkük etmediğinden maada, zarar dahi hâsıl olur"*[660] denilmekte ve Anadolu'daki

[658] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Sadrazam Paşa'nın Beyanatı"*, 3 Eylül 1919, S.2832, s.2.
[659] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, I, s.253-255.
[660] Velid Ebuzziya, *"Bend-i Yevmi: Anadolu Ahvali ve Sulh"*, **Tasvîr-i Efkâr**, 20 Eylül 1919, S.2846, s.1.

durum hakkında açıklama beklenmektedir.[661] Ayrıca yazıda durum kötü olduğu halde iyi olduğu yönünde beyanatta bulunan paşalardan bahisle şu ibretlik örnek verilmekteydi: *"Trablusgarb Muharebesi esnasında, Said Paşa Kabinesi mevki-i iktidarda iken, Arnavudluk'un isyanı sırasında, o zaman Dahiliye Nazırı bulunan Hacı Adil Efendi Arnavudluk'ta bir seyahat-i teftişiye icra etmişti. Dahiliye Nazırı bu seyahati esnasında piyade, süvari ve topçudan mürekkeb mühimce bir kuvve-i askeriye himayesinde dolaştığı ve hemen her yerde kurşunla istikbal edildiği halde avdetinde Meclis-i Mebusan huzurunda:*

—Arnavudluk'un her tarafında asayiş ber-kemaldir. Her yerde Arnavudlar beni kemal-i hürmet ve muhabbetle karşıladılar. Hükümete karşı beyan-ı sadakat ettiler. Merak edilecek bir şey yoktur; demişti."

İsminin yanına hacı unvan-ı dinisini de ilave etmiş olan bu nazır, Allah'tan korkmadan, huzur-u millette yalan söylüyordu."[662]

Mustafa Kemal Paşa ve Sivas'taki Kongre'nin doğrudan doğruya Damat Ferit Paşa Hükümeti'ni hedef alması ve Anadolu ile ilişkilerin kesilmesi hükümetin millet nezdindeki itibarını azalttı. İşte bu yüzden Damat Ferit Paşa, Padişah'ı bir bildiri yayınlamaya ikna etti. 20 Eylül 1919'da Milli Mücadele aleyhine yayınlanan bildiride[663] Padişah şöyle diyordu:

"Bu günlerde Anadolu'da serzede-i zuhur olan ahval ve harekâtın safahatı mahallerinden vürud eden telgrafnamelerden vasıl-ı sem'-i ıttılaımız olmuştur. Bu hal-i esef-i iştimal İzmir işgâli ile, onu takip eden vakayi-i fecianın ve Anadolu Vilayat-ı Şarkiyesi[664] *mukadderatı hakkında işâa edilen rivayatın efkar-ı ahalide hâsıl eylediği tesirat neticesi olup vukuat ve şayiat-ı mezkureden bilcümle efrad-ı ahalimizle beraber kalbimizde husule gelen tesirat pek amîk ve hukuk-ı devlet ve milletin sıyaneti emrinde sarf-ı ma-hasal-ı gayret etmek cümlemiz için pek tabii ise de şu an-ı mühimde hükümet*

---

[661] Anadolu vaziyeti hakkında hükümetin açıklama yapacağı 17 Eylül tarihli sayının *"Anadolu Hakkında Beyanname Neşri"*, 18 Eylül tarihli sayının *"Hükümet'in Beyannamesi Hakkında"* (konunun Meclis-i Vükelaca müzakere edileceği bahs olunuyor) ve 20 Eylül sayısının *"Hükümet'in Beyannamesi"* (Anadolu ahvali hakkında açıklamanın ertelendiği yazılıyor) başlıklarında zaten bildirilmişti. Ancak beyanat bir türlü gelmediğinden hükümetten açıklama beklenmekteydi. **(Tasvîr-i Efkâr**, *"Anadolu Hakkında Beyanname Neşri"*, 17 Eylül 1919, S.2843, s.2; **Tasvîr-i Efkâr**, *"Hükümet'in Beyannamesi Hakkında"*, 18 Eylül 1919, S.2844, s.2; **Tasvîr-i Efkâr**, *"Hükümet'in Beyannamesi"*, 20 Eylül 1919, S.2846, s.2.)

[662] Velid Ebuzziya, *"Bend-i Yevmi: Anadolu Ahvali ve Sulh"*, **Tasvîr-i Efkâr**, 20 Eylül 1919, S.284, s.1.

[663] S. Selek, **Milli Mücadele**, I, s.508.

[664] Nutuk'un Vesaik kısmında bu ifade *"Anadolu Vilayat-ı Şarkiye mukadderatı"* şeklinde geçmektedir. (Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk Muhteviyatına Ait Vesaik,** Türk Tayyare Cemiyeti, Ankara, 1927, s.87.**)**

ve millete terettüb eden vazife teşebbüsat-ı makule-i siyasiye ve ittihad-ı aray-ı umumiye ile muhafaza-i hukuka çalışmaktan ibarettir. Hükümetimizin takip ettiği siyaset neticesinde İzmir Fecayii, Avrupa Düvel ve Milel-i mütemeddinesinin nazar-ı dikkat ve meveddetini celb ile mahalline bir heyet-i mahsusa izam ve bi-tarafane tahkikata ibtidar olunarak enzâr-ı medeniyette hakkımız tezahür etmekte bulunduğu ve Anadolu Vilayat-ı Şarkiyesi'ne dair olan rivayat ve şayiata karşı hükümetçe her türlü teşebbüsattan hâlî kalınmayıp zaten vahdet-i milliyemizi ihlal edecek hiçbir karar ve teklif olmadığı halde, dahil-i memalikte asayiş ve inzibatı sektedar ve nüfuz-u hükümeti haleldar eyleyecek her guna harekat ve efrad-ı millet beyninde tefrika ve şikakı müeddi olacak her türlü teşebbüsat devletimizin menafi-i esasiye ve hayatiyesiyle kabil-i telif değildir."

"Bazı kimseler tarafından memleketin vaziyet-i hakikiyesi[665] *tebdil ve güya ahali ile hükümet arasında muhalefet vücudu ilan edilerek hakkımızda Avrupa efkâr-ı umumiyesinin taglit kılınması menafi-i aliye-i memleketi külliyen rahnedar edebileceği gibi bil-vücuh şayan-ı teessüf olan bu hal şerait-i kanuniye dairesinde bir an evvel icrasını arzu eylediğimiz intihabatı da duçar-ı teehhür ederek sulhün takarrüb etmekte bulunduğu bir sırada vücudu la-büdd olan heyet-i mebusanın içtimaını tavik ve bu yüzden hükümetin müşkilatını tezyid eyleyecektir."*

"Bugün umum efrad-ı milletimden intizarım, hal ve mevkiin nezaketini bi't-takdir muhafaza-i sükûn ve itidal ve ahkâm-ı kavanine ve evamir-i hükümete[666] *tamami-i ittiba' ile memleketin intizam ve asayişini muhill harekâttan*[667] *ictinab eylemek ve bu suretle kariben sulh müzakeresine davet olunacak Osmanlı murahhasları konferans muvacehesinde milletle hem ahenk olarak isbat-ı mevcudiyet edebilmektir."*

"Altı buçuk asırdan beri Avrupa muvazenesinde bir amil-i mühim olan devletimizin vahdet ve tamamiyetini ve Millet-i Osmaniye'nin mevki ve haysiyetini temin edecek bir sulhe kariben nailiyetimizi eltaf-ı sübhaniyeden ümid etmekteyim, Düvel-i Muazzama'nın hissiyat-ı nasfetkaraneleri ve hakikate[668] *gittikçe nüfuz etmekte olan*

---

[665] Nutuk'un Vesaik kısmında bu ifade *"vaziyet-i hususiyesi"* şeklinde geçmektedir. (G. M. Kemal, **Nutuk Muhteviyatına Ait Vesaik,** s.88.**)**

[666] Nutuk'un Vesaik kısmında bu ifade *"ve emr-i hükümete"* şeklinde geçmektedir. (G. M. Kemal, **Nutuk Muhteviyatına Ait Vesaik,** s.88.**)**

[667] Nutuk'un Vesaik kısmında bu ifade *"muhill hareketten"* şeklinde geçmektedir. (G. M. Kemal, **Nutuk Muhteviyatına Ait Vesaik,** s.88.**)**

[668] Nutuk'un Vesaik kısmında bu ifade *"hakikaten"* şeklinde geçmektedir. (G. M. Kemal, **Nutuk Muhteviyatına Ait Vesaik,** s.88.**)**

Avrupa ve Amerika efkâr-ı umumiyesinin itidalperverliği de bu ümidimi tevsik eylemektedir."

"Hükümetin her türlü müşkilat-ı dahiliyeden masun kalarak takviyesi ve memalikimizin[669] *her tarafında ahkam-ı kavanine harfiyen riayetle sunûf-u tebaamızın mahfuziyet-i hukuku ahass-ı amalimiz olup heyet-i hükümetimizin de bu babdaki amal-i hümayunumuzu tamamıyla rehber-i hareket*[670] *edeceğine eminim."*

"Efkâr ve a'mâl-i halisanemizin memalikimizin her cihetine neşr ve tamimiyle sadakat ve hamiyetlerinden mutmain olduğum bilcümle efrad-ı milletimin sem'-i ıttılaına isalini irade ederim.

24 Zilhicce 337 ve 20 Eylül 335

Mehmed Vahideddin"[671]

Padişah'ın bu bildirisini, K. Karabekir Paşa halkın Padişah'a bağlılığını göstermek ve Damat Ferit Paşa'tan şikâyet etmek için bir fırsat olarak gördü. Bunun üzerine Heyet-i Temsiliye adına saraya yeniden bir telgraf çekilerek yeni bir hükümetin kurulmasının gerektiği tekrar belirtildi. Ancak İstanbul Postanesi bu telgrafı saraya ulaştırmadı.[672] Buna karşılık Padişah'ın bu bildirisi Anadolu'da gerektiği kadar yayılmamış ve hemen hemen hiçbir etki gösterememişti. Tabii ki bu Damat Ferit Paşa Kabinesi'ni hayli sarstı. Çünkü hükümetin nüfuzu sadece Bab-ı Âli ve çevresiyle sınırlıydı. Bu yüzden mevcut durumun daha fazla devam edemeyeceğini anlayan Padişah, sonunda Heyet-i Temsiliye ile uzlaşma yoluna gitti. Mustafa Kemal Paşa ve Ali Fuat Paşa'nın eski dostu olan Abdülkerim Paşa vasıtasıyla iletişime geçildi. 27-28 Eylül 1919 gecesi iki eski arkadaş olan Abdülkerim Paşa ve Mustafa Kemal Paşa sekiz buçuk saat telgraf başında konuştu. Mustafa Kemal Paşa, Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin istifasını istedi ve Padişah'a sadakatini belirtti. Abdülkerim Paşa bu konuşmalar hakkında aldığı notları Padişah'a ve Sadrazam'a iletti. Bunun üzerine on beş günden beri Anadolu'da hiçbir otoritesi kalmamış olan Damat Ferit Paşa Hükümeti 30 Eylül 1919'da mecburen

---

[669] Nutuk'un Vesaik kısmında bu ifade *"takviye ve memleketimizin"* şeklinde geçmektedir. (G. M. Kemal, **Nutuk Muhteviyatına Ait Vesaik,** s.88.**)**

[670] Nutuk'un Vesaik kısmında bu ifade *"rehber-i hareket ittihaz edeceğine"* şeklinde geçmektedir. (G. M. Kemal, **Nutuk Muhteviyatına Ait Vesaik,** s.88.**)**

[671] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Anadolu Ahvali Hakkındaki Beyanname-i Hümayun"*, 21 Eylül 1919, S.2847, s.1.

[672] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, I, s.258-259.

istifa etmek zorunda kaldı. Görevinden alınan Mustafa Kemal Paşa için bu büyük bir siyasi zaferdi, üç aydan kısa bir süre zarfında hükümeti devirmeyi başarmıştı.[673]

2-Ali Rıza Paşa Hükümeti Zamanında Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadele

Damat Ferit Paşa'nın istifasından sonra 2 Ekim 1919'da iktidara gelen Ali Rıza Paşa[674] kabinesini şu kişilerden oluşturdu:

"Sadrazam: Müşir Ali Rıza Paşa, Şeyhülislam: Haydarizade İbrahim Efendi, Hariciye Nazırı: Mustafa Reşid Paşa, Dahiliye Nazırı: Damad Mehmed Şerif Paşa, Harbiye Nazırı: Ferik Cemal Paşa, Bahriye Nazırı: Ayandan Salih Paşa (İbkaen), Maliye Nazırı: Ayandan Tevfik Bey (İbkaen), Adliye Nazırı: Ayandan Mustafa Efendi, Maarif Nazırı: Said Bey (İbkaen) (Evkaf Nezareti'ne vekâlet edecektir.), Ziraat ve Ticaret Nazırı: Hadi Paşa (İbkaen), Şuray-ı Devlet Riyaseti: Ayandan Abdurrahman Şeref Bey, Nafia Nazırı: Abuk Ahmed Paşa (İbkaen)"[675]

Kabinenin kuruluşunun hemen ardından Tasvîr-i Efkâr *"Heyet-i Cedide-i Vükela'nın Anadolu ahval ve harekâtına aid bulunmak ve ihtimal ki burada mevkuf bulunan mücrimin-i siyasiyeyede şamil olmak üzere afv-ı umumi ilanı tasmim eylediği müstahberdir"* sözleriyle bir genel af ilanının hazırlandığını haber veriyordu.[676]

Anadolu Hareketi ise Ali Rıza Paşa'nın kabine kurmasıyla birlikte 2-3 Ekim gecesi bütün Müdafaa-i Hukuk örgütleri ile belediye başkanlıklarına gönderdiği genelgeyle[677] üç esas üzerinde durdu:

"1-Hükümet-i cedîdenin Erzurum ve Sivas Kongreleri'nde tayin ve tesbit edilen teşkilât ve makasıd-ı meşrûa-i millete riayetkâr kalması.

2-Meclis-i Millinin in'ikadıyla murakabe-i fiiliye başlayıncaya kadar mukadderât-ı millet hakkında bir gûna taahhüd-ü katî ve resmîye girilmemesi.

---

[673] S. Selek, **Milli Mücadele**, I, s.509-512.
[674] Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, II, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1978, s.143.
[675] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Ferid Paşa'dan Sonra Ali Rıza Paşa Heyet-i Vükelası"*, 3 Ekim 1919, S.2859, s.1; Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, II, s.142.
[676] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Afv-ı Umumi İlanı"*, 3 Ekim 1919, S.2859, s.1.
[677] Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, II, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992, s.20.

3-Sulh Konferansı'nda tayin-i mukadderât-ı millet ve memlekete memur olacak murahhasların sâbıkı gibi nâ-ehillerden tayin edilmeyip milletin bi-hakkın âmâlini müdrik ve itimâdına mazhar ehl-i vukûf ve iktidardan intihap buyurulması."[678]

Bu esaslar Ali Rıza Paşa'ya gönderilerek yeni hükümetten nelerin istendiği bildiriliyordu. Bundan başka eski hükümetçe görevlendirilen vatansever kişilerin tekrar vazifelerine başlaması, Milli Hareket'e katılmış ve bu hareketi onaylayan kişiler hakkında yapılmakta olan takibatın durdurulması, Damat Ferit Paşa Kabinesi'nden bazılarının Divan-ı Ali'ye verilmesi şartları ileri sürülüyordu.[679] Ardından bir yazı daha yayınlayan Heyet-i Temsiliye, Anadolu'daki gayrımüslümler hakkındaki iddialara cevap verme gereği duydu:

"Kuvay-ı İtilafiye mümessilleri ile bi-taraf hükümetlerin İstanbul sefirlerine verilen muhtıra suretidir:

1-Millet bu günkü vahdet ve teşkilatının matuf olduğu meşru maksadı ve anasır-ı gayr-ı müslime hakkında beslemekte olduğu vatandaş hissini Şarki Anadolu namına Erzurum'da ve umum Vatan-ı Osmani namına Sivas'ta akd eylediği kongrelerin 7 Ağustos 35 ve 11 Eylül 35 tarihli beyannameleriyle cihana ilan eylemişlerdir.

2-Vatan-ı Osmani'de sükûn-u tâmm ve bila-tefrik cins ve mezheb hürriyet-i şahsiyenin masuniyeti hüküm-ferma olduğu halde bazı bed-hâhanın vicdan-ı milliden doğan cereyanı anasır-ı gayr-ı müslime aleyhinde göstermek istedikleri istihbar kılındığından tekmil vilayat ve elviye-i müstakileye bilumum tebaa-i şahanenin aynı hakka malik ve memleketimizdeki ecanibin vatan ve milletimiz aleyhinde bulunmamak şartıyla Osmanlı Misafirperverliği'ne mazhariyette ber-devam oldukları 16 Eylül 35 tarihiyle tamim kılınmış idi. Milletin bu günkü talebi Ferid Paşa Kabinesi yerine amal-i milliyeye mutâvaatkar meşru ve şayan-ı itimad bir kabinenin mevki-i iktidara geçmesidir. Binaenaleyh memleketimiz dahilinde mevcud olan asayişin idamesini ve gayr-ı müslim vatandaşlarımızın her türlü taarruzdan masuniyetinin taht-ı emniyette bulunduğunu teyiden beyan ile kesb-i fahr eyleriz.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi"[680]

---

[678] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Mustafa Kemal Paşa'nın Yeni Kabineye Telgrafı"*, 8 Ekim 1919, S.2864, s.1; G. M. Kemal, **Nutuk Muhteviyatına Ait Vesaik,** s.127-128.
[679] S. Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, II, s.144; Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, II, s.21-22.
[680] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Anadolu Harekâtı"*, 4 Ekim 1919, S.2860, s.2.

Hükümetle Anadolu Hareketi arasında anlaşmak için yazışmalar devam ederken Velid Ebuzziya Bey, Milli birliğin öneminden bahseden bir yazı yazdı. Bu yazıda Damat Ferit Paşa'nın bu memlekete yaptığı en büyük fenalığın Milli birlik hakikatini anlamaması olduğu ve şimdiye kadar hiçbir sadrazamda görülmemiş gaflet ve cehaletle sırf kendi kafasıyla devleti Padişah ve millete karşı tek başına idare edebileceğine inanmasının vahim sonuçlar yarattığı anlatılıyordu. Damat Ferit Paşa'nın hataları için de *"bu zihniyette bir adamın bu kadar nazik ve vahim bir zamanda mukadderrat-ı milliyeye aylarca musallat olmasından tahassul eden mazarratın bundan sonra tamamıyla izalesine vakit bulunup bulunmayacağı cidden cay-ı sualdir"*[681] deniliyordu.

Tasvîr-i Efkâr'ın 6 Ekim tarihli haberinde Dahiliye Nezareti ile Anadolu'daki vilayetler arasındaki haberleşmenin geri geldiği ve Kuvay-ı Milliye'ye mensup heyetlerin görüşme için İstanbul'a geleceği yolundaki bilgilerin doğrulanamadığı bildirilmekte, 5 Ekim 1919'da sabah saat onda makamına gelen Dahiliye Nazırı Şerif Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa ile telgraf makinesi başında bir müddet görüştüğü aktarılmaktaydı. İlginç olan ise vilayetlerden sadece Kastamonu'dan Dahiliye Nezareti'ne resmi bir telgrafın gelmiş olmasıydı. Yine aynı yazıda Tasvîr-i Efkâr, Anadolu'daki Harekât-ı Milliye'nin ne olduğunu şu şekilde açıklamaktaydı:

"Bugün bütün Anadolu'da ve bu ana kıt'a-i vatanda vicdan-ı milliden mülhem milli ve dini bir ittihada saik olan Harekât-ı Milliye, bundan birkaç ay evvel, bugünkü heyet-i müttehidesiyle mevcut ve manzûr değildi."

"Müdafaa ve Muhafaza-i Milliye ihtiyaç-ı meşruundan nebeân eden hareketler, ibtida Anadolu'nun ayrı ayrı havalisinde meşhud olmuş ve yavaş yavaş bugünkü şekl-i müttehide vasıl ve müncer olmuştur."

"İşaa kılınmak istenildiği gibi Bolşevikliğe katiyen müstenid olmayan ve gayrımüslimlere karşı tecavüzkâr bir mahiyeti haiz olmak şaibesinden külliyen münezzeh bulunan bu tedâfüî ve tahaffuzi[682] *cehd ve gayret, evvel emirde Vilayat-ı Şarkiye'de-Erzurum Kongresi'nin kabul ve tercih eylediği tabirle Şark-i Anadolu'da, Ermeniler'in İslamlar hakkında reva gördükleri tecavüzattan muhafaza ve sıyanet-i nefs ihtiyacından doğmuş, ekseriyet-i kahiresi Türk ve Müslüman olan vilayetlerimizin Anavatan'dan tefrik ve bir idare-i hasmane tahtına vaz'ı hususundaki temayülatı irae eden emarelere karşı*

[681] Velid Ebuzziya, *"Bend-i Yevmi: İttihad-ı Milli Karşısında"*, **Tasvîr-i Efkâr**, 5 Ekim 1919, S.2861, s.1.
[682] *"He"*den sonra bir *"elif"* harfi fazla yazılmıştır aksi halde okunuşu mümkün değil.

mücadele ve tesanüd için teşekkül etmiştir. Çok geçmeden İzmir'in meş'um bir işgâle maruz kalması, vatanı kanının son damlasına kadar müdafaa etmeyi kendilerine borç bilenlere vazifelerini ihtar etmiş, İzmir Redd-i İlhak Cemiyeti'nin teşekkülüyle başlayan harekât-ı tedafüiye tevessü' ederek meydana, müdafaadaki kabiliyet ve iktidarını teslim ettiren bir Kuvay-ı Milliye vücuda gelmiştir. İzmir Redd-i İlhak kuvvetleriyle Harekât-ı Milliye aynı şeyler olmamakla beraber gayeleri mütekabilen ve aynen müdafaa-i hukuk-ı memleket esasında ittihad eylemektedir. (Otuz yedi satır sansür edilmiştir.)"

"Harekât-ı Milliye'ye iştirak eden bilumum aza atide sureti münderiç olan yemin mucibince tahlif edilmişlerdir: "Saadet ve selamet-i vatan ve milletten başka kongrede hiçbir maksad-ı şahsi takib etmeyeceğime, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin ihyasına çalışmayacağıma ve mevcud fırka-i siyasiyeden hiç birisinin amal-i siyasiyesine hadim olmayacağıma Vallahi ve Billahi. (Yüz seksen iki satır sansür edilmiştir.)"[683]

Bu sırada Ali Rıza Paşa Hükümeti ile Anadolu Hareketi arasındaki yazışmalar sonucunda 7 Ekim 1919'da bir anlaşmaya varılabilmişti.[684] Anlaşmaya varılması üzerine Padişah Vahdettin bir açıklama yaparak millete yönelik bazı açıklamalar yaptı. Bu açıklama şu şekildeydi:

"Benim menfaatim, milletimin menafiine merbuttur. Milletsiz Padişah olmaz. Milletimin saadet ve refahını isterim. Kanun-u Esasi'ye ve Meşrutiyet'e riayet edeceğime yemin ettim. Etmemiş olsaydım bile, Meşrutiyet'e muhalefet etmemek için verdiğim söz kâfidir. Meclis-i Milli intihabını çok arzu ediyorum. Milli Ordu'nun hulus-u tammı olduğuna kaniim." [685]

Padişah bu şekilde Kanun-u Esasi ve seçimlere değinirken buna karşılık olarak Mustafa Kemal Paşa Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi adına Huzur-u Hilafetpenahiye teşekkürle[686] hükümetle *"itilaf-ı tamm hâsıl olduğunu"* bildiren bir telgrafname[687] yayınladı.[688]

---

[683] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Vaziyet-i Dahiliyemiz ve Anadolu Haberleri"*, 6 Ekim 1919, S.2862, s.1.
[684] S. Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, II, s.144.
[685] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Padişahımız Efendimizin İfade-i Hümayunları"*, 7 Ekim 1919, S.2863, s.1.
[686] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Huzur-u Hilafetpenahiye"*, 9 Ekim 1919, S.2865, s.1.
[687] **Tasvîr-i Efkâr**, *"İtilaf Husule Geldi!"*, 9 Ekim 1919, S.2865, s.1.
[688] Bu telgraflardan başka Mustafa Kemal Paşa'nın *"Millete Beyanname"* adlı yazısı Tasvîr-i Efkâr'da hiçbir sansüre uğramadan yayınlandı. Bunlar Nutuk'un vesikalar kısmında aynen verilmektedir. (**Tasvîr-i Efkâr**, *"Millete Beyanname"*, 9 Ekim 1919, S.2865, s.1; G. M. Kemal, **Nutuk Muhteviyatına Ait Vesaik,** s.137-139.)

Hükümetle bu suretle uzlaşmaya gidilmesi üzerine Tasvîr-i Efkâr Gazetesi, Milli Mücadele ile yakından ilgilenmeye başladı. Milli Mücadele'yi yöneten kadrolar hakkında bilgilendirici yazılar gazetede ardı ardına çıktı. Milli Mücadele'nin önde gelenleri hakkında çıkan şu iki yazı bunun bir örneği sayılabilir:

"Harekât-ı Milliye'yi sevk ve idare edenlerin Mustafa Kemal Paşa ile Bahriye Nazır-ı Esbakı Rauf Bey olduğu malumdur. Mümaileyhumdan başka Teşkilat-ı Milliye'yi vücuda getiren zevat arasında Mirliva Kazım Karabekir Paşa ve geçenlerde Ferid Paşa Hükümeti'nin hakkında takibat-ı kanuniye icrasını emr ettiği Mirliva Ali Fuad Paşa ve sabık Jandarma Kumandanı Miralay Refet Bey de mevcuttur. Harbiye Nazır-ı Sabıkı Süleyman Şefik Paşa, Ali Fuad Paşa'yı maiyetindeki elli süvari ile beraber kumandanı bulunduğu Yirminci Kolordu Kumandanlığı'nı terk ile Teşkilat-ı Milliye'ye iltihak eylediğinden dolayı Divan-ı Harp'e sevk etmiş ve Divan-ı Harp beray-ı muhakeme mümaileyhe on gün mühlet vermişti. Fuad Paşa, muhtelif kumandanlıklar ve valiliklerde bulunmuş Ferik Giridli İsmail Fazıl Paşa'nın oğlu olub Filistin Cebhe-i Harbi'nde kolordu kumandanı idi. İsmail Fazıl Paşa oğlundan mukaddem Harekât-ı Milliye'ye iştirak için İstanbul'dan Sivas'a gitmişti. İzmir Vali-i Esbakı Rahmi Bey'in kayın pederi ayandan Ferik Hüsnü Paşa da, Kuvay-ı Milliye nezdinde bulunmaktadır."[689]

"Geçen gün de yazdığımız gibi Harekât-ı Milliye'ye Yirminci Kolordu Kumandanı Ali Fuad Paşa ile mümaileyhin pederi sabık valilerden İsmail Fazıl Paşa da iştirak eylemiştir. İsmail Fazıl Paşa el-yevm Sivas'ta bulunmaktadır."

"Ali Fuad Paşa, Mustafa Kemal Paşa ile teşrik-i mesai eyledikten sonra Eskişehir'de bulunan General Sally Flau[690] *tarafından gönderilen İngiliz Heyeti ile Eskişehir'in üç saat şarkında bir mahalde görüşerek Harekât-ı Milliye'nin makasıdı hakkında izahat ita eylemiştir."*[691]

Velid Ebuzziya, bu önemli zamanda bir karar alarak hergün iki sayfa çıkan gazeteyi dört sayfa olarak çıkarmaya başladı.[692] Anadolu ile ilgili haberlere sık sık yer

---

[689] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Harekât-ı Milliye'nin Serkârında Bulunanlar"*, 5 Ekim 1919, S.2861, s.1. Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve Ali Fuad Paşa'nın resmi yan yana verilmiştir.

[690] Nutuk'ta bu General'in adı *"Sally Klad"* yani *"Sally Claude"* şeklinde geçmektedir. (Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, Türk Tayyare Cemiyeti, Ankara, 1927, s.101.**)**

[691] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Baba ile Oğul"*, 7 Ekim 1919, S.2863, s.1.

[692] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Dört Sahife Çıkıyor"*, 11 Ekim 1919, S.2867, s.1. Gazete her ne kadar 13 Ekim 1919'dan itibaren dört sayfa olarak çıkacağını yazsa da bu mümkün olmayacak ve ancak bir gün sonra 14 Ekim'den başlayarak dört sayfa olarak çıkmaya başlayacaktı. (**Tasvîr-i Efkâr**, 14 Ekim 1919, S.2870, s.1-4.) Bu dört sayfada Süleyman Nazif, Cenab Şehabeddin, Fazıl Ahmet gibi edebiyatçıların, Ahmed Refik gibi tarihçilerin, Abdülfeyyaz Tevfik Bey'in makaleleri önemli yer tutmakta ve hergün devam eden Arsen

veren Velid Bey ve İstanbul Basını, Mustafa Kemal Paşa'ya telgrafla birtakım sorular sorarak yanıtlarını gazetede yayınlıyorlardı. Örneğin Matbuat Cemiyeti'nin İstanbul'da Teşkilat-ı Milliye'nin bir temsilcisi olup olmadığı sorusuna Mustafa Kemal Paşa şu yanıtı vermişti:

"Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi'nin Dersaadet'te henüz ayrıca bir mümessili olmadığı, Sivas'taki heyet-i mezkurenin icab edenlerle doğrudan doğruya telgrafla tesis-i temas ve münasebet eylediği beyan olunur.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi namına Mustafa Kemal"[693]

Bu konudaki ilginç bir haber de gazetelerde Enver Paşa'nın Taşkent'ten yüz seksen bin askerle Kuvay-ı Milliye'ye katılmak üzere Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarına müracaat ettiği ve bunun reddedildiği iddiasıydı. Yine başka bir iddia hapishaneden kaçan Halil Paşa ve Küçük Talat Bey'in Kuvay-ı Milliye'ye katılmak için Sivas'a gittikleri ancak reddedildikleriydi. Bu iddialar hakkında bilgi almak üzere Teşkilat-ı Milliye'ye müracaat eden Velid Bey'e şu cevap verilmişti:

"Tasvîr-i Efkâr Sermuharrirliğine

Sivas, 16 Teşrin-i Evvel-Enver Paşa'nın Kafkasya kuvvasıyla Anadolu Kuvay-ı Milliyesi'ne iltihak için müracaat eylediğine ve Halil Paşa'nın da ayrıca şahsen arz-ı hizmet ettiğine ve fakat her iki müracaatın da şiddetle redd olunduğuna dair İstanbul gazetelerinin neşriyatını mevzu-bahs ederek bu haberlerin derece-i sıhhat ve vüsûkini istifsar buyuruyorsunuz. Enver Paşa tarafından böyle bir teklif vaki olmadığı gibi elyevm nerede bulunduğuna dair kat'iyen malumat mevcut değildir."

"Halil Paşa'nın da malum bulunan suret-i firarından sonra nerede ihtifa eylediği buraca meçhuldür. Maksad-ı mahsus-u siyasi ile neşr ve işaa edilen bu misillü yanlış haberleri tekzibe mezunsunuz."

Lüpen Sergüzeştleri Altın Müselles/Altın Üçgen, Amerika'nın Dersaadet Sefiri Morgentau'nun Hatıratından Parçalar, Rusya Çarlığı ve Rasputin'in Maceraları gibi tarih ve roman serisi tefrikaları yer almaktadır. Ayrıca M. Akif ve Fazıl Ahmet gibi şairlerin şiirlerine ara ara yer verilmektedir. Bundan başka Mimar Kemaleddin'in mimari hakkındaki yazılarına rastlanmaktadır.

[693] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Teşkilat-ı Milliye'nin Henüz İstanbul'da Mümessili Yok"*, 12 Ekim 1919, S.2868, s.1.

"Tokat 16 Teşrin-i Evvel-Enver ve Halil Paşalar hiçbir zaman ve hiçbir suretle cemiyetimize müracaat etmemişlerdir. Kendileriyle bir alaka ve münasebet mevcut değildir. Nerede oldukları dahi meçhuldür."

"Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi namına Mustafa Kemal"[694]

Milli Hareket ile iyiden iyiye sıcak temas kuran Matbuat Cemiyeti Başkanı Velid Bey'in 13 Ekim 1919 günlü yazısı[695] çok çarpıcı ve iddialı bir başlığa sahipti: *"Hasta Adamın Dinç Çocukları"*. Bu yazıda Damat Ferit Paşa yerilirken Anadolu Hareketi şöyle övülmekteydi:

"Ezcümle Tan Gazetesi 21 Eylül tarihli nüshasında harekât-ı mezkureden bahs ederken şöyle bir cümle sarf etmişti: "Şimdiye kadar hasta dediğimiz adamın, bir az gürültücü, fakat pek dinç ve kuvvetli çocukları dünyaya geldiğine şahid oluyoruz." Evvelce de birkaç defa ale-t-tarik la-lâima[696] *izah ettiğimiz cihetle Fransız gazetelerinin son zamanlarda birdenbire lehimizde tebdil-i lisan etmeleri bizim kara gözlerimiz için ihtiyar edilmiş bir meslek değildir. Sulh mesaili yüzünden ortada birçok menafi' mütemadiyen hal-i tesadümde bulunuyor. Bu tesadüm-ü menafi' ise tabii sık sık siyasi tahavvülatı icab ettiriyor. İşte bizim lehimizde vuku bulan tebeddül-ü lisan da sadece bu tahavvülat-ı tedriciyenin tezahüratından başka bir şey değildir… Fakat Tan, bu sözlerini ne maksatla söylemiş olursa olsun, meal ve müeddasını o kadar muvafık nefsü'l emr buluyoruz ki bunun üzerinde biraz tevakkufa lüzum görüyoruz."*

"Dört harp senesinin mesaib ve fecayii bu milletin kanını son damlasına kadar akıtmış ve kurutmuş gibi görünüyordu. Hele on bir aylık mütareke devresinde dahilde zayıf idareden, hariçte galiplere has olan meyl-i tahakküm ve tegallübten yeniden yeniye o kadar dertlere giriftar olduk ki artık millet ati ve hayatından hakikaten tamamıyla nevmid olarak parmağını bile oynatamayacak bir hale gelmiş farz olunuyordu. Bila-lüzum başımıza çıkarılan İzmir Faciası, o facianın Anadolu'nun mütebaki aksamı

---

[694] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Kuvay-ı Milliye'ye Enver ve Halil Paşalar Müracaat Etmişler Mi?"*, 18 Ekim 1919, S.2874, s.2.

[695] Şerafettin Turan'ın kaynak olarak kulanılan bir çalışmasında yanlış olarak bu yazının Ruşen Eşref'e ait olduğu yazılmakta ve yazının çıkış tarihi yine yanlış bir şekilde 14 Ekim olarak verilmektedir. (Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, II, s.23.)

[696] Kâmûs-ı Türkî'de böyle bir kelime bulunamadı. Ancak Redhouse'un Lugat-ı Osmaniye'sinde *"lâim"* kelimesi *"serzeniş edici, azarlayıcı"* manasında verilmektedir. Bu manayla ele alırsak cümle içindeki kelime *"çekiştirmek yoluyla"* anlamına gelir ki, mantıken cümleyle tam bir bütünlük sağlamaktadır. (James William Redhouse, **Müntahabat-ı Lugat-ı Osmaniye**, II, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1280/1864, s.80.)

hakkında da tevlid ettiği muvahhiş ihtimâlât, memleketin her tarafında ve bilhassa payitahtta izzet-i nefs-i millimizi, dinimizi, mukaddesatımızı cerihadar edecek yolda mütemadiyen maruz kaldığımız hâlât, en metin ve nikbin olanlarımızı bile meftur ve meyus etmekten hali bırakmamıştı. İşte Anadolu Harekât-ı Milliyesi, memleketin bu kadar bitap ve tüvân düştüğü, atimizin bu kadar muzlim göründüğü bir sırada zuhur etti ve her türlü ümit ve intizarın fevkinde olarak adeta yıldırım süratiyle her tarafa yayılıp evvela Ferid Paşa idare-i feciasına hitam verdi. Saniyen kuvay-ı hariciyeye dahi az çok ehsâs-ı hürmet ve emniyet etti. Şu halde harekât-ı hazıra, hasta denilen, ölüme mahkûm add edilen adamın hakikaten daha pek ziyade, pek kavi çocukları olduğunu fiili delaili ile irae ve ispat eylemiş oluyor ve Tan'ın, ne maksatla olursa olsun, söylediği sözde yanılmadığını göstermiş bulunuyor."[697]

Velid Bey'in Anadolu Hareketi'yle ilişkisi ve temasları bunlarla kalmadı. Mustafa Kemal Paşa'ya telgrafla birtakım sorular sorarak cevaplarını gazetede yayınladı. Telgrafla yapılan bu mülakatın hemen hemen aynısı Nutuk'un vesikalar kısmında geçmektedir. Yalnız gazetede bu mülakatın tümü yayınlanmamıştır, sadece şu sorulara verilen cevaplar yayınlanmıştır: Teşkilat-ı Milliye'nin vücuda gelmesindeki ilk sebepler nedir, Teşkilat-ı Milliye ne vakit başladı, Teşkilatın bugün kaç vilayete hükmü şamildir, Teşkilat-ı Milliye'nin başlıca erkân-ı rüseası kimlerdir, Teşkilat-ı Milliye'nin maksad-ı aslisi nedir, Bu maksadın istihsali için başlıca ne gibi teşebbüsatta bulunulmuştur, İntihabat hakkında Teşkilat-ı Milliye'nin fikri ve mütalaası nedir, Anadolu intihabatı tamamen serbest yapılabilecek midir, İntihab-ı nisbi esası kabul olunuyor mu, Avrupaca teşkili mutasavver büyük Ermenistan hakkında ne düşünüyorsunuz, Sizce Ermenistan'ın hududu ne olabilir, Kuvay-ı Milliye'nin, üçüncü derecede uzuvları içinde bazı İttihadçılar vardır, deniliyor bu iddia, ne dereceye kadar doğrudur, İttihadçılar'ın Kuvay-ı Milliye üzerinde icray-ı tesir eylemesi kabil midir, İntihabattan sonra Teşkilat-ı Milliye ne şekilde kalacaktır, Müstakbel hududlarımız hakkındaki fikir ve kararınız nedir, İntihabatta namzetliğinizi vaz' edecekmisiniz, Rüfekanızdan namzetliklerini vaz' edenler kimlerdir, Sivas'taki İtilaf mümessillerine karşı vaziyetiniz nasıldır.[698] Bundan başka yine Nutuk'un vesikalar kısmında yer alan ve bu mülakat sırasında Velid Bey'e gönderilen Mustafa

[697] Velid Ebuzziya, *"Bend-i Yevmi: Hasta Adamın Dinç Çocukları"*, **Tasvîr-i Efkâr**, 13 Ekim 1919, S.2869, s.1.
[698] Velid Ebuzziya, *"Mustafa Kemal Paşa ile Telgrafla Bir Mülakat*", **Tasvîr-i Efkâr**, 18 Ekim 1919, S.2874, s.1; G. M. Kemal, **Nutuk Muhteviyatına Ait Vesaik,** s.144-147.

Kemal Paşa'nın tercüme-i hali gazetede Sakarya Savaşı sonrasında *"Mustafa Kemal Paşa Kimdir ve Nasıl Yetişmiştir?"* başlıklı yazıda hemen hemen aynı şekilde verilecektir.[699]

İstanbul Basını'nın Anadolu Hareketi'ne ilk kez bu kadar geniş ölçüde yer vermesi ve Mustafa Kemal Paşa ile temasa geçmesi doğal olarak Mustafa Kemal Paşa'nın hareketin öncüsü olarak tanınmasını sağlamıştır.[700] Bu tanınmada özellikle Velid Bey'in ve Tasvîr-i Efkâr'ın büyük emeği vardır. Velid Bey'in Matbuat Cemiyeti Başkanı olarak İstanbul Basını'nı Anadolu'nun sesine kulak vermeye yönlendirmesi son derece önemli[701] bir davranıştır.

Ali Rıza Paşa Hükümeti ile Anadolu Hareketi arasında süren yazışmalarla 7 Ekim 1919'da ulaşılan uzlaşma[702] zemininden tatmin olunamamış olmalıydı ki, Harbiye Nazırı Cemal Paşa 9 Ekim 1919'da Heyet-i Temsiliye ile görüşmek üzere Bahriye Nazırı Salih Paşa'nın gönderileceğini bildiriyordu.[703] Heyet-i Temsiliye'nin bu teklifi kabulüyle[704] 15 Ekim 1919'da Salih Paşa Altay Vapuruyla İstanbul'dan hareket etti. Hareket etmeden önce kendisiyle konuşan Tasvîr-i Efkâr muhabirinin sorusuna Paşa şu cevabı vermekteydi: *"─Vapurla evvela Samsun'a gideceğim. Oradan Amasya'ya, Amasya'dan Sivas'a geçeceğim. Sivas'ta bir müddet ârâmdan sonra tekmil Anadolu'yu dolaşacağım."* Başka bir soruya[705] cevap vermekte biraz tereddüt eden Salih Paşa *"fakat, ahret suali sormayınız?"* karşılığını verdikten sonra seyahatinin yirmi gün kadar süreceğini söyledi. Vapurla hareket eden Salih Paşa'nın maiyetinde Harbiye Nezareti Ser Yaveri Erkan-ı Harbiye Binbaşıları'ndan Salih Bey ile Bahriye Yüzbaşıları'ndan ve Nezaret Yaverleri'nden Sami Bey bulunmaktaydı.[706]

Tasvîr-i Efkâr'ın verdiği bilgiye göre Amasya'da Kuvay-ı Milliye temsilcileriyle görüşmek üzere yola çıkan Bahriye Nazırı Salih Paşa, 19 Ekim'de Samsun'a ulaşmıştı.[707] Buna göre Salih Paşa'nın görevi üzerinde uzlaşılan milli taleplerin teferruatını görüşmekti.[708] 20 Ekim 1919'da Mustafa Kemal Paşa ile Salih Paşa arasındaki

---

[699] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Mustafa Kemal Paşa Kimdir ve Nasıl Yetişmiştir?"*, 9 Ağustos 1921, S.3090, s.1-2.
[700] S. Selek, **Milli Mücadele**, I, s.520.
[701] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, II, s.23.
[702] S. Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, II, s.144.
[703] Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2004, s.48.
[704] S. Selek, **Milli Mücadele**, I, s.521.
[705] Bu cümleden önceki kısımlar sansürlendiğinden bu sualin ne olduğunu bilemiyoruz.
[706] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Anadolu'ya Giderken"*, 16 Ekim 1919, S.2872, s.1.
[707] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Salih Paşa"*, 19 Ekim 1919, S.2875, s.3.
[708] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Salih Paşa'nın Seyahati"*, 20 Ekim 1919, S.2876, s.3.

görüşmeler Amasya'da başladı. Üç gün süren görüşmelerde üçü açık ve imzalı, ikisi gizli ve imzasız beş protokol üzerinde anlaşmaya varıldı.[709] İmzalanan birinci protokolün hemen hemen hepsi Salih Paşa'nın tekliflerini içerirken ikinci protokol Sivas Kongresi kararları üzerindeki anlaşmaya aitti.[710] Üçüncü protokol Heyet-i Temsiliye'nin seçimlere müdahale etmemesi kararını içeriyordu.[711] Dördüncü protokol gizli olup imza edilmemişti ve Heyet-i Temsiliye'nin Ali Rıza Paşa Hükümeti'nden talep ettiği bir dizi isteği barındırmaktaydı.[712] Gizli olmasına karar verilen beşinci protokol ile de barış konferansına Tevfik Paşa başkanlığında gönderilecek heyet tespit edilmiş oluyordu.[713]

Böylece Amasya Görüşmesiyle İstanbul'daki hükümet Anadolu Hareketi'ni tanımış oldu[714] ve Salih Paşa meclisin Anadolu'da toplanmasını kabul etti.[715] Ancak ilerleyen zaman içinde Salih Paşa'nın sözünün tam tersine olarak Ali Rıza Paşa Hükümeti meclisin Anadolu'da toplanmasını kabul etmeyecekti. Salih Paşa, daha 26 Ekim 1919'da İstanbul'a ulaştığında[716] ne Padişah ne hükümet meclisin Anadolu'da toplanmasına razı olmadı. Bunun üzerine ortaya çıkan meclisin nerede toplanacağı sorunu Sivas'taki kumandanlar toplantısında tartışıldı ve Mustafa Kemal Paşa'nın görüşünün aksine meclisin İstanbul'da toplanmasına karar verildi.[717] Diğer taraftan Anadolu Hareketi, ikinci protokolle Milli bir meclisin toplanması sonrasında Heyet-i Temsiliye'nin faaliyetlerine son vermeyi kabul ediyordu.[718] Zaten bu yüzden olacak ki Beyoğlu'nda çıkan Fransızca Monitör Gazetesi, Salih Paşa'nın Amasya'dan çektiği bir telgrafnamede *"Mustafa Kemal Paşa ile görüşerek Kuvay-ı Milliye'nin dağıtılması hakkında hükümetçe ittihaz edilen kararı mümaileyhe tebliğ ettiği hakkında makam-ı sadarete malumat ita eylediğini"* yazıyordu.[719]

Hükümetle Anadolu arasındaki ilişkiler bu şekilde seyretmekteyken basında yer alan asılsız birtakım haberler oldu. Örneğin K. Karabekir Paşa'nın istifa ettiği yolundaki haberleri Tasvîr-i Efkâr şu şekilde yalanlıyordu:

---

[709] F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.159.
[710] S. Selek, **Milli Mücadele**, I, s.522-523; F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.159-160.
[711] F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.160.
[712] S. Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, II, s.59-60.
[713] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, II, s.35.
[714] S. Selek, **Milli Mücadele**, I, s.523.
[715] F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.160.
[716] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Salih Paşa Huzur-u Hümayun'da"*, 27 Ekim 1919, S.2883, s.4.
[717] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, II, s.37-43.
[718] S. Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, II, s.58-59.
[719] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Amasya Mülakatı"*, 22 Ekim 1919, S.2878, s.1.

"Merkezi Erzurum'da bulunan On Beşinci Kolordu Kumandanı Kazım Paşa[720]'nın istifa eylediği yazılmıştır. Ahiren Harbiye Nezareti'nden icra ettiğimiz tahkikata nazaren mümaileyhin istifası hakkındaki haberin doğru olmadığı anlaşılmıştır. Kazım Paşa, Erzurum'da eytamhaneler tesisi, fukaray-ı halkın meccanen tedavisi gibi hususat-ı hayryad, şayan-ı takdir bir faaliyet göstermekte ve sıhhat-i umumiyenin muhafazası için kolordunun vesait-i sıhhiyesinden azami istifade temin eylemektedir."[721]

Monitör Gazetesi ise *"Mustafa Kemal Paşa'nın hummay-ı tifo îdî[722]den ağır hasta olduğunu yazmakta"*, buna karşılık yine Tasvîr-i Efkâr *"icra ettiğimiz tahkikatta bunun asl ve esası olmadığı anlaşılmıştır"* demekteydi.[723] Başka bir haberde Monitör Oryantal, *"Kuvay-ı Milliye Rüseası'ndan Mustafa Kemal Paşa karargâhını Afyonkarahisar'a nakl etmiştir. Mümaileyh bir haftadanberi orada imiş ve Rauf ve Rüstem Beyler de refakatinde bulunuyorlarmış"* şeklinde asılsız bir iddiayı ortaya atmaktaydı.[724]

O günlerde ortaya atılan başka bir iddia Ahmet Fevzi Paşa'nın[725] Ali Fuat Paşa'nın yerine 20.Kolordu Kumandanlığı'na atandığı haberiydi.[726] Buna benzer bir haberi Tasvîr-i Efkâr şu şekilde vermekteydi: *"Yirminci Kolordu Kumandanı Ali Fuad Paşa'nın, mezkûr kolordu kumandanlığından istifa eylediği haber alınmıştır. Mümaileyh kolordu kumandanlığına, Yirmi Dördüncü Fırka Kumandanı'nı tevkil eylemiştir. Ali*

---

[720] Kazım Karabekir Paşa.

[721] **Tasvîr-i Efkâr**, *"15'inci Kolordu Kumandanlığı"*, 14 Kasım 1919, S.2901, s.1.

[722] O dönem yaygın olan bir humma çeşiti.

[723] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Mustafa Kemal Paşa Hasta Mı?"*, 3 Aralık 1919, S.2920, s.3.

[724] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Mustafa Kemal Paşa da Nerede?"*, 25 Aralık 1919, S.2937, s.3. 1919 yılının diğer haberlerine bakıldığında ülkenin ne kadar bitik bir durumda olduğu görülmektedir. Her şeyden önce ekmek, kömür, sabun, değirmen mukaveleleri, sebze narhı, tütün ve Reji meseleleri, odun, su, et meseleleri hemen hemen her günün konusudur. Açlıkla birlikte İspanyol nezlesi, tifüs, humma, bel soğukluğu, frengi, kuduz, veba, kolera ve verem hastalıklarının çoğaldığını sık sık gazete sütunlarında bahsedilmesinden anlıyoruz. Öyle ki vebadan, fare ve pirelerden kurtulma yazılarını görmek mümkündür. Maaş meselesi de bir başka sorundur ve bu nedenle öğretmenler ve hatta hamallar bile grev yapmaktadır. Cinayetler, hırsızlıklar, soygunlar artmış, Hz. Halid'in türbesindeki çiniler bile soyulmuştur. Banknotlarda sahtecilik yapılmaya başlanmış, buna bir de pul sorunu eklenmiştir. Yangınlarda artışla epey bir yangınzede ortaya çıkmıştır. İzmir ve Aydın'da yerlerinden edilen muhacirler için gazetede Padişah'a yardım çağrısı yapılmakta, malul gazilerin sorunları sık sık dillendirilmektedir.

[725] Şerafettin Turan, *"Türk Devrim Tarihi"* adlı eserinin 2.cildinde buradaki Fevzi Paşa'yı karıştırarak *"Ahmet Fevzi Paşa"*dan *"Ahmet Fevzi Çakmak"* şeklinde söz ediyor ve bu yanlış konu boyunca ilerleyip gidiyor. (Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, II, s.49-53.) Oysa *"Ahmet Fevzi Paşa"* saraya son derece bağlı biriydi ve teftiş kuruluna başkanlık eden *"Mustafa Fevzi Çakmak"*tı. Kısaca özetlersek Ankara'daki 20.Kolordu'ya atanan *"Ahmet Fevzi Paşa"*, teftiş kuruluna başkanlık eden de *"Mustafa Fevzi Çakmak"*tı. (S. Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, II, s.202.) Bu hatanın temel kaynağı; Nutuk'ta Mareşal Fevzi Çakmak'ı zor bir duruma düşürmemek için teftiş heyeti başkanı olarak devamlı surette *"Ahmet Fevzi Paşa"* ifadesinin kullanılması olsa gerektir. (G. M. Kemal, **Nutuk**, s.171, 216-218.)

[726] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, II, s.50.

Fuad Paşa, sebeb-i istifa olarak ahval-i sıhhiyesinin müsadesizliğini göstermiştir.'"[727] Ali Fuat Paşa'nın Ali Rıza Paşa Hükümeti tarafından Ankara'dan uzaklaştırılmak istenmesi,[728] Sivas'taki kumandanlar toplantısında ilk gün ele alınarak Fuat Paşa'dan başka bir kumandanın kabul edilmemesine ve Ahmet Fevzi Paşa'ya gelmemesi için yazı yazılmasına karar verilmişti.[729] Bu karara rağmen 20.Kolordu Kumandanlığı'na yapılacak atama meselesi hakkında Heyet-i Temsiliye ile İstanbul'daki hükümet hiçbir zaman tam olarak anlaşamadı. Hatta bu konu Şubat 1920 sonlarına kadar devamlı surette iki taraf arasında tartışıldı. Öyle ki Rauf Bey'in verdiği bilgiye göre 19 Şubat 1920'de Ali Rıza Paşa ve birkaç devlet adamı Felah-ı Vatan grubunun meclisteki toplantısına katılarak Ankara'ya Ziya Paşa'nın vali olarak Ahmet Fevzi Paşa'nın kolordu kumandanı olarak gönderileceğini bildirmişti. Buna karşılık 21 Şubat 1920'de Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey'e hükümetin bu ısrarının Kuvay-ı Milliye aleyhine olduğunu, Ahmet Fevzi ve Ziya Paşalar'ın gönderildikleri takdirde derhal geri gönderileceklerini yazıyordu.[730]

Amasya Görüşmeleri'nden sonra İstanbul Basını'nda seçimlere müdahale edilip edilmediği sorusu gündemdeydi. Nitekim Dahiliye Nazırı'yla yapılan bir mülakatta seçimler konusundaki sorulara şu şekilde cevaplar verilmekteydi:

"M─Kuvay-ı Milliye'nin intihabata müdahale ettiğine dair deveran eden rivayetin esası var mı?

Nazır─Hükümet intihabatın bi-tarafane icra edilmesine ihtimam ediyor. Ve bu hususta her türlü müdahalenin önünü almak üzere lazım gelen tedabirin kâffesini ittihaz etti.

─O halde Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın takririne ne mana vermeli?

─Bu takrir henüz Sadaret'tedir. Bana havale edilmeden evvel hiçbir fikir beyan edemem.

─Mebusan'ın tahminen hangi tarihte ictima edeceğini söyleyebilir misiniz?

─Bu suale kati bir cevab vermek mümkün değildir.'"[731]

---

[727] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Ali Fuad Paşa Kolordu Kumandanlığı'ndan İstifa Etti"*, 6 Kasım 1919, S.2893, s.1.
[728] A. F. Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s.245.
[729] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, II, s.50.
[730] G. M. Kemal, **Nutuk**, s.171, 239-241.
[731] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Dahiliye Nazırı'nın Beyanatı"*, 1 Kasım 1919, S.2888, s.1.

Seçimlerin serbestisi konusunda hükümetin Anadolu'ya gönderdiği teftiş heyetleri olayları yerinde incelemiş ve Hurşit ile Fevzi Paşalar'dan gelen raporlarda seçimlere müdahalede bulunulmadığı bildirilmişti.[732]

Seçimler böyle bir havada sürerken Tasvîr-i Efkâr, *"Dahiliye Nezareti'ne varid olan işarat-ı resmiyeye nazaren Erzurum Mebuslukları'na Mustafa Kemal Paşa ile baro reisi ve İstanbul Mebusu Celaleddin Arif Bey Lazistan Mutasarrıf-ı Sabıkı Ziya Beyler intihab edilmişlerdir"* haberini geçiyordu.[733] İzmir mebusları ise eski Jandarma Umum Kumandanı Miralay Refet Bey, Ödemişlioğlu Şükrü Bey, eski Aydın Valisi Tahsin Bey, eski Tahrirat Müdürleri'nden Nuri Bey, eski Saruhan Mebusu İlhami Bey'den ibaretti.[734] Seçimler artık yavaş yavaş sonlanıyor ve Mebusan Meclisi'nin açılış tarihi yaklaşıyordu. Bu yüzden Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları daha batıya Ankara'ya gitme kararı aldılar.[735]

3- Mebusan Meclisi'nin Açılışı ve Büyük Sultan Ahmet Mitingi (12-13 Ocak 1920)

Mebusan Meclisi bir seneyi aşkın bir aradan sonra 12 Ocak 1920'de açıldı. Tasvîr-i Efkâr, bu aradan geçen zamanda *"şuray-ı milliye ne kadar büyük bir ihtiyaç olduğu aşikâr bir kat'iyet ile anlaşıldı"* demekte ve milleti temsil etmeyen, gayr-ı milli siyasilerin memlekette buhranlar meydana getirdiğini, oysa o günlerde bir Meclis-i Milli olsaydı bu sarsıntıların olmayacağını millet ve memleketin yorgun düşmeyeceğini ifade etmekteydi. Ayrıca Tasvîr-i Efkâr, meclisin iki önemli görevi olduğunu belirterek şu şekilde başarılar dilemekteydi: *"Bimennihi'l-kerim bugün açılacak olan Meclis-i Milli'ye iki mühim vazife teveccüh etmektedir. Biri haiz oldukları vekâlet-i milliye ile hükümeti takviye ederek kuvve-i icraiyeye zahir ve muin olmak, diğeri de sulh meselesinde vahdet-i milliyeyi temsil eylemek. Yeni meclise bu milli vazifelerinde muvaffakiyet ihsan buyurmasını Cenab-ı Hak'tan temenni ederiz."*[736]

12 Ocak'ta İstanbul'da toplanan Mebusan Meclisi'nde Padişah rahatsız olduğundan onun adına Dahiliye Nazırı Damat Şerif Paşa açılış nutkunu okudu. Nutuktan

[732] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Anadolu'daki Teftiş Heyetleri"*, 2 Aralık 1919, S.2919, s.4.
[733] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Erzurum Mebusları da İntihab Edildi"*, 22 Aralık 1919, S.2935, s.1.
[734] **Tasvîr-i Efkâr**, *"İzmir Mebusları"*, 12 Ocak 1920, S.2956, s.1.
[735] S. Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, II, s.228.
[736] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Meclis-i Milli Bugün Merasim-i Mahsusa ile Küşad Ediliyor"*, 12 Ocak 1920, S.2956, s.1.

sonra mebuslar and içti ve meclis bir kurulla Padişah'ın rahatsızlığından duyulan üzüntüyü saraya bildirdi. Mustafa Kemal Paşa da Ankara'dan Padişah'a dileklerini[737] şu şekilde sundu:

"Atebe-i Seniye-i Hazret-i Şehriyariye Arz-ı Teessür"

"Meclis-i Milli'yi teşrif-i şahanelerinden mahrum bırakan rahatsızlık bütün tebaa-i hümayunları meyanında Heyet-i Temsiliyemiz'i de pek ziyade duçar-ı teessür etti. Cenab-ı Hak vücud-u hümayunlarını afat-ı gûniye ve semaviyeden masun buyursun âmin. 17 Kanun-u Sani 36"

"Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Temsiliyesi namına Mustafa Kemal"

Bundan başka Mustafa Kemal Paşa Meclis'in açılışını tebrik için bir telgrafname gönderdi. Bu telgrafname sureti ise şöyleydi:

"Meclis-i Mebusan Riyaset-i Celilesine"

"Hâkimiyet-i Milliye'nin en mühim bir devre-i hayatımızda uzun bir müddet tecelli ettirilmemiş olmasından mütevellid mücahedatımız Meclis-i Milli'nin küşadıyla neticelerinden birini istihsal etmiş oluyor. Heyet-i Milliyemiz mukadderat-ı milliyeyi en meşru ve en kanuni mercii tetkik ve muhakemesi olan muhterem meclise tevdi etmiş olmasıyla müftehir ve bahtiyardır."

"Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı altında kuvvetlerini, emellerini ve ruhlarını birleştirmiş olan millet bugünden itibaren yalnız kendi iradesini temsil ve bilfiil hâkim kalacak olan meclisin nigehbanı vaziyetindedir. İstiklal ve mevcudiyetinin sonuna kadar müdafaası emrinde onun en fedakâr bir istinatgâhıdır."

"Heyetimiz bu itibar ile Meclis-i Milli'ye, matuf olan amal ve metalib-i milliyenin kuvvet ve mahiyeti hakkında olduğu gibi bugünden itibaren mebusan-ı muhteremenin duş-u tahammülüne râci' kalacak olan mesuliyet-i tarihiyenin derecesi hususunda da muhterem mümessillerimizin vukuf ve metanetinden emin ve mutmain olarak tebrikat-ı ihtiramkaranesini takdim ve heyet-i muhteremeye iblağını istirham eyler ol babda"

[737] F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.166-167.

"Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi namına Mustafa Kemal"[738]

Mebusan Meclisi'nin açılışından bir gün sonra İstanbul'da meydana gelen önemli gelişmelerden birisi Sultan Ahmet Meydanı'nda düzenlenen mitingti. 13 Ocak'ta düzenlenen miting, sabah saat ondan itibaren Alemdar Caddesi ile Divanyolu ve çevredeki sokaklardan Sultan Ahmet Meydanı'na doğru koşan kadın, çocuk, genç, ihtiyar bütün halkın izdihamıyla kaynamaktaydı. Rıza Nur Bey, *"Arkadaşlar!"* hitabıyla başladığı nutkunda, Avrupa'nın barış konferansında Osmanlı Devleti hakkında karar vermek üzere olduğu şu günlerin önemli ve tarihi günler olduğunu hatırlattı ve asırlardır sinelerinde besledikleri kişilerin Osmanlı'yı Avrupa'ya yanlış tanıttırmak hususundaki propagandalarından uzun uzadıya bahsetti. Türk Medeniyeti'nin asırlarca önce varolduğunu dillendiren ve konferansta Türkler aleyhine karar verilmesinin kabul edilemez olduğunu ifade eden Rıza Nur Bey özellikle İstanbul için şunları söyledi:

"─Gözlerimi Avrupa'nın bugünkü zirve-i medeniyesine atf ederek diyorum: "Avrupa bu haksızlığı yapamaz, Avrupa Türkler'i İstanbul'dan çıkarmak haksızlığını yapamayacaktır. Türkler'i İstanbul'dan çıkarmak, hakk-ı hayattan mahrum etmek demektir. İstanbul Türkiye'nin re'sidir. Ve bu baş kopduğu gün biz helak olduk" demektir."

Rıza Nur Bey, Osmanlı Devleti'nin maddi ve manevi bir saltanatı biraraya getirdiğini ve Lloyd George'un savaş esnasında İstanbul hakkındaki resmî açıklamasını ileri sürdükten sonra konuşmaya Nakiye Hanım başladı. Nakiye Hanım'ın sözleri şu şekildeydi:

"─Vatandaşlar, dindaşlar, bugün sizinle hasbihale geldim. Kadın âleminin kararlarını size iblağ ediyorum. Bugün bizim en sarih haklarımızın alınabileceği zann ediliyor. Fakat Türkler, hakka tecavüz etmez, hakkına da tecavüz ettirmez. Tamam on dört aydan beri, mütevekkil ve sabûr, bekliyoruz."

"Medeni milletlerin bizim için kahir davranacaklarına ihtimal vermiyoruz. Türkler'in, asarıyla, medreseleriyle, camileri ve sebilleriyle tezyin ettikleri İstanbulla İzmirimiz üzerinde elem ve iftirak bulutları dolaşıyor. Ümitvar olalım ki İstanbul bizim

[738] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Mustafa Kemal Paşa'nın Bir Tebriknamesi"*, 20 Ocak 1920, S.2964, s.1. Alıntı yaptığımız bu ve benzeri metinlerdeki anlam düşüklükleri basım hatasından kaynaklanmaktadır. Yazılan ne ise aynen aktarılmıştır. Bu hususta ilgili gazete nüshalarına bakılabilir.

içindir. Biz onu vermeyeceğiz. Kadın âlemi, vatana, İstanbul'a olan sevgisini, Çanakkale'de evlatlarının sinesinden siperler teşkil etmekle ispat etti. (Şiddetli alkışlar)"

"Efendiler içinizde Fatih'in, Yavuz'un türbelerini bırakıp, çıkıp gidecek bir erkek varmıdır? (Yoktur sadaları) Biz de, biz kadınlar da daima sizinle beraberiz. Yanınızdan, önünüzden ayrılmayacağız. Biz de sizinle beraber olacağız. Kadınların İstanbul için canını feda edeceğine hiç şüpheniz olmasın. Eğer Avrupa, zaman zaman bizi, dost, müttefik olarak tarihe kayd ettiği zamanları unutuyorsa, ben buraya kadın âleminin ahd-ü peymanını tekrara geldim: Diyorum ki, kadınlar İstanbul ve İzmir için ölmeye amadedirler. Önümüzde iki yol görünüyor: Biri şanlı hayatımızda devam etmek, diğeri, hanımlar, efendiler, tarihimizi gözlerimizle beraber kapayıp birlikte ebediyete götürmektir. Üçüncü bir yol yok!.."

Nakiye Hanım'dan sonra kürsüye çıkan Hamdullah Suphi Bey de şunları ifade etti:

"─Kadınlarımız, bedbaht kadınlarımız; efendiler, zavallı kardaşlarım! Başkaları hakkımızdaki son sözlerini söylemeden evvel, biz kendimiz kendi sözlerimizi söyleyeceğiz. Eğer on aydan beri beklediğimiz karar idam ise, dün mecliste Padişahımızın dediği gibi, Trakya'dan Erzurum sınırlarına kadar milletin söylediği gibi biz bu karara razı olmayacağız. Biz, şerefli ve namuslu mazimizi tezlil edecek bir musalahanameye razı olmayacağız. Bizim yaşamak hakkımızdır, bu acıklı günlerde, beraberce hatırlayalım. Londra'da, Paris'te, Vaşington'da:

─Biz galipler mağlup milletleri mahvetmeyeceğiz. Türk ekseriyeti ile meskûn topraklar Türk'tür; diyorlardı. Hâlbuki bizim için son denaet, son fenalık hazırlanmak üzeredir…"

Hamdullah Suphi Bey'den sonra Edirneliler'in İstanbul halkına çektiği telgrafnameler okundu. Ondan sonra Hamdullah Suphi Bey tekrar kürsüye gelerek miting kararlarını okudu. Kararlar şunlardı:

"Umumi sulhün ancak beynelmilel adalet ve muhadenet esaslarına müsteniden teessüs edeceğine kani olan Türk ve Müslümanlar 13 Kanun-u Sani 1920 tarihinde Sultan Ahmet Meydanı'nda akd edilen muazzam mitingte şark-ı karibde sulh ve müsalemet-i ebediyenin takarrürüne medar olacak ber-vech-i ati kararları bütün Türk ve Müslüman efkâr-ı umumiyesine tercüman olarak arz ederler:

1-Yalnız hilafet-i İslamiyenin makarrı değil tahsisen Türk Tarihi'nin abide-i yegânesi, Türk Milleti'nin münferid merkez-i hayatı olan İstanbul'un kema-kan saltanat-ı Osmaniye'ye payitaht olarak ibkası.

2-Makarr-ı hilafet ve saltanatın son hatt-ı müdafaası olan Edirne ve tevabi'nin milel-i Osmaniye muhafaza-i merbutiyeti.

3-Bütün Garbi Anadolu'nun yegâne mahreç-i ticareti ve bin seneden beri en halis Türk memleketi olan İzmirle mülhakatının yabancı ellerden kurtarılarak ana ocağına iadesi.

4-Anadolu'nun şark ve cenub cihetlerinde ahalisi ekseriyetle Türk ve Müslüman olan vilayetlerimizin saltanat-ı Osmaniye'ye ibka-ı merbutiyeti suretiyle Türk vahdet-i milliye ve siyasiyesinin halelden vikayesi.

5-Gerek milel-i Osmaniye'de bulunan Hristiyan, gerek memalik-i sairede kalan Türk ve Müslüman ekalliyetlerin hukuk ve menafi-i meşruasını masuniyet-i kâmile halinde tutacak tedabir-i teminiyenin siyyanen ve mütekabilen ittihaz ve tatbiki.

6-Avrupa ile Asya'nın nokta-i temasında bulunan Türkler Asya muvazenesinin ve müsalemet-i âlemin atiyen halelden vikayesi hususunda hasb-el-mevaki uhdelerine terettüb eden vazifenin ehemmiyet ve ciddiyetini ve insaniyetin menafi-i aliyesine derece-i nisbetini bi-hakkın müdrik olduklarından üç asırdan beri taarruzi muharebelerden tevakki ettiği halde türlü türlü düşmanlara karşı idame-i hayat mecburiyetiyle mücadelat-ı mütevaliyeden kurtulamayan Türk Milleti'nin huzur-u fikr ve vicdanına ve diğer milel-i mütemeddinenin emniyet-i kamilesine nail olarak bu vazife-i fahireyi tamamen ve müstemirren ifa edebilmesi için ciddi ve samimi muavenat ve irşadata mazhariyeti."

Kararların okunmasından sonra Posta ve Telgraf Müdürü Yusuf Razi Bey'in eşi olan bir kadın kürsüye çıkarak Fransızca bir nutukla Türkiye'de bulunan Fransızlar'ın Türkler hakkında hürmet ve muhabbet beslediklerini, yeni gelen Fransızlar'ın ise az zaman içinde Türk Milleti'nin asalet ve civanmertliğini takdir ederek eski fikirlerini düzelttiklerini söylemişti.[739]

[739] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Hukuk-ı Milliyemizi Müdafaaya Azm Ettik, Müdafaa Edeceğiz!"*, 14 Ocak 1920, S.2958, s.1-2.

Büyük Sultan Ahmet Mitingi sonrasında Mebusan Meclisi ilk toplantısından ancak on gün sonra ikinci oturumuna başlayabildi.[740] 22 Ocak günü ikinci kez toplanan Mebusan Meclisi'nde çoğunluk sağlanarak geçici başkanlığa Celalettin Arif Bey seçildi ve mecliste Felah-ı Vatan Grubu kuruldu. Oysa Mustafa Kemal Paşa kendisinin başkan seçilmesini ve mecliste Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun kurulmasını istemişti.[741] Anlaşılan o ki İstanbul'daki gelişmeler Mustafa Kemal Paşa'nın istediği gibi olmuyordu. Buna rağmen Tasvîr-i Efkâr hükümetten adını vermediği birisine dayandırdığı haberde Kuvay-ı Milliye'ye mensup vekillerle hükümetin arasının çok iyi durumda olduğunu yazıyordu. Sözkonusu hükümet üyesi şöyle diyordu:

"—Kuvay-ı Milliye ile hükümet arasında esasen mucib-i endişe bir ihtilaf mevcud değildi. Aradaki ufak tefek müzakerat, hususi bir mahiyeti haiz idi. Binaenaleyh endişeye katiyen mahall yoktur. Diğer taraftan öğrendiğimize göre, Meclis-i Mebusan hükümete ekseriyetle beyan-ı itimad etmek tasavvurunda bulunmaktadır."[742]

Yine adı, sanı verilmeyen aynı hükümet mensubuna göre Mebusan Meclisi hükümete itimadını bildirdikten sonra barış konferansına yeni bir muhtıra gönderilerek barışın bir an önce sağlanmasını talep edecekti.[743]

Meclis'teki Felah-ı Vatan Grubu yetmişi aşkın üyeden ve grubun yönetim kurulu dokuz kişi ile bir kâtipten oluşmaktaydı.[744] Tasvîr-i Efkâr, grubun yayınlayacağı nizamnamesinin bir maddeden ibaret olan milli bir esasa dayandığını yazarken mecliste küçük bir zümrenin ayrı bir grup oluşturacağına ihtimal vermekteydi.[745] Meclis'in çalışmalarına baktığımızda 9 Şubat 1920'de Ali Rıza Paşa'nın hükümetin beyannamesini okuduğunu[746] ve meclisin hükümete Tasvîr-i Efkâr'ın ifadesiyle *"cereyan eden*

---

[740] S. Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, II, s.379.
[741] F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.167.
[742] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Kuvay-ı Milliye ve Hükümet Arasında"*, 5 Şubat 1920, S.2978, s.1. Gazete ilginç bir şekilde 3 Şubat 1920'nin 2976.sayısından 4 Şubat'ta 2978.sayıya atlamış ve 5 Şubat sayısına aynı sayı numarasını vererek 6 Şubat'taki sayı numarasından devam etmiş. (**Tasvîr-i Efkâr**, 3 Şubat 1920, S.2976, s.1; **Tasvîr-i Efkâr**, 4 Şubat 1920, S.2978, s.1; **Tasvîr-i Efkâr**, 5 Şubat 1920, S.2978, s.1.) Ya daha önceden 21 Nisan 1919'da verdiği aynı sayı numarasını telafi etmek için sayı atladı ya da yanlış basımdan kaynaklı bir sorun oldu.
[743] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Hükümet Bir Sulh Teşebbüsünde Bulunacaktır"*, 5 Şubat 1920, S.2978, s.1.
[744] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, II, s.79; **Tasvîr-i Efkâr**, *"Meclis-i Mebusan'daki Tahkikatımız: Felah-ı Vatan Grubu"*, 8 Şubat 1920, S.2981, s.1.
[745] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Meclis-i Mebusan'daki Tahkikatımız: Felah-ı Vatan Grubu"*, 8 Şubat 1920, S.2981, s.1. Gazete 7 Şubat sayısıyla beraber tekrar 2 sayfa yayınlamaya başlamıştır. Yalnız 18 ve 24 Şubat, 11 ve 16 Mart sayıları ile 07 ve 13 Nisan sayıları 4 sayfa çıkmıştır.
[746] **MMZC**, IV/1, s.71-72; F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.167; **Tasvîr-i Efkâr**, *"Hükümet, Mebusan Muvacehesinde"*, 10 Şubat 1920, S.2983, s.1.

münakaşadan sonra iki muhalif reye ve bir müstenkife karşı"[747] yüz üç oyla itimat ettiğini görürüz.[748] Hükümetin meclisten güvenoyu alması üzerine daha önce hükümet kanadından bazı kişilerin[749] vaat ettiği gibi barış konferansına bir muhtıra gönderilmesi çalışmalarına başlandı. Öyle ki Şeyhülislam, Hariciye, Harbiye ve Dahiliye Nazırları kaleme alınan muhtıranın mecliste incelenip onaylandıktan sonra Sadrazam Ali Rıza Paşa tarafından bir karara varılacağını ifade ediyordu.[750]

4-Misak-ı Milli/Ahd-ı Milli (17 Şubat 1920)

Meclis'in ve Felah-ı Vatan Grubu'nun faaliyetleri yoğun bir şekilde devam etmekle birlikte bu çalışmaların en önemlisi Misak-ı Milli metninin hazırlanması ve 17 Şubat 1920'de kabul edilmesi oldu.[751] Oybirliğiyle kabul edilen Misak-ı Milli veya o günlerin ifadesiyle *"Ahd-ı Milli"* programı dünyaya ilanından bir gün önce yani 16 Şubat 1920'de sansüre uğramadan Tasvîr-i Efkâr'da aynen şu şekilde yer aldı:

"Zirde vazıu'l imza Osmanlı Meclis-i Mebusan azaları istiklal-i devlet ve istikbal-i milletin, haklı ve devamlı bir sulhe nailiyet için ihtiyar edebileceği fedakârlığın hadd-i azamisini mutazammın olan esasat-ı atiyeye tamami-i riayetle mümkünü't temin olduğunu ve esasat-ı mezkure haricinde payidar bir Osmanlı saltanat ve cemiyetinin devam-ı vücudu gayr-ı mümkün bulunduğunu kabul ve tasdik eylemektedir:

Birinci Madde-Devlet-i Osmaniye'nin münhasıran Arap ekseriyetiyle meskun olup 30 Teşrin-i Evvel 1918 tarihli mütarekenin hin-i akdinde muhasım orduların işgâli altında kalan aksamının mukadderatı ahalisinin serbestçe beyan edecekleri araya tevfiken tayin edilmek lazım gelceğinden mezkur hatt-ı mütareke dahil ve haricinde dinen, ırken, aslen[752] *müttehid ve yekdiğerine karşı hürmet-i mütekabile ve fedakarlık*

---

[747] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Hükümet, Mebusan Muvacehesinde"*, 10 Şubat 1920, S.2983, s.1. Mebuslar'ın sayısının yüz sekize ulaştığından ileriki 12 Mart sayısında şu ifade ile bahsedilmektedir: *"Mebuslarımızın adedi yüz sekize baliğ olduğuna nazaren"* (**Tasvîr-i Efkâr**, 12 Mart 1920, S.3010, s.1.)
[748] **MMZC**, IV/1, s.89.
[749] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Hükümet Bir Sulh Teşebbüsünde Bulunacaktır"*, 5 Şubat 1920, S.2978, s.1.
[750] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Sulh Muhtıramız",* 15 Şubat 1920, S.2988, s.1.
[751] F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.168.
[752] TBMM'nin yayınladığı *"Milli Egemenlik Belgeleri"* adlı çalışmada *"dinen, irfanen, emelen"* olarak, zabıtlarda *"dinen, örfen, emelen"* şeklinde geçmektedir. (**MMZC**, IV/1, s.144; Sefer Yazıcı, **Milli Egemenlik Belgeleri**, TBMM Basımevi, Ankara, 2015, s.35.) *"dinen, ırken ve aslen"* ifadesinin daha sonradan 1931 tarihli Tarih IV kitabıyla bilinçli olarak değiştirildiği yolundaki yazılar, gazetede yer alan yine aynı ifadelere göre geçersiz kalmış oluyor. (**TARİH IV**, Devlet Matbaası, s.46.) Zira gazete Misak-ı Milli'nin dünyaya ilanından bir gün önce 16 Şubat 1920'de hem de ilk sayfada tam metin olarak sansüre uğramadan Ahd-ı Milli'yi vererek ve *"dinen, ırken ve aslen"* ifade farklılıklarını barındırarak söz konusu iddiaları geçersiz kılmaktadır.

hissiyatıyla meşhun ve hukuk-ı ırkiye ve ictimaiyeleriyle şerait-i muhitiyelerine tamamıyla riayetkar Osmanlı İslam ekseriyetiyle meskun bulunan aksamın heyet-i mecmuası hakikaten veya hükmen hiçbir sebeple tefrik kabul etmez bir külldür.

İkinci Madde-Ahalisi ilk serbest kaldıkları zamanda aray-ı ammeleriyle anavatana iltihak etmiş olan Elviye-i Selase için lede'l-icab tekrar serbestçe aray-ı ammeye müracaat edilmesini kabul ederiz.

Üçüncü Madde-Türkiye sulhüne ta'lik edilen Garbi Trakya vaziyet-i hukukiyesinin tespiti de sekenesinin kemal-i hürriyetle beyan edecekleri araya teb'an vaki olmalıdır.

Dördüncü Madde-Makarr-ı hilafet-i İslamiye ve payitaht-ı saltanat-ı seniye ve merkez-i hükümet-i Osmaniye olan İstanbul şehriyle Marmara Denizi'nin emniyeti her türlü halelden masun olmalıdır. Bu esas mahfuz kalmak şartıyla Akdeniz ve Karadeniz Boğazları'nın ticaret ve münakalat-ı âleme küşadı hakkında bizimle sair bilumum alakadar devletlerin müttefikan verecekleri karar muteberdir.

Beşinci Madde-Düvel-i İtilafiye ile muhasımları ve bazı müşarikleri arasında takarrür eden esasat-ı ahdiye dairesinde ekalliyetler hukuku -memalik-i mütecaviredeki Müslüman ahalinin de aynı hukuktan istifade etmeleri emniyesiyle- tarafımızdan teyid ve temin edilecektir.

Altıncı Madde-Milli ve iktisadi inkişafatımız daire-i imkâna girmek ve daha asri bir idare-i muntazama şeklinde tedvir-i umura muvaffak olabilmek için her devlet gibi bizim de temin-i esbab inkişafatımızda istiklal ve serbesti-i tamme mazhar olmamız üssü'l esas-ı hayat ve bekamızdır.

Bu sebeble siyasi, adli, mali ve sair inkişafatımıza mâni kuyuda muhalifiz.

Tahakkuk edecek düyunatımızın şerait-i tesviyesi de bu esasata mugayir olmayacaktır. 28 Kanun-u Sani 1336"[753]

Velid Ebuzziya, Misak-ı Milli hakkındaki düşüncelerini ele aldığı *"Mebuslarımızın Ahd-ı Millisi"* başlıklı yazısında *"sulh meselesi ve mukadderatımız hakkında milletin ve memleketin nokta-i nazarını tayin ve tespit etmek üzere evvelce Meclis-i Mebusan'da Ahd-ı Milli ünvanıyla akd-i ittifak etmiş olan mebusların bu babda*

[753] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Ahd-ı Milli Programı"*, 16 Şubat 1920, S.2989, s.1. Gazete 17 Şubat'ta çıkmamıştır.

tanzim ve kabul eyledikleri programın suretini evvelki günkü nüshamızda neşr eyledik. Bu programın hudud-u esasiyesi cidden pek iyi düşünülmüş ve tayin edilmiştir. Denilebilir ki mebuslarımız, memleketimizin mağlubiyetten mütevellid hal-i elimini ve mağlubiyet dolayısıyla ihtiyar etmemiz lazım gelen fedakârlıkları der-piş etmekten bir an hali kalmamakla beraber, diğer taraftan müstakil bir Türkiye'nin yaşayabilmesi için lazım gelen bilcümle şeraiti de nazar-ı dikkatten dûr tutmamışlar ve bu suretle bihakkın efradını câmi' ve ağyarını mâni bir program vücuda getirmişlerdir. Mebuslarımızı mevcutiyet ve bekamıza ait bir meselede bu suretle ittifak gösterdiklerinden dolayı cidden şayan-ı tebrik add ederiz. Geçirmekte olduğumuz tehlikeli anlar fırkacılık hissiyatıyla hareket etmeye, bekamıza aid mesail-i esasiyede ihtilafata düşmeye kat'iyen müsaid değildir" dedikten sonra programı şu şekilde değerlendiriyordu:

"Ahd-ı Milli programının bazı mevaddını belki lüzumundan fazla kuvvetli ve hal u mevkimizle gayr-ı mütenasib add edenler de bulunacaktır. Hâlbuki program yukarıdan aşağı dikkatle okunacak olursa görülür ki millet vekilleri, İtilaf Devletleri'nin galip mevkiiyle bizim mağlup mevkimizin icap ettirdiği şeraiti telif edecek esbabı tamamen düşünmüşler, aşağı yukarı İtilafiyun'un mütareke ahkâmı ile kabul eyledikleri ve şimdiye kadar olan musalahalarda da tatbik edegeldikleri esasat haricinde hiçbir suretle müddeayatta bulunmamışlardır. Bir kere harpten sonraki Türkiye'nin hududu meselesinde bizim için azami surette yapılabilecek fedakârlık, mütareke ahkâmı ile kabul olunan hududun tamamıyla muhafazasını istemekten başka bir şey olamaz." –bu arada sansürlü cümleler- *"İşte mesele bir de bu nokta-i nazardan der-piş edilince, o vakit Ahd-ı Milli'nin tanzim ettiği programdaki esasları kabul eylemekle ne kadar doğru hareket ettiği tezahür eyler."*[754]

5-Salih Paşa Hükümeti ve İstanbul'un İşgâli

Misak-ı Milli'nin ilanı İngiltere'yi ve İtilaf Devletleri'ni sinirlendiren hadiselerden sonuncusu oldu ve hükümet üzerinde baskı kurarak Milli Hareket'e yakın kabul ettikleri Harbiye Nazırı Cemal Paşa ile Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa'nın görevlerinden alınmasını sağladılar. Bununla yetinmeyen İtilaf Devletleri meclis başkanını tutuklama girişiminde bulunup mebusları hapsedecekleri yönünde haberler

[754] Velid Ebuzziya, *"Bend-i Yevmi: Mebuslarımızın Ahd-ı Millisi"*, **Tasvîr-i Efkâr**, 18 Şubat 1920, S.2990, s.1.

yaydı.[755] Bu baskılara daha fazla dayanamayan Ali Rıza Paşa, 3 Mart 1920'de sabah saat dokuzdan on ikiye kadar kabinesiyle süren görüşmesinde istifa etme kararını verdi. Sadrazam Paşa, bu kararını Mebusan Meclisi'ne giderek Felah-ı Vatan Grubu'na bildirdikten sonra Padişah'ın huzuruna çıkarak istifasını verdi.[756] Fakat yeni bir hükümet kabinesinin kurulması kolay olmadı. Padişah Vahdettin, yeni kabineyi oluşturma görevini ancak 8 Mart'ta eski Bahriye Nazırı Salih Hulusi Paşa'ya verebildi.[757] Salih Paşa ilk iş olarak kabineyi kurmak için Ayan Meclisi ve Mebusan Meclisi başkanlarıyla, siyasilerle fikir alışverişinde bulundu.[758] Salih Paşa'nın Tasvîr-i Efkâr'a verdiği açıklamaya göre kabinede yer alacak kişilerin isimleri 8 Mart'ta öğleden sonra Padişah'a arz edilecek ve bunlardan bir kısmı Mebusan Meclisi üyelerinden diğer kısmı meclis dışından olacaktı. Ayrıca aynı açıklamada Salih Paşa, Padişah'ın sadaret makamına Damat Ferit Paşa'yı getirme gibi bir düşüncesinin olmadığını belirtmektedir.[759] Mart ayının ortalarına gelindiğinde bu kez Sadrazam Salih Paşa *"bir haftaya kadar Meclis-i Mebusan'a giderek beyannamemizi kıraatle itimad talep edeceğiz"*[760] demekteydi. İstanbul'daki gelişmeler bu şekilde seyrederken 10 Mart 1920'de Londra Konferansı'nda çoktan İstanbul'un işgâline karar verilmiş ve 11 Mart'ta Kuvay-ı Milliye'ye mensup olanların İstanbul'dan uzaklaştırılmaları hazırlığına başlanmıştı.[761] Silahların gölgesinde kalan Sadrazam Salih Paşa ve kabinesi yine bir müddet bu baskıya direndi ve istifa etmedi. Akşam Gazetesi kabinenin ve sadrazamın istifa etmediğini şu şekilde yazmaktaydı:

"Zat-ı Hazret-i Padişahi Salih Paşa Hazretleri'ne beyan-ı itimad buyurmakta ve hükümetin vazifesine devam etmesi arzuy-u padişahi muktezasından bulunmaktadır. Sadrazam Paşa, Zat-ı Hazret-i Padişahi tarafından mazhar-ı itimad olması ve izhar buyurulan bu arzu üzerine vazifesine devama karar vermiştir. Binaenaleyh kabine hiçbir vechle istifa niyetinde değildir. Ahval-i hazıra dahilinde sükun ve temkin ile hareketle padişahın ve milletin itimadına istinaden sulhü akd etmek hükümetin başlıca vazifelerini teşkil etmekte ve hükümet bu vazifelerden her ne suretle olursa olsun kaçmak istememektedir. Arzuy-u padişahi bu esnalarda bir buhran-ı vükela olmaması vâdisindedir. Binaenaleyh elyevm bir kabine tebeddülü mevzu-bahs değildir. Hükümet

[755] S. Kili, **Türk Devrim Tarihi**, s.91-92.
[756] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin İstifası"*, 4 Mart 1920, S.3004, s.1.
[757] F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.172.
[758] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Mesned-i Sadaret'in Salih Paşa'ya Tevcihi"*, 7 Mart 1920, S.3007, s.1.
[759] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Son Dakika: Sadr-ı Cedid'in Muharririmize Beyanatı"*, 7 Mart 1920, Sayı: 3007, s.1.
[760] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Sadrazam Paşa'nın Beyanatı"*, 12 Mart 1920, S.3010, s.1.
[761] F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.172.

dahilde sükun ve asayişi muhafaza edecek, İtilaf Devletleriyle elinden geldiği kadar dostane bir surette idame-i münasebata çalışarak mesaisine devam eyleyecektir."[762]

16 Mart 1920'de İtilaf Devletleri daha önceden kararlaştırdıkları gibi İstanbul'un işgâline başladı.[763] İlerleyen günlerde İstanbul'da bir takım tutuklamalara girişen işgâl kuvvetleri 20 Mart ve onu izleyen tarihlerde Anadolu Hareketi'nden yana olan Velid Ebuzziya, Süleyman Nazif, Celal Nuri İleri ve Ahmet Emin Yalman gibi gazetecileri tutuklayıp ayın yirmi yedisinde Malta'ya gönderdi.[764] Bu yüzden Tasvîr-i Efkâr, 20 Mart'tan 7 Nisan'a kadar arada geçen sürede çıkmadı ve on yedi günlük bir aradan sonra durumu şu şekilde okuyucularına bildirdi: *"Ara sıra maruz kaldığı arızalara rağmen gazetemize ibraz-ı rağbet ve teveccühten hali kalmayan muhterem karilerimize arz-ı teşekkür eder ve abonelerimizin intişar etmediğimiz günlere ait hukukunun baki kalarak bu müddete göre vadelerinin temdid edileceğini beyan eyleriz."*[765] 26 Mart'ta İtilaf Devletleri ortak bir notayla mevcut hükümetin Kuvay-ı Milliye'yi bir isyan hareketi olarak tanımasını istedi. Bunun üzerine Salih Paşa, Anadolu Hareketi'ne karşı ılımlı bir metin kaleme aldı. Ancak Müttefikler bu metni beğenmemiş Mustafa Kemal Paşa ve Kuvay-ı Milliye yöneticilerinin açıkça asi ilan edilmesinde ısrar etmişti. Bütün bunlar hükümetin iktidardan çekilme eğilimini artırdı ve 2 Nisan 1920'de Salih Paşa, kabinenin istifasını verdi.[766]

6-IV. Damat Ferit Paşa Hükümeti ve Milli Mücadele Aleyhine Girişilen Faaliyetler

5 Nisan 1920'de dördüncü kez Damat Ferit Paşa hükümeti kurma görevini üstlendi.[767] Tasvîr-i Efkâr, Dördüncü Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin iş başına gelmesini şu şekilde haberleştirdi: *"Salih Paşa Kabinesi geçen Cuma akşamı istifa etmiş, kabine*

---

[762] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Kabine İstifa Etmiyor"*, 20 Mart 1920, S.3017, s.1. Bu sayı Tasvîr-i Efkâr Gazetesi'nde Ebuzziyazade Velid Bey'in *"sermuharrir"* olarak adının geçtiği son sayıdır. Aynı zamanda gazete 20 Mart'tan sonra 7 Nisan'a kadar çıkmayacaktır.
[763] F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.173.
[764] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, II, s.113.
[765] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Muhterem Karilerimize"*, 7 Nisan 1920, S.3018, s.1. Gazete uzun bir aranın ardından sonra çıktığından bu sayıda *"Tasvîr-i Efkâr"* ibaresi diğer sayılardan farklı olarak yeşil renkte basılmıştır. Bu sayıyla beraber Nisan ayındaki hiçbir sayıda daha önceki tüm sayılarda sağ üst köşede olan Ebuzziyazade Velid Bey'in başyazar olduğuna dair ibare gazetede yer almamıştır. Ayrıca başyazı sadece 7, 11 ve 15 Nisan'da çıkmış, 13 Nisan'daki başmakale sansürlenmiştir. Bu üç başyazıyı kimin yazdığına dair bir ibare olmadığından kimin yazdığını bilemiyoruz.
[766] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, II, s.113-114.
[767] F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.174.

teşkili taraf-ı şahaneden Damad Ferid Paşa'ya tefviz buyurulmuştu. Ferid Paşa refakatine alacağı zevatın intihabı ile iki üç gün iştigal ederek nihayet tertip ettiği nuzzar listesini Pazartesi günü bizzat huzur-u hümayuna arz etmiş, liste karin-i tasdik-i padişahi olarak, merasim-i mu'tâde sadaret alayı icra olunmuştur."[768]

Göreve başlayan Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın ilk işlerinden biri 10 Nisan 1920'de Kuvay-ı Milliye'yi bir isyan hareketi olarak suçlayan bildiriyle bu asilerin katledilmelerinin şeriat yönünden gerekli olduğuna ilişkin fetvanın yayınlamasını sağlamak oldu. Hükümet, bildirisinde Kuvay-ı Milliyeciler'i fitne ve fesada yol açmakla, halktan zorla para ve asker toplamakla suçluyor, kandırıldıkları veya korktukları için onlara katılanların bir hafta içinde pişman olduklarını bildirecek olurlarsa affedileceklerini ilan ediyordu. Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Efendi'nin fetvası ise beş soru başlığını ve bunlara verilen cevapları içeren oldukça sert ifadelerle doluydu.[769] Dürrüzade'nin Tasvîr-i Efkâr'da tam metin halinde verilen meşhur fetvası şu şekildeydi:

"Sebeb-i nizam-ı âlem olan halife-i İslam adamallahu taala hilafetihi ila yevmülkıyam hazretlerinin taht-ı velayetinde bulunan bilad-ı İslamiyede bazı eşhas-ı şerire ittifak ve ittihad ve kendilerine rüsea intihab ederek teba-i sadıka-i şahaneyi hiyl-ü tezvirat ile iğfal ve idlale ve bila emr-i ali ahaliden asker cem'ine kıyam edip zahirde askeri iaşe ve teçhiz bahanesiyle ve hakikatta cem-i mal sevdası ile hilaf-ı şer-i şerif ve mügayır-ı emir-i münif birtakım garamat ve vergiler tarh ve tevzi ve enva-ı tazyik ve işkenceler ile nasın emval ve eşyasını gasb-ü garet ve bu veçhile ibadullaha zulm-ü itiyat ve tecrime cesaret ve memalik-i mahrusenin bazı kurra ve biladına hücum ile tahrip ve hak ile yeksan ve tab'a-i sadıkadan nice nüfus-u masumeyi katl-ü itlaf ve dıma-i mahkumeyi sefk ve iraka ettikleri ve canib-i emirülmümininden mensup bazı memurin-i ilmiye ve askeriye ve mülkiyeyi hodbehot azil ve kendi hempalarını nasp ve merkez-i hilafet ile memalik-i mahrusanın muvasalat ve münakalat ve muhaberatını kat ve taraf-ı devletten sadır olan evamirin icrasını men ve merkezi diğer memalikten tecrit ile şevket-i hilafeti kesrü tevhin kastederek makam-ı mualla-yı imamete ihanet etmekle taat-i imamdan huruç ve Devlet-i Aliyenin nizam ve intizamını ve biladın asayişini ihlal için neşr-i eracif ve işaa-i ekazip ile naşı fitneye saik ve sai-i bilfesat oldukları zahir ve mütehakkık olan rüseay-ı mezburin ile a'vân ve etbaı bağiler olup dağılmaları hakkında sadır olan emr-i aliden sonra hala inat ve fesatlarında ısrar ederler ise mezburların

[768] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Dördüncü Ferid Paşa Kabinesi"*, 7 Nisan 1920, S.3018, s.2.
[769] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, II, s.116.

habasetlerinden tathir-i bilad ve şer ve mazarratlarından tahlis-i ibâd vacip olup "fe-katilü elleti tebga hatta tefaa ile emerillah" nass-ı kerimi mucibince katl-ü kıtalleri meşru ve farz olur mu. Beyan buyurula."

"Elcevap Allahütaala a'lem olur Ketebehülfakir Dürrizade Esseyid Abdullah Ufiye anhüma."

"Bu surette memalik-i mahrusa-i şahanede harp ve darbe-i kudretleri bulunan Müslümanlar imam-ı adil halifemiz Sultan Mehmed Vahideddin Han Hazretleri'nin etrafında toplanıp mukalete için vaki olan davet ve emrine icabet ve bugat-ı mezburun ile mukalete etmeleri vacip olur mu. Beyan buyurula."

"Elcevap Allahütaala a'lem olur Ketebehülfakir Dürrizade Esseyid Abdullah Ufiye anhüma."

"Bu surette halife-i müşarünileyh hazretleri tarafından bugat-ı mezburun ile mukalete için tayin olunan askerler mukaleteden imtina ve firar eyleseler mürtekib-i kebire ve asim olup dünyada tazir-i şedide ve ukbada azab-ı elime müstahak olurlar mı. Beyan buyurula."

"Elcevap Allahütaala a'lem olur Ketebehülfakir Dürrizade Esseyid Abdullah Ufiye anhüma."

"Bu surette halifenin asakirinden olupta bugatı katl edenler gazi ve bugate tarafından katl olunanlar şehid ve müsâb olurlar mı. Beyan buyurula."

"Elcevap Allahütaala a'lem olur Ketebehülfakir Dürrizade Esseyid Abdullah Ufiye anhüma."

"Bu surette bugate ile muharebe hakkında sadır olan emr-i sultaniye itaat etmeyen müslümanlar asim ve tazir-i şeriye müstehak olurlar mı beyan buyurula."

"Elcevap Allahütaala a'lem olur Ketebehülfakir Dürrizade Esseyid Abdullah Ufiye anhüma."

"Ketebehülfakir Dürrizade Esseyid Abdullah Ufiye anhüma"[770]

Çoğaltılan bu fetva ve bildiri Müttefikler'in uçaklarıyla Anadolu'ya atılarak orada isyanlar çıkmasına ve kardeş kanı dökülmesine yol açacaktır. Diğer taraftan

[770] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Fetavay-ı Şerife Suretidir"*, 11 Nisan 1920, S.3022, s.1.

Padişah Vahdettin, 11 Nisan 1920'de Mebusan Meclisi'nin kapatılmasına karar verdi.[771] Bunun üzerine 12 Nisan'da saat on iki civarlarında İstanbul Muhafızı Mustafa Natık Paşa ve Polis Müdürü Nurettin Bey, meclise giderek ikinci başkan vekili olan Abdülaziz Mecdi Efendi'yi konudan haberdar etmiş ve meclis dağılmıştı.[772] Padişah'ın meclis'in feshi hakkındaki kararı aynen şöyleydi:

"Esbab-ı zaruriye-i siyasiyeden nâşî Meclis-i Mebusan'ın feshi iktiza etmesine ve Kanun-u Esasimiz'in muaddel yedinci maddesinin fıkra-i mahsusası mucibince lede-l-iktiza Heyet-i Mebusan'ın feshi hukuk-ı şahanemiz cümlesinden bulunmasına binaen meclis-i mezkûrun ber-mucib-i kanun dört ay zarfında yeniden bila-intihab içtima etmek üzere bu günden itibaren feshini irade eyledim. 11 Nisan 336"

Tasvîr-i Efkâr, meclisin feshinin nedeni hakkında resmi bir kaynaktan aldığı şu bilgileri vermektedir: *"Hükümet-i hazıra, intihabatın her bir tarzda icra edilmediğine kani bulunduğundan bu intihab neticesinde mebuslukları takarrür eden mebusanın müntahab bir heyet olmadığı fikrinde bulunuyordu. Mefsuh Meclis-i Mebusan'da anasır-ı gayr-ı müslimenin mümessilleri bulunmaması da ittihad ve itilaf-ı anasır gayesini takip eden hükümet-i hazıranın bu meclisin meşruiyetini kabul edememesi için kuvvetli bir sebep teşkil ettiği gibi buna, bazı esbab-ı zaruriye-i siyasiye de inzimam ettiği cihetle meclisin feshi karar-gir olmuştur."*[773] Yine gazete *"Meclis Ne Kadar Devam Etti?"* sorulu altbaşlığında *"Dördüncü devre-i intihabiye heyet-i mebusanı 12 Kanun-u Sani'de küşad ve 12 Nisan'da fesh edildiğine göre müddet-i ömrü doksan bir günden ibaret olmuştur. Bidayet-i meşrutiyetten beri birinci, ikinci ve üçüncü devre-i intihabiye heyet mebuslukları gibi dördüncü devre de fesh ile neticelenmiştir"* diyordu.[774]

7-Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadele İle İlgili Mülakatlar

Tasvîr-i Efkâr'da Milli Mücadele ile ilgili doğrudan veya dolaylı olarak birçok mülakat yayınlanmıştır. Dolaylı olarak ilgili görülebilecek mülakatlardan olan General Harbord ile yapılan mülakat bu açıdan önemlidir. Bilindiği gibi ABD Başkanı Wilson tarafından yakındoğuda bazı incelemelerde bulunmak üzere bir Amerika heyeti

[771] F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.175.
[772] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Meclis-i Mebusan Dün Fesh Edildi"*, 13 Nisan 1920, S.3024, s.1. Bu sayıda *"Tasvîr-i Efkâr"* ibaresi diğer sayılardan farklı olarak kırmızı renkte basılmıştır.
[773] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Fesh Hakkındaki İrade-i Hazret-i Padişahi"*, 13 Nisan 1920, S.3024, s.1.
[774] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Meclis Ne Kadar Devam Etti?"*, 13 Nisan 1920, S.3024, s.1.

görevlendirilmişti. Bu heyet 3 Eylül 1919'da Washington gemisiyle İstanbul'a ulaştığından Tasvîr-i Efkâr'ın bir muhabiri heyet başkanı General Harbord'u ziyaretle sorular sormuş ve aldığı cevaplar gazetede şu şekilde yayınlanmıştı:

"─Size nasıl bir hizmette bulunabilirim?

─Maksad-ı seyahatinizi sorabilirmiyim?

─Maksad-ı seyahatimi mi? Evet. Bu çok basit; Mister Wilson Avrupa'da iken şark-ı karibde bazı tahkikat icrasını arzu etmişti. Fakat kendisi o esnada Amerika'ya avdet mecburiyetinde kaldı. Bununla beraber oraya gittikten sonra da bu işi unutmamış ve benim gitmekliğimi tensib eylemiş.

─Şu halde sizin sulh konferansıyla bir alakanız yok demektir?

─Heyet-i umumiyesi itibarıyla yok. Fakat sulh konferansının Amerika kısmıyla var.

─İcra edeceğiniz tahkikat yalnız Ermenistan'a mı münhasır kalacak?

─Hayır, bilumum şark-ı karibi gezecek ve tedkikatımızı bu mıntıkanın her yerine teşmil edeceğiz.

─Amerika Mandası hakkında kongrenin ittihaz edeceği karara dair malumatınız var mı?

Hayır, senelerden beri vatanımdan uzak yaşadım. Ve bütün hayatım ordularımla uğraşmakla geçti. Binaenaleyh Amerika'da ne gibi cereyanlar olduğunu hakkıyla bilemiyorum. Mamafih öyle zan ediyorum ki burası bize pek uzaktır.

─Türkler, Amerikalılar'a karşı pek büyük bir hürmet ve takdir beslemektedirler. Bundan acaba Amerika efkâr-ı umumiyesi haberdar mıdır?

─Tabii haberdardır. Bizim mütehallî olduğumuz evsaf-ı aliyenin Türkler tarafından takdir olunması kadirşinaslığınızı gösterir.

─İzmir meselesi hakkında ne düşünüyorsunuz?

─Bu babda esaslı hiçbir malumatım yoktur.

─Hin-i işgâlde ve işgâli müteakib icra edilen mezalim ve fecayii işitmediniz mi?

─Evet, işittim, fakat o kadar. Malumatım mesmuattan ibarettir. Siz ne biliyorsanız ben de onu biliyorum."[775]

Yine dolaylı olarak Milli Mücadele ile ilgili olan bir mülakat esir bulunduğu Mısır'dan dönen Asir[776] Kumandanı Muhiddin Paşa'nın yedi aylık serüvenini Tasvîr-i Efkâr muhabirine anlatmasıydı. Muhiddin Paşa'nın esaret dönemindeki izlenimleri şöyleydi:

"Avdetten Mütevellid Sürur:

Gaybubetten sonra vatanıma ve aileme tekrar kavuştuğumdan dolayı ne kadar memnun ve mesud olduğumu bittabi takdir edersiniz. Dâ'-üs-sıla cidden pek mühlik bir hastalık imiş! Hayat-ı esaretimde daima vatanımı, vatandaşlarımı ve ailemi düşünürdüm. Zihnimi meşgul eden hep bu idi. Hele uzun müddet muhabereden mahrum kalışım beni cidden bizar ediyordu. Binaenaleyh bu vaziyetteki bir adamın tekrar hürriyetine sahip olması ve vatanına kavuşması elbette bâdî-i sürurdur.

Teslimden Sonra:

Anlattığım surette teslim olduktan sonra bizi Şefik[777] Limanı'nda bir vapura irkâb ile doğruca Süveyş'e götürdüler. Orada zabitanı efraddan ayırarak Kahire'ye gönderdiler ve efradı da başka bir garnizona sevk ettiler. Ben de Seydi Beşir'e diğer ümeranın bulunduğu garnizona izam edildim.

Daha Kimler Gelmiş:

Benimle beraber sabık Hicaz Vali ve Kumandanı Ferik Galib Paşa ile Yemen'de 39'uncu fırka ve Aden Cephesi Kumandanı Mirliva Ali Said Paşalar da geldiler. Aynı zamanda râkib olduğumuz vapurda dokuz yüz nefer ile bir mikdar da zabitan vardı. Vapura İskenderiye'den bindik.

Medine Muhafızı Fahri Paşa Nerede?

Medine Muhafızı iken telakki ettiği evamir üzerine teslim olan Fahri Paşa ile Mısır'da görüşemedim.

---

[775] **Tasvîr-i Efkâr**, *"General Harbord ile Mülakat"*, 4 Eylül 1919, S.2833, s.1. General'in sözünün gerisi sansürlenmiştir.
[776] 1873'ten itibaren Yemen Vilayeti sancağı. (T. Sezen, **Osmanlı Yer Adları,** s.37.)
[777] 1873'ten itibaren Yemen Vilayeti nahiyesi. (T. Sezen, **Osmanlı Yer Adları,** s.466.)

Üseramız Pey-der-pey Geliyor:

Mısır'da daha ne kadar askerimiz olduğunu pek iyi bilemiyorum. Çünkü biz efradın bulunduğu garnizonlardan ayrı bir yerde mevkuf idik. Mamafih bunlar pey-der-pey gelmektedir. Hatta bizim vapurun arkasından üserayı hamil diğer bir vapur daha geldi. Esirlerimizin hep birden gelememesinin sebebi zannımca nakliyat hususunda tesadüf olunan müşkilattır. Mamafih yakında nakliyatın arkası alınabilecektir."[778]

Bu dönemde Tasvîr-i Efkâr'da yer alan birinci derecede önemli bir açıklama olan Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın birçok konuya ait görüşlerini içeren mülakatı, Tan Gazetesi ve Fransızca İstanbul Gazetesi'nden aktarılarak verilmektedir. Sözkonusu mülakatta Damat Ferit Paşa özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın hareketi hakkında çok önemli açıklamalarda bulunmakta ve şöyle demektedir:

"Mustafa Kemal Paşa'nın Hareketi:

─Mustafa Kemal Paşa tarafından yapılan hareketin mahiyeti hakkında fikriniz nedir?

─Mümaileyhin bu hareketi ne askeri bir şekilde ve ne de milletin arzusu dâhilindedir. Muharebe esnasında zabit olan ve bir meslek tahrisi için Anadolu'da bulunan gençler bir araya toplanmışlar, bir Hareket-i Milliye husule getirmek için çabalıyorlar. Bu, alevleri sönmüş bir saman yığınına benzer. Filhakika bu hareketi teşdid etmek için Anadolu'da birçok para sarf ediliyor. Bu meselede menhûs İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin parmağından başka bir şey görülemez. Malumunuz olsa gerekdir ki bu cemiyet-i mefsuha muharebe esnasında mebaliğ-i külliye iddihâr eylemişti. Bu hareketin, İttihadçılar'ın bir hareketi olduğu şüphesizdir. Mamafih her taraftan aldığımız telgraflar ahalinin hükümete muti ve Hanedan-ı Saltanat'a sadık olduğunu isbat ediyor. Bu hal, Konya'dan ileri olan aksam dâhilindedir. Konya'dan bu tarafda ve İzmir cihetlerinde nizamat-ı mahalliyeye muhalif harekette bulunan birtakım çeteler var, doğrudur. Fakat tahdid-i hudud komisyonunun İzmir'e muvasalatından beri ahval gittikçe sükûnet kesb ediyor ve kariben asayişin kâmilen iade edileceği şüphesizdir.

Manda ve İstiklal Meseleleri:

[778] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Asir Kumandanı Muhiddin Paşa ile Mülakat"*, 12 Eylül 1919, S.2838, s.1. Mülakat yer yer sansüre uğramıştır.

—Paşa Hazretleri muin bir hükümetin veya Avrupa Hükümetleri'nden birinin Türkiye veyahut İstanbul mandaterliği hakkındaki mütalaanız nedir?

—Hiçbir Osmanlı Hükümeti manda kelimesini işitmek, duymak istemez. Biz, müstakil bir hükümetiz, müstakil kalmak isteriz. Şimdiki halde kemal-i ihtimam ile mütareke ahkâmını tatbik ile iktifa ediyoruz, fakat Avrupa'ya itimad-ı tâmmımız vardır. Şeref ve haysiyetimizle mütenasib bir sulh akd etmek için tekrar Paris'e celb edileceğimizi ümid ediyoruz. Fakat hiçbir himaye kabul edemeyiz. Türk olmayan anasır için her türlü teminatı itaya hazırız. Fakat Devlet-i Osmaniye'nin tamamiyet-i mülkiyesi muhafaza edilmek şarttır.

—Sulhün akdinden sonra hangi devlete karşı temayül göstereceksiniz?

Sadrazam Paşa bu suale tebessüm ile mukabele etti. Ve sualimin biraz temelsiz olduğunu anlatmak istedi. Ben de ısrar etmedim.

İntihabat:

—İntihabat icra edilecek mi?

—İntihabat icra edilmekte olup kariben nihayet bulacaktır. Gayrımüslimlerin adem-i iştirakine teessüf olunur. Fakat bu kararlarında sebat etmemek kendi menfaatleri dâhilinde olduğundan kendilerini ikna edeceğiz. Bu suretle intihabat neticesinde umum millet temsil edilmiş olur.

Ermenistan Hakkında:

—Konferans tarafından teşekkülü taht-ı karara alınan Ermenistan'a hin-i hacette hangi araziyi terk edebilirsiniz?

—Bu hususta ki fikrimizi konferansa beyan ettik. Bu da umum matbuat tarafından neşr edildi. Elan bu fikrimizde sabitiz.

—Avrupa'ya karşı Türkiye'nin vaziyeti nedir?

—Türkiye'nin bu hususta ki vaziyeti, mütarekeden evvelki vaziyetine faiktir. Avrupa mahafilinin bazısında hakikat tezahür etmeğe başladı. Artık sözümüz dinlenecek ve ne olduğumuzu anlatmaya muvaffak olacağız, ümidindeyim. Avrupa efkâr-ı umumiyesini ve ba-husus matbuatın neşriyatını fevkalade nazar-ı itibara almaktayız.

Gazetenizi kemal-i dikkatle okuyoruz. Kendisinden bi-taraflık bekleriz. En kavi ümidimiz, bizim mahvımızı arzu eden, bize bühtan edenlerden istihsal-i adalettir."[779]

Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin 2 Ekim 1919'da düşmesi ve yerine gelen Ali Rıza Paşa Hükümeti ile Anadolu Hareketi arasında iyi ilişkiler kurulması üzerine İstanbul Basını'nda Milli Hareket'e karşı bir ilgi uyanmıştı. İşte bu ilginin bir örneği olarak Tan Gazetesi'nin Mustafa Kemal Paşa'ya telgraf üzerinden sorduğu sorular ve aldığı cevaplar son derece önemliydi. Mülakat aynen şöyleydi:

"Siyaset-i Dahiliye ve Hariciye: ─Teşkilat-ı Milliye'nin siyaset-i dahiliye ve hariciye hakkındaki programı nedir?

─Teşkilat-ı Milliye bir fırka-i siyasiye olmadığından siyaset-i dahiliye ve hariciyede teferruatlı bir programı yoktur. Teşkilat-ı Milliye'nin her hususdaki nukat-ı nazarını, Sivas Kongresi'nde tespit olunup Eylül 335 tarihinde neşr olunan beyanname tamamen ihtiva etmektedir.

Ermeni Meselesi: ─Ermeni Meselesi hakkında ne düşünüyordunuz? Erzurum, Van, Bitlis vilayetlerinden pek mahdud surette bir miktar arazi terkine maruz mudurlar?

─Osmanlı hududu haricinde müteşekkil bir Ermenistan'ı memnuniyetle görürüz." –bundan sonrası sansür edilmiş-

"Teşkilat-ı Milliye İlga Edilecek Mi?: ─İntihabattan sonra Teşkilat-ı Milliye ilga edilecek midir?

─Teşkilat-ı Milliye'nin irade-i milliyeyi hâkim kılmaktaki gayesi, Millet Meclisi'nin toplanarak hukuk-ı teşriiye ve vazife-i murakabesine tamm bir emniyet ve serbesti ile bilfiil sahib olmasıyla tahakkuk edecektir. Binaenaleyh Meclis-i Milli her türlü taarruz ve müdaheleden masun bir surette kemal-i ciddiyetle vezaif-i teşriiyesini ifaya mübaşeret eyledikten ve bu da fiilen teeyyüd ettikten sonra bu günkü tarz-ı faaliyette idame-i mevcutiyete sebep kalmamış olacağından Teşkilat-ı Milliye, nizamname-i dahilisi mucibince mesaisine nihayet verecektir.

Hükümete Karşı Vaziyet: ─Rıza Paşa Kabinesiyle vuku bulan dokuz Teşrin-i Evvel itilafına rağmen teşkilat Anadolu'daki idari kontrolü muhafaza edecek midir?

[779] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Sadrazam Paşa'nın Beyanatı"*, 5 Eylül 1919, S.2834, s.1.

—Hükümet-i hazıranın umur-u idaresine kat'iyen müdahelemiz yoktur.

—Salih Paşa'nın Amasya'ya gelmesini icap ettiren esbab-ı ihtilaf nedir?

—Salih Paşa'nın Amasya'ya gelmesi hiçbir ihtilaftan mütevellid değildir, fer'i bazı hususat hakkında müdavele-i efkâr maksadına matuftur.

Manda Meselesi: —Türkiye'nin müzaheret-i ecnebiye olmayarak ihyası mümkün olacağı kanaatinde misiniz? Bu müzahereti ne tarzda anlıyorsunuz. Bir veya birkaç müzaheret hakkındaki nokta-i nazarınız nedir?

—Bu babda ictihad ve nokta-i nazarımızı izah eden kongre beyannamesinin yedinci maddesini aynen zikr etmekle iktifa ederiz: Yedinci Madde-Milletimiz; insani, asri gayeleri tecbil ve fenni, sınai ve iktisadi hal ve ihtiyacımızı takdir eder. Binaenaleyh devlet ve milletimizin dahili ve harici istiklali ve vatanımızın tamamiyeti mahfuz kalmak şartıyla altıncı maddede musarrah hudud dahilinde milliyet esaslarına riâyetkar olan ve memleketimize karşı istila emeli beslemeyen her hangi devletin fenni, iktisadi, sınai muavenetini memnuniyetle karşılarız ve bu şerait-i adile ve insaniyeyi muhtevi bir sulhün de acilen takarrürü selamet-i beşer ve sükun-u alem namına ehass-ı amal-i milliyemizdir.

Boğazlar Meselesi: —Boğazlar Meselesi için nasıl bir suret-i hal teklif buyuruyorlar?

—Boğazlar'dan serbesti-i mürûr u ubûr tabiidir, ancak payitahtımızın bu güzergâh üzerinde olması hasebiyle onun da emin bir halde bulundurulması zaruridir. Mürûr u ubûrdaki serbestinin ve payitahtımızın temin-i mahfuziyeti için umuma emniyet-bahş tedabir ittihazını mümkün görüyoruz. Maa-haza bu mesele hükümete aid olduğundan tarafımızdan bir guna teklif serd olunamaz."[780]

Tasvîr-i Efkâr'ın Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey ile yaptığı mülakat bu dönemde gerçekleştirilen en önemli konuşmalardan birini içeriyordu. Ruşen Eşref Bey'in Amasya'da gerçekleştirdiği bu mülakat üç seri olup oldukça uzun bir izlenimi ve karşılıklı konuşmaları kapsamaktadır. Tamamına ilk kez bu çalışmada yer verilen bu üç serilik mülakatın bazısının başında Ruşen Eşref Bey'e ait olan ve çevreyi tasvir eden edebi laflar kısa tutulmaya çalışılmıştır. Ancak bunlar dışındaki metin aynen verilmiştir. Ruşen Eşref Bey'in üç serilik mülakatı şu şekildeydi:

[780] **Tasvîr-i Efkâr**, *"Mustafa Kemal Paşa ile Bir Mülakat"*, 25 Ekim 1919, S.2881, s.2.

"Amasya, 24 Teşrin-i Evvel 335

Bahriye Nazırı Salih Paşa ile görüşmek üzere Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve Bekir Sami Bey Amasya'ya inmişler. Tasvîr-i Efkâr muhabirini de telgrafla oraya davet ettiler…

─Paşa telgraf kulübesinde! Sizi de orada bekliyor! dediler.

Sert ve kalın sesi dışarıdan duyuluyordu. Şişesi isli bir ufak bir lambanın ışığında telgrafçı, gocuğuna bürünmüş… Makineyi acele acele tıkırdatıyordu. Paşa da biraz öne eğilmiş, makineyi bir insan dinler gibi dinliyordu. Geniş bir bol paltonun içinde vücudunu daha dolgun gördüm. Bizi büyük bir iltifatla karşıladı. Kendisini böyle merasimden azade, iş başında görmek heyecanımı artırdı.

─Maşallah, faaliyet yaramış, toplanmışsınız! dedim. Güldü.

─Sahih? Yok canım, sakın öyle sanmayasınız! Bu palto Rauf'undur! dedi. Gurbet elinde kalmış bir adam yeni rast geldiği bir aşinaya şehrinden nasıl bir çok sual sorarsa Paşa da bir anda efkâr-ı umumiyeden, matbuattan, evinden, ahbaplarından, İstanbul'a aid ne varsa her şeyden ve herkesten haberdar olmak istedi. Böyle zamanlarda, anlatacaklarınız beyninize hep birden hücum ediyor da sözlerinizi birbirine karıştırıyorsunuz.

─Şurası Boğaziçi'ne benzemiyor mu? diye bastonuyla karşı yakayı gösterdi.

İrili ufaklı, yüksek ve alçak birkaç ışığıyla orası hakikat Kandilli burnunu andırıyordu. Ba-husus ki gece dağların hayalini biraz yemiş ve hafifletmişti. Yeşil ırmağın çağıltıları da bu hayali tamamlıyordu. Eski yaveri Cevad Bey'i telgraf başına bıraktı. Biz yürüdük.

Alelade yaradılışta olmayan kimseler insana çok düşünceler veriyor. İlk şerefini ordularımızın haysiyeti mevzu-bahs olan sahalarda kazanmış bu adam bir yeni millet uğruna rütbelerinden, nişanlarından, rahatından vaz geçti. Böyle kasabalarda sadece yaşıyor, çalışıyor, didiniyor. Bu gün bu ism ve bu şahs Şark Meselesi'nde her milletin zihnini işgâl ediyor. Kendisini böyle iş başında ta yakından görebilmek, bütün fikirlerini ve hislerini bizzat kendi ağzından işitmek seyahat yorgunluğunu unutturuyordu.

Odada yine İstanbul'dan konuşuldu. Rauf Bey de, İstanbul çocuğu şen bir bahriyeli gibi, kısa cümlelerle payitahtı sordu. Çalışdıkları oda ne kadar sade! Sıra

camlarının perdeleri bile yok. Bütün tefrişatı asma lambanın altındaki masa gibi, geniş koltuk ve kanepe gibi, halı gibi sırf lüzumlu birkaç şeye, münhasır… Masanın üzerindeki telgraflar, yığınla kâğıtlar, müsveddeler ve tebyizler, ötede beride açık, kapalı duran taymslar[781]*, tanlar, İstanbul gazeteleri mühim bir fikir ve bir iş merkezinde bulunduğunuzu tamamıyla duyuruyor. Bütün Anadolu ve Rumeli teşkilatını idare eden bu gösterişsiz, bu sessiz yerde müessir, ilhamkar bir şey var.*

Rauf Bey insanın üzerinde çok açık yürekli, neşesi, sıhhati yerinde parlak gözlü genç ve saf bir şehir çocuğu tesiri bırakıyor… Laciverd kostüm giymiş, saçlarını her vakitki gibi ortadan ayırmıştı. Fakat Paşa, bir eski validen âriyeten aldığı genişçe bonjurun[782] *içinde biraz daha zayıflamış, arkaya doğru taradığı sarı saçları yüzüne daha sert bir ifade vermiş. Kaşlarının arasında ve açık alnında çizgiler eskisinden daha çok. Mavi gözleri evvelkinden daha asabi bakıyor.*

Söz arasında Rauf Bey Paşa'ya dedi ki:

─Paşam, şu gazetelerin elinden ne etsek, nereye kaçsak da kurtulsak! Ama, nafile ne yapsalar beni öttüremezler! Siz konuşun!

─Konuşmak lazımdır birader… Efkâr-ı umumiye her şeyi açık bilmelidir… Keşke hepsi gelseydi de şüphelerini izale etseydi; işi kavramaya çalışsaydı! dedi.

Mamafih Rauf Bey, soracağım suallere hiç farkına varmadan cevap verdi. Almanlar'dan bahs açıldı da Paşa'ya dedi ki:

─Bilirsiniz a[783] *vaktiyle İttihadçılar benim için de Alman aleydarı demişlerdi. İtilafçılar çıktı. Evvela İttihadçı dediler, arkasından da İngiliz aleydarı diye kâinata ilan ettiler. Hâlbuki ben ne beriyim ne ötekiyim.*

─Peki nesiniz? dedim.

─Ben mi? Ben İslam Hilafeti'nin kuluyum. Meşruti Osmanlı saltanatının sadık tebasıyım. Milletimin de hizmetkârıyım. Anamdan, babamdan aldığım terbiye böyledir. Tahsilim de bu gayede oldu. Hayatımın rehberi de bu ana kadar budur. Tabii Almanlar memleketimize muzır bir vaziyet takındıkça fikirlerinin akamete duçar olmasına bütün mevcudiyetimle çalıştım. Ben İngiltere'deki İngilizler'in de, medeniyetlerinin de

[781] Times Gazetesi.
[782] Uzun siyah ceketle, çizgili pantolondan oluşan erkek giysisi. (İ. Parlatır vd., **Türkçe Sözlük**, I, s.327)
[783] Ya vaktiyle.

meftunuyum. Orada birçok şahsi dostlarım vardır, ki samimiyetlerinin hatırasını, ömrüm oldukça, hürmetle muhafaza edeceğim. Hiç inkâr etmem, tahsilimi İngilizce sayesinde ikmal etmişimdir. İngiliz gençliği ise, benim için, diyebilirim ki, gaye-i tekâmüldür. Bununla beraber memleketimin istiklalini, hilafet ve saltanatın masuniyetini kâinatta her muhabbetten üstün tutarım. Memleketimi kurtarmak, icab ederse canımı da yoluna vermek dini ve örfi gayemdir.! dedi.

Elleri pantolonunun ceblerinde, bir gemi güvertesinde dolaşır gibi geziniyordu. Paşa yine telgrafları okumakla meşguldü. Bekir Sami Bey de İstanbul'dan Salih Paşa'nın getirdiği son gazetelere göz gezdiriyordu.

Bir aralık Rauf Bey pencerelerin önünde durdu, beni de çağırdı:

─Bak Allahı seversen, şuradan bakınca kendimi bir geminin kumanda köprüsünde zann ediyorum. Farkında mısınız? Bu ... ile Haliç'te seyrek birkaç gemi yatar... direklerinde de fenerler yanar... Tabiki benzemiyor mu? dedi.

Tabiki benziyordu. Hala saat kulesinde çan vurdukça bu tahassüs bütün bütün sahihleşiyordu. Anladım ki ikisinin de İstanbul'u ve denizi göreceği gelmiş... Bilhassa Anadolu'da insan İstanbul'u o kadar çabuk özlüyor ki... Köprünün Kadıköy İskelesi'nden sulara dökülerek yayılan kırmızılı, yeşilli akisler hatırıma geldi de garipsedim... Ah İstanbul, sen ne anlaşılmaz ve ne sârî bir şeysin!...

Bir sırası düştü de Rauf Bey'e dedim ki:

─Sizin için ileride tekrar bir kabineye dahil olur! diyorlar.

─Kim dedi? Katiyen... Benim için böyle bir şey varid değildir. Biliyorsunuz ki askerlikten arzumla çıktım. Ta ki millete daha kolaylıkla ve daha yakından hizmet edebileyim. Yirmi sekiz sene nefer gibi yaşadım. Hem kışla hayatında yaşadım. Son gününe kadar da, Allah şahid, öyle yaşamışımdır. Aile nezdindeki rahat ne demektir, bu kulunuz onu bilmiyor. Tadamamıştır. Bu, hep meslek yüzünden oldu. Ömrümde en müteessir olduğum an da işte o meslekten ayrıldığım andır. Bunu cihan böyle bilsin. Nezaretle, bilmem ne ile işim yok... Şahsi emelimi tatmin etmekse, benim hayatta şahsi emelimi tatmin edecek şey bir gemidir, birader. Bana babamın vasiyeti vardır. Allah rahmet eylesin, derdi ki "oğlum biz Kafkasya'dan halifenin memleketine muhacir gibi sığındık. Burası bizi bila-kayd-u şart hiç öyle cinsine minsine bakmadan kabul etti. Bu hilafet, bu saltanat sayesinde tahsil gördüm. Milletin en büyük mertebesine eriştim. Ben

burada a'yândanken Kafkasya'da benim arkadaşlarım namuslarını muhafaza edebilmek için din değiştirmeye icbar ediliyorlar. Biz bu memleket için çalışmazsak nankörlük etmiş oluruz. Yediğimiz, içtiğimiz bize haram olur" bu baba nasihatini ben sonuna kadar tutacağım. Beni yetiştiren millete ben de ölünceye kadar vazifemi yapacağım! dedi.

Rauf Bey'in ağzından bu sözler o kadar samimiyetle döküldü ki sevimli ve zeki yüzünde kalbinin bütün safvetini okumak mümkündü.

Onlar müzakereye oturdular. Biz de odamıza çekildik.

Ruşen Eşref"[784]

"Amasya 24 Teşrin-i Evvel 335

...Pencereden bu manzarayı daha saatlerce doymadan, tarihin mübhem ve teessürlü lezzetlerini ruhunuza azar azar sızırarak[785] *seyr etmek mümkündü, eğer Paşa'nın beni çağırdığını haber vermeseydiler!... Tarihin bütün bu izlerini yakından görmeye vakit bulabilecek miyim diye düşünerek ayrıldım.*

─Dün akşam siz yorgundunuz, biz de meşguldük. İyi görüşemedik. Bu harekâtın başından beri bizimle bulunmuş olsaydınız çok mühim yerler ve hadiseler görecektiniz. Sizin için faideli bir tetebbu sahası olacaktı. Şimdilik ilk safha kapanmıştır. dedi.

"─Hakkınız var efendim. Bu, yalnız benim için değil, Harekât-ı Milliye'nin esasını bilmek ihtiyacında olan bütün millet için, bilhassa İstanbul için çok faideli olurdu. Hem de böyle bir vakanın safhalarını tesbit edebilmek tarih için de lüzumlu olabilirdi. Fakat o vakit imkân bulunmadı. Bununla beraber yine bazı şeyler öğrenilebilir, görülebilir!"dedim.

─Doğrudur. Fakat daha evvelden anlaşılsa ve anlatılsa idi daha iyi olurdu. Mesela bu hareketle alakadar olduğumuz için bundan bir iki ay evvel bizi maceraperestlikle itham eden bir iki İstanbul gazetesi, isterdim, yakından temas etseydi de işin hakikatini keşf edip ona göre tarif etseydi… Milletin hakkını aramasına, bir iki

[784] Ruşen Eşref Bey, *"Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Beyle Mülakat-1-"*, **Tasvîr-i Efkâr**, 23 Kasım 1919, S.2910, s.1-2.
[785] Sızdırarak.

kişi maceraperestlik dediler. O hakkı istirdad için çalışanlar da maceraperest birer muhteris oldu.

Fakat durup duruken macera yaratmaya, maceraperest olmaya, bilmem ki, lüzum ve ihtiyaç var mıydı? Bu maceraperest denen insanların rütbeleri mi eksikti? Şahsi haysiyetleri mi haleldar olmuştu? Aç mı kaldılardı, yoksa şahsi istikballeri küsufa mı uğramıştı? Hayır, değil mi ya? Her şeyleri yerli yerinde idi. O halde, bilhassa bir harp yorgunluğundan sonra istirahate muhtaç bir kimsenin böyle kalkıp da maceralar, gaileler yaratmaya ihtiyacı yoktu. Hâlbuki milletin ve memleketin istikbal ve şerefi mevzu-bahs oluyordu. Bu mesele her düşüncenin fevkindedir. Millet ve memleket sayesinde kazanılan rütbe ve refahın bir ehemmiyeti, bir kudsiyeti vardır. Biz bunlardan ancak yine bu aziz millet ve memlekete borçlu olduğumuz son bir vazife-i namusu ifa için ayrıldık. Milletin kendi hayatını kurtarmak, kendi meşru hakkını müdafaa etmek için çıkardığı sese iştirak etmek her kendini bilen vatandaşın vazifesidir. Eğer bu millet, bu memleket parçalanacak olursa umumi şerefsizliğin enkazı altında şunun, bunun şahsi şerefi de parça parça olur. Biz o umumi şerefi kurtarabilmek için harekete gelen millete ruhumuzla iştirak ettik. İştirakimize mâni olabilecek şahsi rütbeleri, mevkileri de umumi şerefi kurtarmaya matuf bir gaye uğruna feda ettik. Milletin hakk-ı hayat ve istiklalini talep etmesi birkaç kişi tarafından, âleme güya hükümete karşı bir isyan mahiyetinde yutturulmaya çalışıldı. Bir iki kişiyi de müşevvik olarak gösterdiler. Hâlbuki geçtiğiniz yerlerde de bizzat görmüşsünüzdür. Nüfuz-u hükümet, kavanin-i hükümet her yerde mutâ' değil midir?

Eğer konuştunuzsa ahalinin arzusu nedir? Bizzat kendi ağzından duymadınız mı? Şu halde bu, şahsi bir isyan, bir siyaset manevrası telakki edilemez. Değil mi ya? Bu hareket milletin bir arzusudur, hatta, bir ihtiyacıdır. Bu arzu ve ihtiyacı tevlid eden şey de eşhas değil, bizzat hadisattır. Devletin vahdet ve istiklalini tehdid eden na-meşru bir takım ihtirasat, topraklarımıza, hiçbir hakka müstenid olmaksızın vuku bulan taarruzat-ı tehlike karşısında millete birleşmek lüzumu duyurmuştur. Böyle bir harekete macera demek, bu hareketi takdir edenleri maceraperestlikle telkib etmek gafillik, garezkarlık değil midir? Fakat böyle şahsi şeylerle uğraşılacak vakitlerde değiliz. Böyle bir takım adi, bayağı şeylere zamanın nezaketi müsaid değildir. Bence muhalefet şayan-ı hürmettir. Çünkü o da bir tetebbu, bir içtihad muhassalasıdır. Fakat edilecek itirazlar makul ve makul ve meşru sebeplere müstenid olmazsa muhalefet mübtezel olur. dedi.

Bir sigara yaktı. Bir kahve istedi. Elinden hiç düşürmediği tesbihi hızlı, hızlı çekiyordu.

─Fakat Paşa hazretleri, bu harekete itiraz edenler bunu bir fırka manevrası şeklinde görüyorlar. Onun için umuma şamil kudsi bir mahiyette telakki etmek istemiyorlar.

─Böyle bir zamanda fırka manevrası yapmak caiz mi? Memleket olmazsa fırka kaç para eder. Evvela memleket selamete çıkmalı ki fırkalar da ondan sonra bir siyasi, bir içtimai esasa, içtihada ibtinâ' ederek teşekkül edebilsin. Fırka manevrası demek ne demek? Bu bir fırka manevrası olsaydı Sivas Kongresi'ne memleketin her köşesinden, Ferid Paşa Kabinesi'nin gayet sıkı tedabir-i mümanaatkaranesine rağmen müntahab mümessiller iştirak eder miydi? Anadolu'nun arzuy-u ihtiyacına tevafuk etmeyen bir hareket Anadolu'nun ta göbeğinde barınmak, müzaheret görmek mümkün müydü? Hiçbir tarafta haber ve tehdid alâimi görüldü mü? Karşıya geçip de gözlerini yumarak; kim bilir hangi hasis ve merdud menafi uğruna bühtan savuranlardan bir ikisi kongreye iştirak etseydiler fırkalarına, içtihadlarına bakılmaksızın aynı memleketin lüzumlu ve faideli evladı gibi şükranla kabul edildiklerini göreceklerdi. İtirazları kemal-i hulus ile dinlenecekti. Milletin umumen hakkını talep etmesine fırka manevrası denir mi? Demek doğru mudur?

İhya edilmesinden en ziyade ictinab olunan şey İttihad ve Terakki Fırkası'dır. Bir kere kongreye iştirak eden azanın her biri katiyen böyle bir teşebbüste bulunmayacağına dair yemin etmiştir. Yemin mukaddes bir taahhüd demektir. Sahib-i namus olan bir kimse verdiği sözden nükûl etmez. Diğer cihetten, İttihad ve Terakki siyaseti itibarıyla da iflas etmiştir. Öyle değil mi? O fırkaya mensup olan zevat mevki-i iktidarda iken milletimizin ihtiyacına, mizacına taalluk etmeyen istilacuyane bir politika takip ettiler. Kendi toprağı himmet ve itinaya muhtaç iken bir milletin gözlerini başka noktalara tevcih etmeye çalışan bir siyaset, tabii bir siyaset değildi. Binaenaleyh iflasa mahkum idi. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin emeli ise o siyasetten dolayı bu hale gelen zavallı memleketi ve toprakları na-meşru emperyalizm ve kolonizasyon siyasetleriyle istila edip parçalamaya çalışan yabancı ve mütecaviz kuvvetlere çiğnetmemek!...

Bu düşünce ile hareket eden bir cemiyet ruh ve sebeb-i mevcudiyeti itibarıyla İttihad ve Terakki fırka-i münfesihasını tekrar diriltecek kabiliyette değildir... Herhangi bir siyasi fırka bu fikrin ve bu programın adem-i lüzumunu iddia edebilir mi? Her hangi bir fırka memleketinin vahdet ve istiklalini düstur-u hareketinin birinci maddesi olarak kabul etmez mi?

O halde öyle bir fırkanın, kendi emellerini tamamıyla muhafaza ederek bu gruba dâhil olması mümkündür… Bu kadar açık bir şeye de İttihadçılık ihyası, mevki-i iktidara gelmek hırsı gibi bühtanlar savurmak faziletkârlığa, vatandaşlığa yakışmayacak bir iz'ansızlıktır ben, kendi hesabıma, takip ettikleri siyasetin vatan ve millete muzırr olduğunu yüzlerine karşı söyleyip alenen muhalefette bulunduğum insanların ve sistemlerinin tekrar mevki-i iktidar ve mer'iyyete gelmesine ve bi-n-netice avakıb-ı feciası şu anda hepimizi dil-hûn eden dünkü hallerin tekrar idamesine mi çalışacağım? Bunu hangi aklı başında ve insafı yerinde adam düşünebilir? Böyle bir düşünce mantıkla kabil-i telif değildir! dedi.

Bunları söylerken yüzü coşkunluktan kızarmıştı. Sesi ve kaşları daha sert bir ifade almıştı.

Dedim ki:

─Millete dost görünüp de ilk fırsatta iktidar mevkiine geçtikten sonra onun hakiki ihtiyaçlarını düşünecek yerde memleketi kendi istediği yolda götüren laf anlamayan, salahiyetdarların irşadına kulak asmayan, millette mevcut kuvvetleri şahsına bağlamaya çalışan kahraman yüzlü insanlardan hayli zarar çekildi. Onun için bazı kimselerin bu türlü tereddütlerde bulunmasını mazur gördü. Kâbusların taaddüd ve temadisi arzu edilir şey değildir. Netice itibarıyla hem onlara zarar oluyor, hem de zavallı millete!.. Siz de takdir edersiniz. Ancak beyanatınız ve beyanatınızı takip edecek ef'âliniz bu tereddüdleri izale edebilir. Bu gün hiç kimse inkâr edemez ki memlekete ve millete büyük hizmet görmek tehalükü içinde her fedakârlığı göze aldınız. Bu fedakarlığınız hemen hemen umumi bir muhabbet ve şükrana mazhar oldu.. Gerek sizi, gerek rüfekanızı bir muhabbet ihata ediyor. Bunun temadisi ancak sizin elinizdedir. Millet pek çok zamandır kendisine hakikaten dost olacak halis insanlardan mahrum kaldığı için şu acıklı günlerde yardımına koşan insanları daima aynı fedakârlık, aynı feragat içinde görmek ister. Onları manevi bir kuvvet halinde hıfz ve takdis etmek ihtiyacındadır. Bu kuvvetin muhafaza edilebilmesi de ancak şahsi menafiin istihkarıyla mümkün olabilir itikatındayım hırs-ı cah nice samimiyetlerin ölmesine, netice iyi emellerin yarı yolda kırılmasına sebeb olmuştur.

─Hırs-ı cahdan anlaşılan mana hükümette bir nezaret işgâl etmekse onun için böyle şeyler yapmaya hacet yoktur. İstanbul'da oturup çalışmak o maksada vusûl için daha kolaydı. Fakat millete hizmet etmek için en salim vasıtanın her türlü zahiri âlâyişten

vaz geçip ancak sine-i millette bulunmakla, manevi mükâfatı maddi mükâfata tercih etmekle kabil olacağını takdir edenlerdenim. Binaenaleyh hayatta muvaffak olmak için, millete hizmet etmek için yalnız nezaret mevkii tutmak icab edeceğini düşünmedim. Hırs-ı cah dedikleri bu ise bende ve arkadaşlarımda böyle bir şey yoktur. Bunu herkesin alenen bilmesini isterim. Deruhte ettiğimiz vazife çok mukaddestir. Onun kudsiyetine bir takım ihtirasat-ı şahsiye ile halel getirildiğini hiç birimiz arzu etmeyiz. Bizim istediğimiz şey bu güne kadar hakkından mahrum yaşatılan, mevcudiyeti ehemmiyete alınmayan milletin hayata, refaha müstehak bir kuvvet olduğunu hükümetimize ve hükümetlere anlatmaktır. Bu gün kâinat içtimai inkılabat geçirmektedir. Bu sahada ihraz olunan muvaffakiyet, cebbarlara veya lakaydlara teslim ettirilen haklı muharebe meydanlarındaki muzafferiyat kadar, hatta daha mühimdir. Ancak bu ümniyeyi anlayan ve anladığını fiiliyatla da isbat eden hükümetler her hangi firkaya mensup olurlarsa olsunlar milletin tevkir ve şâbâşına liyakat kesb ederler. Bunu anlamayıp da milleti hala kendi kafalarının keyfine göre idare etmeye kalkışan kuvvetler artık birer beladır. Bela çekmeye de bu milletin artık tahammülü kalmamıştır. Millet, yapılan işlere bizzat murakabesini vaz' etmelidir: Hayata layık olduğunu âleme bu suretle isbat etmeli. Sonra âlemden de hakk-ı hayatını niyaz etmemeli, talep etmelidir.

Dünya milletimizin hayatına ya hürmet edip onun vahdet ve istiklalini tasdik edecektir, ya da son topraklarımızı son insanlarımızın kanıyla suladıktan sonra bütün bir milletin na'şı üstünde merdud hırs-ı istilasını tatmin etmek mecburiyetinde kalacaktır. Bu türlü bir vahşete ise bugünkü insanların asabı artık tahammül edemez.

Milletin bu arzusunu anlayan rical-i hükümetin vazifesi gayet vazıhdır. Milletinin emniyetini celb etmek, samimiyetle, bila-tereddüd çalışmak, bizi masa başında hesaplaşmaya çağıracak ecnebi ricaliyle milletin arzusunu açıktan açığa münakaşa etmektir.

Yemek vaktine kadar konuşulan şeylerin hülasası, işte budur. Bu adamın da siyasi cereyanlar arasında bu günkü istisnai mevkiini gayb etmemesini çok temenni ettim. Öğleden sonra Amasya panayırında pehlivan güreşi vardı. Oraya davetliydik. Meydanda büyük bir kitle kendisini alkışladı. Bu teveccühten çok müteessirdi:

—Bak birader, böyle milletten nasıl ayrılırsın! Bu palas-parelerin içinde perişan gördüğün insanlar yok mu? Onlarda öyle yürek, öyle cevher vardır ki olmaz şey! Çanakkale'yi kurtaran bunlardır.

Kafkas'da, Galiçya'da şurda burda arslan gibi çarpışan, mahrumiyete aldırmayan bunlardır. Şimdi bu adamcağızların seviyesini içtimaen yükseltmek her hangi bir hükümetçilik hırs-ı cahından daha iyi değil midir? Bu insani mücadelelerin yanında siyasi mücadeleler bayağı kalır değil mi ya? Siyasi cidallerin çoğu bi-sûddur. Fakat içtimai mesai her vakit için müsmirdir. Bizim münevverler buna çalışmalı. Neden Anadolu'ya gelip uğraşmazlar! Neden milletle doğrudan doğruya temasta bulunmazlar! Memleketi gezmeli, milleti tanımalı. Eksiği nedir görüp göstermeli. Milleti sevmek böyle olur. Yoksa lafla muhabbet faide vermez. dedi.

O esnada pehlivanlar meydana çıkmıştı. Davul zurna bir yandan çalıyor. Bir yandan da ihtiyar bir pehlivan, meydana çıkan gençlerin çıplak omuzlarına ellerini koymuş, bağıra bağıra dua okuyup onları salıveriyordu. İri vücutlu, yanık yüzlü pehlivanlar hindiler gibi kabara kabara, ağır ağır dolaşa dolaşa, sağa sola selamlar vere vere ellerini birbirine ve dizlerine vura vura kendilerini ve seyircileri kızıştırıyordu.

Ruşen Eşref"[786]

"Amasya, 25 Teşrin-i Evvel 335

Dün akşam konuşamadık. Çünkü çok meşguldüler. Onlar için gün ekseriya üç içtima ihtiva edebilir bir zaman mesafesi. İlk içtimaları kahvaltıyla öğle arası, ikincisi öğle ile akşam yemeği arası, üçüncüsü de yemekle yatak arası…. Bu içtimalarda yığınlarla telgraf, rapor, mektup okunuyor. Her birine bizzat cevaplar yazılıyor. Müzakeresine lüzum görülen meseleler Sivas'taki Heyet-i Temsiliye'ye havale ediliyor. Çok yoruluyorlar. Bu sabah, odamda bulduğum Evliya Çelebi'yi biraz okudum. Zaten bu adam, bu seyahatte bana vefakâr bir yoldaş oldu. Sözlerine pek güvenilmese bile o kadar tatlı şeyler söylüyor ve o kadar tatlı anlatıyor ki onları doğrudan daha büyük bir alaka ile dinlememek mümkün değil. Türkler bir gün kendilerini unutsalar bile Evliya Çelebi'nin içinde yeni bir Türkiye türeyeceğine inanıyorum içime, milletimizin kökü bu seyyahın dağarcığında gibi geliyor…

Bugün ne olursa olsun şehirde bir cevelan yapmak istedim. Çıktım. Baktım; bahçede Paşa, Rauf Bey ile Bekir Sami Bey'in arasında, üçü de ağır ağır dolaşıyorlar,

[786] Ruşen Eşref Bey, *"Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Beyle Mülakat-2-"*, **Tasvîr-i Efkâr**, 25 Kasım 1919, S.2911, s.1-2. Gazetede basım hatasından dolayı 24-25 Kasım sayıları aynı sayı numarasına yani 2911'e sahiptir. 25 Kasım sayısı aslında 2912 sayısıdır, ancak yazılı olan numara ne ise kaynakta o verilmiştir.

ve konuşuyorlar. Bu iri cüsseli iki adamın yanında Paşa küçük ve zayıf gözüküyor. Beni görünce yanlarına davet ettiler.

Bu sabah müsaid vakitleri olduğunu söylediler. Bundan mülakat için istifade edip edemeyeceğimi sordum. Paşa refiklerinden izin aldı. İçeriye girdik.

İhtimal zat-ı alinizi fazla meşgul ediyorum. Fakat deruhte ettiğim vazife, meslek ve tarih itibarıyla beni daha bazı şeyler öğrenmeğe sevk ediyor onun için….

─Sorunuz…. Anlatmak ve anlaşmak daima lazımdır. Değil mi ya? dedi.

Dedim ki:

─Anadolu'nun hayli yerlerinden geçtik… işlenmemişti. Yolları köyleri haraptı… Çuval giyen kadınlar gördük ki kıyafetlerinde cinslerinin zerafetinden eser yoktur. Belinden aşağısı çıplak, şiş karınlı, sıska çocuklar gördük. Havuç sapları kemiriyorlardı. Peştamal eskilerine sarınmış kız çocukları sabah ayazlarında titreşiyordu. Bu maddi ve manevi sefalet idaresizlikten, usul bilmemekten, bakımsızlıktan ileri geldi. Hiç şüphe yok… Bunları azaltmak, toprağımızın menbalarından istifade etmek için gayet büyük bir servete, usule müstenid sebatkâr bir sa'ye muhtacız… Peki harici bir kuvvet bize yardım etmezse kendimizi bu girdaptan nasıl çıkarabileceğiz? Zaten kendi kendimize bu hali bulduk. Bundan sonra da kendi kendimize kalırsak ne olacağız? Bilhassa maddi ve manevi sefaletleri büsbütün artırmış uzun bir harp yorgunluğundan ve bozgunluğundan sonra….

─Hakkınız var… Kongrenin beyannamesini okudunuz mu?

─Evet…

─Bir defa daha tekrar edelim ki size iyice izah edebileyim. İstiklalden ne murad ettiğimizi anlatayayım. Yedinci maddeyi okuduk. "Milletimiz insani, asri gayeleri tebcil ve fenni, sınai ve iktisadi hal ve ihtiyacımızı takdir eder. Binaenaleyh devlet ve milletimizin dâhili ve harici istiklali ve vatanımızın tamamiyeti mahfuz kalmak şartıyla altıncı maddede musarrah hudud dâhilinde milliyet esaslarına riayetkâr ve memleketimize karşı istila emeli beslemeyen her hangi devletin fenni, sınai, iktisadi muavenetini memnuniyetle karşılarız. Ve bu şerait-i adile ve insaniyeyi muhtevi bir sulhün de acilen takarrürü selamet-i beşer ve sükûn-u âlem namına ehass-ı amal-i milliyemizdir."

Görüyorsunuz ki bu cihet de kongrece nazar-ı dikkate alınmıştır. Yalnız milletin tasavvur ettiği muavenet, Şuray-ı Saltanat'ta birkaç kişinin "şimdilik idaremizi her hangi bir ecnebiye teslim edip onun himayesine girmemiz lazımdır." demesi kabilinden değildir. Altı yüz sene efendi yaşamış, tarihinin her sahifesini.

Yoksa mali, sınai, ictimai birçok eksiğimiz olduğunu kim inkâr eder? Fakat bu eksikliği izale için de dipdiri bir milleti ortadan kaldırmak mı icab eder? Biz mağlubiyetimizin pahasını çok ağır ödedik. Elimizden karyeler, vilayetler değil, ülkeler alındı. Fakat son lokmasını da ağzından kapmak için bir milletin hayatına kıymak canice bir harekettir. Öldürülen bir adamınsa kendini son nefesine kadar cesaretle, mertlikle müdafaa etmesi tabii ve zaruridir. Bu sözlerim, yeniden mücadeleye gireceğiz ve girmek istiyoruz manasını tazammun etmez. Değil mi?

Böyle bir emel besleyen yok ve buna şimdilik lüzum da yok, ihtiyaç da…. Aculane hareketlerin netaic-i muzırresi meydanda dururken böyle ağır kararlara teşebbüs edilemez. Bilakis seri ve adilane bir sulhe müştakız. Milletimiz bu güne kadar çok metaibe ve çok haksızlığa maruz kalmıştır. Binaenaleyh devamlı bir sulhü ez-can u dil temenni eder.

Ancak tehlikenin boğaza sarıldığı yerde mücadele kendinden doğuyor. İzmir'de mücadeleyi kim açtı? Oraya haksızca hücum eden Yunanlılar'ın zulmü değil mi? Yoksa durup dururken zavallı halkın, bilhassa medid bir musâraa devrinden sonra silah patlatmaya istekleri mevcud değildi. Canına kıyılan bir millet her şeyi gözüne alır…. Kongre'nin maksadı Milli Teşkilatı yapıp makul ve meşru haklarını âleme dinletebilmek, hududunu ve hayatını kurtarabilmektir. Toplu bir milleti istila etmek darmadağınık bir milleti istila etmek gibi kolay değildir.

Tabiidir ki hariçten gelecek sermayeye, irşada, usul-u sa'ye ihtiyacımız vardır. Fakat bu; vahdetimize, istiklalimize nihayet verecek bir vesayet tarzı demek olamaz. Bize muavenet edecek insaniyetkar menbalara biz de taahhüdat-ı mütekabile ile vahdetimiz ve istiklalimiz dâhilinde samimiyetle merbut oluruz. Arzuya ve meşruiyete müstenid bir mukarenet de hem daha müsmir olur ve hem de daha payidar!... Zira bu türlü tarz-ı tesviye milletimizin haysiyetini ve istiklalini rehnedar etmez….

Teşkilat-ı Milliye hakkında da malumat almak istiyordum. Fakat yerlilerden birkaç eşraf kendisini ziyarete geldi. Ben de sualimi başka bir zamana bırakmaya mecbur oldum.

Ruşen Eşref"[787]

[787] Ruşen Eşref Bey, *"Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Beyle Mülakat-3-"*, **Tasvîr-i Efkâr**, 29 Kasım 1919, S.2916, s.1-2.

IV.BÖLÜM

TEVHÎD-İ EFKÂR'DA ASKERİ GELİŞMELER

A-KÜTAHYA-ESKİŞEHİR SAVAŞLARI

1-Kütahya-Eskişehir Savaşları Öncesi Genel Durum

Velid Ebuzziya, bir yılı aşkın bir süre Malta'da sürgünde olduğundan dönüşünde Tâsvir-i Efkâr adı yerine bu kez *"Tevhîd-i Efkâr"* adı altında bir gazete çıkardı. 2 Haziran 1921'de çıkan bu gazetede Velid Bey, öncelikle Ziya Paşa'nın bir şiirini[788] paylaşarak okuyucularına şu bilgilendirmeyi yaptı:

"Bir seneyi tecavüz eden bir mahrumiyet devresinden sonra bugün yine gazetecilik hayatına atılıyoruz. Gazetecilik hadd-i zatında dünyanın en güç mesleklerinden biridir. Bilhassa bizim memlekette gazetecilik kadar çetin, sâlikleri için mesâib-aver bir meslek yoktur denilse mübalağa olmaz."[789] Ayrıca gazete okuyucuları için bir müjde vererek iki farklı tefrika yayınlayacağını bildirmişti.[790] Bunlardan biri yabancı bir muhabirin altı ay önce Ankara'ya olan seyahatinde Mustafa Kemal Paşa ile mülakatlar gibi Anadolu'nun vaziyetini okuyucuya canlı bir surette tasvir eden bir eserdi.[791]

Gazete, İnönü Savaşları zamanında çıkmasa da okuyucusuna bu konuda bilgi vermeyi ihmal etmedi. 3 Haziran 1921'deki sayısından itibaren *"İnönü Zaferi Nasıl Kazanıldı?"* başlıklı iki yazı dizisi yayınlayarak, II. İnönü Zaferi'ni *"Anadolu'nun arslanları orada namusumuza, hayatımıza, istiklalimize, dinimize kasd eden bir düşman tasallut ve taarruzunu tevkif etti"* şeklinde tanımladı. Tevhîd-i Efkâr, II. İnönü Zaferi'nin

---

[788] *"Ben her ne kadar gördüm ise bazı mazarrat*
Sabit-kademim yine bu re'yin üzerinde
İnsana sadakat yaraşır görsede ikrah
Yardımcısıdır doğruların Hazret-i Allah"
Ziya Paşa merhum

[789] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Kari'lerimize"*, 2 Haziran 1921, S.3029, s.1. Yine Ebuzziyazade Velid Bey'in başında olduğu Tevhid-i Efkâr Gazetesi'nin bu ilk sayısı olmasına rağmen sayı numarası olarak sol üstte hem 1 hem de Tasvîr-i Efkâr'ın devamı olduğundan 3029 olarak eski kaldığı yerden devam ettiği görülmektedir. Biz de Tevhid-i Efkâr, Tasvîr-i Efkâr'ın devamı olması nedeniyle 17 Nisan 1920'de kalınan *"3028"* numaralı sayı numarasından devam edilmesini hem devamlılık ve süreklilik ilişkisi nedeniyle hem konu bütünlüğünün anlaşılmasında kolaylık sağlayacağı için seçmeyi uygun gördük.

[790] Bir diğer tefrika aslen İngilizce'den tercüme edilen bir romandı. Ayrıca bundan başka tefrikaların çıkacağı bildirilerek yakında bunların ilan edileceği yazılmaktadır. (**Tevhîd-i Efkâr**, *"Tefrikalarımız"*, 2 Haziran 1921, S.3029, s.1.)

[791] Bu birinci tefrikanın yayınlanmasının sonradan ertelendiği, nedeninin ise içeriğinin fazlalığı ve bazı sebepler olduğu bildirilmektedir. Onun yerine ise yakında başka bir tefrikanın okuyuculara sunulacağından bahsedilmektedir. (**Tevhîd-i Efkâr Gazetesi**, 4 Haziran 1921, S.3031, s.1.)

öneminin zaman geçtikçe daha iyi anlaşılacağı ve takdir edileceği kanaatindeydi. Çünkü bir sene gibi kısa bir sürede gerekli teçhizattan yoksun bir ortamda koca bir ordu mevcuda getirmenin ve bu orduyu mükemmel manevralarla muzaffer etmenin ancak bir harika olabileceği düşüncesindeydi.[792]

Tevhîd-i Efkâr, ilk sayısında Mustafa Fevzi Paşa Kabinesi'nin resmen kurulduğunu[793] ve İsmet Paşa'nın yine Erkan-ı Harbiye Riyaseti'nde görevlendirildiğini duyurdu. Konuyla ilgili olarak Bosfor[794] Gazetesi'nin İsmet Paşa hakkında verdiği bilgi şu şekildeydi: *"Yeni Ankara Kabinesi İsmet Paşa'yı Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nde ibka etmiştir. Müşarünileyh cephede bulunduğu müddetçe Fevzi Paşa vekâlet edecektir."*[795] İsmet Paşa yeniden Erkan-ı Harbiye Riyaseti'nde görev almakla birlikte şöyle bir beyanname yayınlamıştı:

"1─Yunan vapurları Marmara sevahilini bombardıman edemeyecektir.

2─Tebaa-i Osmaniye'den olan Rumlar Yunan tarafında harbe iştirak edemeyeceklerdir.

3─Şayed bunlar iştirak ederler de esir olurlar ise idam edilirler.[796]

Ancak İsmet Paşa'nın bu beyannamesine rağmen Yunan gemileri birçok Türk şehrini bombardıman etmeye devam etmişti. Örneğin Tevhîd-i Efkâr'ın 12 Haziran 1921 tarihli haberinde okuyucuya şu bilgiler sunulmaktaydı: *"Yunan Gemileri bayramın ikinci günü İnebolu'yu iki defa bombardıman etmişlerdir. Bu gayr-ı müstahkem kasabada sekiz Müslüman şehid olmuş, Hükümet Konağı, Osmanlı Bankası, altı ev yıkılmıştır."*[797] Tevhîd-i Efkâr yine başka bir haberinde Yunan Gemileri'nin İnebolu'dan başka Samsun ve Sinop'u bombardıman ettiğini ve birçok kayıkları batırdığını ifade ediyordu.[798] Hatta Yunan Gemileri'nin açık Türk limanlarına yaptığı bu tecavüz o kadar yoğun bir hal

---

[792] **Tevhîd-i Efkâr**, *"İnönü Zaferi Nasıl Kazanıldı? -1-"*, 3 Haziran 1921, S.3030, s.3.
[793] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Fevzi Paşa Kabinesi'nin Teşekkülü Resmen Bildiriliyor"*, 2 Haziran 1921, S.3029, s.2.
[794] Bosfor aynı zamanda *"Boğaz"* anlamında olup, İstanbul ve Azak Boğazları'nın uluslararası adıdır. (T. Sezen, **Osmanlı Yer Adları,** s.90.) *"İkinci Meşrutiyet'ten 1927 Yılına Kadar Yayın İmtiyazı Alan Gazete ve Mecmualar (1908-1927)"* adlı çalışmada Bosfor adı altında 2 tane gazete çıktığını görüyoruz: Bunlardan birincisi Eko dö Bosfor olup Fransızca'dır, ikincisi ise Lö Bosfor olup Fransızca olarak yayınlanmaktadır. (A. A. Gazel ve Ş. Ortak, *"İkinci Meşrutiyet'ten 1927 Yılına Kadar…"*, s.236, 246.)
[795] **Tevhîd-i Efkâr**, *"İsmet Paşa"*, 2 Haziran 1921, S.3029, s.2.
[796] **Tevhîd-i Efkâr**, *"İsmet Paşa'nın Beyannamesi"*, 2 Haziran 1921, S.3029, s.2.
[797] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Açık Şehirlerimizi Topa Tutuyorlar"*, 12 Haziran 1921, S.3037, s.1.
[798] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Karadeniz Sahilleri'ndeki Marifetleri!"*, 13 Haziran 1921, S.3038, s.2.

almıştı ki, Kuvay-ı Milliye Bahriye Müdüriyeti tarafından verilen emir gereği Karadeniz sahil fenerleri artık geceleri yakılmamaktaydı.[799]

1921 yılı Haziran'ında basında özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın birleştirici karakterinin öne çıktığı birtakım haberler yayınlanmıştı. Mesela Bosfor Gazetesi'nde Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'daki fırkalara ittihat tavsiye ettiği şu sözlerle duyuruluyordu: *"Mustafa Kemal Paşa, Ankara Meclis-i Millisi'ndeki fırka-i siyasiye rüseasını bir içtimaa davet ederek Amal-i Milliye'nin istihsal-i teminine kadar bütün fırkaların bir kitle teşkil etmesi lüzumunu izah eylemiş ve mümaileyhumdan programlarının nihayet Haziran'ın ilk haftası zarfında kendisine tevdiini talep eylemiştir."*[800] Deba Gazetesi'ne Moris Beno imzasıyla gönderilen bir mektupta ise Mustafa Kemal Paşa'nın nüfuzundan şu çarpıcı ifadelerle söz edilmekteydi: *"Anadolu'dan gelen yolcular Mustafa Kemal Paşa'nın nüfuzunun hiçbir zaafa uğramadığını söylüyorlar. Bunlara nazaren genç general ordunun ve milletin gözbebeğidir ve vaziyete daima hâkim olan müşarünileyhin müdafaa-i milliyeden başka bir gayesi yoktur ve bu müşterek gayenin istihsali için efkâr-ı şahsiyesini fedaya birçok fedakârlıklar icrasına mütemayildir. Mustafa Kemal Paşa'nın ve mutedil milliyetperverlerin Bolşevikliğe karşı hiçbir meyilleri yoktur. Fakat Bolşevik ittifakı kendilerine gerek muharebeye devam imkânını ve gerek müthiş bir tehdid ile Düvel-i Garbiye'yi susturabilmek fırsatını bahş etmektedir."*[801] Bunun yanında Atina'dan Mustafa Kemal Paşa hakkında bildirilen bir başka haber *"harekât-ı harbiyenin hüsn-ü neticeye iktiranıyla beraber Mustafa Kemal Paşa meslek-i siyasetten katiyen farig olmayacak"*[802] şeklinde bir iddiada bulunmaktan geri durmuyordu.

Ankara Hükümeti hakkında Haziran ayında yayınlanan haberlerden bir kısmı da Bekir Sami ve Yusuf Kemal Beyler'in Avrupa nezdinde yapmaya çalıştığı temaslarla ilgiliydi. Bekir Sami Bey'in Londra, Paris ve Roma'ya gitmesi Türk Basını'nda önemli bir hadise teşkil etmişti. Öyle ki Akşam Gazetesi, 9 Haziran 1921'de Rodos'ta Avrupa'ya hareket etmekte olan Bekir Sami Bey ile görüşmüş ve okuyucularıyla Bekir Sami Bey'in şu açıklamasını paylaşmıştı: *"Türk Milliyetperver Hükümeti, metalib-i milliyemizle kabil-i telif bir surettte İtilaf Devletleriyle samimi bir anlaşma arzusundadır. Ankara Hükümeti*

[799] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Karadeniz'de Fenerler Söndürüldü"*, 15 Haziran 1921, S.3040, s.3.
[800] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Mustafa Kemal Paşa Anadolu'daki Fırkalara İttihad Tavsiye Ediyor"*, 3 Haziran 1921, S.3030, s.2.
[801] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Mustafa Kemal Paşa Ordu ve Milletin Gözbebeğidir"*, 4 Haziran 1921, S.3031, s.3.
[802] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Mustafa Kemal Paşa"*, 13 Haziran 1921, S.3038, s.2.

her türlü maceraperest siyasetten nefret eder. Hükümet-i hazıra ve Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey mutedil bir siyaset takibine şiddetle taraftardırlar. Ordumuz kuvvetli olub, lazım gelen vaziyeti almıştır ve kemal-i emniyetle düşmanın taarruzuna intizar ediyor. Zafer-i nihaiden eminiz. Bu harbte İngiltere'nin bi-taraflığını muhafazada devam edeceğini ümid ediyoruz."[803] Hemen ardından İzmir'de çıkan Saday-ı Hak Gazetesi'nde, Yusuf Kemal Bey'in Roma'ya hareketini bildiren şu haber yayınlanmıştı: *"Ankara Umur-u Hariciye Vekâleti'ne tayin olunan Yusuf Kemal Bey'in yakında İsforça*[804]*'ya mülaki olmak üzere Roma'ya gideceği haber alınmıştır."*[805] Tevhîd-i Efkâr, ilerleyen zaman içinde Ankara Hükümeti'nin bu temaslarının çok geçmeden sonuç verdiğini yazmaktaydı. Tevhîd-i Efkâr'a göre; *"henüz teeyyüd etmeyen haberlere nazaren, Londra'da Ankara murahhaslarıyla yeniden müzakerat cereyanına başlamış ve ilk evvel üseranın mübadelesi mevzu-bahs olmuştu."*[806]

Bekir Sami ve Yusuf Kemal Bey'in dış politikadaki hareket tarzları, dış basında özellikle Avrupa Basını'nda çeşitli değerlendirmelere yol açmıştı. Söz konusu değerlendirmelerde Bekir Sami Bey'in yüzünü Avrupa'ya dönerken Yusuf Kemal Bey'in Asya'ya dönmesinden bahsedilmekte ve Anadolu'da hangisinin nüfuzu artarsa Ankara Hükümeti'nin o tarafa yöneleceği ifade edilmekteydi. Bu değerlendirmelerden biri Deba Gazetesi'ne Moris Beno imzasıyla 22 Mayıs'ta İstanbul'dan gönderilen bir mektupta geçmekteydi. Mektupta şu sözler sarfedilmekteydi: *"Bekir Sami Bey'i çekilmeye icbar eden şiddetli münakaşalar bilahire bütün kabinenin istifasını intaç ettiği cihetle Büyük Millet Meclisi yeni bir heyet-i vekile intihab etti. Vekillerin birçoğu ma'ruf olmadığı için mevki-i iktidara geçen yeni kabinenin siyasi rengini tahmin etmek kabil değil. Bununla beraber şayan-ı dikkat bir nokta var: Riyaset-i Vükela'yı Mustafa Fevzi Paşa, Hariciye Nezareti'ni de Yusuf Kemal Bey deruhte ediyor. Eğer bu doğruysa Anadolu ba'de-ma bu iki zatın elinde bulunacak demektir… Moskova'da Anadolu'yu temsil eden Yusuf Kemal Bey 12 Mart İtilafı'nın başlıca amilidir. Kendisini çok iyi tanıyan ve fart-ı zekâ ve tahsil sahibi add eden Bekir Sami Bey muahedeye vaz'-ı imza için Moskova'ya gittiği zaman Bolşevik rical ve efkârının Yusuf Kemal üzerinde icra eylediği tesir-i azimi hayretle gördüğünü ve bu tehlikeli nüfuzun önünü almaya beyhude yere çalıştığını bana anlatmıştı. Ankara'da Yusuf Kemal'in nüfuzu tefevvuk ederse Anadolu siyaseti şüphesiz*

[803] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Bekir Sami Bey Avrupa'ya Gidiyor"*, 11 Haziran 1921, S.3036, s.1.
[804] Kont Sforza.
[805] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Yusuf Kemal Bey Roma'da"*, 11 Haziran 1921, S.3036, s.2.
[806] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Ankara-Londra Müzakeratı Başlamış"*, 13 Haziran 1921, S.3038, s.2.

Asya'ya temayül edecektir. Bu tehlikeden henüz ictinabı muhal add etmiyor, yalnız göstermekle iktifa ediyorum. Bekir Sami'nin çekilmesi, kabinenin sükûtu gibi hadiseler vakıa müfratlar için birer muvaffakiyettir. Fakat diğer taraftan Türkiye-Rusya Muahedesi hafif bir ekseriyetle tasdik edilmiştir."[807]

14 Haziran 1921'de Avam Kamarası'nda gerek Chamberlain gerek Churchill tarafından verilen beyanlar İngiltere siyasetinde Türkiye lehine bir değişim olduğunu gösteriyordu. Avam Kamarası'ndaki münakaşalarda Chamberlain Yunanistan ve Türkiye arasındaki savaşta Britanya Hükümeti'nin hareket tarzının *"şiddetli bir bitaraflıktan ibaret olduğunu ve hükümetin müttefiklerle teşrik-i mesaii sayesinde sulhün iadesinin imkan dahilinde bulunduğundan daima ümitvar olduğunu"* beyan ederken, Hariciye Müsteşarı Harmsworth Britanya Hükümeti'nin *"muhasımlarından birine gizlice müzaheret ve muavenette bulunacağına dair olan haberin katiyen bi-asıl ve esas bulunduğunu"* ifade ediyordu.[808]

2-Kütahya-Eskişehir Savaşları (10-24 Temmuz 1921)

Tevhîd-i Efkâr, 13 Haziran 1921 tarihli haberinde Yunan Kralı'nın Anadolu'ya hareketini bildirerek, okuyucularına şu sözlerle duyuruyordu: *"Milli Ordu Kral'a 313 Hezimeti*[809]*'ni tanzir ettirmeye azm eylemiştir. Kral, hareketinden evvel "davet edildiğim yere gidiyorum" demiş!"*[810] Yunan tarafından bu haberler gelirken, Mustafa Kemal Paşa yanında Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa bulunduğu halde Eskişehir'e giderek hastaneleri, menzil hizmetini, ihtiyat kuvvetlerini ve muavenet-i harbiye fabrikalarını gözden geçirerek İsmet Paşa ile kuzey cephesini teftişten sonra aynı maksatla güney cephesine hareket etmişti.[811]

Lö Revi Gazetesi'ne göre Milli Ordu'nun Batı Cephesi'ndeki iki kumandanlığı birleştirilerek kumandanlığını ordunun itimadına mazhar olan İsmet Paşa üslenmişti.[812] Mustafa Kemal Paşa savaşa hazırlanılan bu önemli anlara bayramın denk gelmesi nedeniyle bir tebrik mesajı yayınlayarak ordu ve millete moral vermeyi bir fırsat bildi. Bayram münasebetiyle Millet Meclisi başkanlığından bütün vilayet ve livalarla Anadolu

[807] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Mustafa Kemal Paşa Ordu ve Milletin Gözbebeğidir"*, 4 Haziran 1921, S.3031, s.3.
[808] **Tevhîd-i Efkâr**, *"İngiltere Bitaraflığını Muhafaza Edecek"*, 17 Haziran 1921, S.3042, s.1.
[809] 1897 senesi Osmanlı-Yunan Savaşı'nı Kral Konstantin'e hatırlatıyor.
[810] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Gidiyorsa Anadolu da Onu Bekliyor!"*, 13 Haziran 1921, S.3038, s.1.
[811] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Mustafa Kemal Paşa Cepheleri Teftişte"*, 17 Haziran 1921, S.3042, s.1.
[812] **Tevhîd-i Efkâr**, *"İsmet Paşa Bütün Garb Cephesi Kumandanı Oldu"*, 21 Haziran 1921, S.3046, s.3.

ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyesi'ne hitaben şu telgraf çekilmiştir: *"İstiklal-i vatan için kıyam eden Anadolu'nun tuttuğu mukaddes rehâ yolunda idrak eylediğim üçüncü bayram münasebetiyle en samimi tebrikatımı takdim eder ve mesai-i milliyede temenni-i muvaffakiyat eyleyerek bu tebrikimin umuma iblağını rica ederim efendim.*

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal"[813]

Bosfor Gazetesi, Ankara Hükümeti'nin *"Düvel-i Garbiye ile "Misak-ı Milli"den maada hiçbir esas üzerine akd-i sulh edilmemesine"* dair bir karar aldığını ve meclisin bunu onayladığını[814] yazarken, Çağadamard Gazetesi Anadolu'daki askeri çevrelerin hepsinin Anadolu Meselesi'nin ancak silahla halledilebileceği kanaatinde olduğunu bildiriyordu. Çağadamard'a göre; Irak Cephesi'nde artık askere ihtiyaç kalmadığından bu cephedeki on sekiz bin kişi Batı Cephesi'ne nakl edilecek böylece Anadolu Ordusu yüz kırk bin kişiye ulaşacaktı. İsmet Paşa'nın İzmit Cephesi'ni teftiş ederek Ankara'ya döneceği ve İzmit-Eskişehir tren hattının istihkâm taburları tarafından tamir edilmekte olduğu gazetede yer alan diğer önemli haberlerdendi.[815]

Yunanlılar'ın Türk limanlarını bombalaması ve Yunan Kralı Konstantin'in 13 Haziran'da İzmir'e gelişinde *"Bizans'a, Ankara'ya!"* nidalarıyla karşılanması Yunanlılar'ın taarruz niyetlerini göstermişti. İşte bu durumdaki Yunanlılar çok geçmeden 10 Temmuz 1921 günü Türk Ordusu'na karşı harekete geçti.[816] Yunanlılar, iki farklı cepheden altışar fırka halinde taarruza başladı. Bunlardan Bursa Grubu'nun bir fırkası Gemlik civarında, Uşak Grubu'nun bir fırkası Çivril'de bulunuyordu. Bu nedenle asıl taarruzu yapmak üzere yürüyüşe başlayan kollar kuzeyde beş, güneyde beş fırkadan oluşuyordu. İki grubun aynı kuvvette olması nedeniyle Tevhîd-i Efkâr, asıl taarruzun Eskişehir'e mi yoksa Kütahya'ya mı olacağının tahmin edilemediğini yazmaktadır.[817]

Yunan Ordusu'nun bu taarruzu karşısında Türk Ordusu bütün ağırlığıyla doğuya doğru çekiliyordu. Bu nedenle Yunan Ordusu, 13 Temmuz'da Afyon'a, 17 Temmuz'da Kütahya'ya girmekte pek zorlanmadı.[818] Çünkü Yunan Ordusu'nun asıl amacı Türk

---

[813] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Büyük Millet Meclisi'nin Bayram Tebrikleri"*, 22 Haziran 1921, S.3047, s.2.
[814] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Ankara Hükümeti'nin Mühim Mukarreratı"*, 30 Haziran 1921, S.3055, s.2.
[815] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Anadolu Ordusu 140,000 Kişiye İblağ Ediliyor"*, 2 Temmuz 1921, S.3057, s.3.
[816] Ş.Turan, **Türk Devrim Tarihi**, II, s.249.
[817] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Düşman Taarruzu Kütahyamıza Müteveccih Görünüyor"*, 15 Temmuz 1921, S.3069, s.1.
[818] Bilal N. Şimşir, **İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922)**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1989, s.119-120.

Ordusu'nu tamamen imha etmek olduğundan Ankara'da savaşı yöneten askeri kadro, ordunun Sakarya'nın doğusuna çekilmesine karar vermişti. Tevhîd-i Efkâr, Kütahya'nın işgâli haberini 20 Temmuz'da vermektedir. Gazete, işgâl haberini aslında 19 Temmuz sabahı aldığını ancak bu haberin resmen doğrulanmaması nedeniyle haberin okuyucularıyla paylaşılmadığını yazmaktadır. Gazeteye göre Kütahya, Milli Ordu Başkumandanlığı'nın talep ettiği vazifeyi sonuna kadar yapmıştı. Tevhîd-i Efkâr, Kütahya'nın vazifesinin ne olduğunu şu sözlerle açıklamaktadır: *"Bu vazife ise, artık bugün mahzur kalmadığı için, kısmen söyleyebiliriz. Düşman ordusunu bir müddet tevkif ve kati olmamakla beraber epey şedid bir müdafaa harbiyle Yunan kuvvetlerine mümkün mertebe zayiat verdirmekten ibaret idi. Yoksa, Anadolu Ordusu Başkumandanlığı Kütahya'da kati bir meydan muharebesi vermeyi ve düşmanı neye mal olursa olsun Kütahya'da durdurmayı hatırından bile geçirmemiştir."* Haberin devamında durum böyle olmakla beraber bir beldenin daha düşmanın istilasına uğraması *"elim"* olarak nitelendirilmekte ve *"fakat bir şehri muhafaza etmek için bütün ordunun vaziyetini tehlikeye koymak elbette doğru değildir"* denilmektedir.[819]

Tevhîd-i Efkâr, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Zeki Paşa'nın bir beyanatını vererek Kütahya'nın işgâlinin aslında çok önemli olmadığını vurgular. Zeki Paşa sözkonusu beyanatında şu sözleri sarf etmektedir: *"Harpte arazi, şehir ve kale kaybetmek, ikinci derecede haiz-i ehemmiyettir. Asıl birinci derecede mühim olan iki tarafın çarpışmasından sonra hâsıl olan vaziyettir. Henüz böyle bir vaziyette yoktur. Ahvalde bizim için mucib-i telaş ve endişe bir şey olmadığı şüphesizdir. İnşallah zafer bizimdir."*[820]

Velid Ebuzziya Bey'in Kütahya'nın işgâli hakkındaki tavrı da telaşa gerek olmadığı yönündeydi. Velid Bey, yazısında şu değerlendirmelerde bulunmaktaydı:

"Kütahyamız hiç şüphesiz kıymettar bir beldemiz olmakla beraber bu günkü harekât-ı harbiye nokta-i nazarından mesela Eskişehir kadar ehemmiyeti haiz bir mevki-i askeri değildir. Nitekim Yunanlılar, İkinci İnönü Muharebesi'nde bir taraftan Eskişehir'e, diğer taraftan Afyonkarahisarı üzerine saldırdıkları halde Kütahya'yı tamamıyla ihmal eylemişlerdi. Bize gelince bu üçüncü Yunan taarruzunda da tedafüi bir vaziyette kalmayı ihtiyar eylediğimiz cihetle Yunanlılar'ın bidayette ileriye gitmelerini ve bu suretle bir

[819] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Kütahya'nın İşgâli Etrafında"*, 20 Temmuz 1921, S.3074, s.1.
[820] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Kütahya'nın Tahliyesi Hakkında Sahib-i Salahiyet Erkan-ı Askeriyemiz Ne Diyorlardı?"*, 20 Temmuz 1921, S.3074, s.1.

hayli arazi ve mevâki'i işgâl eylemelerini hiçbir suretle mucib-i telaş add etmemeliyiz… Bilakis Yunanlılar ne kadar içeri sokulurlar ise kendilerini o kadar müşkil vaziyetlere ilka eylemiş olacaklardır."[821]

Kütahya'nın düşmana terkedilmesinin askeri bir gereklilik olduğunu okuyucularına izah eden gazete, Yunan Ordusu'nun hareket üssünden uzaklaştığına şu şekilde dikkat çekmektedir: *"İstihbaratımıza nazaren Yunan Ordusu Kütahya şimal ve şimal-i şarkisinde bulunmaktadır. Fakat Kütahya'dan Eskişehir'e doğru 20 kilometre kadar ilerleyebilmiştir. Şu halde düşman ordusu Uşak ve Dumlupınar'daki üss'ül-harekelerinden 130 ve 120 kilometre kadar ayrılmış demektir. Yunan Ordusu'nun biri Afyonkarahisarı civarında, diğeri Çivril civarında azami iki fırkası mevcuttur, ki bunlar kıtaatımız tarafından bir taarruz vukuunda düşman gerilerini muhafazaya memurdur."*

"Üss'ül-harekesinden bu kadar uzaklaşmış olan düşman kıtaatı fikrimizce, şimdi iki tehlikeye maruzdur:

1-Üss'ül harekelerine bir miktar takarrüb etmiş ve merkezi bir vaziyet almış olan Kütahya-Eskişehir arasındaki kıtaatımıza karşı harp eden ordularının menzil hududu böyle 120 ila 130 kilometre gibi uzun mesafelerden geçmektedir, şimendiferden de istifade edememektedir. Zamanımız harpleri cephane sarfiyatı itibarıyla adeta bir menzil harbi demek olduğuna göre Yunan kuvvetleri menzil hidematı itibarıyla şüphesiz duçar-ı zaaf olmuşlardır ve bu zaaf, düşman için mühim bir tehlikedir. Çünkü mühimmat, erzak ve ikmal efradı süratle tedarik edilip noksanları telafi edilemezse vukua gelecek meydan muharebesini kazanmak imkânı yok gibidir.

2-İkinci tehlike ise düşmanın Kütahya'daki grubunun üss'ül-harekelerini yalnız iki fırka ile muhafaza ve himaye etmekte olmasıdır. Bu vasi arazide iki fırka, ne akınlara mani olabilir, ne de ani ve şedid bir taarruza…"[822]

Türk Ordusu, askeri taktik icabı geri çekilip yok olmaktan kurtulurken 19 Temmuz 1921'de Eskişehir Yunan işgâline uğradı. Yunan Filosu, 19-20 Temmuz'da Trabzon'u, 25 Temmuz'da Sinop'u bombardıman etti.[823] Tüm bu olaylar Rum Basını'nda coşkuyla yayınlanırken ilginç olan Atina merkezli bazı Rum Gazeteleri'nin bu geri çekilişi Türkler'in bir planı olarak görmekten ve yazmaktan çekinmemesiydi. Örneğin

[821] Velid Ebuzziya, *"Bend-i Yevmi: Telaşa Mahall Yok"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 20 Temmuz 1921, S.3074, s.1.
[822] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Üss'ül-Harekeleri'nden Çok Uzaklaştılar"*, 21 Temmuz 1921, S.3075, s.1.
[823] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, II, s.250.

Kütahya'nın işgâlinden sonra Neo Logos[824] Gazetesi'nin Paris'teki Kuvay-ı Milliye istihbarat kalemi Ankara'dan aldığı şu bilgiyi yayınlamıştı: *"Türkler, Yunanlılar'ın takib ettikleri maksad ve gayenin künh ve hakikatini tamamıyla anlayıncaya kadar kat'î muharebeden ictinab edeceklerdir. Şimdiye kadar ciddi ve mühim bir muharebe vuku bulmamıştır. Türkler takib ettikleri planlara tevfiken ve sırf kendi arzularıyle Yunanlılar'ın bazı noktalara kadar ilerilemesine müsaade etmişlerdir."*[825]

3-Sadrazam Tevfik Paşa'nın Önemli Bir Mülakatı

Kütahya-Eskişehir Savaşları'ndan hemen önce İstanbul Hükümeti'nden Sadrazam Tevfik Paşa, Pöti Jurnal'in İstanbul muhabiriyle bir konuşma yapmıştır. Muhabir, gazetesine gönderdiği mektubunda Tevfik Paşa ile görüşmesinden şu şekilde bahsetmekteydi: *"Bab-ı Ali, sokaktan ayrılan bayağı ve paslı parmaklığın arkasında, yol arızalarına alışkın bir amelenin ayağını bile incitecek bozuk kaldırımlı havlunun[826] ortasında harap, eski zevkten ve seciyeden mahrum bir binadır.*

Makam-ı Sadaret'in dışarısında bekleyen nöbetçiler buraya bir renk-i resmiyet bile vermiyorlar.

─Fehametpenah sizi bekliyor!

Nöbetçi zabiti beni Osmanlı İmparatorluğu'nun Reis-i Hükümeti Tevfik Paşa huzuruna isal etti.

Türk Milleti'nin mukadderatını sıyanet vazife-i mühimmesini ifa eden müşarünileyh bana son derece nazik bir hüsn-ü kabul gösterdikten sonra müşkilatla işitebildiğim yavaş bir sesle söze başladı:

─Hükümet ve milletin arzusu Avrupa'nın dostluğunu istihsal ve muhafaza etmektir. Fransız ve İngiliz rical-i hükümetinden, hakkımızda garbın da aynı nokta-i nazarı perverde ettiği teminatını aldım. Pek yakında bu mütekabil arzuların husulüne hiçbir şeyin haylûlet etmeyeceğine kaniim.

Türkiye'nin makul olmayan hiçbir şeyi talep etmediği bilinmelidir. Türkiye her millete verilen serbest ve şerefli yaşamak hakkını müdafaadan başka bir şey yapmıyor.

---

[824] 1863'te İstanbul'da kurulan Rumca bir gazete. (O. Koloğlu, **Osmanlı Basınının İçeriği**, s.68.)
[825] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Harekât-ı Harbiye Hakkında Ankara'nın Bir Tebliği"*, 23 Temmuz 1921, S.3077, s.1.
[826] Avlunun.

İstanbul ve Ankara kabineleri Türkiye'nin milli, siyasi ve iktisadi istiklalinden bütün diğer memleketler gibi müstefid olması icab ettiği kanaatindedirler.

Araziye müteallik programımız malumdur. İzmir ve Şarki Trakya Meseleleri bizce mucib-i memnuniyet bir tarzda hal edildiği zaman İstanbul ile Ankara'nın talep edecek hiçbir şeyleri kalmayacaktır.

Boğazlar'a gelince, Londra'da ittihaz edilen mukarreratın esasına müstenid münasip bir tarzda idareyi kabule müheyyayız.

İktisadiyat nokta-i nazarından, Fransa, İngiltere ve İtalya arasında Sevr Muahedesi'nden ayrı olarak imza edilen ve Anadolu'nun "nüfuz mıntıka"larına tefrikini istihdaf eden itilafı kabul edemeyiz.

Sadrazam burada hazin bir tebessümden sonra ilave etti:

—Tabiki bir Afrika Kıtası mevzu-bahs oluyormuş gibi! Mazide olduğu gibi, hatta daha geniş mikyasta imtiyazat bahşine amadeyiz, fakat, memleketimizin imarı için ecnebi sermayesine muhtaç olduğumuza ne kadar kani olsak da, hakimiyet-i milliyemizden vaz geçmedikçe Anadolu'nun nüfuz mıntıkalarına tefrikini kabul edemeyiz, hakikaten edemeyiz.

Garb Düvel-i Muazzaması Türkiye'nin bihakkın talep ettiği serbest ve şerefli bir hayatta yaşamak hakkını tasdik ettikleri ve Türkiye de muahedenin mevaddını tatbik eylediği vakit memleketimiz düvel-i mezkurenin en iyi ve en huluskar bir dostu olacaktır.

Tevfik Paşa'ya sordum:

—Ankara ricalinin itilafgirizlikleriyle bu münasebat-ı hasenenin tesisini tehire uğratmalarından endişeye mahal yok mudur?

—Anadolu'yla münasebette değilim, cereyan eden vakayii gazetelerden öğreniyorum. Kilikya hakkında Fransa'ya iblağ edildiği söylenilen tebligata da yine matbuat vasıtasıyla muttali oldum.

Anadolu'dakiler, iki kabine arasında henüz hiçbir itilaf mevcut olmadığı halde, bizimle aynı tarz-ı telakkiye malik oldukları için yalnız nukat-ı atiyede sebat edeceklerdir:

1-Arazi nokta-i nazarından İzmir ve Trakya hususunda,

2-Siyasi ve iktisadi nokta-i nazardan Anadolu'nun menatık-ı nüfuza tefrikine aid proje hakkında mesail-i saire ikinci derecede kalıyor, süratle suhuletle hal edilir."[827]

B-SAKARYA SAVAŞI

1-Kütahya-Eskişehir Savaşları Sonrası Genel Durum

Geriye çekilen Türk Ordusu'nun durumunu yakından görmek üzere Mustafa Kemal Paşa 26 Temmuz 1921'de Batı Cephesi Karargâhı'na gitti.[828] Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa oradan Meclis Riyaset-i Saniyesi'ne hitaben 27 Temmuz tarihli şu telgrafı çekti:

"Garb Cephesi Karargâhı'na muvasalatla İsmet Paşa'ya mülaki oldum. Düşman, Eskişehir kurbünde hal-i tevkiftedir. Vaziyet-i askeriyemiz her suretle mucib-i itminandır. Meclise arz buyurulmasını rica ederim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal"[829]

Türk Ordusu'nun geri çekilişi nedeniyle Yunanlılar'ın ümitleri artmıştı. Daily Telegraph Gazetesi'nin Atina'dan aldığı haberlere göre *"Yunan Başkumandanlığı Anadolu Harbi'nin Teşrin-i Evvel nısfına*[830] *kadar hitam bulacağını ümit ediyor"*du. Yunan Başbakanı'nın beyanatına göre Türkler Sivrihisar havalisinde kuvvet yığmakta olduklarından oralarda büyük bir savaşa girişmek niyetindeydiler. Yunan Basını Türk Başkumandanlığı'nın bu savaş için on fırka kuvvet hazırladığını yazıyordu. 26 Temmuz'da Neo Logos Gazetesi Türk Ordusu'nun durumu hakkında şu bilgileri okuyucusuna sunmaktaydı: *"Evvelki gün takip kollarımız, Eskişehir'in 70 kilometre şarkına ilerlemişlerdi. Bu istikamette düşman, Sakarya Nehri'nin öbür sahilinde tahaşşüd etmekte isti'cal ediyor. Keşif tayyarelerimiz, Kuvay-ı Milliye'nin Sakarya Nehri'nin sağ sahilinde bir hatt-ı müdafaa tesis eylemekte bulunduklarını ve bunun için de vesait-i fenniye ile Sakarya Nehri'nin sularını kullanarak sun'i feyezanlar yaptırmakta bulunduklarını müşahede ediyor."*[831]

---

[827] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Sadrazam Paşa ile Mülakat"*, 20 Haziran 1921, S.3045, s.1-2.
[828] U. Kocatürk, **Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, s.176.
[829] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Mustafa Kemal Paşa Cephede"*, 7 Ağustos 1921, S.3088, s.1.
[830] Ekim ayı ortasına.
[831] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Sakarya Hatt-ı Müdafaası'ndaki İstihzârâtımız"*, 28 Temmuz 1921, S.3081, s.1. 30 Temmuz 1921'deki 3083.sayıdan sonra gazete, sansür heyeti tarafından üç günlük tatile mecbur edildiğinden 3 Ağustos'ta çıkacaktır.

Kütahya-Eskişehir Savaşları'nda Türk Ordusu'nun Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmesi şüphesiz halk arasında ve mecliste büyük tepkilere neden olmuştu. İşte bu nedenle olsa gerek Velid Bey, gazetedeki yazısında insanlara ümit veren şöyle bir metin kaleme alır:

"Yunan Ordusu'nun ileri harekâtı, yerli Rum gazeteleri ile Yunan gazetelerinin şaşkınlık ve taşkınlıklarının artmasına bais oluyor. Bu gazetelerin neşriyatına bakılsa Yunanlılar'ın Kütahya ve Eskişehir'i işgâl etmeleri azim zaferler imiş, bu zaferlerin iktisabından sonra artık Yunan Ordusu vazifesinin kısm-ı mühimini ikmal etmiş add olunabilirmiş."

"Yunan Ordusu'nun son taarruzdan evvelki istihzaratının üç aydan fazla sürmesi bizzat Yunanlılar'ı da şüpheye düşürdüğü, Yunan ve Rum mahafilinde bir taarruz yapılamayacağı korkusunu tevlid eylediği cihetle, Yunanlılar'ın şimdi ilk hamlede tefevvuk-u adedileri sayesinde bazı muvaffakiyat ihraz etmeleri, nihayet Yunanlılığa biraz geniş nefes aldırmıştır, ki bu da az çok mazur görülebilir. Bugün Yunanlılar adeta, korkulu bir rüya gördükten sonra gözlerini açıp ahvalin o kadar endişeli olmadığını anlayanların vaziyetinde bulunuyorlar… Kütahya ve Eskişehir'in Yunan taht-ı işgâline geçmesi, kıymettar bazı aksam-ı vatanın daha çiğnenmesi hiç şüphesiz bizim için çok elim, çok felaketli vukuattandır… Bununla beraber, bir iki şehir kaybetmekle, bazı arazimizin daha taht-ı istilaya geçmesiyle Anadolu mukavemetinin kırılacağı, Anadolu'nun Misak-ı Millisi'nden sarf-ı nazar edeceği zann olunuyorsa çok büyük hata ediliyor, çok yanlış ümitlere düşülüyor… Binaenaleyh Türk bugün son gayretini sarf ederek son damla kanını akıtıncaya kadar çarpışmaya azm eylemekle, öyle birkaç yüz kilometre araziyi veya sekiz on şehri istirdad gibi bir gaye takip etmiyor. Onun gayesi daha çok muazzam, daha çok kutsi ve ulvidir. Türk ezelden beri hür ve müstakil olarak yaşamaya alışmış, bulunduğu yerlerde daima efendi ve hâkim olmuş, mert, asil, ulüvv-ü cenab sahibi bir millettir. Bu millet hâkimiyetini kaybettiği gün hayatını da kaybeder… Anadolu, Türk'ün son melce'i, yegâne istinadgah-ı mevcutiyetidir. Oraları, vaktiyle istila ettiği yerleri terkettiği gibi terk edemez. Orasını ya sonuna kadar müdafaa eyleyecek ve kurtaracak veyahud kurtaramazsa altı yüz bu kadar yıllık tarihine, mevcutiyetine veda ederek bu dünyadan çekilip gidecektir. İşte biz bunun için harp ediyoruz ve bundan dolayıdır, ki Yunanistan'ın bugünkü ileri hareketinden nevmid olmuyoruz. Anadolu işini, Türk'ün mukadderatı meselesini Yunanistan'ın kana bulaşmış murdar ellerine tevdi etmek yanlış bir hesap idi. Türk'ün meşhur meseli mucibince yanlış hesap Bağdat'tan

döner. Yunanistan da çaresini bulursa ta Ankara'ya kadar gitsin, fakat neticede hezimet mutlaka kendisini beklemektedir."[832]

Tevhîd-i Efkâr'ın Ağustos ayı başlarındaki sayılarına baktığımızda Türk kamuoyunda geri çekilmeden dolayı oluşan durgunluk ve hareketsizliğin çok geçmeden değiştiğini görüyoruz. Topal Osman Ağa'nın savaş için hareketi *"aldığımız malumata göre Osman Ağa maiyetinde bulunan iki bin kişilik bir kuvvetle cereyan eden son muharebata iştirak için bir hafta mukaddem Samsun'dan Ankara'ya müteveccihen hareket etmiştir"* cümlesiyle duyurulurken[833] ilginç bir haber de zafer için Türkçe hutbe okunmasıydı. Anadolu Ajansı'nın Türkçe hutbe hakkındaki haberi şöyleydi: *"Bor Kazası'nda mahalli ulemanın müracaatı ve müftülüğün müsaadesi üzerine hutbe-i şerife Türkçe'ye tercüme edilerek Cuma günü Paşa Cami-i Şerifi'nde bir cemm-i gafir huzuruyla kıraat edilmiş, ordumuzun muzafferiyet-i kat'isi için dualar yapılmıştır."*[834] Başka bir haberde Doğu Cephesi'nden gelen kuvvetler hakkında şu bilgiler verilmekteydi: *"Elviye-i Selase Müslümanları'ndan mürekkeb ilk gönüllü kafilesinin Ankara'ya vasıl olduğu ve havali-i şarkiyeden Garb Cephe-i Harbi'ne nakl edilmekte olan kuvvetlerin on beş bini Kars Kazakları'ndan olmak üzere kırk beş tahmin edildiğinden bahs olunmaktadır."*[835]

Türk kamuoyunda bu gelişmeler yaşanırken Kral Konstantin, Prens Nikola ve Erkan-ı Harbiye Heyeti Kütahya'dan Eskişehir'e gelmişti. Patris Gazetesi'nin telgraf haberlerine göre Kral, General Papulas ve maiyeti ile mahalli vekiller tarafından karşılanmış, Türk Belediye Reisi teslim alameti olarak Kral'a bir gümüş tepsi içinde ekmek ve tuz takdim etmişti. Bunun üzerine Yunan askerleri Kral'ın şerefine tezahüratta bulunmuş, Kral, Prensler ve askeri erkânla kilisede bir ruhani ayin düzenlemişti.[836]

Proedus[837] Gazetesi, Ankara Hükümeti'nin bu defa Yunan Ordusu'na karşı taarruz yapacağını iddia ederek şu bilgileri vermekteydi: *"Ankara Hükümeti, bu defa Yunan Ordusu'na karşı taarruz icrasını kararlaştırmıştır. Bu maksat için, şurada burada dağılmış kuvay-ı mevcudeyi cephede tahşid etmekte olduğu gibi işbu harekât-ı harbiyede hiçbir Türk neferinin muharebe haricinde kalmaması zımnında son derece çalışılmakta*

---

[832] Velid Ebuzziya, *"Bend-i Yevmi: Niçin Harp Ediyoruz? Neden Muvaffak Olacağız?"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 27 Temmuz 1921, S.3080, s.1.
[833] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Osman Ağa Cephe-i Harbe Gidiyor"*, 3 Ağustos 1921, S.3084, s.3.
[834] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Türkçe Hutbe-i Şerife Kıraati"*, 3 Ağustos 1921, S.3084, s.3.
[835] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Şark Cephesi'nden Gelen Kuvvetler"*, 5 Ağustos 1921, S.3086, s.3.
[836] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Kostantin Eskişehir'de"*, 5 Ağustos 1921, S.3086, s.3.
[837] Rumca bir gazete. (A. A. Gazel ve Ş. Ortak, *"İkinci Meşrutiyet'ten 1927 Yılına Kadar…"*, s.249.)

ve bunun için de yeniden dört sınıf askeri taht-ı silaha celb ve davet eylemektedir. Anadolu memurin-i mülkiye ve askeriyesi temin-i maksad için bezl-i mesai etmektedir. Ankara'da toplanmış olan amele taburları, Sivrihisar'dan Ankara'ya kadar olan bilumum şimendifer hattını, araba kollarını ve köprülerini tamire memur edilmişlerdir. Bu havalinin kadın ve çocukları dahi amele taburlarına dahil olmuştur." Proedus Gazetesi, yeniden düzenlenen Kuvay-ı Milliye'nin Remzi Paşa ve Kazım Karabekir Paşa ve Selahattin Bey kuvvetleriyle takviye edildiğini ve Türk Erkan-ı Harbiyesi'nin Ankara önünde kat'i bir savaşı düşündüğünü yazmaktadır.[838]

Tevhîd-i Efkâr, bu süreçte Anadolu'daki cephane nakliyatına halkın katılımının yoğun olduğunu aktarmaktadır. Bu konudaki haberlerden birisi şu şekildeydi: *"Karahisar-ı Şarki Mutasarrıflığı ile Sivas'a kadar güzergâhında ve civarında bulunan kazalar ahali-i hamiyet-mendanının mühim miktarda mühimmat-ı harbiyeyi bila-bedel Sivas'a kadar nakl eyledikleri maa-t-teşekkür ilan edilmiş idi."*

"Bu kere Malatya Sancağı Mutasarrıf Vekili Tayyib, Kangal Kaymakamı İhsan ve Şarkışla Kaymakamı Cevad Beyler'in ve güzergâhındaki diğer kaza ve nevahi memurlarının teşvikat ve tergibatı eseri olarak işbu mahaller ahali-i hamiyet-mendanı dahi işbu fariza-i diniyeye iştirak etmişlerdir."

"Sivas merkez kazasındaki arabacılar namına Hasan Efendi her ne vakit istenilirse meccanen bu emr-i hayra kemal-i fahr ile iştirak edeceklerini beyan eylemişlerdir."[839] Ayrıca savaşa hazırlanılan bu aşamada dini duyguların yoğun olduğu ve dualar edilerek milletin maneviyatının gittikçe arttığı anlaşılmaktadır. Tevhîd-i Efkâr, ordunun *"tevali-i muzafferiyeti ve Ümmet-i Muhammed'in husul-u selameti için bir haftadan beri Konya'da Dergâh-ı Mevlana'da ikindi namazından sonra salavat-ı münciye ve sure-i celile-i fetih kıraat edilmekte olduğu gibi her Cuma günleri de Kur'an-ı Kerim hatm"* olunduğunu yazmaktadır.[840]

2-Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandan Olması (5 Ağustos 1921)

3 Ağustos 1921 tarihli Anadolu Ajansı haberine göre cepheyi ziyaretten dönen mebuslar Büyük Millet Meclisi'nin 2 Ağustos'daki toplantısında gözlemlerini

[838] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Anadolu Taarruza Hazırlanıyor"*, 8 Ağustos 1921, S.3089, s.1.
[839] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Anadolu'da Mühimmat Nakliyatı"*, 8 Ağustos 1921, S.3089, s.2.
[840] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Muzafferiyet Duası"*, 8 Ağustos 1921, S.3089, s.2.

anlatmışlardı.[841] Konya Mebusu Vehbi Efendi Türk Ordusu'nun *"gayet muntazam"* olduğunu söylerken[842] Miralay Selahaddin Bey şu beyanatta bulunmuştu: *"Cephede diğer arkadaşlarımızın dediği gibi muntazam, zinde ve harekete müheyya bulunan ordumuz metanet ve celadetini tamamıyla muhafaza etmektedir. Kumandanla efradın yekdiğerine karşı irtibat-ı maddi ve manevisi fevkalade mükemmeldir. Bu ordu ile arzu ettiğimiz netaic-i aliyeyi istihsal edeceğimizden ve zafere koşacağımızdan kat'iyen eminim."*[843]

Cepheden dönen mebusların bu beyanlarından sonra iş dönüp dolaşıp bir Başkumandan Vekili seçimine gelmişti. Mebusların çoğunluğu Mustafa Kemal Paşa'yı öne sürdü. 4 Ağustos 1921 günü kürsüye çıkan Mustafa Kemal Paşa, kendisine gösterilen itimat ve teveccühe teşekkür ederek, Başkumandanlığı kabul etti. Ancak alacağı kararları süratle uygulamak için Meclis'in yetkilerinin üç aylığına kendisine verilmesini istedi. Mersin Mebusu Selahattin Bey ve Hulusi Bey gibi bazı mebuslar, Başkomutanlık Vekili olarak memur edilmesinde ısrar etse de Mustafa Kemal Paşa baskıcı bir tutum takınmayacağı konusunda teminat vererek mebusların çoğunu ikna etti.[844] Böylece 5 Ağustos'da Meclis, Başkumandanlık yetkisini Mustafa Kemal Paşa'ya verdi. Anadolu Ajansı, Başkumandanlık haberini şu şekilde duyurdu:

"Tevhîd-i Efkâr Gazetesi'ne

Ankara 5 Ağustos-Türkiye Büyük Millet Meclisi bugünkü içtimaında Reis Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne üç ay müddetle Başkumandanlık tevcih eylemiştir.

Anadolu Ajansı"

Tevhîd-i Efkâr, başkumandanlığa Mustafa Kemal Paşa'nın tayinini yerinde buldu. Çünkü Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'da ordu ve hükümet üzerinde büyük bir nüfuza sahip olduğu gibi I.Dünya Savaşı sırasında önemli harekâtları hakkını vererek liyakatle idare etmiş bir kumandandı. Tevhîd-i Efkâr'a göre; Mustafa Kemal Paşa Alman aleyhtarlığıyla bilinmesine rağmen, Liman Von Sanders bile hatıralarında onun meziyetlerinden bahsetmeye mecbur olmuştu. Tevhîd-i Efkâr, Mustafa Kemal Paşa'nın

---

[841] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Cepheden Gelen Mebuslar Ordunun Metanet ve Celadetini Muhafaza Ettiğini Söylüyorlar"*, 8 Ağustos 1921, S.3089, s.2.
[842] **TBMM Zabıt Ceridesi**, I/11, TBMM Matbaası, Ankara, 1958, s.400.
[843] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Cepheden Gelen Mebuslar Ordunun Metanet ve Celadetini Muhafaza Ettiğini Söylüyorlar"*, 8 Ağustos 1921, S.3089, s.2.
[844] **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, I/12, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s.164-180; G. M. Kemal, **Nutuk**, s.378-380.

Çanakkale Savaşı sona erir ermez Enver Paşa'ya verdiği raporda bütün cephelerde savunmada kalarak uzayacağı anlaşılan mücadelede Osmanlı kuvvetlerinin katiyen israf edilmemesini beyan ettiğini ve zamanın Mustafa Kemal Paşa'nın ne kadar haklı olduğunu gösterdiğini yazmaktaydı.[845]

Anadolu Ajansı, 5 Ağustos 1921'de oybirliğiyle Başkumandan seçilen Meclis Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın alkışlar arasında şu nutku verdiğini yazmaktadır:

"Aziz arkadaşlar,

Meclis-i Ali'nin şahsiyet-i maneviyesinde mütecelli ve mündemic olan başkumandanlık vazifesini fiilen ifa etmek üzere bendenizi memur etmiş olduğunuzdan dolayı ayrıca teşekkür ederim. Bu teveccühler, heyet-i celilenizin hakkımdaki itimat ve emniyetin bariz bir delili olduğundan benim için pek kıymetli bir taltiftir ve buna mukabele hayatımın en kıymetli mükâfatı olacağını arz ederim. Binaenaleyh bu teveccühe kesb-i liyakat etmek için bütün mevcutiyetimi emeliniz dairesinde sarf etmekten bir dakika ictinab etmeyeceğimi ve hiçbir tereddüd eylemeyeceğimi ehemmiyetle telakki ve kabul buyurmanızı rica ederim. (Şiddetli alkışlar)"

"Efendiler

Şu zavallı milleti esir etmek isteyen düşmanları inayet-i sübhaniye ile behemehâl mağlup edeceğimize dair olan iman ve itimadım bir dakika olsun sarsılmamıştır. Bu dakikada bu itminanımı heyet-i celilenize karşı, bütün millete karşı ve bütün âleme karşı ilam ederim. (Şiddetli alkışlar) Gerek heyet-i celileniz ve gerek büyük ve şefkatli milletimden daima büyük bir şefkat ve sıyanete mazhar olacağıma dair olan emniyetim büyüktür. Binaenaleyh heyet-i celilenizden aldığım feyzle bu dakikadan itibaren başkumandanlık vazife-i fiiliyesine başlıyorum. (Şiddetli alkışlar Allah muzaffer buyursun sadaları)"

Bundan sonra Müdafaa-i Hukuk Grubu Reis-i Sanisi Edirne Mebusu Şeref Bey heyecanlı bir nutukla Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben şunları söyledi: *"Milletin senin omuzlarına yüklettiği bu muazzam yükü, bu zafer âlemini, bu milletin al bayrağını ta ileride sen götüreceksin. Bu gün İzmir'de, Edirne, Balıkesir'de düşman elinde inleyen*

[845] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Mustafa Kemal Paşa Başkumandan"*, 9 Ağustos 1921, S.3090, s.1. Gazete aynı yazı altında *"Mustafa Kemal Paşa Kimdir ve Nasıl Yetişmiştir?"* başlıklı yazısında kendisinin tercüme-i halini vermiştir ve buna dayanarak Mustafa Kemal Paşa'nın bir kumandanda bulunması gereken özelliklere sahip olduğunu belirtmiştir. (**Tevhîd-i Efkâr**, *"Mustafa Kemal Paşa Kimdir ve Nasıl Yetişmiştir?"*, 9 Ağustos 1921, S.3090, s.1-2.)

biçarelerin namusunu, ismetini bu milletin azim ve imanıyla ve Allah'ın inayetiyle sen kurtaracaksın ve namın tarihe altın harflerle geçecektir."[846]

3-Sakarya Savaşı (23 Ağustos-13 Eylül 1921)

Yunan saldırısı başladıktan sonra Anadolu'nun her tarafından hareket ettirilen askeri kıtaların çoğu devamlı yürüyüşlerle uzun mesafeler kat ederek Batı Cephesi'ne ulaşmıştı. Bu suretle Türk Ordusu'na önemli kuvvetler katılmıştı. Bu kuvvetler özellikle Kafkasya'dan gelenler Türk Ordusu'nun en iyi kuvvetleri olup tüm donanımı son sistemdi.[847]

9 Ağustos 1921 tarihli Anadolu Ajansı bildirisine göre Başkumandanlık Karargâhı'nda pek büyük bir faaliyet görülmekte ve Başkumandan gece yarısından sonraya kadar birçok işle meşgul olarak çeşitli emirler vermekteydi. Anadolu Ajansı, Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandanlık vazifesini üstüne almasının *"ümera, zabitan ve efrad arasında büyük bir memnuniyet hâsıl"* ettiğine dair telgraflar alındığını belirtmektedir.[848]

Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandanlığa seçilmesini Anadolu'da genel seferberlik ilanı izledi. Tevhîd-i Efkâr, bunu okuyucularına şu şekilde duyurdu: *"Müdafaa-i Milliye Vekâleti, 300 tevellüdlülerden 316 tevellüdlülere kadar silahlı silahsız bilumum efrad-ı milletin 12 Ağustos 337 tarihine kadar ahz-ı asker şuabâtına müracaat etmeleri ve bu emr hilafında hareket edecek olanların İstiklal Mahkemeleri'ne tevdi edileceklerini resmen ilan eylemiştir. On altı sınıfın birden daveti, aşağı yukarı, bütün eli silah tutan efrad-ı milletin seferberliği demektir… Taht-ı silaha celb edilen 300 ile 316 tevellüdlü efrad, otuz yedi ile yirmi bir yaşlarında olduklarına göre Anadolu'nun tam harp edecek çağda bulunanları çağırdığı anlaşılıyor."* Tevhîd-i Efkâr'a göre; Ankara Hükümeti, bu kadar kişiyi donatacağına emin olmasaydı bu kadar askeri birden köylerdeki işlerinden ayırıp besleme külfetini seçmezdi.[849] Genelseferberlik ilanı düşmanların en adisine karşı yapılan istiklal ve hürriyet mücadelesine giderek bir ivme

---

[846] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Millet Meclisi'nde Müheyyic Bir Celse"*, 9 Ağustos 1921, S.3090, s.1. Zabıtlarla gazetedeki metin hemen hemen aynıdır fakat bazı yerlerinde farklılıklar mevcuttur. Örneğin *"teveccüh"* kelimeleri zabıtlarda *"tevcih"*, *"emeliniz"* kelimesi *"amaliniz"* olarak geçmektedir. (**TBMM Zabıt Ceridesi**, I/12, TBMM Matbaası, Ankara, 1958, s.19-20.)

[847] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Bütün Anadolu Kuvvetleri Garb Cephesi'ne Geliyor"*, 12 Ağustos 1921, S.3093, s.1.

[848] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Başkumandanlık Karargâhında Faaliyet"*, 13 Ağustos 1921, S.3094, s.1.

[849] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Anadolu Umumi Seferberlik İlan Etti"*, 14 Ağustos 1921, S.3095, s.1.

kazandırdı. Öyle ki hiçbir zaman şeref ve şanına toz kondurmayan Türk Milleti, silah altına çağrılmadan bölük bölük gönüllü olarak orduya katılmaya başladı.[850]

Atina ve Londra merkezli yayınlar Türk Ordusu'nun yeni sınıfların çağırılmasından sonra iki yüz bine ulaştığını ve Mustafa Kemal Paşa'nın yalnız başkumandanlık rütbesiyle yetinmeyerek savaşı bizzat idare edeceğini iddia ediyordu.[851] Bosfor Gazetesi'nin iddiası ise Ankara'ya Bedirhanzade'nin öncülüğünde altı bin Kürt süvarinin ulaştığıydı.[852]

Yunan Basını, çok geçmeden Sakarya hattındaki büyük meydan muharebesinin Gordiyum'da başladığını bildirdi ve Rumca gazeteler günlerce sürekli Gordiyum'dan bahsedip durdu. Yunan Basını *"Gordiyum"* kelimesiyle aslında Büyük İskender'in meşhur Doğu Seferi'ne atıf yapıyordu ki buradaki Gordiyum meşhur Gordion şehri idi. Bu durumda Tevhîd-i Efkâr, *"Gordiyum neresidir?"* sorusunu sorarak okuyucularına bilgi vermek ihtiyacını duydu ve Yunanlılar ile Yunan Kralı Konstantin'e bir hatırlatma yaptı: *"Gordiyum, haritamızda da görüleceği üzere Sakarya şarkında ve nehrin meşhur dirseği kurbündedir. Gordiyum bir şehr-i kadim olup Tarih-i Osmani'de Germiyan namı verilen Feriçya/Frigya hıtta-i kadimesinin en büyük ve mamur beldelerinden biri idi. Gordiyum şehri İskender-i Kebir'in bir kılıç darbesiyle halletmekten başka çare bulamadığı Gordiyum düğümü ile meşhurdur. Feriçya Hükümdarı'nın oğlu Midas, şehr-i mezkurde kâin olan ve Müşteri (Jüpiter, Mars)'nin ibadetine mahsus olan mabede bir araba vakfetmiş ve bu araba mabedin sütununa mahirane düğümle bağlanmıştı. O zamanın mücerreb bir kâhini bu düğümü çözmeye muvaffak olan adamın bütün Asya'ya hükümdar olacağını haber vermiş, İskender-i Kebir Gordiyum şehrinden geçerken bu düğümü, çözmekten aciz kalınca, kılıcı ile ikiye ayırmıştı."*

"Anadolu'ya ayak bastığı günden beri mütemadiyen tarihi hatıraları ihya etmek isteyen Kral Kosti anlaşılan İskender gibi[853] taklid etmek hevesinde olacak ki el-yevm yerinde yeller esen Gordiyum'dan bahsetmektedir. Fakat Allah'ın inayetiyle Kosti Mustafa Kemal Paşa'nın bağladığı düğümü çözemeyecek ve inşallah Sakarya'nın bu tarihi noktasında Türk'ün sine ve süngüsü karşısında hâib ü hâsir kalacaktır."[854]

---

[850] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Orduya Fevc Fevc Gönüllü Geliyor"*, 21 Ağustos 1921, S.3099, s.4.
[851] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Ordumuzun 200,000 Nefere İblağı"*, 15 Ağustos 1921, S.3096, s.2.
[852] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Ankara'da Kürd Süvarileri"*, 15 Ağustos 1921, S.3096, s.3.
[853] Yazıda *"gibi"* kelimesi geçse de cümlede anlam düşüklüğü yaratmaktadır. Dolayısıyla gazetede baskı hatası olmalıdır. Doğrusu *"İskenderi taklit etmek"* olmalıdır.
[854] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Gordiyum Düğümünü Kesemeyecekler!"*, 21 Ağustos 1921, S.3099, s.1.

Yunan Basını'nda tarihe atıf yapan haberler yapılırken Yunan Donanması boş durmadı. Tevhîd-i Efkâr'ın bildirdiğine göre bayramın ikinci gününe rastlayan sıralarda bir Yunan torpidosu Rize'ye otuz kadar mermi atarak iskele ve civarındaki kayıkları tahrip etmiş ve biri kadın olmak üzere üç kişinin yaralanmasına sebep olmuştu. Aynı şekilde birkaç gün önce bir Yunan gemisinin Sakarya'yı üç defa bombardıman ettiği ancak atılan mermilerin o civarda hiçbir hasara sebep olmadığı sözkonusu haberde yer alan diğer bir olaydı.[855]

Anadolu sahillerine tecavüzlerde bulunan Yunanlılar'ın bu hareketleri çok geçmeden karada hareketlenmeyi getirdi. 13 Ağustos'tan 23 Ağustos'a kadar önemli bir harekette bulunmayan[856] Yunan Ordusu, 23 Ağustos 1921'de tüm gücüyle Türk Ordusu'na saldırmaya başladı. Ayın yirmi dokuzuna kadar süren savaşlarda Türk savunması bazı yerlerde parçalanmıştı.[857] Tevhîd-i Efkâr'ın böyle nazik bir zamanda ordu ve millete moral verici bir yayın politikası izlediğini görmekteyiz. Tevhîd-i Efkâr, daha önceki Gordion Düğümü meselesine atıfla şöyle bir haber geçiyordu: *"Ordumuz düşmanın sağ cenahı ile merkezini yekdiğerinden ayırıyor- Gordiyom'daki kör düğümü ne çözebildiler ne de kesebildiler, bilakis kendileri çözüldüler"*[858] Tevhîd-i Efkâr, Mustafa Kemal Paşa'nın mutlaka başarılı olacağından şu şekilde söz etmekteydi: *"Çanakkale'de iki defa İstanbul'u kurtaran Mustafa Kemal Paşa, bu defa da vatanı kurtaracaktır. Çünkü Mustafa Kemal Paşa bütün bir ümmetin ve bütün bir milletin azm-i istihlas ve itilasını temsil etmektedir."*[859] Aslında Mustafa Kemal Paşa hakkında sadece Türk Basını değil yabancı basın da övgüyle bahsetmekteydi. Örneğin 22 Ağustos tarihli Times Gazetesi'ne İzmir'deki muhabiri Mustafa Kemal Paşa hakkında şu bilgileri vermekteydi: *"Kuvay-ı Milliye'nin mukabil taarruzu esnasında meydan-ı harbte bulunan Yunan Erkan-ı Askeriyesi'nden biri Mustafa Kemal Paşa'nın tertib ettiği planların sevk-ül ceyş-i askeri namına mükemmel birer şaheser olduğunu bana söylemiştir."*[860]

Gerçekte Mustafa Kemal Paşa'nın bu övgüleri hakettiğine şüphe yoktu. Çünkü kendisi gayet zor bir zamanda birden fazla mesele ile uğraşıyordu. Bir kere 2 Eylül'de

---

[855] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Rize'yi Bombardıman Ettilerse de"*, 22 Ağustos 1921, S.3100, s.1.
[856] Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, IV, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1974, s.112.
[857] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, II, s.251.
[858] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Sakarya Cephesi'nde Nihayet Düşmana Mühim Darbeler İndirmeye Başladık"*, 28 Ağustos 1921, S.3106, s.1.
[859] Bu uzun yazı için bkz. **Tevhîd-i Efkâr**, *"Mustafa Kemal Paşa Mutlaka Muzaffer Olacaktır"*, 31 Ağustos 1921, S.3109, s.1.
[860] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Mustafa Kemal Paşa'nın Planları Şaheser"*, 27 Ağustos 1921, S.3105, s.1. Bu sayı diğer tüm sayılardan farklı olarak normalde dört sayfa çıkıyorken altı sayfa olarak çıkmıştır.

Çal Dağı düşerek Ankara tehlike altına düşmüştü.[861] Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, artık geç vakitlere kadar uyumayarak cephe ile meşgul olmakta ve Başkumandanlık karargâhında olağanüstü bir faaliyet hüküm sürmekteydi.[862] Son Yunan taarruzuyla da Enver Paşa yeniden Mustafa Kemal Paşa'ya müracaatla geçmişle ilgili her türlü siyaset ve fırka emellerinden vazgeçerek kendisinin Milli Ordu'ya kabulünü rica ediyordu. Anadolu Basını, bu noktada Enver Paşa'ya şu cevabın verildiğini yazmaktadır: *"Mustafa Kemal Paşa verdiği cevapta Avrupa hüsn-ü teveccühü itibarıyla milletin siyaset-i mülkiye ve askeriyesinde Enver isminin tehlikeli bir bulut gibi çökeceğini, binaenaleyh arzusunun hiçbir suretle kabul edilemeyeceği cevabını vererek vaktiyle kendisinin yapmış olduğu hatalar yüzünden milletin bugün düşmüş bulunduğu müşkilattan kurtulması için Cenab-ı Hak'tan istirhamattta bulunmasını tavsiye eylemiştir. (İzmir-Islahat)"*[863]

Savaş tüm şiddetiyle sürerken basında yer alan bir diğer önemli mesele Türk Ordusu'na yapılacak maddi ve manevi destekti. Çünkü Sakarya Savaşı başlamadan hemen önce Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, 7-8 Ağustos'ta Tekâlif-i Milliye[864] adı altında 10 emirden ibaret[865] milli yükümlülük[866] emirleri yayınlamıştı. Çok kısa bir sürede Türk Milleti, orduya büyük desteklerde bulundu. Mesela Anadolu'da Kurban Bayramı'nda kesilen kurban etlerinin büyük bir kısmı Türk askerlerine hediye edilerek kavurma yapılmıştı.[867] Anadolu'da bu yardımlar tüm hızıyla sürerken İstanbul'dan yeterince destek alınamadığı veya bu desteğin kâfi görülmediği Tevhîd-i Efkâr'ın ilgili yazılarından anlaşılmaktadır. Tevhîd-i Efkâr, Milli Ordu'ya destek verilmesi için İstanbul halkına yönelik hergün ateşli yazılar yazmaktaydı. Tevhîd-i Efkâr'ın İstanbul halkına yönelik bir yazısı şu sorularla doluydu: *"Anadolu'nun her evi Milli Ordu'ya bir don, bir gömlek veriyor, İstanbul'un her hanesi de mecruh gazilere ve Anadolu'nun muhtaç-ı muavenet muhacirleri için bu küçük zahmeti ihtiyar edemez mi? İstanbul'da 10,000 muhacir çocuğu aç, muztarib, hasta ve muavenetimizi bekliyor. Bu yavrucukları sefaletten öldürecek miyiz? Anadolu günde binlerce şehid verirken, muhacir çocukları Dar'ül Hilafe'de açlıktan ölürken İstanbul ne yapıyor?"*[868] Tevhîd-i Efkâr, çeşitli

[861] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, II, s.251.
[862] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Mustafa Kemal Paşa Geç Vakitlere Kadar Uyumuyor"*, 5 Eylül 1921, S.3114, s.2.
[863] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Enver Paşa'nın Yeni Teşebbüsü"*, 2 Eylül 1921, S.3111, s.2.
[864] Tekâlif-i Milliye, aslında Milli Mücadele'yi kazanma yolunda millete yapılan bir teklifti.
[865] S. Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, IV, s.108.
[866] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, II, s.250.
[867] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Kurban Etleri Askerlerimize Verildi"*, 5 Eylül 1921, S.3114, s.2.
[868] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Anadolu'ya Günde Bir Kuruş da Mı Veremeyiz?"*, 6 Eylül 1921, S.3115, s.1. Bu çağrıya ilk cevabı Erenköyü'nde istasyonda küçük bir dükkân sahibi olan Halit Bey isminde bir Türk vererek kıymetli bir tablo ile kazancından 5 lirayı Hilal-i Ahmer'e teslimle Anadolu gazileri ve

yazılarında Anadolu'ya destek hususunda İstanbul'un zenginlerine durmadan seslenmeyi ihmal etmiyor ve Anadolu'dan Milli Ordu'ya yapılan yardımları örnek gösteriyordu. Bu konuyla ilgili bir haberde Tevhîd-i Efkâr şu bilgileri vererek İstanbul'u yardıma teşvik ediyordu: *"Nevşehir tüccarından Cafer Efendizade Hayrullah Efendi Hilal-i Ahmer'e 500 lira, Alacaşar karyesinden rençber Mustafa Ağa 20 lira ve marangoz Durmuş Usta atsız bir araba teberrru etmek suretiyle ibraz-ı hamiyet eylemişlerdir."*[869] Gazetede Anadolu'nun kahramanlığına ve Milli Ordu'ya verdiği desteğe çok fazla değinilmekteydi. Bunlara sadece şu iki can alıcı haberi örnek olarak vermek yeterlidir:

"Henüz on üç yaşında olduğu halde Adana Cephesi'nde düşmana karşı asker safları arasında mektup nakletmek suretiyle ibraz-ı hizmet eylediği sırada mecruh düşen ve Hilal-i Ahmer Hastahanesi'nde taht-ı tedaviye alınan Tarsus'un Dedeler karyesinden Halil Oğlu Mehmed Konya Dar'ül Eytamı'na kabul edilmiştir."[870]

"Tosya'nın İlyas Bey Mahallesi'nden Kara Mehmed Oğlu Mustafa Ağa'nın kerimesi Nazife Hanım, fırkaya bir istid'â' ile müracaat etmiş ve gönüllü olarak cepheye hareketine müsaade edilmesini talep eylemiştir."[871]

2 Eylül'de Çal Dağı'nın düşerek Yunan Ordusu'nun eline geçmesiyle başlayan çetin Yunan saldırısı birkaç gün sonra Türk Ordusu tarafından püskürtüldü. 10 Eylül'de Türk Ordusu Beylikköprü doğusundan genel saldırıya geçti ve Yunanlılar buna karşı koyamayarak gittikçe geri çekilmeye başladı.[872] Tevhîd-i Efkâr, Yunan geri çekilişini *"düşman bütün cephede ve bilhassa sol cenahımız karşısında ric'ate başladı"* [873] sözleriyle duyurdu ve 11 Eylül tarihli resmi tebliği şu şekilde verdi: *"Birkaç günden beri merkez mıntıkasında başlayan ve 10 Eylül'de bütün cepheye teşmil edilen mukabil taarruzlarımız neticesinde düşman bilhassa sol cenahımız karşısındaki bütün mevazii terk ile ric'ate başlamış ve bugün 11 Eylül'de bu ric'ati setr için merkez ve sağ cenahımız aleyhine tevcih ettiği taarruzlarda zayiat-ı azime ile tard edilmiştir. Takip kuvvetlerimiz*

muhacirlerine hediye etmiştir. (**Tevhîd-i Efkâr Gazetesi**, 7 Eylül 1921, Sayı: 3116, s.1.) Bundan sonraki günlerde genellikle orta halli ve fakir halk kesimleri tarafından mesela Yeni Cami kunduracı ve kuşakçı esnafı gibi yardımlar yapılmaya devam edecektir. (**Tevhîd-i Efkâr Gazetesi**, 8 Eylül 1921, Sayı: 3117, s.1.) Yardım edenlerin *"fakir ve orta halli kesim"* olduğu gazetede özellikle bildirilmekte ve çarpıcı örnekler verilmektedir. Örneğin Anadolu Mücahidleri'ne yüz çift çorap bağışlayan hamiyetli Türk Ninesi Saide Hanım'ın diğer yardım edenlerin fotoğrafı yayınlandığı gibi fotoğrafı yayınlanarak İstanbul halkı her vesileyle yardıma teşvik edilmektedir. (**Tevhîd-i Efkâr Gazetesi**, 16 Eylül 1921, Sayı: 3125, s.2.)

[869] **Tevhîd-i Efkâr**, *"İstanbul'un Zenginleri Okusun"*, 12 Eylül 1921, S.3121, s.2.
[870] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Bir Türk Yavrusunun Kahramanlığı"*, 9 Ağustos 1921, S.3090, s.3.
[871] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Bir Türk Kadınının Fedakârlığı"*, 8 Eylül 1921, S.3117, s.2.
[872] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, II, s.251.
[873] **Tevhîd-i Efkâr**, 13 Eylül 1921, S.3123, s.1.

çekilen düşmanın yan ve gerilerinde müessir olmaya başlamıştır. Düşman çekildiği istikametteki bütün köylerimizi yakmaktadır."[874] Bundan sonra Yunanlılar 13 Eylül'de tamamen Sakarya'nın doğusundan atılmışlardı.[875] Tevhîd-i Efkâr, bu zaferi *"Türk süngüleri şanlı bir zafer kazandı, düşmanı mağlup ve münhezim ederek kâmilen Sakarya Nehri'nin garbına attı, takip kollarımız Sivrihisar'a kadar vasıl olarak düşmanın gerisine düştüler, Yunanlılar bozgun halinde kaçıyorlar…"*[876] manşetiyle ilk sayfadan duyurdu. Nitekim 13 Eylül tarihli resmi tebliğde bu durum şu şekilde özetlenmekteydi: *"Beylik Köprü mıntıkasındaki düşman aleyhine tevcih edilen mukabil taarruzumuz 13 Eylül sabahına kadar bütün gece süngü ve bomba muharebesi halinde devam etmiş ve mücavir kıtaatın ric'atini himaye için tutunmak isteyen iki düşman fırkası yüzlerce maktul verdirilerek perişan bir surette Sakarya'ya atılmıştır. Bu anda kamilen Sakarya'nın garbına tard edilmiş olan düşman ordusu kıtaatımız tarafından takip edilmektedir. Düşman gerilerine daha birkaç gün evvel tevcih olunan süvari ve piyade fırkalarımızdan biri Sivrihisar-ı cenub yanlarında düşmanın bir iki taburluk kuvvetini dağıtarak üç tayyare, dört otomobil ve malzeme-i saire iğtinam etmiştir."*[877]

Yirmi iki gün süren Sakarya Savaşı, Türk Ordusu'nun kesin zaferiyle sonuçlanmıştı.[878] Tevhîd-i Efkâr, Türk Ordusu'nun kesin zaferini *"Ordumuz Sakarya'nın garbına geçti, zaferinin semeratını iktitaf ediyor-Münhezim düşmanı takip ve tazyike memur kıtaatımızın harekâtı inkişaf etmektedir…"* cümleleriyle ifade etti ve 14 Eylül tarihli resmi tebliğde şu bilgileri okuyucusuyla paylaştı: *"Düşmanın çekildiği yerlerde terk ettiği birçok malzeme ve mühimmat arasında top ve makineli tüfek otomobil vesaire peyderpey toplanmaktadır. Sakarya'yı muhtelif mahallerden yüzerek geçen askerlerimizin himayesinde köprüler tesis edilmiş ve bazı aksamında alelacele firar eden düşmanın terk ettiği köprü malzemeleri ve tumbazlar*[879] *iğtinam olunmuştur."*[880]

Sakarya Savaşı'ndan sonra memlekette büyük bir sevinç vardı. Söke ve civarından gelen telgrafnamelerde Sakarya Zaferi münasebetiyle başlayan vatansever

---

[874] **Tevhîd-i Efkâr**, *"11 Eylül Tarihli Tebliğ-i Resmimiz"*, 13 Eylül 1921, S.3123, s.1.
[875] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, II, s.251.
[876] **Tevhîd-i Efkâr**, 15 Eylül 1921, S.3124, s.1.
[877] **Tevhîd-i Efkâr**, *"13 Eylül Tarihli Tebliğ-i Resmi"*, 15 Eylül 1921, S.3124, s.1.
[878] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, II, s.251.
[879] Bilecik ağzında tumbaz, *"dere yatağını yükseltmek için yapılan kalın, yüksek taş duvar"* anlamına gelmektedir. (**Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü**, X, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s.3991.)
[880] Haberde Mustafa Kemal ve İsmet Paşalar'ın resimleri ve yine aynı sayfada Mustafa Kemal Paşa'ya Halil Nihat'ın bir şiiri yer almaktadır. (**Tevhîd-i Efkâr**, *"14 Eylül Tarihli Tebliğ-i Resmi"*, 16 Eylül 1921, S.3125, s.1.)

tezahüratın devam ettiği ve asker şubelerinde açılan akıncı defterlerine kadınların gönüllü olarak yazılmakta oldukları bildiriliyordu.[881] Tabii ki bu arada savaşta yararlılıkları olanlar ödüllendirildi. Anadolu Ajansı'nın haberine göre Eskişehir Savaşı'nın başlangıcından şimdiye kadar orduda kendi vasıtalarıyla çalışan ve ordu ile galip bir şekilde memleketlerine girmeye yemin eden on iki kadına yaptıkları hizmetten dolayı birer harp madalyası verilmişti. Bunlardan kadınlardan oluşan kuvvetiyle erzak kolu kumandanlığını üstlenen Fatma Onbaşı çavuşluğa terfi ettirilmişti. Diğer madalya alan on iki kadının isimleri şunlardı:

"1-İnönü nahiyesinin Kuzfındık karyesinden Ali kerimesi Aliye,

2-Aynı karyeden Selim kerimesi Şükriye,

3-Keza, Hacı Osman kerimesi Fatma,

4-Musa kerimesi Ayşe,

5-Mehmed Ali kerimesi Hafize,

6-Kara Bey kerimesi Fatma,

7-Mehmet kerimesi Ümmühan,

8-Hacı Mustafa kerimesi Fatma,

9-Veli Onbaşı kerimesi Ayşe,

10-Manav İbrahim kerimesi Fatma,

11-Ali kerimesi Ayşe,

12-Manav Hasan kerimesi Fatma."[882]

İstiklal Madalyası verilen bir diğer kişi kendisine Binbaşı rütbesi verilmiş olan Giresun ve havalisi kahramanlarından oluşan kıtanın kumandanı Osman Ağa idi. Osman Ağa kıtasıyla Ankara'dan geçerken Millet Meclisi'nden karşılamaya çıkan mebuslara *"ben bu millet ve devlet uğrunda bacağımı zayi ettim. Düşmanı denize dökünceye kadar icab ederse sedye ile muharebe edeceğim"* diyen bir kahramandı.[883] Osman Ağa'dan başka Halide Edip Hanım terfi ettirilenler arasındaydı. Yeni Şark Gazetesi'ne göre

[881] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Akıncı Kadınlar"*, 28 Eylül 1921, S.3137, s.2.
[882] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Harp Madalyası Alan Kahraman Mücahidelerimiz"*, 27 Ekim 1921, S.3166, s.1.
[883] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Kahraman Osman Ağa da Taltif Edildi"*, 28 Ekim 1921, S.3167, s.1.

Anadolu mücadelesine bizzat iştirak eden Halide Edip Hanım'ın Onbaşılığa terfisi yapılmıştı.[884]

Sakarya'da şehit olanlar için mevlitler okunarak dualar edilmişti. Örneğin Kıbrıs Gazeteleri'nde Kıbrıs Müslümanları tarafından Lefkoşa'da Ümraniye Cami-i Şerifi'nde Sakarya'da şehit düşen askerlerin mübarek ruhlarına ithaf edilmek üzere mevlid-i şerif okunduğu bildirilmekteydi.[885]

Bu büyük Sakarya Savaşı'ndan sonra gerek iç gerek dış basında Mustafa Kemal Paşa'ya karşı daha büyük bir sevgi duyulur olmuştu. Bu sevgi dolayısıyla Samsun'da Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın isimlerine izafeten bir ilkokul açılırken[886] Tevhîd-i Efkâr, Çorum'da sanatını icra etmekte olan dişçi Ali Rıza Efendi tarafından Mustafa Kemal Paşa'nın altın bir heykelinin yapıldığını[887] ve kendisine takdim edildiğini haber geçmişti. Yine Tevhîd-i Efkâr'da okunduğuna göre Mustafa Kemal Paşa Muallimler Cemiyeti Riyaset-i Fahriyesi'ni kabul etmiş ve cemiyete yüz lira bağışlamıştı.[888] Ankara Gazetesi ise Piyade On Beşinci Alay subay ve askerleri tarafından Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'ya bir altın kalem hediye edildiğini yazıyordu.[889]

Mustafa Kemal Paşa hakkında dış basında çıkan dikkate değer bir değerlendirme Miralay Kondilis'in *"Mustafa Kemal Paşa'nın Siyaseti"* adıyla Proeya[890] Gazetesi'nde yayınladığı makalesiydi. Kondilis, Yusuf Kemal Bey'in barış esası olarak öne sürdüğü 25 şartı eleştirdikten ve siyaseten Mustafa Kemal Paşa'nın uyanıklık gösteremediği yolunda boş laflar ettikten sonra şöyle diyordu:

"Mustafa Kemal Paşa, cüretkâr Korsikalı gibi azim teheyyücat şetaretkaraneleri telkin ve fedakârlık hissiyatını ifrata vardıran maceraperest ve sergüzeştcu ricalden olmamakla beraber kabiliyetli bir kumandan olduğunu isbat etmiştir."

"Anadolu'nun dağlık havalisinde icray-ı harekât eden hafif ve küçük fırkalarını tensik ve tanzim etmek hususundaki teşkilatçılığını ve geçen Haziran'da Yunan taarruzu

[884] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Halide Edib Onbaşı"*, 29 Ekim 1921, S.3168, s.4.
[885] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Kıbrıs'ta Mevlid-i Şerif"*, 9 Kasım 1921, S.3179, s.3.
[886] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Samsun'da Mustafa Kemal Paşa Mektebi"*, 4 Kasım 1921, S.3174, s.2.
[887] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Mustafa Kemal Paşa'nın Altın Heykeli"*, 7 Mayıs 1922, S.3356, s.3.
[888] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Mustafa Kemal Paşa Muallimler Cemiyeti Riyaset-i Fahriyesi'ni Kabul Etti"*, 22 Temmuz 1922, S.3430, s.2.
[889] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Başkumandanımıza Bir Hediye"*, 24 Temmuz 1922, S.3432, s.3.
[890] Rumca bir gazete. (A. A. Gazel ve Ş. Ortak, *"İkinci Meşrutiyet'ten 1927 Yılına Kadar…"*, s.249.)

harekâtında ric'at esnasında tatbik ettiği usul, Paşa'nın hakayık-ı ahvali tamamıyla müdrik bulunduğunu ve suver-i münasibe ile muhasımının maddi ve manevi kuvvetini bertaraf etmeye muvaffak olduğunu göstermektedir."[891]

4-Sakarya Savaşı İle İlgili Önemli Mülakatlar

Sakarya Savaşı'nın sürdüğü sırada Tevhîd-i Efkâr, İstanbul Hükümeti'nden Harbiye Nazırı Ziya Paşa ile bir mülakat yapmıştır. Sözkonusu mülakatın Sakarya Savaşı ile ilgili kısmı şu şekildedir:

"—Anadolu harbi hakkındaki mütalaatınızı lütfen söylermisiniz?

—Vaziyet-i askeriyeye gelince: Yunanlılar'ın sevk-ül ceyş planı akim kalmış ve muharebe Türk Ordusu'nun bilhassa cihan şümul bir şöhrete malik olduğu ta'biye sahasına dökülmüştür."[892]

Yine Sakarya Savaşı sırasındaki önemli bir açıklama Mustafa Kemal Paşa'nın Associated Press'in Ankara muhabirine verdiği beyanattır. Tevhîd-i Efkâr bu beyanatı aynen vermiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın sözkonusu beyanatı şöyleydi:

"Senelerce harb etmeye mecbur olsak da yine Yunanlılar'ı Anadolu'dan kovacağız. Çünkü buna kat'iyen azm ettik. Türkiye Türkler'indir, cümlesi milliyetperverlerin düstur-u harekâtıdır. (Aslından tayy edilmiş) Hukukumuzun müdafaası için muharebeye devam etmeye kat'iyen karar verdik. Tarih bir asır devam eden muharebelerin vukuunu da kayd etmiştir. Mağlubun, zarar ve ziyana göğüs germesi vâkıâ doğrudur, (aslından tayy edilmiş) harp gayemiz, vazıh bir surette tayin edilmiştir.

Trakya'ya gelince; Şarki Trakya, Türk ekseriyetiyle meskûndur. Havali-i dahiliyemizin tecezzi kabul etmez bir cüz'üdür. Trakya'nın aksam-ı mütebakiyesi için ârây-ı umumiyeye müracaat edilmesini, maa-l-memnuniye kabul edeceğiz. İstanbul bizimdir, bununla beraber payitahtın masuniyeti temin edilmek şartıyla Boğazlar'a ve Marmara'ya müteallik bir tarz-ı tesviyeyi kabule amadeyiz. (Aslından tayy edilmiş) Her zamandan ziyade kaniim ki, muharebe pahalı bir iştir. Harbin mucip olduğu fecayi ve

[891] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Mustafa Kemal Paşa'yı Medh ve Sena"*, 24 Şubat 1922, S.3284, s.2.
[892] Mülakatın yalnızca Anadolu Hareketi ile ilgili kısmı alınmıştır. Harbiye Nezareti'ndeki komisyonlar ve tahkikatlar için ilgili sayıya bkz. **Tevhîd-i Efkâr**, *"Harbiye Nazırı Ziya Paşa ile Mülakat"*, 31 Ağustos 1921, S.3109, s.2.

dehşetten müteessirim. Fakat elimizdeki silahları bila-harp teslim etmek bizim için büsbütün harap olmak demektir.

Eğer bizi rahat bırakırlarsa Harekât-ı Milliyemizle Türkiye'nin yeniden ihyasına çalışacağız. Meşrubat-ı küûliyenin men'-i fürûhtu hakkında şiddetli kanunlar tanzimi ile işe başladık, kumarı men' ettik.

Cemahir-i Müttehide'nin bize karşı ibraz-ı meveddete devam etmesini ve münasebat-ı tüccariyede bulunmasını arzu ederiz. Memleketimizde cumhuriyet tesisine kat'iyen taraftar olmamakla beraber Cemahir-i Müttefike kadar da muvakkarat olduğumuzu zann ediyoruz. Ben, bir reis-i cumhur olmak hevesinde değilim. (Aslından tayy edilmiş) Biz müttehidiz; Anadolu'da, hükümeti devirmeye çalışan (Enver'e taraftar) bir fırkanın mevcutiyeti doğru değildir.

Bolşeviklerle münasebata gelince, onlarla bir muhadenet mukavelesi imza ettik. Muahedenin başlıca maddelerinden biri, Bolşevikler'in memleketimizde propaganda ve tahrikattan ictinab edeceklerini amirdir. Çünkü Sovyet teşkilatı, bizim teşkilattan tamamen farklıdır."[893]

Bundan başka Anadolu'da düşmana karşı savaşan fedakâr insanların bir zamanlar Divan-ı Harbler'e verildikleri hatırlatılarak bu kişiler hakkında Divan-ı Harb'te ne gibi muamelelerin yapılacağına dair Divan-ı Harb-ı Örfi Reisi Hurşid Paşa'dan bir beyanat alınmıştır. Hurşid Paşa'nın beyanatı Tevhîd-i Efkâr'da şu şekilde yer almıştır:

"Evvelce Kuvay-ı Milliye ile alakadar oldukları ithamıyla birçok zevat, taht-ı tevkif ve muhakemeye alınmıştır. Bunlara aid muhakematın rü'yeti neticesinde bir guna cürümleri sabit olmadığından beraatlerine karar verilmiş ve tahliye-i sebilleri icra kılınmıştır. Halen bu gibi delaille mevkuf ve maznun olarak hiç kimse kalmamıştır.

Bugün için Anadolu'da düşman karşısında çarpışanlara atf-ı cürm etmek hatır ve hayale sığamaz. Fakat dün bunlara hasb-el zaman ve hasb-es siyase "mücrim" deniliyordu. Mazallah bir mağlubiyet halinde, yarın bunların yine mücrim telakki edilmeleri variddir. Divan-ı Harbimiz, bunların muhakemelerine dair olan nokta-i nazarını makamat-ı aidesine arz ve iblağ etmiştir. Üst tarafı hükümete aiddir.

---

[893] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Milli Kahramanımız Mustafa Kemal Paşa Diyor ki Yunanlılar'ı Anadolu'dan Def'e Kat'iyen Azm Ettim"*, 2 Eylül 1921, S.3111, s.1.

Divan-ı Harbimiz'in ilgası meselesi henüz mevzu-bahs olamaz. Bu mesele bazı Divan-ı Harbler'de müddet-i nizamiyelerini dolduran azaların tebdilinden galat olsa gerektir."[894]

C-SAKARYA ZAFERİ SONRASI ASKERİ VE SİYASİ GELİŞMELER

1-Mustafa Kemal Paşa'ya Gazilik ve Müşirlik Ünvanı Verilmesi (19 Eylül 1921)

Sakarya Savaşı sonrası İsmet ve Fevzi Paşalar, Meclis Başkanlığı'na 14 Eylül'de yolladıkları bir telgrafla zaferin kazanılmasında büyük fedakârlıklar yapan Başkumandan'a Müşirlik ve Gazilik ünvanının verilmesini önerdi. Aynı şekilde 19 Eylül'deki meclis toplantısında bu kez altmış sekiz imzanın olduğu bir kararname meclis başkanlığına sunularak Mustafa Kemal Paşa'ya Müşirlik ve Gazilik ünvanı verilmesi istendi. Sonuçta meclis bu önerileri onaylayarak Mustafa Kemal Paşa'ya Müşirlik ve Gazilik ünvanlarını verdi.[895]

Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta Gazilik ve Müşirlik ünvanlarının kendine verilmesinden şu şekilde bahsetmektedir: *"Efendiler, diğer bir vazifem de, ordu içinde, muharebe safları arasında bizzat muharebeye temas etmek ve bizzat mücadeleyi idâre etmekti. Bunu da istitââtım derecesinde, hatta bir kaza neticesi olarak sol kaburga kemiklerimden biri kırılmış olmasına rağmen, hüsn-i ifaya hasr-ı mevcudiyet eylediğimi zannederim. Sakarya Muharebesi neticesine kadar, bir rütbe-i askeriyeyi hâiz değildim. Ondan sonra, Büyük Millet Meclisi'nce Müşir rütbesiyle Gazi ünvanı tevcih edildi. Osmanlı Devleti'nin rütbesinin, yine o devlet tarafından alınmış olduğu malûmdur."*[896]

Tevhîd-i Efkâr ise bu konuyu okuyucularına şu sözlerle bildirmiştir: *"Mustafa Kemal Paşa'ya irade-i milliye ile Müşirlik paye-i refi'ası ve Gazi unvan-ı mefhareti tevcih edilmiştir."*[897]

---

[894] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Kuvay-ı Milliye Rüseası Hakkında Divan-ı Harb'teki Muamelat Ne Merkezde?"*, 6 Eylül 1921, S.3115, s.3.
[895] **TBMM Z.C.**, XII/I, s.263-264; Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, II, s.252.
[896] G.M. Kemal, **Nutuk**, s.383.
[897] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Milli Kahramanımıza Milletin Tevcih Etttiği Payeler"*, 26 Eylül 1921, S.3135, s.1.

2-Kars Antlaşması (13 Ekim 1921)

Kars Konferansı'na katılacak olan Sovyet Rusya, Azerbaycan Gürcistan ve Ermenistan heyeti temsilcileri 26 Eylül'de öğleden önce saat on bir buçukta hususi trenle Tiflis'ten Kars'a ulaşmıştı. Heyetler Sovyelerle Türkiye arasındaki mevcut dostluğa ve samimiyete layık merasimle karşılandılar. İstasyon Türk ve Sovyet bayraklarıyla donatılmıştı. Ziyaretleri ve istirahatleri sonrası aynı günde öğleden sonra saat yedi buçukta Kars Konferansı merasimle açıldı.[898]

Moskova Antlaşması, görüşmelerin temelini teşkil ediyordu. Türkiye'nin en çok önem verdiği konu, sınır meseleleri idi. Bu konuda, özellikle Gürcistan'ın güçlük çıkaracağı tahmin ediliyordu. Çünkü Gürcü Menşevik Hükümeti, Batum, Ardahan ve Artvin'i tahliye etmişti. Oysa şimdi, Gürcistan Bolşevik Hükümeti vardı. Türk Dış İşleri; Gürcistan, sınır meselesinde başarısızlığa uğradığından dolayı Moskova Antlaşmasıyla Türkiye'de kalan Artvin madenlerinden faydalanma hakkını isteyeceği endişesinde idi. Bu endişeyi arttıran bir husus da Rusya'nın bu madenlerden Çoruh Vadisi'ndeki bakır madenini istemesi ve bu istekteğinde kararlı görünmesiydi. Konferansta bu ölçüde bir güçlük çıkmamakla beraber, Gürcistan, Elviye-i Selase'de asar-ı atika araştırması yapmak hakkı ve Ermenistan da Kulp tuz madenlerinden faydalanmak hakkı üzerinde durmuştu.[899]

Ermeniler'in Rusya nezdinde girişimde bulunarak özellikle tuz madenlerinin bulunduğu Kulp ve tarihî Ani Harabeleri'nin Ermenistan'a bırakılmaları yönündeki sınır değişikliği talepleri görüşmelerin bir süre uzamasına neden olmuştur.[900] Bunlara karşılık, Türk Heyeti de Bakü petrollerinden pay istedi.[901] Epey bir çekişmeden sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti temsilcileriyle Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Hükümetleri temsilcileri arasında Kars Antlaşması Kars'ta 13 Ekim Perşembe günü öğleden sonra saat ikide merasimle imzalandı. Tevhîd-i Efkâr, antlaşmayı Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti namına Kazım Karabekir Paşa, Burdur Mebusu Veli,

---

[898] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Kars Konferansı Küşad Edildi"*, 3 Ekim 1921, S.3142, s.1; Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960, s.1001. Karabekir Paşa'nın verdiği tarih ve saatlerle gazetede yer alan haberdekiler tam bir uyum içindedir.

[899] Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, II, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1987, s.688-689; K. Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, s.1008-1010.

[900] K. Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, s.1010; Mehmet Okur, *"Gümrü, Moskova Ve Kars Antlaşmaları Çerçevesinde Ermeni Sorunu Üzerine Genel Bir Değerlendirme"*, **Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.8, Sonbahar, 2011, s.84. Rus Murahhası Ganyeski'nin Karabekir'den ricaları için bkz. K. Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, s.1010.

[901] S. Selek, **Anadolu İhtilali**, II, s.689.

Ankara'nın Bakü mümessilli Memduh Şevket ve Mümtaz Beyler, Azerbaycan Hükümeti namına Adliye Komiseri Behbud Şah Tahsinski, Gürcistan namına Harbiye Komiseri İlyada[902] ve Hariciye Komiseri Revaz[903] ve Ermenistan namına Hariciye Komiseri Kuzuyan[904]'ın imzaladığını Anadolu Ajansı'nın haberine dayanarak bildirmektedir.[905]

Tevhîd-i Efkâr'ın konuyla ilgili verdiği başka bir önemli haber bir Ermeni Gazetesi olan Çağadamard'dan bilgiler aktarmasıdır. Böylece karşı tarafta konuyla ilgili neler yazılıp çizilmiş anlayabiliyoruz. Tevhîd-i Efkâr'ın haberine göre Ermenistan'a yeni ulaşan bazı kimseler Çağadamard Gazetesi'ne Kars Konferansı hakkında şu bilgileri vermişti:

"─Kars Konferansı ne gibi neticeler verdi?

─Mukaddema herkes Kars Konferansı hakkında gayet nikbin idi. Ermeni Bolşevikleri ba-husus "Taşnak" Hükümeti'ni ıskat edip Türkler'e muavenet gösterdikleri için büyük ümitler beslemekte idiler. Ermeniler ümit ediyorlar idi ki Rusya Türkler'den Kars'ı istirdad edip Ermeniler'e iade edecektir. Fakat konferans esnasında Türkler hiçbir müsaadede bulunmadıkları gibi Kars'ı iadeden de imtina ettiler."

"Türkler Kafkasya ve Rusya'nın ahval-i hazırasına kâmilen vakıf olduklarından taleplerinde ısrar eylediler. Ruslar ise Türkler ile kat'-ı münasebat edecek yerde, Rusya'nın Romanya veyahut Lehistan ile harp ettiği ve Kafkasya'daki kuvvetlerini mezkûr cephelere nakl eylediği takdirde Kazım Karabekir Paşa kıtaati tarafından Kafkasya'nın muvakkaten işgâlini teklif etti."

"Kazım Karabekir Paşa bu teklifi dahi kabul etmemiştir. Zira Türkler Rusya'nın böyle bir muharebeye girişeceği sırada Bakü'ye doğru yürümek tasavvurundadırlar."

"Rus murahhasının teklifi üzerine bir "Şark Konferansı" akd edilecektir. Bu yeni konferansa şarkta bütün milletler iştirak edeceklerdir."[906]

Ermeniler'in düşünceleri bu şekilde olmakla beraber Rus temsilcisi Ganyeski'nin ısrarlarıyla ve Erivan'daki açlık ve sefaletten dolayı Türk Heyeti,

---

[902] Karabekir'in eserinde *"İlyava"* şeklinde geçmektedir. (K. Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, s.1017.)
[903] Karabekir'in eserinde Gürcistan Hariciye Komiseri'nin adı *"Şuanidze"* şeklinde geçmektedir. (K. Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, s.1017.)
[904] Karabekir'in eserinde Ermenistan Hariciye Komiseri'nin adı *"Aşkınaz Muradyan"* şeklinde geçmektedir. (K. Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, s.1017.)
[905] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Kafkas Cumhuriyetleriyle Türkiye Arasında Kars Konferansı'nda Tanzim Edilen Muahedename 13 Teşrin-i Evvelde İmzalandı"*, 20 Ekim 1921, S.3159, s.2.
[906] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Kars Konferansı Hakkında Ermeniler Ne Diyor?"*, 20 Ekim 1921, S.3159, s.2.

Ermenistan'a bir miktar erzak göndermeye razı olmuştu.[907] İşte bu yardımın ilerleyen zaman içinde Tevhîd-i Efkâr'ın bir yayınında *"Türk'ün Ulüvv-ü Cenabı"* başlığı altında yer aldığını görüyoruz. Sözkonusu haberde Ermenistan'da açlığın hüküm sürdüğü şu acı ifadelerle anlatılmaktaydı: *"Paçavralara sarınmış çocuklar ve kadınlar gıdalarını karlar içinde aramaktadırlar. Ahiren Ankara Hükümeti ahalinin iaşesi için yirmi dört vagonluk erzak göndermiştir. Anadolu'dan me'kulat irsaline devam edilmediği takdirde bu kış binlerce biçare açlıktan helak olacaktır."*[908]

Türkiye'nin ilerleyen zaman içinde sadece Ermenistan'a değil aynı zamanda aç Rus çocuklarına yardım ettiğini görmekteyiz. Anadolu Ajansı sözkonusu yardım kararından şu şekilde bahsediyordu: *"Büyük Millet Meclisi Rusya'da açlıktan muztarib çocuklardan bir kısmının himaye ve iaşesi hakkında Burdur Mebusu İsmail Subhi Bey tarafından dermeyan edilen teklifi kabul etmiş ve bu husus ile meşgul olmak üzere bir encümen teşkilini kararlaştırmıştır."*[909]

3-Ankara Antlaşması (20 Ekim 1921)

Ankara Antlaşması'nın hemen öncesinde iki tarafın karşılıklı olarak esirleri serbest bırakmalarının bu antlaşmada etkisi büyüktü. Tevhîd-i Efkâr'ın yayınlarında esirlerin mübadelesi şu şekilde bildirilmişti: *"Anadolu'da taht-ı nezarette bulundurulan Fransız üserasından bir kafile Ankara'dan Antalya'ya hareket etmiştir. Üsera oradan Marsilya'ya müteveccihen vapura rakib olacaktır."*[910]

Aynı şekilde Fransız tarafından şu bilgiler gelmekteydi: *"Fransız üseranın tahliyesi üzerine General Gouraud, Türk üseray-ı harbiyesiyle mevkufin-i siyasiyesinin derhal tahliyesini emr etmiştir."*[911] Tevhîd-i Efkâr, Avrupa gazetelerinde Fransız esirlerin tahliyesinin Fransız kamuoyunda ve basınında olumlu bir etki yarattığından söz ederek bu anlaşmanın daha büyük bir anlaşmaya başlangıç olmasının temenni edildiğini yazıyordu.[912] Nitekim bunda haksız çıkmadı.

---

[907] K. Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, s.1010.
[908] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Ankara Aç Ermenistan'a Erzak Veriyor"*, 11 Şubat 1922, S.3271, s.2.
[909] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Aç Rus Çocukları'na Anadolu'nun Muaveneti"*, 7 Nisan 1922, S.3326, s.3.
[910] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Üsera Mübadelesi"*, 11 Ekim 1921, S.3150, s.3.
[911] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Üseranın Tahliyesi"*, 11 Ekim 1921, S.3150, s.3.
[912] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Üseranın Tahliyesi Fransızlar'ı Memnun Etti"*, 15 Ekim 1921, S.3154, s.1.

Sakarya Zaferi kazanıldıktan 1 hafta sonra 21 Eylül 1921'de Fransa Hükümeti adına F. Bouillon Ankara'ya geldi.[913] Görüşmeleri Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey idare ediyor, ara sıra oturumlara Mustafa Kemal Paşa katılıyordu. Misak-ı Milli sınırları üzerinde önemle duruluyordu. F. Bouillon kapitülasyonlar konusunda direnince, Yusuf Kemal Bey, *"kapitülasyonlar kaldırılmadıkça, Büyük Millet Meclisi Hükümeti kılıcını kınına koymaz"* dedi.[914] Ankara Antlaşması 20 Ekim 1921 günü zorlu görüşmelerden sonra Yusuf Kemal Bey ile Franklin Bouillon tarafından imzalandı.

Velid Ebuzziya, Ankara Antlaşması'nı büyük bir başarı olarak görerek şu değerlendirmelerde bulundu: *"Ankara ile Fransa Hükümeti arasında akdine epey zamandan beri intizar edilen itilaf nihayet bir emr-i vaki oldu… Bilâ-mübalağa denilebilir ki bu itilaf şark sulhü meselesinde yeni bir devre küşad eden bir siyasi hadisedir. Denilebilir ki bu itilafla şarkta sulhe doğru, ilk esaslı hatve atılmıştır… Harb-i umumide hal-i muhasamada bulunduğumuz büyük devletler içinde Fransa, herkesten evvel ve herkesten ziyade Türk'ün kıymetini, şarktaki ehemmiyetini, Türk'ün hakkı tasdik edilmeyince şarkta sulh ve sükûnet takarrür edemeyeceğini takdir etmiş ve nihayet bütün cihana numune-i imtisâl olacak bir cesaret-i medeniye ve hürriyet-i vicdan ile bu takdirinin eser-i fiilisini göstermiş ve yine herkesten evvel Türk'e elini uzatarak şu müşkil anlarda bizimle akd-i itilaf eylemiştir… Bu itilafın bizim nokta-i nazarımızdan ehemmiyetine gelince evvel-emirde Fransa ile şerait-i hazıra içinde akd-i itilafa muvaffak olmamız, Anadolu'nun girişmiş olduğu mücahede-i muazzamada ne kadar haklı olduğunun yeni ve bariz bir delilidir. Çünkü şurasını hakku'l insaf itiraf eylemek lazımdır ki büyük devletleri bizimle uyuşmaya sevk eden sebeplerden biri de Türk Milleti'nin girişmiş olduğu mücahede-i istiklalde gösterdiği fevkalade kabiliyet-i hayatiyedir. Malum olduğu üzere ancak kuvveti olanlar; tehlikeli ve mühim zamanlarda büyüklük gösteren milletlerdir, ki celb-i hürmet ve muhabbet ederler ve yalnız böyle kendi kendini idareye, mevcutiyetini muhafazaya liyakatini olduğunu ispat edenler dost ve müzahir bulabilirler. Eğer biz Yunanistan'a karşı girişmiş olduğumuz mücahedede muvaffak olmasaydık ezilmiş, perişan olmuş, anayurdunu idareden aciz kalmış bir millet olurduk, böyle aciz milletlerle ise akd-i rabıtaya kimse rağbet göstermezdi."*[915]

---

[913] Yusuf Hikmet Bayur, **Türkiye Devleti'nin Dış Siyasası**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1973, s.103.
[914] F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.373.
[915] Velid Ebuzziya, *"Bend-i Yevmi: Türk-Fransız İtilafı"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 24 Ekim 1921, S.3163, s.1.

Tevhîd-i Efkâr, Fransa ile ananevi Türk dostluğunun önemli bir adımı olan Ankara Antlaşması'nın *"gerek hudud meselesinde, gerek bizim için gayr-ı kabil-i kabul bir esaret-i iktisadiye demek olan mıntıka-i nüfuz bahsinde"* ısrar edilmeyerek imzalandığını ve Ankara Hükümeti'nin bazı fedakârlıklarda bulunmakla beraber Misak-ı Milli'yi büyük oranda muhafaza ettiğini yazmaktadır. Ankara Antlaşması'nın tatbiki konusunda ise İtilaf Devletleri ile Türkiye arasında resmen barış yapılıncaya kadar, Türkiye-Fransa ilişkilerinin Mondros Mütarekenamesi şartları dairesinde yürüyeceği ve antlaşmanın barış imzalandıktan sonra resmen yürürlüğe gireceği bilgisi verilmektedir.[916]

Ankara Antlaşması hakkında Tevhîd-i Efkâr'da göze çarpan bir başka haber antlaşmanın maddeleridir. Tevhîd-i Efkâr, bir haberinde antlaşma maddelerinden 9.maddeyi vererek şu sözlerle değerlendirmekte ve övmektedir:

"Madde 9-Sülale-i Osmaniye'nin müessisi Sultan Osman'ın büyük pederi Süleyman Şah'ın Caber Kalesi'nde kâin ve Türk Mezarı namıyla maruf merkadi müştemilatıyla beraber Türkiye'nin malı olarak kalacak ve Türkiye orada muhafızlar ikame ve Türk bayrağı keşide edebilecektir."

"Türkiye-Fransa İtilafnamesi'nin 9.maddesi, Caber Kalesi'nin bize aidiyetini tasdik ediyor. Devletimizin teşekkülüne takaddüm eden vukuat-ı tarihiye ile mâl-a-mâl ve her Türk'ün hafızasında menkuş olan Caber Kale'de ve ilk padişahımız Sultan Osman'ın büyük pederi Sülayman Şah Bin Kaya Alp'in merkad-ı mübarekinde yine pür-şeref ve satvet sancağımız temevvüc edecek, Arap toprağında kalan Türk Mezarı'nı muhafaza etmek şerefi yine Türkler'e ait olacaktır."

"Anadolu zimamdaranı, bu suretle siyasi, iktisadi mesaili hallederken milli ve tarihi bir abide ve hatırayı da unutmamışlar, Türk'ün mezarını Türkiye'den ayırmamanın çaresini bulmuşlardır ki fedakâr Anadolu için bu da ayrıca şayan-ı takdir bir muvaffakiyet teşkil eder."[917]

---

[916] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Türkiye-Fransa İtilafnamesi'nde Menatık-ı Nüfuz Usulü Yoktur"*, 24 Ekim 1921, S.3163, s.1.

[917] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Caber Kale'deki Türk Mezarı Türk Kalacak"*, 6 Kasım 1921, S.3176, s.1. Aynı sayfada Türkiye-Fransa İtilafnamesi tam metin olarak aynen verilmiştir.

4-Türk-İngiliz Esir Mübadelesi (23 Ekim 1921)

Sakarya Savaşı'nın sonuçlarından biri İngilizlerle yapılan esirlerin değişimi anlaşmasıdır. Aslında bu konu 1921'de Londra Konferansı'nda gündeme gelen ama çözülemeyen bir konuydu. Ancak bu kez 29 Eylül 1921 tarihli TBMM gizli oturumunda esirlerin mübadelesi konusu yeniden gündeme getirildi ve Malta sürgünlerinin mübadelesi hakkında TBMM'nin hükümete tam yetki vermesiyle son buldu.[918] TBMM bu yetkisini İstanbul'daki temsilcisi ve Kızılay Başkan Vekili Hamit Bey'e verdi. Hamit Bey'in Sir H. Rumbold ile yaptığı görüşmeler sonucunda Anadolu'daki İngiliz esirleri karşılığında Malta'daki Osmanlı vatandaşı esirlerin değişimi 23 Ekim 1921'de kabul edildi.[919]

Tevhîd-i Efkâr'daki haberlerden anladığımız kadarıyla bazı İngiliz esirleri on gün önceden zaten İnebolu Limanı'na getirilmiş ve uzak yerlerdeki diğer İngiliz esirleri hızlı vasıtalarla yola çıkarılmıştı. Böylece bütün İngiliz esirleri İnebolu'da toplandıktan sonra Malta'daki Osmanlı vatandaşları İnebolu Limanı'na nakledilerek İngiliz esirleriyle mübadele olunacaklardı. Oryant Niyuz[920] Gazetesi Ankara Hükümeti ile yapılan *"itilafname mucibince Milliyetperverler tarafından tahliye olunan yirmi beş İngiliz esiri"*nin İnebolu'ya ulaştığını bildirmekteydi.[921] Tevhîd-i Efkâr'a göre; Malta'daki Osmanlı vatandaşları bir İtalyan vapuru ile hareket etmek üzere İstanbul'dan geçerek İnebolu'ya gidecek ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinden gelen İngiliz esirleri ile mübadele edilecekti.[922]

31 Ekim 1921'de Malta'dan İnebolu'ya gelen gemiler limanda demirledi.[923] Tevhîd-i Efkâr'da bu olay şöyle haberleştirildi: *"Malta'daki vatandaşlarımız Kastamonu'ya muvasalat eylemişlerdir... Çanakkale ve Kafkasya Kahramanları Cevad ve Yakup Şevki Paşalarla Azerbaycan Ordusu'nda mirlivalığa terfi eden Mürsel ve Doktor Abdüsselami Paşalar ve sonra Hamidiye Kahramanı Bahriye Nazır-ı Esbakı ve Kuvay-ı Milliye'nin ilk müessislerinden bulunan Rauf Bey, sabık Karesi Mebusu Hüseyin Kadri Bey misafirlerimiz arasında idi. Misafirlerimize sultani talebesinden Şefik Efendi*

[918] **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, I/13, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, 242-245.
[919] Mesut Çapa, *"Sakarya Savaşı'ndan Sonra İmzalanan Türk-İngiliz Esir Mübadelesi Anlaşmasının Uygulanması Ve Belgeler"*, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Mayıs 1989, S.3, s.403-404.
[920] İngilizce bir gazete. (A. A. Gazel ve Ş. Ortak, *"İkinci Meşrutiyet'ten 1927 Yılına Kadar…"*, s.247.)
[921] **Tevhîd-i Efkâr**, *"İngiliz Üserası İnebolu Limanı'nda"*, 13 Ekim 1921, S.3152, s.1.
[922] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Malta Üserası'nın Şehrimizden Müruru Karibdir"*, 17 Ekim 1921, S.3156, s.1.
[923] M. Çapa, *"Sakarya Savaşı'ndan Sonra İmzalanan Türk-İngiliz…"*, s.409.

"Hoşgeldiniz! Aziz misafirlerimiz!" hitabıyla başlayan beliğ ve ateşeyn bir nutuk irad etti. Cevad Paşa, bu genç mektepliye verdiği veciz cevabında gösterdikleri büyük alakadan dolayı teşekkür ve "vatanın i'tilası uğrunda sizlere düşen vazife daha büyüktür" dediler ve kemal-i hararet ve şiddetle alkışlandılar."[924]

Anadolu Ajansı'nın verdiği bilgilere göre Malta'dan gelen vatandaşların ilk kafilesi 12 Kasım'da Ankara'ya ulaşmıştı. Gelenler arasında Cevat, Yakup Şevki, Abdüsselam Paşalarla Rauf, Vasıf, Mürsel, Hüseyin Kadri, Nazım Beyler vardı ve Mustafa Kemal Paşa bunlar şerefine köşkte ziyafet vermişti.[925]

5-Türkiye-Ukrayna Dostluk Antlaşması (2 Ocak 1922)

Sovyet Rusya'nın Kızılordu Başkumandan Yardımcısı ve Ukrayna Harbiye Komiseri General Frünze'yi 25 Kasım 1921'de Ankara'ya göndermesi ve Frünze'nin Ankara'daki faaliyetleri büyük dostluk gösterilerine vesile olmuştu. Son derece hareketli geçen bu görüşmeler sonucunda Türk-Sovyet ilişkileri Ukrayna vasıta edilerek 2 Ocak 1921'de bir dostluk antlaşmasıyla kuvvetlendirildi.[926]

Tevhîd-i Efkâr, bu antlaşmaya ilk sayfasında ayrıntılı olarak yer vermiştir. Gazete, antlaşmanın ilanını ve verilen nutukları şu şekilde okuyucularına aktarmıştır: *"Türk-Ukrayna Uhuvvet ve Muhadenet Ahdnamesi dün akşam saat beş buçukta Hariciye Vekâleti'nde merasim-i mahsusa icra edilmeksizin T.B.M. Meclisi Hükümeti namına Hariciye Vekili Yusuf Kemal, Ukrayna Hükümeti namına da General Fürünze tarafından imza edilmiştir. Mühürler sefaret başkâtibi Mösyö Sakalof ve Rauf Bey tarafından vaz' ve tatbik olunmuştur… Yusuf Kemal Bey bir nutuk irad ederek demiştir ki:*

"Muahedenamenin imzası her iki hükümet arasındaki dostluğa resmi ve kat'i bir şekil ve mahiyet vermektedir. Namdar Ukrayna Ordusu'nun Başkumandanı General Fürünze'nin Türkiye Ukrayna Muahedesi'ni tanzime memur olduğunu işitince sevinmiştik. Şimdi haklı olduğumuzu görüyoruz."

---

[924] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Malta'daki Vatandaşlarımız Kastamonu'da"*, 14 Kasım 1921, S.3184, s.4.
[925] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Malta'dan Gelen Vatandaşlar Ankara'da"*, 18 Kasım 1921, S.3187, s.2. Tevhîd-i Efkâr, başka bir haberinde Malta'dan gelen bir kısım vatandaşların ise daha önceden Ankara'ya ulaştığını şu şekilde bildirmektedir: *"Ahiren Malta'dan Anadolu'ya azimet eden vatandaşlarımızdan bir kısmı 6 Teşrin-i Sani tarihinde Ankara'ya muvasalat etmişlerdir."* (**Tevhîd-i Efkâr**, *"Malta Mevkufları Ankara'da"*, 9 Kasım 1921, S.3179, s.3.)
[926] S. Selek, **Anadolu İhtilali**, II, s.686-687.

"İyi ve fena günlerimizde aynı samimiyet devam edecektir. Muahedenin imzası dolayısıyla dostumuz Ukrayna Hükümet ve milletinin saadetini temenni ederim."

"Yusuf Kemal Bey'in nutkunu Hariciye Umur-u Siyasiye Müdürü Hikmet Bey Fransızca'ya tercüme etmiştir. General Fürünze Yusuf Kemal Bey'in nutkuna mukabele ederek "girdiğimiz devrin ehemmiyetini takdir ediyorum. Türkiye vüs'at-i nazar gösterdi. Muahede mukarenetimizin ilk adımıdır" demiştir."[927]

Ukrayna ile imzalanan bu antlaşma ilerleyen zaman içinde Türkiye-Ukrayna ilişkilerini geliştirmiştir. Örneğin Ukrayna Cumhurbaşkanı Rakovsky, B.M. Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgrafname göndermiş ve bu telgraf mecliste okunarak alkışlar arasında buna bir cevap yazılmasına karar verilmişti. Rakovski'nin telgrafı aynen şöyleydi:

"Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne Ukrayna Sovyet Hükümeti murahhas-ı fevkaladesi General Fürünze'nin Ankara'da bulunduğu esnada tanzim edilen itilafname ile kendisine karşı gösterilen mihman-nüvazlığa kesb-i ıttıla edilmiştir. Ukrayna merkez icra komitesi bu hususdaki memnuniyet-i amikamızı taht-ı riyasetinizde bulunan Türkiye Millet Meclisi'ne iblağ ve bütün Ukrayna ahalisinin ve hükümetinin işbu itilafnameye sadakat-i tamme ile merbut olacağını beyan eyleriz. Bütün müşkilata rağmen girişmiş olduğunuz davay-ı millinizde muvaffakiyet-i kat'iyeyi ihraz etmenizi temenni ve ihtiramat-ı faikamızın kabulünü rica eyleriz.

Merkez İcra Komitesi Reisi Rakovski"[928]

6-Türk Ordusu ile TBMM Hükümeti'ne Yurtiçi ve Yurtdışından Yapılan Maddi-Manevi Yardımlar

Sakarya Savaşı'ndan sonra hem orduya hem TBMM Hükümeti'ne yapılan yardımlar o kadar artmıştır ki buna bu çalışmada yer vermemek olmazdı. Hatta bu konuda gazetede yazılanlar başlı başına bir tez konusu olabilirdi. Çünkü Sakarya Savaşı'ndan Büyük Taarruz'a kadar hemen hemen her gün Tevhîd-i Efkâr bu konuda mutlaka en az bir haber vermiştir. Öyle ki bazı yardımlar Tevhîd-i Efkâr vasıtasıyla yapılır olmuştu.

[927] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Türkiye-Ukrayna Muahedesi İmzalandı"*, 4 Ocak 1922, S.3234, s.1. Muahede metni daha sonra 9 Ocak'taki sayıda gazetede tam sayfa olarak yayınlanacaktır. (**Tevhîd-i Efkâr**, 9 Ocak 1922, S.3238, s.1.)
[928] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Rakovski Beyan-ı Sadakat Ediyor"*, 24 Şubat 1922, S.3284, s.1.

Şüphesiz bu yardımlar bize Büyük Taarruz'un arkasındaki gücün ne olduğunu göstermesi bakımından çok önemlidir. Ancak ne yazık ki bugüne kadar hiçbir kitapta Sakarya Savaşı'nın sonuçları ve Büyük Taarruz'un arkasındaki itici kuvvetin bu olduğu hakkında başlık atılmasını bırakın fazla yazılan çizilen bir şey olmadı. Herkesin bildiği bir kaide vardır; savaş, maliyet ister, bu maliyetten başka kanını çekinmeden dökecek cesur asker ister. İşte bu konuya yer vererek bu boşluğun biraz olsun doldurulacağı kanaatindeyiz.

a)Yurtiçinden Yapılan Maddi-Manevi Yardımlar

Tevhîd-i Efkâr'ın yurtiçindeki yardım teşviklerine Sakarya Savaşı sırasında biraz değinmiştik. Özellikle İstanbul halkının Türk Ordusu'na yardımı hususunda gazete canla başla çalışıyordu. Öyle ki bir yazıda günde iki sigara eksik içmenin 1 kuruş tasarruf ettirdiğini ve İstanbul'da bütün sigara içen Müslümanlar günde 1 kuruş tasarruf ederseler ayda en az 150 bin lira birikeceğinin hesabını yapmıştı.[929] Tevhîd-i Efkâr, özellikle İstanbul'un zenginlerine çağrıda bulunuyor ve her fırsatta fakir kesimden gelen yardımları onların yüzüne vurmaktan çekinmiyordu. En ufak bir yardımı bile gazetede haber yapıyordu. Bu haberlerden birinde Sinan Paşay-ı Atik Mahallesi'nin Demirciler Sokağı'nda oturan *"Şirvanlı malul Hasan Baba"* isminde yardıma muhtaç bir fakirin 100 kuruşu gazilere çamaşır almak üzere Hilal-i Ahmer'e verdiği yazılarak zenginler *"bu fakir Hasan Baba'nın kalb-i hamiyetine malik olsalardı Anadolu gazileri şimdi en küçük bir şeye bile muhtaç olmazlardı"* denilmekteydi.[930]

Tevhîd-i Efkâr'da yer alan ilginç bir başka haber küçük bir kız çocuğunun yardımının İstanbul halkına örnek olarak gösterilmesiydi. Söz konusu haber şöyleydi:

"Dün matbaamıza bir yavrucuk geldi. Sabık Sivas Mebusu Rahmi Bey'in kerimesi olan bu mini mini hanım kızın[931] elinde tamamen dolmuş bir de kumbara vardı. Heyet-i tahririyemizin[932] odasına giren bu küçük yavru kumbarasında toplanmış olan paraları Mustafa Kemal Paşa'nın yaralı askerlerine vermek istediğini söyleyerek bize

[929] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Günde İki Sigara Eksik İçsek Anadolu'ya Ayda Lâ-akall 150,000 Lira İane Gönderebiliriz!"*, 6 Ekim 1921, S.3145, s.1. Bu ilginç tespit ve hesaplama, yuvarlak hesap yapılmış olup bu hesabın nasıl yapıldığıyla ilgili ayrıntılı bilgi aynı yazıda verilmektedir.
[930] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Bir Fakirin Zenginlere Verdiği Ders-i Hamiyet"*, 3 Ekim 1921, S.3142, s.4.
[931] *"Şeyma Rahmi"* isimli kız çocuğunun resmi gazetede yayınlanarak vatandaşlar yardıma teşvik edilmiştir.
[932] Yazı işleri.

teslim etti. Küçücük kalbinde büyük bir hamiyet taşıyan Şeyma Rahmi Hanım'a Mustafa Kemal Paşa'nın yaralı askerlerine neden para vermek istediğini sorduk."

"Küçük hanım, kendi yaşındaki çocuklara has safvet-i masumane ile:

─Onları severim de onun için, dedi.

─Peki, dedik; bu para ile gözünü kapayıp açan bir taş bebek, büyük bir lastik top, kendi kendine yürüyen makineli bir otomobil alıp oynasanız daha iyi değil mi?"

"Kendisine hatırlattığımız bu oyuncak isimlerini dikkatli dikkatli dinleyen hanım kız masumane samimiyeti ile bize şu cevabı verdi:

─Onlar yaralı ben bebeği ne yapayım.."

"Henüz beş yaşında bulunan bu yavrunun kalbinden doğan büyük sözler bizi hayretler içinde bıraktı. Cephedeki yaralı gazileri düşünen bu hamiyetli ve küçücük vatanperverin bize teslim ettiği kumbarayı açtık. Nikel onluk, yirmilik ve kuruşlardan mürekkep 117,5 kuruş kıymetinde bir hazine çıktı, bu parayı Anadolu'daki yaralı gazilerin ihtiyacatına sarf edilmek üzere Hilal-i Ahmer'e tevdi ettik."

"Ne olurdu; şu küçücük kalbindeki hamiyetin yarısı olsun, her ay süsleri için yüzlerce liralarını Beyoğlu'nun Yunan Ordusu'nu besleyen hain ticarethanelerine dökenlerde bulunsaydı…."[933]

İstanbul halkından başka Türk Ordusu'na yardım edenler arasında Rum vatandaşlar vardı. Belki bu bize inanması güç geliyor ki Tevhîd-i Efkâr da başlangıçta bu yardımların ilkini garip bulmuştu ama gerçekten Rumlar'dan Türk Ordusu'na yardım edenler bulunmaktaydı. Bunlardan ilki garip olarak karşılanan Giresunlu bir Rum'un şu yardımıydı: *"Ahiren Rusya'dan şehrimize iltica eden Hiralambo isminde Giresunlu bir Rum, Hilal-i Ahmer Merkez-i Umumisi'ne tahriren müracaat ederek evvelce on milyon altın rubleye aldığı ve elyevm otuz milyon ruble kıymetinde olan emlakının dörtte üçünü Mustafa Kemal Paşa'nın askerlerine, dörtte birini de fakir Rus çocuklarına teberru ettiğini bildirmiştir."*[934] Bu Rum vatandaşın yardımını bir fabrikatör olan başka bir Rum vatandaşın şu yardımı izledi: *"Hilal-i Ahmer Merkez-i Umumisi'nden: Midilli ahalisinden fabrikatör Pinayot Hacı Vasilo Efendi tarafından beray-ı muavenet ilk taksit*

[933] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Bir Masumun Hamiyeti"*, 15 Nisan 1922, S.3334, s.1.
[934] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Garib Bir Teberru'!"*, 21 Aralık 1921, S.3220, s.1.

olarak on liray-ı Osmani teberru kılınmıştır. Mümaileyhin izhar eylediği hissiyat-ı insaniyetkaranesinden dolayı teşekkür olunur."[935]

İstanbul halkı artık küçüğünden büyüğüne kadar yardıma başlamıştı ve hatta Rum vatandaşlar bile Türk Ordusu'na yardım ediyordu. Bu yardımlara tabiki TBMM mebusları sessiz kalamazdı ve kalmadı. Mebuslar, 1922 yılının Şubat ayı maaşlarını hepbirlikte Türk askerine hediye etmişlerdi.[936] Bunu Türk Ordusu'ndaki askerlerin maaşlarına zam yapılması hakkındaki karar izledi. B.M.Meclisi, tahsisat-ı fevkalade kanununa zeyl olarak şu maddeleri kabul etti:

"1-Bilumum silah-endazların 25 Teşrin-i Evvel 1336 tarihli kanundan evvelki maaş-ı aslilerine işbu maaş-ı aslilerinin dört misli, tahsisat-ı fevkalade olarak zammiyat verilir.

2-İşbu asıl ve zemaimden bir şey kat' ve tevkif olunmaz.

3-25 Teşrin-i Evvel 1336 tarihli kanunun beşinci maddesi mülgadır."[937]

Artık Türkiye'de her kesimden insan Türk Ordusu'na karşı inanılmaz bir yardım yarışına girmişti. Bu yarışa geç de olsa Osmanlı Hanedanı'nının katıldığını Tevhîd-i Efkâr'ın yazılarından okumaktayız. Gazete, Hanedan'ın bu yardımlara katılmasını son derece olumlu karşıladı. Sözkonusu yardımlardan ilk gözümüze çarpan Şehzade Selim Efendi'nin Anadolu gazilerine 1000 lira bağışlamasıydı. Tevhîd-i Efkâr bu yardımın önemini şu şekilde anlatmaktaydı: *"Anadolu'ya şimdiye kadar İstanbul'un halk kitlesi azami muavenet etmekte, malen ve canen elinden gelen fedakarlığı ifa eylemekte idi. Bu hizmet ve muavenetin yalnız sevgili ve vatanperver halkımıza münhasır olmayarak daha yüksek tabakanın da şimdiye kadar gösterilmiş olan misallere imtisal eylemeye başlaması vahdet-i milliyemizi temine doğru atılmış yeni bir hatve demektir, ki bunun da bilhassa halk tarafından hüsn-ü telakki edileceğine şüphe yoktur."*[938] Şehzade Selim Efendi'nin yardımlarına bir süre sonra Veliaht Abdülmecid Efendi'nin yardımı eklendi. Hilal-i Ahmer Mecmuası'ndaki yazıya göre *"Hilal-i Ahmer Cemiyeti Reis-i Fahrisi Veliahd-ı Saltanat Abdülmecid Efendi Hazretleri'nin, Türk ressamları sergisinde teşhir etmekte oldukları iki kıymettar levhalarının piyangoya vazıyla hasılatının Hilal-i Ahmer ile*

[935] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Midillili Bir Rum'un Teberru'u"*, 10 Ocak 1922, S.3239, s.4.
[936] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Mebuslarımızın Kahraman Ordumuza Bir Hediyesi"*, 28 Şubat 1922, S.3288, s.1.
[937] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Milli Ordu da Silah-Endaz Efradın Maaşları Tezyid Edildi"*, 23 Mart 1922, S.3311, s.2. Kanunun tam metni için bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, I/18, TBMM Matbaası, Ankara, 1959, s..400.
[938] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Anadolu Gazilerimize 1000 Liralık Bir Teberru"*, 12 Mayıs 1922, S.3361, s.1.

*muhacirin-i islamiyeye münasafeten taksim edilmesini emr eyledikleri"*nden söz edilmekteydi.[939]

Şimdiye kadar yazdıklarımızdan anlaşılacağı üzere Büyük Taarruz'a kadar artık yurtiçindeki her çeşit zümre, grup ve tabakadan insan Türk Ordusu'na ve Türk muhacirlerine hızla artan bir yardım faaliyetine girişmişti. Bundan belki daha fazlası yurtdışından özellikle Müslüman milletlerden gelecekti.

b)Yurtdışından Yapılan Maddi-Manevi Yardımlar

Sakarya Savaşı'ndan sonra özellikle Hintli ve Mısırlı Müslümanların yardımlarının çok fazla olduğunu görüyoruz. Buna bir de yurdışındaki çeşitli yerlerde yaşayan gurbetteki Türkler'in ve diğer Müslümanlar'ın yardımı eklenmektedir.

Tevhîd-i Efkâr'da Hintli Müslümanlar'ın yardımından çok söz edilir. Mesela, Londra'da yaşayan Hint Hilal-i Ahmeri Reisi Seyyid Emir Ali İstanbul'daki felaketzede muhacirlerin ihtiyaçlarını karşılamak için Hint Hilal-i Ahmeri adına 500 İngiliz Lirası göndermişti. Türkiye'deki Hilal-i Ahmer de bu paranın muhacirlere ekmek olarak verilmesine karar vermişti.[940] Hint Hilafet-i İslamiye Komitesi üyelerinden İnayet Fahri, Hacı Sadık imzaları ile gönderilen bir mektupta komite tarafından yeniden Antalya Hilal-i Ahmeri adına on beş balya elbise, kumaş vs. gönderildiği bildirilmekte ve bunların dağıtımından bilgi alındığında daha pek çok yardımlarda bulunulacağı vaat edilmekteydi.[941] Mustafa Kemal Paşa, Hint Komitesi'nin daha önceden Anadolu muhacirlerine yaptığı yardımdan dolayı zaten kendilerine teşekkür etmişti.[942] Üstüne yeniden bir yardım yapmaları ve yine yardım yapılacağını vaat etmeleri takdire şayan bir hareketti. Tevhîd-i Efkâr, bir yazısında Hintli Müslümanlar'ın bu yardımlarından şu şekilde övgü ile söz etmekteydi: *"Hindli dindaşlarımızın, şu mütareke devresinde âlâmımıza iştirak, ıztıraplarımızı tehvin hususunda gösterdikleri şefkat-ı insaniyetkaranenin ve muavenet-i alicenabanenin medyun-u şükranıyız."* Gerçekten Hintli Müslümanlar bu övgüleri hak etmekteydi. Çünkü tekrar tekrar durmadan yardım

[939] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Veliahd Hazretleri'nin Tabloları"*, 21 Ağustos 1922, S.3457, s.3.
[940] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Hind Hilal-i Ahmeri Muhacirine 500 İngiliz Lirası Gönderdi"*, 20 Kasım 1921, S.3189, s.1.
[941] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Hind Hilafet-i İslamiye Komitesi'nin Muaveneti"*, 10 Mart 1922, S.3298, s.1.
[942] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Mustafa Kemal Paşa'nın Hind Komitesi'ne Teşekkürü"*, 8 Mart 1922, S.3296, s.1.

ediyorlardı. Örneğin Hint Hilal-i Ahmeri Reisi Seyyid Emir Ali, Türkiye'deki Hilal-i Ahmer'e 1000 İngiliz Lirası daha göndererek yardımlarını tekrarlamıştı.

Tevhîd-i Efkâr bu yardımları *"Hind'in bu elemli günlerimizde uzattığı teselliyetkar dest-i şefkati Türk Milleti hiçbir zaman unutmayacaktır"*[943] sözleriyle öve dursun, Hint Müslümanları yardımlarına aksatmadan devam edecekti. Bombay'da çıkan Hilafet-i Osmaniye Gazetesi, 29 Haziran 1922 tarihli sayısında Hindistan Hilafet Cemiyeti'nin Anadolu mücahitlerine ve muhacirlerine olan yardımlarının bir özetini vermekteydi. Cemiyet tarafından gönderilen yardımlar şu şekilde sıralanmıştı:

"Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin emrine	*1,449,197 rupya*
İzmir Mazluminine	*605,447 rupya*
Türk Esirlerine	*35,575 rupya*
Muhacirin-i İslamiyeye	*53,304 rupya*
Yekûn	*2,143,523 rupya"*

Tevhîd-i Efkâr, 15 rupya 1 İngiliz Lirası olduğuna göre bu paranın 146 bin küsur İngiliz Lirası ettiğini hesaplamıştı. Mustafa Kemal Paşa, Hintli Müslümanlar'ın bu gayretini takdiren bir mektup göndermişti. Hilafet-i Osmaniye Gazetesi'nde yer alan ve Urdu dilinden tercüme edilen mektup şöyleydi:

"Bombay'da Hilafet Cemiyeti Reisi Efendi Hazretleri,

Hindistan Müslümanları kardeşlerimiz tarafından gönderilen mebaliği ahz ve tesellüm ettim. Bunların makbuzunu kemal-i şükran ve ihtiram ile takdim ediyorum. Hindistanlı kardeşlerimizin min-el-kadîm Türk kardeşlerine karşı göstermekte oldukları hissiyat-ı uhuvvet elhak şayan-ı iftihardır. Hindistan Müslümanları bu yardımlarıyla habl-i metin uhuvvete fiilen sarıldıklarını ve "müminlerin kardeşten başka bir şey olmadıkları" mealindeki ayet-i kerimeyi tahakkuk ettirdiklerini isbat edip Cenab-ı Hakk'ın rızay-ı sübhaniyesini ve Resulullah Efendimiz'in rızay-ı nebevisini kazanmışlardır. Bu münasebetle zat-ı alinize ve Hindistanlı kardeşlerimize en samimi teşekküratımı takdim ederim.

[943] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Hindli Dindaşlarımızın Mücahedemize Muaveneti"*, 12 Mayıs 1922, S.3361, s.1.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal"[944]

Hintli Müslümanlar'ın bu yardımlarına Mısırlı Müslümanlar da sessiz kalmadı. İskenderiye'de çıkan 27 Ekim 1921 tarihli Vadi'n Nil Gazetesi, Anadolu mücahitlerine yardım etmek için toplanan paranın 32 bin Mısır Lirası'na ulaştığını ve yardım toplanmasına devam edildiğini yazmaktaydı. Tevhîd-i Efkâr, o günün para farkıyla bu meblağın 230 bin lira ettiğini hesaplamaktadır.[945] Mustafa Kemal Paşa, Mısırlı Müslümanlar'ın yardımlarına kayıtsız kalmadı ve kendi imzasının olduğu bir mektubu Mısır Hilal-i Ahmeri'ne göndererek teşekkür etti. Sözkonusu mektup şu şekildeydi:

"Cemiyet-i muhteremelerince Anadolu harp mesaibzedeleri ihtiyacatına sarf olunmak üzere Dersaadet Hilal-i Ahmer Merkez-i Umumisi vasıtasıyla irsal olunan beş bin İngiliz Lirası mukabili otuz yedi bin iki yüz elli Osmanlı Lirası Hilal-i Ahmer Cemiyeti Ankara Heyet-i Murahhasası tarafından teslim edilmiştir."

"Mısırlı erbab-ı fütüvvet ve insaniyetin Türkiye'nin her uğradığı mesaib zamanında ibraz-ı muavenetten bir an hali kalmadığını bilir ve takdir ederim. Bu defa da cemiyet-i muhteremeleri vesatetiyle Anadolu muhacirin ve mezalimzadeganına vaki olan muavenet-i alicenabaneden dolayı teşekküratımın kabulünü rica ve gerek bu ianenin ve gerek temadi edecek muavenetlerin derhal mahalline masruf olacağını inba eylerim efendim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Baş Kumandan Mustafa Kemal"[946]

Mısırlı Müslümanlar'ın yardımları bu mektuptan sonra devam etti. Kahire'de çıkan El-Ahbâr Gazetesi 1 Mayıs 1922 tarihli sayısında fıtır sadakasının Anadolu Mücahitleri'nin yetimleri verilmesini destekleyerek *"şari'-ı eazmın zekâttan ve sadaka-i fıtrdan istihdaf ettiği maksatların iki suretle tahakkuk edeceğini çünkü bu suretle hem felaket-dide insaniyetine yardım edilmiş hem hukuk-ı meşruasını istirdad için mücadele eden dindaş mücahidlerin yetimlerine müzaheret edilmiş olacağını"* yazıyordu. Yine El-Ahbâr Gazetesi'ne gönderilen bir mektupta Mısır Mekatib-i Aliyesi/Cami'ül Ezher

[944] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Hind Müslümanları'nın Anadolu'ya Yardımı"*, 11 Ağustos 1922, S.3447, s.1.
[945] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Mısırlılar'ın Anadolu Mücahidinine Muaveneti"*, 21 Kasım 1921, S.3190, s.2. Bu yardım haberleri pek çok sayıda çıkmış olup sadece Mısırlılar'ın yardımlarına ilişkin gazetenin şu sayılarına bkz. **Tevhîd-i Efkâr**, 9 Aralık 1921, S.3208, s.4; **Tevhîd-i Efkâr**, 10 Aralık 1921, S.3209, s.1; **Tevhîd-i Efkâr**, 13 Aralık 1921, S.3212, s.1; **Tevhîd-i Efkâr**, 15 Aralık 1921, S.3214, s.1.
[946] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Mustafa Kemal Paşa'nın Mısırlılar'a Teşekkürü"*, 8 Ocak 1922, S.3237, s.2.

talebesinin Mısır'ın her yerinde bu harekete hizmet etmeleri için Prens Ömer Tosun Paşa başkanlığı altında bir heyetin kurulması teklif ediliyordu.[947]

Türkiye'ye Milli Mücadele sırasında çok uzaklardan bile yardım yapılmıştı. Bunlardan biri Arjantin'den yapılan yardımdı. Arjantin'nin yardımı hakkında Ankara'daki Hilal-i Ahmer Heyeti'nden bir kişi Ankara'daki basına şu bilgiyi vermişti: *"—Arjantin'de ve merkezi bulunan Buenos Ayres'te Türk menafiini himaye eden İtalyan Konsolosu Yuvakim Devaytoreldi[948] cenabları ile orada bulunan Türk, Müslüman muhtelif dindaş ve ırkdaşlarımız ve Arjantin erbab-ı cemiyeti ahiren bir Hilal-i Ahmer Heyeti teşkil etmişler ve Anadolu'daki mecruhinin tahfif-i alamı için bütün erbab-ı cemiyeti yardıma davet eylemişlerdir."* Tevhîd-i Efkâr'ın Arjantin'den yapılan yardım hakkındaki görüşleri aynen şöyleydi: *"Memleketimize pek uzak bir yerden gelen bu saday-ı insaniye karşı minnetdar kalmamak elden gelmez. Gönderdikleri beyannamelere bakınız, biri İspanyolca, diğeri Arapça'dır, her ikisi de kırmızı iki hilalle tezyin edilmiştir. Bize gönderilen mektuba nazaren Hilal-i Ahmer Heyeti teşekkül eder etmez derhal 5000 Peyso teberruatta bulunulmuş. Beher Peyso 4,5 Frank ettiği cihetle bu para bu günkü piyasaya nazaren 2500 Osmanlı Lirası tutuyor, para İstanbul'daki İspanyol Sefiri'ne gönderilmiştir. Tabii oradan bize irsal edilecektir."*

Arjantin'deki Müslüman ve Türkler sadece bu yardımla yetinmedi. İlerleyen zaman içinde daha büyük miktarda para yardımında bulunmaya devam etti. Tevhîd-i Efkâr bir sayısında Arjantin'deki Müslümanlar'ın faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi vererek Arjantin'deki Hilal-i Ahmer heyetinin isimlerini şu şekilde vermekteydi: *"Arjantin'in payitahtı olan Buenos Ayres'deki Müslümanlar tarafından teşkil edilen muavenet heyetinin ifa ettiği vazife-i vatanperverane pek ziyade şayan-ı şükrandır. Bu heyet, bidayet-i teşekkülünden itibaren mücahede-i milliyemiz için kıymettar hizmetlerde bulunmuş ve şimdiye kadar Ankara'ya 2 taksit 8515 Brezilya Pezatası göndermiştir. Yakında daha mühim miktarda mebaliğ de Ankara'ya gönderilecektir."*

"Heyet hummalı bir faaliyetle iane dercine devam ve Amerika'daki Müslümanları mücahede-i milliyemize muavenete teşvik etmektedir. Muavenet heyetinin

---

[947] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Mısırlı Dindaşlarımız Sadaka-i Fıtrı Eytam-ı Şühedamıza Verecekler"*, 11 Mayıs 1922, S.3360, s.1. Haber başlığının hemen altında *"İstanbul Müslümanları'nı da aynı suretle harekete davet ederiz"* yazılarak bilhassa zengin insanlar yardıma teşvik edilmektedir.

[948] Kızılay Derneği'nin başka bir çalışmasında *"Ditoralde"* diye geçse de gazetede bu şekil bir okuyuş mümkün görünmemektedir. Yine Mösyö Yuvakim gazetede İtalyan Konsolosu diye geçerken Kızılay'ın çalışmasında İspanyol Konsolosu olarak geçmektedir. (İsmail Hacıfettahoğlu, **Milli Mücadelede Hilal-i Ahmer**, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara, 2009, s.18.)

reisi Seyfeddin Bey isminde bir dindaşımızdır. Cemiyetin unvan-ı umumisi Cemiyetü'l Hilali'l Ahmeri'l Merkeziye olup heyet idaresinin esamisi ber-vech-i atidir:

"Reis Seyfeddin, reis vekili Necip, katib-i umumi Sadık Haşim, katib-i umumi vekili Hasan Dergel, sandık emini Said, sandık emini muavini Halid Beyler, azay-ı amilide Mahmud Meddah, Hamid İsa Murad, Mustafa, Mehmed Ahmed Osman Mansur, Ahmed Hadid, Salih Cuma, Abdusselam, Abbas Necibeddin, Mustafa İsmail, Mehmed İsmail ve Mahmud Mustafa Beyler'den ibarettir."[949]

Sakarya Savaşı'ndan sonra oluşan olumlu havanın etkisiyle Amerika'dan yardım gelmeye başladı. Özellikle Amerika'daki Müslüman ve Türkler ellerinden geldiğince yardım gönderdi. İstanbul'daki muhacirleri ta Amerika'dan düşünen insanların olması gerçekten duygulandıran bir hadisedir. Çünkü bu insanlar Amerika'ya hayatlarını kazanmak için gitmişti ama İstanbul'daki Müslüman muhacirleri, Dar'ül Eytamlar'daki yetimleri, Anadolu'daki gazileri, düşman karşısındaki mücahitleri düşünmekten geri durmamıştı. Bu cümleden olarak Amerika'dan yapılan bir yardım Tevhîd-i Efkâr'a mektupla gönderilmiş ve gazete mektupla beraber gönderilen çeki de yayınlamıştı. İbrahim Emin isimli bir Müslüman tarafından gönderilen mektupta şöyle yazıyordu:

"Şikago, 3 Teşrin-i Sani 1921

Muhterem Bey Efendi

Mektubumuza leffen 289 Dolarlık bir çek muhacirin komisyonu namına gönderiyoruz. Lütfen gazetenizle iane veren hamiyetli vatandaşlarımızı ilan buyurunuz. Bu suretle dindaşlarımızı mesrur edersiniz. Bundan üç mah mukaddem buradan Dar'ül Eytam namına 324 Dolarlık bir çek gönderildi. Henüz vusulü haberini işar buyurmadılar. Bu kadar ihmale acaba sebep ne? Buradaki Müslümanlar sabırsızlıkla cevap bekliyorlar. Lütfen Dar'ül Eytam'dan paranın vusulünü tahkik zahmetini kabul buyurunuz. Baki arz-ı selam ile ihtiramatımızın kabulünü rica eyleriz.

İane Veren Zevat Namına İbrahim Emin"

"Hamiş: Bu iane sırf Müslim muhacirlerinin ihtiyaçlarına medar olmak üzere verilmiştir. Muhacirin idaresinin, bu meblağı yalnız Müslüman muhacirlerine hasr edeceği şüphesizdir. Dar'ül Eytamlar Müdüriyet-i Umumiyesi'nin de evvelce gönderilen

[949] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Arjantin'den Ankara Hilal-i Ahmeri'ne Muavenet"*, 20 Şubat 1922, S.3280, s.1-2.

324 Dolarlık çek hakkında gerek müteberriyine, gerek idaremize malumat vermesini rica ederiz."[950]

Tevhîd-i Efkâr'a Amerika'dan gönderilen bir başka yardım mektubunda Philadelphia'da yardım toplanmasına öncülük eden Çanakkaleli İbrahim Mehmed Bey isimli bir Osmanlı vatandaşı şöyle diyordu: *"Gurbetteki Türkler hep vatan için çalışıyor. Bu sefer de aramızda topladığımız 430 Dolarlık bir çeki Amerikan Ekspresi Kumpanyası vasıtasıyla Hilal-i Ahmer riyasetine teslim edilmek üzere gazeteniz namına gönderiyoruz. Bu naçiz muavenetimizi kabul ve paranın Ankara Hilal-i Ahmer riyasetine irsalini rica eyleriz. Din kardeşlerinizin bundan sonra da ellerinden geldiği kadar vatana yardım etmeyi vicdan borcu bildiklerinden emin olunuz.*

Filedelfiya 31 Kanun-u Evvel 1921

İane Veren Zevat Namına Çanakkaleli İbrahim Mehmed"[951]

Çanakkaleli İbrahim Mehmed Bey, Philadelphia'daki Osmanlı vatandaşları adına daha sonradan tekrar Tevhîd-i Efkâr vasıtasıyla bir yardım daha yapacaktı. Bu yardımında gazeteye 500 Dolar yani o günün dolar farkıyla 750 Türk Lirası göndermişti. İbrahim Mehmed Bey, bu kez mektubunda küçük bir Türk çocuğunun yardımından söz etmekteydi. Mektup aynen şu şekildeydi: *"Bu defa üçüncü olarak Hilal-i Ahmerimiz için iane dercine teşebbüs ettiğimiz zaman, necip ve muhterem bir Türk olan Ali Kaptan'a da müracaat ettik. Mümaileyh hemen yüz dolar verdi. Hamiyeti var olsun, asıl bizi coşturan cihet şu ki mümaileyhin on üç yaşında Aziz Ali namındaki çocuğu elimizde bulunan Tevhîd-i Efkâr Gazetesi'nde bazı mektep çocuklarının aralarında iane topladıklarını görünce, derhal yukarı koştu. Biraz sonra pederinin harçlık olarak kendisine verdiği paradan artırdığı beş küsur doları getirerek Hilal-i Ahmerimiz'in, varı yoğu bu olan bir çocuğun bu hediyesini kabul etmesini temenni etti. Bu hadise gözlerimizi yaşarttı."* Tevhîd-i Efkâr bu duygulandıran hadiseye karşılık şöyle yazacaktı: *"Muhabbet-i vatanperveranesi şayan-ı takdir olan bu küçük vatandaşın gazetemize gönderilen resmini*

[950] Bu yardım Tevhîd-i Efkâr vasıtasıyla yapıldığından gazetenin etki alanının bayağı geniş ve okuyucu kitlesinin de sadece Türkiye ile sınırlı kalmadığını görüyoruz. **Tevhîd-i Efkâr**, *"Muhtaç Kardeşlerini Ta Amerika'dan Düşünenler"*, 31 Aralık 1921, S.3230, s.1.

[951] Gazete yardım yapanların isimlerini yarınki nüshasında derc edeceğini yazmaktadır. **Tevhîd-i Efkâr**, *"Gurbet Ellerinde Vatanı Düşünenler"*, 1 Ocak 1922, S.3232, s.1.

ve kısm-ı mahsusumuzda da ianeye iştirak eden zevatın esamisini teberrüken derç ediyoruz."[952]

Hilal-i Ahmer'e bunlardan başka Bulgaristan'daki Varna ve Eski Cuma[953] Müslümanları 495 Leva ile 23,5 Türk Lirası göndermişti.[954] Sovyet Rusya elçisi Aralof ise Sovyet Rusya Ordusu'nun Türk Ordusu'na bir hediyesi olarak otuz bin torba çeşitli eşya ve madde hazırlatmaktaydı. Bu torbalarda iğne, iplik, çay, kahve, sigara, sabun vs. bulunacaktı.[955]

Sakarya Savaşı'ndan sonra özellikle Buhara İslam Hükümeti'nin Milli Mücadele'ye karşı yoğun bir ilgisi oldu ve TBMM Hükümeti'ne bir takım hediyeler gönderdi. Buhara elçisi Mehmed Recep Efendi ile elçilik müsteşarı Mehmed Nazari Efendi, Buhara İslam Hükümeti'nin Anadolu'ya gönderdiği bu hediyeleri Mustafa Kemal Paşa'ya takdim etti. Hediyeler millet namına Büyük Millet Meclisi'ne verilmek üzere kıymettar bir Kuran-ı Kerim nüshası ile Mustafa Kemal Paşa'ya mahsus kıymetli bir kılıçtan, kürklü hilattan, Buhara kumaşlarından ve İzmir'e Türk bayrağını ilk dikecek olan kumandan için bir kılıçtan ibaretti.[956] Buhara'nın bu ilgisi hakkında Buhara İslam Cumhuriyeti'nin Ankara elçisi Mehmet Nazari Efendi Kastamonu'da çıkan Açıksöz Gazetesi'ne, Türkistan'daki bağımsız cumhuriyetlerin Türkiye'ye, Anadolu'nun Milli Mücahedesi'ne karşı neden büyük bir hürmet ve alaka hissettiklerini şu sözlerle ifade etmekteydi:

"Rus İnkılabı birçok Türk ve İslam Hükümetler tevlid etti bunların hepsi de Türkiye'yi bir Kâbe gibi telakki ediyorlar. Hepsinin gözü Türkiye'de… Hele Buharalılar'ın Türkiye ve Türkler hakkındaki hislerini kabil değil tasavvur edemezsiniz. Birinci ve ikinci İnönü Zaferleri işitildiği vakit bütün Buhara'da şenlikler yapıldı. Bahusus Sakarya Zaferi orada herkesi ne kadar sevindirdi bilseniz… İlanlar, tebrikler, tezahürler yapıldı. Size neden bu kadar merbutuz? Çünkü bütün münevverler takdir ediyor ki Anadolu İslam Âlemi'nin başıdır."[957]

---

[952] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Amerika'daki Kardeşlerimizin Mücahedemize Yardımı"*, 18 Mart 1922, S.3306, s.2.
[953] 1908'dan itibaren Bulgaristan vilayeti. (T. Sezen, **Osmanlı Yer Adları**, s.175.)
[954] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Bulgaristan Müslümanları ve Hilal-i Ahmerimiz"*, 26 Şubat 1922, S.3286, s.4.
[955] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Bolşevik Ordusu'nun Kahraman Gazilerimize Hediyesi"*, 28 Şubat 1922, S.3288, s.1.
[956] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Dindaş ve Kardeş Buharalılar'ın Hediyeleri"*, 9 Ocak 1922, S.3238, s.1. Buhara Heyeti, 7 Ocak 1922'de Ankara'ya gelerek bahsedilen hediyeleri Mustafa Kemal Paşa'ya takdim etmişlerdi. Ayrıca Buharalılar, Milli Mücadele'ye destek için Moskova vasıtasıyla altınlar göndermişti (M. Bardakçı, **Enver**, s.346-347.)
[957] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Türkistan'da Ordumuz İçin Zafer Duası"*, 26 Aralık 1921, S.3225, s.1.

Türkiye'ye ve onun Milli Mücadelesi'ne karşı başka bir ilgi Afgan Emiri Amanullah Han'dan gelmekteydi. Öyle ki Afgan Emiri, Kâbil'de Cuma Namazı'nın edasından sonra Türk Ordusu'nun galibiyeti için Allah'a dua etmekte ve camideki büyük cemaat bu duaları tekrar etmekteydi.[958] Afgan Emiri Amanullah Han bu sevgisini, daha sonraları B.M.Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği gayet güzel parşömen kâğıdı üzerine yazılmış ve yaldızlarla süslenmiş ciltli bir namede de samimi bir dille belirtmekten çekinmedi.[959] Milli Mücadele'de aslen kendisi de aktif görev alan Şeyh Sunusi bu sevgisini dile getiren Libya'nın önde gelen liderlerindendi. Şeyh Sunusi, Ramazan münasebetiyle Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği tebrik telgrafında *"Mücahede-i Milliyemiz'in inşallah yakında, muzafferiyet-i kat'iyemizle hitam bulacağını"* müjdeliyordu.[960]

Görüldüğü gibi Sakarya Savaşı sonrasında Türk Ordusu ve TBMM Hükümeti'ne büyük bir sevgiyle birlikte yardım kampanyası başlamıştı. Bu sebepledir ki Türk Ordusu hemen hemen bir yıl içinde mükemmel bir duruma gelerek Yunan Ordusu'nu Batı Anadolu'dan tamamen söküp atabildi.

7-Enver ve Cemal Paşalar'ın Durumu

Sakarya Savaşı bahsinde Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçme emellerine değinmiştik. Savaştan sonra özellikle Enver ve Cemal Paşalar hakkında Tevhîd-i Efkâr Gazetesi'nde pek çok haber çıktı. Dolayısıyla Enver ve Cemal Paşalar'ın savaştan sonraki durumuna değinmeyi yararlı bulduk.

Öncelikle Kütahya-Eskişehir Savaşları öncesi bile *"Enver"* isminin yerli ve yabancı basında geçmekte olduğu hakikatini kavramamız lazımdır. Özellikle B.M. Meclisi'nde Enverci bir grup olduğu ortadadır. Bosfor Gazetesi bir haberinde Büyük Millet Meclisi'ndeki Enver taraftarlarının, bir önerge vererek hükümet şeklini değiştirmek isteyen üç kişinin tutuklanmasını protesto ettiğini ve şiddetli tartışmalardan sonra Meclis'in bu grubun açıklama talebini kabul ettiğini, Dâhiliye Vekili'nin açıklama yapacağını yazmaktadır.[961] İşte bu Enverci grup Sakarya Savaşı'nda Mustafa Kemal Paşa'nın yenilmesi halinde Enver Paşa'nın Anadolu'ya gelmesini bekleyen ve bu yolda

[958] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Kâbil'de Ordumuz İçin Nusret Duası"*, 27 Aralık 1921, S.3226, s.1.
[959] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Amanullah Han ve Mustafa Kemal Paşa"*, 18 Şubat 1922, S.3278, s.1.
[960] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Şeyh Sunisi de Zaferimizi Tebşir Ediyor"*, 1 Mayıs 1922, S.3350, s.1.
[961] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Büyük Millet Meclisi'nde Enverciler"*, 2 Temmuz 1921, S.3057, s.3.

faaliyet gösterenlerdi. Ancak Sakarya Savaşı kazanılınca Enver Paşa, Anadolu'da artık bir şey yapılamayacağını anladı ve 29 Eylül 1921 günü Batum'dan ayrılarak 5 Ekim'de Türkmenbaşı'na çıktı.[962] Bundan sonra Çağadamard Gazetesi'nin iddiasına göre Acara Hükümeti Batum'daki Enver taraftarlarının faaliyetlerine son vermelerini ve *"Halil Paşa, Küçük Talat Bey, Doktor Nazım Bey ve şürekâsına, Teşrin-i Sani'nin nihayetine kadar şehri terk etmelerini emr etmişti."*[963] Bu haberin hemen akabinde Tevhîd-i Efkâr *"Anadolu'da kendi faaliyetlerine müsaid bir saha bulamayacaklarını anlayan Enver ve rüfekası Kafkasya'yı terk etmeye mecbur kalmışlardır"*[964] bilgisini paylaşıyordu.

Enver Paşa ile ilgili bu gelişmeler yaşanırken eski Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın Münih'te bulunduğunu[965] iddia eden Akşam Gazetesi, Cemal Paşa'nın akrabasından birine gönderdiği mektubunun bir kısmını yayınladı. Mektubun ilgili kısmı şöyleydi:

"Gayet vazıh bir lisan ile beyan etmek mecburiyetindeyim ki gerek Batum teşebbüsatında gerek dahil memlekette fırkalar tesisi işlerinde benim Enver Paşa ile hiçbir alakam münasebetim olmadığı gibi mümaileyhi bu teşebbüsattan vaz geçirmek için üç seneyi mütecaviz bir zamandan beri kemal-i ciddiyetle meşgul olmaktayım…" (Mektubun burası sansür edilmiştir). *"Haber aldığım bu işler beni fevkalade müteessir etmiş ve tarik-i sevaba isal için kendisine birçok mektuplar yazmışımdır. Binaenaleyh Batum teşebbüsatı ve Anadolu'da fırkalar tesis ve beyannameler neşri ve saire işlerinde benim Enver Paşa rüfekasından olduğum hakkındaki zehab tamamıyla hakikate gayr-ı mugayirdir… ila ahir"*[966]

Cemal Paşa, Enver Paşa'yı Anadolu'ya geçmekten vazgeçirmeye çalıştığını, bu işle alakası olmadığını beyan ederken, gazetelerde Enver Paşa konusunda çok karışık haberler yayınlanmaktaydı. Bu yüzden Anadolu Ajansı bu haberleri yalanlayarak Enver Paşa'nın Kafkasya'da olmadığını şu şekilde beyan etti: *"Enver Paşa ve taraftarlarının Batum'da bir darbe-i hükümetle Acara Hükümeti'ni devirerek yerine İttihad ve Terakki Acara Halk Şuralar Hükümeti namıyla bir hükümet teşkil ettiklerine ve Şark Cephesi Kumandanlığı'nın hükümet-i mezkureye bir ültimatom verdiğine dair 5 Kanun-u Evvel 337 tarihli İstanbul gazetelerinin neşr ettiği haber suret-i kat'iyede asl ve esastan aridir.*

[962] M.Bardakçı, **Enver**, s.287-288.
[963] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Enver Paşa Yaranı"*, 14 Kasım 1921, S.3184, s.2.
[964] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Enver Paşa ve Rüfekası Kafkasya'dan Gittiler"*, 2 Aralık 1921, S.3201, s.1.
[965] Cemal Paşa, 1921 Ekimi'nde Moskova'dan Almanya'ya geçmişti. (M. Bardakçı, **Enver**, s.307.)
[966] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Cemal Paşa Nerede Ne Yapıyor?"*, 13 Aralık 1921, S.3212, s.1.

Bu haberi tekzib ile esasen Enver Paşa'nın elyevm Kafkasya'da bulunmadığını ilaveten beyan ederiz."[967] Buna rağmen çeşitli yayın organlarından Enver Paşa hakkında asılsız bir sürü haber gelmeye devam etti. Mesela Petersburg'dan gelen haberler Enver Paşa'nın Moskova Hükümeti'nce tutuklanıp Güney Rusya'da tutulduğunu söylerken,[968] İngilizce Aurora Gazetesi *"Kafkasya'dan gelen son haberlerde Enver'in Kutayis*[969]*'te Bolşevik memurları tarafından tevkif edildiği bildiriliyor. Enver Ankara'nın talebi üzerine hududa kadar tahte-l hıfz sevk edilecek ve oradan vatana karşı hıyanet töhmetiyle İstiklal Mahkemesi'ne verilmek üzere Ankara'ya gönderilecektir"*[970] diyordu. Bir İtalyan Ajansı ise *"İstiklal Mahkemesi'nin bir kararı mucibince, Enver Paşa hıyanet cürmüyle muhakeme edilecektir. Anadolu gazeteleri Enver'in idama mahkûmiyetini tahmin ediyorlar"*[971] gibi çok hayali bir iddiayı gündeme taşıyordu.

Enver Paşa hakkında bu kadar fazla haberin yapılmış olması ve bunların çoğunun yalan olması dikkate değer bir durumdur. Ama neyse ki çok geçmeden yabancı basından doğru haberler gelmeye başladı. 10 Nisan tarihli Times Gazetesi Enver Paşa hakkında şu bilgiyi verdi: *"Kabil'den vürud eden şayan-ı itimad olan havadis Enver Paşa'nın Buharalılar'ı Bolşevikler'in aleyhine tahrik ve kendisine Fergana ahalisinin iltihak eylediğini müş'irdir. Bolşevikler'in karargâhı olan Duşanbe'nin Enver Paşa tarafdaranı tarafından zabt edildiği ve Enver Paşa kuvvetinin gittikçe büyüdüğü haber verilmektedir."*[972]

Enver Paşa'nın bu hareketi Sovyetler'i hareketlendirdi. Tevhîd-i Efkâr, Sovyetler'in bu başkaldırıyı bastırmak için *"Bahr-i Hazer*[973]*'den şimendifer yolu boyunca Buhara'ya Rus kuvay-ı imdadiyesi"*[974] gönderdiğini yazıyordu. 7 Temmuz tarihli Times Gazetesi'ne Riga'dan ulaşan bir haberde Sovyet Gazeteleri'nin *"Enver Paşa'nın kumandası altında vuku bulan ve Bolşevikliği yalnız Türkistan'dan değil, Buhara ve Hive'den tardı istihdaf eden kıyamdan kemal-i şiddetle bahs"* ettiği ve *"Enver Paşa'nın Türkistan'ın kısm-ı a'zamına hâkim olduğu"* söyleniyordu.[975] Ancak

---

[967] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Enver Paşa Hakkındaki Şayiat Asılsızdır"*, 16 Aralık 1921, S.3215, s.1.
[968] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Enver Paşa Kafkasya'da Tevkif Edildi"*, 13 Ocak 1922, S.3242, s.1.
[969] 1810'da Kafkasya'da bir eyalet. (T. Sezen, **Osmanlı Yer Adları,** s.332.)
[970] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Enver Paşa İstiklal Mahkemesi'ne Verilmek Üzere Ruslar Tarafından Ankara Hükümeti'ne Teslim Edilecekmiş"*, 17 Ocak 1922, S.3246, s.1.
[971] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Enver Paşa Hakkında"*, 22 Ocak 1922, S.3251, s.2.
[972] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Enver Paşa Buhara'da Bolşevikler Aleyhinde Çalışıyormuş!"*, 16 Nisan 1922, S.3335, s.2. Enver Paşa'nın Duşanbe'yi zaptı 14 Şubat 1922 tarihine rastlar. (M. Bardakçı, **Enver**, s.340.)
[973] Hazar Denizi.
[974] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Enver Paşa Bolşeviklerle Mücadelede Ber-devam"*, 21 Mayıs 1922, S.3370, s.1.
[975] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Enver Paşa Türkistan'a Hâkim"*, 12 Temmuz 1922, S.3420, s.3.

Sovyetler'in askeri hareketi karşısında 14 Temmuz 1922'de Duşanbe'yi kaybeden Enver Paşa zor bir duruma düştü ve 4 Ağustos 1922'de Çegan tepesinde girdiği bir çatışmada şehit oldu.[976]

Enver Paşa şehit olsa da basının bunu haber alması ve doğrulaması oldukça uzun sürdü. Tevhîd-i Efkâr, 20 Ağustos 1922 tarihli sayısında Enver Paşa ile ilgili çeşitli kaynaklardan aldığı bilgileri şu şekilde veriyordu:

"Londra 18 (T.H.R)-Moskova'dan işar ediliyor: Enver Paşa, Buhara'da vuku bulan meydan muharebesinde maktul düşmüştür. Türkiye'nin Almanya ile beraber büyük harbe iştirakinden başlıca mesul olan Enver Paşa'dır."

"Paris 18 Ağustos (F. İstanbul)-New York'tan işar edildiğine göre Associated Press, Enver Paşa'nın Buhara'da Bolşeviklerle vuku bulan bir muharebe esnasında telef[977] *olduğunu Moskova'dan istihbar etmiştir."*

Tevhîd-i Efkâr'a göre; o ana kadar yalan yanlış pek çok haber yayınlandığından bu haberlerin diğer kaynaklardan doğrulanıncaya kadar ihtiyatla karşılanması lazımdı ve eğer Enver Paşa şehit olmuşsa buna *"mütessir ve müteessif olacak Türkler değildir. Çünkü Buhara'da Ruslarla boğuşurken ölen Enver Paşa, Rumeli'nde, istihsal-i meşrutiyette, Trablusgarp'ta canla başla çalışan mahcup, mütevazı Enver Bey değildir. O Enver Bey daha Harbiye Nezareti'ne geçtiği ve Devlet-i Osmaniyeyi harb-ı umumi belasına soktuğu zaman milletin nazarında ölmüş idi"* diyordu. Gazete, yazısına devamla I.Dünya Savaşı sırasında Sarıkamış Faciası'ndan dahi ders almayarak *"nesl-i hazırın en gürbüz ve kahraman evladını sırf Almanlar'a hizmet için tam on üç cephede kırdıran Enver Paşa, Buhara'da maktul düştüğü zaman elbet memlekette umumi bir teessür hâsıl olmaz. Enver Paşa, cehl-i cüretin bir timsali idi ve bu cehl-i cüreti itibarıyla istikbalde Türklük için bilerek bilmeyerek bir tehlike teşkil ediyordu. Her ne de olsa, hadise-i katl tahakkuk ederse, bir vakitler memleketin en büyük makamlarını ihraz etmiş olan bu Müslüman için, Cenab-ı Hak'tan günahlarının afvını niyaz ederiz"* cümleleriyle ağır bir şekilde Enver Paşa'yı eleştirmekten geri durmamıştı.[978]

---

[976] M.Bardakçı, **Enver**, s.358, 375.

[977] Yazıda silik olarak tef şeklinde yazılsa da *"telef"* yazılmak istendiği açıktır.

[978] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Enver Paşa da Nihayet Maktul Düştü Mü?"*, 20 Ağustos 1922, S.3456, s.1. Gazetede Enver Paşa'nın ölümü hakkında birçok haber çıkmış olmakla birlikte bu haberlerin teyidi 14 Kasım tarihine kadar sürmüştür. 14 Kasım'daki habere göre Kahire'de çıkan El-Ahbâr Gazetesi'nin Kabil muhabiri Enver Paşa'nın katlini haber vermektedir. (**Tevhîd-i Efkâr**, 14 Kasım 1922, S.3543, s.2.) Ancak haber teyid edilse de ilerleyen zamanlarda 24 Aralık'taki *"Enver Paşa Katl Edildi Mi, Edilmedi Mi?"* başlıklı haberde olduğu

Cemal Paşa'nın durumuna gelince kendisi en son Moskova üzerinden Avrupa'ya geçmiş ve Afganistan için silah temin etmeye çalışmıştı. Ancak görüşmelerinden bir sonuç alamadı ve buradan tekrar Moskova'ya gitti. Moskova'da soğuk karşılandı ve artık Rusya'da yapılacak bir şey kalmadığını anlayarak Anadolu'ya geçmek istedi. Bunun için Mustafa Kemal Paşa'yla görüşmek arzusu ile Tiflis'e gidip Ankara'dan gelecek cevabı beklemeye başladı. Cemal Paşa, Tiflis'te Ankara'dan gelecek haberi beklerken 21 Temmuz 1922 gecesi iki yaveri ile beraber bir suikaste kurban gitti.[979] Tan Gazetesi *"esnay-ı harpte Filistin ve Suriye Kuvay-ı Osmaniyesi sabık kumandanı Cemal Paşa'nın iki yaveri ile beraber Tiflis'te katl edildiğini"* bildirirken Fransızca İstanbul Gazetesi *"Cemal Paşa ile yaverleri İsmet[980] ve Nusret Beyler'in Tiflis'de katl edildikleri haberi bu sabah Moskova'dan gelen telsiz bir telgrafnamede teyid edilmektedir"* diyordu.[981] 10 Ağustos tarihli sayısında Tevhîd-i Efkâr, *"Tiflis'de eşhas-ı meçhule tarafından şehid edilen Cemal Paşa ile yaverlerinin cenazeleri Anadolu'ya nakl edilecektir"*[982] yazarak Cemal Paşa ile yaverlerinin akıbeti hakkında okuyucularını bilgilendiriyordu.

8-Başkumandanlık Süresinin Uzatılması

Meclis'te muhalefetin ortaya çıktığı konulardan biri Başkumandanlık Kanunu'ndaki sürenin uzatılması meselesiydi. Bilindiği gibi Başkumandanlık yetkisi üç aylığına Mustafa Kemal Paşa'ya verilmişti.[983] Meclis bu süreyi ilk kez 31 Ekim 1921'de uzattı.[984] 1 Kasım 1921'de Anadolu Ajansı'nın verdiği habere göre B.M. Meclisi 31 Ekim günlü toplantısında başkumandanlık süresinin üç ay daha uzatılmasına karar vererek ve şu kanunu kabul etmişti:

---

gibi çeşitli gazetelerden farklı haberler verilmektedir. Ölüp ölmediğine ilişkin kesin bir kanaatin basında var olmadığını görüyoruz. Hatta Yeni Şark gibi bazı gazetelere göre; Halil Paşa, Enver Paşa'nın 28 Teşrin-i Sani tarihli bir mektubunu almıştır ve mektubunda afiyette olduğunu yazmaktadır. Berlin'deki Naciye Sultan da muntazaman kendisinden mektuplar almaktadır. (**Tevhîd-i Efkâr**, 24 Aralık 1922, S.3583, s.3.)

[979] M.Bardakçı, **Enver**, s.336-337.

[980] Gazetede İsmet Bey'in katledildiği yazsa da bu yanlıştır. Cemal Paşa ile birlikte katledilen yaverleri Süreyya ve Nusret Beyler'dir. Cemal Paşa'nın yaverlerinden İsmet Bey bu sırada Anadolu'da bulunuyordu. Çünkü Cemal Paşa, Ankara ile temas için İsmet Bey'i görevlendirmişti. (Murat Bardakçı, **İttihadçı'nın Sandığı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s.30, 311.)

[981] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Cemal Paşa'nın Katli Teeyyüd Etmektedir"*, 28 Temmuz 1922, S.3436, s.1.

[982] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Cemal Paşa ile Yaverlerinin Cenazeleri Anadolu'ya Getirilecek"*, 10 Ağustos 1922, S.3446, s.2.

[983] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, II, s.259-260.

[984] **TBMM Zabıt Ceridesi**, I/14, TBMM Matbaası, Ankara, 1958, s.5-6; G.M. Kemal, **Nutuk**, s.401.

"Madde 1-Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya başkumandanlık tevcihine dair olan 5 Ağustos 337 tarihli kanun 5 Teşrin-i Sani'den itibaren üç mah daha temdid edilmiştir.

Madde 2-İşbu kanun 5 Teşrin-i Sani'den itibaren mu'teberdir.

Madde 3-İşbu kanun icrasına Büyük Millet Meclisi memurdur."[985]

Meclis'in ikinci kez Başkumandanlık süresini uzatması 4 Şubat 1922'de oldu.[986] Tevhîd-i Efkâr, bunu *"Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandanlık salahiyeti üç ay daha temdid edilmiştir"*[987] şeklinde haberleştirdi.

Böylece Sakarya Savaşı'ndan sonra Başkumandan'ın yetkileri iki kez uzatılmış oluyordu. Ancak geçen süre içinde Yunanlılar'a karşı yeni bir harekâtın olmayışı sabırsızlıklara yol açarak Meclis'e yansıdı. 4 Mayıs 1922'deki meclis oturumunda muhalefet harekete geçerek ağır ithamlarda bulundu ve Başkumandan'a verilen yetkilerin geri alınmasını istedi.[988] Oya sunulan Başkumandanlık süresinin uzatılmasına, yüz yetmiş mebusdan yüz on dörtü olumlu, altısı olumsuz oy vermiş, yirmi üç kişi çekimser kalmıştı. Geriye kalan yirmi yedi kişi mecliste olmalarına karşın oy kullanmayacaklarını bildirdiklerinden görüşme yeter sayısına ulaşılamadı ve görüşmeler 6 Mayıs'a ertelendi. Kanunun süresi dolduğundan ordunun Başkumandansız kalması tehlikesi doğdu.[989] Bu yüzden Mustafa Kemal Paşa olaya el koydu, 6 Mayıs 1922'de yapılan gizli oturumda uzun açıklamalarda bulunarak eleştirileri yanıtladı[990] ve en sonda şu sözleri söyledi:

"Efendiler, biliyor musunuz? Başkumandanlık iki gündür, muğlâk ve muallâk bulunuyor. Bu dakikada ordu, kumandansızdır. Eğer ben, orduya kumanda etmekte devam ediyorsam gayr-i kanunî kumanda ediyorum. Meclis'te tecelli eden reye göre, derhal kumandadan keff-i yed etmek isterdim ve Başkumandanlığımın hitam bulduğunu hükümete iblâğ ettim. Fakat gayr-i kabil-i telâfi bir fenalığa meydan bırakmamak

[985] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Başkumandanlık Üç Ay Daha Temdid Edildi"*, 4 Kasım 1921, S.3174, s.1. Kanunun tam metni için bkz. **TBMM ZC**, I/14, s.6.
[986] G.M. Kemal, **Nutuk**, s.406; Ş.Turan, **Türk Devrim Tarihi**, II, s.260.
[987] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Başkumandanlık Salahiyetinde Temdid"*, 5 Şubat 1922, S.3265, s.1.
[988] **TBMM Zabıt Ceridesi**, I/19, TBMM Matbaası, Ankara, 1959, s.519-522.
[989] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, II, s.260. Mustafa Kemal Paşa, rahatsızlığından dolayı 4 Mayıs'taki oturuma katılamamıştı. G.M. Kemal, **Nutuk**, s.402; **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, I/19, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s.334.
[990] **TBMM GCZ**, I/19, s.334-354.

mecburiyeti karşısında bulundum. Düşman karşısında bulunan ordumuz, başsız bırakılamazdı. Binâenaleyh, bırakmadım, bırakamam ve bırakamayacağım."[991]

Neticede oya sunulan Başkumandanlık Kanunu'nun süresi on bir olumsuz, on beş çekimsere karşı yüz yetmiş yedi oyla yeniden uzatıldı.[992] Tevhîd-i Efkâr *"Mustafa Kemal Paşa'nın başkumandanlığı ekseriyet-i azime ile üç ay daha temdid edilmiştir"*[993] sözleriyle bunu okuyucularına duyurdu.

Başkumandanlık Kanunu'nun son ve süresiz olarak uzatıldığı tarih ise 20 Temmuz 1922 oldu.[994] O zamana kadar dört defa uzatılan Başkumandanlık Kanunu'nun süresi normalde Kurban Bayramı'nda yani 5 Ağustos'ta doluyordu.[995] Bu yüzden barış yapılmasına kadar başkumandanlığın süresiz olarak kendisine verilmesine teşekkür eden Mustafa Kemal Paşa mecliste bir nutuk verdi. Bu nutuk Tevhîd-i Efkâr'da şu şekilde verildi:

"─Kemal-i iftiharla arz ederim ki ordumuzun kuvve-i maneviyesi en âli derecededir. Kuvve-i maddiyesi ise fevkalade tedabire ihtiyaç mess etmeksizin amal-i milliyeyi kemal-i emniyetle istihsal edecek mertebeye vasıl olmuştur."

Paşa'nın bu konuşması mecliste alkışlarla karşılanmıştır. Başkumandan nutkuna devamla demiştir ki:

"─Netice-i mes'udeye emniyetle vasıl olacağımız o gün İzmirimiz, Bursamız, makarr-ı hükümet ve saltanat İstanbulumuz, Trakyamız, tekrar anavatana kavuşmuş olacaktır." (İnşallah sadaları ve şiddetli alkışlar)

"O mes'ud günün hululünde, makam-ı riyasetinizde bulunmakla mübahi olan acizlerinin ikinci saadeti temin edecek olan cihet de, benim üç sene evvel davay-ı mukaddesimize başladığımız gün millet arasında bulunduğum mevkie rücu' edebilmekliğim imkânı olacaktır." (Sürekli alkışlar)[996]

---

[991] G.M. Kemal, **Nutuk**, s.406. Konuşmanın tam metni için bkz. **TBMM GCZ**, I/19, s.341.
[992] **TBMM ZC**, I/19, s.528.
[993] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandanlığı Büyük Millet Meclisi'nce Ekseriyet-i Azime ile Üç Ay Daha Temdid Edilmiştir"*, 8 Mayıs 1922, S.3357, s.1.
[994] **TBMM Zabıt Ceridesi**, I/21, TBMM Matbaası, Ankara, 1959, s.430-435; **Tevhîd-i Efkâr**, *"Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandanlığı Büyük Millet Meclisi Tarafından Sulhün Akdine Kadar Temdid Edildi"*, 21 Temmuz 1922, S.3429, s.1; Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, II, s.261.
[995] **TBMM ZC**, I/21, s.430.
[996] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın Gayet Mühim Beyanatı"*, 22 Temmuz 1922, S.3430, s.1. Konuşmanın tam hali için bkz. **TBMM ZC**, I/21, s.431.

9-Barış Teşebbüsleri

Sakarya Zaferi, İtilaf Devletleri ve özellikle İngiltere'ye, TBMM Hükümeti'ne Sevr şartlarını kabul ettiremeyeceklerini kesin bir şekilde göstermişti. Bu yüzden İtilaf Devletleri bazı değişikliklere giderek barış teşebbüsünde bulunma gereği duydular. TBMM Hükümeti bu süreçte vatanı barış yoluyla kurtarmayı denemeyi ve İtilaf Devletleri'ni yoklamayı uygun buldu.[997]

Barış teşebbüsleri resmen başlamadan hemen önce Mustafa Kemal Paşa, Türkiye'nin şartlarını kamuoyuyla paylaştı. Bunlardan biri Entranzijan Gazetesi'ne verilen beyanattı. Mustafa Kemal Paşa, Paris'te yayınlanan Entranzijan Gazetesi'nin İstanbul muhabirine Anadolu'nun barış şartları hakkında sorduğu sorulara cevaben telgrafla şu cevabı vermişti:

"Türkler'in sulh şartları Misak-ı Milli'nin tarih-i ilanı olan 27 Kanun-u Sani 1920 tarihinden beri bütün dünyaca malumdur. Bu şerait ber-vech-i ati hülasa edilebilir: Türkiye'nin Milli hududları dahilinde iktisadi ve siyasi istiklal-i tammının tasdiki. Fransa ile akd edilen 20 Teşrin-i Evvel İtilafnamesi Türkiye'nin, istiklaline hürmet edildiği zaman ne kadar sulhperver ve itilafperver olduğunu isbat eder. Fransa'nın hatt-ı hareketine imtisal eden bütün bütün devletler Türkiye ile derhal sulh akd edebilirler. Temsil ettiğiniz gazeteler, bu hakikatleri bir kere daha neşr ve ilan ederlerse memnun olurum.

Mustafa Kemal"[998]

Bu beyanatın üzerinden bir ay geçmeden Yusuf Kemal Bey, Avrupa'da siyasi temaslarda bulunmak üzere Münir ve Hikmet Beyler ile bazı müşavir ve memurlarla Ankara'dan hareket etti.[999] Hareketinden hemen evvel seyahatinin sebebini soran Tevhîd-i Efkâr muhabirine cevaben Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey:

"—Seyahatimden maksat Türkler'in meşru davasını Avrupa'ya tanıtmaktır. İstanbul'dan geçerek İtalya, Paris ve Londra'ya gideceğim. Müddet-i seyahatim şimdilik

[997] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, II, s.261.
[998] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Anadolu'nun Sulh Şartları Hakkında Mustafa Kemal Paşa'nın Bir Telgrafnamesi"*, 11 Ocak 1922, S.3240, s.1.
[999] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Yusuf Kemal Bey Bugün Hareket Ediyor"*, 6 Şubat 1922, S.3266, s.1.

meçhuldür. Bendenize Hikmet ve Münir Bey ile bir iki kâtip de refakat edecektir. Bu gün, kabil olmazsa yarın Ankara'dan harekete gayret edeceğim" dedi.[1000]

Barış görüşmeleri için yola çıkan Yusuf Kemal Bey, önce İstanbul'a uğrayıp Tevfik Paşa ve Padişah Vahdettin ile görüştü. Maksadı yapılacak barış görüşmelerinde birlik ve bütünlük göstermek için İstanbul Hükümeti'ni ikna etmekti. Ancak Padişah Vahdettin'in huzuruna çıktığı halde Padişah tek bir söz bile söylemedi.[1001] Bunun üzerine İstanbul'dan ayrılan Yusuf Kemal Bey, 7 Mart 1922'de Marsilya'ya vararak Fransa'da Franklin Bouillon ve Poincaré ile görüştü.[1002] Oradan Londra'ya geçen Yusuf Kemal Bey'in bir diğer görüşmesi Lord Curzon ile oldu.[1003] Ama her iki görüşmede Misak-ı Milli esasları çerçevesinde bir barışa yanaşılmadı. Dolayısıyla bu temaslar bir sonuç vermedi.[1004]

Londra'da iken Yusuf Kemal Bey'in basına birtakım beyanları oldu. Yusuf Kemal Bey, Ajans Havas'ın temsilcisine *"Ankara ile İstanbul nokta-i nazarının bir olduğunu ve her iki hükümet arasında itilaf hüküm-ferma olduğunu"* beyanla *"Türkiye'nin Cenova Konferansı'na iştirak ettirilmemesi vaziyet-i coğrafyası ve münasebat-ı iktisadiyesi itibarıyla anlaşılır bir mesele olmadığını ilave"* ederek TBMM Hükümeti'nin Türkiye Cenova Konferansı'na davet edilmemiş olsa bile bir heyet göndereceğine dair olan haberi tekzip etmişti.[1005] Başka bir mülakatta *"Ankara ile Moskova'nın dostane münasebat idame ettiklerini fakat Anadolu Milliyetperverleri'nin Bolşevik usul-ü idaresi için hiçbir incizab duymadıklarını"* söyleyen Yusuf Kemal Bey, Kilikya ile Ermenistan'daki Ermeniler'in katliam edildikleri söylentilerini kesin bir şekilde reddetmişti.[1006]

Mustafa Kemal Paşa, Yusuf Kemal Bey'in bu görüşmelerini Nutuk'ta şu şekilde özetlemektedir:

"Yusuf Kemal Bey, İzzet Paşa ve rüfekasıyla ve arzu ve taleb-i hakikî vukuunda Vahideddin ile de görüşecekti. Vahideddin'in, Meclis'i tanıması, İzzet Paşa ve

---

[1000] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Yusuf Kemal Bey'in Muhabirimize Beyanatı"*, 7 Şubat 1922, S.3267, s.1.
[1001] S. Selek, **Anadolu İhtilali**, II, s.702-703.
[1002] S. Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, IV, s.123.
[1003] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, II, s.262; S. Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, IV, s.123.
[1004] T. Baytok, **İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı**, s.140.
[1005] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Yusuf Kemal Bey'in Londra'daki Beyanatı-Ankara ile İstanbul Arasında İtilaf Vardır"*, 17 Mart 1922, S.3305, s.2.
[1006] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Yusuf Kemal Bey'in Rusya ile Muhadenet ve Bolşeviklik Hakkındaki Beyanatı"*, 17 Mart 1922, S.3305, s.2.

rüfekasının, bizim tespit ettiğimiz hedefe müteveccih olarak yürümesi lüzumunu, teklif edecekti. Yusuf Kemal Bey, İstanbul'da, aldığı talimat dairesinde hareket etti. Fakat, maa't-teessüf İzzet Paşa ve rüfekası, kendisini işgâl ve iğfal ederek pâdişâha bir mürâcaatçı suretinde götürdüler. İzzet Paşa ve rüfekası bununla da iktifâ etmeyerek, Yusuf Kemal Bey'in Avrupa'daki teşebbüsâtını iğlâk ve işkâl etmek üzere İzzet Paşa'yı, Yunan taht-ı işgâlinde bulunan yerlerden geçirerek Yusuf Kemal Bey'den evvel Paris'e ve Londra'ya gönderdiler, İzzet Paşa, bu seyahatini son dakikaya kadar gizlemiştir."

"Yusuf Kemal Bey'in Paris ve Londra'da yaptığı mükâlemelerden bir netice çıkmadı. Yalnız, şu anlaşıldı ki Düvel-i İtilâfiye Hariciye Nâzırları karîben ictimâ edecekler, bize sulh teklifatında bulunacaklarmış. Anadolu'nun tahliyesi esas itibarıyla kabul edilmiş ise de konferans müzâkerâtı esnasında muharebe başlarsa sulh teşebbüslerinin akîm kalacağı cihetle Yunanlılarla bir mütareke akdetmemiz lâzım imiş. Bu hususu, Yusuf Kemal Bey'e söyleyen Lord Curzon'a; Yusuf Kemal Bey, konferansın evvelâ Anadolu'nun tahliyesine karar verip tarafeyne tebliğ etmesinin mütarekeden daha kuvvetli olacağını söylemiş. Lord Curzon, mütarekede, musır kalmış ve bunun hükümete iblâğıyla alacağı cevâbın kendisine itasını bildirmiş."

"Yusuf Kemal Bey henüz avdet etmeden, Düvel-i İtilâfiye Hariciye Nâzırları Konferansı 22 Mart 338-922 tarihinde, Türkiye ve Yunan Hükümetlerine mütareke teklifinde bulundu."[1007]

Nutuk'ta geçtiği gibi 22 Mart 1922'de Paris'te toplanan İngiltere, Fransa ve İtalya Dışişleri Bakanları yani Curzon, Raymond Poincaré ve M. Sanzer, Türkiye ile Yunanistan'a mütareke teklifinde bulundu.[1008] Mütareke şartlarını belirlemek için davet edilen askeri uzmanlarla birlikte şu esaslar tespit edildi:

"1-Türkiye ile Yunanistan arasındaki muhasamata muayyen tarihte nihayet verilecektir.

2-Kıtaat hal-i hazırdaki hatt-ı umumiyi muhafaza edecek ise de ileri müfrezeler takriben her iki cephe arasında on kilometre fasıla kalmak üzere geri alınacaktır.

3-Vaki olacak taahhüdatı murakabe için müttefikin komisyonları teşkil edilecektir.

[1007] G.M. Kemal, **Nutuk**, s.398.
[1008] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, II, s.262-263.

4-Mütareke müddeti üç ay olacak ve mukaddemat-ı sulhiye imza edilinceye kadar evvelce bir iş'ar vaki olmaksızın temdid edilebilecektir."[1009]

Yunanistan, bu şartlar kendi yararına olduğundan hemen kabul etti. Ancak TBMM Hükümeti temkinli davranıp daha sağlıklı bir değerlendirme yapmaya çalıştı. Bu sırada Paris Konferansı'nı sürdüren üç Dışişleri Bakanı 26 Mart'ta ikinci bir nota ile barış koşullarını bildirdi.[1010] Barış koşulları şunlardı:

"1-İstanbul'un payitahtımız olarak ibkası

2-Milli istiklalimizin iadesi

3-Müslüman ve Hristiyan ekalliyetlerin himayesi için tedabir ittihazı

4-Anadolu'nun tahliyesi

5-Bahr-i Sefid'den Karadeniz'e Maveray-ı Kafkas'dan İran'a kadar Anadolu'nun bize bırakılması

6-Şarki Trakya'nın vâsi' deniliyorsa da, Edirne hariç olduğu cihetle küçük bir kısmının iadesi

7-Boğazlar'ın gayr-ı askeri bir hale ifrağı

8-Ermeniler'in amalini tatmin hususunun Cemiyet-i Akvam'a havalesi

9-İstiklal-i Millimiz'in tasdik, Duyun-u Umumiye İdaresi'nin ibkası,

10-Mali kontrolün kısmen ref'i

11-Türkiye'nin toptan bir tazminat itasına mecburiyeti

12-Nihayet Yunanistan'a da harpteki fedakarlıklarından dolayı tavizat itası"[1011]

Bu şartların Misak-ı Milli ile bağdaşmasına olanak yoktu. Nitekim Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, Anadolu'nun düşüncesine tercüman olan bir baş makalesinde bu şartları Mondros Mütarekesi'ne benzettikten sonra sözkonusu şartların Türk Milleti tarafından kaale alınabilmesi için şu iki teklifi öne sürüyordu:

[1009] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Paris Konferansı Açılır Açılmaz İngilizler Mütareke Akdini Teklif Ettiler"*, 24 Mart 1922, S.3312, s.1.
[1010] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, II, s.263.
[1011] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Üçler Konferansı, Şark Sulhünün Hudud-u Umumiyesini Nihayet Tanzim ve Tayin Edebildi-Bu Suret-i Tesviye Bize Anadolumuz'u İade Ediyorsa da Edirnemizi Vermiyor"*, 28 Mart 1922, S.3316, s.1.

"1-Memalik-i meşgulenin tamamen tahliyesi taahhüd edilmeli ve faaliyete başlanılmalı,

2-Şerait-i sulhiyenin Misak-ı Milli dairesinde olacağı va'd edilmelidir."[1012]

TBMM Hükümeti şartları hemen reddetmek yerine karşı önerilerini içeren bir cevap vermeyi uygun buldu. Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey mütareke teklifine verdiği cevapta şu karşı teklifleri sunuyordu:

"1-Üç devletin yeniden kan dökülmesine mâni olmak maksad-ı insaniyetkarisiyle vuku bulan tekliflerine Büyük Millet Meclisi Hükümeti teşekkür eder.

2-Mütareke teklifini Ankara Hükümeti maa-l-memnuniye kabul eder.

3-Yunanistan'ın tekrar taarruz eylemesi ihtimaline binaen Eskişehir-Afyonkarahisarı hattının bize terki lazım gelmektedir.

4-Bu hattın mütarekenamenin imzasından itibaren on beş gün zarfında tahliye edilmesi lazımdır.

5-Ondan sonra dört ay zarfında tekmil Anadolu'nun tahliyesi icab eder.

6-Keyfiyet-i tahliyeyi müzakere için Anadolu üç hafta zarfında intihab olunacak bir şehre murahhaslarını göndermeye hazırdır."[1013]

TBMM Hükümeti, barışı hemen kestirip atan taraf olmamak için izlediği bu temkinli siyasetle mütarekenin esas itibarıyla kabul edildiğini belirterek olumsuz bir tutum takınmadı.

İstanbul Hükümeti ise bu şartlara cevabını 8 Nisan 1922'de verdi. Hariciye Nazırı Müşir Ahmet İzzet Paşa aracılığıyla üç müttefik devletin dışişleri bakanlarına verilen cevabi notanın metni şöyleydi:

"22 ile 26 Mart 1922 tarihinde Paris'te vaki olan içtimaın istintaç ettiği teklifatın senaverlerine tebliği için, zat-ı alilerinin ... ve ... Hariciye Nazırları ile müştereken irsal ettikleri takriri ahz etmek şerefine nail oldum."

[1012] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Mütareke Teklifine Anadolu'nun Nim-Resmi Cevabı: Misak-ı Millimiz Kabul Edilmeli ve Tahliye Başlamalı"*, 29 Mart 1922, S.3317, s.1.

[1013] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Ankara'nın, Mütareke Teklifine Verdiği Cevap Geldi-Hükümet Esas İtibarıyla Mütarekeyi Kabul Ediyor-Eskişehir-Afyonkarahisarı Hattının Tahliyesini İstiyor"*, 6 Nisan 1922, S.3325, s.1.

"Sulhün tesisi lehinde zat-ı alileriyle refiklerinin ibraz ettikleri niyyât-ı hayr-ı hahaneyi Bab-ı Ali'nin kemâ-hiye-hakkıhâ takdir ettiğini ve bundan dolayı şükr-güzar olduğunu zat-ı asilanelerine iblağa müsaraat ederim. Şark-ı Karib'de sulh ve asayişin yeniden hükümran olduğunu görmek arzuy-u şedidiyle mütehassis olan Bab-ı Ali müzakerat-ı sulhiyede bulunmak üzere murahhaslarını üç hafta içinde konferansa göndermeye amadedir."

"Mütarekeye gelince, zat-ı alileri ordunun bu hususstaki nokta-i nazarına zaten muttali olmuşlar maa-haza, hükümet-i seniyye, bu günkü cepheden çekilecek olan Yunan kıtaatıyla, diğer Yunan kıtaatının Trakya'ya nakli ve orada tahşid ettirilmemesini talep etmek mecburiyetinde bulunduğunu zann eder. Zat-ı alileri bu tedbir-i ihtiyatının ehemmiyet ve lüzumunu hiç şüphesiz tasdik ederler. Diğer taraftan Bab-ı Ali, havali-i meşguleye, üç seneden beri mahrum olduğu sulh ve sükûnu iade etmek ve ahalinin duçar olduğu na-kabil-i tarif mezalim ve i'tisafata hateme vermek maksadıyla tahliyenin mümkün olduğu kadar süratle icrası hususunda ısrar eder."

"Hükümet-i seniyye konferansın İstanbul'da veya Türkiye'nin bir diğer şehrinde toplanabilmesine çok memnun olur ise de esbab-ı mahalliyenin, Bab-ı Ali'yi üç devlet-i müttefikeden bu husus için Garbi Avrupa'da bir şehr irae etmelerini ricaya icbar eylemekte olmasına müteessiftir."

"Yegâne gayesi, Türkiye'nin tamamiyet ve selamet-i atiyesi ile istiklal-i siyasi ve iktisadisini temin ve Şark-ı Karib'de adil ve devamlı bir sulh tesisinden ibaret olan hükümet-i seniyye, bu maksatla gelecek konferansta daima bir fikr-i tahaffuz ile izah etmek şerefine nail olacağı mütalaanın vasi bir fikr-i adalet ve hakkaniyetle tetkik ve hukuk-ı meşruasının tatmin olunacağına kanidir."[1014]

İstanbul Hükümeti, mütareke için Yunan askerlerinin Trakya'ya nakledilmemesini ve orada yığılmamasını ilk şart olarak öne sürerken işgâl edilen yerlerin hızla tahliye edilmesini ikinci plana atıyordu.

İtilaf Devletleri, TBMM Hükümeti'nin teklifini kabul etmedi ve 15 Nisan 1922 tarihli şu cevabı gönderdiler:

[1014] **Tevhîd-i Efkâr**, *"İstanbul Hükümeti Üçler Konferansı'nın Sulh Teklifatına Dün Cevap Verdi"*, 9 Nisan 1922, S.3328, s.1.

"Büyük Millet Meclisi Hükümeti Hariciye Nazırı Yusuf Kemal Bey Efendi Hazretlerine"

"Fransa, Büyük Britanya ve İtalya Hükümetleri, müttefik devletler tarafından şarkta sulhün yeniden tesisi maksadıyla tesbit edilen sulh teklifatına Ankara Hükümeti'nin 5 Nisan 1922 tarihiyle verdiği cevabı almış olduklarını kendisine beyan ile kesb-i şeref eylerler."

"Fransa, Büyük Britanya ve İtalya Hükümetleri, mütarekeye, şerait-i tahliyeye, arazi-i meşgulenin istirdadına ve sulh tekliflerinin tetkikine başlamak üzere, murahhaslarını tayin edilecek bir şehre izama Ankara Hükümeti'nin, esas itibarıyla muvafakatini kayd etmekle bahtiyardırlar. Mamafih, Ankara Hükümeti, mütareke akdini Anadolu'nun derhal tahliyesine tabi bulundurduğu cihetle müttefik devletler, bunu kabul edebileceklerini zann etmiyorlar. Fi-l-vaki Yunan Hükümeti müzakerata ibtidardan evvel bu nev' bir şartın kabulünü reh edebilir; yahud bu şartı kabul ederse, ordularını icabında harbe tekrar başlamak üzere Trakya'ya nakl etmesine mâni olmak, filhakika, gayr-ı mümkün olur. Fakat, müttefik devletler Ankara Hükümeti'nin metalibini azami derecede tatmin etmek arzusunda bulundukları cihetle, bu tahliyenin zaman-ı icrasını ta'cil etmeye amadedirler. Bu tahliyeye, sulh şartlarının heyet-i umumiyesinin kabulünden itibaren ve nukat-ı hususiyenin münakaşası kaydıyla başlanılabilir. Bundan maada, Düvel-i Müttefike, Ankara Hükümeti'nin cevabında telkin ettiği vechle, mütarekenin müddetini temdid etmek zaruri olmadığı kanaatindedirler. Zira bu terk-i muhasamat, tarafeyn-i muharibeyn mukaddemat-ı sulhiyeyi kabul edinceye kadar, kendiliğinden kabil-i teceddüd olacaktır. Düvel-i Müttefike, Ankara Hükümeti'nin başlıca talebini mühim bir derecede is'af ettiklerini zann ederler ve balada irae edilen şerait dahilinde tatil-i muhasamatı kabul etmesini kemal-i hararetle temenni ederler. Düvel-i Müşarünileyha, Ankara Hükümeti'nden murahhaslarının isimlerini kendilerine bildirmesini rica ederler ve mukaddemat-ı sulhiye şeraitinin tespiti için teklif edilecek şehri bilahare tayin hakkını muhafaza ederler.

İstanbul 15 Nisan 1922 *İmzalar*

Garoni *Horas Rumbold* *Pelle"*[1015]

[1015] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Devletler, Hükümet-i Milliyemiz'in Mütareke Hakkındaki Teklifine Cevap Verdiler"*, 16 Nisan 1922, S.3335, s.1.

TBMM Hükümeti, İtilaf Devletleri'nin bu notasına cevabını 23 Nisan 1922'de sabah saat onda Ankara'nın İstanbul temsilcisi Hamit Bey'e çektiği telgrafla verdi. Hamit Bey, notanın bir suretini İtilaf Devletleri komiserlerine tebliğ ederken İstanbul telgraf müdüriyeti de İstanbul Hükümeti'ne verdi. Verilen notada mütarekenin tahliye ile başlaması gerekliliği izah edildikten sonra vakit kaybetmeden İzmit'te görüşmelere başlanması bildiriliyordu.[1016]

İstanbul Hükümeti'nin İtilaf Devletleri'ne cevabi notası ise 29 Nisan 1922'de akşam saat altıda oldu. Notada Anadolu'da işgâl edilen yerlerde devam eden mezalime bir an önce son verilmek üzere hemen tahliyeye başlanması talep ediliyor ve buna hiçbir engel görülmüyordu.[1017] Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, İstanbul Hükümeti'nin bu son notası hakkındaki bir makalesinde *"İstanbul Hükümeti'nin şerait-i sulhiyeyi esas itibarıyla kabul ettiğini, hâlbuki Hükümet-i Milliyemiz'in, tahliye meselesi hal edilmeden evvel şerait-i sulhiyenin gayr-ı kabil-i kabul olduğunu notasında sarahatle izah ve teklif-i vakii kat'iyen redd etmiş olduğunu"* yazarak Ankara ile İstanbul notaları arasındaki farka değiniyordu.[1018]

TBMM Hükümeti'nce yapılan bu öneriler İtilaf Devletleri tarafından kabul edilmediğinden barış teşebbüslerinden bir sonuç alınamadı. Ancak barış için geçen bu süre içinde Türk Ordusu savaş için hazırlıklarını tamamlama imkânı buldu. Bu Türkiye'nin tam bağımsızlığı yolunu açacaktı.[1019]

10-Sakarya Zaferi Sonrası ile İlgili Önemli Mülakatlar

Sakarya Zaferi sonrası Tevhîd-i Efkâr'da birçok mülakat ve beyanat yayınlanmıştır. Bunlardan önemli olanları vermek savaş sonrası süreci kavramak açısından yararlı olacaktır.

Zafer'den bir ay sonra İstanbul Hükümeti'nin Hariciye Nazırı olan Ahmet İzzet Paşa, Yeni Şark Gazetesi'ne yurtiçindeki siyasette millet arasındaki anlaşmazlığın

[1016] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Hükümet-i Milliyemiz Dün Devletlerin Son Notasına Cevap Verdi"*, 24 Nisan 1922, S.3343, s.1.
[1017] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Bab-ı Ali de Devletlere Cevap Verdi"*, 30 Nisan 1922, S.3349, s.1.
[1018] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Ankara ve İstanbul Cevabi Notaları Arasındaki Farklar"*, 6 Mayıs 1922, S.3355, s.2.
[1019] S. Kili, **Türk Devrim Tarihi**, s.190.

çözülmesi yolunda bazı sözler söyledikten sonra barış meselesine dair şu beyanatı vermiştir:

"—Bütün ukul ve kulûb-u selime erbabının artık bir sulh-u acile lüzum hiss ettikleri kanaatindeyim. Bu asırda milel ve efrad-ı mütemeddinenin bir mecburiyet-i hayatiye ve tedafüiyye olmadan âherin nef'i ve şanı için hayatını ve servetini ifna' etmemesi lazım gelir. Türkler topraklarını, canlarını ve ırzlarını muhafaza kaydıyla döğüşüyorlar. Fakat gerek Avrupa'da, gerek Yunanistan'da böyle bir umde, böyle bir mecburiyet-i tedafüiyye kalmamıştır. Bu hakikati artık milletlerin anlamış olduğuna hükm edilebilir.

Âlem-i medeniyette cidden bir mertebe-i valay-ı insaniyeti ihraz etmiş büyük kalpli, büyük fikirli, büyük adamlar mevcuttur. Gerek bunlar, gerek birçok evlad ana ve babaları ba'de-ma bir takım vâhî propagandalara mağbun olmazlar ve böyle bir kâr u zârın devamına müsaade etmezler, itikadındayım. İstanbul ve Ankara, efkâr ve metalibini ve sail-i adide ile enzar-ı umumiye-i cihana arz etti. Avrupa ve Amerika diplomasisi hak ve adile ve mevâîd-i sâlifesine riayet ettiği takdirde husul-u vifak ve itilaf me'mul-u kavidir, anasır-ı hristiyaniyenin idare-i adem-i emniyeti gibi a'zar, siyasi bahanelerden başka bir şey değildir. Altı asır Zir-i İdare-i Osmaniye'de muhafaza-i mevcudiyet ve hatta tezyid-i nüfus ve servet etmiş olan anasır bundan sonra da bizimle müreffehen yaşayabilirler. Son zamanda iğtişaşatın hakikati ve müsademat-ı vakıada İslam anasırının bi-n-nisbe daha ziyade mağduriyet ve mazlumiyeti de enzar-ı umumiye-i cihanda tebeyyün etmiştir. Kendi toprağımızda kendi halimize bırakılır isek aramızdaki ekalliyat-ı hristiyaniyeye kema-fi-s-sabık aguş-u şefkatimizi açar ve bizden ayrılan ekalliyetleri de aralarında kaldıkları hristiyan ekseriyetlerine tevdi ve emanet ederek ila maşallah emn u aman içinde yaşamak isteriz.

—Avrupa matbuatında ve telgraf ajanslarında görülen tavassut haberleri hakkında malumatınız ne merkezdedir?

—Resmen hiçbir tavassut teşebbüsü olmamıştır. Yalnız Cemiyet-i Akvam'da İran murahhasları sevk-i vicdan ile böyle bir tavassut icrası teklifinde bulunmuşlardır. Bu teşebbüs-ü insaniye karşı biz de hasb-el-insaniye beyan-ı minnet ederiz. İstanbul'un Yunan ile harbe iştiraki olmadığı, Milliciler'in de harbi tedafüi olduğu için bizlerin teklif ve temenni-i tavassutta takaddümümüz kaideye pek tevafuk etmese gerektir.

─Tan Gazetesi'nin son gelen nüshalarından birinde İstanbul'u güya Anadolu'dan ayırmak için Yunanlılar'ın doğrudan doğruya Bab-ı Ali ile sulh müzakeratına girişmek istedikleri tarzında bir manevradan bahs ediliyor, böyle bir havadisin esası var mıdır?

─Böyle bir teşebbüsten bihaberim."[1020]

İstanbul Hükümeti Bahriye Nazırı olan Salih Paşa da eşinin cenazesini getirmek için gittiği Avrupa'dan dönüşünde Tevhîd-i Efkâr muhabirine Avrupa'da Türkiye'ye dair olan anlayışın değiştiğini şu sözlerle ifade etmiştir:

"Seyahatimin hususi bir maksada matuf olduğunu biliyorsunuz bunun etrafında söylenecek bir şey yoktur. Avrupa'daki intibaatıma gelince bundan evvelki seyahatimle mukayese yaparak diyebilirim ki efkâr-ı umumiye artık Türk'ün hakkını ve Yunanlılar'ın istila emelleri ile yaptıkları muharebenin haksızlığını idrak etmiş ve bize teveccüh eylemiştir. Garbın yavaş yavaş Türk'ü tanıdığı ve gittikçe de tanıyacağı hususunda büyük ümitlerle avdet ettim. Size vereceğim haber-i beşaret bundan ibarettir."[1021]

Özellikle Kars Antlaşması'ndan sonra Türkiye ile Sovyet Rusya arasında sıcak bir yakınlaşma olmuştu. İşte bu yakınlaşmanın işaretlerinden olan Rus Elçisi Aralof'un Ankara'ya gelişi Tevhîd-i Efkâr'ın dikkatini çekti ve kendisi ile bir mülakat yaptı. Aralof'dan *"yoldaş"* diye bahsedilen bu yazıda kendisinin sorulan suallere kısaca şu cevapları verdiği ifade edilmektedir:

"─Cenova Konferansı'na Rusya pek müsaid bir vaziyette iştirak edecektir. Bu konferans, Avrupa'nın iktisaden ve iyi bir halde bulunmadıklarını göstermektedir. Hâlbuki Rusya'nın ahval-i iktisadiyesi pek düzgün ve mükemmeldir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile her türlü iktisadi muahedat akdine salahiyet-i fevkaladem vardır."[1022]

Aralof'dan önce Ankara'ya gelip Türkiye-Ukrayna Dostluk Anlaşması'nın yapılmasına vesile olan Frünze ise dönüş yolunda Tiflis'te işçi ve çiftçiler tarafından yapılan bir toplantıda Türkiye ile ilgili şu açıklamaları yapmıştı:

[1020] **Tevhîd-i Efkâr**, *"İzzet Paşa'nın Beyanatı"*, 4 Ekim 1921, S.3143, s.1.
[1021] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Bahriye Nazırı Salih Paşa'nın Gazetemize Beyanatı: Avrupa Hakkımızı Anlamış ve Bize Teveccüh Etmiştir"*, 24 Ekim 1921, S.3163, s.1.
[1022] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Yeni Rus Sefiri'nin Muhabirimize Beyanatı"*, 31 Ocak 1922, S.3260, s.1. Mülakatın geri kalanı sansürlenmiştir.

"Biz nasıl bugün" (bu aradaki kelime sansürlü) *"hal-i mücadelede bulunuyorsak Türkiye'de hemen aynı vaziyettedir. Şark ahalisi; Rus Şuralar Cumhuriyeti onun en büyük dostu ve birinci arkadaşı olduğunu bilir.*

Hal-i hazırda Rus Şuralar Hükümeti yerinde herhangi bir hükümet olmuş olsa şüphe yok ki Türkiye'ye karşı mütearrız bir vaziyet alacaktı.

Türk Halkı Avrupa'ya karşı mücadeleye giriştikte[1023] *samimiyetle yüzünü şimale çevirmiştir. Anadolu erkekleri bütün mevcutiyetiyle istiklalini müdafaa ve muhafazaya çalışmakta ve bu harbin onlar için hayat ve memat meselesi olduğuna itikat ettiklerinden düşmanlarını mekhuren topraklarından tard edecekleri hakkında azm ve sebatları la-yetegayyerdir.*

Türk Milleti iyice idrak etmiştir ki mağlubiyetleri anında cari nüfuz-u diniyeleri zaafa duçar olacaktır." (Bu aradaki yer sansürlü) *"...kahhar darbelerini indirmek hakkındaki kararları kuvvetleşmiştir. Anadolu Ordusu dahi aynı fikirde olup vaziyetleri her suretle medhe şayestedir. Asker genç cevval kuvve-i maneviyeleri pek yüksektir. Ordunun maddi ve manevi tealisine ahalinin müzahereti ve muaveneti yardım ediyorsa da bunlardaki fıtri şecaat ve kahramanlığın da büyük dahli vardır.*

Türkiye, Rus Şuralar Hükümeti'ne karşı muhalif ve tehlikeli bir hükümet değildir.

Türkiye ile münasebat-ı dostanemizin takviyesi iktisadi ve ticari muamelatı daha kısa yollarla birbirine rabt etmeli. Rusya'nın en kudsi ve en büyük arzusu Türkiye ile muhadenet ve samimiyeti daha ziyade sıklaştırmak ve Büyük Millet Meclisi masuniyetine gayret etmektir."[1024]

Milli Mücadele sırasında Anadolu'ya birkaç kez gelen ve olan bitenleri yerinde gören Madam Gaulis'in Opinyon Mecmuası'nda yayınladığı mektubunda Türkiye hakkında ve Türk kadını hakkında dikkate değer şu değerlendirme ve gözlemler doluydu:

"Anadolu'nun tam ortasında altı hafta geçirdim. Milliyetperverliğin yeniden ihya ettiği Türkiye'de yaptığım bu üçüncü seyahat, bütün diğer seyahatlerimin en tamamı ve en heyecan-bahşı oldu.

[1023] *"Giriştikte"* yazılasa da *"giriştiğinde"* olması gerek.

[1024] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Fürünze'nin Türkiye Hakkındaki Beyanatı"*, 5 Şubat 1922, S.3265, s.2. Beyanatın bazı yerlerinde yer yer sansür vardır.

Bu defa ihtiva ettiği itimadı hiçbir zaman unutamayacağım. Hüsn-ü kabul sayesinde meselenin ta kalbine nüfuz ettim. Bana her kapıyı açtılar ve her şeyi söylediler. İstediğim malumatı topladım. Zann etmem ki hiçbir ecnebi benim gördüklerimi görebilsin! Çünkü ben ilk teşebbüste hazır bulundum ve teşebbüsün inkişaf-ı seri'ini takip ettim, gördüklerimi muhitime iblağdan ibaret olan va'dimi de tutabildim. Yalnız bu hal, bana, dünyanın en tanınmayan milleti ile bu milleti idare edenlerin minnettarlığını kazandırdı. Onlar menfaattar propagandalara kurban oldukları cihetle kolay kolay kalplerini açmazlar. Bana daha ilk muvasalat ettiğim dakikada:

—Sizin için gizli bir şey yoktur dediler ve sözlerini her zaman tuttular.

Ankara'yı bir açık kitap gibi okumak için hüsn-ü niyet sahibi olmalı ve evvelden edinilmiş fikirler ile gitmemeli, bilhassa, üç dört ay evvelki zamana aid tecrübelere istinad etmemelidir.

Ankara'yı geçen Mayıs'ta Yunan mağlubiyetini müteakib terk etmiştim. O vakit müthiş hasarat görmüş, siyasi entrikaları vüs'atini ölçmüştüm. Anadolu'yu, yeni ıztırap ile pek pahalıya mal olan yeni muzafferiyat ferdasında bir daha gördüm. Yunan Ordusu Sakarya etrafından yirmi iki gün çarpıştıktan sonra geçtiği yerleri harap ederek geri döndü. Ahiren harap olan havaliden geçtim, taş yığınlarına yapışmakta ısrar eden köylüleri gördüm: Yunan'ın tarik-i ric'atini iki yüz tane yanmış köy gösteriyor. Bütün bu havalide kurban olmayan bir küçük kız bile yoktur.

Sivrihisar ahalisi Yunan tarz-ı işgâlini anlattılar. Bu hikâyelerin tekrarı mümkün değildir.

İsmet Paşa ile birlikte, Sivrihisar ile Çay[1025] arasındaki Türk hatlarını dolaştım. 150 kilometre imtidad eden şose ve patikalar üzerinde erzak katarlarını sevk eden kadınlara rast geldim, onlara İnebolu'da, Ankara'da, Sakarya ile Beylik Köprü arasında rast geldim. İsmet Paşa:

—Sakarya Muharebesi'ni onlar kazandılar, dedi. Türk kadınları köylü olsun, yüksek sınıfa mensup bulunsun, müdafaa-i milliye hususunda müttehiden teşrik-i mesai ediyorlar. Türkiye'de büyük bir nüfuz ve takdire sahip olan, yeni mektebin belki en parlak

[1025] Afyonkarahisar nahiyesi. (T. Sezen, **Osmanlı Yer Adları**, s.121.)

romancısı Halide Hanım ilk misali teşkil etti. Bir seneden beri alelade efradın hayatına ve maruz bulunduğu mehalike iştirak etmektedir."[1026]

Sakarya Zaferi'nden sonra Türkiye ve Mustafa Kemal Paşa hakkında basına açıklama yapan kişilerden biri I.Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nde hizmet almış olan Liman Von Sanders idi. Bakınız bir zamanların Liman Paşa'sı Tevhîd-i Efkâr'ın Berlin muhabirine ne diyordu:

"─Anadolu Hareket-i Millisi hakkındaki fikrinizi sorabilirmiyim?

─Harekât-ı Milliye'nin Türkiye'yi halas edeceğine yeniden kavilendireceğine eminim. Esasen mütarekeden sonra ahvalin aldığı şekle göre Türkler için yapılacak bundan başka bir hareket yoktu. Şurasını söylememe müsaade ediniz, ki pek uzun bir muharebeden sonra tekrar bir harbe girişilmesine ve bu kadar mükemmel ve büyük bir kuvve-i müdafaa gösterilmesine hayret etmemek kabil değildir.

Sevr Muahedenamesi'nin tebdilini intaç edecek olan Hareket-i Milliye'yi müteakib bütün Türkiye'de zirai ve fenni müessesat ihdası suretiyle saadet-i milliyenin teminine çalışılacağını ümit ederim. Hükümet-i Milliye'nin metalibi meyanında Türkiye'nin bir ordu bulundurmaya hakkı olduğunun tanınması hususunda ısrar edilmesine son derece mahzuz oluyorum. Çünkü memleketin istikbali ancak böyle bir ordu ile temin olunabilir.

Mustafa Kemal Paşa'yı iyi tanır ve takdir ederim. Çanakkale'de ciddi ve endişeli günlerde beraber çalıştık. Uzun müddet süren müşterek mesaimiz esnasında aramızda kat'iyen bir ihtilaf tahaddüs etmemişti. Müşarünileyhin maiyetindeki erkân ve ümera ve zabitanı da iyi tanıdığımdan iktidar ve vatanperverliklerinden eminim ve zafer-i nihaiyi temine kadir olacaklarına şüphe edemem.

─Harekât-ı askeriyeyi nasıl buluyorsunuz?

─Harb-i Umumi esnasında Yunanlılar, Türkler'den bir metre bile yer alamamışlardır. Mütarekeden bil-istifade kolayca İzmir'e çıktılar. İlk muvaffakiyetlerini binlerce otomobillerine medyundurlar. Fakat Sakarya'dan ileri geçemeyecekleri bedihi idi. Yunanlılar'ın Türkler'i silah kuvvetiyle mağlup edeceklerine ihtimal veremem."[1027]

[1026] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Mücahede-i Milliye'de Türk Kadınlarının Hizmeti"*, 5 Şubat 1922, S.3265, s.2.
[1027] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Liman Fon Sanders ile Mülakat"*, 12 Mart 1922, S.3300, s.2.

Barış teşebbüslerinin olduğu 1922'nin ilk yarısında İstanbul Hükümeti'nden Sadrazam Tevfik Paşa, Tevhîd-i Efkâr muhabirinin sorularına şu cevapları vermişti:

"—Paşa Hazretleri İstanbul ve Anadolu arasında ikilik var mıdır?

—Bir milletin gaye-i amali ihtiyaçtan tevellüd eder. Onun için gayede ikilik olamaz. Milletin, vesait-i muhtelife ile ilan edilen fikir ve gayesi birdir; iki değildir.

—İzzet Paşa'nın Avrupa'ya Yusuf Kemal Bey heyetinden ayrı olarak gitmesi ikiliğe delalet etmez mi?

—Hayır, hiçbir vakit. Evvela şurası bilinmelidir ki İzzet Paşa'nın Avrupa'ya azimeti gaye ve hukuk-ı milliyemizi Avrupa'da müdafaa etmek için aylardan beri muhabere mevzuunu teşkil etmişti. Azimetlerinin tahakkuku Yusuf Kemal Bey Heyeti'nin İstanbul'a muvasalatının ferdasına rast gelmesi, bir eser-i tesadüfden başka bir şey değildir. Avrupa'da iki heyetin bulunması hiçbir vakit bir ikilikin mevcutiyetine delalet etmez ve edemez bu, ancak hukuk ve gaye-i milliyemizi Avrupa'da müdafaa edecek bir iki zatın daha mevcut olmasından ibarettir, bir de aynı vaziyet geçen sene Londra'da dahi hâdis olmuştu.

İnkâr edilemez ki iki heyetin bir zamanda bulunması ikiliği değil, bilakis gaye ve amal-i milletin bir olduğunu tevsik ve teyid etmiştir. Geçen sene mevcut olan bu vaziyetin bu sene de mevcutiyeti neden başka mana ve vaziyete delalet etsin?"[1028]

Büyük Taarruz'un iki ay öncesinde Başkumandan Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek üzere Claude Farrer ile beraber İzmit'e gitmiş olan Velid Ebuzziya Bey ile Vakit Gazetesi Başyazarı Emin Bey, Başkumandan tarafından kabul edilmişti. İşte bu görüşmede Mustafa Kemal Paşa, kendilerine mevcut durum ve ordunun kudret ve kabiliyeti hakkında önemli açıklamalar yaptı. Fakat bu konuşmanın büyük kısmı yayınlanmaya mahsus değildi, onun için İstanbul ve Türkiye'ye hitaben söylenmiş olan kısmı Mustafa Kemal Paşa'dan izin alınarak yayınlanmıştır. Başkumandan'ın açıklamaları şöyleydi:

"Zaman Kime Yardım Ediyor:

[1028] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Sadrazam Tevfik Paşa'nın Beyanatı"*, 14 Mart 1922, S.3302, s.1. Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, Sadrazam Tevfik Paşa'nın Anadolu ile İstanbul arasında ikilik olmadığı ve Ahmet İzzet Paşa Heyeti'nin seyahati hakkında İstanbul gazetelerine verdiği bu beyanatından dolayı memnuniyet ifade etmekteydi. (**Tevhîd-i Efkâr**, *"Sadrazam Tevfik Paşa'nın Beyanatı Ankara'da Hüsn-ü Telakki Edildi ve Badi-i Memnuniyet Oldu"*, 17 Mart 1922, S.3305, s.1.)

─Bize hasım olan taraf zamanı bir müttefik add etmek istiyor. Mürur-ı zamanla bizim menabi-i mukavemetimizin tükenmesi ve dahili tefrikalar zuhur etmesi ihtimali üzerine binay-ı ümid ediyor. Telakki-i alilerince zaman kiminle müttefiktir?

─Zaman, doğru yol yürüyenlerle beraberdir.

Tahkikat Meselesi:"-sorunun başı sansürlü-

"...mensuplarından bir kaçı bu tahrikatı ortaya çıkarmaya alet ittihaz edilen şark-ı karib heyeti gibi hususi heyetlerin hakiki vaziyet hakkında hususi vasıtalarla tahkikat icra etmelerine bizim itirazımız var mıdır? Bu son isnadlarda bizim için çekinecek herhangi bir cihet mevcutmudur?

─Hakiki vaziyeti hususi vasıtalarla da tahkike esasen lüzum yoktur, hakiki vaziyet bizim izah ettiğimiz gibidir. Maa-haza böyle bir tesbite itiraz hakkımız olmakla beraber bu hakkı kullanmakta müsamahakâr bulunduğumuz bahs ettiğiniz heyetlerin memleketimizde istedikleri gibi geşt u güzar eylemelerine ve gördükleri gibi yazmalarına, bir guna tedabir-i mânia almamış olmamızla sabittir. Hatta yalancı Pavel'in bile iftiranameler tertip etmesine hail olmak tasavvurumuzdan geçmemiştir. Hükümetimize isnad olunan hususatta bizim için çekinecek hiçbir cihet yoktur."-arası sansürlü-*"...istiklalinin hiçbir noktasına hiçbir şekil ve surette müdahale ettirmemek Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin en esaslı prensibidir.*

Pontus Tehciri:

─Pontus Tehciri saikleri neden ibarettir?

─Samsun ve havalisinde bazı anasır-ı hazırayı mülahazat-ı askeriye icabı olarak harp mıntıkasından uzaklaştırmaya bizi mecbur eden sevaik Yunanlılar'ın oradaki teşebbüsleridir. Sevahili bombardıman etmek suretiyle yapmaya çalıştığı teşvikat dahi bu sevaikdendir. Bu babdaki mesuliyet Yunanlılar'a aittir.

Eski Tahkikat:

─Tahkikat meselesi hakkında Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne resmi bir müracaat vaki olduğu takdirde hükümetimiz, vekilleri olan Yunanlılar'ın harekâtını tahkik maksadıyla dört devlet mümessillerinin İzmir'de ve General Frankis, Miralay Vil, Miralay Roletto ve Salib-i Ahmer murahhası Mösyö Geri'den mürekkeb bir komisyonla General Frankis, Miralay Vitali, Yüzbaşı Lökaso'dan mürekkeb bir komisyonun iki defa

İzmit ve Yalova havalisinde icra ettikleri tahkikatın raporu neşr bile edilmediğine cihanın nazar-ı dikkatini celb için bu vesileden istifade edecek midir?

─Mevzu-bahs ettiğiniz tahkikat netaicinin şimdiye kadar bütün cihanca malum olduğuna hükümetim kani bulunuyor. Bu malumu tekrar ilan etmek suretiyle şimdiye kadar hâsıl olduğundan fazla bir netice çıkacağı maznun değildir. Mamafih hükümetimiz böyle bir teklif karşısında kaldığı takdirde bu teklifin ne kadar na-be-mahal olduğunu bütün edillesiyle cihana vaz' edecektir.

Çünkü bütün cihan-ı medeniyetin tarafgir olduğunu kabul etmek artık kürre-i arzdan hüsn-i adalet ve insaniyetin tamamen kalktığına hükm eylemekle müsavidir. Henüz beşeriyetin bu derekeye indiği farz olunamaz.

Samsun Bombardımanı:

─Samsun bombardımanı gibi hareketlerin iki taraf için tesiri ne olabilir?

─Diğer taraf için tesirini bilmem, fakat bizim için azim ve iman-ı milliyi takviyeye, düşmanlarımızın ne kadar adi, ne kadar sefil ve ne kadar hûnhâr olduklarını milletimize fiilen tanıtmaya vesile teşkil ediyor.

Ordumuzun Kuvveti:

─Ordumuz ne haldedir? Münasib görüldüğü ve icab ettiği saniye her türlü harekâtı muvaffakiyetle icraya kadir add olunabilir mi? Muhtelif teftişler arasında görülen fark ve ordunun kuvve-i maneviyesi zat-ı devletleri üzerinde ne tesir bırakmıştır?

─Ordumuz istiklal mücahedesi yapan kahraman ve azimkâr milletimizin amal-i meşruasını emniyetle istihsale kadir bir haldedir. Ordumuz her türlü vezaif-i taarruziyeyi muvaffakiyetle ifaya hazır ve amadedir. Her teftişte gördüğüm müspet fark ve bihassa orduda mevcud pek yüksek kuvve-i maneviye ve salabet-i azm ve iman ve şevk u şetaret çok defalar gözlerimi meserret yaşlarıyla dolduracak derecede tesir bırakmaktadır.

─Son Kocaeli seyahatinin ve halkla sıkı temasın bıraktığı intibalar ne merkezdedir?

─Benimle beraber seyahat ettiğiniz için bunun ifade ve izahını size bırakıyorum.

Dostumuz Claude Farrer Hakkında:

─ Farrer dostumuzla olan mülakat ne gibi intibalar bırakmıştır?

—Mösyö Claude Farrer'i hassas ve pek ali ruhuyla, beşerden pek az kimseye nasip olan evsaf-ı mahsusasıyla nezahetin timsal-i müşahhası buldum. Kendisiyle mülakat bende hiçbir vakit unutamayacağım manevi hazlar, kıymetli hatıralar bırakmıştır. Türkiye böyle vefakâr bir dosta malikiyetle müftehir olabilir.

Amerika ile Münasebatımız:

—Son Amerika notasında bizim eskiden beri müesses haklara riayet etmediğimiz, Amerika müesseselerinin faaliyetine imkân bırakmadığımız ve hukuk-ı tasarrufiyeyi ihlal ettiğimiz hakkında bir itham vardır. Amerikalılar'a ve Amerika müesseselerine karşı Büyük Millet Meclisi Hükümeti şimdiye kadar nasıl hareket etmiştir?

—Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Amerika hakkındaki nokta-i nazarı müspettir. Hükümetimiz, Harb-ı Umumi esnasında Bab-ı Ali'nin kat' etmiş olduğu münasebat-ı dostaneyi iade ve ihyaya teşebbüsten hali kalmamıştır. Bu teşebbüse kendi taraflarından maddi bir mukabele görülmemiş olmakla beraber memleketimizdeki Amerika müessesatı, Amerika heyetleri birçok Amerikalılar tamamen bir dost memlekette olduğu gibi muhafaza edilmekte ve hürmet görmektedirler,"-bu arası sansürlü-*"...elan memleketimizin her köşe ve bucağında Amerikalılar ikamet etmekte, istedikleri gibi istedikleri yerlerde geşt u güzar eylemektedir. Ben eminim ki"*-cümlenin geri kalanı sansür edilmiş-

Rusya ve Şark Devletleriyle Münasebatımız:

"—Şark komşularımızla münasebetimiz nasıldır? Rusya ile aramıza bürûdet girdiği rivayeti doğru mudur? Rus-Alman İtilafı'na iştirak ettiğimiz hakkındaki rivayetler doğru mudur?

—Şark dostlarımızla münasebetimiz müstaidd bulunduğu ciddi samimiyet dairesinde devam etmektedir. Rusya ile aramızda bürûdet tevlid edecek mahiyette bir hadise olmamıştır. Rus-Alman İtilafı'na iştirakimiz hakkındaki rivayet doğru değildir.

Vaziyet-i İktisadiye ve Ziraiye:

—Memleketin iktisadi vaziyeti nedir? Bu seneki mahsul hakkında alınan haberler ümit-bahş bir mahiyette midir?

—Memleket vaziyet-i iktisadiye ve ziraiyesi şayan-ı memnuniyettir. Bu seneki mahsulat fevkalade feyzlidir.

İstanbul Halkına Beyan-ı Şükran:

─İstanbul halkının Milli Mücahede'ye karşı vaziyeti hakkındaki hissiyatınız ne merkezdedir?

─Münhasıran İstanbul halkının,"-aradaki birkaç kelime sansürlü-*"...Milli Mücahede'ye karşı gösterdiği fevkalade alakadarlık ve hissiyatını her vesileyle izhar hususunda ibraz eylediği fedakârlık bence her türlü medh ve sitayişin fevkindedir. Bu babdaki hissiyatımı tamamıyla ifade etmiş olmak için en şamil ve kıymetli kelimeleri kullanabilirsiniz."*[1029]

D-BÜYÜK TAARRUZ

1-Büyük Taarruz Öncesi Meydana Gelen Gelişmeler

a)TBMM Hükümeti'nin Mezalim Yaptığı İddiaları

Sakarya'daki yenilgi ve 1922'nin ilk aylarında başlayan barış görüşmelerinin bir sonuca varamaması İngiltere'de Lloyd George Hükümeti'ni zora soktu. Bunun üzerine Lloyd George Hükümeti, şiddetli eleştirilere uğrayan dış politikasını haklı göstermek için son çare olarak Hristiyan halkların Türkler tarafından katledildiği iddiasına sarıldı. Fransa, İtalya ve Amerika Hükümetleri'ne başvuran İngiltere, alınacak tedbirler konusunda birlikte hareketi teklif etti. Bu teklifin ana hatları şöyleydi: Dört devlet Trabzon veya amaçlarına hizmet edecek başka bir Karadeniz limanına birer temsilci gönderecek ve TBMM Hükümeti'nden bunun için izin alınacaktı. Bu talebin reddi katliamın kabulü manasına geleceğinden TBMM Hükümeti'nden bir itiraz beklenmemekteydi.[1030]

İşte bu iddialar üzerine Anadolu'daki Hristiyan ve Musevi grupların önderleri bazı açıklamalar yapma gereği duydu. Türk Ortodoksları Ruhani Reisi Papa/Baba Eftim Efendi, gazetelerde makaleler yayınlayarak ortaya atılan mezalim iftiralarını şiddetle reddetti[1031] ve TBMM Hükümeti'nin Hristiyanlara iyi muamelede bulunduğunu belirterek Avrupalı gazetecileri Anadolu'ya davet etti. Bu çağrı üzerine Anadolu'ya gelen

---

[1029] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Başkumandanımız Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa ile Mühim Bir Mülakat-Başkumandan "Ordumuz Her Türlü Vezaif-i Taarruziyeyi İfaya Hazır ve Amadedir" Diyor"*, 21 Haziran 1922, S.3399, s.1.
[1030] T. Baytok, **İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı**, s.141.
[1031] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Hristiyanlara Mezalim Yapıldığı Yalandır"*, 25 Mayıs 1922, S.3374, s.1.

birçok yabancı gazeteci olayları yakından görerek dünya kamuoyunu Milli Mücadele lehine aydınlattı.[1032] Ayrıca Anadolu'daki Musevi Cemaati Reisi Ankara'daki gazetelerden birinde yayınladığı makalede mezalim iftiralarını redle *"Türkler'in ekalliyetlere karşı asırlardan beri vuku bulan müşfikane muamelelerinin elan devam etmekte olduğunu ve bu adil ve siyyani muameleden dolayı bilumum ekalliyetlerin Türk Milleti'ne ve hükümetine medyun-u şükran bulunduklarını"* ifade etmişti.[1033]

Sonuçta İngiltere'nin yaptığı teklif üzere İtilaf Devletleri temsilcilerinden oluşan bir heyet Anadolu'ya giderek incelemelerde bulundu. Ancak bütün ısrarlara rağmen heyetin hazırladığı raporun yayınlanmasına İtilaf Devletleri izin vermedi.[1034]

b)TBMM Hükümeti'nin İttihatçı ya da Bolşevik Olduğuna Dair İddialar

Milli Mücedele başlangıcında dillendirilen bu hareketin İttihatçı olduğuna dair iddialar Büyük Taarruz'un hemen öncesinde yine ortaya atıldı. Maalesef bu iddianın ortaya atıldığı gazete Tevhîd-i Efkâr oldu. Gazetede 14 Mayıs 1922'den itibaren Arif Cemil Bey tarafından yayınlanmaya başlayan *"İttihad ve Terakki Rüseası'nın Diyar-ı Gurbet Maceraları"* adlı bir tefrika az kalsın Tevhîd-i Efkâr ile Milli Mücadele'nin başında bulunan kumandanların arasını açacaktı. Bahsedilen tefrikanın dokuz numaralı serisinde Milli Mücadele'nin İttihatçılar yardımıyla örgütlenmesi ve Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya gitmesi anlatılıyordu. Milli Mücadele'nin nasıl başladığına dair bilgiler veren ve kısmen sansüre uğrayan bu dokuzuncu seri aynen şu şekilde yazılmıştı:

"Taksim Hazırlıkları Karşısında: Talat Paşa ile Moskova arasında açılan müzakerat üzerine Moskova'nın Anadolu'ya yardım etmesi için Bolşevikler'in merkez idaresine bir iki zatın gönderilmesi takarrür ettiğini yazmış idim."

"Anadolu'dan gelen haberlerden bu zevatın bir an evvel yola çıkması icab ettiği istitlal olunuyordu." –bu arası sansürlü- *"...müdafaa-i hukuk komitelerinin silahla düşmana mukavemet ve hasımlarımızın meş'um makasıd ve icraatına mukabele etmeye*

[1032] Mustafa Ekincikli, **Türk Ortodoksları**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1998, s.184. Papa Eftim'in Milli Mücadele içindeki faaliyet sahası daha çok Müslüman ve Hristiyanlar arasında çıkabilecek olayları engellemek ve bu olayların Milli Mücadele Hareketi'ne sıçramasını önlemek üzerineydi. (Erol Cihangir, **Papa Eftim'in Muhtıraları ve Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi**, Turan Yayıncılık, İstanbul, 1996, s.46.)

[1033] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Mezalim İftiralarını Museviler de Redd Ediyor"*, 28 Mayıs 1922, S.3377, s.2.

[1034] T. Baytok, **İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı**, s.142.

karar verdiği, Anadolu'nun her tarafında silah tedarikine ibtidar olunduğu, silahları henüz alınan kıtaat-ı askeriyenin terk-i silah eylemesi men olunduğu bildiriliyordu."

"Bu esnada İzmir Yunanlılar tarafından işgâl edilmiş, Adana ve havalisi" –bir kelime sansür edilmiş- *"istilasına maruz kalmıştı. Büyük Ermenistan teşkili hayal-i hâmıyla Şarki Anadolu'ya dahi vaz'-ı yed edilmek üzere idi. Bilhassa Şarki Anadolu'nun işgâli için yapılan hummalı hazırlıklar mevki-i icraya vaz edilecek olursa Türk Milleti için pek ziyade vahim olacaktı. Hükümet bu mahûf ve hevl-nâk vaziyeti anlamak istemeyen bir takım vatansız ve hissizlerin elinde bulunmakta idi."*

"Tehlike Arttıkça Azm ve Metanetimiz de Artıyor: Fakat milletimize has olan mezayadan biri de şudur ki maruz olduğu tehlike ne kadar azim ise azm ve metaneti de o kadar artar. Türk'ün kahramanlığı karşısında tehlike mebsuten mütenasiptir. Türk Milleti tarihinin şimdiye kadar kayd etmediği bu azim felaket karşısında, bütün bir cihan husumet-i mevcudiyetini, pür-kin ve garaz, imhaya çalıştığı halde asla fütur getirmedi. Hükümet yok, ordu yok, asker yok, silah yok iken ve düşman her taraftan memlekete yerleşmiş ve yahud yerleşmek üzere iken Anadolu'da her evden kendi silahıyla birer kişi çıktı, dağdan birkaç çete indi, tarihin henüz kayd etmediği bir tarz-ı müdafaada müteaddid cepheler teşekkül etti. Müdafaa-i vatan için her türlü esbab-ı müdafaaya tevessül hakkında lazım gelen kararları ittihaz etmek üzere Erzurum'da Trabzon, Erzurum, Van, Tiflis ve Diyarbakır vilayetleri tarafından gönderilen murahhaslardan mürekkeb bir kongrenin akdi takarrür etti."

"Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya İ'zamı: O zamanki kabine Anadolu'da görülen bu hareketlerden tedhiş etmişti. Bunların önüne geçmek için ne yapmak lazım geldiğini uzun uzadıya tetkik ettikten sonra nihayet erkân-ı askeriye arasında sözü geçen Mustafa Kemal Paşa'yı bir heyet halinde müfettiş-i umumi olarak Şarki Anadolu'ya göndermeye karar verdi." -bu arası sansürlü- *"Mustafa Kemal Paşa'nın müfettiş-i umumiliğe tayini Anadolu'daki müdafaa-i hukuk teşkilatının taazzuvu ve vahdeti için esasen mutasavver idi ve bu hususta icra edilmekte olan gizli muhaberatın ve müracaatların nihayet tahakkuk eylemesini temin etmişti. Filhakika Mustafa Kemal Paşa Samsun'a muvasalat eder etmez vazife-i vataniyesini büyük bir azm ve metanet ile ifaya başlamıştı."*-bu arası sansürlü-

"Paşa'nın Geriye Daveti: Esasen Anadolu Harekât-ı Milliyesi'nden tevhiş etmekte olan İstanbul Hükümeti Mustafa Kemal Paşa'yı kendi eliyle oraya gönderdiğini

ve bu suretle hiç farkına varmadan ve hiç arzu etmeden vatana en büyük hizmeti ifa etmiş olduğunu anlayınca müşarünileyhe bi-had ve hesap avdet emirleri yağdırmaya başladı. Fakat İstanbul Kabinesi'nin re's-i karında bulunan zat aklı başından gitmiş bir halde saçlarını yolarken Mustafa Kemal Paşa artık meselenin saklanacak bir ciheti kalmadığını gördüğü için mesaisine büyük bir şevk ile açıktan açığa devamla Havza, Tokat, Amasya, Sivas, Erzincan tarikiyle Erzurum'a kadar vücuda gelen bilcümle müdafaa teşkilatını teftiş etmiş, nakıs olan teşkilatı ikmal eylemiş ve onları müttehid ve yekdiğerine merbut bir kitle haline getirmişti. Müşarünileyh Erzurum'a muvasalatında evvelce Erzurum Kongresi tarafından müdafaa-i vatan için verilen kararları kabul ve onlara iştirak eylediğini ilan etmişti."[1035]

Nihayetinde bu tefrika Kazım Karabekir Paşa'nın dikkatini çekti ve Mustafa Kemal Paşa'ya bunun tekzip edilmesi lüzumunu bildirdi. Karabekir Paşa, İstiklal Harbimiz adlı kitabında bu olaydan şöyle söz etmektedir:

"Tevhidi Efkâr gazetesi İttihat ve Terakki rüesasının diyarı gurbet maceralarını tefrika ediyordu. 28 Mayıs tarihli tefrikada kuvayı milliyenin menşeini de İttihat ve Terakkiye raptediyordu. Gerçi hepimiz vaktiyle İttihat ve Terakki cemiyetinin teşekkülünde işe başlamış ve bu cemiyetde meşrutiyetin istihsaline kadar da çalışmıştık.[1036] *Fakat sonralar biz ordu mensupları cemiyetin mesaisinden ve teşkilâtından tamamiyle ayrılmıştık… Daha zafere kavuşmadan evvel bir takım açıkgöz İttihat ve Terakki bakiyesi bu şerefi millet nazarlarında üzerlerine çekerek bir vaziyet yapıyorlardı. Bunun tarafımdan tekzibini muvafık bulmayarak hakikati münasip bir şekilde Mustafa Kemal Paşanın ilân etmesini doğru buldum ve şu teklifi yaptım."*

K. Karabekir Paşa'nın devamında verdiği yazışmalara göre Mustafa Kemal Paşa, Matbuat ve İstihbarat Müdürlüğü'ne bir tekzip sureti verildiğini ve Tevhîd-i Efkâr Gazetesi sahibi Velid Bey'in son Kocaeli seyahatinde bu babda ikaz edildiğini kendisine bildirmiştir.[1037] Bundan başka Anadolu Ajansı sözkonusu tefrika hakkında bir açıklama yapmak zorunda kaldı. 1 Ağustos tarihli Anadolu Ajansı bildirisinde Tevhîd-i Efkâr'daki tefrika hakkında şu açıklama yapıldı: *"İttihad ve Terakki Rüseası'nın Diyar-ı Gurbet*

[1035] Arif Cemil Bey, *"İttihad ve Terakki Rüseası'nın Diyar-ı Gurbet Maceraları-9"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 28 Mayıs 1922, S.3377, s.3.
[1036] Erık Jan Zürcher'in çalışmasına göre Anadolu'daki direnişi örgütleyen ve geliştiren başlıca kişiler ve kurumlar İttihat Terakki'ciydi. Hatta Mustafa Kemal Paşa, 1919'da bile hala bir İttihatçı sayılmaktaydı. (Erık Jan Zürcher, **Milli Mücadele'de İttihatçılık**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1987, s.172-174, 293-301.)
[1037] K. Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, s.1140-1142.

Maceraları ünvanıyla Tevhîd-i Efkâr Gazetesi'nde intişar eden tefrika hakkında Anadolu Ajansı her taraftan evvelce vaki olan tavzihin, davay-ı millide hidemat-ı fedakaranesi malum bulunan mezkûr gazeteye raci olmadığı her türlü su-i tefehhüme mahal kalmamak üzere beyan olunur."[1038]

Milli Mücadele için ortaya atılan iddialardan biri de Bolşeviklik'ti. Zaten 1922 Ocak ayında Sovyetler ile bir dostluk antlaşması imzalanmıştı. Hatta bu yüzden Yusuf Kemal Bey, Londra'da Bolşeviklik iddialarına cevap vermek zorunda kalmıştı.[1039] Tabii ki bu yakınlaşma yabancı devlet meclislerine de konu oldu. Bunlardan biri Fransa'da yaşandı ve Sovyetler'in İslam Âlemi ve Türkiye ile yakınlaşması üzerinde bir konuşma cereyan etti. 2 Haziran tarihli Pöti Parizyen Gazetesi, olaydan şu şekilde bahsetmekteydi:

"Reis Mösyö Raulpare istima' edilecek bir takrir daha bulunduğunu söyleyerek Fransa'nın Şark Siyaseti hakkında hükümetten istizahatta bulunmak isteyen Mösyö Şapidlen'e söz verdi. Kot Donor mebusu Şark'ın mesail-i muazzama-i iktisadiye haricine terk edilemeyeceği fikrinde olup havali-i mezkure için bir tarz-ı idare ihzarını ve Rapallo Muahedesi'nin netaicine karşı ber-vech-i peşin tedabir ittihaz olunmasını tavsiye etti ve İslam Âlemi'ni celb için Sovyetler'in yaptıkları teşebbüsatı mevzu-bahs eyledi, hatip, Sovyetler tarafından istiklalleri nez' edilen Kafkas Hükümetleri için istiklal hakkı talep ediyor ve bu tedbiri, şarkın teskini için en kavi teminat add eyliyor."

"Mösyö Morino-Bu, çok doğrudur, dedi. Türkiye asyasından henüz avdet eden mümaileyh, Türkler'in Fransa'ya karşı ibraz ettikleri müessir delail-i muhabbeti bir şahit heyecanıyla nakl ve hikâye etti. Ankara Hükümeti'nin vaziyetini anlattı ve bu hükümete matuf Bolşeviklik ithamatını redd eyledi. Sözüne, Fransa'nın ananevi siyasetine avdet etmesini talep ederek nihayet verdi."[1040]

c)Yunanistan'ın Durumuna Bir Bakış, Samsun Olayı, Muhtariyet İlanı ve İstanbul'u İşgâl Girişimi

Sakarya Zaferi'nden sonra Yunan Ordusu'nun morali sarsılmıştı. Halk barış, askerler ise terhis istiyordu. Böyle bir ortamda siyaset, çok geçmeden Yunan Ordusu'nu

[1038] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Anadolu Ajansı'nın Gazetemiz Hakkında Bir Tavzihi"*, 4 Ağustos 1922, S.3443, s.1.
[1039] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Yusuf Kemal Bey'in Rusya ile Muhadenet ve Bolşeviklik Hakkındaki Beyanatı"*, 17 Mart 1922, S.3305, s.2.
[1040] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Hükümet-i Milliyemiz Bolşevik Değildir"*, 7 Haziran 1922, S.3385, s.2.

bir kanser gibi kemirmeye başladı.[1041] Artık Yunan Basını'nda ihtilal iddiaları yavaş yavaş dillendiriliyordu. Atina merkezli haberler Yunan kamuoyunun *"Kral Kostantin Orduları'nın Anadolu'daki felaketini, adem-i memnuniyetle"* karşıladığını ve Yunan Hükümeti'nin *"ahalinin tahrikatından endişe edilen vakayie mani olmak için güzide efrad-ı askeriye izamına mecbur"* olduğunu bildiriyordu.[1042] Sakarya'daki yenilginin etkisi basınla sınırlı kalmadı. Yunan Meclisi'nde sert tartışmalara neden oldu.[1043] Bu kısa sürede Yunan Hükümeti'ne sıçradı. Gunaris Hükümeti aleyhine birçok eleştiri yapıldı ve hükümet güvenoyu alamadı. Tevhîd-i Efkâr, Gunaris Hükümeti'nin bu durumundan *"Gunaris Kabinesi nihayet yuvarlandı. Bu Yunanistan için siyasi bir mağlubiyet demektir. Düşmanımız bu suretle yeni bir darbeye maruz kalıyor"* şeklinde bahsetti. Gazete haberinde *"milleti felakete sürükleyen Gunaris Hükümeti'nin faaliyetsizlik ve adem-i kifayesini takbih ve muaheze zımnında Stratos/İstratos, Buşu, Danglis ve diğerleri tarafından vaki olan şiddetli muahezat ve tenkidatı müteakib itimad reyi mevzu-bahs"* olduğunu ve üç yüz on yedi mebustan yüz elli altı kişinin Gunaris Hükümeti lehine ve yüz altmış birinin aleyhine oy kullandığını bunun üzerine kabinenin istifasını verdiğini yazmaktadır.[1044]

Yunan basını, ordusu ve meclisi bu şekilde eleştirilerle kaynarken Yunanistan'daki ihtilal hareketlerinde payı olduğundan kuşkulanılan General Papulas görevinden istifa etmek zorunda kaldı.[1045] Hironika Gazetesi, hükümetin General Papulas'ı istifaya mecbur etmesiyle ordunun cephedeki birlik-beraberliğini ve moralini bozduğunu iddia etmekteydi. Yine aynı gazeteye göre Atina'daki çoğu gazete bu doğrultuda yazılar yazmıştı. Atina merkezli haberler her ne kadar General Papulas'ın *"Harbiye Nazırı'na gönderdiği bir mektupla esbab-ı sıhhiyeden dolayı tekaüde ihracını talep"*[1046] ettiğini yazsa da Papulas'ın yerine General Hacıanesti'nin getirilmesi Yunan Ordusu'nda epey kızgınlık yarattı.

Yunanistan'da bu gelişmeler yaşanırken 5 Haziran 1922'de Karadeniz'e giren Averof adlı Yunan savaş gemisi 7 Haziran'da Samsun'u üç saat boyunca top ateşine

---

[1041] F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.371.
[1042] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Atina'da İhtilalden Korkuyorlar!"*, 8 Ekim 1921, S.3147, s.2.
[1043] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, II, s.252.
[1044] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Girye Gunaris Yuvarlandı!!.."*, 12 Mart 1922, S.3300, s.1. Gunaris Hükümeti, Mart 1922 başında her ne kadar güven oyu alamayarak istifa etse de diğer hükümet kurma girişimleri başarısız olduğundan 18 Mart 1922'de meclisten yeniden güvenoyu almayı başarmıştır. (Nilüfer Erdem, **Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı (1919-1923)**, Derlem Yayınları, İstanbul, 2010, s.445.)
[1045] S.R. Sonyel, **Kaygılı Yıllar**, s.350.
[1046] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Papulas Yuvarlandı"*, 2 Haziran 1922, S.3380, s.1.

tuttu.[1047] Tevhîd-i Efkâr bu saldırıyı *"kahpe düşman tarafından açık ve gayrımüstahkem bir liman olan Samsun'un caniyane bir surette bombardıman edilmesi"* ve *"na-merdane surette, hukuk ve kavaid-i beynelmileli çiğneyerek sahilimize devam-ı tecavüzü"* olarak niteledi. Samsun Olayı, B.M. Meclisi'nde tartışmalara yol açtığından ve Dahiliye Vekili Fethi Bey bunlara cevapla Samsun'un çeşitli yerlerindeki evlere dört yüz elli mermi isabetle pek çok evin tahrip olduğunu söyledi. Ayrıca isteyen yabancıların Samsun'u terk edebilecekleri TBMM Hükümeti'nce ilan edilse de Amerikalılar şehirde kalmaya devam etti. Olaydan sonra TBMM Hükümeti gerekli tedbirleri alarak Yunanlılar'ın bu tecavüzünden dolayı devletler nezdinde protestoda bulundu.[1048]

İngiliz Dışişleri'nin bile oldukça çılgın bir hareket olarak gördüğü[1049] bu olayı Rumca gazeteler alkışla karşıladı. Konstantin taraftarı Patris Gazetesi, şöyle diyordu: *"Ankara'dakiler tarafından duçar-ı gadr olan Pontus Rumları'nın ah u eninlerine, Yunan topları cevap vermiştir. Mustafa Kemal ve Bab-ı Ali cihan-ı medeniyete istedikleri kadar şikâyet etsinler. Bu şikâyetler kimseyi müteessir edemez (o malum-Tevhîd-i Efkâr) bilhassa Anadolu'daki emniyet-i askeriyesini takviye ve Rumluğun enkazını tahlis eylemek isteyen Yunanistan, bu şikayattan kat'iyen müteessir olmaz. (Çok doğru, çünkü Yunanistan mazlum kanı içerek büyümüştür-Tevhid-i Efkâr)"* Venizeloscu Tahidiromos Gazetesi ise *"Yegâne Cevap"* başlıklı bir makalesinde *"Yunan filosunun Karadeniz'de faaliyete başladığı haberi gayrımüstahlas Yunanlılığı müteselli etmekte, Rumluğun ümitlerini ve ordunun dahi kuvve-i maneviyesini takviye eylemektedir. Yunan topunun tarraka nisar olması geç kalmış olmakla beraber yine şayan-ı memnuniyettir. İntikamın geç kalmış olmasından müteessir oluyorduk. Şimdi ise patlayan toplar, Kanaris ve Miyaolisler[1050]'in bir asır evvel başladıkları mücahedenin bir tetimmesini teşkil ediyor"*[1051] övgüleriyle Samsun Olayı'nı bir zafer olarak takdim ediyordu.

Yunanlılar'ın taşkınlıkları ve tahrikleri bununla bitmedi. İzmir ve civarını İyonya adıyla özerk bir statüyle kendi idareleri altına almaya kalkıştılar. 1922'nin Haziran ayı sonlarında Yunan Hükümeti, İyonya özerk yönetiminin kurulmasına karar verdi.[1052] Ancak bu kararın uygulanması öyle hemen kolay olmadı. Çünkü büyük devletler buna

---

[1047] S.R. Sonyel, **Kaygılı Yıllar**, s.351-352.
[1048] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Samsun Feciası ve Millet Meclisi'nde Galeyan"*, 10 Haziran 1922, S.3388, s.1-2; S.R. Sonyel, **Kaygılı Yıllar**, s.353,354.
[1049] S.R. Sonyel, **Kaygılı Yıllar**, s.352.
[1050] Osmanlı zamanındaki Yunan ayaklanmasının meşhur önderleri.
[1051] **Tevhîd-i Efkâr**, *"İstanbul Giryeleri'nin Vahşi Sevinci"*, 10 Haziran 1922, S.3388, s.1-2.
[1052] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, II, s.264.

karşıydı. Zaten bu sebeple olsa gerek Rumca gazetelerin Yunan Hükümeti'nin bu konudaki icraat ve kararları hakkında verdiği haberler çelişkiliydi. Etnos[1053] Gazetesi, kararın uygulanmasının ertelendiğini yazarken Neo Logos Gazetesi farklı şeyler söylüyordu. Proeya Gazetesi ise *"İstiryadis'in Sevr Muahedesi ile muayyen olan arazide muhtariyet-i idare ilan ettiğine dair hükümet taraftarı Atina gazetelerinin şayiatını derç ettikten sonra bu babda henüz resmi bir şey olmadığını"* yazıyordu.[1054] Bu nedenle Yunan Hükümeti bu kararını ancak 30 Temmuz 1922'de uygulamaya koyabildi.[1055] Tevhîd-i Efkâr bunu *"Nihayet Mahud Muhtariyeti İlan Edebildiler!"* başlığıyla duyurdu ve İstiryadis'in yayınladığı beyannameden *"İstiryadis neşr ettiği bir beyannamede Yunanlılar'ın taht-ı işgâlinde bulunan mıntıkaya müttefiklerce kabul edilen esasata tevfiken Yunanistan'ın vesayeti tahtında muhtariyet verildiği bildirilmekte ve ahali, mahalli meclisler teşkil etmeye ve Yunan Ordusu düşmana karşı müdafaayı temin eylediği cihetle intizam-ı dahiliyi muhafazaya memur milis muhafız teşkilatı vücuda getirmeye davet edilmektedir. Mezkûr beyannamede parlamentodan bahs edilmemektedir"*[1056] şeklinde kısaca söz etti. Tabii ki bu durumu TBMM Hükümeti'nin kabul etmesi mümkün değildi. Yunanistan'ın muhtariyet ilanını protestoyla İtilaf Devletleri temsilcilerine iletti. TBMM Hükümeti protestosunda büyük devletlerce geçici olarak işgâline müsaade edilen İzmir'e Yunanlılar'ın kendi kendilerine muhtariyet vermeye hakları olmadığından bahs etmiş ve Doğu'da barış ve sükûnetin tesis edilmesi için Anadolu'nun Yunanlılar'dan tahliye ettirilmesini talep etmişti.[1057]

Bu çılgınlıkların sürdüğü günlerde Yunanistan başka bir şeye daha teşebbüs etti. Bu İstanbul'u işgâl girişimiydi. Yunanlılar, karadan yaptıkları saldırılarla Türkler'e öngörülen barış şartlarını kabul ettiremediklerinden İstanbul'un kendilerince işgâl edilmek zorunda olduğunu iddia ediyorlardı.[1058] 29 Temmuz 1922'de Yunanlılar, İngiltere'nin Atina'daki elçisi Bentinck'e bir nota verdi.[1059] Paris merkezli haberler ve gazeteler notada *"İstanbul'un işgâli için müsaade i'tası sarahaten talep edilmekte"* olduğunu ve *"Yunanistan'ın müttefiklerle bir itilaf-ı tamm dairesinde hareket etmek tasavvurunda bulunduğu"*nu yazıyor, buna ilaveten *"teklif-i vaki derhal redd edilmiştir"*

[1053] Başka bir çalışmada *"Atnos"* olarak geçmektedir. (A. A. Gazel ve Ş. Ortak, *"İkinci Meşrutiyet'ten 1927 Yılına Kadar…"*, s.229.)
[1054] **Tevhîd-i Efkâr**, *"İzmir'in Muhtariyetini İlan Etmişlermiş!"*, 19 Temmuz 1922, S.3427, s.1.
[1055] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, II, s.265.
[1056] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Nihayet Mahud Muhtariyeti İlan Edebildiler!"*, 1 Ağustos 1922, S.3440, s.1.
[1057] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Anadolu'da Muhtariyet İlanını Protesto"*, 2 Ağustos 1922, S.3441, s.1-2.
[1058] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, II, s.265.
[1059] S.R. Sonyel, **Kaygılı Yıllar**, s.361.

diyordu.[1060] Londra merkezli haberler ise bu işgâle ihtimal vermemekle beraber alınan önlemleri şöyle sıralıyordu:

"Müttefikler, Boğaz'da otuz İngiliz sefine-i harbiyesi bulunması hasebiyle hatta Kral Kostantin tarafından bile bir teşebbüste bulunulmasına ihtimal vermemekle beraber Yunanlılar'ın İstanbul'u zapt etmek hırs ve hevesine mâni olmaya amade bulunmaktadırlar. İngiltere'nin Sussex Alayı İstanbul muhafızlarını takviye için Malta'dan müfarekat etmek üzere bulunuyor."

"Diğer taraftan İstanbul'da müttefikin kuvvası başkumandanı Yunan Ordusu'nun herhangi bir ileri hareketine mukabele için Senegal efradına ve malum Çatalca mıntıkasını işgâl eden Fransız kıtaatına emr vermiştir…"

"Britanya Hükümeti'nin hudud civarında külliyetli asker tahşidi fevkalade bir tehlike teşkil edeceğine dair Yunan Hükümeti'nin nazar-ı dikkatini celb ettiği ve Baltacis'in bir takım hadisat-ı müessifeye meydan vermemek için evamir-i kat'iye ita edildiğini temin eylediği malumdur. Gazeteler, müttefiklerin Türkiye'de müttefikin kuvvası başkumandanı vasıtasıyla Yunanistan'a İstanbul'u işgâl teşebbüsünün payitahtı işgâl eden müttefikin kıtaatı tarafından kuvvetle def ve tenkil edileceğini ihtar ederek seri ve müttehid surette hareket etmiş olmalarından dolayı beyan-ı memnuniyet ediyorlar."[1061]

Yunanlılar'ın İstanbul'u işgâl girişimine karşı İtalya, Fransa ve en nihayet İngiltere açık açık karşı çıktı.[1062] Tevhîd-i Efkâr, İngiltere Başbakanı Lloyd George'un bir demecine atıfla İngiltere'nin *"Yunanistan'a İstanbul'a taarruzunun netaic-i vahimesi hakkında ihtaratta"* bulunduğunu yazıyordu.[1063] Üstelik Elefteros Tipos[1064] Gazetesi'nin bir haberine göre İngiltere'nin Atina Elçisi, Yunan Hükümeti'ne bir nota vererek Yunan kuvvetleri ile Müttefik Devletler kuvvetleri arasında bir çatışmaya meydan verilmemesini tavsiye ediliyordu.[1065] Bu durumda Yunanlılar'ın İstanbul'u işgâl girişimi sonuçsuz kaldı.

[1060] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Yunanlılar, Devletlere Bir Nota Vererek İstanbul'un İşgâline Müsaade İ'tasını Talep Ettiler"*, 1 Ağustos 1922, S.3440, s.1.
[1061] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Yunanlılar, Devletlere Bir Nota Vererek İstanbul'un İşgâline Müsaade İ'tasını Talep Ettiler"*, 1 Ağustos 1922, S.3440, s.1.
[1062] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, II, s.265.
[1063] **Tevhîd-i Efkâr**, *"İstanbul'u Müdafaa İçin Fransa ve İngiltere Arasında İtilaf-ı Tâmm Hasıl Oldu"*, 4 Ağustos 1922, S.3443, s.1.
[1064] Bugün yine aynı adla çıkan bir Yunan gazetesi mevcuttur. (https://www.eleftherostypos.gr/, Erişim Tarihi: 20.06.2019)
[1065] **Tevhîd-i Efkâr**, *"İngiltere Yunanistan'a Bir Nota Verdi!"*, 15 Ağustos 1922, S.3451, s.1.

Yunanistan'ın ekonomik durumuna gelirsek Yunan parası olan drahmi sürekli değer kaybetmekteydi. Anadolu'daki işgâl girişimi o güne kadar Yunanistan'a 3 Milyar drahmiye mal olmuştu ve ordunun kış içindeki masraflarının 1 Milyar drahmi olacağının öğrenilmesi Yunan halkını paniğe sevk etmişti. 1921 Ocak'ı ile 1922 Ocak'ı arasında temel gıda fiyatlarında yüzde otuz ile yüzde elli arasında artış yaşanmış, drahmi yüzde elli değer kaybetmişti.[1066] Öyle ki Tevhîd-i Efkâr'da Sakarya Zaferi'nden sonra sıklıkla söz edilen bir durum drahminin değer kaybıydı. Büyük Taarruz'un öncesindeki bir haberde Tevhîd-i Efkâr drahminin değer kaybından *"Yunan parası iki gün evvel 80 kuruş iken dün 73 kuruşa kadar düşmüştür. Bu sükûtun düşmanın, sözde İzmit'e taarruz yapacağı gibi rivayetleri takiben vukuu şayan-ı dikkattir"*[1067] ifadesiyle söz etmekte ve Yunanistan'ın en büyük endişesinin açlık olduğunu belirtmektedir. Yunanistan'ın ekonomik durumu hakkında en dikkate değer haber 6 Temmuz tarihli Nir İst Risalesi'nin Atina muhabirinin verdiği bilgilerdir. Muhabir gazeteye gönderdiği mektupta *"harekat-ı harbiyenin adem-i vukuuna binaen üç yüz bin Yunan askerinin cephede bulunduğu"* ve *"Yunanistan'ın fiilen iflas-ı maliye duçar olmamakla beraber pek elim mezayıkada olduğu"* izah edildikten sonra neticenin ne olacağı sorularak buna cevaben *"vaziyetin hal-i hazırıyla böyle devam edemeyeceğini, harp devam ettikçe hükümet masarifinin tenkis edilemeyeceğini, menabi-i memleketin inkişafı için hükümetin çalışamayacağını, Yunanistan'ın zirai bir memleket olduğu halde Makedonya ve Trakya'da buğday yetiştiren binlerce dönüm arazinin ekilmediğini Yunanistan'ın maliyesini ancak ziraat sayesinde salim bir esasa ibtina ettirebileceğini, fakat hayvan ve tohum almak için para lazım olduğunu, arazi mebzul olduğu halde ekecek insan bulunmadığını el-haletü hazihi hükümetin en mühim endişesinin ahalinin iaşesi olduğunu, bu mesele bertaraf olursa Yunan ahval-i maliyesinin kesb-i salah edeceğini, aksi takdirde Yunanlılar'ın 1912'den beri sarf ettikleri mesainin heba olacağını çünkü atıl, gayr-ı meskûn arazinin memleket için bir tehlike teşkil ettiğini"* yazıyordu.[1068]

d)General Townshand'ın Ankara'yı Ziyareti

Büyük Taarruz'un hemen öncesinde dikkat çeken bir olay General Townshand'ın Ankara'yı ziyareti meselesidir. Townshand'ın gayrı resmi olarak

[1066] N. Erdem, **Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı (1919-1923)**, s.440.
[1067] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Girye Drahmi: 3/1 Yunan Parası Yine Düşüyor"*, 8 Haziran 1922, S.3386, s.1.
[1068] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Yunanistan'ın En Büyük Endişesi Açlık"*, 12 Temmuz 1922, S.3420, s.2.

Ankara'yı ziyareti özellikle Londra'da hiç hoş karşılanmadı.[1069] Londra merkezli haberler, 12 Temmuz'da Beyrut'a ulaşan General Townshand'ın Ankara'ya gitmek amacıyla 17 Temmuz'da Halep ve İskenderun'a doğru hareket ettiğini ve İngiliz Dışişleri'nin bunu Avam Kamarası'na bildirdiğini yazıyordu. Tevhîd-i Efkâr, *"mümaileyhin bu seyahati İngiliz Hükümeti'nin talebi üzerine ihtiyar edilmiş olmaktan uzak bulunmakla beraber bilakis, pasaportu kendisine verilmeden evvel vuku bulan va'dine de mugayirdir. Britanya Hükümeti bu seyahate kendisinin haberi olmaksızın tevessül edildiğini beyan etmektedir"*[1070] diyerek bu ziyaretin İngiliz siyasi çevrelerinde iyi karşılanmadığını açıkça ortaya koymaktadır.

General Townshand, 23 Temmuz'da Adana'ya ulaştıktan[1071] sonra burada Yeni Adana Gazetesi'ne verdiği demecinde *"kendisinin Türk muhibbi ve müdafii olmakla iftihar ettiğini"* söylemiş ve muhabirin bazı sorularına siyasetten bahs etmekte mazur olduğu cevabını vermişti. General, *"İngiltere'nin Türkiye hakkındaki hissiyatının Avam Kamarası'nda bütün cihana ilan olunduğunu"*-bu arası sansürlü *"...mamafih Türkleri haklı bulan partinin gittikçe kuvvetlendiğini ve son günlerde İngiltere'de Türkiye lehinde bir cereyan hâsıl olduğunu"* söyleyerek *"tahkikat-ı meselenin matbuatta görüldüğünü; İngiltere'de bu hususta bir kanaat mevcut olmadığını, esasen bu meselenin eskimiş bulunduğunu ve kendi nokta-i nazarınca tahkikatın iki taraflı olması yani Yunan işgâli altındaki tahkikat yapılması lüzumunu"* beyan etmiş ve seyahat maksadı hakkında bir şey söyleyemeyeceğini ancak seyahatinin on dört gün kadar devam edeceğini belirtmişti.[1072]

Oradan Konya'ya geçen General Townshand,[1073] Mustafa Kemal Paşa tarafından istasyonda parlak bir surette karşılandı. Karşılamada vilayetin ve askeriyenin ileri gelenleri, bütün mektep talebeleri, İzmir ve Trakya yurtları, esnaf cemiyetleri ve büyük bir kalabalık hazır bulundu.[1074] General Townshand burada Mustafa Kemal Paşa ile görüştü ve 26 Temmuz'da Ankara'ya geçti.[1075] Townshand'ın Ankara temasları uzun sürmedi. 29 Temmuz 1922 gecesi saat dörtte Ankara'dan ayrıldı. Ayrılmadan önce basın

---

[1069] S.R. Sonyel, **Kaygılı Yıllar**, s.358.
[1070] **Tevhîd-i Efkâr Gazetesi**, *"General Townshand Ankara Yolunda"*, 25 Temmuz 1922, Sayı: 3433, s.1.
[1071] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Kut'ül Amare Müdafii Adana'ya Vasıl Oldu, Üç Güne Kadar Ankara'ya Muvasalatına İntizar Ediliyor"*, 25 Temmuz 1922, S.3433, s.1.
[1072] **Tevhîd-i Efkâr**, *"General Townshand'ın Beyanı"*, 29 Temmuz 1922, S.3437, s.1.
[1073] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Kut'ül Amare Müdafii Adana'ya Vasıl Oldu, Üç Güne Kadar Ankara'ya Muvasalatına İntizar Ediliyor"*, 25 Temmuz 1922, S.3433, s.1.
[1074] **Tevhîd-i Efkâr**, *"General Townshand ve Mustafa Kemal Paşa Evvela Konya'da Görüştüler"*, 28 Temmuz 1922, S.3436, s.1.
[1075] S.R. Sonyel, **Kaygılı Yıllar**, s.358.

temsilcilerine bir demeçte bulunmayı ihmal etmedi. General'in söz konusu açıklamaları şöyleydi:

"—Türkiye'yi genç ve azimkâr gördüm. Anadolu'ya vaki olan seyahatimden dolayı fevkalade memnunum ve şehrinizden pek büyük ümitlerle avdet ediyorum. Maksadım, suret-i hususiyede sulhün teminine çalışmaktan ibaretti, yine de öyledir. Memnuniyetim de, seyahatimi mucib esbabın husul bulduğuna delildir, ben Türkler'i severim. Zaten Anadolu'ya bu samimiyet ve muhabbetin sevkiyle geldim. Ricaliniz ile de mülakatlarda bulundum ve daha büyük emniyet ve kuvvet-i kalb ile avdet ediyorum."[1076]

2-Büyük Taarruz (26 Ağustos 1922-11 Ekim 1922[1077])

Büyük Taarruz'un kesin bir zafer olması ve Yunanlılar'ın Anadolu'dan tamamen sökülüp atılması için hemen hemen bir senelik bir hazırlık gerekti. Bu hazırlıklar yıl boyunca sürdü. Başkumandan Mustafa Kemal Paşa durmadan hareket halindeydi. Orduları teftiş ediyor ve artık kesin darbeyi vurmak için eksikliklerin tamamlanmasına çalışıyordu.

Başkumandanın her hareketi basında geniş yer bulmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa, 17 Haziran 1922'de İzmit'e gelmiş ve 18 Haziran'da Claude Farrére ile görüşmüştü.[1078] Tevhîd-i Efkâr, *"dün alınan bazı haberlere nazaren Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Kocaeli Cephesi'ndeki kıtaatımızı teftiş için Kocaeli'ne gelmiştir. Mösyö Claude Farrére bu sabah bir torpido ile İzmit'e gidecek ve oradan Mustafa Kemal Paşa'nın karargâhına azimet ederek müşarünileyh ile görüşecektir"* diyerek Başkumandan'ın faaliyetini haber verirken kendisinin yollarda halkın büyük tezahüratı ve *"Yaşasın milletin halaskarı!"* sesleriyle karşılanıp Adapazarı'na ve oradan İzmit'e geldiğini bildiriyordu. Başkumandan'ın başka bir görevi de bu vesileyle Kocaeli Grubu'na mensup kıtaları teftiş etmekti ve yanında Bolu Mebusu Cevat Abbas, Hariciye Vekâleti Hukuk Müşaviri Münir, Seryaver Salih, yaverlerinden Muzaffer, Erkan-ı

[1076] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Townshand Ankara'dan Memnunen Müfarekat Etti"*, 31 Temmuz 1922, S.3439, s.1.
[1077] Çoğu tarih kitabı Büyük Taarruz'u ya İzmir'in alınışı ya da Mudanya'da bir konferansın kabul edilişi ile sona erdiriyor. Hâlbuki Büyük Taarruz sadece Akdeniz'e veya Çanakkale'ye yönelik bir harekât değildi. Eğer barışa yönelik adımlar atılmasa ikinci hedef Trakya'ydı ve 11 Ekim 1922'de Mudanya'da imzalar atılıncaya kadar *"Yarımca"* denilen İstanbul'un Anadolu yakasındaki tarafsız bölgede Türk Ordusu'nun ilerleyişi devam etmiştir. (Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, IV, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996, s.737, 744; **Tevhîd-i Efkâr**, *"Yarımca Bitaraf Mıntıkası'nda İleri Hareketimiz Devam Ediyor"*, 9 Ekim 1922, S.3507, s.1; **Tevhîd-i Efkâr**, *"Yarımca'daki İleri Harekâtımız Tevkif Etti"*, 11 Ekim 1922, S.3509, s.1.)
[1078] U. Kocatürk, **Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, s.198.

Harbiye İrtibat Zabiti Binbaşı Şükrü ve riyaset kalem-i mahsusundan[1079] Memduh Beyler bulunmaktaydı.[1080] Mustafa Kemal Paşa, taarruz etme kararını aslında İzmit'e hareketinden hemen önce vermiş bulunuyordu ki bu kararını sadece Fevzi, İsmet ve Kazım[1081] Paşalarla paylaşmış ve taarruz hazırlıklarının bir an önce tamamlanmasına karar verilmişti.[1082]

24 Haziran'da Başkumandan Ankara'ya döndükten sonra[1083] tüm gayretiyle çalışmalarına devam etti. İzmit'e hareketten önce yapılan plan çok gizli tutuluyordu. Öyle ki son defa cepheyi teftiş etmek isteyen Mustafa Kemal Paşa, İngiliz General Townshand'ın Konya'ya gelişini fırsat bildi ve 24 Temmuz'da kendisiyle görüştü. Görüşme sonrası hemen 27 Temmuz'da Akşehir'e dönerek Fevzi ve İsmet Paşalarla taarruz işini konuştu.[1084] Tevhîd-i Efkâr'ın Ankara muhabiri, *"Başkumandan Mustafa Kemal, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Mustafa Fevzi, Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşalar Kurban Bayramı'nı Konya'da geçirmişler ve cephedeki teftişlerini de ikmal ederek şehrimize avdet etmişlerdir"*[1085] diyerek çok geçmeden Başkumandan'ın Ankara'ya döndüğünü haber verdi. Böylece Kazım Paşa ile Akşehir'den Ankara'ya dönen Başkumandan,[1086] 4 Ağustos'ta taarruz kararını hükümete bildirdi.

Fakat taarruzun hangi gün yapılacağını hala kimse bilmiyordu. Mustafa Kemal Paşa bu gizlilik içinde 6 Ağustos'ta Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'ya taarruza hazırlık emrini verdi.[1087] 20 Ağustos 1922'de Akşehir'e giden Başkumandan, Fevzi ve İsmet Paşalarla taarruz planını tekrar gözden geçirdi[1088] ve 26 Ağustos'ta gece saat beş buçukta Kocatepe'deki Türk topçusunun ateşiyle taarruz başladı.[1089] Tevhîd-i Efkâr, TBMM Hükümeti'nin Anadolu ile olan haberleşmeyi kesmesinden dolayı savaşı birkaç gün Yunan tebliğlerinden takip etmek zorunda kaldı. Her ne kadar Yunan tebliğlerinden sağlıklı bir haber almak güç olsa da Yunan Ordusu'nun iyi bir vaziyette olmadığı 26-27

[1079] Başkanlık özel kalemi.
[1080] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Mustafa Kemal Paşa Kocaeli'nde"*, 19 Haziran 1922, S.3397, s.1.
[1081] Kazım Özalp.
[1082] S. Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, IV, s.151.
[1083] U. Kocatürk, **Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, s.199.
[1084] S. Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, IV, s.152-153.
[1085] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Mustafa Kemal, Mustafa Fevzi ve Kazım Paşalar Cepheden Avdet Ettiler"*, 9 Ağustos 1922, S.3445, s.2.
[1086] U. Kocatürk, **Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, s.201.
[1087] S. Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, IV, s.155.
[1088] S. Kili, **Türk Devrim Tarihi**, s.192.
[1089] U. Kocatürk, **Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, s.202.

tarihli tebliğlerden itibaren anlaşılmaya başlandı.[1090] *"Başkumandanımız Mustafa Kemal Paşa karargâh-ı umumisiyle birlikte cepheye vasıl olmuş ve harekât-ı harbiyeyi bizzat idare etmeye başlamıştır"*[1091] haberini veren Tevhîd-i Efkâr, Yunan tebliğlerine dayanarak Afyonkarahisar'ın 29 Ağustos'ta Yununlılarca tahliye edildiğini ancak bu haberin gizli tutulmaya çalışılsa da Rumlar'ın gevezeliklerinden dolayı yayıldığını söylemektedir.[1092] Afyon'un ardından Tevhîd-i Efkâr, Eskişehir'in kurtuluşunu şu şekilde müjdeledi: *"Afyonkarahisar garbında Bal Mahmud İstasyonu ile Değirmen ve Karaca Aslan mevkileri akur-ane meydan muharebesinden sonra kıtaatımız tarafından istirdad edilmiş ve düşman maktul ve mecruh olarak 7000'den fazla zayiat vermiştir. Eskişehir bu sabah düşman tarafından tahliye olunmuştur."*[1093]

Bu noktada Türk Ordusu, 30 Ağustos 1922'de Dumlupınar Meydan Muharebesi'ni kazanmıştı.[1094] Türk Ordusu'nun bu sıradaki durumu şöyleydi: Asıl harekât Afyonkarahisar Cephesi'nde olup Türk Ordusu üç, dört gün içinde güneydeki Dumlupınar'ı alarak bu şehrin batısına kadar ilerlemiş, yaklaşık 70 kilometrelik bir mesafe kat etmişti. Kuzeyden ise Altuntaş'ı geçen Türk Ordusu karşısında Yunanlılar'ın Eskişehir'i, Söğüt'ü, İnönü'yü, Bilecik'i tahliye ettiklerine hiç şüphe yoktu. Çünkü Yunan Ordusu'nun kendisini tehlikeye atacak mevzilerde kalması imkânsızdı.[1095]

Tevhîd-i Efkâr artık Mustafa Kemal Paşa'dan *"serdar-ı ekremimiz"* olarak bahsediyor ve 1921'de *"düşmanı Anadolu'nun harim-i ismetinde boğacağız"* diyen Başkumandan'ın sözünü tutarak düşmanı Anadolu'nun harim-i ismetinde boğduğunu ifade ediyordu.[1096]

Türk Ordusu'nun ilerleyişi sürereken 1 Eylül 1922'de[1097] Başkumandan, Türk Ordusu'na meşhur emrini verdi:

"Türkiye Büyük Millet Meclisi Ordularına

Afyonkarahisarı-Dumlupınar Büyük Meydan Muharebesi'nde zalim ve mağrur bir ordunun anasır-ı asliyesini inanılmayacak kadar az bir zamanda imha eyleyen büyük

---

[1090] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Milli Ordumuz Taarruza Başladı, Cenab-ı Hak Muzaffer Etsin!"*, 29 Ağustos 1922, S.3465, s.1.
[1091] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Başkumandanımız Karargâh-ı Umumisiyle Cephede"*, 29 Ağustos 1922, S.3465, s.1.
[1092] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Ordumuz Afyonkarahisar'ı İstirdad Etti"*, 30 Ağustos 1922, S.3466, s.2.
[1093] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Düşman Eskişehir'i Tahliye Etti"*, 31 Ağustos 1922, S.3467, s.1.
[1094] U. Kocatürk, **Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, s.203.
[1095] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Dumlupınar'da Şanlı Bir Zafer Kazandık!"*, 2 Eylül 1922, S.3469, s.1.
[1096] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Ordular İlk Hedefiniz Akdenizdir, İleri!"*, 5 Eylül 1922, S.3472, s.1.
[1097] U. Kocatürk, **Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, s.203.

ve necip milletimizin fedakârlıklarına layık olduğunuzu ispat ediyorsunuz. Sahibimiz olan Büyük Türk Milleti istikbalden emin olmaya haklıdır. Muharebe meydanındaki maharet ve fedakârlıklarınızı yakından müşahede ve takip ediyorum. Milletimizin hakkınızdaki takdiratına delalet etmek vazifemi mütevaliyen ve mütemadiyen ifa edeceğim. Başkumandanlığa teklifatta bulunulmasını cephe kumandanlığına emr ettim, bütün arkadaşlarımın Anadolu'da daha başka meydan muharebeleri verileceğini nazar-ı dikkate alarak ilerlemesini ve herkesin kuvay-ı akliyesini ve menabi-i celadet ve hamiyetini müsabaka ile ibzale devam etmesini talep ederim. Ordular, ilk hedefiniz Akdenizdir ileri!

1-9-38 Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan Mustafa Kemal"[1098]

Mustafa Kemal Paşa, taarruz başladıktan kısa bir süre sonra Auror Gazetesi'ne verdiği demeçte ise *"biz sulhü mürekkeple imza etmek istedik. Bizi kanla imza etmeye mecbur ettiler"*[1099] diyerek süreci özetliyordu. Oysa şu vaziyette Yunan kolordu ve fırka kumandanları esir olarak Ankara'ya getirilmiş[1100] ve 5 Eylül 1922'de Kocaeli'ndeki Türk kıtaları şafakla beraber Bursa'ya girmiş, birçok top, tüfek ve ganimet elde edilmişti.[1101] Şimdi ise adil bir barıştan yana olmayan Yunanlılar perişan haldeydiler. T.H.R Ajansı'nın haberine göre cephedeki yenilgiler ümitsizliğe neden olarak Atina'da kanlı bir ihtilale sebep olmuş ve hükümet taraftarlarıyla muhalifler arasında arbedeler yaşanmaya başlamıştı.[1102] Tahidiromos Gazetesi, 6 Eylül tarihli haberinde Başbakan Protopapadakis'in saraya giderek kabinenin istifasını verdiğini Kral'ın eski başbakanlardan Kaluparopulos'u yeni hükümeti kurmakla görevlendirdiğini ancak Kaluparopulos'un bu teklifi reddedeceğini yazıyordu. Katimerini Gazetesi ise hükümeti eleştirerek kabinenin derhal çekilmesini tavsiye etti. Yunan merkezli haberlere göre artık

[1098] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Ordular İlk Hedefiniz Akdenizdir, İleri!"*, 5 Eylül 1922, S.3472, s.1. Tevhîd-i Efkâr'ın M. Kemal Paşa'nın bu meşhur emrini verirken kullandığı ifade oldukça doğruydu. *"Başkumandan'ın, orduları kullanmakta olduğu kadar kelimelere de hâkim olduğunu ispat eden bu nefis hitabe"*si ve daha birçok hitabesinde gerçekten en tesirli ve etkili kelimeleri kullandığı açıktır. Hatta yine Tevhîd-i Efkâr'daki başka bir mülakatta Mustafa Kemal Paşa kelimeleri özenle seçmeye çalıştığını kendisi söylemektedir. Onun bu özelliğinden manevi kızı Sabiha Gökçen *"Gazi Paşa demeçlerinde, nutuklarında deyme edebiyatçıların kullanamıyacağı Osmanlıca yani, Farsça ve Arapça karışımı Türkçe'yi mükemmel bir şekilde yoğururdu. Konuşmalarından tek bir kelime çıkartamazdınız. O kadar iyi seçerdi bu kelimeleri."* şeklinde bahsetmektedir. (Sabiha Gökçen, **Atatürk'ün İzinde Bir Ömür Böyle Geçti**, Türk Hava Kurumu Yayınları, İstanbul, 1982, s.76.)

[1099] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Mustafa Kemal Paşa'nın Bir Sözü"*, 5 Eylül 1922, S.3472, s.1-2.

[1100] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Mağlup ve Esir Yunan Kumandanları Ankara'da"*, 6 Eylül 1922, S.3474, s.2. Gazete 5 Eylül 1922'nin 3472.sayısından 6 Eylül'de 3474.sayıya atlamış ve bu sayıdan devam etmiştir.

[1101] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Bursamızın Şan ve Şerefle İşgâli"*, 6 Eylül 1922, S.3474, s.2. Gazete 5 Eylül 1922'nin 3472.sayısından 6 Eylül'de 3474.sayıya atlamış ve bu sayıdan devam etmiştir.

[1102] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Son Dakika: Atina'da İhtilal Başladı"*, 4 Eylül 1922, S.3471, s.1.

Yunan Hükümeti, ordunun geri çekilişi ve Anadolu'nun tahliyesi hakkındaki haberlere sıkı bir kontrol tatbik etmekteydi. Çünkü Yunan halkı arasında ciddi bir galeyan vardı ve hadiselerin büyümesinden korkulmaktaydı.[1103]

Hâlbuki Yunan Ordusu bu perişan hale düşmeden önce yani taarruz başlamadan evvel kendisiyle görüşen bir muhabire, General Hacı Anesti pervasızca açıklamalarda bulundu. Muhabirin Mustafa Kemal Paşa hakkında sorduğu bir soruya alaylı bir dille *"Mustafa Kemal Paşa isminde bir zat ile teşerrüf etmedim, tanımıyorum"* dedi. Şimdi ise Atina merkezli haberler Yunan Meclisi'nin olağanüstü bir şekilde toplanarak oybirliğiyle Hacı Anesti'nin yerine General Trikopis'i başkumandanlığa tayin etmişti. Tevhîd-i Efkâr bu olayı şöyle yorumladı: *"Hacı Anesti, Mustafa Kemal Paşa ile nihayet teşerrüf etti… Gazi-i namdarımız, bu meyhaneci isimli Yunan Başkumandanı'nın bir sol, bir de sağ yanağına iki şamar indirdi. Hacı Anesti de, ordusu da tepe taklak olup gittiler."*[1104] Hacı Anesti'nin yerine tayin edilen Trikopis ise kısa süre sonra esir edilerek Yunan Başkumandanı'nın kılıcı Mustafa Kemal Paşa tarafından Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa'ya hediye edildi.[1105]

Türk Ordusu ilerleyişi artık İzmir'e dayanmıştı. 9 Eylül 1922'de öğleden sonra saat dört buçukta Türk Ordusu, halkın gözyaşları ve heyecanlı tezahüratı arasında şehre girdi. Tevhîd-i Efkâr'ın ifadesiyle övülmüş ve mübarek hilal üç sene üç ay yirmi dört günlük bir ıztıraptan sonra İzmir'in afakını tekrar nurlandırmıştı.[1106] Yunan Ordusu'ndan esir edilenlerin sayısı otuz bin kişiye ulaştı, bin tane top ele geçirildi.[1107] Yunan tarafından ise kötü haberler gelmeye devam ediyordu. Sırp Basını, Kral Konstantin'in tahttan çekileceğini iddia ederken[1108] Ajans Havas'ın haberine göre Yunan askerleri Yunan Kralı'nı küçümseyici davranışlarda bulunarak Atina sokaklarında dolaşıyordu. Çünkü Anadolu'dan Pire'ye ulaşan dokuz bin Yunan askeri hemen memleketlerine gönderilmişti. Bu nedenle Anadolu'dan gelen Yunan askeri ve Rum Halkı durumdan memnun değildi. Yunan Hükümeti'nin planı bunları Akdeniz adalarına göndermek olduğu halde kendileri Pire'ye çıkmak istemişti. Böylece Atina, Anadolu'dan gelen yaralı

[1103] **Tevhîd-i Efkâr,** *"Ordularından Sonra Kabinelerini de Devirdik!"*, 9 Eylül 1922, S.3477, s.2.
[1104] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Hacı Anesti Teşerrüf Etti!"*, 6 Eylül 1922, S.3474, s.2. Gazete 5 Eylül 1922'nin 3472.sayısından 6 Eylül'de 3474.sayıya atlamış ve bu sayıdan devam etmiştir.
[1105] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Trikopis'in Kılıncı Kazım Paşa'ya Verildi"*, 10 Eylül 1922, S.3478, s.2.
[1106] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Cenab-ı Hakk'a Hamd ve Şükür: Şanlı Ordumuz, Dün İzmir'i Kurtardı"*, 10 Eylül 1922, S.3478, s.1-2.
[1107] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Başkumandan'ın Çelik Pençesi Altında"*, 12 Eylül 1922, S.3480, s.1.
[1108] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Türk'ün Süngüsü Kosti'yi de Deviriyor"*, 10 Eylül 1922, S.3478, s.2.

ve mültecilerle doldu. Artık Yunan Kralı Konstantin'in tahttan çekilmesi meselesi iyice kurcalanmaya başladı.[1109]

İzmir'in kurtuluşundan sonra Velid Ebuzziya, Türkiye'nin barışı kanla imzaya mecbur edildiği yolundaki şu sözlerini yayınladı:

"Muzafferiyetimizin kat'iyeti karşısında durup dururken ortaya çıkarılan sulh meselesi etrafında serd edilmekte olan mütalaat gittikçe asabımıza dokunmaya başladı."- bu arası sansürlü- "Bu yolda münasebetsiz mütalaatın bilhassa Türk Orduları'nın cihanı titretecek havârık-ı celadet göstermek kabiliyetini ispat ettikleri bir sırada Ermeni gazeteleri tarafından bast edilmesi Ermeniler hesabına ne büyük gaflet, ne büyük bir hatadır. Bir kere biz Ermeniler'i, arada geçen bütün hadisata, mütareke akd edildiğinden beri Ermeniler de Rumlar'a imtisalen bize karşı yaptıkları bütün küstahlıklara rağmen, hiçbir vakit Yunanlılar ve Rumlar derecesinde muzırr mahlûkat gibi telakki edemiyoruz. Her şeye rağmen kendilerine mülâyemet ve hüsn-ü muamele göstermekten sarf-ı nazar eyleyemiyoruz. Ermeniler bizim irâe ettiğimiz bu ulüvv-ü cenabtan müteşekkir olarak hiç olmazsa şu hâkim ve galip olduğumuz fevkalade günlerde olsun bizi rencide etmekten tevakki eylememekle elbet pek büyük hata ediyorlar ve kendilerini istikbal için pek müşkil bir vaziyete koymuş oluyorlar. Diğer taraftan Ermeniler'in, bugünkü galibiyetimize rağmen yine istediğimiz gibi sulh yapamayacağımızı iddia etmeleri bizzat kendilerinin daha iki sene evvel gördükleri acı tecrübeden hiçbir ders-i ibret alamadıklarını göstermek itibarıyla cidden şayan-ı hayrettir…"

"Biz iki haftada yüz elli ile iki yüz bin kişilik Yunan Ordusu'nu o müthiş teçhizat ve teslihâtına rağmen dünyada misli görülmedik bir şekilde imha ettikten sonra da yine istediğimiz gibi sulh yaptıramayacağız öyle mi?.. Biz bugün kazandığımız zaferlerin azamet ve fevkaladeliğine rağmen hiç de harpçi bir millet değiliz. Bugün sulhe dünden ziyade teşne ve talibiz. Bu yeni taarruza başlamadan evvel, vesait-i makule ve meşrua ile istihsal-i sulh için her şeyi yaptık. Fransa'nın hüsn-ü niyetinden, tavassut-u dostanesinden istifade etmek istedik. Dahiliye vekilimiz Fethi Bey'i Avrupa'da kapı kapı dolaştırarak derdimizi anlatmaya çalıştık. Nihayet hakkımızı silahla istihsalden başka çare kalmadığına kanaat-ı katia getirdikten sonra avn-i ilahiye istinaden taarruza geçtik... Mustafa Kemal Paşa taarruza başlamadan birkaç gün evvel "biz sulhü mürekkeple imza etmek istedik, bizi kanımızla imzaya icbar eylediler" demişti. Bugün

[1109] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Yunan Askerleri Kral'ı Tahkir Ediyorlar!"*, 12 Eylül 1922, S.3480, s.2.

yapmak istediğimiz sulhün mahiyetini bu cümleden iyi tavsif edecek bir söz bulunamaz. O halde Ermeni dostlarımız da dahil olmak üzere bütün cihan bilmelidir ki son taarruzda yeniden dereler gibi akıttığımız İslam kanının bize bahş ettiği bütün haklar tamamen ve kat'iyen tasdik edilmedikçe ne şarkta, ne de bütün dünyada sulh teessüs edebilmesinin imkanı yoktur!.."[1110]

12 Eylül 1922'de Mustafa Kemal Paşa, İzmir'in kurtuluşu üzerine orduya hitaben bir beyannameyle Akdeniz hedefine varıldığından dolayı orduyu tebrik etmiştir. Başkumandan şöyle diyordu: *"Ordular, Akdeniz hedefine vardınız. Tebrik ve teşekkür ederim. Daima aynı tehalük-ü fedakariyi göstereceğinize itimadım ber-kemaldir.."*[1111] Başkumandan orduyu tebrik ederken, TBMM de zaferden dolayı Başkumandan'a milletin ve meclisin ebedi şükranını iletti.[1112] İstanbul Hükümeti bile Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekerek Tevhîd-i Efkâr'ın ifadesiyle *"anavatanın Yunanlılar'dan tathiri suretiyle halkın maruz kaldığı mezalim ve fecayie nihayet verilmiş ve İzmir'in istirdad edilmiş olmasından dolayı beyan-ı tebrikat eylemişti."*[1113] Zafere ortak olanlar arasına Hürriyet ve İtilaf Fırkası da katıldı. Ancak Türkler'in gözüne hoş görünmek için bayrak asan Sabah Matbaası gibi penceresinden bayrak sarkıtan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Yerebatan'daki genel merkezi taşlanmış ve Sait Molla'ya ait olan bu binanın kırılmadık camı kalmadığı gibi kapının üzerindeki levha indirilerek halk tarafından parça parça edilmişti.[1114] Bu olayı eski Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın İstanbul'u terketmesi izledi. 22 Eylül 1922'de Damat Ferit Paşa, zevcesi sultan hanımefendi ve ailesiyle birlikte Sirkeci'den hareket eden Ekspres treniyle Avrupa'ya hareket etti.[1115] Bundan başka eski Nafia Nazırı Kızıl Hançerci Hüseyin Remzi Paşa, eski Dahiliye Nazırı Reşit, eski Maliye Nazırı Reşat Beyler ve eski Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Efendi yurtdışına çıkmak için pasaport almıştı. Bunlardan Reşit ve Reşat Beyler'in Almanya'ya, Dürrizade'nin de İtalya'ya hareket ettiği gazetelerde yazılmaktaydı.[1116] İstanbul'dan ayrılanların sayısı özellikle Mudanya'da konferansın başladığı günlerde gittikçe artacaktı. Bunda Trakya'nın TBMM Hükümeti'ne bırakılmasının büyük etkisi olmuş olmalıydı. Tevhîd-i Efkâr'ın verdiği

[1110] Velid Ebuzziya, *"Bend-i Yevmi: Sulhümüzü Kanımızla İmzaya Mecbur Edildik"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 12 Eylül 1922, S.3480, s.1.
[1111] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Başkumandan Ordularımızı Tebrik Ediyor"*, 13 Eylül 1922, S.3481, s.2.
[1112] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Meclis'in Başkumandan'a Teşekkürü"*, 13 Eylül 1922, S.3481, s.2.
[1113] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Bab-ı Ali Hükümet-i Milliyemiz'i Tebrik Etti"*, 14 Eylül 1922, S.3482, s.1.
[1114] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Hürriyet ve İtilaf da Recm Edildi"*, 12 Eylül 1922, S.3480, s.3.
[1115] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Damad Paşa Dün Ailesiyle Beraber İstanbul'dan Sıvıştı"*, 23 Eylül 1922, S.3491, s.1.
[1116] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Kaçanlar ve Kaçmaya Hazırlananlar"*, 26 Eylül 1922, S.3494, s.4.

bilgilere göre 9 Ekim 1922'de İstanbul'dan altı bin Rum ve Ermeni Amerika'ya, Pire'ye ve diğer birtakım memleketlere hareket etmişti ve bunlarla beraber İstanbul'u terkeden Hristiyan halkın miktarı on beş bine ulaşmıştı. Yine gazeteye göre çoğunluğu Ermeni dört yüz kişi Bulgaristan'a giderken İstanbul'dan ayrılanlardan çoğu Romanya'ya iltica talep etmiş ama çoğunun karaya çıkmasına izin verilmeyerek gemilerde bekletilmişlerdi.[1117]

Zaferle birlikte kurtulan İzmir'de 13 Eylül'de bir yangın çıktı. Üç gün süren bu yangında İzmir'in büyük bir kısmı kül oldu.[1118] Yangında yirmi bin ev yandı.[1119] Kazım Paşa, Daily Mail Gazetesi'nin muhabirine İzmir'de tüfek ve silah taşıyan Ermeniler'in bu yangını çıkardıklarını söyledi ise de başka bir iddia Yunanlılar'ın İzmir'i terke mecbur oldukları takdirde şehri yakacaklarını beyan ettiklerini dillendiriyordu. Diğer taraftan suçlu olarak yakalanan Yunanlılar ve Ermeniler'in şehri ateşe verdiklerini itiraf ettikleri Tevhîd-i Efkâr'ın verdiği başka bir bilgiydi.[1120] Ancak bu olayların tartışıldığı sırada Türk Ordusu Çanakkale üzerine doğru yürüdüğünden İzmir'i kimin yaktığı üzerinde fazla durulamadı.[1121]

Gerçek şu ki İzmir'in kaybı Yunanlılar'a çok ağır gelmişti. Neo Logos Gazetesi'ne göre İzmir Metropoliti Hristo Tomoz mahalli divan-ı harp tarafından idama mahkûm edilmiş ve idam kararı derhal infaz edilmişti. Metropolit'ten başka Kozmos[1122] Gazetesi müdürü Laskaris idam edilenler arasındaydı. İstiklal Mahkemesi'ne sevkedilenlerin miktarı bir hayli çoğalmaktaydı.[1123] Baş Papaz Miletyus ise kafadarı Hrisostomoz'un idamını ağlayarak Sensinodcular'a bildirmiş, bunun ardından bir dua okuduktan sonra tüm Sensinodcular ağlayarak duayı dinlemişti. Tevhîd-i Efkâr, bu olaya *"daha çok ağlayacaklar!"* yorumunu yapmaktan kendini alamamıştı.[1124]

Yunanlılar'ın başına gelenler bununla sınırlı kalmadı. Büyük Taarruz sonrası zaten Yunanistan'da bir ihtilal havası esiyordu. Çok geçmeden 24 Eylül 1922'de Sakız ve Midilli Adaları'ndaki Yunan askerleri ayaklandı. Bunlara Doğu Trakya'daki Yunan

[1117] **Tevhîd-i Efkâr**, *"İstanbul'dan Kaçanlar"*, 10 Ekim 1922, S.3508, s.4.
[1118] S. Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, IV, s.197.
[1119] **Tevhîd-i Efkâr**, *"İzmir Harik-i Haili'nde 20000 Ev Yandı"*, 18 Eylül 1922, S.3486, s.1.
[1120] **Tevhîd-i Efkâr**, *"İzmir'i Kimlerin Yaktığı Anlaşıldı"*, 19 Eylül 1922, S.3487, s.1.
[1121] S. Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, IV, s.197.
[1122] Kozmoz, Rumca bir gazete. (A. A. Gazel ve Ş. Ortak, *"İkinci Meşrutiyet'ten 1927 Yılına Kadar…"*, s.245.)
[1123] **Tevhîd-i Efkâr**, *"İzmir'de Metropolid Hrisostomos İdamı"*, 16 Eylül 1922, S.3484, s.1.
[1124] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Fenerdekiler Ağlamışlar"*, 19 Eylül 1922, S.3487, s.2.

birlikleri de katıldı.[1125] Albay Plastiras öncülüğünde askeri bir ihtilal oldu.[1126] Bu durumda Atina'daki karışıklıklar üzerine Kral Konstantin tahttan feragat etmek zorunda kaldı[1127] ve tahtını oğlu George'a bıraktı.[1128] Tahidiromos Gazetesi'nin 27 Eylül tarihli haberinde ihtilalle ilgili şu bilgiler yer almaktaydı: *"Lavriyon'da müctemi kuvve-i askeriye bu sabah muzafferen Atina'ya dahil olmuş ve ahali tarafından fevkalade heyecan-ı meserretle karşılanmıştır. Muvakkat bir heyet-i ihtilaliye, umur-u idareyi ele almış ve nezaretlerle diğer müessesat-ı miriyede muhafız kıtaat ikame eylemiştir."* Hironika Gazetesi ise 27 ve 28 Eylül'de ihtilalle ilgili şu bilgileri okuyucularına sunmaktaydı: *"Binlerce halk gece Venizelos lehinde nümayişler icra etmişlerdir. Pire'de dahi aynı tezahürat-ı meserretkarane yapılmıştır. Mülhakatte tertip edilen mitinglerde Venizelos'un Yunanistan'a derhal avdeti talep edilmiştir… Liberal Fırkası heyet-i idaresi, Venizelos'a çektiği telgrafnamede vukua gelen inkılabı bildirmiştir. İhtilal Komitesi ahali, ordu donanmanın arzusuna tabien Venizelos'a istirhamname göndererek duçar-ı tehdid olan Yunanistan mukadderatının deruhte edilmesini istirham edecektir."*[1129]

Türkiye'nin ve Mustafa Kemal Paşa'nın bu zaferi özellikle İslam Dünyası'nda büyük bir etki yarattı. Özellikle Hintliler, zafere olağansütü bir ilgi gösterdi. Mesela bir Hintli Müslüman, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği *"zafer sancağı"* adını verdiği bayrakta ay yıldız altında *"Alemdar-ı İslam Gazi Mustafa Kemal Paşa"* motiflerini işlemişti ki bu Hindistan'daki Müslümanlarda dini hassasiyetlerin ne kadar yüksek olduğunu gösteriyordu. Hatta Mustafa Kemal Paşa bu hediyeye karşılıksız kalmamış ve aşağıdaki mektubu göndermişti:

"Ebu'l Fazıl Abdülhannan Hazretlerine

Hindli kardeşlerimizin timsal-i ruhu olmak üzere irsal buyurduğunuz sancağı büyük memnuniyetle aldım. Bu suretle ibraz buyurulan müessir hatır-nevaziden dolayı teşekkürler ederim efendim.

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal"[1130]

[1125] S. Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, IV, s.204.
[1126] F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.507.
[1127] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Kral Kosti Tahttan Feragat Etti"*, 28 Eylül 1922, S.3496, s.1.
[1128] F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.507.
[1129] **Tevhîd-i Efkâr**, *"İhtilalciler Atina'yı Zabt Ettiler-Kosti'nin İstifası Tahakkuk Etti-Oğlu Veliahd Yorgi Kral Oldu!"*, 29 Eylül 1922, S.3497, s.1.
[1130] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Rabıta-i Diniyenin Asar-ı Meşkuresinden"*, 16 Ocak 1923, S.3605, s.1.

Yine bu sıralarda Tevhîd-i Efkâr'da yayınlanan başka bir haber son derece dikkat çekiciydi. Habere göre Türkiye'nin son zaferi İslam Dünyası'nda bir İslam Zaferi gibi kabul edilerek kutlanıyordu. Buna örnek olarak elli milyondan fazla olan Çin Müslümanları'nın bu zaferi duyunca heyecanla kutlayıp *"secde-i şükrana kapandıkları"*nın haber alındığı ve İstanbul'da[1131] yayınlanan eserleri Çin Müslümanları'na gönderen İkbal Kütüphanesi sahibi Hüseyin Efendi'ye Çin'deki Pekin Müftüsü ile diğer ileri gelen kişilerce Türkiye'nin zaferini tebrik mektubu gönderildiği ifade olunmaktaydı. 19 Rebiü's Sani 1341 tarihli, Abdülbaki ve Süleyman Sırrı imzalı olan mektup, Arapça olarak kaleme alınmıştı. İsmullah ile başlayan tebrikname, nasr'un minallahi… ayet-i kerimesiyle süslenmişti. Mektupta, Çin Müslümanları'nın Türkiye'nin zaferini duyar duymaz sevinip birbirini tebrik ettikleri, camilerde toplanarak İslam'ın zaferi için dua ettikleri, Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne bu hislerini bildirmek istemişlerse de bunu yapmayı başaramadıkları, bu nedenle tebriknamenin Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya ulaştırılması için gönderildiği, bu tebriknamenin basında yayınlanarak doğu ve batıdaki müminlerin birbiriyle kaynaşmış tek vücut bir kitle olduklarının ispatına aracılık edilmesi isteniyordu.[1132]

3-Büyük Taarruz ile İlgili Önemli Mülakatlar

Tevhîd-i Efkâr'ın İstanbul'daki hizmetlerini ve Milli Mücadele'ye yardımlarını her zaman takdir eden Gazi Mustafa Kemal Paşa, 26 Eylül 1922'de gazetenin görüşme talebini geri çevirmedi ve önemli açıklamalarda bulundu. Başkumandan'ın muhabirle yaptığı mülakat şu şekildedir:

"─Çok meşgulüm ama İstanbul efkâr-ı umumisini tenvir etmek de bir vazifedir. Diğer vazifelerim arasında bunu da yapacağım. Sualinize cevap vermeye amadeyim.

Başkumandan'a ilk sualim şu oldu:

─Afyonkarahisarı'nda Milli Ordu'ya, Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz'dir ileri! demiştiniz. İlk hedef on beş günde istihsal edildi. Müteakib hedeflerimizin nereleri olduğunu izah buyururmusunuz?

Paşa kat'i bir sesle atideki cevabı verdi:

[1131] Çin Müslümanları o dönemde İstanbul'u Darü'l Hilafe olarak kabul etmekte ve hürmet göstermekteydi.
[1132] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Zaferimiz Ta Çin'de Bile Tes'id Edildi"*, 23 Ocak 1923, S.3612, s.3.

—Tabi, milletimizin Misak-ı Milli ile tespit ettiği nukat-ı esasiye temin ve istihsal edilinceye kadar yürütülmesi lazım gelen hedefler vardır. Bu hedefleri ben değil, millet daha üç sene evvel tayin etti ve bu hedefler elde edilmeden mücadele ve mücahededen vaz geçmemeye, kılıcımızı kınına koymamaya ahd ve iman ettik. Biliyorsunuz ki Milli Ordu, hukuk-ı meşruamızı ihtiva eden Misak-ı Milli'yi tamamen kabul ettirinceye kadar süngüsünü yerine koymamaya yemin etmiştir. Hepimiz bu yemini tutacağız.

—Sulh şartlarımız Misak-ı Milli'den başka şeraiti ihtiva ediyor mu?

—Başlıca sulh şeraitimiz, Misak-ı Milli'de mündemiçtir. Fakat Misak-ı Milli hudud-u esasiyeyi tayin etmektedir. Teferruat muhtevi değildir. Ve teferruata aid şartlarımızı şimdiden söylemek bi-lüzumdur. Esasları istihsal ettikten sonra onları da görüşürüz.

—Yunan Orduları'nın izmihlali, Yunan askerlerinin ve kumandanlarının kıymetsizliğine atf ediliyor. Bu hususta ki fikr-i aliniz nedir?

—Yunan Ordusu'nun ve kumanda heyetinin ne kadar kıymetsiz olduğunu bilmem. Fakat Yunan Ordusu'nun esbab-ı izmihlalini düşman kumanda heyetinin kıymetsizliğinde değil, ordumuzun ve kumanda heyetimizin faikıyet ve mükemmeliyetinde aramak lazım gelir. Kumanda heyetimiz ve ordumuz vazifesini büyük bir maharet ve hamasetle ifa etmemiş olsalardı, elbette düşman kendi kendine mağlup ve münhezim olmazdı. Her halde düşman, taarruz edeceğimizi biliyor, fakat yaptığı tahkimata, aldığı silahlara güveniyordu. Filhakika Yunanlılar bir senden beri bütün cephede pek çok tahkimat yapmışlardı. Külliyetli topçuları ve bi-had ve hesab cephaneleri vardı. Fakat, iki ordunun mücadelesinde en ziyade güvenilmesi lazım gelen şey istihkamlar, toplar değil, yürek ve imandır. Çünkü harp eden silah ve teçhizat değil insandır, işte düşmanın bir senede vücuda getirdiği müthiş tahkimatın kahraman askerlerimin savletine bir saatten ziyade dayanamamasındaki sır ve hikmeti iman kuvvetinde aramak lazım gelir.

—Boğazlar Meselesi hakkındaki nokta-i nazarımız nedir? Bu nokta-i nazarımıza doğru bir temayül mevcud mudur?

—Boğazlar Meselesi'ndeki nokta-i nazarımız boğazları açmaktır."-bundan sonrası sansürlenmiş-*" ...bildiğim bir şey varsa o da bizim Boğazlar'ı açacağımızdır.*

—Paşam Trikopis'i nasıl esir ettiniz?

—Trikopis'in suret-i esareti hakkındaki malumatı Yunanlılar'dan almak lazım gelmez mi?

Paşa bu sözleri söylerken hafif bir tebessümle müstehziyane gülüyordu. Dedim ki:

—Yunanlılar'a da Trikopis'in esaretini siz haber verdiniz? Onlar esir Trikopis'i başkumandan tayin etmişlerdi. Ordumuzu bir yıldırım gibi başlarına indirdiniz. O kadar şaşırdılar ki, her gün, ordumuz geri tecemmuâtına devam ediyor! yavesiyle kendi kendilerini aldatmaya uğraşıyorlardı.

—Düşman kumandanın esareti hakkında benim söyleyeceğim, düşmanı kat'i bir mağlubiyete uğratıp hatt-ı tabii ric'atinden ayırdıktan ve dağlara attıktan sonra, Trikopis'in de, ordusunun bakayası gibi arz-ı teslimiyet etmiş olmasından ibarettir. Hem Trikopis'in esaretini neden bu kadar haiz-i ehemmiyet görüyorsunuz? Yunan kumadanları bu kadar kıymetli midir, ki esaretleri de haiz-i ehemmiyet olsun! Ordumuzun müthiş tazyiki karşısında Yunan Ordusu'nun, nefer, zabit, kumandan nasıl tahayyül edilemez perişanlıkla esir olduğunu görseydiniz, başkumandanlarının esaretini de gayet tabii bulurdunuz.

Şanlı zaferimizin bir tarihçesini de Başkumandan'ın, insanı teshir eden lisanından dinlemek istiyordum, fakat Mustafa Kemal Paşa fevkalade mühim, vatanın mukadderatıyla alakadar müzakere ve mülakatlar icra etmek üzere idi. Onun için yalnız sulh hakkındaki fikrini istimzaç ile iktifaya karar verdim.

—Fikr-i alinizce sulhün takarrürü yakın mıdır, uzak mıdır? Sualime Paşa şu cevabı verdi:

—Bence musalaha derhal teessüs etmelidir. Buna hiçbir mâni yoktur. Fakat musalaha iki taraflı olur."[1133]

Zaferle ve zafer sonrası barış süreçleri ilgili İstanbul Hükümeti'nin açıklamaları önemliydi. Nitekim İstanbul Hükümeti'nden Sadrazam Tevfik Paşa, mevcut durum hakkında birtakım açıklamalarda bulunmuş ve İstanbul siyasi çevrelerinin düşüncelerini

[1133] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Başkumandan'ın İzmir Muhabir-i Mahsusamıza Beyanatı"*, 26 Eylül 1922, S.3494, s.1-2.

yansıtmıştır. Sadrazam Tevfik Paşa kendisine sorulan sorulara mülakatta şu cevapları vermiştir:

"—Bugünkü vaziyet-i askeriye ve siyasiye muvacehesinde hükümet ne gibi bir hareket ittihazatını münasib görmektedir?

—Hükümet'in hatt-ı hareketi vatan ve milletin selamet ve saadetini istihsal için teşebbüsata devam etmektir.

—İstanbul ve Anadolu arasında mevcut şekli ve fiili ikiliğin zaman ve tarz-ı izalesi hakkında fikriniz ne merkezdedir?

—Millet birdir. İkilik yoktur. Şimdiye kadar görülen ihtilaf bir şekl-i zahiriden ibarettir. İnşallah an-karib bu da zail olacaktır.

—Konferansa bir davet vaki olduğu takdirde Bab-ı Ali murahhas izam edecek midir ve bu murahhasların tarz-ı hareketi ne olacaktır?

—Sulh konferansına davet vukuunda hukuk ve amal-i meşruamızın müdafaa ve istihsaline bezl-i makderet edilecektir."[1134]

Büyük Taarruz sonrası esir General Trikopis hakkında bilgi almak için Türk Basını çok meraklıydı. Zaten Tevhîd-i Efkâr'ın 26 Eylül 1922'de Başkumandanla yaptığı mülakatta Trikopis'in durumu sorulmuştu. Bu merak aynı zamanda TBMM'nin birtakım mebuslarında vardı. Bu yüzden Ertuğrul Mebusu Osmanzade Hamdi Bey'in esir Yunan Başkumandanı General Trikopis ile yaptığı mülakat İzmir'de çıkan Anadolu Gazetesi'nde şu şekilde yayınlanmıştı:

"(...)'ye geldiğim zaman orada esaret hayatı geçiren Yunan Başkumandanı Trikopis ile görüştüm... Elini sıktıktan sonra Vodinalı[1135] *bir Rum olan yaverinin çetrefil bir lisanla yaptığı tercümanlık sayesinde başkumandan ile görüşmeye başladım.*

İlk sorduğum sual şu idi:

—Sakarya'dan itibaren reh-güzar seyahatime tesadüf eden Sivrihisar, Eskişehir, Kütahya Gediz ve Uşak havalisinde bulunan köyler ve kasabalar hep yakılmış ve talan edilmiştir. Bu cinayetler hangi kumandanın emriyle ika edilmiştir?

[1134] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Sadrazam Tevfik Paşa'nın Beyanatı"*, 30 Eylül 1922, S.3498, s.2.
[1135] 1867'den itibaren Selanik kazası. (T. Sezen, **Osmanlı Yer Adları**, s.514.)

Başkumandan bu sualime tercüme eden Vodinalı palikaryanın lisanından kemal-i dikkatle dinledikten sonra cevaben:

─Bu hareketlerin yapılmasına emr vermek için deli olmak lazımdır. Bunları yapanlar Çerkes ve Ermeni çeteleridir.

Yunan kumandanı kısmen doğru ve kısmen de yalan söylüyordu. Doğru olan kısım kıtal ve tahribata Ermeni ve Çerkesler'in de iştirak eylediği yalan olan kısım ise Yunan askerini bu cinayetlerden tenzih etmeye çalışması idi. Tekrar sordum:

─Madem ki bu fenalıkları Ermeni ve Çerkes çeteleri yapmıştır. Başkumandanlığın kudret ve nüfuzu bu çeteler üzerinde nafiz olacak kadar gevşek miydi? Nasıl olur da kumandanların rızası hilafına şu veya bu çete kendi başına işler yapabilir?

Bu sual mağlup kumandanı pek çok şaşırtmıştı. Trikopis'in verdiği cevabın ihtiva eylediği garabet buna delil idi. Cevaben dedi ki:

─Ben Afyonkarahisarda bulunuyordum. Arkada vuku bulan hadisattan nasıl haberdar olabilirim ben İslamlar aleyhinde hiçbir tazyik yapmadım. Buna delil olarak şunu zikr edebilirim ki Afyon'da müslümanların patlıcan ve bamya ekmelerine müsaade eyledim.

Generalin bu cevabı üzerine acı acı gülmekten men-i nefs edemedim. Güldüm, çünkü karşımdaki sayıklıyor gibi idi. Acı acı güldüm. Zira bu cevabın içinde müthiş bir hakikat vardı ki insanı ağlatırdı. Demek ki Müslümanlara sebze ekmek müsaadesini bahş eylemekle çok büyük bir iyilik yaptığına kail idi. Zavallı Karahisarlılar!

Mülakatimiz bu raddeyi bulmuş iken General'e bir iki sual daha sordum:

General Yunanistan ahval-i dahiliyesinden haberdarmıdırlar?

─Evet elime geçen bir ajanstan Kral ile mukarrebininin ve bazı rical-i siyasiyenin itlaf edildiğini öğrendim. Fakat ben bunlara ihtimal veremiyorum.

General bu sözleri söyledikten sonra bir iki sual de kendisinin sormasına müsaade edilmesini istedim. General diyordu ki:

─Mütareke var mı, sulh oldu mu, konferans başladı mı?

General'e cevap verdim:

─Bizim en asgari metalibimizi ihtiva eden bir Misak-ı Millimiz vardır. Onun tamami-i husulünü görmedikçe sulhün akdine imkân yoktur. Hükümetiniz bunu kabul edinceye kadar dayağımızı yemekte devam edecektir.

Bunu diyerek ayağa kalktım. Son bir söz olarak dedim ki:

─Kostantin ve Venizelos'un irtikab eyledikleri hatay-ı siyasi neticesi olarak Yunanistan yıkılmıştır. Emin olunuz ki Anadolu Yunanistan'a mezar oluyor!

Vodinalı yaver bu sözlerimi kumandanların her ikisine birden tercüme ederken kumandanlar başlarını tasdik eder gibi sallıyorlardı."[1136]

[1136] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Esir Başkumandan Trikopis ile Bir Mülakat"*, 4 Ekim 1922, S.3502, s.2.

V.BÖLÜM

TEVHÎD-İ EFKÂR'DA BÜYÜK TAARRUZ SONRASI SİYASİ GELİŞMELER

A-MUDANYA MÜTAREKESİ

1-Mütareke Öncesinde Türk Ordusu'nun İlerleyişi ve Yaşanan Gerilim

Büyük Taarruz'da ilk hedef Akdeniz idi. Şimdi sıra ikinci hedefe gelmişti. Pek tabii ki bu hedef Doğu Trakya idi. Bunun için Türk Ordusu, Çanakkale'ye doğru hızla ilerlemekteydi. Ancak bu ilerleyiş Türk Ordusu'nu İngiltere ile karşı karşıya getirdi. İngiliz siyasi çevreleri bu ilerleyişi savaşa yol açacak bir olay olarak yorumladı[1137] ve General Harrington, Çanakkale'deki sekiz bin kişilik İngiliz birliğine Türkler'in tarafsız bölgeyi geçmelerine engel olunması talimatını verdi. İngiliz Hükümeti, Mustafa Kemal Paşa'nın kuvvet kullanmasını önlemek amacıyla Müttefikler'den ve dominyonlarından yardım istedi. Ancak bu çağrıya sadece Yeni Zelanda olumlu yanıt verdi. Çünkü dominyonlar artık savaştan bıkmıştı. Müttefikler de yeni bir savaşa yanaşmak istemedi. Bu durumda son çare olarak Müttefikler 23 Eylül'de düzenledikleri ortak notayla tarafsız bölge, ateşkes ve barışa ilişkin öneriler içeren bir notayı Ankara'ya iletti.[1138] 23 Eylül tarihli bu notada prensipte Türkler'in Avrupa'daki topraklarına dönmesi kabul edildiğinden Yunanlılar'ın Meriç hattının gerisine çekilmesiyle ilgili işlemler konusunda Mudanya'da bir konferans yapılması öneriliyordu.[1139] Bu sıralarda Türk birlikleri Çanakkale'deki tel örgülere kadar yanaşıp oradaki sözde tarafsız bölge olan Erenköy'e girdiğinden[1140], 26 Eylül'de General Harrington, Mustafa Kemal Paşa'ya telgrafla tarafsız bölge olarak kabul ettikleri yerden Türk birliklerinin geri çekilmesini istemişti. Buna rağmen Mustafa Kemal Paşa, B.M. Meclisi Hükümeti ile diğer devletler arasında kararlaştırılmış bir tarafsız bölge bulunmadığı cevabını Harrington'a iletti ve ilerleme devam etti.

İşte bu kritik durumda Franklin Bouillon devreye girdi. İzmir'e gelen Bouillon, Başkumandanla görüştü ve TBMM Hükümeti'nin isteklerinin kabul olunacağı teminatını verdi. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa 29 Eylül 1922'de İtilaf Devletleri'nin notasına

---

[1137] Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, II, TTK Basımevi, Ankara, 1991, s.277.
[1138] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, II, s.271-272.
[1139] Salahi R. Sonyel, *"Mudanya Bırakışmasının Ellinci Yıldönümü",* **Belleten**, XXXVII/145, Ankara, 1973, s.104; S. R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, II, s.280.
[1140] S. R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, II, s.276-277.

cevap olarak barış için askeri harekatın durdurulacağını ancak Trakya'nın Edirne dahil Meriç'in batısına kadar TBMM Hükümeti'ne verilmesini ve acil olarak Mudanya'da bir konferansın toplanmasını teklif etti.[1141] Böylece taraflar karşılıklı olarak mütarekeye yöneldi.

Burada bir hususu belirtmekte yarar vardır. Mudanya'da konferansın olduğu günlerde bile Türk Orduları'nın İstanbul'un Anadolu Yakası'ndaki tarafsız bölgede ilerleyişi devam etmiştir. Bu ilerleyiş ancak Mudanya'da mütareke imzalandıktan sonra durdurulmuştur. Tevhîd-i Efkâr'ın bu konuda verdiği haberlere göre Kandıra'dan hareket eden Türk askerleri, 6 Ekim Cuma günü Şile'ye bağlı Ağva[1142] nahiyesini ve Cuma günü akşamı Şile'yi teslim almışlardı.[1143] Bu ilerleyiş İrva[1144], Ömerli, Esencil[1145] ve Tavşanlı'ya kadar devam etmiş ve Garp Cephesi Kumandanlığı'ndan gelen emir üzerine durmuştu. Bu sırada Türk kuvvetlerinin çoğu KaraYakuplu ve Şile'de bulunmaktaydı.[1146]

2-Mudanya Mütarekesi (11 Ekim 1922)

Tevhîd-i Efkâr her ne kadar Mudanya'da başlayacak konferansa Mustafa Kemal Paşa, General Charpy, Monbelli, Harrington'un katılacağını[1147] söylese de öyle olmadı. 3 Ekim'de Mudanya'da başlayan görüşmeleri TBMM Hükümeti adına İsmet Paşa yönetti.[1148] Toplantıda Trakya'nın Türk Hükümeti'ne teslimi, hudut meseleleri ve tarafsız bölge konuşulacaktı.[1149] Bu sırada Mustafa Kemal Paşa basına bir takım önemli açıklamalarda bulunmuştu. Ankara'ya dönen Başkumandan, kendisini karşılamaya gelen basın mensuplarını trende kabul etmiş ve bir soruya cevaben *"Yunanlılar Trakya'yı müdafaa edeceklerini işaa edeceklerine Atina'nın muhafazasını düşünsünler!"* demişti. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, Misak-ı Milli ile belirlenen bütün hedeflere yakında ulaşılacağını sözlerine ilave etti.[1150] Yine Ankara'daki bu karşılamalar esnasında bir genç yüksek bir sesle *"Paşa! Trakya'yı da kurtar..."* diye bağırmış, bunun üzerine Mustafa

[1141] S. Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, IV, s.205-210.
[1142] Şile'ye bağlı bir nahiye. (T. Sezen, **Osmanlı Yer Adları**, s.9)
[1143] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Yarımca Bitaraf Mıntıkası'nda İleri Hareketimiz Devam Ediyor"*, 9 Ekim 1922, S.3507, s.1.
[1144] Gazetede verilen haritaya göre konumu İstanbul'da bugünkü Riva bölgesine denk gelmektedir.
[1145] Emin olmamakla birlikte hem Ömerli'ye yakın olması hem de isim benzerliği yönünden Esenceli Mahallesi'nin olduğu bölge kastediliyor olabilir.
[1146] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Yarımca'daki İleri Harekâtımız Tevkif Etti"*, 11 Ekim 1922, S.3509, s.1.
[1147] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Hükümetimiz Mudanya Konferansı'nı Kabul Etti"*, 1 Ekim 1922, S.3499, s.1.
[1148] S. Kili, **Türk Devrim Tarihi**, s.196.
[1149] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Hükümetimiz Mudanya Konferansı'nı Kabul Etti"*, 1 Ekim 1922, S.3499, s.1.
[1150] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Başkumandan'ın Matbuat Mümessileri'ne Beyanatı"*, 5 Ekim 1922, S.3503, s.1.

Kemal Paşa metin ve vakur bir sesle: *"Trakya da kurtuldu, hepsi kurtuldu!"* cevabını vermişti.[1151]

Zaferin kazanılmasından sonra Mudanya'daki konferansa katılan az sayıda gazeteciden biri Velid Bey oldu.[1152] Bunu *"sermuharririmizle heyet-i muharririyemizden iki arkadaş, refakatlerinde iki hususi fotoğrafçımız olduğu halde konferans safahatını takib eylemek üzere dün akşam vasıta-i mahsusa ile Mudanya'ya azimet etmişlerdir"*[1153] şeklinde haber veren Tevhîd-i Efkâr'a Başyazar Velid Bey konferansın ilk üç gününde neler olduğunu ayrıntılı bir şekilde iletti.

Konferansın ilk üç günü Velid Bey'e göre şöyle cereyan etmişti:

"Mudanya 3 Teşrin-i Evvel Salı-Konferans takarrür ettiği vechle bugün (Salı günü) in'ikad etti."

"Fransız murahhası General Şarpi ile Mösyö Franklin Buyyon,[1154] Edgar-Kine zırhlısı ile Salı sabahı saat yedi raddelerinde Mudanya'ya vasıl olmuşlar, müteakiben General Monbelli'yi hamil olan İtalyan yatı muvasalat etmiştir. İngiliz murahhası General Harington'u hamil olan Ayrondük zırhlısı saat on birde iki torpido ile beraber gelmiştir."

"Fransız ve İtalyan generalleri erken muvasalat ettikleri cihetle karaya çıkıp heyet-i murahhasamızla müşaverelerde bulunmuşlardır."

"Konferansın resmi celsesinin saat üçte küşadı takarrür etmiş ve miâd-ı muayyende İsmet Paşa Hazretleri ile General Şarpi, Monbelli ve Harington içtima eylemişlerdir."

"Konferans binası sahilde büyük ve güzel bir bina olup müteaddid daireleri vardır ve konferansa mahsus olmak üzere Kaymakam Agâh Sabri Bey'in himmetiyle pek iyi tefriş olunmuştur."

"İlk celsede generaller salahiyetnamelerini takdim etmişlerdir. Müteakiben celse İsmet Paşa'nın riyasetinde küşad edilmiş ve üç İtilaf generali tarafından mukavelat-

---

[1151] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Trakya'da Kurtuldu… Hepsi Kurtuldu!"*, 5 Ekim 1922, S.3503, s.1.
[1152] Z. Ebüzziya, *"Ebüzziya, Velid"*, s.372. Akşam Gazetesi Başyazarı Necmeddin Sadık Bey de konferansı izlemek için gidenler arasındaydı. (M. Özyürek, *"Milli Mücadele Dönemi'nde İstanbul Basınının Anadolu'dan Haber Alma Kaynakları"*, s.1105.)
[1153] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Sermuharririmizle Muhabirlerimizin Mudanya'ya Azimeti"*, 3 Ekim 1922, S.3501, s.1.
[1154] Franklin Bouillon.

ı askeriye ünvanını havi bir layiha takdim edilmiştir ki bu layiha Trakya'nın suret-i tahliye ve teslimine mütedair şeraiti havidir. Mukavelename aynen:

Türkiye Büyük Millet Meclisi Mümessili ve Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin murahhası İsmet Paşa Hazretleri ile İtilaf Devletleri generallerinden... cümle-i resmisiyle başlamaktadır."

"Teklif edilen mukavele-i askeriye on maddeden ibarettir. Saat üçte başlayan celse bu on maddenin müzakeresi dolayısıyla saat yedi buçuğa kadar devam eylemiş ve mukavelenin mevaddı uzun uzadıya mübahese ve münakaşa edilmiştir."

"Saat yedi buçukta celseye hitam verilmiş, İtilaf generalleri gemilerine avdet etmişlerdir."[1155]

"Mudanya 4 Teşrin-i Evvel Çarşamba-Bugünkü Çarşamba günü saat on birde generaller gelerek yine İsmet Paşa ile birlikte celse küşad edilmiş ve saat bir buçuğa kadar devam eylemiştir."

"Konferans evvelki Çarşamba günü öğleden sonra saat üçte yeniden in'ikad ederek saat yediye kadar devam eylemiştir."

"Müzakere muhtelefün-fih olan başlıca bazı noktalar üzerine cereyan etmiş olup akşama kadar bu noktalar üzerinde itilaf husulü için çalışılmıştır."

"General Haringtон gördüğü hüsn-ü kabulden dolayı beyan-ı memnuniyet etmekte imiş. Müzakeratın Cuma günü hitama ermesi kuvvetle ümit olunmaktadır."[1156]

"Mudanya, 5 Teşrin-i Evvel Perşembe-Mudanya Konferansı'nın üçüncü gününün ilk celsesi bugün (dün) saat on birde küşad edildi."

"İsmet Paşa müzakerata başlamak üzere içtima salonunun kapısından girerken Mösyö Franklin Buyyon ile pek kısa bir müddet görüşmüş ve mümaileyhin söylediklerini büyük bir memnuniyetle dinledikten sonra tebessüm ederek salona dahil olmuştur. Müzakere başladıktan yarım saat sonra temas ettiğimiz alakadar bir zat, müzakerenin ümit-bahş bir cereyan aldığı ve bugün geri kalan mucib-i ihtilaf diğer üç noktanın da

[1155] Velid Ebuzziya, *"Mudanya Konferansı'nın Birinci Günü"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 6 Ekim 1922, S.3504, s.1.
[1156] Velid Ebuzziya, *"Mudanya Konferansı'nın İkinci Günü"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 6 Ekim 1922, S.3504, s.1.

arzu ettiğimiz şekilde hal olunacağını ve şayet bugünkü müzakerat matlub neticeyi vermez ise içtimaa yarın da (bugün) devam edileceğini söylemiştir."[1157]

Velid Bey sadece yazılarıyla değil aynı zamanda konferansa dair fotoğraflar yayınlayarak Mudanya'daki konferansın nasıl cereyan ettiğini tüm dünyaya açık açık gösterdi. En nihayet 3 Ekim'de başlayan konferans, 11 Ekim'de son buldu ve imzalar atıldı. Sadece Yunan Generali, hükümetinden izin almadığını bildirdiğinden imza atmadı. Müttefikler adına konuşan İngiliz temsilcisi, Yunanlılar'ın imza atmamasının önemi olmadığını söyleyerek sözleşmeki zaman zarfında maddelerin tatbikinin Müttefikler'e ait olduğunu beyan etti. Buna göre 14-15 Ekim'den itibaren mütareke yürürlüğe konulacak ve on beş gün içinde Yunan Ordusu Meriç batısına çekilerek, bundan bir ay sonra Doğu Trakya, Edirne dahil tamamen TBMM Hükümeti'ne teslim edilecekti.[1158]

Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Fransızca İstanbul'da yer alan bir habere göre Franklin Bouillon, gazetecilere barışın muhakkak olacağını çünkü herkesin bunu istediği ve buna muhtaç olduğunu söylemişti. Bouillon'a göre; Ankara'daki bazı kişilerin meclisi bir anlaşmazlığa itmesinden korkulmuş ancak Mustafa Kemal Paşa olaya müdahale etmişti. Bu yüzden Bouillon, *"sulhü kısmen Mustafa Kemal Paşa'ya medyunuz!"* diyordu.[1159]

3-Lloyd George Kabinesi'nin Düşüşü ve Gunarisle Arkadaşlarının İdamı

Mudanya'da imzaların atılması Lloyd George ve kabinesine hiç yaramadı. Ajans Havas'ın 20 Ekim 1922'deki haberine göre Britanya Kabinesi tamamen istifa etmiş ve *"Muhafazakâr Fırka seksen yedi rey muhalife karşı yüz seksen altı rey ile intihabatta müstakil Muhafazakâr Fırka olarak görünmeye karar vermişti."* Ayrıca Muhafazakâr Fırka gelecek Avam Kamarası'nda çoğunluğu yakaladıkları takdirde başbakanın muhafazakâr bir kişi olmasını kararlaştırmıştı.[1160] İşte Lloyd George'u 19 Ekim'de istifaya zorlayan Muhafazakarlar'ın bu hükümetten çekilme kararıydı.[1161] 24 Eylül'de Muhafazakarlar'ın beklediği olay gerçekleşti, Lordlar Kamarası'na ve Avam Kamarası'na mensup Muhafazakârlar oybirliğiyle Mr. Bonar Law'ı partinin başına

[1157] Velid Ebuzziya, *"Mudanya Konferansı'nın Üçüncü Günü"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 6 Ekim 1922, S.3504, s.1.
[1158] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Mudanya Mukavelesi'nin İmzalandığını Mübeyyen Tebliğ-i Resmimiz"*, 12 Ekim 1922, S.3510, s.1; Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, II, s.274.
[1159] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Sulhü Kısmen Mustafa Kemal Paşa Yaptı"*, 13 Ekim 1922, S.3511, s.2.
[1160] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Lloyd George da İstifaya Mecbur Oldu!"*, 21 Ekim 1922, S.3519, s.1.
[1161] Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, IV, s.763.

getirdi. Kısa bir süre sonra Mr. Bonar Law, Buckingham Sarayı'nda Kral'ı ziyaret ederek yeni bir hükümet kurma vazifesini kabul etti ve seçime gidildi.[1162]

15 Kasım'da yapılacak olan İngiltere genel seçimlerinde Muhafazakarlar'ın kazanmasına kesin gözüyle bakılıyordu. Londra merkezli haberler, Asquith'un Liberalleri ile Amele Fırkası mensuplarının artmasını muhtemel görürken bunu Lloyd George Fırkası Liberalleri zararına olarak görüyordu. Üstelik İngiltere'de yirmi milyonu aşkın oy sahibi vardı ve bunların dokuz milyonu kadındı. 16 Kasım 1922'de Londra'dan ilk gelen haberlere göre İngiliz genel seçimlerinde dağılım, yüz otuz Muhafazakâr, on sekiz Nasyonal Liberal, otuz Bağımsız Liberal, kırk sekiz Amele Fırkası, dört Bağımsız şeklindeydi.[1163] Tevhîd-i Efkâr'ın daha sonra ayrıntılı olarak verdiği tabloya göre İngiliz genel seçimlerinin galibi Bonar Law öncülüğündeki Muhafazkarlar olmakla birlikte mebus sayıları *"Bonar Law taht-ı riyasetindeki muhafazakârlar 325, Lloyd George taraftarları 48, Amele Fırkası 130, Asquith taraftarları 55, Müstakiller 13"*[1164] şeklindeydi.

Böylece İngiltere'de Lloyd George düşerken Yunanistan'daki İhtilal Divanı savaşta kusurlu gördüğü siyasi yönetimi yargılıyordu. Yunanistan'da 13 Kasım 1922'de başlayan bu İhtilal Divanı on beş gün boyunca sanıkların savunmalarını dinledikten sonra 28 Kasım'da son buldu.[1165] 28 Kasım 1922'de Tahidiromos Gazetesi Atina'dan verdiği haberde İhtilal Divanı'nın Yunan felaketinin mesulleri olan Gunaris, Protopapadakis, Hacı Anesti, Stratos ve Teotokis'i idam cezasına, Gudas ve Stratigos'u askerlik mesleğinden azledip ebediyen küreğe mahkûm ettiğini bildiriyordu. Protopapadakis'in malından 1 milyon drahminin, diğerlerinden de uygun miktarda bir paranın alınması bu cezalardan olup[1166] idam hükümleri 28 Kasım 1922'de uygulanmıştı.[1167]

[1162] **Tevhîd-i Efkâr**, *"İngiliz Parlamentosu Yarın Fesh Ediliyor"*, 25 Ekim 1922, S.3523, s.2. Tevhîd-i Efkâr, haberinin devamında İngiliz Meclisi'nin feshedilip yeni seçimlerin 15 Kasım'da yapılarak 20 Kasım'da yeni meclisin toplanacağının beklendiğini yazmaktadır.

[1163] **Tevhîd-i Efkâr**, *"İngiliz İntihabatı'nı Muhafazakârlar Kazanıyor"*, 17 Kasım 1922, S.3546, s.1.

[1164] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Lloyd George İntihabatta Mağlup Oldu"*, 18 Kasım 1922, S.3547, s.1. Zeki Sarıhan'ın çalışmasında L. George'un Liberalleri elli yedi, Amele Fırkası/İşçi Partisi yüz otuz sekiz, Asquith'un Liberalleri altmış, Muhafazakârlar üç yüz kırk dört mebus çıkarmış görünmektedir. (Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, IV, s.828.)

[1165] N. Erdem, **Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı (1919-1923)**, s.520-521.

[1166] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Gunaris ve Rüfekası İdama Mahkûm Oldu"*, 29 Kasım 1922, S.3558, s.1; N. Erdem, **Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı (1919-1923)**, s.521. Nilüfer Erdem'in çalışmasına göre; Gunaris'in 200 bin drahmi, Stratos'un 335 bin drahmi, Protopapadakis'in 500 bin drahmi, Baltacis'in 1 milyon drahmi, Teotokis'in 1 milyon drahmi, Gudas'ın 200 bin drahmi olarak devlete tazminat ödemesine karar verilmişti ve gazetenin haberinde geçmeyen sekizinci kişi de Baltacis'ti.

[1167] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Yunanlılar, İngiliz Hadimlerini İdam Ettiler!"*, 30 Kasım 1922, S.3559, s.1; N. Erdem, **Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı (1919-1923)**, s.521.

İngiliz Lifilt Ajansı'na göre yeni Yunan Hükümeti altı Yunan bakanı ve askerini idam ederken İngiltere'nin Atina Elçisi Lindley'in sert muhtıralarını dikkate dahi almamıştı. Bunun üzerine İngiliz Elçisi'ne pasaportunu alıp Yunanistan'dan ayrılması talimatı verilmiş ve Lindley, durumu Lord Curzon'a anlatmak üzere Lozan'a hareket etmişti.[1168]

4-Refet Paşa'nın İstanbul'a Gelişi ve Trakya'nın Tahliyesi

Konferansın sona ermesinin ardından 14 Ekim gecesi önce Çatalca hattındaki İtalyan kıtaları hareket etti. Sonra 15 Ekim sabahı İngiliz ve Fransız kuvvetleri Trakya'dan ayrılmaya başladı.[1169] TBMM Hükümeti de Trakya'yı teslim almak üzere hızlı bir şekilde Refet Paşa'yı İstanbul'a gönderdi. Refet Paşa, 19 Ekim 1922'de İstanbul'a ulaştığında halkın sevgi gösterisiyle karşılandı.[1170] Tevhîd-i Efkâr, o günü şöyle tasvir etmişti: *"Dün İstanbul halkı, gözyaşları, sürur ve iftihar avazeleri içinde tarihin değiştiğine şahid oldu. Şehrimizin dünkü galeyanı görülmemiş bir şeydir. Mudanya Mukavelenamesi'nin imzalandığı günden beri evlerini, dükkânlarını, sokaklarını donatarak, tak-ı zaferler kurarak ve coşkun şenlikler yaparak kudûmünü hasret ve iştiyakla beklediği Trakya halaskarlarına kavuştu. Refet Paşa, heyecan ve sürurla kaynaşan azim halk dalgaları arasından dün Misak-ı Milli-i mukaddesimizin ilk sâî-i şan ve zaferi olarak geçti."* Tevhîd-i Efkâr'a göre; samimi, sade, teklifsiz ve tantanasız gelen Trakya fatihlerinin bu ilk şanlı kafilesini İstanbul halkı büyük bir heyecanla karşılamıştı.[1171] Refet Paşa'nın buradaki görevi Trakya'yı tamamen teslim almasına yani 30 Ekim'den 15 Kasım'a kadar sürdü.[1172]

5-Mudanya Mütarekesi ile İlgili Önemli Mülakatlar

Daha önceden belirttiğimiz gibi Velid Ebuzziya, Mudanya'daki konferansa katılan az sayıda gazeteciden biriydi. Bu sebeple Mudanya'da bulunduğu sırada yerli ve yabancı devlet temsilcileriyle bol bol mülakatta bulunmuştu. Mesela konferans henüz

---

[1168] **Tevhîd-i Efkâr**, *"İngiltere Yunanistanla Kat'-ı Münasebat Etti!"*, 30 Kasım 1922, S.3559, s.1.
[1169] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Trakyamız'ın Yunanlılar'dan Tahliye ve Tathirine Dün Gece Nısf-ül-Leylde Başlandı!"*, 15 Ekim 1922, S.3513, s.1.
[1170] F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.512.
[1171] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Refet Paşa'nın Vürudu İntibaatından"*, 20 Ekim 1922, S.3518, s.1.
[1172] F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.512.

sonuçlanmadığı zamanlarda Franklin Bouillon'undan o anki durumu izah eden şöyle bir açıklama alınmıştı:

"—Bugünün vaziyeti o kadar mühimdir ki, gazeteye geçmek üzere bir muharrire her hangi bir diplomatın bir tek kelime bile söylemesi mümkün değildir. Bu, böyle olmakla beraber vaziyetten ve aradaki ihtilaflardan dolayı bedbin değilim. Her halde dostane bir çare-i hal bulunacağını kuvvetle zann etmek istiyorum. Yalnız şunu kayd ve ilave etmek isterim ki, Mudanya Konferansı'nda hak ve adalet gösteriliyordu ve bunu galip taraf izhar ediyordu."[1173]

Bouillon açıklamasında iyimser olduğunu ifade ederken onun hemen ardından İsmet Paşa'dan bir açıklama gelmişti. Velid Ebuzziya, İsmet Paşa'ya Trakya'nın durumu ve genel vaziyet hakkında bir soru sormuş, Paşa cevaben şunları söylemişti:

"—Biz Mudanya Konferansı'nı Trakyamız'ın derhal temin-i tahliyesi ile iadesi esası üzerine ve bu esas dahilinde bir karar-ı müşterek ittihaz olunması için kabul etmiştik. İctima vuku bulunca bu nokta-i nazarımızı sarahat ve vuzuh-u tamm ile müttefikin generallerine bildirdik. Generaller önce, tahliye için karar vermek üzere içtima edildiğini ve teslim meselesinin mevzu-bahs olmamasını ileri sürdüler. Biz ise, teslim hakkındaki şeraitimizi bildirdik. Bunu önce Fransa müteakiben İtalya murahhasları kabul ettiler. İngiliz murahhası bu şeraiti kabul için salahiyet almak üzere mühlet talep etti. Bu babdaki cevabın vüruduna intizar olunuyor. Biz Mudanya Konferansı'na rıza gösterirken aynı zamanda harekât-ı askeriyemizin tevkifi için de emr vermiştik. Bu itilafperverliği gösteririken gayemiz Trakya'nın tahliyesiyle bize teslimi idi, konferansın tarih-i in'ikadından beri günler geçtiği halde henüz müspet bir karar verilmesi için intizar ediyoruz. Hâlbuki bu müddet zarfında Yunanlılar Trakya'da bir taraftan tahribat ika ediyor, bir taraftan da tahşidatta bulunuyorlar."

"Muhikk ve meşru metalibimizin çok geçmeden is'af olunacağını ümit ediyorum."[1174]

[1173] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Franklin Buyyon'un Muharririmize Beyanatı"*, 7 Ekim 1922, S.3505, s.1.

[1174] **Tevhîd-i Efkâr**, *"İsmet Paşa'nın Muhabirimize Beyanatı"*, 9 Ekim 1922, S.3507, s.1. Mülakatı gerçekleştiren Ebüzziyazade Velid Bey'dir ve konferanstaki İsmet Paşa'dan şu şekilde bahsetmektedir: *"Her hâlî vazifesini hakkıyla müdrik olarak hak ile tev'em bir kuvvete istinad eden nazik ve nazik olduğu kadar ciddi bir insan-ı kamil olduğunu gösteren İsmet Paşa herkes üzerinde pek büyük tesirler hasıl ediyor."*

Tevhîd-i Efkâr'ın Mudanya'da yaptığı en önemli işlerden biri 11 Ekim 1922'de imzaların atılmasından sonra Müttefik Devletler temsilcilerinden sıcağı sıcağına ilk elden hissiyatlarını almasıydı. Velid Bey, tek tek Harrington, Charpy ve Monbelli ile mülakatlar yapmıştı.[1175] General Harrington'un beyanı şöyleydi:

"─Bazı mertebe-i müşkilat irae eden ve muhtelif safahat geçiren müzakeratın nihayet hüsn-ü neticeye iktiran etmesinden çok memnunum. Bu suretle son günlerin endişeleri zail olmuş demektir. Bu mukavelename hükümetiniz ve milletiniz için büyük bir muvaffakiyettir. Bundan dolayı şayan-ı tebriksiniz. Burada bulunduğum müddetçe gördüğüm hüsn-ü kabulden müteşekkirim. En ziyade nazar-ı dikkatimi celb eden husus asakirinizin celadeti, etvar-ı merdânegisi ve inzibat ve intizama riayeti olmuştur. Ordunuz memleketiniz için sez-avar iftihardır. İsmet Paşa Hazretleri çok zeki ve azimkâr bir zattır. Müzakeratı hüsn-ü idare eylemiş ve hepimiz üzerinde gayet iyi tesirler bırakmıştır."[1176]

İngiliz Generali Harrington, Mudanya'yı büyük bir başarı olarak görürken General Charpy şunları söyledi:

"─Evvel emirde size şurasını söyleyeyim ki burada büyük bir muvaffakiyet-i siyasiye ihraz ettiniz. Hâsıl olan neticeden dolayı her Türk vatanperveri muhikk-i iftihar etmelidir. Sizleri samimi surette tebrik ederim. Hiç şüphe yok, ki milletiniz yeni bir devre-i teceddüd ve iğtilaya girmiş bulunuyor. Memleketiniz, re's-i idaresinde bulunan vatanperverlerin sevk ve idaresiyle bundan sonra büyük feyz ve inkişaflara mazhar olacaktır. Buradaki asakirinizin intizamı, etvar-ı metanet ve şecaati, muzafferiyatınızın esbabını kâfi derecede izah ediyor. İsmet Paşa Hazretleri hakikaten kıymettar bir kumandan olduğu kadar da, güzide bir diplomat olduğunu müzakeratı idaredeki muvaffakiyatı ile ispat etti. Bizlerde pek iyi ve unutulmaz hatıralar bırakmıştır. Mudanya'dan, hak ve adalete muvafık mukarrerat ittihaz ettiğimiz kanaatiyle avdet ediyoruz, ki bu da bizim için mucib-i memnuniyettir."[1177]

Son olarak İtalyan temsilcisi General Monbelli'nin de gelinen nokta hakkındaki düşünceleri şu şekildeydi:

[1175] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Müttefikin Generalleri ile Mülakatımız"*, 12 Ekim 1922, S.3510, s.2.
[1176] **Tevhîd-i Efkâr**, *"General Harington'un Beyanatı: Askerlerinizi Pek Şayan-ı Takdir Buldum"*, 12 Ekim 1922, S.3510, s.2.
[1177] **Tevhîd-i Efkâr**, *"General Şarpi'nin Beyanatı: Milletiniz Yeni Bir Devre-i Teceddüd ve İğtilaya Girdi!"*, 12 Ekim 1922, S.3510, s.2.

"—Mukavelenameden memnun olup olmadığımı soruyorsunuz? Memnun olduğumu söylemeye hacet var mı? Askerler yalnız harp istemekle ve harp yapmakla ma'rufturlar, hâlbuki biz burada işte sulh yaptık, bu suretle belki Şark Sulhü'nün de esasını kurmuş oluyoruz. Buna muvaffakiyet-i dünya için bir nimet olduğu gibi, bizim için de mucib-i iftihardır. Burada gördüğümüz nezaket ve hüsn-ü muameleden hep müteşekkiriz. Ordularınızın kuvveti askerinizin her hal ve hareketinde meşhud oluyor. İsmet Paşa Hazretleri cidden değerli bir zattır. Kendisini tanımış olduğumuza çok memnunuz. Memleketinin hukukunu büyük bir kiyaset ile müdafaa ve istihsal eyliyor. Genç kumandanlarınız var. Mudanya Mukavelenamesi milletinizin her vechle inşirah ve iftiharını mucib olmalıdır."[1178]

B-SALTANAT'IN KALDIRILMASI VE İSTANBUL HÜKÜMETİ'NİN TASFİYESİ

1-Saltanat'ın Kaldırılması (1 Kasım 1922)

27 Ekim 1922 günü Müttefikler hem İstanbul Hükümeti'ni hem TBMM Hükümeti'ni barış için Lozan'a davet etti.[1179] Müttefiklerin bu hareketi hiç kuşkusuz 1920 Londra Konferansı'nda yaptıkları gibi iki taraf arasındaki çatışmadan yararlanarak kendi siyaset ve isteklerine uygun bir barışı kabul ettirmek amacına yönelikti.[1180] Müttefikler'den gelen davet üzerine İstanbul'daki Sadrazam Tevfik Paşa, 29 Ekim 1922'te[1181] TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekerek konferansta birlikte hareket edilmesini istedi. Bu telgrafın sureti şu şekildeydi:

"Konferansa, Bâb-ı Âli ile Büyük Millet Meclisi de davet olundu. Bâb-ı Âli'nin adem-i icâbeti, devletin altı asrı mütecâviz zamandan beri müesses ve mahfûz olan, bütün âlem-i İslâm'ın alâkadar olduğu hüviyet-i tarihiyesini mahkûm-ı indirâs etmek, Büyük Millet Meclisi'nin adem-i icâbeti ise cihanın müştak ve muntazır olduğu sulhü âkım bırakmaktır. Bu mühim mes'ûliyetleri bi't-tabi ne Bâb-ı Âli ne Büyük Millet Meclisi kabul ve tahammül eder. Zaten Bâb-ı Âli ile Büyük Millet Meclisi arasında hakikî bir ikilik

---

[1178] **Tevhîd-i Efkâr**, *"General Monbelli'nin Beyanatı: Bu Defa Sulhü Askerler Yaptı!"*, 12 Ekim 1922, S.3510, s.2.
[1179] F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.514; S. R. Sonyel, **Kaygılı Yıllar**, s.376.
[1180] Ş. **Türk Devrim Tarihi**, II, s.276.
[1181] Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, IV, s.783. Nutuk'ta Tevfik Paşa'nın telgrafı gönderiş tarihinden yanlış bir şekilde *"10 Teşrin-i Evvel 38"* yani 10 Ekim 1922 olarak bahsedilmektedir (G. M. Kemal, **Nutuk**, s.420). Nutuk'un Vesikalar kısmında ise doğru bir şekilde *"29.10.338"* yani 29 Ekim 1922 tarihi yazılıdır (G. M. Kemal, **Nutuk Muhteviyatına Ait Vesaik,** s.268).

mutasavver olmadığı ve her türlü ısrar ve tazyikata karşı Sevr Muâhedesi'nin adem-i tasdikinde mukavemet ve tesâdüf olunan müşkilât-ı azîmenin iktihâmı ile umûr-ı idârenin tedvîri ve işgâlin taklil-i tesiri hususunda bezl-i makderet ve bu meyânda muvaffakıyât-ı vâkıânın husûlüne bikadri'l-imkân hizmet eden heyetimiz hâkimiyet-i milliyeyi tahkim ve tevsik suretiyle vahdet-i idâreyi temin için müzakereye hazır olduğu halde mesâi-i harbiyenin[1182] *bir sulh-i nâfi ile semerât-ı siyasiyesini iktitaf hengâmında mücahidin-i milletten ayrı kalmayı ve bu sebeple bi'l-ittihâd istihsali mümkün olan menâfi-i âliye-i vatandan cüz'-i lâyetecezzasını bile ifâteyi asla tecvîz etmez. Ayrılık şöyle dursun, en ufak bir muhalefeti dahi revâ görmez. Hatta pay-i âdâyı kat' ve levs-i istilâyı izâle yolunda seyfen mesâi-i cânsipârâne ve hudâpesendânede bulunanları nefislerine tercih eyler. Binâenaleyh adem-i itilâf sebebiyle devlet ve milletin başına maazallahü tealâ bir musîbet-i uzmâ getirmek(?) ve muâvenet-i maddiye ve müzaheret-i maneviyelerine nâil olduğumuz âlem-i İslâm'ı müteellim(?) etmekten ise menâfi-i âliye-i vatan uğrunda temîn-i vahdet evvelce vâcib ise bugün farz olmuştur. Şu halde hem istikbâl-i memleket, hem müdafaa-i hukuk-ı vatan hakkında müzakerede bulunulmak üzere Büyük Millet Meclisi'nce tayin olunacak bir zatın talimat-ı mahsusa ile hemen gönderilmesi hassaten temenni ve bu şık tensîb buyurulmadığı halde heyetimizden birinin*[1183] *oraya gönderileceği beyan ve cevabının telgrafla bildirilmesi niyaz olunur."*

Telgraf suretini bu şekilde veren Tevhîd-i Efkâr, *"Hükümet-i Milliyemiz Bab-ı Ali'nin telgrafnamesine henüz cevap vermemiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Türkiye'yi temsil eden kendi hükümetinden başka bir hükümet bulunmadığını nazar-ı dikkate alarak Bab-ı Ali'nin telgrafnamesine cevap vermemesi de ağleb ihtimaldir"* dedikten sonra hemen altına şu dikkate değer cümleleri yazma gereğini duydu: *"Tevfik Paşa'nın şahsiyetleri pek muhterem olmakla beraber, bugün Türkiye'yi temsil eden yegâne hükümet ve kuvvet, Ankara Hükümeti'dir ve konferansa ondan başkasının murahhası gidemez."* [1184] Esasında Tevhîd-i Efkâr'ın belirttiği gibi konferansa gitmek hakkını TBMM Hükümeti'nden başkası yerine getiremezdi. Çünkü düşmanı anavatandan

[1182] Nutuk Vesikaları'nda *"mesâi-i hayriye"* olarak geçmektedir. (G. M. Kemal, **Nutuk Muhteviyatına Ait Vesaik,** s.268.) Ancak cümlenin gidişatına göre en uygun ve mantıklı kelimenin gazetedeki *"mesâi-i harbiye"* olması lazım gelirdi.

[1183] Nutuk Vesikaları'nda bu birisinin adı *"Ziya Paşa Hazretleri"* olarak geçmektedir. (G. M. Kemal, **Nutuk Muhteviyatına Ait Vesaik,** s.268.) Gazetedeki telgraf metniyle Nutuk'un Vesikalar kısmındaki aynı telgraf arasında kelime bazında ufak tefek farklılıklar bulunmaktadır.

[1184] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Tevfik Paşa'nın Ankara'ya Çektiği Telgraf"*, 1 Kasım 1922, S.3530, s.1. Telgraftaki *"?"* işaretleri gazete tarafından konulduğundan ve önemli cümlelere gazetenin bakışını veya bir çeşit tepkisini yansıttığından aynen korundular.

çıkaran, Müttefikler'i ateşkes yapmaya zorlayan tek güç TBMM Hükümeti ve onun ordularıydı.[1185] Bu yüzden TBMM Hükümeti, Hamit Bey vasıtasıyla İstanbul'daki İtilaf Devletleri temsilcilerine İstanbul Hükümeti'nin konferansa katılmasında ısrar edilirse TBMM'nin temsilcilerini göndermeyeceğini bildirdi. Hamit Bey'in bu konuyla ilgili gazetelerden birinde yayınlanan sözleri şu şekildeydi:

"—Hükümetim, yani Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Türkiye'yi temsile yegâne salahiyettar hükümet ve devlet kendini add eder. Bu hükümetin haricinde başka bir hükümetin mevcudiyeti farz edilemez. Bab-ı Ali'nin sulh konferansına iştirakten vazgeçeceğini kuvvetle zann ederim."

"Eğer iştirak iddiasında bulunacak olursa hükümetimiz bu hususta nokta-i nazarını bildirmiştir. Bu hususta dün Düvel-i İtilafiye mümessillerine tevdi olunan takrir-i şifahide mealen şu kayıd vardır:

"İstanbul Hükümeti'nin Şark Konferansı'nı tespit edecek olan konferansa davet edildiğini işittik. Bab-ı Ali'nin iştirak edeceği bir konferansa Hükümet-i Milliye iştirak edemeyecektir. Esasen Mudanya Mukavelenamesi imza edildiği esnada Avrupa, Hükümet-i Milliye'nin hukukunu nazar-ı itibara almıştır."

"Binaenaleyh bu sarahat karşısında, benim gibi herkes de Bab-ı Ali'nin iştirak etmemesini memleket ve vatan namına şayan-ı tercih bulur. Zira böyle bir iddia konferansın tehirinden başka bir şeye hizmet etmez."[1186]

Sadrazam Tevfik Paşa'dan gelen bu telgraf 30 Ekim 1922'de mecliste okununca mebuslar *"Tevfik Paşa isminde bir millet memuru tanımıyoruz. O sadrazam da değildir. Bizim sadrazamımız yok."* şeklinde ağır eleştirilerde bulundu ve meclisten *"haindir"* sadaları yükselmeye başladı. Hakkâri Mebusu Mazhar Müfid Bey'in Padişah Vahdettin'den *"Vahimeddin Efendi"* diye bahsetmesi üzerine Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey *"Efendi kelimesi büyüktür, geri alınız"* diyecek kadar Padişah ve Sadrazam'a kızgındı.[1187] Hatta konunun İstiklal Mahkemeleri'ne taşınmasından bile söz edildi.[1188] Meclisin 1 Kasım 1922 oturumunda ise Mustafa Kemal Paşa'nın İslam Tarihi ve halifelik hakkındaki uzun konuşmasında Padişah Vahdettin'den söz edişi sırasında *"Allah*

[1185] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, II, s.276-277.
[1186] **Tevhîd-i Efkâr**, *"İstanbul Hükümeti'nin Daveti Hakkındaki Takrir"*, 2 Kasım 1922, S.3531, s.1.
[1187] **TBMM Zabıt Ceridesi**, I/24, TBMM Matbaası, Ankara, 1960, s.271-272, 278.
[1188] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, II, s.278.

kahretsin" sadaları gelmekteydi.[1189] Tartışmalar sonunda 1 Kasım 1922'de seksen kişinin[1190] verdiği bir önergenin kabulüyle saltanatın kaldırılmasına oybirliğiyle karar verildi.[1191] Böylece Osmanlı Devleti'nin varlığına son verilerek, hâkimiyet hükümdardan alınıp millete veriliyordu. Yalnız halifelik Osmanlı Ailesi'ne ait olup bunların içinden ilmen ve ahlaken *"erşed ve eslah"* olanı halife seçilecekti.[1192]

Tevhîd-i Efkâr manşetten verdiği haberinde *"Büyük Millet Meclisi hilafeti saltanattan tefrike ve hâkimiyetin hükümdardan alınarak millete tevdiine karar verdi"* dedikten sonra meclisin oybirliğiyle verdiği bu kararın Ankara'da yüz bir pare top atışıyla ile ilan edildiğini ve Anadolu'da sevinç tezahüratlarının devam ettiğini haber veriyordu.[1193] Ayrıca İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Rauf Bey kararın kabulü şerefine 1 Kasım gecesi ile 2 Kasım'ın Milli Bayram olmasını teklif etmiş ve teklif alkışlarla kabul edilmişti.[1194]

2-Tevfik Paşa Hükümeti'nin İstifası (4 Kasım 1922)

Sadrazam Tevfik Paşa, 4 Kasım 1922'de kabinesiyle bir toplantı yaptı[1195] ve oybirliğiyle istifaya karar verildi. İstifayla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun idare merkezi olan meşhur Bab-ı Ali tarihe karıştı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun devri kapanarak Türk Saltanat-ı Milliyesi başladı.[1196] Tevfik Paşa'nın vaziyet hakkındaki görüşü ve sorulan sorulara cevabı şu şekildeydi:

"—Teşrin-i Evvel evasıtında Mustafa Kemal Paşa'ya yazdık ve kendisinden ne suretle hareket etmek lazım geldiğini sorduk. Bunun üzerine on üç gün sonra tekrar müracaat ettik. Bu iki tahrirat dün akşamki gazetelerde intişar etti. Hâlbuki mesele büsbütün başka türlü cereyan etmiştir. Mustafa Kemal Paşa bize cevap vermiş, fakat

[1189] **TBMM ZC**, I/24, s.310.
[1190] Verilen önergeyi bazı kaynaklarda yetmiş dokuz, bazısında ise yetmiş sekiz kişinin imzaladığı yazılmaktadır. (Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, II, s.278; Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, IV, s.785.) Nutuk'ta ise *"sekseni mütecaviz arkadaşa imza ettirildi"* ifadesi geçmektedir. (G. M. Kemal, **Nutuk**, s.421.)
[1191] F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.514.
[1192] Dursun Ali Akbulut, **Saltanat, Hilafet ve Milli Hakimiyet**, Samsun, 1994, s.5.
[1193] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Büyük Millet Meclisi Mühim Müzakerattan Sonra Hilafeti Saltanattan Tefrik Etti"*, 3 Kasım 1922, S.3532, s.1.
[1194] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Büyük Millet Meclisi, Hâkimiyetin Yalnız Millete Aid Olduğuna İttifak-ı Ara ile Karar Verdi"*, 3 Kasım 1922, S.3532, s.1.
[1195] İ. M. K. İnal, **Son Sadrazamlar**, IV, s.1742.
[1196] **Tevhîd-i Efkâr**, *"İstanbul Hükümeti Dün İstifa Etti ve Bab-ı Ali de Tarihe Karıştı"*, 5 Kasım 1922, S.3534, s.1.

buradaki mutavassıt makam (yani Hamid Bey-Tevhîd-i Efkâr) bu cevabı hükümete tebliğ etmemiştir. Etmiş olsa idi her halde ikinci defa müracaat etmezdik.

Yine bu cevaba ancak dün gazeteleri okuduğumuz vakit muttali olduk. Şimdi İstanbul Hükümeti'nin vaziyeti tamamen sarihtir: "Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne devairi teslim etmek."

—Zat-ı Hilafetpenahi ise kendisini tanımış olan hükümet ve millete doğrudan doğruya hitap ederler.

Zat-ı Hilafetpenahi'nin feragat edecekleri ve seyahate çıkacakları hakkında rivayetler var, bunlar doğru mudur?

—Zat-ı Hilafetpenahi muzafferiyetlerden ne kadar sevindilerse bu ahval de kendilerini çok mükedder etti. Feragat hakkında hiçbir niyet izhar etmedikleri gibi seyahat için de sebeb görmüyor. Kendileri bazı ithamat altında bulunuyorlar ve millete hesap vermek arzusunu izhar ediyorlar."[1197]

Hakikatte zaten 16 Mart 1920'den beri tüm Türkiye'deki işlere TBMM Hükümeti el koymuş durumdaydı ve o tarihten itibaren tüm kuvvetlerle birlikte saltanat millete geçmiş bulunuyordu.[1198] Onun için Tevhîd-i Efkâr, Bab-ı Ali'nin artık *"Bab-ı Hâli"* olduğunu ifade ederek meşhur Bab-ı Ali'nin acınası son durumu hakkında şu bilgileri veriyordu:

"Evvelki gün hayatına hatime çekilmiş olan Bab-ı Ali dün adeta bir türbe kadar sessizdi. Ne zairleri vardı ne de türbedarları. Tarihi Bab-ı Ali şimdi Bab-ı Hali olmuştu. Memurinden birkaç kişiden maada kimse gelmemişti. Müsteşarlar Refet Paşa tarafından verilen emri tebliğ ettikten sonra dün dairelerine gelmiş olan müdirana, Hükümet-i Milliye'den gelecek emr-i ahire değin Bab-ı Ali devairinin hal-i faaliyette bulunmayacağı ve istid'a kabul edilmeyeceği ve evvelce verilmiş olan evrak ve istid'a üzerine muamele yapılmayacağı, memurlar öğleden sonra gelip akşam üzeri gidecekleri ve şimdilik aralarında münavebe icrası kabil olduğu ve kapıların yarıya kadar kapatılması tebliğ edilmiştir."[1199]

[1197] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Vaziyet Hakkında Tevfik Paşa'nın Beyanatı"*, 5 Kasım 1922, S.3534, s.1.
[1198] D. A. Akbulut, **Saltanat, Hilafet ve Milli Hakimiyet**, s.4-5; **Tevhîd-i Efkâr**, *"Büyük Millet Meclisi, Hâkimiyetin Yalnız Millete Aid Olduğuna İttifak-ı Ara ile Karar Verdi"*, 3 Kasım 1922, S.3532, s.1.
[1199] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Bab-ı Ali Bab-ı Hâlî Oldu"*, 6 Kasım 1922, S.3535, s.1.

Velid Bey ise saltanatın kaldırılmasını İstanbul Hükümeti'nin son hatası olarak gördü ve şu değerlendirmede bulundu:

"Büyük Millet Meclisi'nde bir iki gündür gayet mühim, devletin bünyan-ı esasisine ve milletin mukadderat-ı müstakbele-i idariyesine müteallik kararlar ittihaz edildi. Bu kararlar, İstanbul efkâr-ı umumiyesinde bir dereceye kadar taaccübü ve bazı mertebede endişeyi mucip olmaktan hali kalmıyor. Bunun sebebi de, efkâr-ı umumiyemizin bu günlerde bu kadar mühim kararların ani surette ittihaz edilmesine hiç de muntazır bulunmamasından ibarettir."

"Hakikat-i halde ise Ankara'nın kararları ne ani surette ittihaz edilmiş, ne de sümme't tedarik i'tâ' olunmuştur."

"Büyük Millet Meclisi'nin hâkimiyet-i milliye, padişahın bundan sonra memleketteki mevkii, makam-ı hilafetin vaziyeti ve hukuku ve İstanbul Hükümeti'nin şekli hakkındaki fikirleri, kararları, ictihadları pek çoktan malum idi. Mustafa Kemal Paşa şimdiye kadar irad ettiği iki üç mühim nutukta bu babdaki nokta-i nazarını pek mufassal surette şerh ettiği gibi, Heyet-i Vekile'nin vezaif ve mes'uliyetini tayin vesilesiyle geçen sene mecliste cereyan eden münakaşat esnasında da bu mesail dûr-u dırâz tetkik olunmuş ve bunların hepsinden mühim olmak üzere de Büyük Millet Meclisi çoktan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile hâkimiyet-i milliye meselesini kat'i surette hal eylemişti. Şu halde bugünkü müzakerat ve mukarrerat şeklen ne kadar mühim ve ani görünürse görünsün hakikat-i halde mücahede-i milliyemizin bidayetinden beri ale-t-tedric kabul edilmiş ve hatta tatbikine de başlanmış olan esasatın bugün yeniden ve toptan bir daha mevzu-bahs edilmesinden başka bir şey değildir. Binaenaleyh İstanbul efkâr-ı umumiyesinin bu babda taaccübte kalmasına belki mahall yoktur. Şu kadar var ki İstanbul Hükümeti'nin matbuata musallat ettiği takyidat yüzünden Anadolu'da iki üç seneden beri pek tabii surette cereyan etmekte olan bu hadisatı efkâr-ı umumiyemiz takibe imkân bulamadığı cihetle şimdi ekseriyet itibarıyla ilk defa işittiği bu mebahis ve mukarreratı bir hayli aykırı, na-be-mevsim ve belki de münafi-i ihtiyat buluyor. İşte bu itibar iledir ki hayrette kalmaya hakkı da yok değildir."

"Anadoluca esasatı çoktan takarrür etmiş ve hall-i kat'isi de vakt-i merhuna ta'lik olunmuş bulunan bu mesailin böyle birdenbire yeniden meydana çıkmasına ise, ber-mu'tad Bab-ı Ali'nin akıllara hayret verecek dereceyi bulan yeni hataları sebebiyet vermiştir. Filhakika Büyük Millet Meclisi, taarruza başladığı günden beri, mesail-i

dahiliyeyi bir tarafa bırakmış, bütün mesaisini, bütün fedakarlıkları, bütün efkâr ve amalini düşmanları kahretmeye, harici mesaili hal eylemeye, hudud-u milliyemizi temine hasr eylemişti. Yunanlılar'a karşı ihraz ettiğimiz zafer-i muazzamadan, o zafer-i muazzamın neticesi olmak üzere Mudanya Konferansı'nda kazandığımız zafer-i siyasiden sonra Bab-ı Ali'ye ve saraya teveccüh eden bir tek vazife vardı ki o da şimdiye kadar Anadolu'ya karşı takip edilen adi muhalefet mesleğinden sarf-ı nazar ederek her hususta Büyük Millet Meclisi'ne, yani doğrudan doğruya millete tevdi-i umur eylemek, ve elde kalmış olan lâ-şey miktarındaki nüfuz-u maddi ve maneviyi de milletin amal ve menafiine hadim kılmak idi."

"Fakat Bab-ı Ali bunu yapmadı ve yapamadı. Refet Paşa'nın buradaki istihkarlarından, İstanbul Hükümeti'nin hiçten ibaret olduğu hakkındaki beyanatından ibret almadılar, hala kendilerinde bir mevcutiyet ve kuvvet olduğunu farz eylediler ve nihayet Lozan Konferansı'na davet meselesinde akide-i fasidelerini büsbütün meydana çıkararak İstanbul Hükümeti namına da murahhas i'zamını kabule kadar kalkıştılar. Bu hususstaki hatalarını mazur göstermek için de Tevfik Paşa'ya mahud telgrafnameyi keşide ettirdiler. Bu telgrafnameyi başlı başına bir eser –bu arası sansürlü- add etmekte hiçbir mâni yoktur. -Arada sansürlü anlamsız cümleler- Tevfik Paşa bu telgrafnameyle muzaffer Anadolu'nun ve hâkimiyet-i milliyenin nüfuzuna bir darbe indirmekten başka bir gaye takip etmemiş gibi görünüyor."

"Bab-ı Ali'nin en büyük hatası ise durup dururken böyle "Âlem-i İslam müteellim olur, bundan vahim netaic çıkar" tehdidatı havi mağrurane tertip edilen bir telgrafnamenin Anadolu'da müthiş bir galeyan-ı efkâr husule getireceğini takdir eyleyememesidir."[1200]

3-Halife Vahdettin'in İngilizler'e Sığınması ve Abdülmecid Efendi'nin Halife Seçilmesi

Tevfik Paşa Hükümeti'nin istifasına rağmen artık sadece halife olan Vahdettin bir türlü durumu kabullenmedi. Başmabeynci Ömer Yaver Paşa'nın bildirdiğine göre Halife ne saltanattan ne hilafetten *"kat'iyen feragat etmemeye"* karar vermişti ve ona göre

[1200] Velid Ebuzziya, *"Bend-i Yevmi: Bab-ı Ali'nin Son Hatası"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 4 Kasım 1922, S.3533, s.1.

Vahdettin'in makamını bırakacağı yolundaki haberler asılsızdı.[1201] Cavit Bey'in de ifade ettiği gibi *"Padişah hala mevkiini muhafazada inatkar"* davranmaktaydı. Bu duruma basından büyük bir tepki geldi, Karagöz Gazetesi Halife'nin bu tavrına isyanla süslü bir sandalyeye oturup çubuğunu yakmış Hacivat'ın *"haydi bakalım, çalışın çabalayın da beni besleyin, göreyim"* sözlerine karşılık şu cevabı veriyordu: *"O günler geçti. Anafor yok! Anamız bizi senin için değil, millet için doğurdu."*[1202] Gazeteci Hüseyin Cahit Bey ise Halife'nin bu inadına karşı *"Padişah artık ne bekliyor, ne ümit ediyor? Yine Anadolu üzerine sevkedecek bir ordu mu düşünüyor?"* sorularını soruyordu.[1203] 10 Kasım 1922 Cuma günü artık İstanbul camilerinin bazılarında okunan hutbelerde VI.Mehmet'in adı yerine sadece halife sıfatıyla yetiniliyordu. Halife Vahdettin, en sonunda bu siyasi hava içinde İngilizler'e sığınıp ülkeden ayrılmayı seçti ve 16 Kasım günü İngiliz Kumandanı Harrington'a yazdığı mektupla yurtdışına götürülmesini istedi.[1204] Vahdettin, mektubunda Harrington'a hitaben şöyle diyordu:

"İstanbul'da hayatımı tehlikede gördüğümden İngiltere devlet-i fehimanesine[1205] iltica ve bir an evvel İstanbul'dan mahall-i ahere naklimi talep ederim efendim. 16 Teşrin-i Sani 922.

Halife-i Müslimin Mehmed Vahideddin"[1206]

Halife'nin bu isteğini İngilizler olumlu karşıladı ve 17 Kasım 1922 sabahı Halife, Yıldız Sarayı'ndan çıkıp İngilizler'in Malaya zırhlısıyla İstanbul'dan ayrıldı. Ancak savaş gemisinde kendisine İngiliz Kralı ve yönetimi tarafından gönderilen iyi niyet mesajına teşekkür ederken hala tahttan istifa etmediğini vurguluyordu.[1207]

Tevhîd-i Efkâr, "*Altıncı Mehmed, Makam-ı Hilafetten Bir İngiliz Sefinesi'ne Firar Etti"* başlıklı haberinde İngiliz Karargâh-ı Umumisi'nin konuyla ilgili şu tebliğini yayınladı:

[1201] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Saray, Saltanattan da Hilafetten de Vazgeçmiyor"*, 6 Kasım 1922, S.3535, s.1.
[1202] Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, IV, s.800-801.
[1203] Hüseyin Cahid, *"Siyasiyat: Tarihi Günler"*, **Renin Gazetesi**, 5 Kasım 1922, S.23, s.1.
[1204] İ. M. K. İnal, **Son Sadrazamlar**, IV, s.1743-1744; Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, II, s.281.
[1205] Buradaki ifadenin *"fahimanesine"* olması lazım gelir, çünkü *"fehim"* kelimesinin hem mana hem yazılış açısından *"fahimane"* kelimesiyle aralarında bazı farklar vardır. Bir kere *"fahimane"* arapça *"fahm"* kökünden gelirken *"fehim"* kelimesi *"fehm"* kökünden gelir ve birinde güzel he harfi kullanılırken diğerinde hı harfi kullanılır.
[1206] Murat Bardakçı, **Şahbaba**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2006, s.244, 648.
[1207] S. R. Sonyel, **Kaygılı Yıllar**, s.378-380.

"Resmen iş'ar edildiğine göre Padişah vaziyet-i hazıraya mebni hayat ve hürriyetinin taht-ı tehlikede olmasından korkarak bilumum Müslümanların halifesi sıfatıyla İngiliz himayesini ve İstanbul'dan derhal mübaadetini talep etmiştir. Padişah'ın arzusu bu sabah is'af edilmiştir. Türkiye'deki İngiliz Kuvvetleri Başkumandanı Ferik General Charles Harington Padişah'ın emrini ifa ve kendisine bir İngiliz sefine-i harbiyesine kadar refakat etmiştir. Padişah mezkûr sefinede Bahr-i Sefid Filosu Başkumandanı Amiral Brock tarafından istikbal olunmuştur. İngiltere Fevkalade Komiser ve Vekili Mister Nevile Handerson İngiltere Kralı Beşinci George'a iblağ edilmek üzere Padişah'ın arzularına muttali olmak için kendisini sefinede ziyaret etmiştir."

Bu tebliğle Vahdettin'in İstanbul'dan hem de Müslümanlar'ın halifesi sıfatıyla ayrıldığını haber veren Tevhîd-i Efkâr, bu olayı Türk Tarihi'nde *"şimdiye kadar tesadüf edilmeyen bir zillet"* olarak tanımladı ve sözlerine şu şekilde son verdi: *"Bu mahlu' ve mahlu' olduğu kadar da din ve millet düşmanı Padişah'tan zaten başka hiçbir şey beklenemezdi. Nasıl ki, Hoca Sabriler, Vasfiler, Sadıklar, Rıza Tevfikler gibi vatan hainleri denâetlerinin, ihanetlerinin ve hıyanetlerinin hesabını vermekten ürkerek, korkarak, çekinerek yine aynı suretle ar-ı firarı irtikâb ettiler, hiç şüphe yok ki, bu Padişah'a da bu tarz hareket ve bu hatime-i ihanet mukadderdi. Fakat, gönül arzu ederdi ki, velev bir müddetçik olsun Türk Milleti ve Âlem-i İslam namına icray-ı saltanat ve hilafet eylemiş olan altıncı Mehmed, altı yüz senelik bir mazisi olan hanedanına, bin üç yüz senelik hilafet-i muallay-ı İslamiyeye ve Türk Milleti'nin vakur ve yüksek hissiyatına karşı bu son zillet ve ihaneti göstermiş olmasın. Zira, Tarih-i Osmani Padişahlar hesabına iyi fena her şeyi kayd etmiştir, fakat bu ihanetlerin ihanetini kayd etmemiştir."*[1208]

Saltanatın kaldırılmasına ilişkin kanun Vahdettin'in üstünden halifelik ünvanını almamıştı ve kendisi İngilizler'in yardımıyla İstanbul'dan ayrılırken bu ünvanıyla birlikte ayrılmıştı. Bu nedenle konu 18 Kasım 1922'de TBMM gündemine alındı. TBMM'de Vahdetttin'in ayrılışı mebuslarca *"ihanet etmiştir"* şeklinde yorumlandı, öyle ki Rauf Bey konu hakkında malumat verirken *"cehennme sadaları"* işitiliyordu ki Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey *"cehennem kabul etseydi ila cehennemizzümera derdim"* şeklinde tepki

[1208] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Altıncı Mehmed, Makam-ı Hilafetten Bir İngiliz Sefinesi'ne Firar Etti"*, 18 Kasım 1922, S.3547, s.1.

verdi.[1209] Sonunda fetva gereği boş kabul edilen halifelik için seçime geçildi. Oylama sonucunda mebusların yüz kırk sekizi Abdülmecid Efendi'ye, üçü Selim Efendi'ye, ikisi Abdurrahim Efendi'ye oy vermiş, dokuz kişi çekimser kalmıştı.[1210] Böylece Vahdettin üzerindeki son unvan alınmış, onun yerine Abdülmecid Efendi halife seçilmişti.

C-LOZAN KONFERANSI

1-Lozan Konferansı'nın İlk Devresi (20 Kasım 1922-4 Şubat 1923)

Mudanya Mütarekesi'nden sonra sıra barışın imzalanmasına gelmişti. Bunun için İtilaf Devletleri, 27 Ekim 1922'de bir nota ile konferansın 13 Kasım'da Lozan'da toplanacağını TBMM Hükümeti'ne haber vermişti.[1211] Aslında bununla ilgili haber zaten 25 Ekim'de Ajans Havas tarafından önceden verilmişti. Ajans Havas haberinde şöyle diyordu: *"Fransa, İtalya ve İngiltere hükümetleri konferansın mahal ve tarih-i akdi hususunda itilaf eyledikleri cihetle Mösyö Poincaré Şark Konferası'nın 13 Teşrin-i Sani'de Lozan'da içtima edeceğini Ankara Hükümeti'ne bildirmiştir"*.[1212] Ancak anlaşılan o ki notanın resmen Ankara'ya iletilmesi 27 Ekim 1922'de oldu.[1213] İtilaf Devletleri bu daveti yalnızca TBMM Hükümeti'ne yapmadı, ikilik yaratmak amacıyla İstanbul Hükümeti'ni de davet etti.[1214] Tevfik Paşa öncülüğündeki İstanbul Hükümeti, Lozan'daki konferansa katılmak için özel bir çaba göstermeye başladı ve Türk Milleti'ni temsilen tek bir heyet oluşturma çabalarına girişti.[1215] Bunun üzerine TBMM Hükümeti 1 Kasım 1922'de aldığı bir kararla saltanatı kaldırdı. 4 Kasım'da Tevfik Paşa istifa etti ve 16-17 Kasım gecesi sabaha karşı Vahdettin İstanbul'u terk etti. Böylece İstanbul

---

[1209] **TBMM ZC**, I/24, s.562-564.

[1210] **TBMM ZC**, I/24, s.565; **Tevhîd-i Efkâr**, *"Büyük Millet Meclisi Makam-ı Muallay-ı Hilafete 148 Rey ile Abdülmecid Hazretleri'ni İntihab Etti"*, 20 Kasım 1922, S.3549, s.1. Gazete 21 Kasım 1922'de 3550.sayısından 22 Kasım'daki 3552.sayıya atlamıştır. (**Tevhîd-i Efkâr**, 21 Kasım 1922, S.3550, s.1; **Tevhîd-i Efkâr**, 22 Kasım 1922, S.3552, s.1.) Yine gazetenin 23 Kasım 1922 ve 24 Kasım 1922 sayıları aynı numaraya sahip olup, sayı numaraları 3553'tür. (**Tevhîd-i Efkâr**, 23 Kasım 1922, S.3553, s.1; **Tevhîd-i Efkâr**, 24 Kasım 1922, S.3553, s.1.)

[1211] M.Cemil Bilsel, **Lozan**, II, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1998, s.2; Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, IV, s.779; F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.514; **Tevhîd-i Efkâr**, *"Mümessiller Dün Hükümet-i Milliyemize Davetnamelerini Resmen Takdim Ettiler"*, 28 Ekim 1922, S.3526, s.1.

[1212] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Lozan Konferansı Hükümet-i Milliyemiz'e Bildirildi"*, 26 Ekim 1922, S.3524, s.1.

[1213] M.C. Bilsel, **Lozan**, II, s.2; Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, IV, s.779; F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.514; **Tevhîd-i Efkâr**, *"Mümessiller Dün Hükümet-i Milliyemize Davetnamelerini Resmen Takdim Ettiler"*, 28 Ekim 1922, S.3526, s.1.

[1214] F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.514; İsmet İnönü, **Hatıralar**, II, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, s.43.

[1215] A.M. Şamsudinov, **Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923**, Doğan Kitap, İstanbul, 1999, s.297.

Hükümeti ortadan kalktı[1216] ve TBMM Hükümeti Türk Milleti'nin tek temsilcisi olarak kaldı.

TBMM, 3 Kasım 1922'de Lozan'a gidecek heyet başkanlığına İsmet Paşa'yı getirdi. Meclis'in kararına göre oluşturulan heyet şu şekildeydi: İsmet Paşa: Dışişleri Bakanı ve Başdelege, Dr. Rıza Nur: Sağlık Bakanı ve İkinci Delege, Hasan Saka: Eski İktisat Bakanı ve Delege.

Bunlardan başka bir de danışmanlar kurulu oluşturulmuştu.[1217] 4 Kasım'da Ankara'dan hareket eden Türk Heyeti, İstanbul'da iki gün kaldıktan sonra 11 Kasım'da Lozan'a ulaştı.[1218] Ancak Lozan'daki konferans bildirildiği tarihte başlayamadı. Çünkü İngiliz genel seçimleri 15 Kasım'da sonuçlanmıştı.[1219] Bu yüzden Britanya Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un talebi üzerine[1220] Lozan Konferansı'nın açılışı 20 Kasım 1922'ye ertelendi.[1221] Hem İngiliz Kabinesi önceden kesin bir anlaşma sağlamadan İngiltere temsilcilerini göndermek istemediğinden Poincaré'yi Londra'ya davet etmeye karar vermişti.[1222] Konferans'ın ertelenmesine en büyük tepki İsmet Paşa'dan geldi. Lozan'da gazetecilerin kendisine sorduğu sorulara cevap veren İsmet Paşa, *"Anadolu Milliyetperverleri'ne atf edilen ecnebi-girizliği şiddetle protesto"* ederek TBMM'nin Doğu'da Fransızlar'a zarar verecek hiçbir karar almadığını, Fransa ile iyi ilişkilere girişmek isteyen TBMM'ye Fransa'nın güvenebileceğini ve Lozan Konferansı'nın ertelenmesinin büyük bir tehlike olduğunu söylemişti.[1223]

Lozan Konferansı'nın açılış toplantısı 20 Kasım 1922'de öğleden sonra saat üç buçukta Casino de Montbenon'da yapıldı. İsviçre Konfederasyonu Başkanı M. Haab bir nutukla konferansı açtı. Sonra Lord Curzon ve İsmet Paşa birer hitabede bulundu ve o günün toplantısı sona erdi. Asıl toplantılar 21 Kasım 1922'de Ouchy Şatosu'nda sabah saat on birde başladı.[1224] Konferansta İngiltere'yi Lord Curzon, Fransa'yı Barrere,

---

[1216] F. Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.514.
[1217] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, II, s.283.
[1218] İ. İnönü, **Hatıralar**, II, s.48-49.
[1219] T. Baytok, **İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı**, s.162.
[1220] Lord Curzon, İngiliz genel seçimlerinden dolayı konferansın 20 Kasım'dan sonra yapılması görüşünde direnmiş, ancak İstanbul'daki İtilaf Devletleri Yüksek Komiserleri'nin ve Fransa Devlet Başkanı Poincaré'nin önerileri karşısında konferansın toplanma tarihi olarak 20 Kasım 1922 'yi kabul etmişti. (S. R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, II, s.296-298.)
[1221] T. Baytok, **İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı**, s.162.
[1222] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Konferans İngiltere'nin Talebi Üzerine 20 Teşrin-i Sani'ye Tehir Edildi"*, 14 Kasım 1922, S.3543, s.1.
[1223] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Konferansın Tehiri Büyük Bir Tehlikedir!"*, 15 Kasım 1922, S.3544, s.1.
[1224] Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı**, I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s.1-5; M.C. Bilsel, **Lozan**, II, s.12-16.

İtalya'yı Markiz Garronni, Japonya'yı Baron Hayashi temsil ediyordu.[1225] Lord Curzon konferans başkanlığını üstlendi ve sorunların üç ayrı komisyonda görüşülmesine karar verildi.[1226] İngiltere askerlik ve sınırlarla ilgili birinci komisyona, Fransa mali ve ekonomik işlerden sorumlu ikinci komisyona, İtalya azınlıklar ve diğer hukuki meseleleri inceleyecek üçüncü komisyona başkanlık edecekti. Her ne kadar İsmet Paşa komisyon başkanlıklarına adil bir atama yapılmadığını ısrarla söylese de Curzon ve Müttefikler kendi bildiğini okumaya devam etti.[1227]

Bütün bunlar konferansın çetin ve zorlu geçeceğinin ilk belirtileriydi. Özellikle İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon ve İsmet Paşa arasında birçok tartışma yaşandı. Lord Curzon haksız teklifler ileri sürüyor, İsmet Paşa bunlara karşı şu hususlar üzerinde duruyordu:

"1-Karaağaç ve Dimetoka'nın bize iadesi elzemdir,

2-Garbi Trakya'da ârâ'y-ı umumiyeye müracaat edilmelidir,

3-Trakya hududlarının gayr-ı askeri hale vaz'ına muvafakat ederiz,

4-Bulgaristan'a mahrec i'tasını ve demir yolunun beynelmilel hale ifrağını kabul ederiz."[1228]

Başka bir tartışma konusu Musul'du. İsmet Paşa ile Lord Curzon, Musul hakkında gizli tutulan bir görüşme yapmış ancak anlaşamamışlardı.[1229] Bu yüzden bazı meselelerin halli sonraya ertelenmek zorunda kaldı. İsmet Paşa'nın Batı Trakya'da 1913 sınırını talebi ve halkoyuna başvurulması teklifi ertelenmişti.[1230] Çünkü Lord Curzon, Batı Trakya'yı İstanbul'a benzetiyordu ve Müttefikler, Karaağaç yerine Meriç'in sağ sahilinde bir istasyon teklif ediyorlardı.[1231] İsmet Paşa, Karaağaç konusunun gündeme gelmesi üzerine Ankara'dan cevap beklediğinden bu konu ertelendi.[1232]

[1225] T. Baytok, **İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı**, s.162.
[1226] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, II, s.285.
[1227] T. Baytok, **İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı**, s.165-166.
[1228] **Tevhîd-i Efkâr**, *"İsmet Paşa'nın Konferans'ta Mühim Müdafaatı"*, 25 Kasım 1922, S.3554, s.2.
[1229] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Musul Meselesi'nde Uyuşulamadı"*, 28 Kasım 1922, S.3557, s.1.
[1230] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Konferansta Avrupa Hududumuzun Müzakeresi Ta'lik Olundu"*, 28 Kasım 1922, S.3557, s.1; T. Baytok, **İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı**, s.167-168; S.R. Sonyel, **Kaygılı Yıllar**, s.383.
[1231] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Konferansta Avrupa Hududumuzun Müzakeresi Ta'lik Olundu"*, 28 Kasım 1922, S.3557, s.1.
[1232] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Karaağaç Meselesi Müzakeresinin Tehiri"*, 28 Kasım 1922, S.3557, s.1.

Konferansta yaşanan başka bir tartışma Boğazlar'ın açık mı yoksa kapalı mı olacağı meselesiydi.[1233] Amerika Elçisi Chaild, Amerikan gemilerinin savaş ve barış zamanında Karadeniz'e girebilmesini talep etmişti. Sovyetler'in temsilcisi Çiçerin bu şekilde bir kararın Sovyet Rusya aleyhine olduğunu ve bunun Sovyetler'i silaha müracaat ettirmeye zorladığını beyan ediyordu.[1234] Konunun gündeme gelmesi üzerine Çiçerin, İsmet Paşa ile Boğazlar Meselesi'ni görüştü.[1235] Çiçerin, Boğazlar'ın Türkiye'den başka bütün devletlere kapalı olması düşüncesindeyken İsmet Paşa buna karşıydı.[1236] Ajans Havas'ın haberine göre Türk Basın temsilcilerini kabul eden Çiçerin, parlak zaferinin semeresini konferansta kaybetmek tehlikesine düşen Türkiye'nin Boğazlar Meselesi'ndeki hareketini hayretle karşılıyor ve diyordu ki:

"Türkiye yegâne samimi olan Rus muhadenetine istinad etmekle kuvvetli olabilir. Türkiye'nin her türlü taarruz ve tecavüzü tard etmeye kadir, müstahkem sahilleri, bir ordusu ve bir donanması olmalıdır."

Çiçerin'e göre; konferans Fransa ile İngiltere arasında bir pazarlıktan ibaretti, bu yüzden Suriye ve Filistin temsilcilerine Sovyet Rusya'nın, Fransa ve İngiltere'nin oralardaki vesayetini hiçbir zaman tanımayacağını beyan ediyordu.[1237] Çiçerin'in bu tutumu bununla kalmadı. Çiçerin gazetelere verdiği demeçte *"Müttefikinin Türkiye elinden semerat-ı muzafferiyetini almak üzere bulunduklarını"* söylüyor ve *"Türkiye'ye Boğazlar'ı tahkim ve istediği zaman kapamak hakkı verilmediği takdirde sulh gayet büyük bir tehlikeye maruz kalacaktır"* diyordu. Ayrıca eğer Boğazlar Meselesi'nde *"Müttefikin siyaseti galip geldiği takdirde Rusya için silaha sarılmaktan başka çare"* kalmayacaktır sözlerini ilave ederek ortamı iyice geriyordu.[1238] Çiçerin'in bu sözlerinden Tevhîd-i Efkâr'ın Başyazarı Velid Bey de etkilenmiş olacak ki *"Aldatılıyor Muyuz?"* başlıklı

[1233] İ. İnönü, **Hatıralar**, II, s.76-78.
[1234] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Çiçerin Silaha Mürâcaattan Bahs Etti"*, 9 Aralık 1922, S.3568, s.1.
[1235] **Tevhîd-i Efkâr**, *"İsmet Paşa ile Çiçerin Arasında Mühim Bir Mülakat"*, 12 Aralık 1922, S.3571, s.1; İ. İnönü, **Hatıralar**, II, s.76-78.
[1236] İ. İnönü, **Hatıralar**, II, s.70, 77. İsmet Paşa'nın Boğazlar Meselesi hakkındaki bu görüşü savunması konferansta büyük şaşkınlık yarattı. Sovyetler, Boğazlar üzerinde Türkiye'nin mutlak egemenliğini isterken İsmet Paşa'nın istememe nedeni İngilizler'in meseleye verdiği önemden dolayı barış görüşmelerini yarıda kesmemek düşüncesinden kaynaklanmaktaydı. Sonra Boğazlar'da mutlak bir Türk hâkimiyetini sağlamak ne kadar mümkün olabilirdi? (T. Baytok, **İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı**, s.182.) İsmet Paşa'nın bu görüşü savunmasının bir diğer nedeni Sovyetler'e karşı İngilizler'i Boğazlar'da tutarak bir çeşit denge politikası izlemekti. Sonra Türkiye'nin o zamanlar güçlü bir donanması olmadığı çok açık bir gerçektir. Şu hâlde Boğazlar'ın hâkimiyeti Türkiye'ye verilseydi, Sovyetler'in kucağına düşmek ihtimali vardı.
[1237] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Çiçerin Hatt-ı Hareketimiz Hakkında İzhar-ı Hayret ve Teessüf Ediyor"*, 12 Aralık 1922, S.3571, s.1.
[1238] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Çiçerin Devletleri Tehdid Ediyor!"*, 15 Aralık 1922, S.3574, s.1.

yazısında şu noktaların üzerinde önemle duruyor ve Yunanlılar'ın yeniden hazırlandıklarına dair uyarılarda bulunuyordu:

"Lozan Konferansı'ndan gelen haberlere bakılırsa sulh ümitlerinin çoğaldığına hükmetmek lazım gelir. Bu ümitleri arttıran sebeplerden biri son günlerde İsmet Paşa'nın –biraz hilaf-ı intizar- fazla itilafperverlik göstermekte bulunmasıdır… Bütün aldığımız haberler, ekserisi hasımlarımız elinde olan ajansların telgrafnamelerine inhisar ediyor, belki yarın daha sarih ve mufassal malumat aldığımız vakit, Lozan Konferansı'na yalnız Misak-ı Millimizi tahakkuk ettirmek vazife ve memuriyetiyle gitmiş olan İsmet Paşamız'ın, müsaadat-ı itilafperveranesini bu vazife ve memuriyeti dairesinden çokluk harice çıkarmadığını öğrenmek suretiyle müteselli oluruz. Şimdiki halde müspet olarak bilinen bir şey varsa o da herhalde konferansın neticesi hakkında her tarafta izhar-ı nikbini edilmekte olduğudur. Hatta İtilaf Devletleri'nin gerek siyasi, gerek askeri ricalinin bu günlerde gazetelere vuku bulan beyanatı da bu nikbinliği büsbütün takviye ve tezyid edecek mahiyette bulunmaktadır. Mamafih biz kendi hesabımıza, bütün bu ümitperverane beyanatın, sulhün karib olduğu hakkında izhar edilen kanaatlerin taht-ı tesirinde kalamıyoruz. Bir taraftan böyle ümitlerle nikbinane neşriyat ile oyalanırken diğer taraftan hatırımıza düşmanlarımızın aleyhimizde kemal-i faaliyetle çalışmakta bulundukları, bize karşı birşeyler hazırlamakta bulundukları ihtimalleri de geliyor. Esasen ortada bu ihtimalleri takviye edecek mühim sebepler de var. Mesela son günlerde muhtelif menabi'den alınan haberler daha dün müthiş bir hezimet-i askeriyeye uğramış ve son günlerde de ihtilacat-ı azime-i siyasiye ile çalkanmakta bulunmuş olan Yunanistan'ın, bütün bu musibetlere buhranlara rağmen kemal-i faaliyetle ordusunu tensik ve yeniden teşkile çalıştığını bildirmektedir. Mesela Tan gibi menabi'-i istihbariyesi kuvvetli ve neşriyatı ekseriyetle pek ciddi olan bir gazete, daha geçenlerde Yunan heyet-i ihtilaliye-i askeriyesinin siyasi gürültüler arasında orduyu yeniden tanzime muvaffak olduğunu ve bu ordunun Trakya'da yeniden bir harbe girişmek için muhtaç olduğu levazım ve vesait-i harbiyeyi nihayet on beş günde itmam edeceğini temin etmekteydi. Diğer taraftan bizim de bu günlerde pek mevsuk menabi'den vuku bulan istihbaratımız da Tan'ın neşriyatını teyid ediyor… Son taarruz Yunanistan'ın yalnız ordusunu imha etmemiş, vaziyet-i maliyece de kendisini adeta hal-i iflasa getirmişti. Öyle olduğu halde bu müflis millet yeniden nasıl ordular teşkil ediyor, bunun için parayı nereden buluyor, hele bu yeni ordu için lazım olan top, tüfenk vesair levazım-ı harbiyeyi kendisine kim veriyor?.."

"Eğer düşmanlarımız böyle maksatlar peşinde dolaşıyorlarsa çok aldanıyorlar. Çünkü Ankara uyumuyor ve (hazır ol çünkü eğer ister isek sulh ve salah) fehvasınca bir taraftan sulh için çalışmakla beraber diğer taraftan da ordumuzun kudret-i harbiyesini azami dereceye isale çalışıyor."[1239]

Bu noktada Lord Curzon, azınlıklar meselesinin görüşüldüğü komisyonda Türk temsilcilerinin ileri sürdükleri fikirlere karşılık olarak ciddi bir uyarıda bulundu. Curzon'un yaptığı teklif Amerika, Fransa, İtalya, Yunanistan, Belçika temsilcileri tarafından kabul görürken Türk Heyeti buna karşılık yalnız bir vaziyette kaldı. News Ajansı'na göre İsmet Paşa'nın konuşmaları vaziyeti o kadar az ilerletti ki Lord Curzon, daha makul isteklerde bulunulmazsa Hristiyan milletlerin başka bir şey teklif etmeyerek Lozan'ı ve konferansı terk edeceklerini söyledi ve şunları ekledi:

"Konferans ekalliyetler meselesinden dolayı inkıtaa duçar olur ve bu meseleden dolayı Lozan'ı terk edersek Türk Heyeti murahhasasının lehine bir tek sada duyulacakmıdır? Türk murahhasları Ankara tarafından müzaheret görebilir; fakat başka hiçbir yerden müzaheret görmeyeceklerdir. Sarahatle söylüyorum. Arkadaşlarım da muvafakat etti. Bu mülahazatımı dostane hissiyat ile icra ediyorum. Fakat tamamıyla katidir."[1240]

Bu tehdide karşı TBMM Hükümeti oldukça sert tepki verdi. Ordu kumandanları savaştan çekinmeyeceklerine dair açıklamalar yapmaya başladı. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa, kendisini ziyarete gelen Afgan Elçisi Sultan Ahmet Han'ın bir sorusu üzerine şunları söyledi: *"Dünyada hiçbir ordu düşamanı imha eyledikten sonra önüne açılan sahada kudretini bizim ordu gibi zabt ve idare edememiştir. Biz Yunan'ı mahv ettik. Bu halde iken bize sulh yapacağız, dediler. Biz de durduk bu da gösterir ki biz sulhün kan dökülmeden istihsalini tercih eden büyük hüsn-ü niyet sahibi insanlarız. Maahaza lazım gelirse ve bugün selamet-i memleket emr ederse yine harekete amadeyiz. Ordumuz her ihtimale karşı o kadar hazırdır ki şimdi emir versem yarım saat sonra Türk Orduları bütün vesaitiyle hareket haline gelir."*[1241] Mustafa Kemal ve Karabekir Paşalar ise 13 Ocak 1923 akşamı ani bir kararla İzmit ve Bursa havalisindeki orduları teftiş etmek

[1239] Velid Ebuzziya, *"Bend-i Yevmi: Aldatılıyor Muyuz?"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 23 Aralık 1922, S.3582, s.1.
[1240] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Gurzon Murahhaslarımızı Konferansı Terk Etmekle Tehdid Ediyor!"*, 15 Aralık 1922, S.3574, s.1.
[1241] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Ordumuz, Her İhtimale Karşı, O Kadar Hazırdır ki Emr Verildikten Yarım Saat Sonra Harekâta Başlayabilir"*, 9 Ocak 1923, S.3599, s.1. Gazetenin 12 ve 13 Ocak 1922 sayıları aynı sayı numarasına sahip olup, sayı numaraları 3602'dir.(**Tevhîd-i Efkâr Gazetesi**, 12 Ocak 1923, Sayı: 3602, s.1. **Tevhîd-i Efkâr Gazetesi**, 13 Ocak 1923, Sayı: 3602, s.1.)

üzere Ankara'dan hareket etti.[1242] 16 Ocak 1923'te İzmit'te[1243] yaptığı bir konuşmada Mustafa Kemal Paşa Lozan Konferansı hakkında şu sözleri söyledi:

"─Harekât-ı Milliyemiz'i müteakib tarihin huzuruna yeni bir Türk Milleti çıkmıştır. Halkımızın buna göre çalışması elzemdir… Milletimizin ve memleketimizin istikbalinden emin bulunuyorum. Lozan Konferansı'nda Avrupa bizi eski halimizde zann etmek, bize eski Türkiye muamelesi yapmak istemektedir. Avrupa ile beş yüz senelik muhasebe-i umumiyemizi görüyoruz. Avrupa'nın, bizim de kendileri gibi medeni olduğumuzu his etmesi, anlaması icab eder. Bunları anlatmak için uğraşıyoruz, Avrupa yeni vaziyetimizi tasdik ederse sulh olacaktır. Elyevm nikbin bulunuyorum. Fakat Avrupa yeni vaziyetimizi tasdik etmeyecek olursa harp edeceğiz ve sonuna kadar harbe devam edeceğiz."[1244]

Ankara'dan ve Mustafa Kemal Paşa'dan bu surette açıklamalar gelirken Velid Bey'in Yunanlılar hakkındaki uyarısı gerçekleşti. Tevhîd-i Efkâr'ın verdiği bilgilere göre Yunanlılar, Meriç'in sol sahilinde tahkimat yapmış ve bunu yeterli görmeyerek Türklerle Yunanlılar arasında sınır olarak İtilaf Devletlerince işgâl edilen Karaağaç'a kuvvet göndererek Mudanya Mütarekesi aleyhine Ocak 1923'te orasını işgâl etmişlerdi. Hatta hızını alamayan Yunanlılar, Meriç'in batı sahilinden doğu sahilinde nöbet tutan Türk jandarmalarına ateş ederek bunlardan ikisini yaralamışlardı. Tabiki bu harekete karşılık verildi ve Yunanlılar'ın bu hareketi hem TBMM Hükümeti hem Trakya Kumandanı Refet Paşa tarafından protesto edildi.[1245]

17 Ocak 1923'te Lozan'dan gelen haberlerin ana konusu Musul'du. Fransız ve İtalyan çevrelerine göre bu sebepten olsa gerek Lord Curzon görüşmeleri sonlandırmaya çalışıyordu. Bu yüzden Türk Heyeti büyük bir toplantı yapmıştı. Fransızca İstanbul Gazetesi'nin haberine göre Bompard, Paris'e hareketinden önce Lord Curzon'un gerginlik çıkarmasını önlemek için İsmet Paşa'dan kesin bir sulhperverlik ve itilaf güvencesi almıştı. Ayrıca Bompard'ın Paris'e sadece *"Uhud-u Atika Meselesi"* için gitmediği, barış projesini de götürdüğü haberde verilen bilgiler arasındaydı.[1246] Hal böyle

[1242] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Mustafa Kemal ve Kazım Karabekir Paşalar"*, 14 Ocak 1923, S.3603, s.1.
[1243] U. Kocatürk, **Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, s.222.
[1244] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Yeni Vaziyetimiz Tasdik Edilmezse Sonuna Kadar Harp Edeceğiz"*, 17 Ocak 1923, S.3606, s.1. Mustafa Kemal Paşa, bu sözleri söylemeden önce Eskişehir'de annesinin vefatı haberini almış ve bu haberi metanetle karşılamıştı. (U. Kocatürk, **Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, s.222.)
[1245] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Yunanlılar Karaağaç'ı İşgâl ve Jandarmalarımıza Ateş Ettiler!"*, 19 Ocak 1923, S.3608, s.1.
[1246] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Gurzon İnkıtaa Bahane Arıyormuş!"*, 19 Ocak 1923, S.3608, s.1-2.

iken TBMM Hükümeti, Musul'a yönelik birtakım hareketlenmelere girişti. 19 Ocak 1923'te Şeyh Sunusi, Ankara'dan Diyarbakır'a hareket etti. Şeyh'in amacı El Cezire Cephesi'ne seyahatti. Anadolu Ajansı, Şeyh Sunusi'nin hareketini *"istasyonda bir bando-muzika ve bir müfreze asker tarafından selamlanmış ve Heyet-i Vekile Reisi Rauf Bey Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa Afganistan Sefiri Ahmet Han ve Mısır murahhası Libyalı Bey birçok rical ve zevat tarafından teşyi edilmiştir"*[1247] şeklinde tasvir etmişti. 23 Ocak'ta Lozan'dan gelen haberler hiç iç açıcı değildi. Lord Curzon başkanlığında toplanan arazi komisyonunda Musul Meselesi'nin Cemiyet-i Akvam'ın hakemliğine bırakılması konuşuldu. Baron Hayashi, Bompard, Marki Garoni ve Lord Curzon bunu kabul ederken İsmet Paşa reddetti. Buna rağmen Lord Curzon konuyu Cemiyet-i Akvam'a havale edeceğini beyan etti. Tartışmalar sonunda Fransız temsilcisi, İsmet Paşa'nın Suriye'den bahsetmediğini, bunun Suriye hududlarının Ankara Antlaşması ile halledilmiş olduğunun ispatı olduğunu söyledi ve *"şu halde Lozan Konferansı bu vakayı sened ittihaz etmeli ve tasdik eylemelidir"* dedi. Bundan başka Fransa, İngiltere'nin Musul hakkındaki teklifini son derece *"ahrar-ane"* bulmuştu.[1248] İsmet Paşa, önceden sunduğu delilleri tekrarla Musul'un çoğunluğunun Türk olduğunu ve Türkiye'ye bırakılmasını istedi. Lord Curzon uzun uzun konuşarak konunun Cemiyet-i Akvam'a bırakılmasını teklifle şöyle dedi:

"İngiliz Hükümeti, mesele Cemiyet-i Akvam'a havale edilerek cemiyetin kararı kabul edildiği takdirde memnun olacaktır."

Fransız temsilci Bompard ve İtalyan temsilci Garoni, Curzon'a katıldı ve Garoni *"Lord Gurzon'un delaili o derece vazıhtır ki, İngiltere'nin alicenabane teklifini kabul etmesini Türkiye heyet-i murahhasasından talep etmekle pek mahzuzum"* dedi.

T.H.R Ajansı'nın verdiği bilgilere göre; Lord Curzon, İsmet Paşa'nın verdiği rakamları kabul etmeyerek bütün Musul arazisinde Araplar'ın oturduğunu elli ile altmış bin Arap bulunduğunu söyledi ve Bağdad'dan ancak 60 km mesafede olan Musul'un hiçbir zaman Anadolu ile değil, tamamen Suriye ve Bağdad ile ekonomik münasebette bulunduğunu, İsmet Paşa'nın talep ettiği sınırların *"Arap Hükümeti için büyük bir tehlike teşkil edeceğini dermeyan ile İsmet Paşa'ya Kürdler'in Türk ırkına mensup olduklarını ispat etmek kalır"* demişti. Curzon, Kürtler'e de vurgu yaparak *"Kürdlerle Türkler*

[1247] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Şeyh Sunusi El-Cezire Mıntıkasına Gidiyor"*, 22 Ocak 1923, S..3611, s.2.
[1248] **Tevhîd-i Efkâr**, *"İsmet Paşa, Musul Meselesi'nin Cemiyet-i Akvam'ın Hakemliğine Tevdii Hakkındaki İngiliz Teklifini Redd Etti"*, 25 Ocak 1923, S.3614, s.1.

arasındaki farkın bedihi bulunduğunu ve Kürdler'in muhtariyete hakları olduğunu ilave ettikten sonra T.B.M. Meclisi'ndeki Kürd mebusların intihab neticesinde değil, Mustafa Kemal Paşa tarafından tayin edilmiş olduğunu" söylemiş ve neticede *"petrol meselesinin bu delail ile hiçbir münasebeti olmadığını ve Cemiyet-i Akvam'ın cihanın en bitaraf bir mahkemesi olduğunu"* beyan etmişti.[1249]

Tevhîd-i Efkâr'ın Curzon'un bu açıklamasına tepkisi *"Lord Gurzon, Büyük Millet Meclisi'ndeki Kürd mebusların halk tarafından müntahab değil Mustafa Kemal Paşa tarafından tayin edilmiş olduklarını bile söyleyecek kadar zeban-dırazlık ediyor"* şeklindeydi. Lord Curzon'un bu son açıklamaları ilişkileri iyice germişti. İstanbul'da bulunan Kürtler'in hamal ve amele cemiyeti başkanları ve üyelerinin imzalarıyla Dışişleri Bakanlığı'nın İstanbul temsilcisi Doktor Adnan Bey'e Ankara'ya gönderilmek üzere bir muhtıra verildi. Aynı muhtıra Fransız, İngiliz, Amerikan ve İtalyan temsilcilerine ve Türk Heyeti'nin reisi İsmet Paşa'ya gönderildi. Muhtırada Curzon'un Kürt Milleti ve Kürt mebuslar için söylediği sözler protesto edilmekte Kürtler'in Türk-Kürt diye bir ayırım bilmedikleri, asırlardan beri beraber, kardeşçe yaşadıkları, yabancı istilası istemedikleri, Kürtler'in din itibarıyla Türkler'e bağlı oldukları, TBMM'deki Kürt mebuslarının tamamıyla Kürt halkı tarafından seçildikleri ifade edilerek Curzon'un açıklamasından üzüntü duyulduğu belirtiliyordu.[1250]

Curzon'un bu talihsiz açıklaması yetmiyormuş gibi bir de *"asar-ı atika"* meselesi çıktı. Fransızca İstanbul Gazetesi, Fransız ve İngiliz temsilcilerinin Türkler'den Müslüman devletler adına Medine-i Münevvere'den 1917'de getirilmiş olan mübarek emanetlerin iadesini talep ettiğini yazıyordu.[1251] 27 Ocak 1923'te konferanstaki komisyonlar artık son toplantısını yapıyordu. Sabah birinci komisyon harp esirleri ve ahalinin zorunlu mübadelesi hakkındaki kararı kabul etmişti. İkinci komisyondaki Garoni, Türkiye'deki yabancıların mahkeme işlerine yönelik olarak Türk hâkimleri arasında yabancı hâkimlerin bulunması konusunda teklif verdi ise de İsmet Paşa bunu kabul etmedi. Ancak yabancıların vereceği vergide eşitlik olması konusunda anlaşmaya varıldı. İsmet Paşa, mübarek emanetler konusundaki kararın ise Halife Hazretleri'ne ait

[1249] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Musul'u Gasb Etmek İçin Yaptıkları Mugalatalar"*, 25 Ocak 1923, S.3614, s.1-2. Ayrıntılı bilgi için bkz. M.C. Bilsel, **Lozan**, II, s.219-240; S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı**, I, s.367-376.
[1250] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Kürdler, Gurzon'u Protesto Ediyorlar"*, 26 Ocak 1923, S.3615, s.2.
[1251] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Emanat-ı Mübareke'nin İadesi'ni de İstiyorlar!"*, 27 Ocak 1923, S.3617, s.1.

olduğunu söyledi. Bundan sonra üç büyük komisyon artık toplanmayıp sadece Türk Heyeti'ne barışa ait teklifini sunacaktı.[1252]

Üç Müttefik Devlet'in temsilcileri kendi aralarında hazırladıkları antlaşma metnini 31 Ocak 1923'te Türk Heyeti'ne iletti.[1253] Ancak bu metin kabul edilecek gibi değildi. İtilaf Devletleri'nin teklifleri kısaca şöyleydi:

"1-Karaağaç'ı bize vermekten istinkâf ediyorlar

2-Trakya'da yalnız 5000 jandarmamız olacak

3-İmroz ile Bozcaada'dan maada bütün adaları elimizden alacaklar

4-Boğazlar harp gemilerine açılacak, İstanbul'un temin-i masuniyeti Cemiyet-i Akvam'ın karar mahalline kalacak

5-Ekalliyetler belası şekl-i diğerde ibka edilecek

6-Uhud-u atikanın yalnız ismi değiştirilerek mahkemelerimize ecnebi hâkimler doldurulacak

7-Gümrüklerimizde beş sene müddetle istiklalimizi ref' edecekler

8-Düyun-u Umumiye'yi 1914 senesinden itibaren taksim edecekler ve Düyun-u Umumiye İdaresi de başımıza bela olacak

9-Bizden 15 milyon altın lira tazminat alacaklar, Yunanistan'a on para verdirtmeyecekler!

10-Müttefikler'in maksadı sulh akdine kat'iyen mâni olmaktır."[1254]

Fransız temsilcisi Poincaré aynı gün Türkiye, İngiltere ve İtalya Hükümetleri'ne verdiği bir notayla barış metninin kesinlikle bir ültimatom niyeti taşımadığını ve Türk Heyeti'nin itirazları varsa bunun dinlenilmesi gerektiğini bildiriyordu. Ancak Poincaré'nin bu notasına İngiliz Basını'ndan büyük bir tepki geldi. İngiliz Basını, Poincaré'nin verdiği teminata uymadığını ileri sürerek şiddetli eleştirilerde bulundu.[1255]

[1252] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Lozan'da Müzakerat-ı Sulhiye Bilfiil Nihayete Ermiştir!"*, 29 Ocak 1923, S.3618, s.1.
[1253] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, II, s.286.
[1254] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Müttefikler, Kat'iyen Gayr-ı Kabil-i Kabul Bir Muahede Teklif Ediyorlar"*, 31 Ocak 1923, S.3620, s.1.
[1255] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Fransa'nın Aldığı Vaziyet İngilizler'i Fena Kızdırdı!"*, 1 Şubat 1923, S.3621, s.1.

Velid Bey, bu son notadan hareketle Lozan'da artık barışın yapılamayacağını şu şekilde ifade ediyordu:

"Mösyö Poincaré'nin Türklerle müzakerede devam edeceği hakkında verdiği son nota üzerine Lozan Konferansı içinden çıkılması büsbütün müşkil olacak karışık bir şekl almıştır… Görülüyor ki Fransız notasıyla hâsıl olan vaziyet biraz fazlaca tetkik ve ta'mik edilecek olursa, bu notanın bazı mahafil ve bazı rüfekamız nezdinde hâsıl ettiği hüsn-ü tesirin pek de caiz olmadığına hükmetmek lazım gelir. Binaen bizim fikrimizce, bu nota ile Lozan müzakeratı hüsn-ü suretle intaç edilebilecek bir safhaya girmiş değildir. Bilakis İngilizlerle Fransızlar'ın arası büsbütün açılması netice itibarıyla bizim işimizi de büsbütün bozabilir. Vakıa Fransa kat'i surette karar verirse müzakeratta devamla bizimle hususi bir itilaf yapabilir. Fakat bunun için bu defa çok azimkârane, çok mütecellid-ane hareket etmek ve artık başlanılan işte devamla katiyen tebdil-i meslek eylememek lazımdır ki on haftadır Lozan'da gördüğümüz haller bizi bundan sonra böyle bir şey yapılacağından bi-hakkın şüpheye düşürmektedir."

"Mamafih İsmet Paşa son derecede sulh taraftarı olduğu ve memlekete be-heme-hâl sulh ile dönmek azminde bulunduğu cihetle ihtimal ki Fransızlar tarafından gösterilen bu tahavvülden bil-istifade bir müddet Lozan'da kalmayı tercih edecek ve son bir tecrübe daha yapmak sabır ve tahammülünü gösterecektir. Biz, hüsn-ü niyeti, hulûsî, azim ve metanetiyle memleketimizi pek şerefli surette temsil etmekte olan bu muzaffer ve civanmerd kumandanımızın bu son tecrübesinde muvaffak olmasını temenni ederiz. Fakat yine tekrar edelim ki bu hususta pek bedbiniz. Bizim fikrimizce Lozan Konferansı'ndan artık kat'-ı ümit etmek lazımdır. On haftalık tecrübe bize Avrupa'nın bu defaki murahhaslarıyla uyuşmanın gayr-ı mümkün olduğunu ispat etti. Binaenaleyh konferans inkıtaa uğramasa bile hiç olmazsa muvakkaten ta'lik edilmeli ve az bir müddet sonra başka bir şehirde başka zihniyette yeni murahhaslardan mürekkeb olarak toplanmalıdır. Bizce Lozan'da karşımızdakilerin su-i niyetle husule gelen içinden çıkılmaz vaziyeti düzeltmek ve Avrupa ile hakiki bir itilafa vasıl olmak için başka çare yoktur ve öyle zann ediyoruz ki zaman bu tahminimizdeki isabeti ispat edecektir."[1256]

2 Şubat 1923'te[1257] Anadolu Ajansı'nın İzmir'den verdiği habere göre Mustafa Kemal Paşa, *"inkıta-ı müzakerat vukuunda hükümetin, gaye-i milliyenin istihsal ve*

[1256] Velid Ebuzziya, "*Bend-i Yevmi: Lozan'da Artık Sulh Yapılamaz"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 2 Şubat 1923, S.3622, s.1.
[1257] U. Kocatürk, **Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, s.225.

temininden ibaret olan vazifesini ikmal ve intaç için lüzum göreceği ve mecbur edildiği her nev' tedabiri bi-perva tasvip edeceğini ve bir harp vukuunda harekât-ı askeriyeye Balkan hükümetlerinin iştiraki hakkında bir şey diyemezse de Yugoslavya ve Bulgaristan'ın; kendi hayati menfaatleri aleyhinde, kudret ve kuvveti olmadığı halde ve serseriyane harekâta alet olmak isteyecek veya şimdiye kadar olduğu gibi şunun bunun istihsal-i amaline alet kalacak olan Yunanistan'a karşı ilelebed sakin ve samit kalmaları mümkün olamayacağını ve Bulgaristan ile Türkiye arasında bir ittifak mevcut olduğu hakkındaki iddianın doğru olmadığı ve Rusya ile münasebetimizin sıkı ve samimi bir dostluk esasına istinad ettiğini beyan ve Afganistan ve İran ile samimi münasebatta" bulunulduğundan bahsetmişti.[1258]

Böyle bir metnin kabul edilmesine imkân olmadığını gören Türk Heyeti ise meseleyi hemen kestirip atmadı. 4 Şubat 1923'te metin hakkındaki itirazlarını açıkladı.[1259] İsmet Paşa, 4 Şubat akşamı Beau-Rivage Oteli'nde Lord Curzon'un karargâhında bütün temsilcilerle buluştu, *"biz bunları kabul etmeyeceğiz"* dedi ve barışı Lord Curzon'un istemediğini tüm dünyaya ilan edeceğini söyledi. Bunun üzerine Curzon, fena halde kızdı. Saatlerce tartışmalar yaşandı ama neticeye varılamadan Türk Heyeti salonu terk etti. Toplantı odasına girişten çıkışa kadar sürekli Lord Curzon'un treninin hareketini ertelediği İsmet Paşa'ya bildirilerek antlaşmayı imzalaması konusunda baskı yapıldı. Ancak İsmet Paşa'nın Curzon'a cevabı değişmedi: *"Uğurlar olsun."*[1260]

4 Şubat'ta Ajans Havas, Türk Heyeti'nin metni imza etmeksizin toplantıyı terk ettiğini Lord Curzon'un hareket zamanını ertelediğini ve Bompard'ın İsmet Paşa'yı ikna çabalarının sonuç vermediğini bildiriyordu. Çünkü Müttefik Devletler, Musul ve tamirat meselelerinde İsmet Paşa'nın teklifini kabul etse de[1261] adli ve ekonomik konularla Yunanistan'ın tazminat ödememesi hususunda ısrar etmekteydiler.[1262] 7 Şubat 1923'te Lozan Palas'tan Tevhîd-i Efkâr muhabirinin bildirdiği habere göre Fransız temsilcisi Poincaré geç vakitte İsmet Paşa'ya bir telgraf çekerek maliyeye ait maddelerin Müttefikler'in istediği şekilde kabulüyle antlaşmanın imzalanmasını ve ekonomiyle ilgili

[1258] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Mustafa Kemal Paşa'nın Mühim Beyanatı"*, 5 Şubat 1923, S.3625, s.2.
[1259] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, II, s.286; **Tevhîd-i Efkâr**, *"İsmet Paşa Son ve Kat'i Tekliflerimizi Müttefiklere Bildirdi"*, 4 Şubat 1923, S.3624, s.1. İsmet Paşa'nın karşı teklifi için bkz. Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı**, V, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s.8-14.
[1260] İ. İnönü, **Hatıralar**, II, s.91-93.
[1261] İsmet Paşa'nın teklifine devletlerin cevapları için bkz. S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı**, V, s.15-20.
[1262] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Lozan Konferansı Müttefikler'in İtilafgirizliği Yüzünden Akim Kaldı"*, 6 Şubat 1923, S.3626, s.1.

konuların sonraya bırakılmasını teklif etmişti. Ancak İsmet Paşa bunu kabul etmedi.[1263] Yine 7 Şubat akşamı Tevhîd-i Efkâr'ın Ankara muhabirinin verdiği bilgiye göre TBMM Hükümeti, İsmet Paşa'ya Lozan'dan dönmesi emrini vermişti.[1264] Bu yüzden İsmet Paşa Romanya üzerinden[1265] Köstence yoluyla memlekete dönüş için hareket etti.[1266]

Lozan Konferansı'nın bu birinci devresinde Türkiye dışında kalan Türk ve Müslümanlar'ın TBMM Hükümeti'nden birtakım talepleri oldu. Anadolu Ajansı'nın verdiği habere göre *"Musul ahalisi azim bir heyecan geçirmekte ve umumiyetle Türkiye'nin ağuş-u şefkatine avdet arzusunu izhar"* etmekteydi. Musul Belediye Reisi ve ayanla eşraftan birçok kişi Musul'un silahla değil siyasetle işgâl edildiğinden bahisle İngiliz askerlerinin çekilmesini talep ediyordu.[1267] Kıbrıslılar ise Kıbrıs Adası'nın T.B.M. Meclisi'ne iadesi hakkında mazbatalar imzalayarak bir heyetle İstanbul'daki Adnan Bey'e iletmişti.[1268]

2-Lozan Konferansı'nın İlk Devresi ile İlgili Önemli Mülakatlar

İsmet Paşa, Lozan'a gidişi sırasında İstanbul'a uğramıştı. İşte bu sırada Tevhîd-i Efkâr'ın bir muhabiri kendisiyle görüşmüş ve kendisinden konferansta görüşülecek konularla ilgili şu önemli açıklamaları almıştı:

"Sulh Şeraitimiz Ne Olacak?

─Sulh şeraitimiz malumdur. Yani Misak-ı Millimiz'dir. Misak-ı Millimiz'den ne fazla, ne de eksik hiçbir talebimiz yoktur. Asgari metalibimizi ihtiva eden Misak-ı Millimiz'den zerre kadar inhirafa imkân yoktur.

Sulh-ü Umumi'nin Tesisi: ─Sulh-ü Umumi'nin iadesi her taraftan arzu edilmektedir. Fakat bizim arzumuz hakiki ve samimi olmakta diğerlerine takaddüm eder.

Sulhün bir an evvel akd olunması[1269] herkesten ziyade bizi muztarip etmektedir. Biz şimdiye kadar sulhü ta'cil etmek için her gayreti sarf ettik. Bizim yüzümüzden hiç bir

[1263] **Tevhîd-i Efkâr**, *"İsmet Paşa, Poankare'nin Son Tekliflerini Red Ederek Dün Sabah Lozan'ı Terk Etti"*, 8 Şubat 1923, S.3628, s.1.
[1264] **Tevhîd-i Efkâr**, *"İsmet Paşa'ya Hareket Emri Verildi"*, 8 Şubat 1923, S.3628, s.1.
[1265] İ. İnönü, **Hatıralar**, II, s.93.
[1266] **Tevhîd-i Efkâr**, *"İsmet Paşa, Poankare'nin Son Tekliflerini Red Ederek Dün Sabah Lozan'ı Terk Etti"*, 8 Şubat 1923, S.3628, s.1.
[1267] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Musul Ahalisi, Türkiye İdaresini İstiyor"*, 21 Aralık 1922, S.3580, s.3.
[1268] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Kıbrıslılar da Türkiye İdaresini İstiyorlar"*, 31 Aralık 1922, S.3590, s.1.
[1269] Olunması yazsa da *"olunmaması"* yazılmak istendiği açıktır. Baskı hatası olsa gerek.

teehhür vaki olmamıştır. Sulhe bir an evvel vasıl olmak isteriz. Milletimizin hissiyatı sulhun tehirinden ictinab olunması merkezindedir.

Tahribat İçin Tazminat Talebi: ─Memleketimizin birçok yerleri tahrip edilmiştir. Anavatandaki bu tahribat çok elim ve zaruridir. Yüzbinlerce kişi meskensiz ve gıdasız bir haldedir. Tarih-i inşası bin seneye çıkan büyük mamurelerimiz kül yığını halindedir. Bundan çok muztaribiz. Tahribat için tazminat isteyeceğiz. Bu, bizim hakkımızdır.

Boğazlar Meselesi: ─Boğazlar hakiki ve samimi surette serbest olur ise hiçbir tehlike kalmaz. Biz serbesti esasını kabul ettik. Yalnız Marmara ve İstanbul emniyeti hususunda bize teminat verilmelidir.

Kapitülasyonlar Mülgadır: ─Kapitülasyonlar mülgadır. İstiklalimizi muhill olan bu gibi imtiyazat bir daha kat'iyen meveddet edemez.

Müşkilat Çıkarmayacağız: ─Bizim gayr-ı muhikk gayr-ı meşru ve gayr-ı kabil-i tahakkuk hiçbir arzumuz yoktur. Her halde müşkilat çıkmayacağını ümit ediyoruz.

Ekalliyetlerin Mübadelesi: ─Ekalliyetlerin mübadelesi esas itibarıyla en muvafık bir tedbirdir.

İstanbul Memurlarının Maaşatı: ─Ankara'da İstanbul memurlarının maaşatının tesviyesine ulüf-ü himmet edilmektedir."[1270]

Tevhîd-i Efkâr'ın İsmet Paşa'dan aldığı başka bir açıklama İstanbul'dan hareketinden önce Sirkeci İstasyonu'nda oldu. İsmet Paşa'nın konferans hakkındaki hisleri şöyleydi:

"─Konferansa ümitle gidiyoruz. Milletin hukuk-ı tabiiye ve meşruasından başka ve fazla hiçbir şey ihtiva etmeyen metalibimizin kabulü için müşkilata tesadüf etmeyeceğimizi ümit ediyorum. Biz bu metalibi istihsal için yıllardan beri kan döküyoruz. Misak-ı Milli hududlarının ihtiva ettiği her karış toprak, birkaç şehidin kanıyla sulanmıştır.

Size son söz olarak söyleyeyim ki, hür ve müstakil kalmak için yaptığımız fedakârlıklar boşa gitmeyecektir."

[1270] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Baş Murahhasımız İsmet Paşa'nın Şeraitimiz Hakkındaki Beyanatı Misak-ı Milli'den Zerre Kadar İnhiraf Etmemizin İmkânı Yoktur"*, 8 Kasım 1922, S.3537, s.1.

Bundan sonra muhabir konferansın erteleneceği hakkında resmi bir haber olup olmadığını sordu. Paşa şu cevabı verdi:

"─Konferansın tehirinden resmen haberdar değilim. Binaenaleyh tehir-i harekete lüzum görmedik. Biz konferansın 13 Teşrin-i Sani'de toplanacağını biliyoruz. Her halde konferansın tehirine değil, ta'ciline lüzum vardır. Tekrar söyleyeyim ki cihanın olduğu gibi bizim de sulhe ihtiyacımız vardır, tehir ve teehhürlerde sulhün aleyhindedir."[1271]

Böyle önemli bir zamanda gazetelere akseden başka bir açıklama Ali Kemal Bey'in ölümüyle ilgili Nurettin Paşa'nın yaptığı açıklamaydı. Nurettin Paşa, Ali Kemal Bey ile ilgili sorulan sorulara şu cevabı verdi:

"─Evet, böyle bir vaka oldu. Merkum karargâhtan beray-ı muhakeme Divan-ı Harp'e gönderildiği sırada saat kulesi meydanında içtima etmiş olan ve hatta aralarında kadınlar dahi bulunan İzmit ahalisi tarafından taşlarla telef olunarak linç edilmiştir. Buna mâni olmaya çalışan merkez kumandan muavini ile karargâhtan bir zabitimiz dahi taşla mecruh olmuşlardır. Ahalinin galeyanı fevkalade olduğundan laşesini sürüklemek ve parçalamak istedikleri için mümanaat ve galeyanı teskin maksadıyla maktulün salben teşhiri emri verilmiş ve göğsüne Hain-i Din ve Vatan Artin Kemal levhası talikiyle iktifa ettirilmiştir. Millete ve milleti kurtarmaya çalışanlara karşı hıyanet ve ihanet eden"-bu arası sansürlü-*"bu şahsın layık olduğu akıbete bizzat milletin eliyle duçar olması adalet-i rabbaniyenin tecellisidir, ki elhak şayan-ı ibret ve intibahtır."*[1272]

3-Konferansın Kesilmesi Sonrasında Yaşanan Olaylar (4 Şubat-23 Nisan 1923)

a)Barış Konusunda Ankara'dan Gelen Açıklamalar ve Müttefik Devletlerle Yeniden Barış Konferansı'na Başlama Kararı

Lozan'daki konferansın yarıda kesilmesi üzerine İzmir'de çıkan Saday-ı Hak Gazetesi'ne Rusya ve İngiltere hakkında açıklamalarda bulunan Mustafa Kemal Paşa şöyle diyordu: *"─Rusya ile münasabetimiz samimi ve dostanedir. Bu siyasete muhalif herhangi bir hareket gerek Rusya'da ve gerek Türkiye'de muvaffak olmamaya*

[1271] **Tevhîd-i Efkâr**, *"İsmet Paşa'nın Muharririmize Beyanatı"*, 10 Kasım 1922, S.3539, s.1.
[1272] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Ali Kemal Bey'in Akıbeti Hakkında Nureddin Paşa Ne Diyor?"*, 12 Kasım 1922, S.3541, s.3.

mahkûmdur. Bu iki milletin beslediği emeller, istihdaf ettikleri gaye birini diğerine takrib edebilir ve öyle zann ediyorum ki münasebatımız git gide daha iyi olacaktır. Bununla beraber arkadaşlar sizi temin ederim ki Rusya ile münasebatımızın gayet dostane olmasına rağmen, biz, Rusya'ya istinad ederek yürümüyoruz. (Alkışlar) bizi hazm edemeyen, çekemeyen İngiltere'dir. İngiltere elan karşısında tehditlerle, iğfallerle yolundan şaşacak adamlar var zann ediyor. İngiltere kendi etrafını saran tehlikeleri düşünse daha iyi eder. Herkes için açtığı çukura kendinin düşmesi pek mümkündür. İngiltere bizi mahv etmek arzusundan vaz geçsin, çünkü kendi mahv olacaktır. İngiltere ve bütün Avrupa anlamalıdır ki Türk'ü korkutmak ile, aldatmak istemekle bir iş görülemez. Bizimle sulh yapmak istiyorlarsa namuskarane ve mertçe karşımıza geçip müzakerata girişmelidirler."[1273]

Görüşmelerden bir sonuç alınamaması şüphesiz Ankara'daki siyasi çevreleri hayal kırıklığına uğratmıştı. Tevhîd-i Efkâr'ın Ankara muhabirinin 27 Şubat 1923'te bildirdiği habere göre TBMM bütün işini gücünü bırakıp barış meseleleriyle alakadar olmaya başlamıştı ve yine muhabirin mebuslarla olan temaslarından çıkan sonuç meclisin asla kabul etmeyeceği maddelerin şunlar olduğu yönündeydi:

"1-Karaağaç'ın Yunanlılar'a terki,

2-Musul'dan feragat,

3-Adli kapitülasyonlar,

4-Mali ve iktisadi mevadd,

5-B.M. Meclisi, tahrip edilen arazimizin tamiri için Yunanlılar'ın tazminat vermelerinde de katiyen ve müttefiken ısrar eyleyecektir."[1274]

Lozan'daki görüşmelerin yarıda kesilmesine başka bir tepki Hintli Müslümanlar'dan geldi. Hindistan'ın Aligar[1275] Kasabası'ndan Times'a gönderilen telgrafta *"merkezi hilafet komitesi, gayr-ı muvafık telakki eylediği Lozan Konferansı'nda edilen sulh muahedesinin aleyhinde bulunmuştur. Komite, kapitülasyonlara, Boğazlar'a, Anadolu'da Yunanlılar tarafından ika edilen tahribat tamiratına ve Musul'a müteallik*

[1273] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Başkumandan'ın İngiltere'ye Bir İhtarı"*, 9 Şubat 1923, S.3629, s.1.
[1274] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Büyük Millet Meclisi'nin Kat'iyen Kabul Etmeyeceği Mesail Hangileridir?"*, 1 Mart 1923, S.3649, s.1.
[1275] Aligarh.

ahkâm-ı muahedeyi gayr-ı kabil-i kabul add eylemektedir"[1276] deniliyordu. Times'ın haberinden anlaşılan o ki Hint Hilafet Komitesi Lozan'daki olaylardan rahatsız olmuştu.

1 Mart 1923'te TBMM dördüncü toplantı senesine girdiğinden[1277] Mustafa Kemal Paşa başkanlığında toplandı. Mustafa Kemal Paşa meclisteki konuşmasında barışın sağlanması konusunda önemli açıklamalarda bulundu. Bu konuşmanın önemli kısımları şöyleydi: *"Efendiler, zaman yürürken davamız da ileriye yürümüştür. Bu sene, gayemize daha yaklaşmış bulunuyoruz. Yeni sene-i ictimaiyeyi cümlenize tebrik ederim. Girdiğimiz senenin sulh senesi olması kadar harp senesi olması ihtimali de vardır. Her ihtimale göre tedbirli bulunmak elbette daha muvafıktır. Harp etmek icap ederse mücerreb ve ameli usul dairesinde harp mesaisine devam edeceğiz ve bu mesaimizde Allah'ın lütfuna, milletimizin iradesine, ordularımızın kuvvetine dayanacağız. Bu takdirde ordularımız, vazifelerini, yine kahramanane bir surette yapacaklardır. (Bütün mecliste şiddetli ve sürekli alkışlar) …Uzun süren müzakerelerden ortaya çıkan birçok müşkilattan sonra nihayet yirmi Teşrin-i Sani'de Lozan Konferansı ictima etmiştir. Biz Lozan'a murahhaslarımızı hakiki ve samimi sulh arzusuyla göndermiştik. Murahhaslarımız, malum olduğu vechle, yaşamak istediğimizi ve her medeni milletin haklarına malik olduğumuzu sabr ve ispat ile sonuna kadar müdafaa ettiler. Fakat Lozan Konferansı'ndan hiçbir netice hâsıl olmamıştır."*[1278] Artık TBMM temsilcileri ve Mustafa Kemal Paşa her fırsatta Lozan'daki konferansın kesintiye uğramasından sık sık bahsederek İngiltere ve Avrupa'nın barış konusunda yeterince samimi bir çaba göstermediğini basın aracılığıyla dünyaya ilan ediyordu. Yabancı gazeteciler de Ankara'daki siyasi havanın ne olduğu konusunda meraklıydı. Bu yüzden Daily Mail Gazetesi'nin Ankara muhabiri gazetesine gönderdiği bir mektupta Ankara'daki siyasi havayı şu şekilde tasvir ediyordu: *"Her biri samimiyetle davasının haklı olduğuna inanan iki taraf arasında vuku bulan mücadeleler kadar tehlikeli ve daha şayan-ı teessüf mücadele yoktur. Gelecek birkaç haftanın Müttefikin ile Türkler arasında bir mücadeleye şahid olmasında az tehlike yoktur. Ankara'ya geldiğim günden beri Türk rüseasından birçok zevat ile görüştüm. Hepsinin sulh içinde İngiltere ve Müttefikin ile iyi şerait dahilinde yaşamak arzuy-u samimisinde bulunduklarını hissini hasıl ettim. Fakat bu zevat*

[1276] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Hind Hilafet Komitesi Muahedenin Aleyhinde"*, 15 Şubat 1923, S.3635, s.1.
[1277] **TBMM Zabıt Ceridesi**, I/28, TBMM Matbaası, Ankara, 1961, s.1; U. Kocatürk, **Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, s.228.
[1278] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Başkumandan Harbe de, Sulhe de Hazırız, Diyor!"*, 2 Mart 1923, S.3650, s.1. Tam metin için bkz. **TBMM ZC**, I/28, s.2-13.

mazide çok aldatıldıklarına o kadar kanidirler ki istiklal-i milli hususunda fikirlerini tatmin etmeyecek bir sulhü akd etmekten ise ümitsiz bir harbi tercih ederler. Bu azmin en kat'i delili Başvekil Rauf Bey ile vuku bulan müteaddid mükâlemelerimdir. Türkler içinde Müttefikler'in nokta-i nazarını en çok anlayabilecek zat Rauf Bey'dir. Müşarünileyhin İngiltere'ye karşı tahassüsatı çok kuvvetlidir." Muhabir sonrasında uzun uzun Rauf Bey ile mülakat yaparak sorularına cevap aldı. Rauf Bey'in en son verdiği cevap şuydu: *"Biz istiklal istiyoruz. Fakat bunu Müttefikler'i tezlil pahasına istemiyoruz. Çanakkale'deki küçük ordunuzun üzerine yürüyorken bütün gece otomobille seyahat ederek Mustafa Kemal Paşa'ya mülaki oldum. "İngilizler'i tehdid ile gitmeye mecbur olacak bir vaziyete ilka etmeyelim" dedim. Kabul etti ve Mudanya Müzakeratı'na başlamaya muvafakat ettik. Bunlar, nefsimize hâkim olduğumuza delildir. Fakat Müttefikler de istiklal-i millimize aid mesailde bize aynı suretle mukabele etmezlerse gayemizi tahakkuk ettirmek için harp etmeye mecbur oluruz. İngiltere'nin Türkiye ile anlaşmaktan istihsal edeceği menafi ne kadar büyüktür. Siz Türkiye'yi mahkûm etmekle şarka hâkim olamazsınız. Fakat dost olursak müşkilatınız zail olur."*[1279]

Ankara'daki önde gelen siyasi kişiler açıkça eğer barış olmazsa savaşırız demekten hiçbir şekilde çekinmemekteydi ve bunu hemen hemen hepsi ifade ediyordu. Gerçekten de 1923 Mart'ı Avrupa'nın Misak-ı Milli ilkelerini kabul etmemekte direnerek savaş çıkacağı söylentilerinin yaygınlaştığı bir dönemdi.[1280] Bununla beraber Ankara'ya dönen Türk Heyeti'nin başkanı İsmet Paşa'ya muhalif mebuslar oldukça sert eleştirilerde bulundu. Tabii ki muhalifler bu hareketiyle sadece İsmet Paşa'yı değil Mustafa Kemal Paşa'yı da hedef alıyorlardı.[1281]

Bu gergin hava içinde Ankara, 8 Mart 1923'te Müttefik Devletler'e karşı önerilerini bildiren bir teklif yaptı.[1282] TBMM Hükümeti'nin kabul ettiği fedakârlıklar ve barış teklifleri şu şekildeydi:

"1-Boğazları hal-i sulhte ve hal-i harpte bilcümle sefain-i harbiyeye küşade bulundurmak,

2-Arazimizin müdafaası zararına gayr-ı askeri menatık ihdasını kabul etmek,

---

[1279] **Tevhîd-i Efkâr**, *"İstiklalimiz Tasdik Edilmezse Harp Ederiz"*, 7 Mart 1923, S.3655, s.1-2.
[1280] Orhan Koloğlu, **Cumhuriyet'in İlk Onbeş Yılı (1923-1938)**, Boyut Matbaacılık, İstanbul, 1999, s.77.
[1281] A.M. Şamsudinov, **Mondros'tan Lozan'a Türkiye…**, s.335.
[1282] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, II, s.287; İ. İnönü, **Hatıralar**, II, s.105.

3-Anadolu sahillerinin müdafaası için ehemmiyet-i sevk-ül ceyşiyeyi haiz bir çok adalarımızdan vazgeçmek,

4-Edirne hayat-ı iktisadiyesinin zararına Karaağaç'tan sarf-ı nazar etmek,

5-Gelibolu şibh-i cezиresindeki askeri kabristanları Müttefikler'e terk etmek,

6-Türkiye'deki gayr-ı müslim ekalliyetlerin hukukuna aid mevadd ve ahkâmı kabul etmek,

7-Berlin Muahedesi'nin hin-i akdindeki borçlarımızın tevziindeki hakkımızda şimdilik ısrar göstermemek,

8-İstikraz-ı dahili ve düyun-u gayr-ı muntazama gibi taahhüdat-ı maliyenin taksiminden hariç tutulmasını kabul etmek,

9-Elimizden çıkan arazideki emlak-ı emiriyeye aid hukuktan sarf-ı nazar eylemek,

10-Ecnebi müşavir-i sıhhi ve adlileri beş sene müddetle hizmet-i devlete kabul etmek."[1283]

Ancak Müttefikler, TBMM Hükümeti'nin yaptığı tekliflerin hemen hemen hepsini reddetti. Fransızca İstanbul, 26 Mart 1923'teki haberinde siyasi ve adli komisyonun Trakya sınırı için Lozan'da belirlenen hattın Talveg[1284] hattıyla değiştirilmesi hususundaki Türk talebini reddettiğini bildiriyordu. Haberde diğer komisyonların şu kararlara vardıkları anlatılmaktaydı: *"Mali komisyon Türkler'in, Düyun-u Umumiye istikraz listesine dahil olup kilometre teminatından istifade eden demiryollarına aid taahhüdün kendi uhdelerinden kaldırılması hususundaki muhtelif meselenin beynelmilel divan-ı daimi-i adliye tevdi edilmemesi hakkındaki talebini redd etmiştir. İktisadi komisyon imtiyazlar usulünü Türk metalibine yaklaşacak surette ta'dil etmiş ve Türk Hükümeti ile imtiyaz sahibi teba-i ecnebiye arasındaki muamelata asgari surette müdahale etmesini Müttefikin Devletleri'ne tavsiye etmeye karar vermiştir."*[1285]

[1283] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Mukabil Sulh Teklifimizde, Musul Meselesi'nin Bir Sene Zarfında Hallini, Mevadd-ı Maliyenin Metalibimize Göre Ta'dilini, Mevadd-ı İktisadiyenin Muahededen Tefrik ve Ta'likini, Mali ve Adli Kapitülasyonların Tamamen Lağvını İstiyoruz, Karaağaç'ı Terke Razı Oluyoruz, Devletlere Tazminat Vermiyor, Fakat Yunanistan'dan Tamirat Masarifi İstiyoruz, Sefain-i Harbiye ve Eslihamızın İadesini Talep Ediyoruz"*, 10 Mart 1923, S.3658, s.1.

[1284] Almanca Thalweg, coğrafi terim. Bir akarsu yatağının en derin yerlerini birleştiren çizgiye verilen ad. (İ. Parlatır vd., **Türkçe Sözlük**, II, s.2126)

[1285] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Müttefikin Mütehassısları Tekliflerimizin Hemen Hepsini Redd Ettiler"*, 27 Mart 1923, S.3675, s.1.

Her ne kadar TBMM Hükümeti'nin karşı teklifleri kabul edilmese de aradaki bu iletişim Lozan Konferansı'nın ikinci devresinin açılmasını sağladı.[1286] 31 Mart 1923'te Müttefik Devlet temsilcileri TBMM'nin barış teklifine cevaben TBMM'nin İstanbul'daki temsilcisi Adnan Bey'e bir nota verdi. Adnan Bey aldığı notayı telgrafla Dışişleri Bakanlığı'na bildirdi. Notada Müttefik Devletler konferansın toplanma yeri olarak Lozan'ı teklifle toplanma tarihini TBMM Hükümeti'nin kararına bırakıyordu.[1287] TBMM aldığı bu notaya olumlu karşılık verdi ve toplantı tarihini 23 Nisan olarak belirledi. Hükümet, bu kararını İstanbul'daki Adnan Bey vasıtasıyla Müttefik Devlet temsilcilerine, Macid Bey ile de Amerika Elçiliği'ne bildirdi.[1288] TBMM Hükümeti'nin 23 Nisan'ı önerisine cevap 15 Nisan 1923'te Fransız, İngiliz, İtalyan temsilcilerinin gündüz saat dörtte Selahaddin Adil Paşa'yı ziyaretinde geldi. Müttefik Devlet temsilcileri verdikleri notayla toplantı tarihini kabul ediyordu. Böylece Selahaddin Adil Paşa'nın notayı Ankara'ya göndermesiyle konferansın ikinci devresine giden yol açılmış oldu. Paris merkezli haberler bu sefer konferansa Fransız temsilcisi General Pelle'nin başkanlık edeceğini ve eğer barış maddeleri konusunda anlaşılırsa Poincaré ile Lord Curzon'un antlaşmayı imzalamak için Lozan'a geleceğini söylüyordu.[1289]

b)Ali Şükrü Bey'in Öldürülmesi ve Yeni Seçim Kanunu

Lozan Konferansı'ndan sonra iç politikada ortaya çıkan hadiselerin en kötüsü Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi[1290] ve bunun muhalefette yarattığı aşırı heyecandı. Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey, Anadolu Ajansı'nın 29 Mart 1923 gecesinde verdiği habere göre esrarengiz bir şekilde kaybolmuş; iki gün önce evinden çıkarak bir daha görünmemişti. Bunun üzerine Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey mecliste bir konuşma yaparak arkadaşının *"efkâr-ı siyasiyesine kurban edildiği tahakkuk ederse bunun cezasının şiddetle verilmesi lazım geleceğini"* sert bir dille söyledi. Heyet-i Vekile Reisi Rauf Bey verdiği karşı cevapta hükümetin vazifesini yaptığını ve suçluların bulunur bulunmaz her kim olursa olsun cezasının verileceği yolunda teminatta bulundu.

[1286] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, II, s.287.
[1287] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Müttefikin Mümessilleri, Dün Cevabi Notayı Adnan Bey'e Tevdi Ettiler"*, 1 Nisan 1923, S.3680, s.1-2.
[1288] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Cevabi Notamız Dün Müttefikin Mümessillerine Tevdi Olundu-Hükümetimiz, 23 Nisan'da Murahhaslarını Lozan'a göndereceğini Müttefikler'e Bildirmektedir"*, 20 Nisan 1923, S.3699, s.1.
[1289] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Devletler 23 Nisan'ı Kabul Ettiler"*, 16 Nisan 1923, S.3695, s.1.
[1290] İ. İnönü, **Hatıralar**, II, s.103.

Tevhîd-i Efkâr'ın *"ikinci gruba mensup olup Tan Gazetesi'nin müessislerindendir. Cesur ve ateşeyn tabiatlı, hak için mücadeleyi seven değerli bir genç idi"*[1291] şeklinde tanımladığı Ali Şükrü Bey'in ölümüne sebep olanlar çok geçmeden yakalandı. Anadolu Ajansı'nın 2 Nisan'da verdiği bilgilere göre olay hakkında yapılan incelemeler sonucunda Ali Şükrü Bey'in cesedinin bulunduğu, suçu işleyen ve hakkında tutuklama emri verilen Giresunlu Osman Ağa'nın Papas Köşkü denilen yerde gizlendiği, tutuklanmaya karşı çıktığından çatışmaya girilerek ölü olarak yakalandığı belirtiliyordu.[1292] Olay kısa sürede açıklığa kavuşturulsa da Ali Şükrü Bey meselesinden dolayı mecliste feryatlar oldu ve bu durum barış konusundaki görüşmeleri bir müddet duraklattı.[1293]

Lozan'daki kesintiden ve barışın yapılamamasından İsmet Paşa'yı ve dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa'yı sorumlu tutan muhalifler, ipin ucunu artık gittikçe kaçırmaya başlamıştı. Çünkü Mustafa Kemal Paşa'yı seçilme hakkından bile mahrum bırakmak isteyen bir yasa tasarısını gündeme getirmişlerdi. Tasarıya göre Doğu Trakya ile Anadolu'da doğmuş veya bu yerlerden herhangi birinde en az beş yıl yaşamış kişiler mebus olabilecekti. Ancak muhalefetin bu isteği destek görmedi ve reddedildi.[1294] Tabii ki Mustafa Kemal Paşa kendisine yönelen bu hareketi çok iyi bir şekilde kullanmasını bildi ve bu tertibi millete, dünyaya anlatılması en kolay olan bir mücadele konusu yaptı.

Ali Şükrü Bey'in ölümü ve meclisteki muhaliflerin gerek bu konuda gerekse barış şartları hakkında aşırıya kaçan davranışlarda bulunması bir noktada yapılacak bir barış antlaşmasının bu meclisten geçmeyeceğini açıkça kanıtlamıştı. Bu yüzden 1 Nisan 1923'te barışın bir an önce yapılması amacıyla seçimlerin yenilenmesi kararı alındı.[1295] Seçim Kanunu'na göre her yirmi bin nüfus için bir mebus seçilecek, on sekiz yaşını tamamlayanların seçilme hakkı olacak, memur ve öğretmenler iki ay önce istifa etmedikçe mebus seçilemeyeceklerdi. Ayrıca ordu, fırka kumandanları, askere alma başkanları ile jandarma kumandanları memuriyet yerlerinden mebus seçilemeyecekti. Seçilen mebuslar vergi kaydına tabi olmayacak, *"müntahab-ı saniler"* ise *"iki yüz nüfusun bir nisbetinde intihab"* olunacaklardı. Kanunda seçimlerin iki ayda tamamlanması gibi bir kayıt eklenmemiş, seçimlerin yapılması için heyet-i vekile

[1291] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Ankara'da Bir Mebusun Esrarengiz Gaybubeti"*, 30 Mart 1923, S.3678, s.1.
[1292] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Topal Osman Ağa Bil-müsademe Meyyiten İstisal Edildi"*, 3 Nisan 1923, S.3682, s.1.
[1293] İ. İnönü, **Hatıralar**, II, s.104.
[1294] A.M. Şamsudinov, **Mondros'tan Lozan'a Türkiye…**, s.335-336.
[1295] İ. İnönü, **Hatıralar**, II, s.99-107.

görevlendirilmişti. Bundan başka meclisteki görüşmelerde Tunalı Hilmi Bey kadınların seçime katılması hakkında bir öneri sunmuş fakat çoğunluk tarafından reddedilmişti.[1296]

Seçimle ilgili daha sonraki gelişmelere gelince Haziran 1923 sonlarına gelindiği sırada Lozan Konferansı çözüme çok yaklaşmış durumdaydı ve Türkiye'deki seçimlere *"bin iki yüz elli iki müntahab-ı sani"* katılarak Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun adaylarından Rauf Bey oybirliğiyle İsmail Canbolat Bey de bin yüz seksen bir oyla seçilmişti. Bağımsız adaylardan yüz oyla en fazla oyu Nurettin Paşa ondan sonra otuz üç oyla Lütfü Fikri Bey almıştı.[1297] Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun ve dolayısıyla Gazi Paşa'nın adayları Denizli, Van, Hakkâri ile Karahisar-ı Şarki'de kazanarak mebus seçildiler.[1298] Bu durumu Tevhîd-i Efkâr, *"bu gidişle meclise galiba tek muhalif giremeyecek"* şeklinde değerlendirmektedir ki gazetenin bu değerlendirmesi kısa bir süre sonra hemen hemen gerçekleşti. Anadolu'daki seçimlerde çoğu yerde Gazi Paşa'nın Müdafaa-i Hukuk adayları kazandı.[1299]

c)Chester Projesi

Chester Projesi'nin tarihi aslında 1908 yılına kadar dayanır.[1300] Ancak o zamanlarda Tevhîd-i Efkâr'ın yazılarında belirttiği gibi Mebusan Meclisi tarafından kabul edilmemişti. Oysa şimdi İngilizler'e karşı bir koz olması amacıyla TBMM Hükümeti tarafından yeniden gündeme getiriliyordu.

Lozan görüşmelerinin sürdüğü 1922 sonlarında Chester, TBMM Hükümeti'ne bir teklifle geldi. Teklif bir projeyi içeriyordu ve Tevhîd-i Efkâr'daki uzun bir yazıda projeden şu sözlerle bahsedilmekteydi: *"Chester, Anadolu'nun öyle menatıkından bir hat geçirmeyi teklif ediyor ki, buraları Anadolu'nun en arızalı, en kuş konmaz ve kervan geçmez havalisini teşkil etmektedir. Bu hudud şimdiye kadar pek az tanınan ve merkezle pek az alakası olan memleketleri birbirine rabt etmek gayesini takip eylemektedir."*

[1296] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Yeni İntihab Kanunu Meclis'te Kabul Olundu"*, 4 Nisan 1923, S.3683, s.1.
[1297] **Tevhîd-i Efkâr**, *"İstanbul Mebusları da Dün İntihab Edildi ve Kâmilen Paşa'nın Namzedleri Kazandı"*, 29 Haziran 1923, S.3766, s.1.
[1298] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Bu Gidişle Meclise Galiba Tek Muhalif Giremeyecek"*, 2 Temmuz 1923, S.3769, s.2.
[1299] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Anadolu'da İntihabat-Her Yerde Paşa'nın Namzedleri Kazanıyor"*, 3 Temmuz 1923, S.3770, s.1.
[1300] Yaşar Semiz, **Türk-Amerikan Münasebetleri Işığında Chester Demiryolu Projesi 1909-1926**, Yetkin Basımevi, Ankara, 1995, s.47.

"Chester, meşrutiyeti müteakib aynı maksad için yaptığı teklifatla memleketimizde tanınmıştır. O zaman ilk Meclis-i Mebusan'da bu projeye taraftar kimselerin ekseriyet teşkil etmesine rağmen, Ruslar'ın hasmane vaziyet almalarından ve Chester'ın Ermeni amal-i siyasiyesine alet olmasından korkulması dolayısıyla proje redd edilmişti. Filhakika o zaman Ermeni mebuslardan Pastırmacıyan, Chester'ın vekil-i umuru olmuştu ve bu işi hararetle takip ediyordu. Pastırmacıyan, muahharen Harb-i Umumi'de Vilayat-ı Şarkiye'de binlerce Müslümanın kanına girmiş bir mel'undur."

Gazetedeki yazı sadece projenin tarihçesine değinmekle kalmıyor aynı zamanda ayrıntılı bir şekilde projenin geçeceği güzergâhlara değinerek sonunda bir uyarıda bulunuyordu: *"Bu proje ile Chester, Bahr-i Sefid sahilinde bir limandan, mesela Yumurtalık'dan başlayarak Toros'u ve Anti-Toroslar'ı geçtikten sonra Şarki Anadolu'nun karışık arızalı yüksek yayla ve dağ silsilelerini kat edecek ve bade Bahr-i Siyah sahilinde bir limanda mesela Samsun'da, müntehi olacak bir demiryolu inşa etmek fikrindedir. Bu teklifat bundan on, on iki sene evvel ortaya atıldığı zaman, Avrupalı sermayedar gruplarından çoğu teşebbüsün kabiliyet-i tatbikiyesi olmadığından bahs ettiler. Anti-Toros'un o kadar arızalı yollarından bir şimendiferi geçirmeye imkân olmadığı ve olsa bile ihtiyar edilecek masrafa işin tahammülü bulunmadığı ileri sürüldü. Hâlbuki Chester, hattın kabil-i icra olduğunda ısrar ediyor ve imtiyaz verildikten sonra taahüdatını ifa etmezse kefalet akçesini kaybedeceğini söylüyordu…"*

"Görülüyor ki proje memleketimize aid iktisadi hareketlerin başında bulunmaya ve bizim nokta-i nazarımızdan çok dikkatle tetkik edilmeye layıktır."[1301]

Lozan Konferansı'nın ilk devresi Şubat 1923'te sona erince Chester Projesi yeniden gündeme geldi ve bu kez TBMM tarafından 8 Nisan 1923'te kabul edildi. TBMM Hükümeti'nin verdiği bilgiye göre proje on sene içinde tamamen tamamlanacaktı. Proje hakkındaki iki maddelik kanunla American Development Company'e Anadolu'da demiryolları, limanlar inşası ve inşa edilecek demiryolları güzergâhının 20'şer kilometrelik mesafesindeki madenlerin işletilmesi hakkı veriliyordu.[1302]

Rauf Bey, Chester Projesi'nin meclisteki görüşmelerinde şu açıklamada bulunmuştu: *"Münevverler hazineden başka iktisadi sahalarda da şeref aramalıdırlar. Projenin kabulü halinde istiklalimizin temini derecesinde mühim ve muazzam bir kazanç*

[1301] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Chester Projesi'ne Nazaren Neler Yapılacakmış?"*, 13 Aralık 1922, S.3572, s.1-2.
[1302] **TBMM ZC**, I/28, s.441-442, 504.

vardır."[1303] Rauf Bey'in ifade ettiği gibi siyasal bağımsızlık ekonomik kalkınmayla yakından ilişkiliydi ve başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Milli Mücadele önderlerinin bu projeyi imzalamasındaki amaç sadece Lozan'daki siyasi beklentilere yönelik değildi.[1304]

Chester Projesi'nin TBMM'den geçmesi derhal İngiltere ve Fransa'yı harekete geçirdi. İlk önce Fransa, General Pelle vasıtasıyla Selahaddin Adil Paşa'ya protesto içeren bir muhtıra verdi.[1305] Çünkü Fransa 1914'te Türkiye ile 800 milyon Frank avans karşılığında imzaladığı sözleşmenin verdiği birtakım imtiyazların Chester Projesi ile ihlal edildiği kanaatindeydi ve İngiltere bu konuda Fransa'yı desteklemekteydi. Projeye bir itiraz da Amerika'nın eski Berlin Elçisi Mösyö Jerar'dan geldi; Jerar, Ermeni İstiklal Komitesi adına Chester Projesi'ni protesto ederek, bunun nedeni olarak Sevr Antlaşması ile Ermenistan'a verilen hukuki hakkın ihlal edildiğini öne sürecekti. Aynı zamanda proje Avam Kamarası'na konu olmuş ve projenin İngiliz kumpanyalarına ait mukaveleleri ihlal edip etmediği hakkında sorular sorulmasına yol açmıştı.[1306] Bu yüzden Türk Heyeti, Lozan Konferansı'nın ikinci devresine giderken bu proje dolayısıyla Avrupa çevrelerinde hala olumsuz bir tesir devam etmekteydi.[1307]

4-Lozan Konferansı'nın İkinci Devresi (23 Nisan-24 Temmuz 1923)

Lozan Konferansı'nın bu ikinci devresine katılan gazeteciler arasında bu kez Tevhîd-i Efkâr'ın sahibi ve başyazarı Velid Ebuzziya vardı. Bu fırsatı değerlendiren Velid Bey, Türkiye açısından çok önemli olan Lozan görüşmelerini kaçırmak istememişti. Velid Bey, Lozan'da kaldığı süre boyunca hem mektuplarıyla hem telgraflarıyla olayları an be an, sıcağı sıcağına Türk kamuoyuna bildirdi. Ayrıca yerli ve yabancı devlet adamlarıyla yaptığı mülakatlar Lozan ile ilgili büyük öneme sahipti.

23 Nisan 1923'te Lozan'da görüşmeler yeniden başladığında İngiliz temsilcisi Curzon'un yerini Sir Horace Rambold, Fransız temsilcisinin yerini General Pelle[1308], İtalyan temsilcisinin yerini Montagna almıştı.[1309] Böyle bir değişikliğe gidilmesinini

[1303] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Meclis, Chester Projesi'ni Kabul Etti"*, 9 Nisan 1923, S.3688, s.1.
[1304] Y. Semiz, **Türk-Amerikan Münasebetleri Işığında Chester…**, s.68-72.
[1305] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Fransa Chester Projesini Protesto Etti"*, 12 Nisan 1923, S.3691, s.1.
[1306] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Chester İmtiyazı Etrafındaki Gürültü ve Dedikodular"*, 20 Nisan 1923, S.3699, s.1.
[1307] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Devletler 23 Nisan'ı Kabul Ettiler"*, 16 Nisan 1923, S.3695, s.1.
[1308] Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, II, s.287.
[1309] Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı**, VI, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s.3.

nedeni barışla ilgili siyasi meselelerin önceden halledilerek geriye sadece ekonomik ve mali işlere ait teknik konuların kalmış olmasıydı.[1310]

Konferansın başlaması üzerine Tevhîd-i Efkâr'ın Başyazarı Velid Ebuzziya Bey, 23 Nisan 1923'te Lozan'dan gönderdiği telgrafla konferans hakkında şu bilgileri verdi: *"Konferans nim resmi olarak saat dört buçukta açıldı. Yalnız baş murahhaslarla İsmet Paşa ve Münir Bey bulundu. Bu ilk ictimaada tarz-ı mesai hakkında müzakerat cereyan ve mukarrerat ittihaz edildi."*

"Sir Horace Rumbold küşad celsesine riyaset etti. İrad ettiği nutukta: sulhün müzakeresi için uzaklardan gelmiş olan murahhaslarımıza teşekkür ettikten sonra mukaddema kabul edilen hususata tekrar avdet edilmeyeceğini, herkesin süratle sulhün tesisini arzu ettiğini, İsmet Paşa'nın bayramdan evvel memleketine dönmek arzusunun tahakkukunu temenni ettiğini söyledi. Fransız baş murahhası General Pelle de bu yolda bir nutuk irad eyledi ve süratle bir netice elde etmek vazife olduğunu, konferanslarda tecrübesi olmayan bir asker bulunduğu cihetle bazen aldanırsa afv edilmesini söyledi."

"İtalya murahhası Montagna, sulh için çok çalışmak icap ettiğini ve cihanın sulhü beklediğini beyan etti."

"Amerika murahhası Grew çok mühim bir nutuk irad ederek ne muharib, ne de akid olmayan Amerika'nın sulhü samimi surette arzu ettiğini Amerika namına salahiyet-i kamileyi haiz olarak idare-i kelam edeceğini, Amerika'nın meşru menafiini ve Türkiye'de açık kapı siyasetini müdafaa edeceğini beyan ve lüzum görüldüğü takdirde müzakereye daha vasi mikyasta iştirak hakkını muhafaza etti. Bu beyanattan anlaşıldığına göre Amerika konferansa müsmir bir surette iştirak edecek ve Chester Mukavelesi'ni müdafaa eyleyecektir."

"İsmet Paşa, irad edilen nutuklara cevap vererek her fırsattan bil-istifade sulhün tesisi hakkındaki samimi arzumuzu ispat eylediğimizi, bu sefer de yine samimi surettte mesail-i muallâkanın halline çalışacağımızı söyledi."

[1310] T. Baytok, **İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı**, s.204.

"Horace Rumbold, İsmet Paşa'nın beyanatından memnun olduğunu İsmet Paşa'nın hem büyük bir kumandan hem de büyük bir sulh adamı olduğunu beyan etti. Umumi intibaat herkesin sulh istediği merkezindedir."[1311]

Açılış toplantısından sonra görüşmelere sınır meselelerinden başlandı. Bu konuda zaten hemen hemen bir anlaşmaya varılmıştı. O yüzden aradaki ufak tefek anlaşmazlıklar halledildi.[1312] Ancak Türkiye dışında kalan Türk ve Müslüman halktan birtakım talepler gelmeye başladı. Rumca Gazeteler, Fransa'nın Suriye'deki askeri yığınaklar hakkında Türkiye'nin cevabını tatmin edici bulmadığını yazıyordu. Nitekim İsmet Paşa Suriye'nin Türkiye'ye ilhakını talep eden bir Suriyeli heyeti kabul etmişti.[1313] Tuna Nehri'ndeki Adakale de Romanya idaresini istemiyordu. Bulgar Gazeteleri'nin Vidin'den aldıkları haberlere göre *"Adakale'de, Bükreş Hükümeti aleyhinde gazinolardan birinde tufuhatta bulunan bir Türk'ü tevkif etmek isteyen bir Romen polis memuru, kendi arkadaşlarını kurtarmaya gelen Türkler tarafından darb edilmişti"* ve *"müdahaleye gelen sair polis memurları dahi ahali tarafından taşlarla karşılanmışlardı."* Sonradan olay büyümüş, Türkler'den yüzlerce kişi hükümet konağı önünde toplanarak pencere camlarını kırmışlar ve adanın Romanya tarafından işgâli protesto edilmişti. Tabii ki sonuçta Romanya Hükümeti, Turnua Severin[1314]'den küçük bir torpido ile kuvvet göndermek zorunda kaldı. Ancak Bulgar Basını'nın korkusu Adakale halkının silahlı olmasından dolayı yeni olayların çıkması ihtimaliydi.[1315] Bundan başka Halepliler'in anavatana katılma talebi oldu. Halep halkı TBMM Hükümeti'nden taleple Halep'in Türkiye'ye bağlı olduğunu beyan ederek Türkiye'ye ilhakını istedi.[1316]

Suriye arazisinde kalan Türkler, Adana'da bulunan Antakya ve İskenderun muhacirleri, güney sınırının düzeltilmesi için Mustafa Kemal Paşa'ya müracaat etmiş ve Gazi'nin son seyahatinde söylediği kırk asırlık Türk yurdu ecnebi elinde kalamaz[1317]

[1311] Velid Ebuzziya, *"Sermuharririmizin Telgrafnameleri: Lozan Konferansı 23 Nisan'da Müzakerata Başladı"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 25 Nisan 1923, S.3703, s.1.
[1312] T. Baytok, **İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı**, s.204.
[1313] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Suriye Heyeti Suriye'nin Türkiye'ye İlhakını İstiyor"*, 8 Mayıs 1923, S.3716, s.1.
[1314] Turnu Severin, Romanya'nın bir şehri.
[1315] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Adakaleliler Romanya İdaresini İstemiyorlar"*, 8 Mayıs 1923, S.3716, s.1.
[1316] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Halepliler Anavatana İltihakı İstiyorlar"*, 21 Mayıs 1923, S.3727, s.1-2.
[1317] Mustafa Kemal Paşa bu sözü 16 Mart'ta Adana'da karşılanışı sırasında siyah matem elbiseleri giymiş olan İskenderun ve Antakyalı kızların talepleri üzerine söylemişti. Kızların talepleri şöyleydi:
"─ Ağlamaktan kanla dolan meyus gözlerimiz yolunuzu bekliyor. Bizi de kurtarınız paşam."
Başkumandan buna cevaben şu karşılığı verdi:
"─Kırk asırlık Türk yurdu ecnebi elinde esir olamaz!"
Mustafa Kemal Paşa daha sonra Adana'da incelemelerde bulunup Tarsus, Mersin ve Osmaniye'ye geçecekti. (**Tevhîd-i Efkâr**, *"Başkumandan'ın Mühim Bir Sözü"*, 17 Mart 1923, S.3665, s.2.)

sözünü hatırlatarak güneyde kalan beş yüz bin kişilik Türkiyeli halkın kurtarılması için tek ferde kadar mücadeleye hazır olduğunu bildirmişlerdi. Diğer taraftan Mardin'den iki yüz elli bin kişi adına çekilen telgrafnamede güney sınırının Cebel-i Abdülaziz ve Fırat'a çekilmesi için aracılık edilmesi ve bu talebin İsmet Paşa'ya bildirilmesi rica ediliyordu.[1318] Bu arada 6 Haziran 1923'te Londra'dan, İngiltere destekli Irak askerlerinin savaşmaksızın Revandiz'i işgâl ettikleri haberi geldi. Tevhîd-i Efkâr Revandiz'in işgâline ve Irak'a ait kabul edilmesine şiddetle karşı çıktı. Tevhîd-i Efkâr'ın bu konudaki görüşü şöyleydi: *"Revandiz'in Irak'a aid add edildiği tabiri çok gariptir. Eğer Revandiz Irak'a aid olsaydı şimdiye kadar çoktan işgâl edilmek lazım gelmez mi idi? Haritamızda görüldüğü üzere Revandiz, Musul'dan epey uzaktadır ve Irak'tan ziyade Türkiye'ye aid olmak lazım gelir. Esasen henüz muhtelif fih olan Musul vilayetine aid arazinin işgâli statükoyu ihlalini intaç edeceği cihetle Irak kıtaatının Revandiz'i işgâl etmeleri kat'iyen doğru değildir."*[1319]

Türkiye dışındaki halkın, anavatana katılma talepleri bir yana bir de TBMM'ye mebus gönderme talepleri vardı. Tevhîd-i Efkâr, yeni TBMM'de Musul mebuslarının olacağını, Musul halkının mebus göndermeye karar verdiklerini yazıyordu.[1320] Mebus gönderme işinde Yemenliler de vardı. Yemen halkı, TBMM Hükümeti'ne müracaatla mebus göndereceklerini bildirmişlerdi. Bu talebe aracılık eden Yemen Valisi Nedim Bey'di ve Yemen'in kaderinin konuşulduğu bir sırada Yemen mebuslarının BMM'nde bulunmasına son derece önem veriliyordu. Yemen'den gelen haberlere göre seçime müsaade edildiği takdirde Yemen'de uzun süre mektupçuluk yapmış olan İstanbul Vilayeti mektupçusu Abdülhalık Hakkı Bey'in Yemen mebusu olacağı ve Yemen halkının hissiyatının bu yönde olduğu belirtiliyordu.[1321]

5 Mayıs 1923'te Paris'ten Tevhîd-i Efkâr'a özel olarak gönderilen bir haberde artık Fransız kamuoyunun Türkiye'ye karşı iyice değiştiğinden bahsedilerek Basil Zaharof ve Dimitridis'in Türkiye aleyhindeki faaliyetleri hakkında şu bilgiler verilmekteydi: *"On beş günden beridir temas ettiğim siyasi mahafil dahi efkârın ne*

[1318] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Hududumuz Haricinde Kalan Kardeşlerimizin Bir Müracaatı"*, 7 Haziran 1923, S.3744, s.1.
[1319] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Irak Kıtaatı Revandiz'i İşgâl Ettiler"*, 8 Haziran 1923, S.3745, s.1.
[1320] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Musul da Millet Meclisi'ne Mebus Gönderecek"*, 21 Haziran 1923, S.3758, s.1.
[1321] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Yemenliler Meclisimiz'e Mebus Göndereceklerdir!"*, 20 Haziran 1923, S.3757, s.1. 20 Haziran'daki aynı haberde Yemen'deki iç mücadelenin İmam Yahya ile Seyyid İdris'in oğlu arasındaki bir anlaşma ile son bulduğu ve her iki *"mücahid"*in yabancıların zulmüne karşı birlik oldukları ifade edilmektedir. Gazetenin 22 Haziran sayısında Yemen mebus namzetleri tanıtılmaktadır. (**Tevhîd-i Efkâr**, 22 Haziran 1923, S.3759, s.1.)

derece tahavvül ettiğini ketm etmiyorlar. Başta Bazil Zaharof ve Dimitridis bulunduğu halde Türkiye aleyhinde çalışan propaganda teşkilatı azim bir faaliyet göstermektedir. Türk Hükümeti, bu meş'um tahrikatın izalesine çalışmalıdır. Çünkü fenalık tevessü' etmekte ve Fransız efkâr-ı umumiyesi Türkiye aleyhine imale edilmektedir. Chester Projesi burada gayr-ı kabil-i tahakkuk ve hayali add edilmektedir. Yalnız bazı müessesat-ı maliye buna fazla ehemmiyet atf ederek izhar-ı telaş ve endişe etmişlerdir. Türk işlerine fazla vukufları olan mahafil proje ile meşgul olmamaktadır. Çünkü bunlara nazaren, Ankara İngilizler gibi Anadolu'yu bir Amerika müstemlekesi haline ifrağ etmeyi istihdaf eyleyen Amerikalılar'a memleketi tamamen teslim edecek kadar safdil değildirler."[1322]

Fransız kamuoyu Türkiye aleyhine dönerken Lozan'da ilginç olaylar oluyordu. Velid Bey'in 11 Mayıs 1923'te Tevhîd-i Efkâr'a gönderdiği yazıya göre Sovyetler'in Lozan Konferansı'na gözlemci olarak gönderdiği Vorofski, Basın Müdürü Arens ve Baş Kâtip Diberofski ile gece Cecil Oteli'nde yemek yerken İsviçre vatandaşı olup önceden Rus Ordusu'nda yüzbaşı olarak görev yapan Aleksi Konradi tarafından revolver[1323] ile 7 el ateş edilerek katledilmişti. Konradi teslim olurken Bolşevikler tarafından katledilen ebeveyninin intikamını aldığını söylemiş ve sessizliğini koruyarak yaptığı işten memnun olduğunu ifade etmişti.[1324] Sonraki günlerde Arens, Müttefikler ve İsviçre'yi ithamla Sovyetler'in bu faciadan gerekli neticeyi çıkaracaklarını söyledi ve Bolşevik propagandacılarından Karl Radak, Vorofski'nin İngilizler'in Bolşeviklik aleyhindeki propagandası sonucu katl edildiğini iddia etti.[1325]

Vorofski'nin ölümüne tepkiler bununla bitmedi. Çiçerin, Lozan Konferansı'na sert bir nota göndererek Vorofski'nin katlinden Müttefikler'i sorumlu tuttu.[1326] Aynı şekilde başka bir notayı İsviçre Hükümeti'ne veren Çiçerin, inceleme başlatılmasını taleple Sovyetler'in tatmin edileceğini ümit ettiğini belirtti. Çiçerin nota üzerine nota veriyordu: Aynı şekilde Lehistan'a bir nota ile Leh Basını'nın yazıp çizdikleri şeyler hakkında uyarıda bulundu.[1327]

[1322] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Zaharof Fransa'da Aleyhimizde Çalışıyor"*, 8 Mayıs 1923, S.3716, s.2. Haberi kimin yazdığı ya da bilgiyi kimin ilettiği konusunda gazetede herhangi bir bilgiye rastlanılamadı.
[1323] Tek dolumda birden fazla ateş edebilen tabanca.
[1324] Velid Ebuzziya, *"Sabık Bir Rus Yüzbaşısı Lozan'daki Rus Müşahidi Vorofski'yi Öldürdü"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 12 Mayıs 1923, S.3720, s.1.
[1325] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Arens Müttefikleri ve İsviçre'yi İtham Ediyor-Radak da Cinayetin İngiliz Propagandasıyla Yapıldığını Söylüyor"*, 13 Mayıs 1923, S.3721, s.1.
[1326] Velid Ebuzziya, *"Çiçerin, Vorofski'nin Katlinden Müttefikler'i Mes'ul Tutuyor"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 21 Mayıs 1923, S.3727, s.1.
[1327] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Çiçerin İsviçre ve Lehistan'a Birer Nota Verdi"*, 21 Mayıs 1923, S.3727, s.1.

Vorofski'ye yapılan suikastin bir benzeri Ermeni komitacılar tarafından İsmet Paşa'ya yapılmaya çalışıldı. Vorofski'nin katledilişinin siyasette yarattığı büyük heyecanı gören Ermeni komitacılar, İsmet Paşa'ya suikast yapma hazırlığına girişti. Lozan'daki resmi haberler de bunu doğruluyordu. Bu yüzden General Pelle, Velid Bey'in olduğu bir ortamda şu açıklamayı yapmıştı: *"─Hepimiz tehlikedeyiz. Paris'ten aldığım iki ihbarnamede Ermeniler'in İsmet Paşa aleyhinde suikast hazırlıklarında bulundukları bildirilmiştir. Keyfiyeti derhal İsviçre Hükümeti'ne ve İsmet Paşa'ya ihbar ettim. Paşanızı siz de sıyanet ediniz. Bu hadise-i cinaiye sulhün akdini tesrie hadim olmalıdır."* Türk Heyeti, bu olaylara rağmen sükûnetini muhafaza etti ve İsviçre Hükümeti'nin gereken tedbirleri almasını bekledi.[1328] Daily Mail Gazetesi'nin Lozan muhabiri bugünlerde bir Ermeni'nin İsmet Paşa'yı öldürmek maksadıyla Berlin'den Lozan'a giderken engellendiğini ve İsmet Paşa'nın muhafızlarının artırıldığını ifade ediyordu. İsmet Paşa bu olaydan haberdar olunca sinirlenerek şu sözleri söylemişti: *"Bir Türk kumandanını korkutamayacaklarını göstereceğim. Bütün boş zamanımı kapıya karşı olan kanepenin üzerinde geçireceğim."*[1329] Bu haberler bu kadar artınca Velid Ebuzziya Bey, İsmet Paşa aleyhindeki suikast haberleri hakkında Lozan Emniyet Müdürü'nden bilgi almak için uzun uzun kendisiyle konuştu. Ancak emniyet müdürü mesele hakkında yeni hiçbir haber olmadığını gelen haberlerin şüpheli bulunduğunu ve azami tedbirlerin alındığını beyan etti.[1330]

Bir taraftan Vorofski'nin katli diğer taraftan İsmet Paşa'ya suikast planları derken ortam iyice gerildi. Ancak bu ortam içinde konferans yine de çalışmalarına devam etti. Çünkü hala ortada çözülmeyi bekleyen birçok sorun vardı.

26 Mayıs 1923'te Velid Bey Lozan Palas'tan Tamirat Meselesi'nde Yunanlılarla anlaşıldığı müjdesini verdi[1331] ve yine aynı tarihte akşam saat on birde anlaşmanın esaslarını şu şekilde bildirdi: *"Yunan heyet-i murahhasası, hükümet-i metbûasının tamirat itasına borçlu olduğunu esas itibarıyla kabul etti. Heyet-i murahhasamız da Yunan Hükümeti'nin borcunu edaya muktedir olamadığını tasdik etti.*

[1328] Velid Ebuzziya, *"Ermeniler'in de İsmet Paşa'ya Bir Suikast Hazırladıkları Tahakkuk Etti"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 12 Mayıs 1923, S.3720, s.1. Velid Bey'in aynı haberde verdiği bilgilere göre; bu cinayet, konferansı derinden etkilemiş, konferanstaki siyasiler Vorofski'nin katli hadisesini incelemeye karar vermişti.
[1329] **Tevhîd-i Efkâr**, *"İsmet Paşa'nın Suikastçilere Cevabı"*, 23 Mayıs 1923, S.3729, s.2.
[1330] Velid Ebuzziya, *"İsmet Paşa'yı Muhafaza İçin Azami Tedabir İttihaz Edildi"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 23 Mayıs 1923, S.3729, s.2.
[1331] Velid Ebuzziya, *"Dünkü Müzakerat Neticesinde Tamirat Meselesi'nde Yunanlılarla İtilaf Husule Geldi ve Harp İhtimali Bertaraf Oldu"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 27 Mayıs 1923, S.3733, s.1.

Yunanlılar tamirat olarak hudud-u tashihat ile Karaağaç'ı veriyorlar. Aynı zamanda Müttefikler de Türkiye'nin maliyat itibarıyla müşkilat bulunduğunu nazar-ı dikkate alacaklarını ve mesail-i maliyenin hallini teshil edeceklerini va'd ediyorlar. İsmet Paşa bu itilafın diğer mesail-i muallakanın gelecek hafta zarfında tesviyesini teshil edeceği ümidinde olacağını beyan etti."[1332] Tazminat Meselesi bu şekilde halledilirken Velid Bey 1 Haziran'da Meis Adası'nın İtalyanlar'a verildiğini bildirerek: *"Tahkikatıma nazaren İsmet Paşa ile Montanya arasında vuku bulan hususi müzakerat neticesinde Meis Adası, gayr-ı askeri hale ifrağ edilmek ve İtalya 12 adanın 1912 senesinden itibaren Düyun-u Umumiye-i Osmaniye'ye iştirakini kabul etmek şartıyla resmen İtalya Hükümeti'ne terk edilmiştir."*[1333] demekteydi. İlerleyen günlerde İsmet Paşa, barış için Meis Adası'ndan vazgeçildiğini resmen Müttefikler'e bildirecek[1334] ve Anadolu Ajansı'nın verdiği bilgilere göre Meriç sol sahili yerine talveg hattı kabul edilerek Merkep Adası ile Tavşan Adası Türkiye'ye kalırken, barış lehinde bir fedakârlık olmak üzere Adakale üzerindeki talepten vazgeçilecekti.[1335]

Sınır meseleleri ve Tazminat Meselesi bu şekilde halledilirken geriye mali ve ekonomik sorunların çözümü kalmış oluyordu ve bu sefer fedakârlık sırası büyük devletlerdeydi. Velid Bey, eğer Fransızlar Faizler Meselesi'nde borçların altınla ödenmesine ısrar eder ve kabul edilecek bir çözüm önermezse konferansın kesileceğine kesin gözüyle bakıyordu. Öte yandan Fransızlar hükümetlerinin talimatını içeren *"kuriye çantasının ziyâ'ı gibi gülünç masallar işaa"* etmekteydi. Bu yüzden vaziyet belirsizdi. Aynı şekilde Kuponlar Meselesi'nde de herhangi bir gelişme yoktu. Fransız temsilcisi General Pelle gazetecilere sorunun çözülmeye çalışıldığını ve Türk Heyeti'nin ısrarı halinde konferansın tehlikeye düşeceğini beyan ediyordu.[1336] Oysa TBMM Hükümeti'nin İsmet Paşa'ya Faizler Meselesi'nde verdiği emir kesindi: Asla hiçbir fedakârlıkta bulunulmayacaktı.[1337] Faizler Meselesi'nde müjdeli haber 8 Temmuz 1923'te geceyarısı

[1332] Velid Ebuzziya, "*Yunanlılar Tazminat İtasına Borçlu Olduklarını Kabul Ettiler. Fakat Maddi İmkânsızlık Yüzünden Tazminat Yerine Karaağaç'ı Veriyorlar. İsmet Paşa Bu İtilafın Diğer Meseleleri Teshil Edeceği Ümidindedir"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 27 Mayıs 1923, S.3733, s.1.
[1333] Velid Ebuzziya, *"Meis Adası'nı da İtalyanlar'a Verdik"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 2 Haziran 1923, S.3739, s.1.
[1334] Velid Ebuzziya, *"Heyet-i Murahhasamız Meis Adası'nı Sulh İçin Feda Ettiğimizi Tebliğ Etti"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 5 Haziran 1923, S.3742, s.3.
[1335] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Adakale'den de Feragat Ettik"*, 6 Haziran 1923, S.3743, s.1.
[1336] Velid Ebuzziya, *"Fransızlar Faizler Meselesi'nde Israr Ederler ve Şayan-ı Kabul Bir Teklifte Bulunmazlarsa İnkıta Muhakkaktır"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 7 Haziran 1923, S.3744, s.1.
[1337] Velid Ebuzziya, *"Faizler Meselesi'nde Hükümetimiz'in Evamir ve Talimatı Kat'idir: Asla Müsaadat Yok"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 21 Haziran 1923, S.3758, s.1.

saat ikide Velid Bey'den geldi.[1338] Buna göre 8 Temmuz akşamı yapılan toplantıda işgâl edilen yerlerin tahliyesinin Türkiye'nin antlaşmayı onaylamasından altı hafta sonra olacağı karara bağlanmış ve Faizler Meselesi antlaşmadan çıkarılmıştı. Bu şekilde tam bir anlaşma sağlanmış oluyordu. Velid Bey'in geceyarısı saat üçte verdiği başka bir haber Yavuz zırhlısı ile depolardan toplanan mühümmatın iadesi edilmesi yönündeki karardı.[1339]

Bu meselenin hallinden sonra barış antlaşmasının imzalanmasının önü açıldı. Tabii ki ilk önce bir Türk-Yunan Anlaşması imzalandı. Bu anlaşma gereğince Karaağaç 15 Eylül'de Yunanlılar tarafından boşaltılacaktı.[1340] Bundan başka Türk Heyeti, İstanbul'daki İngiliz savaş gemilerinin İstanbul'un tahliyesiyle aynı zamanda şehirden ayrılmasını talep etti. İngiliz Heyeti bu isteğe karşılık olarak kendi hükümetlerinden izin istedi.[1341] Irak ile olan sınırlar ise işgâl altındaki toprakların tahliyesinden sonra çizilecekti. Bu konuda Velid Bey'in 9 Temmuz 1923'te geceyarısı bildirdiği karar şöyleydi:

"*1-Tahliye, muahedenin Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından tasdikinden itibaren altı hafta zarfında hitam bulacaktır.*

2-Irak hududlarının tahdidi, ancak memalik-i meşgulenin tahliyesi hitam bulduktan sonra başlayacaktır.

3-Müsadere edilen bilumum mühimmat, esliha, menkul ve gayrımenkul eşya iade edilecektir."[1342]

Boğazlar Meselesi'ne gelince bu konuda taraf olan Sovyetler, Vorofski'nin katline rağmen Boğazlarla ilgili sözleşmeyi imzalamaya razı oldu. Sovyetler'in Dışişleri Komiseri Çiçerin konferansa resmi bir telgraf çekerek Boğazlar Sözleşmesi'ni imzalamak

[1338] Velid Ebuzziya, *"Artık Sulhün Akdi Muhakkak Telakki Edilebilir"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 9 Temmuz 1923, S.3776, s.1.
[1339] Velid Ebuzziya, *"Tam Bir İtilaf Temin Edildi Faizler Meselesi Muahededen Çıkarıldı Topraklarımız Muahedeyi Tasdikimizden Altı Hafta Sonra Tahliye Edilecek-Dünkü Celsede Husul Bulan İtilafın Esasları"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 9 Temmuz 1923, S.3776, s.1.
[1340] Velid Ebuzziya, *"Türk-Yunan İtilafı Dün İmza Edildi"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 8 Temmuz 1923, S.3775, s.3.
[1341] Velid Ebuzziya, *"İstanbul Tahliye Edildiği Zaman İngiliz Sefain-i Harbiyesinin de Gitmesini Talep Ettik"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 10 Temmuz 1923, S.3777, s.3.
[1342] Velid Ebuzziya, *"Irak Hududları, Tahliyenin Hitamından Sonra Tahdid Edilecek"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 10 Temmuz 1923, S.3777, s.3.

üzere Sovyet Hükümeti Roma temsilcisinin 12 Ağustos'tan önce İstanbul'da bulunacağını bildirdi.[1343]

Böylelikle barışın önündeki tüm engeller kalkmış oldu. Zaten barışla ilgili büyük bir beklenti vardı. 8 Temmuz 1923'te Heyet-i Vekile Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında toplanmış ve toplantı sonunda Mustafa Kemal Paşa, gazetecilere *"sulh muhakkaktır azmimiz sayesinde sulhe muvaffak oluyoruz"* demişti. Bunun üzerine Yenigün Gazetesi bir ilave yayınlayarak barışın imzasının artık muhakkak olduğunu ilan etti.[1344] En nihayet imza merasiminin 24 Temmuz 1923'te Salı günü yapılacağı müjdesi Lozan'daki Velid Bey'den alındı. Buna göre 19 Temmuz'dan itibaren temsilcilere davetiyeler göndermeye başlanmıştı ve imza merasimine İsviçre Cumhurbaşkanı Scheur başkanlık edecekti.[1345] Ancak Salı günü gündüz saat üçte yapılacak olan merasimde İsviçre Cumhurbaşkanı'ndan başka hiçbir kişi konuşma yapmayacaktı.[1346]

Lozan Barış Antlaşması, 24 Temmuz 1923'te imzalandı. Tevhîd-i Efkâr, barışa özel bir sulh nüshası çıkardı. Bu sayfada *"Lozan 24 Temmuz-Sulh Muahedenamesi İmza Edildi. Sulhümüz mübarek olsun"*[1347] denilerek vatandaşlar tebrik ediliyor ve şu duygular ifade ediliyordu:

"Bugün nail olduğumuz şerefli ve muzaffer sulh o şehitlerin civanmerdane fedakârlıklarından doğmuştur. Onlar kendilerini vatan uğruna kurban etmeseydiler bugün vatan kurban olurdu. Sulh zaferini tes'id ederken Cenab-ı Hakk'a hamd ve hakiki kahramanlarımız olan şehidlerimize arz-ı şükran edelim.

Cenab-ı Hak sulhü Türklük ve Âlem-i İslam için mübarek ve müteyemmen buyursun."[1348]

[1343] Velid Ebuzziya, *"Rusya Boğazlar'a Müteallik Mukavelenameyi İmza Etti"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 21 Temmuz 1923, S.3788, s.3; Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı**, VII, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s.272.

[1344] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Mustafa Kemal Paşa Sulh Muhakkaktır Diyor"*, 9 Temmuz 1923, S.3776, s.1.

[1345] Velid Ebuzziya, *"Sulh Muhakkak 24 Temmuz'da İmza Edilecektir"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 20 Temmuz 1923, S.3787, s.1.

[1346] Velid Ebuzziya, *"İmza Merasimi 24 Temmuz Salı günü Saat Üçte İcra Edilecektir"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 22 Temmuz 1923, S.3789, s.1.

[1347] **Tevhîd-i Efkâr'ın Sulh Nüshası**, *"Sulh Akd ve İmza Edildi"*, 24 Temmuz 1923, S.3791. Gazete Lozan Barış Antlaşması nedeniyle özel bir nüsha çıkararak beş sayfa olarak çıkmıştır, bu nüshada sayfa numarası yoktur. Sayıda zafere ulaşmada katkıları olan Gazi Paşa, Fevzi Paşa, Rauf Bey, İsmet Paşa, Karabekir Paşa ve Nureddin Paşa'nın fotoğrafları yer almaktadır. Gazetenin yine bu sayısında Başyazar Ebüzziyazade Velid Bey Lozan'da kabul edilen tahliye ve imtiyaz protokellerini madde madde vermektedir. (**Tevhîd-i Efkâr**, 24 Temmuz 1923, S.3791, s.2.)

[1348] **Tevhîd-i Efkâr'ın Sulh Nüshası**, *"Sulh Zaferimizi Tes'id Ederken Mübarek Şühedamıza Bin Şükran"*, 24 Temmuz 1923, S.3791.

Lozan'da barışın imzalanmasından dolayı Ankara'daki halk hürriyet ve barış bayramlarıyla kurban bayramını kutlamaya başladı. Şehir baştan aşağı donatılmıştı ve halkın sevinci sonsuzdu.[1349] Lozan Barış Antlaşması'nın Kurban Bayramı'na denk gelmesi halk içindeki sevinci iyice artırmış ve Ankara'da B.M.Meclisi önünde dua ile tebrik merasimi yapılmış, askeri kıtalar tarafından bir geçit resmi düzenlenmiş, her taraf bayraklarla tezyin edilmiş ve yüz bir pare top atılmıştı.[1350] Aynı şekilde İstanbul'da fener alayları tertip edilmiş, Fatih, Sultan Ahmed, Şişli, Beşiktaş, Kasımpaşa kolları olmak üzere beş muazzam alay teşkil edilmişti.[1351] Mustafa Kemal Paşa da halifenin[1352] ve orduların[1353] bayramını tebrik ediyordu.

Şunu ifade etmek gerekir ki Lozan Barış Antlaşması imzalanmadan birkaç gün önce görüşmelerin verdiği sonuç yerli basında olduğu kadar yabancı basında da tartışılmaya başlanmıştı. Mesela Velid Bey, Lozan'da olduğu süre içinde konferansın verdiği neticeyi yorumlayan tarafsız yabancıların Türkiye'nin şimdiye kadar sonuca bağlanan her meselede büyük bir siyasi zafer kazandığını söylediklerini ifade etmektediydi.[1354] İngilizler ise Turkish Petroleum imtiyazının antlaşmadan çıkarılması nedeniyle pek memnun görünmüyorlardı.[1355]

Ajans Havas'ın haberine göre; Fransız temsilcisi General Pelle, Lozan Barış Antlaşması hakkında şu açıklamada bulunmuş ve barışı Türkiye'nin tecrübe etmesi gerektiğini ifade etmişti: *"Hal-i hazırda ve istikbalde efkâr-ı umumiye, Lozan Sulh Konferansı'nın vücuda getirdiği eseri muhakeme edecektir. Muahede şimdi tarihe intikal etmiştir. Bundan mümkün olduğu kadar hüsn-ü suretle istifade etmek muvafıktır. Şark sulhünün tesisi, yeni Türkiye'nin tesisini takip eden muazzam ve müstemirr bir hadise teşkil etmektedir. Harpte ispat-ı liyakat etmiş olan yeni Türkiye şimdi de sulhü tecrübe etmelidir. Yeni Türkiye, müsavat dairesinde medeni milletlerin cemiyeti olan Cemiyet-i*

[1349] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Ankara'da Üç Bayramın Tes'idi"*, 24 Temmuz 1923, S.3791, s.3.
[1350] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Ankara'da Kurban ve Sulh Bayramları Nasıl Tes'id Edildi?"*, 25 Temmuz 1923, S.3792, s.3.
[1351] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Dün Geceki Fener Alayları"*, 25 Temmuz 1923, S.3792, s.3.
[1352] **Tevhîd-i Efkâr**, "*Mustafa Kemal Paşa'dan Halife Hazretlerine Sulh ve Bayram Tebrikatı"*, 25 Temmuz 1923, S.3792, s.1.
[1353] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Baş Kumandan Mustafa Kemal Paşa'nın Ordulara Bayram Tebriki"*, 25 Temmuz 1923, S.3792, s.3.
[1354] Velid Ebuzziya, *"Bitaraf Ecnebiler Heyet-i Murahhasamızın Büyük Bir Muvaffakiyet Kazandığını Söylüyorlar"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 18 Temmuz 1923, S.3785, s.1.
[1355] Velid Ebuzziya, *"İngilizler Ric'at Ettiklerinden Dolayı Gayr-ı Memnun Görünüyorlar"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 18 Temmuz 1923, S.3785, s.1.

Akvam'a dahil olacak ve asri bir hükümetin taahhüdatını idrak edip etmediğini ispat eyleyecektir. Fransa, Türkiye'ye karşı emniyet ve itibar göstermektedir."[1356]

Gazette de Lausanne, 18 Temmuz tarihli sayısında Türk Heyeti ile Müttefikler'in birbirleri arasında vardıkları anlaşmadan bahsederken şöyle demekteydi: *"17 Temmuz 1923 tarihi, Lozan'da cereyan eden uzun ve yorucu müzakerelerin sonunu teşkil edecek. Filhakika artık muahedenamenin imzalanmasına hiçbir hail yoktur. Bu vesika-i siyasiye, şayan-ı arzu olan bilcümle mevaddı muhtevi değildir, birçok ıztırap-bahş sualleri cevapsız bırakmış ve ehemmiyeti kabil-i inkâr olmayan birçok mesaili meskutane geçmiştir. Bununla beraber yine tarafeyn-i akideynin samimi arzularını tespit etmiştir. Lozan Muahedesi, Türkiye'nin büyük bir zafer-i siyasisidir. Türk murahhasları uzun aylar zarfında hiçbir zaman eksilmeyen bir azim ve sebatla çalışmışlardır. Mamafih bu muahede aynı zamanda Müttefikler'in de şayan-ı takdir bir sabır ve azim-i muslih-ane ibraz ettiklerine delalet eder."*

Romanya Basını, Lozan'daki antlaşmadan söz ederken bunu Türkiye'nin siyasi bir başarısı olarak niteliyordu ve Adeurol *"Türkiye, büyük Sultan Süleyman'ın bile gıpta edeceği parlak bir zafer kazanmıştır"* diyordu. Löpa Gazetesi de Türkiye'nin artık büyük bir kuvvet haline gelmekte olduğunu iddia ediyordu ve genel olarak Romanya gazetelerinin Lozan hakkındaki düşüncesi bu antlaşma ile Türkiye'nin gelecekteki tehlikelerin önünü aldığı yönündeydi.[1357]

Dış basında Türkiye'nin yaptığı Lozan Antlaşması bir siyasi zafer olarak nitelenirken iç basında İstanbul'un en önemli gazetesi diyebileceğimiz Tevhîd-i Efkâr'ın başyazarı ve sahibi Velid Ebuzziya Bey barışın sağlanması hususunda bir değerlendirmede bulundu. Bu değerlendirme, Velid Bey'in hem Lozan'ın ikinci devresinde birebir görüşmelere şahit olması nedeniyle hem de tam bağımsızlığa vurgu yapması açısından çok önemlidir. Velid Bey'in Lozan Barış Antlaşması hakkındaki düşünceleri şu şekildeydi:

"Nihayet dün sulh imzalandı ve milletimiz dokuz senedir devam eden kanlı, çetin, bir mücahededen sonra nihayet, yüzbinlerce evladının kanı pahasına kesb-i istihkak ettiği şerefli bir sulhe kavuştu. Bu sulh, Türkiye'nin birkaç asırdan beri mahrum olduğu istiklal-i tammı da temin etmiştir ve sulhümüzün en bariz sıfat-ı mümeyyizesi de budur: İstiklal

[1356] **Tevhîd-i Efkâr**, *"General Pelle'nin Sulhümüz Hakkındaki Beyanatı"*, 21 Temmuz 1923, S.3788, s.1.
[1357] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Lozan Sulhü, Türkiye'nin Siyasi Zaferidir"*, 22 Temmuz 1923, S.3789, s.1.

sulhü. O zamanki rüseamızın delice bir cehl-ü cüretle Türklüğü sürükledikleri harb-i umumi badiresi bize birçok arazi, servet[1358] *ve evlad zıyâ'ına mal oldu; az kalsın istiklalimiz de elden gidiyor, efendi doğmuş, efendi yaşamış ve nihayet efendi ölecek olan Türk Milleti zillet-i esarete bile uğruyordu. Fakat milletimiz bir hamle ile silkendi ve Türk olan topraklarını ve bilhassa istiklalini kurtardı. Harb-i Umumiye girdiğimiz zamana nazaren bugün zıyâ'mız çoktur; fakat Mücahede-i Milliyemiz'e başladığımız zamana nazaren de hem birçok topraklarımız, hem de istiklalimiz kurtulmuştur…"*

"1330 senesinde harb-i umumiye başlarken devletimiz daha büyük fakat nim-müstakil idi, bugün ise daha küçük fakat tamamen müstakildir. Bu iki vakadan birincisinin kabahati Meşrutiyet devri ricaline, ikincisinin şerefi ise hâkimiyet-i milliye ricaline terettüp ve teveccüh eder. Bu, fiiliyatla tahakkuk etmiş bir hakikat-i tarihiyedir ki kimse inkâr edemez…"

"Sulhün imzası Türkiye için yeni bir harbin ilanı demektir. Bu harp, kan yerine ter dökülerek yapılacaktır. Bu harp, yüz binlerce bahadır evladımızı öldürmeyecek, bilakis bütün Türkiye'ye refah ve saadet getirecektir. Bu harp, irfan ve umran için cehl ve atalete karşı açılacaktır. Birçok harici düşmanların azim ve iradesini ser-nigûn ederek bu müthiş badireden muzaffer çıkan milletimiz, hüsn-ü idare edildiği takdirde cehl ve atalet dediğimiz bu düşmanı da elbette mağlup edecek kuvvet ve imanı hazidir."

"Türkiye'yi kaybedilmiş bir harpten muzaffer çıkarmanın yolunu bilen rical-i milliyemiz, harpten hem daha güç, hem daha kolay olan bu yeni mücadelede de, basiret ve durbini ile hareket ederlerse, Türkiye'yi saadet ve refaha nail edebilirler... Rical-i meşrutinin elini ayağını bağlayan kapitülasyonlar belasından halasımız, çok büyük bir nimettir, ki rical-i milliyemizin bu nimetin kadrini bileceklerini ve memleketi büsbütün ve tamamen kurtarmak için kendi sa'ylerinin eseri olan istiklalimizden istifade eyleyeceklerini şüphesiz add ediyoruz… Milletimizi muzaffer bir sulhe nail eden Cenab-ı Hak yeni mücahedemizde muinimiz olsun."[1359]

[1358] Kelimenin başında Arapça *"te"* harfi olsa da bu şekilde okunabilecek bir kelime ne Kamus-ı Türki ne Devellioğlu'nun büyük sözlüğünde bulunamadı. Bu yüzden bu *"se"* harfi olsa gerektir, basım hatası bir noktayı eksik geçmiş olabilir. Zaten cümlenin gidişatına ve anlamına en uygun kelime *"servet"*tir.
[1359] Velid Ebuzziya, *"Bend-i Yevmi: Sulh İmzalandı"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 25 Temmuz 1923, S.3792, s.1.

5-Lozan Konferansı'nın İkinci Devresi ile İlgili Önemli Mülakatlar

31 Mart 1923'te Müttefik Devlet temsilcileri TBMM'nin barış teklifine cevaben TBMM'nin İstanbul'daki temsilcisi Adnan Bey'e beş sayfadan oluşan bir nota vermişti. İngiliz temsilcisi Horace Rumbold bu notayı verdikten sonra çıkışta gazetecilerin notanın içeriği hakkındaki sorularına cevaben: *"─Evet notayı getirdim başka bir şey söyleyemem"* cümlelerini mırıldanmış ve ikinci bir soru üzerine şunları söylemişti:

"─Fakat mümessil cenabları nota hakkındaki fikriniz nedir? Nikbin misiniz?

─Hiçbir fikrim yoktur. Notayı Adnan Bey'e verdim. Kendisinden sorunuz."

Rumbold bu cevaptan sonra süratle gazeteciler arasından sıyrılarak otomobiline bindi ve kendini kurtardı. Onun ardından Fransız temsilcisi General Pelle çıktı ve şu mülakatta bulundu:

"─General cenabları ihtisasınız nedir?

─Notayı mı getirdiniz? İhtisasınız nedir?

─Ben şahsen nikbinim ve ümit ediyorum ki bu konferans sulh müzakeratının son safhasıdır.." ve gazetecilerden müsaade alarak ayrıldı. Onun ardından İtalyan temsilcisi Meysa şu sözleri sarfetti:

"─Ben cidden çok nikbinim. Size fazla izahat veremeyeceğimden çok müteessifim.

─Konferans ne zaman içtima edecektir?

─İctima tarihini tayin hususunu beray-ı nezaket Türkiye'ye bırakıyoruz."

Notayı dördüncü olarak getiren Japon temsilcisi Baron Oşida ise şu şekilde bir konuşma yaptı:

"─Baron cenabları notayı mı getirdiniz?

─Evet. Notayı getirdim.

─Nota ümit-bahş mıdır?

─Evet, ben son derece nikbinim, şahsen sulh olacağına kaniim.

─Mesail-i maliye ve iktisadiye ne olacaktır.

─Mesail-i maliye ve iktisadiye de münakaşa ve müzakere edilecektir."[1360]

Bu nota Lozan Konferansı'nın 23 Nisan 1923'te yeniden açılmasına vesile olurken İsmet Paşa konferanstan önce Tevhîd-i Efkâr'ın muhabirine şu önemli açıklamalarda bulunuyordu:

"Sulh Arzumuz Ciddidir: ─Sulh arzumuz ciddi ve samimidir. Temenni ederiz ki hukuk-ı hayatiyemizi temin eden esasat üzerinde süratle sulh akd edilsin. Konferansın neticesi hakkındaki ümidim kuvvetlidir, hüsn-ü niyetimize ve azami sulhperverliğimize mukabil hukuk-ı hayatiyemizi istihsal edecek bir sulh temin edeceğimizi kuvvetle zann ederim.

Mali Mesail ve Şirketler: Mesail-i maliye ve iktisadiye hakkında şimdilik size bir şey söylemek istemem. Notamızda şirketlerin bazıları ile anlaştığımızı bildirdiğimizi soruyorsanız, bu hususta size şöyle bir cevap vermek isterim: Henüz sulh akd edilmedi. Hangi memleket vardır ki henüz sulh akd etmediği hasımlarının kendi memleketinde icray-ı faaliyet ve ticaret eylemesine müsaade eylesin! Hâlbuki biz bu gibi şirketlerin memleketimizde icray-ı faaliyet ve ticaret eylemelerine müsaade ederek adeta sulh akd edilmiş gibi hareket ediyoruz. Şirketlerin bu şekilde memleketimizde icray-ı faaliyet etmelerine nazaren bittabi aramızda bir anlaşma hâsıl olmuş demektir.

Chester Projesi Meselesi: Chester Projesi hakkında Fransızlar tarafından iddia edildiğini beyan ettiğiniz şeyleri siyasi olmaktan ziyade hukuki bir mesele halinde buluyorum. Binaenaleyh Chester Projesi'nin Millet Meclisimizce kabul edilmesi siyasi bir hadise tevlid etmez. Ben siyasi telakki etmiyorum. Projenin kabulü münasebetiyle konferansta müşkilat zuhur edeceğini hiç zann etmiyorum.

Adliye Meselesi'nde Nokta-i Nazarımız: Adliye Meselesi'nde nokta-i nazarımız sarihtir ve bu hususta cevabımızda kâfi izahat verilmiştir.

Millet ve İntihabat: İntihabatta behemehâl kazanacağız. İntihabatın tecdidini ben teklif ettim. Çünkü iki üç seneden beri milletvekilleri intihabatı tecdid edilmediği cihetle meclis ile efrad-ı millet arasında siyaset-i hariciyemiz itibarıyla bir ayrılık gösterilmek isteniyordu. Tecdid-i intihabat suretiyle millet bir kere daha harp ve sulh hakkındaki rey ve kararını izhar eyleyecek ve cihan nazarında efkârını tespit edecektir

[1360] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Müttefikin Mümessilleri, Dün Cevabi Notayı Adnan Bey'e Tevdi Ettiler"*, 1 Nisan 1923, S.3680, s.1-2.

Siyaset-i Hariciyemizi Millet Tasvip Ediyor: Gelirken bütün halk ile temas ettim. Rey ve arzularını sordum. Kendilerine icab eden izahatı verdim. Redd edeceğimiz noktaları da birer birer milletin tasvib-i umumisine istinad ettirerek konferansa gidiyorum. Millet, siyaset-i hariciyemizi tasvip ediyor.

Ruslar ile Münasebatımız: İşaa edildiği gibi Ruslar ile münasebatımızda hiç bir şey yoktur. Münasebatımız muahedat ile tespit edilmiştir. Ruslar ile gayet dostuz. Aralof yoldaşın seyahati sırf ahval-i sıhhiyesine müsteniddir."[1361]

Daha önce değindiğimiz gibi Velid Ebuzziya Bey Lozan'ın bu ikinci devresini izlemek üzere Lozan'a gitmişti. Buradan gazetesine mektup ve telgraflarla haberler gönderirken aynı zamanda devlet adamlarıyla mülakatlar yapıyor ve bunlardan Türk Milleti'ni haberdar ediyordu. Velid Bey, 26 Nisan 1923'te geceyarısı verdiği bilgiye göre; Venizelos ile görüşmüştü ve Venizelos, açıkça Türkiye ile anlaşmak için oldukça *"hâhiş-kâr"* yani istekli olduğunu söylüyordu. Bunun üzerine Velid Bey, Tamirat Meselesi hakkında Yunanistan'ın nasıl bir tutum takınacağını ve Anadolu'daki tahribatı tamir etmemekte daha ne kadar ısrar edip etmeyeceğini sordu. Venizelos:

"─Her halde bir suret-i hal bulacağız" cevabını verdi.

Konferansın çalışmaları hakkındaki soruya cevaben de dedi ki:

"─Şüphesiz bazı müşkilat mevcut ise de gayr-ı kabil-i izale değildir. Binaenaleyh neticede bu müşkilatın izale edileceğini muhakkak add ediyorum."

Devamında Velid Bey, konferansta Türkiye ile Müttefikler arasındaki görüşmeler kesintiye uğradığı takdirde Yunanistan'ın Türkiye ile tek başına bir barış imzalayıp imzalamayacağını sordu. Bu önemli soru Venizelos'un canını epey sıktı ve soruya hiçbir cevap vermemeyi diplomatlığın esaslarına uygun bularak susmayı tercih etti.[1362]

Velid Bey yabancı devlet adamlarıyla mülakat yaparken Daily Mail Gazetesi'nin muhabirleri boş durmadı. Daily Mail Gazetesi'nin bir muhabiri, İsmet Paşa'ya Lord Rozermir'in Türkiye ile acil bir barışın imzası ve İslam Dünyası ile İngiltere arasında

[1361] **Tevhîd-i Efkâr**, *"İsmet Paşa'nın Muharririmize Beyanatı"*, 18 Nisan 1923, S.3697, s.3.
[1362] Velid Ebuzziya, *"Sermuharririmizin Venizelos ile Mülakatı"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 27 Nisan 1923, S.3705, s.3.

dostane münasebetlerin yeniden başlamasını destekleyen bir makalesini tercüme ederek fikrini sormuş, İsmet Paşa bu soruya şu şekilde cevap vermişti:

"Lord Rozermir kendi memleketiyle benim memleketimin menafiini temin edecek en iyi yola efkâr-ı umumiyeyi sevk etmektedir. Mümaileyhin arzu ve teşvik ettiği sulhü hiçbir kimse Türkiye kadar samimiyetle isteyemez. Bunu tahakkuk ettirmek için elimden gelen her şeyi yapmak üzere buraya geldim.

Fakat devamlı bir sulh adil bir sulh olmalıdır. Kuvvetle yahud tehdid ile tahammül olunan bir sulh hiçbir vakit hakiki bir tesviye olmaz. Siz Ankara'yı ziyaret ettiniz. Mutlaka bilirsiniz ki Türkiye zahiren zayıf görünürse de kalbinde öyle bir vatanperverlik ateşi yanmaktadır ki lede-l-icab bu ateş milleti yeni teşebbüsata sevk edebilir. Lord Rozermir'in vaziyeti tenvir etmiş olmasından dolayı kendisine minnettarım."[1363]

Bu arada Times Gazetesi'nin 5 Mayıs 1923 tarihli sayısında Lord Curzon iç ve dış siyasetten bahsederek Lozan Konferansı ile Doğu Sorunu hakkında şunları söylemişti:

"─Geçen senenin son üç ayını, Türkler ile harp etmek arzusunda bulunmadığımızdan ve atiyen onlar ile şerait-i dostane dâhilinde yaşayacağımıza kani olduğumuzdan, sulh akd etmek üzere Lozan'da geçirmiştim. Muvaffakiyete erişmek üzere idik. Adem-i muvaffakiyetimizin sebebi, Türkler'in bir tarafı diğer taraf ile çarpıştırmak fikrinden son saatin son dakikasının elli dokuzuncu saniyesine kadar vazgeçmemeleridir.

El-haletü hazihi mümessillerimiz yine Lozan'da, konferanstadırlar. Bu işin süratle biteceğini söyleyemem. Şark mükalematının batâeti darb-ı mesel hükmündedir, fakat aynı zamanda harbi tecdid etmek herhangi bir tarafın menafiine muvafık olmadığı cihetle, muvaffakiyetten ümitvarım. Harbi tecdid etmek, hamakat ve cinnet olur. Aradaki ihtilafat, gayr-ı kabil-i telif add olunarak bir menâzi'eye sebebiyet verecek mahiyette değildir. Binaenaleyh neticeden ümitvarım. Geçen Teşrin-i Sani'de, umumiyetle bir ümit-zayi add olunan şeye doğru deruhte ettiğim işten dolayı rüfekamın bana acıdıkları zaman Lozan'a giderken olan vaziyet ile bugünkü vaziyeti mukayese edersem zann ederim ki görülen tebeddül mühim ve ümit-bahştır."

[1363] **Tevhîd-i Efkâr**, *"İsmet Paşa Diyor ki Haksız Bir Sulhe Tahammül Edemeyiz!"*, 28 Nisan 1923, S.3706, s.3. Bu sayı altı sayfa olarak çıkmıştır.

Lord Curzon bu açıklamalarından sonra Mısır'dan söz ederek orada anayasa yani Kanun-u Esasi ilan olunduğunu ve ilerde Mısır'ın İngiltere ile çok iyi bir dost olacağını söylemişti. Ayrıca Curzon, Irak'a değinerek orada yeni bir Hint İmparatorluğu tesis etmek fikrinde olan varsa pek büyük bir hataya düştüğünü söyledikten sonra sözlerine devamla şöyle demişti:

"─Harb-i Umumi'de Irak'ı fethettiğimizi, orasını Türkler'in tahribkar tahakkümünden kurtardığımızı unutamayız. Araplar'a müstakil bir Arap Hükümeti tesis edeceğimizi va'd eyledik ve va'dlerimizi tuttuk, biz bu kadar kan ve para feda ederek kurduğumuz binanın harap olmasına müsaade edemezdik. Dün Avam ve Lordlar Kamaraları'nda va'dlerimizin infazını temin, fakat Irak'taki tadatımızı tenkis eden bir çare-i hal ilan olunmuştur, ki bu çare-i hal mecliste hararetle kabul edilmiştir."[1364]

26 Mayıs 1923 sıralarında Yunanlılarla Tamirat Meselesi'nde anlaşılınca Velid Bey bu konu hakkında İsmet Paşa'yı ziyaretle kendisinden birtakım açıklamalar aldı. İsmet Paşa Tamirat Meselesi hakkında şunları söyledi:

"─Sulhe vasıl olmak emeliyle büyük bir fedakârlık yaptık. Mamafih Tamirat Meselesi diğer mesailden ayrı bir mesele değildir. Binaenaleyh diğer muallakta bulunan bütün mesail hal edildiği zaman Tamirat Meselesi için kabul ettiğimiz suret-i hal de kesb-i kat'iyet edecektir. Bu defa da Tamirat Meselesi'nde Müttefikler tarafından teklif edilen suret-i tesviyeyi kabul ediyoruz. Tamirat bedeline mukabil tavizen Karaağaç'ın bize iadesine razı olmak suretiyle sulh-u cihan uğruna azim bir fedakârlıkta daha bulunmuş oluyoruz. Bu fedakârlık azimdir. Çünkü tamirat bedeli almaktan vazgeçmekle vaziyet-i maliyemiz daha müşkil bir hal almış oluyor. Harap yurtlarımızın yeniden imarı için Yunanistan'dan tamirat masrafı alacaktık, şimdi büyük bir yekûna baliğ olan bu sarfiyat kendi bütçemize yükleniyor. Bu sebeple ben de, Müttefikler'e henüz hal edilmemiş olan mesail-i maliyenin hin-i müzakere ve hallinde bizim de maruz bulunduğumuz müşkilat-ı maliyeyi nazar-ı itibara almak isteyip istemeyeceklerini sordum. Ancak Müttefikler'in mesail-i maliye müzakere edilirken bu hususu nazar-ı dikkate alacaklarına dair verdikleri va'd ve teminat üzerinedir ki ben de Karaağaç'ı tavizat olarak kabule muvafakat ettim. Müttefikler'in bizim bu meseledeki fedakârlığımıza mukabelede bulunup bulunmayacaklarını ve va'dlerini tutup tutmayacaklarını pek yakın bir zamanda göreceğimiz şüphesizdir. Esasen yapacağımız sulh muahedesi tam bir küll teşkil eder,

[1364] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Lozan Konferansı Hakkında Gurzon'un Beyanatı"*, 10 Mayıs 1923, S.3718, s.2.

Tamirat Meselesi'nde kabul eylediğimiz tarz-ı tesviye diğer muallakta bulunan bilumum mesailin tarz-ı halline bağlıdır. Her halde tamirat işindeki fedakârlığımızın nazar-ı dikkate alınması zaruri olacaktır."

Henüz sonuca ulaşmayan diğer meseleler ve işgâl altındaki yerlerin boşaltılması konusu hakkında da Paşa'nın sözleri şu şekildeydi:

"—Konferansta şimdiye kadar tali derecede mesail hal edilmiş ve mesail-i mühimme hep tehir ve ta'lik edilmiş olduğu cihetle bundan sonra müzakere edeceğimiz ve bir suret-i tesviyeye rabtına çalışacağımız hususat-ı adli uhud-u atika, Düyun-u Umumiye faizleri gibi bizce pek büyük bir ehemmiyeti haiz olan meselelerdir. Bu mesail-i muallakanın hepsi de kâfi derecede tavazzuh etmiş ve alakadarların nukat-ı nazarı tayin eylemiştir. Gelecek hafta zarfında bu mühim meselelerin de halline muvaffak olacağımızı ümit ediyorum. Bundan sonra konferansın en mühim ve kat'i celseleri ve günlerini yaşayacağız.

—İstanbul'un ve Çanakkale Boğazı'nda işgâl altında bulunan arazimizin tahliyesi meselesi bizim için hayati bir ehemmiyeti haizdir. Mamafih bu arazinin tahliye edileceğine dair bana verilmiş olan teminata istinad ederek bu meseleye hal edilmiş nazarıyla bakıyorum. Bu sebepledir ki bu meselenin derhal münakaşasında ısrar göstermedim."[1365]

Tamirat Meselesi'nin halli üzerine açıklamada bulunan bir diğer kişi Venizelos oldu. Venizelos, Lozan'daki Türk gazetecilerine şu açıklamayı yaptı:

"—Tamirat ihtilafının halli hususunda İsmet Paşa samimi sulhperverliğini büyük deliller ile ispat etmiştir. Artık kılıçlarımızı kınına koymalıyız. Zira sulh bir hakikat şeklini almıştır.

Bundan sonra Türkiye ve Yunanistan arasında sulhperverane münasebatın tesisine çalışacağız. Bu münasebatın tahakkuku için Tamirat Meselesi'nde kabul ettiğimiz tarz-ı hal hakkında ne Türkler, ne de Yunanlılar hiçbir kin beslememeli, maziyi unutmalıdır. Fena hududlar ile sulhe malik olmak, iyi hududlar ile harp etmekten müreccah olduğunu bilirim."[1366]

[1365] Velid Ebuzziya, "*İsmet Paşa'nın Tamirat Meselesi Hakkında Sermuharririmiz'e Mühim Beyanatı: Muazzam Bir Fedakârlık Yaptık Fakat Bu Tarz-ı Tesviye Diğer Mesail-i Mühimmenin Halline Bağlıdır"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 28 Mayıs 1923, S.3734, s.1.
[1366] **Tevhîd-i Efkâr**, *"Venizelos Artık Kılıçları Kınına Koyalım Diyor"*, 28 Mayıs 1923, S.3734, s.1.

Tamirat Meselesi'nde Türk tarafının gösterdiği bu fedakârlığa karşı Müttefikler'den mali konuların çözümünde kolaylık gösterilmesi yolunda teminat alınmıştı ve İsmet Paşa bunu açık açık söylemekten çekinmiyordu. İsmet Paşa bu konuda hakkında şöyle konuşuyordu:

"─Sulhperverliğimizin derecesini ispat etmek için Tamirat Meselesi'nde büyük fedakârlık ettik, Yunanistan'ın tamirat bedelini maddeten tediye etmesi imkânını nazar-ı dikkate alarak ve Müttefikler'in bu babdaki ilhâhına tabi olarak tamirat talebinden sarf-ı nazar ettik ve buna mukabil verilen Karaağaç istasyonunu kabul eyledik. Bu istasyonun, Edirne'nin müdafaa ve münakalesini teshil etmek gibi bir kaidesi olabilir.

Bizim bu itilafperverliğimize mukabil Müttefikin, müşkilat-ı maliyemizi nazar-ı itibara almayı va'd ettiler, bu va'di sened ittihaz eyliyorum. Aynı zamanda henüz muallakta kalmış olan bir iki mühim meselenin de, bu hafta zarfında hal edileceğini kuvvetle ümit ediyorum. Sulhe her taraf muhtaçtır. Biz sulhü istihsal etmek için elimizden geleni yapıyoruz. Müttefikler'den de aynı hüsn-ü niyeti beklemek hakkımızdır. Mamafih şundan da emin olunuz, ki Tamirat Meselesi münferid bir mesele değildir. Bu mesele, diğer muallakta kalan mesail ile bir arada bir küll teşkil eder ve sulh bu küllden mürekkeptir. Bu küllden bir meselenin hal edilip de diğerlerinin hal edilmemesi, heyet-i umumiyeyi akamete duçar edebilir. Ben işte böyle düşünerek bugün bildiğiniz fedakârlığı yaptım. Sulhe vasıl olmak için Müttefikin bu mühim noktayı nazar-ı itibara almalıdır, ve alacaklarını da ümit ediyorum. İstanbul'un tahliyesi de en mühim meselelerden biridir. Bu mesele hal olunmadıkça ve bu babda teminat verilmedikçe sulh yapılacak demek abes olur."[1367]

[1367] Velid Ebuzziya, *"İsmet Paşa'nın Fedakârlıktan Sonra Beyanatı"*, **Tevhîd-i Efkâr**, 31 Mayıs 1923, S.3737, s.2.

SONUÇ

Türk Basın Tarihi'nde önemli bir yere sahip olan Tasvîr-i Efkâr Gazetesi 1862'de Şinasi'nin aydın düşüncelerinden doğarak Padişah'ın karşısında bir kamuoyu oluşturma görevini üstlenmiştir. Yayınlandığı süre boyunca Osmanlı memleketinde halkın fikirlerinin tercümanı olan gazete, ülkede demokratik zihniyeti canlandırmaya ve tenkit kültürünü yaymaya çalıştı. Bu çabalar sonucunda genç yazarları etkileyen Şinasi, gazetesini Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin sözcüsü konumuna getirdiğinden Avrupa'ya kaçmak zorunda kalıp gazetesi 1868'de kapandı fakat faaliyetleriyle yeni bir dönemi başlattı. Bu dönemle birlikte halkın içinden çıkan aydınlar her türlü koşula rağmen fikirlerini ifade etmekte ve bu fikirlerle beslenen bir nesil ortaya çıkmaktaydı. Denilebilir ki Meşruti yönetimin fitilini ateşleyen bu olmuştur. Artık Padişah'ın yetki ve haklar dairesi daralırken halkın haklar dairesi genişliyordu. İşte Tasvîr-i Efkâr Gazetesi'nin kurucu temeli ve kökleri buraya dayanmaktadır.

Böylesine köklü bir mazisi olduğundan dolayı Tasvîr-i Efkâr Gazetesi, Ebuzziya Mehmet Tevfik ve oğulları tarafından 1909'da yeniden ihya edilmiştir. I.Dünya Savaşı yıllarında yoğun sansür ortamına rağmen halka doğru bilgileri ulaştırmaya çalışan Tasvîr-i Efkâr Gazetesi, harbi yöneten kadro olan İttihatçılar'ın toplumun fikri birliğini zaafa uğrattığı kanaatindedir.

Gazete, I. Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devleti'nin yenilgi ve zaferlerini tablolaştırarak kamuoyunun önünde cesur bir şekilde tarihle hesaplaşma yoluna giderek hatalardan ders alınmasını amaçlamakta, yeni hükümeti kuran Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nden ümitvar görünmektedir. Girişilen barış müzakereleri konusunda halka günü gününe bilgiler veren Tasvîr-i Efkâr Gazetesi, Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'ni destekler görünmekle beraber işgâl talepleri olmayacağı kanaatindedir, ancak 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nin şartları tüm toplum gibi gazetede derin bir üzüntü ve umutsuzluk yaratmıştır. Başyazar Velid Bey'e göre; o günlerde herkesin kafasında şimdi ne yapacağız sorusu vardır.

Tasvîr-i Efkâr Gazetesi'nde Paris Barış Konferası'nın açılışıyla birlikte Osmanlı Devleti toprakları hakkında yapılan talepler yer bulmuştur. Özellikle Venizelos'un Yunan taleplerine ilişkin açıklamaları gazetede alaya alınmıştır. Damat Ferit Paşa'nın Paris Barış Konferası'na sunduğu muhtıralar ise Avrupa Basını'ndan haberler verilerek doğrudan

olmasa da dolaylı yoldan eleştirilmiştir denilebilir. Çünkü Damat Ferit Paşa Hükümeti iktidarda olduğundan gazetenin doğrudan doğruya onu eleştirecek bir gücü yoktu.

İttihat ve Terakki önderlerinin Mondros Mütarekesi sonrasında ülkeyi terketmesine Tasvîr-i Efkâr Gazetesi'nin Başyazarı olan Velid Bey büyük tepki vermiş, Enver Paşa ve ailesi hakkında ağır ithamlarda bulunan yazılar yayınlamıştır. Hatta çok ileri giderek İttihat ve Terakki mensuplarından ülkeyi terkeden ve etmeyenlere lanet okumuştur. Tasvîr-i Efkâr Gazetesi, İttihatçılar hakkında Tevfik Paşa Hükümeti zamanında yapılan tutuklamalar sırasında devamlı surette Harbiye Nezareti örtülü ödeneğinden sarfedilen paraların ne olduğu konusunda sorular sormuş ve bu paraların usulsüzce harcandığını iddia etmiştir. Damat Ferit Paşa döneminde İttihatçılar'ın cezaya çarptırılması hakkında gazetenin kanaati suçluların hak ettiği cezayı aldığı yönündeydi.

İttihatçılar'ın eseri olarak görülen işgâller Velid Bey tarafından üzüntü ile karşılanmış, özellikle Yunan savaş gemisi Averof'un İstanbul'a demir atması Talat ve Enver Paşalar'a ithaf edilmiştir. Memleketin dört bir yanında başlayan işgâllerle birlikte Tasvîr-i Efkâr Gazetesi ve Başyazar Velid Bey, o bölgelerde kurulan cemiyetlerin faaliyetlerine destek vermiş, yapılan mitinglere gazetede geniş yer vererek ve nüfus istatistiklerini yayınlayarak Wilson Prensipleri'nin 12.maddesine atıf yapmıştır. Dolayısıyla İstanbul'da baskı ve sansür ortamında bulunan gazete basın yoluyla yapılabilecek yardımı fazlasıyla yerine getirmiştir.

Mondros Mütarekesi'nden sonra gazetelere yoğun bir sansür uygulanmasına Tasvîr-i Efkâr Gazetesi karşı çıkmış, Matbuat Cemiyeti vasıtasıyla sorunu çözmek için girişimlerde bulunmuş ancak bir çözüme ulaşmak bir yana gazetenin müdürü Talha Ebuzziya Bey kısa bir müddet Kütahya'ya sürgün edilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya hareketi sonrası gelişen olaylara baktığımızda gazetenin Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin istifasından sonra Ali Rıza Paşa Hükümeti zamanında Milli Mücadele Hareketi ile sıkı bir temas kurduğunu, Mustafa Kemal Paşa'nın hemen hemen tüm beyannamelerini yayınladığını, Ruşen Eşref Bey'i Amasya Görüşmeleri'ne mülakat yapması için gönderdiğini görürüz. Gazetede bir anda böyle bir değişimin yaşanmasını, Milli Mücadele ile ilgili haber, yazı ve mülakatların boy göstermesini ancak Damat Ferit Paşa döneminin yoğun baskı ortamına bağlayabiliriz. Çünkü Tasvîr-i Efkâr Gazetesi'nin yayın politikasının en başından beri bölgesel direniş hareketlerinin tek bir merkezde toplanmasına karşı olmayacağı çalışmamızda gayet açık

bir şekilde görülmektedir. Zaten gazetenin Anadolu Hareketi'ne bu desteği İtilaf Devletleri tarafından karşılıksız bırakılmamış, 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgâliyle önce Velid Bey tutuklanarak Malta'ya gönderilmiş sonra gazete kapanmıştır.

Velid Ebuzziya Bey, bir yıllık Malta sürgününden dönüşüyle Tasvîr-i Efkâr Gazetesi'ni 2 Haziran 1921'de Tevhîd-i Efkâr adıyla yeniden devam ettirmiştir. Eski yayın politikasını aynı çizgide fakat bu kez açıktan açığa sürdürmüştür. Gazete, bu dönemde Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'nde çok dikkatli bir yayın politikası izleyerek, halkın maneviyatının bozulmaması için Sakarya Nehri'nin gerisine yapılan taktiksel geri çekilişin izahına ve telaşa yer olmadığını halka anlatmaya çalışmıştır. 5 Ağustos 1921'de Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandan olmasıyla beraber Yunan Basını'nın meşhur Gordiyon düğümü üzerinden İskender'in Büyük Doğu Seferi'ne atıf yapmasına karşılık Mustafa Kemal Paşa'nın bağladığı düğümün çözülemeyeceğini iddia etmiştir. Tevhîd-i Efkâr Gazetesi, Türk Ordusu'nun Sakarya'da zafer kazanması sonrasında Mustafa Kemal Paşa'ya milli bir kahraman ve deha gözüyle bakmakta onu ordu ve milletin gözbebeği konumuna yükseltmektedir.

Sakarya Zaferi sonrası Milli Ordu'ya Hilal-i Ahmer vasıtasıyla yapılan yardımları arttırmak için teşvik edici yayınlar yapan gazete, İstanbul kamuoyunu sürekli dinamik tutmuş ve dünyanın dört bir yanından yapılan bu yardımlara geniş bir yer vermiştir. Yunanlılar'ın mezalimlerini anlatarak işgâl edilen yerlerden gelen muhacirlere, yetimlere yardım yapılmasına ön ayak olmuştur.

Milletin de yardımıyla güçlenen ve iyice donanmış duruma gelen Türk Ordusu'nun Büyük Taarruz'u başarıyla sonlandırması üzerine Tevhîd-i Efkâr Gazetesi, düşmanı Anadolu'nun harim-i ismetinde boğacağız diyen Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın sözünü tuttuğunu ifade etmiştir.

Milli Mücadele'nin İstanbul basınındaki temsilcilerinden olan Tasvîr-i Efkâr/Tevhîd-i Efkâr Gazetesi, Mondros'tan Lozan'a kadar incelediğimiz bu çalışmamızda görüleceği üzere tarih boyunca Türk Milleti'nin kanlarıyla sulanmış her karış vatan toprağının bütünlüğünü savunan bir politika izledi. Gazete sahibi Velid Bey, çarpıcı mahiyetteki başyazılarıyla, iğneleyici ve eleştirici haberlerle Türk Milleti'ne o kara günlerde moral aşıladı.

Gazete, zaferden sonra gelişen süreçlerin halka aktarılmasında önemli bir rol oynadı. Mudanya Konferası'na bizzat Velid Bey giderek, gönderdiği telgraflar ve yaptığı

mülakatlarla önemli bir görev üstlendi. Salatanatın kaldırılması sırasında durumun İstanbul halkınca kavranmasına yardımcı oldu. İstanbul halkının sansür nedeniyle Ankara Hükümeti'nin icraatını ve fikirlerini öteden beri takip edemediğini belirterek, Anadolu'nun önceden beri zaten bu fikirde olduğunu izahla anlatmaya çalıştı. Keza Lozan Konferası'nın birinci devresi ve özellikle ikinci devresinde cereyan eden hadiseler hakkında halkın bilgi sahibi olmasını sağladı. Bunun yanı sıra Velid Bey'in Lozan müzakereleri hakkında bazı itiraz ve eleştirileri olsa da genel olarak hükümetin duruşuna destek veren yayınlar yapıldı. Hatta 24 Temmuz 1923'te Lozan Muahedesi imzalanınca Velid Bey başyazısında sulhü övdü. Ona göre; Türk olan toprakların kurtarılması, her manada tam bağımsızlığın sağlanması, Milli Mücadele liderlerinin hakikati inkâr edilemez bir başarısıydı.

Sulhle birlikte ise Velid Bey'in son yazısında ifade ettiği gibi *"artık yeni bir harp devresi"* başlıyordu. İşte bu harp, kan yerine ter dökülerek yapılacak olan, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın ifade ettiği *"muasır medeniyetler seviyesi"*ne ve hatta onun da üzerine çıkma savaşıydı.

EKLER

BELGELER

BELGELER

B-1: Ruşen Eşref'in Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey ile yaptığı mülakatın ilk serisi ve mülakata dair fotoğraflar. (**Tasvîr-i Efkâr**, 23 Kasım 1919)

B-2: Ruşen Eşref'in Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey ile yaptığı mülakatın üçüncü serisi ve mülakata dair fotoğraflar. (**Tasvîr-i Efkâr**, 29 Kasım 1919)

B-3: *"Mustafa Kemal Paşa Mutlaka Muzaffer Olacaktır"* başlıklı bir yazı. (**Tevhîd-i Efkâr**, 31 Ağustos 1921)

B-4: *"Ordumuz Sakarya'nın garbına geçti, zaferinin semeratını iktitaf ediyor-Münhezim düşmanı takip ve tazyike memur kıtaatımızın harekâtı inkişaf etmektedir…"* başlıklı kısa bilgilendirme ve hemen altında 13 Eylül tarihli tebliğ-i resmi ile zafere giden yoldaki iki büyük kumandanın fotoğrafı. (**Tevhîd-i Efkâr**, 16 Eylül 1921)

B-5: *"Takip harekâtımız kemal-i muvaffakiyetle devam ediyor-Kıtaatımız Sivrihisar'ı işgâl etti- Düşman azim zayiata uğradı-Pek çok ganaim alındı"* başlıklı kısa bilgilendirme altında Başkumandan'ın fotoğrafı ve onun altındaki süslü çerçevede *"Düşmanı Anadolu'nun harim-i ismetinde boğacağız"* yazısı. (**Tevhîd-i Efkâr**, 17 Eylül 1921)

B-6: *"Mustafa Kemal Paşa ve Bulgaristan Müslümanları"* başlıklı bir yazı. (**Tevhîd-i Efkâr**, 20 Aralık 1921)

B-7: *"Başkumandanımız Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa ile Mühim Bir Mülakat"* başlıklı haber. Fotoğraf soldan sağa Claude Farrer, Mustafa Kemal Paşa, Hamid Bey, Hüseyin Hüsnü Bey. (**Tevhîd-i Efkâr**, 21 Haziran 1922)

B-8: *"Taarruzdan evvel Mustafa Kemal Paşa ile cepheyi ziyaret hatıratından"* başlıklı bir yazı. Fotoğraf soldan sağa Mustafa Kemal Paşa, Miralay Halit Bey ve Velid Ebuzziya Bey. (**Tevhîd-i Efkâr**, 20 Eylül 1922)

B-9: *"İsmet Paşa'nın Muhabirimize Beyanatı"* başlıklı haber. Fotoğraflarda Velid Ebuzziya Bey, İsmet Paşa ve maiyetiyle beraber. (**Tevhîd-i Efkâr**, 9 Ekim 1922)

B-10: *"Sulh akd ve İmza Edildi"* başlıklı haber ve zafere ulaştıran kumandanların fotoğrafları. (**Tevhîd-i Efkâr**, 24 Temmuz 1923)

تصویر افکار
مصطفی کمال پاشا ورؤف بکله ملاقات
آمریقا اعیانی تعلیق مذاکرات ابتدی
ماکما مسلمی قطعاً رد اولندی ؟
بزم صلحه وتله قالیور
غزل
چار وراسیونی

B-1: Ruşen Eşref'in Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey ile yaptığı mülakatın ilk serisi ve mülakata dair fotoğraflar. (**Tasvîr-i Efkâr**, 23 Kasım 1919)

تصویر افکار

مصطفی کمال پاشا ورؤف بکله ملاقات

انکلیز خارجیه ناظرینك مهم بر نطقی

مالیه نظارتنده

بولغارستانده وضع امضا ایلهدی

یکی روس ممثلی

له سفیری

شرقی

B-2: Ruşen Eşref'in Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey ile yaptığı mülakatın üçüncü serisi ve mülakata dair fotoğraflar. (**Tasvîr-i Efkâr**, 29 Kasım 1919)

توحید افکار
(سقاریه) اطرافنده محاربه دوام ایدیور
مصطفی کمال پاشا مطلقا مظفر اولاجقدر
پایدار اولامایاجق بر وضعیت
موضعلرمز غیر قابل ضبط
عسکر اخراج ایتمشلر آما
یونانستانده تغیر عام
هنا ایدیلن پارهلر
معاش عمومی
مصطفی کمال پاشا

B-3: *"Mustafa Kemal Paşa Mutlaka Muzaffer Olacaktır"* başlıklı bir yazı. (**Tevhîd-i Efkâr**, 31 Ağustos 1921)

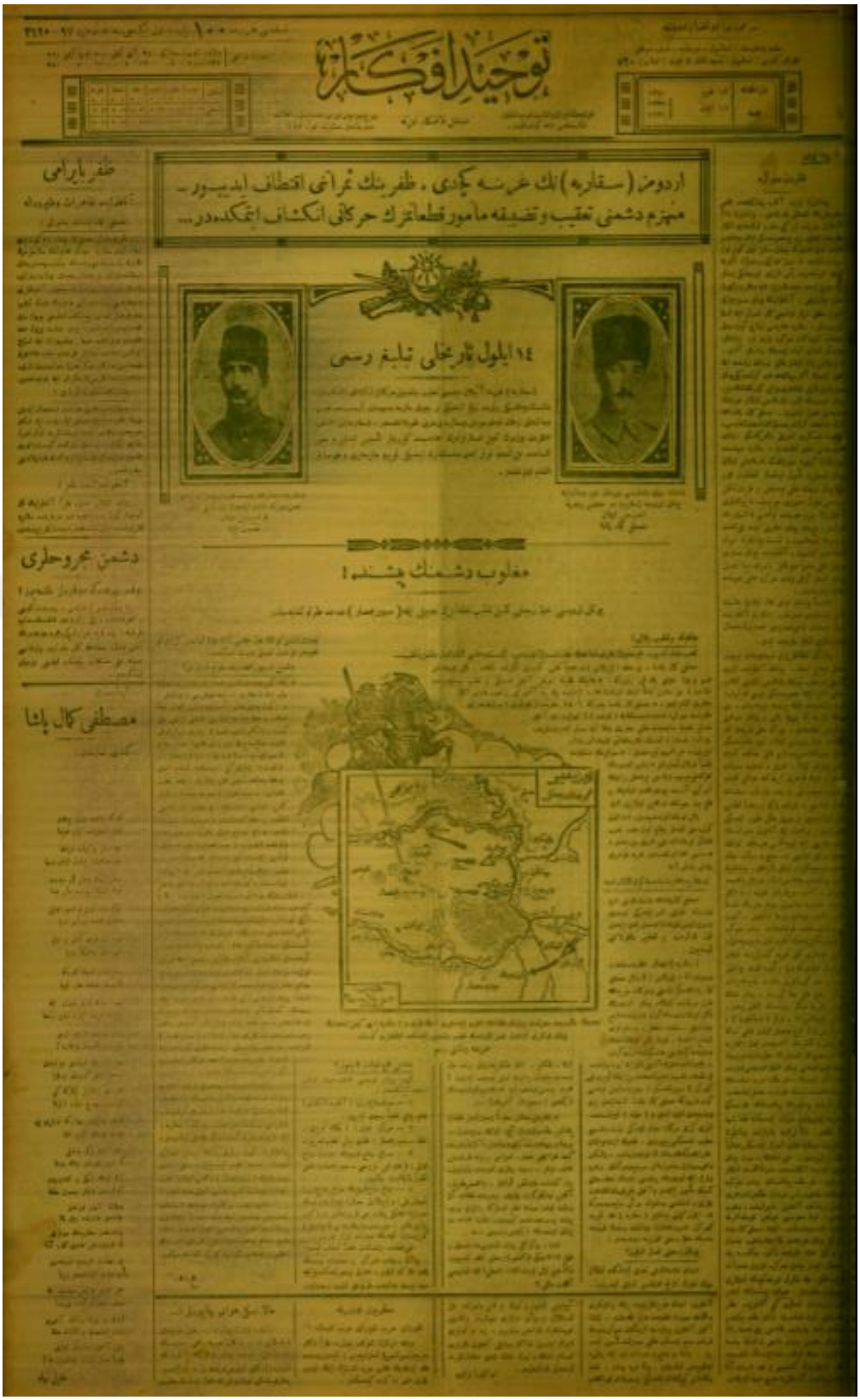
توحید افکار

اردومز (سقاریه) نك غربنه چکدی . ظفرینك تمرانی اقتضاف ایدیسور .
مهزم دشمنی تعقیب و تضییقه مامور قطعاتمزك حرکاتی انکشاف ایتمکده در ...

ظفر یارامی

١٤ ایلول تاریخلی تبلیغ رسمی

مغلوب دشمنك پشنده !

دشمن مجروحلری

مصطفی کال پاشا

B-4: *"Ordumuz Sakarya'nın garbına geçti, zaferinin semeratını iktitaf ediyor-Münhezim düşmanı takip ve tazyike memur kıtaatımızın harekâtı inkişaf etmektedir…"* başlıklı kısa bilgilendirme ve hemen altında 13 Eylül tarihli tebliğ-i resmi ile zafere giden yoldaki iki büyük kumandanın fotoğrafı. (**Tevhîd-i Efkâr**, 16 Eylül 1921)

توحید افکار
تعقیب حرکاتمز کمال موفقیتله دوام ایدیور - قطعاتمز (سیورحصار)ی اشغال ایتدی -
دشمن عظیم ضایعاته اوغرادی - پك چوق غنائم الندی
مصطفی کمال پاشانك بیاناتمدن
۱۵ ایلول تاریخلی تبلیغ رسمی
دشمنك غریدن احاطه ایدلك احتمالی
دشمنك خط رجعتی کسیلیورز!

B-5: *"Takip harekâtımız kemal-i muvaffakiyetle devam ediyor-Kıtaatımız Sivrihisar'ı işgâl etti- Düşman azim zayiata uğradı-Pek çok ganaim alındı"* başlıklı kısa bilgilendirme altında Başkumandan'ın fotoğrafı ve onun altındaki süslü çerçevede *"Düşmanı Anadolu'nun harim-i ismetinde boğacağız"* yazısı. (**Tevhîd-i Efkâr**, 17 Eylül 1921)

توحید افکار

مصطفی کمال پاشا و بولغارستان مسلمانلری

(آرژانتین) دن آتمره هلال احمر یه معاونت

عفو قانونی قبول ایلدی

خیانت وطنیه محکوملرینك عفوی قانونی

کرید عصیانی شدتله دوام ایدیور

جبهه ده حرکات حربیه باشلاورمی؟

B-6: *"Mustafa Kemal Paşa ve Bulgaristan Müslümanları"* başlıklı bir yazı. (**Tevhîd-i Efkâr**, 20 Aralık 1921)

توحید افکار

باش قوماندانمز مشیر غازی مصطفی کمال پاشا ایله مهم بر ملاقات

مصطفی کمال پاشانك آتشین بر نطقی

باش قوماندان «اردومز هر درلو وظائف تعرضیه یی ایفایه حاضر و آماده در» دیور

B-7: *"Başkumandanımız Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa ile Mühim Bir Mülakat"* başlıklı haber. Fotoğraf soldan sağa Claude Farrer, Mustafa Kemal Paşa, Hamid Bey, Hüseyin Hüsnü Bey. (**Tevhîd-i Efkâr**, 21 Haziran 1922)

توحید افکار

یونانلر مسئله‌سنده فرانسه حکومتی اناطولی یه قارشی حرکت عسکریه اجراسنه مخالف ـ بعض غزته‌لرك نشریاتنه رغماً مسئله‌نك حادر شکل آلمه‌سی احتمالی ازدیاد ـ اسیر یونان جغرالری انقره یه واصل اولویور ـ روسیه‌نك ویردیکی نوطه مهمدر

تعرضدن اول مصطفی کمال پاشا ایله جبهه‌یی زیارت خاطراتندن

اوج هفته‌لق تعرضمزك عمومی وتخمینی بر محاسبه‌سی

معاش عمومی

آناطولی یه قارشی حرکت عسکریه تشبثی

یونانلرك معظم دونمانمی کوندرمه‌جکلر

صلاح قاریقه‌لرینه‌ده امر ویرمشلر

جنرال (هارنفتون)، ویریان أمرلر

متفقینك نوطه‌سنه انقره‌نك جوابی

صوك وضعیته بر نظر

خصوصی خبرلر خ

روسیه‌نك یونانلرك حقندهکی نوطه‌سی مهمدر

یونان اسیرلری آنقره یه گلیور

داخلیه وکالتنه وکیل انتخابی تشبثی

اوستریالیا عسکر کوندرمکه آماده

B-8: *"Taarruzdan evvel Mustafa Kemal Paşa ile cepheyi ziyaret hatıratından"* başlıklı bir yazı. Fotoğraf soldan sağa Mustafa Kemal Paşa, Miralay Halit Bey ve Velid Ebuzziya Bey. (**Tevhîd-i Efkâr**, 20 Eylül 1922)

B-9: *"İsmet Paşa'nın Muhabirimize Beyanatı"* başlıklı haber. Fotoğraflarda Velid Ebuzziya Bey, İsmet Paşa ve maiyetiyle beraber. (**Tevhîd-i Efkâr**, 9 Ekim 1922)

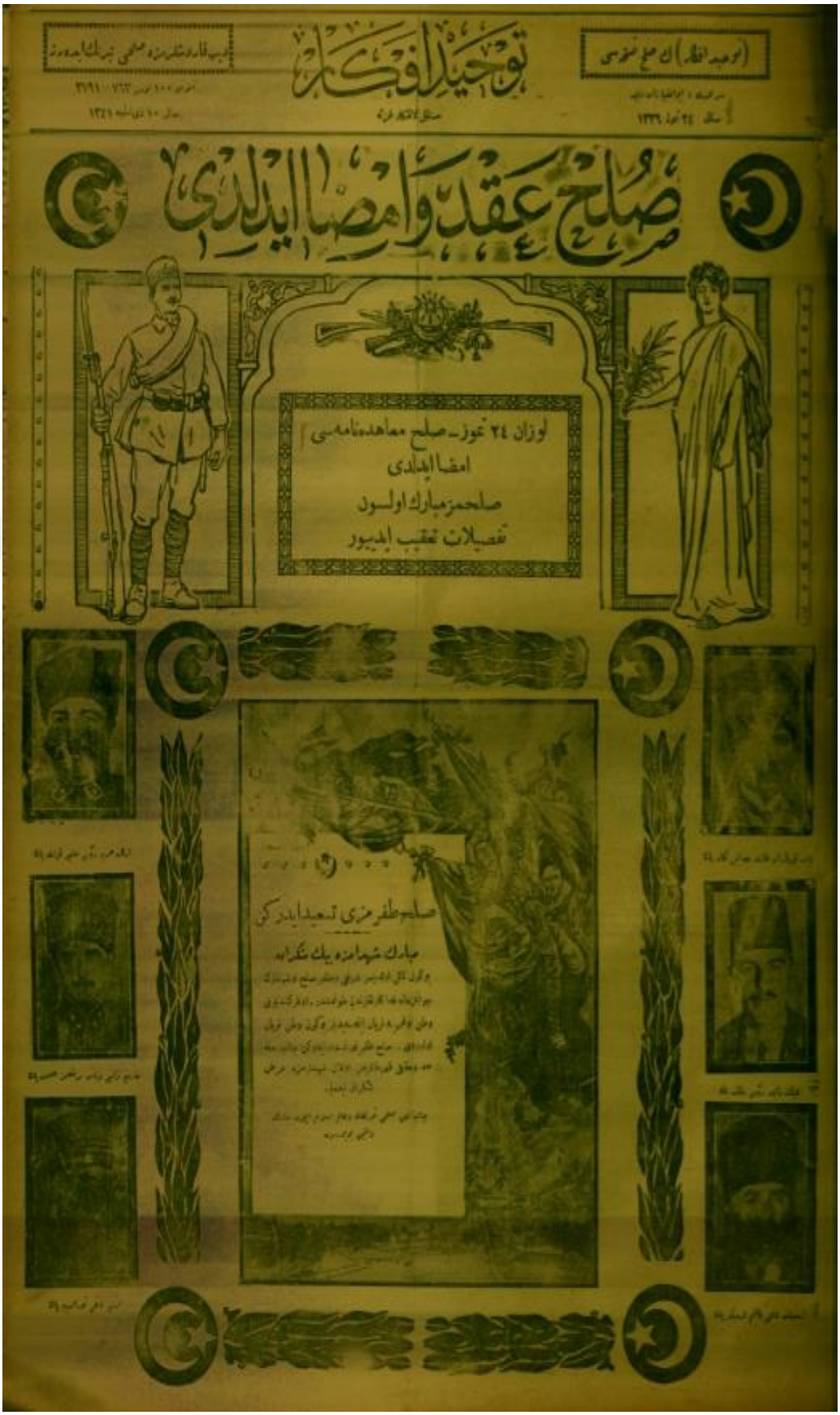

B-10: *"Sulh akd ve İmza Edildi"* başlıklı haber ve zafere ulaştıran kumandanların fotoğrafları. (**Tevhîd-i Efkâr**, 24 Temmuz 1923)

ÖZGEÇMİŞ

1990’da Trabzon’da doğdu. İlköğrenimini Şehit Cemil Küçük İlköğretim Okulu’nda, Ortaöğrenimini Vakfıkebir Anadolu Lisesi’nde tamamladıktan sonra 2009’da kazandığı Atatürk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği Bölümü’nden 2014’te mezun oldu. 2015’te Atatürk Üniversitesi İnkılâp Tarihi Enstitüsü’nde Yükseklisans’a başladı.